

RĀMACARITA

OF

ABHINANDA

24023

Critically edited with an introduction

BY

K. S. RĀMASWĀMĪ ŚĀSTRĪ ŚĪROMANĪ,
S'rauta Pandit, Oriental Institute, Baroda.

Sa8k
Abh. Rām

D 2843
43/53

D 2844

ORIENTAL INSTITUTE
BARODA

Printed by R. R. Bakhale, at the Bombay Vaibhav Press, Servants of India Society's
Home, Sandhurst Road, Girgaon, Bombay.

AND

Published on behalf of the Government of His Highness the Maharaja Gaekwad
of Baroda by Benoytosh Bhattacharyya at the Oriental Institute, Baroda.

Price Rs. 7-8-0.

PREFACE.

The *Rāmacarita* composed by the Bengal author Abhinanda in the mediæval period is now presented to the public for the first time in original Sanskrit as No. XLVI of the *Gaekwad's Oriental Series*. The object of the publication of this poem is two-fold: first, to enrich the classical Sanskrit literature with a famous, popular and masterly production of a well-known poet; and secondly, to show the extraordinary patronage extended by the Buddhist kings of the Pāla dynasty of Bengal towards the orthodox Hindu poets. One *Rāmacarita* by Sandhyākaranandin, with Rāmapāla a later king of the Pāla dynasty as the hero of the poem, is already well-known, and this is the second *Rāmacarita* composed by Abhinanda the court-poet of king Devapāla alias Hārvarṣa Yuvarāja. The value of the publication of Abhinanda's work cannot be overrated because of a large number of references to the author and the extensive quotations from the *Rāmacarita* in the later Alaṅkāra works right from the times of Mahima, Mammāṭa and Bhoja to comparatively recent times.

The edition of the *Rāmacarita* is based on the following five MSS:—

1. A. A transcript prepared from a Ms. copy preserved in the Government Oriental MSS. Library, Madras. The Madras copy also is a transcript, prepared from a Ms. in Oriya script obtained on loan from M. R. Ry. Harihararājaguru of Chochinajagannāthapuram, in the Ganjam District Madras. This Ms. contains Sargas 1-40 by Abhinanda, the 40th Sarga being incomplete. The Ms. contains many good readings and is in a good condition.
2. B. A Ms. obtained by the Curator of the Madras MSS. Library from Bombay. The readings of this MS. were found noted down in the transcript A. The Bombay Ms contained Sargas 1-36 only as stated by the said Curator in one of his letters.
3. C. A Ms. preserved in the Library of the Oriental Institute, Baroda. This Ms. contains as usual Sargas 1-36, but it has, in addition, another recension of the last four Sargas (37-40) attributed to one Bhimakavi. It abounds in

many errors and omissions, especially in the last four Sargas.

4. D. A Ms. obtained on loan from the Bikaner Palace Library. This Ms. also contains Sargas 1-36 as in B, and is fairly correct and well preserved.
5. E. A transcript prepared from a Ms. preserved in the Jain Bhandars at Patan. This copy was discovered in the office of the Translation Branch of the Vidyādhikāri office at Baroda and presented to the Oriental Institute by the translation assistant Mr. Manjulal Majumdar, M.A., LL.B., when 10 formes were already printed. It contained only the first 28 Sargas. It was practically useless for collation purposes as the readings were similar to C from which obviously the transcript was prepared.

Our grateful acknowledgments are due in the first instance to Sir Manubhai N. Mehta, Kt., C.S.I., Prime Minister of the Bikaner State for taking an interest in this work and for helping us materially by granting a loan of the Bikaner Palace Library Ms. of the *Ramacarita*, which we had no chance of obtaining otherwise. We are also much indebted to the Curator of the Government Oriental MSS Library, Madras for kindly supplying a transcript collated with the Bombay Ms. of the work; and to Mr. M. A. Joshi of the Oriental Institute for the help rendered to us in collation and in the preparation of the press-copy and the index appended to this volume.

Baroda
The 6th September 1929. }

K. S. RAMASWAMI SASTRI.

INTRODUCTION.

—:*.*:— I. THE AUTHOR.

Abhinanda, the author of this lengthy but charming piece of composition in the form of a *Mahākāvya* entitled the *Rāmacarita* Testimony of was known to the later writers under several names showing later writers. his popularity in the learned circles. He was known as Abhinanda, Abhinandana, Gauḍābhinanda, ; Sātānanda, Āryāvīlāsa and Vīlāsa. As this author possessed rare gifts of composition and a vigorous style he became famous as a poet even in his life-time, and consequently the later writers looked upon him as a poet equal in merits to Kālidāsa, Bāṇa and Vākpatirāja. They showed their respects to him by quoting his verses in their compositions, and classed him amongst the best poets of India. The later works referring to Abhinanda may be divided in three distinct classes :

I. Anthologies.

II. Creative poems and Alaṅkāra works.

III. Scholastic works and stray compositions.

I

The compilers of the following Anthologies quote profusely from the works of Abhinanda to whom they occasionally attribute the names of Abhinandana and Gauḍābhinanda.

1. *Kaṇḍikāraṇāmṛta* is a Sanskrit Anthology edited¹ by the celebrated Orientalist Dr. F. W. Thomas in 1912. The edition is based on one single Ms. of the work discovered by Mahāmahopādhyāya Pandit Hara-prasāda Śāstri from Nepal. Both the discoverer and the editor of the work are of opinion that the nature and the writing of the Ms. cannot warrant any date later than 1200 A. D.² In this work no less than five verses are quoted from the works of Abhinanda, though none can be traced in the *Rāmacarita*, the present work.

2. *Saduktikarṇāmṛta* is another Anthology, only a fraction of which has up till now been published³ by the late Mm. Rāmāvatāra Śarmā Sāhityācārya of Patna. Śrīdharaśāstra its author was the son of Vaṭudāsa a contemporary of King Lakṣmaṇasena of the Sena Dynasty of Bengal and, therefore, belonged to the twelfth century. As the work was compiled in Bengal most of the verses quoted therein were the compositions of authors who flourished in

1. No. 1309. Bibliotheca Indica, New Series.

2. P. 5. The introduction of the *Kaṇḍikāraṇāmṛta-Samuccaya*.

3. No. 1343. Bibliotheca Indica, New Series.

Bengal. Quite a large number of verses (numbering 22) is quoted in this anthology under the name of Abhinanda, though out of a total of 22, only two¹ are traceable in the *Rāmacarita*.

3. *Sāktimuktāvali* is the third work of this kind compiled by Āroḥaka Bhagādatta Jalhana who was a contemporary of King Kṛṣṇa (1247 A. D.) of Deccan, the grandson of king Siṅghana³ (1210 A. D.). In this work three verses are attributed to Abhinandana, and at least two among them are found in the present work³.

4. Another anthology which mentions Abhinanda and his verses, is the *Śārṅgadharma-Paddhati*. This work was compiled by Śārṅgadharma, the grandson of Rāghavadeva who was one of the preceptors of King Hammira of the Chauhan Dynasty who ruled over the country called Śākambhari. Probably he is the hero of the *Hammira-mahākāvya* of Nayacandra Sūri where his date of ascension to the throne is mentioned as Vikrama Samvat 1339 i. e. 1283 A. D. The time of the compilation of this anthology, therefore, may fall in the first half of the 14th. century. At least four verses here are attributed to Abhinanda or Gauḍābhinanda by Śārṅgadharma but none among them can be traced in the *Rāmacarita*. Besides the above, there are several other anthologies such as the *Padyāvali* and the *Subhāṣitahārāvali* where Abhinanda is referred to⁴. These references lose much of their value as they generally do not quote from original authors but reproduce the same verses found in earlier anthologies.

From the extensive quotations from Abhinanda found in the four earliest anthologies it is obvious that Abhinanda was famous throughout India at the time of their composition, because their authors belonged to the different parts of the country such as, Bengal, the Deccan and the Central India. These references also lead us to conclude that there were some other works and stray verses composed by Abhinanda from which the compilers of the anthologies quoted the verses attributed to Abhinanda but not traceable in the *Rāmacarita*⁵.

1. दिक्सारगुह्यसन्निधापित. etc.

Saṅkṛtikarṇamṛta II, 748. *Rāmacarita* 2, 84.

सूक्तं जावन्तोऽभिवाच्य चरणौ S. K. v. 100. R. O. 15, 67.

2. P. VII. Bhandarkar's Report during the years 1887—1891.

3. एकिकेव निजबुद्धमध्यगा. S. M. 141 a. R. O. 2, 99.

लोचनेन कुमुदं स्पर्शयते. S. M. 141 a. R. O. 2, 98.

4. P. 21. Introduction of the *Kavīndrapācāna-Samuccaya*.

5. Some may even postulate another poet of the same name, as the author is sometimes mentioned as Abhinandana and Gauḍābhinanda. This matter will be discussed more fully in the sequel.

II.

Besides the anthologies, Abhinanda is also mentioned in some early Kāvya and Alaṅkāra works where the author is praised for his singular abilities of a high class poet, famous even in his own days. The *Udayasundarī Kathā*, a Champu Kāvya by Sodḍhala may be regarded as the earliest among them. This work has been published in the *Gaekwad's Oriental Series* as No. XI and the date of Sodḍhala has been fixed there as the first half of the 11th century. Sodḍhala in this work mentions Abhinanda in several places¹ and characterises him as one of the best poets and as equal in many respects to the well-known authors like Kālidāsa, Bāna and Vākpatirāja.²

The *Kīrtikaumudī* of Someśvara-deva is the next work which mentions Abhinanda and describes his merits in the most flattering terms. This Someśvara-deva was a family priest of kings Bhīmadeva and Lavanaprasāda and was patronised by the two ministers Vastupāla and Tejahpāla. He composed two works, namely, the *Kīrtikaumudī* and the *Surathotsava*, both of which have been published. The editor is of opinion that the author flourished in the middle of the 13th century³ A. D. While stating the poetical attainments of Yaśovīra, Someśvara compares the compositions of Māgha, Abhinanda and Kālidāsa⁴ and characterises them to be far inferior to those of Yaśovīra, without, however, realizing the absurdity of his remarks.

Among the authors of Alaṅkāra works Ksemendra mentions one Abhinanda in his *Suṛyāttilaka* and mentions Abhinanda's fondness for Anuṣṭubh metre in his compositions.⁵ Regarding the time of Ksemendra it may be remembered that he was a pupil of Abhinavagupta who flourished in cir. 1000 A. D.

III.

Ujvaladatta in his *Uṇādisūtravṛtti* in several instances quotes some of the verses of Abhinanda to support the validity of his derivation of words, and mentions him by name. In this work there are no less than four ślokas

1. pp. 3, 1; 27, 4; 154, 14; 157, 4.

2. बागीश्वरं हन्त भजेऽभिनन्द-मर्थेश्वरं वाक्पतिराजमीडे ।
रसेश्वरं स्तोमि च कालिदासं बाणन्तु सर्वेश्वरमाननोऽस्मि ॥ P. 157-4.

3. See page IX of the introduction of the *Kīrti-Kaumudī*.

4. न माघः श्लाघ्यते कैश्चिन्नाभिनन्दोऽभिनन्द्यते ।
निष्कलः कालिदासोऽपि यशोवीरस्य संनिधौ ॥ *Kīrti-Kaumudī* p. 3.

5. अनुष्टुप्स्ततासक्ता साभिनन्दस्य नन्दिनी ।
विद्याधरस्य वदन्ते युलिकेव प्रभावधूः ॥ *Suṛyāttilaka-Kāvyamālā* 2nd पुच्छक p. 53,

attributed to Abhinanda¹ out of which three are actually traced in the *Rāmacarita*.

Sarvānanda, the Vandyaghaṭṭya and a Bengali commentator on the Amarakośa, whose work has been published in the *Trivandrum Sanskrit Series*, as No. 38 has also referred to this Abhinanda twice² in his work, and quotes two verses which are traceable in the present work³. Sarvānanda flourished in the middle of the 12th century and belonged to a Banerjee family of Bengal⁴.

Rāyamukuta is another Bengali author who has referred to Abhinanda in his commentary on the Amarakośa. Three verses are quoted by him under the name of Abhinanda and one of them at least is found in the *Rāmacarita*.⁵ In this connection we need not point out that Ujjvaladatta and Rāyamukuta belonged to the middle of the 13th and the 15th centuries respectively.

Further, there are many stray poetical compositions in the anthologies in which many excellent poets including Abhinanda are eulogized. In the *Śaktimuktāvalī* and the *Ś'ārṅgadharā-Paddhati*, for instance, there is a verse referring to Amara, Acala, Abhinanda and Kālidāsa⁶. Here it is said that there are only four persons who can be considered as poets; all others who attempted to direct their skill at poetry behaved like the (imitating) monkeys. This may be taken as an exaggerated statement because there is little truth in it. Very little is indeed known about the first two poets Amara and Acala, but the skill of Abhinanda in selecting apt and simple words in his composition as represented in the *Rāmacarita* verily proves the correctness of the author's contention.

By these references in later works it is obvious that Abhinanda commanded wide popularity in the five centuries from the 11th, to the 15th, during which the *Rāmacarita* was regarded as a repository of excellent sayings which were quoted profusely by later writers.

1. नटी विन्ध्यस्यद्रिमज्जत जटायोः प्रथमजः *Uṇādiṣṭī*.—Anfrecht's edi. 1-2

नटीमन्वेः पद्म्यामभजत जटायोः प्रथमजः ॥ *Rāmacarita* 13, 86.

आवर्तमाना दृष्टशे दिवापि रजनाविव । *Uṇādiṣṭī* 1-43. *Rāmacarita* 10, 2.

समादधे काञ्चिमकुञ्चयत्कचान् । *Uṇādiṣṭī* IV. 117. *Rāmacarita* 18-85.

2. pp. 28, 45.

3. Chap. 16, 61; 28, 103.

4. See the introduction of the T.S.S. edition.

5. साधुविनं काकलिभिः कुलीनाः । *Rāyamakuta* ad. 1. 1. 7. 2. *Rāmacarita* 23, 23

6. कविरमरः कविरचलः कविरभिनन्दश्च कालिदासश्च ।

अन्ये कवयः कपयः चापलमात्रं परं दधति ॥

20. *Ś'ārṅga*-176. *Śakti-muktāvalī*. Bhandarkar, op. cit. p. XIII,

It has already been pointed out that Abhinanda has been mentioned in later works by several names, and it is, therefore, His namesake. necessary to discuss whether all these names refer to one person or several others as well. In the anthologies some verses are attributed to one Abhinandana, some to Gauḍa Abhinanda besides the Abhinanda of the *Rāmacarita*. Besides these, there are two other works entitled the *Kādambarikathāsāra*¹ and the *Yogavāsisthasāra*² said to be of Abhinanda's authorship. It is also possible that there were other works composed by Abhinanda, as can be inferred from the verses attributed to him in the early anthologies but not traceable in the *Rāmacarita*.

Some³ scholars think that the two poems, *Kādambarikathāsāra* and the *Rāmacarita* were composed by two different authors with the same name but belonging to two different families. The author of the *Kādambarikathāsāra* characterises himself as the son of Jayantabhaṭṭa, grandson of Kalyāṇa-svāmin, who was the son of Śaktisvāmin. The grandfather of Śaktisvāmin was Śakti who originally belonged to Gauḍa or Bengal but migrated later to the village known as Dārvābhisāra in Kashmir and permanently resided in that country after getting himself married there.⁴ Among the forefathers of Abhinanda, Jayantabhaṭṭa and Śaktisvāmin are known to us as historical persons, the former as the author of the *Nyāyamañjarī* and the latter as the minister of King Lalitāditya Muktapīḍa of the Karkoṭaka dynasty of Kashmir. The author of the *Rāmacarita*, on the other hand, does not give many details about his pedigree except to mention that he was the son of Śātānanda.⁵ With regard to the identity of Śātānanda or his native country, nothing definite is up till now known.

On the strength of these materials we have to consider the observations of Dr. Bühler made so early as 1873 in the second volume of the *Indian Antiquary*, to establish the identity of these two authors as premature and unreliable. It is, however, to be pointed out that the later writers equally quoted a large number of verses from both the works referred to above without making any distinction whatsoever. Abhinavagupta and Ksemendra refer to the *Kādambarikathāsāra* in their *Dhyanilocaṇa*⁶ and *Suṃttatilaka*.⁷ The

1. Published in the N. S. Press Kavyamala No. 11.
2. Published in the N. S. Press in Sam. 1944 with the *Ātmasukha's* Commentary.
3. Dr. F. W. Thomas, Aufrecht, and the editor of the *Kādambari-Kathāsāra* in the N. S. Press.
4. *Vide* the initial 12 verses of the *Kādambari-Kathāsāra*.
5. तथा तूर्णं कवेः कस्य निर्गतं जीवतो यशः ।
हारवर्षप्रसादेन शातानन्दैर्यथाऽभुज् ॥ R. O. p. 39.
6. 3rd Udyota.
7. 1-16.

information supplied by Ksemendra regarding the fondness of Abhinanda for the Anuṣṭubh metre is equally applicable to both the authors.

Bhojadeva quoted many verses from both the *Kādambarikathāsāra* and the *Rāmacarita*. About 50 ślokas of the *Rāmacarita* are found quoted in his *S'ṛṅgāraprakāśa* and the *Sarasvatikanthābharaṇa* and only a few verses are to be found from the other work. But Sodḍhala, Ujjvaladatta and Rāyamukuta quote verses under the name of Abhinanda only from the *Rāmacarita* and not from the *Kādambarikathāsāra*. We can be sure, therefore, that these works of two Abhinandas were well-known to the later writers, though they do not produce sufficient evidence to disprove their identity.

It is thus necessary to examine whether the two authors represent one and the same person or they are entirely different. There are at least four reasons which favour the identification. These are as follows :—

1. Ksemendra informs us that the Anuṣṭubh is the favourite metre of Abhinanda. But it is used by both of them very often in their works. Excepting some verses in the end of every chapter the whole of the *Kādambarikathāsāra* is composed in the same metre. Similarly, in the *Rāmacarita* we find at least 9 chapters written in that metre.

2. The fact that one is quoted as Gauḍa Abhinanda cannot be regarded as the surest indication to distinguish the one from the other Abhinanda, because both the authors can be styled as Gauḍas as they really belonged to that country. It has already been shown that the forefathers of Abhinanda of the *Kādambarikathāsāra* really belonged to the Gauḍa country though they afterwards made Kashmir their home. The surname Gauḍa as given to this Abhinanda is therefore quite appropriate. Abhinanda of the *Rāmacarita* on the other hand, also belonged to Gauḍa or Bengal, because he stayed in the court of a Bengali King as will be shown in the sequel. It is, therefore, obvious that the surname Gauḍa is also quite appropriate in the case of the author of the *Rāmacarita* also. It is, however, difficult with the present materials to say whether he originally belonged to the Gauḍa country or not.

3. It is generally expected that the two authors should show two different styles of writing if they are different. On the basis of the style as can be met with in these two works, identity of the two authors cannot be shaken, because the style in both is equally simple, charming, expressive and clear. But the *Rāmacarita* may be considered as more descriptive and original than the other. This also does not go against the identity because to a close observer this appears to be simply the result of mature thinking and style, as, obviously, because of its incompleteness the *Rāmacarita* may be regarded as the last and the most mature work of the author.

4. The dates of these two authors also strengthen the proposed identification. Both of them are equally quoted by the authors belonging to a period from 1000 A. D. to 1400 A. D. and, therefore, both the authors may be ascribed to a period not later than 1000 A.D.

The four points mentioned above may, indeed, favour the contention that the two Abhinandas represent one and the same author. But there are yet two very weighty reasons which entirely disprove their identity. These are stated below :—

(1) Abhinanda mentions in the beginning of the seventh chapter of the *Rāmacarita* that he is the son of Śatānanda, but the Abhinanda of the *Kādambarīkathāsāra* calls himself the son of Jayantabhaṭṭa. This discrepancy is such that it can sufficiently throw overboard the suggestion that the two authors are the same.

(2) It is also difficult to believe that Abhinanda of the *Kādambarīkathāsāra* who is so proud of his pedigree, would be entirely silent in the *Rāmacarita* and would introduce his father as a mere non-entity, and with a different name as Śatānanda.

On the strength of these grounds the identity of the two authors cannot be established, though, obviously, there are many points common to them, which may be accounted for by their being connected with the same country which is Bengal.

It has already been said that the author of the *Rāmacarita*, is the son of one Śatānanda, whose identity has been for many years a puzzling problem. Dr. F. W. Thomas has suggested that he may be the same Śatānanda who is well-known in the Alaṅkāra literature by his other name Rudraṭa¹. Rudraṭa himself in one of his *Bandhas* suggests his name as Śatānanda and his father's name as Vāmukabhaṭṭa². It is generally held that Rudraṭa, as his name suggests, was a Kashmirian writer. If this view is correct we have to consider Abhinanda as a second Kashmirian poet of that name who had come over to Bengal and was subsequently patronized by a king of that country because of his poetic skill.

There was, however, another Śatānanda who was himself a poet and probably belonged to Bengal. He may also quite conceivably represent Śatānanda the father of Abhinanda the author of the *Rāmacarita*. Two anthologies compiled in Bengal, namely, the *Saduktikarṇāmṛta* and the *Kavīndravacanasaṃuccaya*, quote quite a large number of verses under the name of one Śatānanda.

1. Introduction of the *Kavīndravaca* —*Samuccaya*. p. 20.

2. PP. 52, 53 of the *Kāvyaśālākāra*.

There are two more points which lead us to conclude that this Śātānanda was a Bengali and was different from Rudraṭa-Śātānanda of Kashmir. Firstly, none of the eighteen verses quoted under the name of Śātānanda in the anthologies¹ is to be found in the *Kāvyālaṅkāra* of Rudraṭa. Secondly, the anthologies which originated only in Bengal and quoted the Bengali authors in general refer to Śātānanda, whose works are no longer extant. It can thus be suggested that the father of Abhinanda may quite conceivably represent the poet Śātānanda of Bengal and not his namesake the author of the *Kāvyālaṅkāra*. The fact that most of his verses in the Bengal anthologies are either followed or preceded by the verses of Abhinanda lends an additional support to this view.

Abhinanda is also known by his other names Āryāvilāsa and Vilāsa.

There are two verses in the *Rāmacarita* where Abhinanda His other names. calls himself by these two names². Though these two verses do not form part of the text yet they must be taken as the compositions of the author as will be shown in the sequel. Very probably Abhinanda was a worshipper of Āryā or Devī, as his name Āryāvilāsa suggests, just like the name Kālidāsa. This idea is again confirmed when we consider the 16th chapter of the *Rāmacarita* where many verses are found in the praise of the Devī (though a lengthy panegyric is not warranted by the context), on the same line as that of the Tāntriks of early ages. Moreover this name Āryāvilāsa is not altogether unknown to us. The anthologies knew one Āryāvilāsa, under whose name many verses are quoted in the *Saduktī-karṇāmrta*. Thus Āryāvilāsa appears to have flourished probably in Bengal before the time of the compilation of this anthology which is a product of Bengal. The two fasciculi of the work which have been issued by the Asiatic Society contain a verse of Āryāvilāsa which may be considered as of value in this connection. In this verse³, Viṣṇu is praised as being one half of the highest God while the other half has been represented by the form of Ś'iva. It is remarkable that in the *Rāmacarita* the same idea has been twice

1. See Introduction of the *Kavīndravacana Samuccaya* p. 109.

2. श्रीधर्मपालकुलकैरवकाननेन्दु राजा विलासकृतिपङ्कजिनीविवस्वान् ।
सर्वाभिरामगुणपत्ररथजैकनीडद्रुमो विजयते युवराजदेवः ॥ p. 253.
जयति जगन्ति भ्रमन्ती कीर्त्या सह हारवर्षचुपशाशिनः ।
शिरसि कृता कृतविधैः कृतिरियमार्याविलासस्य ॥ p. 331.

3. धात्रा सौहृदसीमाविस्मितमुखं भेदभ्रमापासनात्सानन्दं मुनिभिस्तानिर्द्वांति खुरैरेकत्र सेवासुखात् ।
पार्वत्या स्वपदापकृष्टिकुटिलभ्रूमङ्गमालोकितः पांयाद्दो भगवांश्चाचरयुरुर्देहार्धहारी हरिः ॥

आर्याविलासस्य । Fas. 1. p. 45.

expressed through the mouths of Jāmbavān and Mandodarī¹. The idea expressed in those two places is that the original form of God is composed of the two halves known separately as Śiva and Viṣṇu. This sameness of expression also confirms the contention that Āryāvīlāsa was only another name of Abhinanda—the author of the present work.

Bengal must have been the place of our author's residence and of birth. One of the reasons for considering him as a Bengali His native place. is that his verses are quoted extensively by the authors who flourished in Bengal. Further, he praises the goddess Devī or S'akti on the lines of the Tāntriks of Bengal in the 16th chapter of the *Rāmacarita* which also confirms that the author was a Bengali because Bengal was in the mediaeval times the home of Tāntrism both Buddhist and Hindu². But the question of fixing his native place largely depends on the circumstance that the author was patronized most lavishly by Devapāla *alias* Hāravarṣa, one of the kings of the Pāla Dynasty as will be shown in the sequel. S'atānanda the father of Abhinanda also probably belonged to Bengal as he is quoted only in those anthologies which were composed in that country. But it cannot for a moment be denied that Abhinanda's fame was not confined only to Bengal; but on the contrary he was well-known in the whole of India as is evident from a large number of quotations and references in the works of eminent writers such as Mahimabhaṭṭa and Mammaṭa of Kashmir, Bhoja of Dhara, Sodḍhala and others of Deccan and Guzarat.

The plot of the *Rāmacarita* itself shows that our author is quite a pious Hindu and believer in the Paurāṇika form of religion. The His sect. descriptions of several incarnations of Viṣṇu, the birth of Brahmā from his navel, and the begging of Śiva in spite of his friendship with Kubera the Lord of Wealth, also makes the author a firm believer in the Paurāṇika religion. He was not even a sectarian: because he believes that Śiva and Viṣṇu represent the two halves of the same God who

1. ध्रुवं विनाऽमुनेदानीमर्थेनार्धेन्दुशेखरः । दिवि सीदति शून्यायां धात्वैकमुद्गदा वृतः ॥ 9. 52.
अर्थे पुंसः पुराणस्य देवौ हरिहरावुभौ । एकं तत्र प्रपन्नस्य प्रद्वेवः कस्तवापरे ॥ 24, 112.

2. In this connection it may be pointed out that only one among the five MSS on which the present edition is based gives the panegyric of the Devī. Thus there is room for doubting its authenticity and considering the portion as an interpolation. But Sarvānanda Vandyaghaṭīya of 1159 A.D. in his commentary on the *Amarakośa* quotes one of these verses under the name of Abhinanda. This shows that the panegyric is a genuine composition of Abhinanda.

is one, thus suggesting that it is not wise to worship one and hate the other. Probably he realised the baneful effects of sectarian schisms and wanted to unify the two contending parties. Further, from his work it appears that he was a strict follower of the Âtmavâda of the Upaniṣads as explained by the Advaita school of philosophy². He believed in the Vivarta³ of Brahman as the root cause of the universe which though seen outwardly, is thoroughly unreal, and stated that Avidyā⁴ is the chief cause for considering the phenomenal world as real though it is really not so. He also advocated that the Dvaita was not correct and that the goal of man is to identify the Jīva with the Brahman⁵, and that he should visualize nothing except Brahman in the whole universe. Sometimes also he gave prominence to Karma though he really believed in the Karmasannyāsa⁶ as advocated in the *Bhagavadgītā*. There is, however, a great similarity between the Buddhist philosophy of Madhyamaka and Yogācāra and the Hindu Advaitism as recorded in this work⁷, but we experience no difficulty in calling our author a Hindu and not a Buddhist. In the 9th. and the 31st chapters of the present work the author opens up his mind on philosophical conceptions through the agency of Vānaras and Vibhīṣaṇa.

Regarding the king who extended his patronage to Abhinanda the text of the *Rāmācarita* has very little to say. But His Patron. most of the 36 cantos which are undoubtedly Abhinanda's own contain, besides the subject matter of the poem, certain additional verses written obviously in praise of his patron king and to describe as well the merits of his own composition.

The nature and the style of the verses are such as to preclude the possibility of their being regarded as interpolations or copyist's additions. On the contrary, the style of the verses and the intimate connection between Abhinanda and his patron as expressed in them, lead us to hold that they were surely composed by the author himself. All manuscripts coming from

-
1. अर्थं पुंसः पुराणस्य देवो हरिहराबुधौ । एकं तत्र प्रपन्नस्य प्रद्वेषः कस्तवापरे ॥
यो हरिः स हरो देवः यो हरः स पितामहः । नामन्त्रयविभिन्नेयमेकैव त्रिदशत्रयी ॥
य एतां वेत्ति स बुधः यो नमस्यति सौजन्यः । योऽभ्यस्यति स तत्रैव लीयते लीनविक्रियः ॥ 24, 112-113, 114.
 2. तत्त्वमेकं यदात्मेति जगदेतत्प्रक्षते । ततोऽन्यः कस्तवानितो यस्तात विषयः भुञ्जाम् ॥ 31, 115.
 3. बालान्प्रति विवर्तोऽयं ब्रह्मणः सकलं जगत् । अविवर्तिनमानन्दमास्थिताः कृतिनः पुनः ॥ 31, 116.
 4. अविद्यायोनयो भावाः सर्वेऽस्मी बुद्ध्या इव । 31-108. अविद्यायाः प्रपञ्चोऽयं नास्ति सत्यमिहाण्वपि । 31, 99.
 5. समाधाय क्लृप्तं पश्य प्रत्यगात्मानमात्मनि । 31, 124. मज्ज मज्जसि किं द्वैतग्रहक्षाराब्धिबीचिषु । 31, 113.
 6. सखे सद्भ्यस्य कर्माणि ब्रह्मणः प्रणयी भव । नेष्यते यदि संसारचक्रावर्तभ्रमश्रमः ॥ 31-136
 7. See 31, 100—105.

different parts of India made use of in collating the text contain the additional verses in question, with slight changes in their arrangement. In these verses Abhinanda mentions as his patron one Hāravarṣa and Yuvarāja of the Pāla Dynasty, about whom we know practically next to nothing, very probably because the chronology and the succession list of the kings of the Pāla Dynasty are far from being of a definite character. A clue can, however be obtained from at least seven verses¹ recorded in the *Rāmacarita* about the character, position and the identity of king Hāravarṣa.

These verses show that the patron of Abhinanda was Hāravarṣa also known as Yuvarāja who belonged to the Pāla Dynasty. It is not at all difficult to imagine that this Pāla Dynasty refers to the famous Pāla Dynasty of Bengal history, even though the surname Pāla may be found occasionally in the names of the other kings of different dynasties, such as, Mahendrapāla of the Gurjara Pratibhara Dynasty. Sir V. A. Smith, is, however, of opinion that the word Pālānvaya refers to the famous Pāla Dynasty of Bengal alone².

One may raise the question as to how the rulers of the Pāla Dynasty of Bengal with a definite partiality to the Buddhist creed could patronize a Hindu poet like Abhinanda. The rulers of the Pāla Dynasty usually call themselves as "Paramasaugata" in their inscriptions³ and they are the accredited benefactors of purely Buddhist monasteries such as Nalanda, Vikramāśīla and Odantapuri. It is, therefore, an anomaly to think of a Pāla king being the patron of a Hindu poet. The answer to this is not far to seek. The testimony of Mahāmahopādhyāya Haraprasād Śāstri, the editor of the *Rāmacarita* of Sandhyākara Nandin, is that the Pālas were tolerant to Hindu religion though they actually

1. एते निकामरसिकस्य जयन्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्द्रोः ।

यैर्दादशार्ककिरणोत्करदुर्निवारः सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥ I, VII.

पालान्वयान्भुजवैतकविरोचनाय तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय ।

कोटिप्रदानवटितोज्ज्वलकीर्तिमूर्तिः येनामरस्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥ III, VIII, XIV, XXXVI.

नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् । स्वकोशः कविकोशानामाविर्भावय संभृतः ॥ V, VIII, X, XII.

श्यामःसितासितनिरायतपक्षमलाक्षः क्षामोदरः कठिनकान्तभुजान्तरालः ।

सर्वाङ्गपल्लवितयौवनलाञ्छनश्रीः श्रीहारवर्ष इव कुत्र पतिः पृथिव्याः ॥ VI.

येनाद्य रामचरितं चरिताद्भुतेन स्वेनाधरीकृतमतीव महीतलेऽस्मिन् ।

तेनैव पालकुलचन्द्रमसा तदित्यमुत्थापितं जगति पश्यत चित्रमेतत् ॥ X

दीपः सतां स खलु पालकुलप्रदीपः श्रीहारवर्ष इति येन कविप्रियेण ।

सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे निष्ठापितः पिञ्चनवाक्प्रसरोऽभिनन्दे ॥ XI

सुष्टुद्विपुलगात्रः शत्रुकीटान्तकारी सततमुपचितायां सन्निविष्टो दशायाम् ।

जगदमलमुदस्तांशेषदोषान्धकारं जनयति युवराजः पालवंशप्रदीपः ॥ XXVI

2. Vide : *Early history of India*, P. 413.

3. Vide E. I. Vol. IV. P. 249 and I. A. Vol XXI P. 258.

professed Buddhism¹. The grant made by Dharmapāla² to a Viṣṇu temple and the Davapāla's grant³ to a Brahmin of the Aśvalāyana Śākhā and the Aupamanyava Gotra, also go to show that the Pālas were tolerant towards the Hindu religion.

It is well-known that there are two lists of the Pāla kings; one comes from the Tibetan sources while the other is reconstructed with the help of inscriptional evidence. According to the Tibetan list the reign of Gopāla begins from 660 A.D. He is followed by 18 kings one after another and the last in that chain reigned in the year 1139 A.D.⁴. The inscriptional evidence, on the other hand, does not agree with the Tibetan account either with regard to the names of the kings or the duration of their reign. Sir V. A. Smith, R. D. Banerjee and Mm. H. P. Sastri and in fact, all who possess a scientific bent of mind are inclined to take the inscriptional evidence as more reliable than the information afforded by the Tibetan authorities. According to the Khalimpur and the Monghyr grants of Dharmapāla and Devapāla respectively, the first king of the Pāla Dynasty is Gopāla, the second is his son Dharmapāla while the third is Devapāla his grandson. Dharmapāla was a contemporary of king Indrāyudha who was ruling in Kanauj in 783 A. D.⁵ Relying on this piece of evidence we can place the reign of Gopāla in the first half of the 8th century, and that of Dharmapāla in the second half of the same century. The Pāla Dynasty continued upto the end of the 12th century, and, thereafter, was reduced to insignificance on the rise of the Sena kings and at the advent of the Muhammadans. The long chain of Pāla kings was noted for fondness of literature and their patronage towards the great poets and philosophers of the time belonging to the different religious sects. But amongst the known kings of the Pāla Dynasty no one is known to have borne the title of Hāravarṣa the patron of our poet Abhinanda the author of the *Rāmacarita*. The title of Yuvarāja was, however, given to some of the Pāla Princes⁶ but this appears to signify nothing else than a mere heir-apparent to the throne. But from what we can gather from the account of Abhinanda, Hāravarṣa the Yuvarāja seems to have been a ruling prince, and not a mere heir-apparent. This is also confirmed by the authority of Sodḍhala the author of the *Udayasundarikathā*. In this work,⁷

-
1. See Introduction to the *Rāmacarita* of Sandhyākara Nandin. M. A. S. B.
 2. Vide E. I. Vol. IV. 3. I. A. Vol. XXI. p. 258.
 4. Vide, M. M. S. C. Vidyābhāṣana's *History of Indian Logic*. p. 517.
 5. Vide P. 50 *Pālas of Bengal* M. A. S. B. Vol. 5.
 6. Vide E. I. Vol. IV p. 249 and I. A. Vol. XXI p. 258.
 7. No. XI, G. O. Series.

it is mentioned that Yuvarāja the patron of the poet Abhinanda was a ruling prince¹.

Sodḍhala flourished in the court of the three royal brothers Cchittarāja, Nāgārjuna and Mumminirāja of Koṅkaṇa² and from the inscription dated 1026 A. D.³ of Cchittarāja we can assign him to the early part of the 11th. century. That Hāravarṣa the Yuvarāja was a ruling prince can also be ascertained from at least seven passages taken at random from the *Rāmacarita* of Abhinanda :—

1. नमो नृपतिचन्द्राय पृथ्वीपालाय येन सा ।
विकालमलिना दिक्षु दर्शिता कविपद्धतिः ॥ IV.
2. एषोऽस्म्यहं निजवचस्सु चिरादिदानीं निस्साध्वसः कविसहस्रसमागमेऽपि ।
श्रीहारवर्षनरलोकपतेः पुरस्ताद्विस्तारविष्णुवनमालिविचारितेषु ॥ X.
3. यया कयाऽपि कल्या यस्य तस्य सुभाषितैः ।
गृह्यते हारवर्षस्य मनोऽयं नृपतेः परम् ॥ XIII.
4. नाश्चर्यमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः ।
येनानिशं ललितकोमलकाव्यमूर्तेः सुष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥ XVII. XX.
5. आचन्द्रमूर्त्यै निदधे जगत्सु व्यासस्य यद्वज्रमेजयेन ।
एषोऽभिनन्दस्य महाप्रबन्धः क्षोणीभुजा भीमपराक्रमेण ॥ XVIII XXI.
6. हालेनोत्तमपूजया कविवृषा श्रीपालितो ललितः
ख्यातिं कामपि कालिदासकृतयो नीताः शकारातिना ।
श्रीहर्षो विततार गद्यकवये बाणाय बाणीफलं
सद्यस्सत्क्रिययाऽभिनन्दमपि च श्रीहारवर्षोऽग्रहीत् ॥ XXXIII.
7. शकभूपरिपोरनन्तरं कवयः कुत्र पवित्रसङ्कथाः ।
युवराज इवायमीक्षितो नृपतिः काव्यकलाकुतूहली ॥ XXII.

These passages show that Hāravarṣa, the Yuvarāja was a ruling prince who patronized Abhinanda in the capacity of a sovereign. In the present work this prince is also said to be extraordinarily powerful in battlefields and is described to have carried his victorious arms into the territories of his contemporaries and extirpated all his enemies. This fact may be proved by the following verses, contained in the *Rāmacarita*.

एते तवैकसुभगस्य जयन्ति पादाः श्रीहाखर्षयुवराजमहीतलेन्दो ।
यान्सप्रतापभुवनेऽपि सदाऽभिसृत्य रात्रौ दिवा च रिपुराजरमा स्मन्ते ॥ VII.
सुदृढविपुलगात्रः शत्रुकीटान्तकारी etc. XXVI.

1. सुष्टं तदत्र युवराजनरेश्वरेण युद्धकरं किमपि येन गिरः श्रियद्वच ।
प्रत्यायनं स्फुटमकारि निजे कवीन्द्रमेकासने समुपवेशयताऽभिनन्दम् ॥

Udayasundarī Kathā p. 2-3.

2. See introduction of the *Udayasundarī Kathā*.
3. *Vide* I. A. part. V. p. 277.

ते मेघमुक्तमपि न स्तुवते सुधांशुं तेषां मनो न रमते मकरध्वजेऽपि ।

सर्वारिवीरविजयप्रसूतप्रशस्तिः श्रीहारवर्षजगतीपतिरीक्षितो यैः ॥ XXVI
प्रतिवृत्तसुरमौलिरन्नराजीसचिरप्रसवांर्षिताङ्गिपूजः ।

कृतसदृशनुतिर्महाकवीन्द्रैः जयति चिरं युवराजमेदिनीन्द्रः ॥ XXIX

निर्मलतरः कविरपि प्रभुरथयवामः कान्तोऽप्यखण्डसुभगत्वमदप्रसीलः ।

अत्युग्रशौर्यरमसोऽप्यकटोरवादी पृथ्वीपतिर्जयति विक्रमशीलजन्मा ॥ XXIX

त्यागस्य पात्रमियमल्पतरा त्रिलोकी को विक्रमस्य कणिकामपि संसहेत ।

शान्नाग्नि कानि सुबहून्यपि हारवर्षक्षोणीपतेरतिपटुप्रतिभागुणस्य ॥ XXXI.

Now let us take up the question of the time of Abhinanda and Hāravarṣa and make an attempt to identify the latter. The testimony of Sodḍhala, as has been shown already, leads us to believe that Abhinanda and his patron king Yuvarāja were already famous in 1000 A. D. He actually compares Abhinanda with such famous authors as Bāṇa and Kālidāsa who preceded him¹. On the other hand, on the authority of Abhinanda, we have to assign Hāravarṣa to a period later than that of Dharmapāla the second king of the Pāla Dynasty². As Dharmapāla ruled upto the first quarter of the 9th. century, this fixes the earliest limit for the time of Abhinanda and Hāravarṣa, while the latest limit of their time is fixed by Sodḍhala (circa 1000 A. D.). During this time we find only four names of kings in the Pāla Dynasty renowned for their valour and patronage to Sanskrit learning. These are : 1 Devapāla, 2 Vighrahapāla, 3 Nārāyaṇapāla and 4 Mahipāla I. Two Yuvarājas also make their appearance during this period, namely, Tribhuvanapāla, first son of Dharmapāla and Rājyapāla, son of Devapāla. These two latter were undoubtedly heirs-apparent but history does not tell whether they ever got an opportunity to rule.

Regarding Abhinanda, it has already been pointed out that he is referred to by Sodḍhala the author of the *Udayasundarikathā* who flourished early in the 11th. century. Bhojadeva in his *Sarasvatīkanṭhābharaṇa* and *S'ṛṅgāraprakāśa* quotes extensively from the *Rāmacarita*; so also Mahima and Mammatābhaṭṭa in their works, the *Vyaktiviveka* and the *Kāvyaaprakāśa*. On the strength of these quotations one may be tempted to hold that Abhinanda was the Court-poet of Mahipāla I, mentioned above who flourished between 972-1030 A. D. But this can be disproved by the fact that Sodḍhala in his chronology of famous poets of ancient India beginning from Vālmiki down to his own time places Abhinanda

1. *Udayasundari Kathā* pp. 2, 3, 157.

2. श्रीधर्मपालकुलकैरवकाननेन्द्र राजा विलासकृतिपङ्कजिनीविस्वान् ।

सर्वभिरामगुणपत्ररथत्रजैकनीडदुमो विजयते युवराजदेवः ॥ *Rāmacarita* p. 253.

before Rājasekhara¹. Rājasekhara was a teacher of king Mahendrapāla of Kanauj and, therefore, must have flourished in the beginning of the 10th century.² If Abhinanda is regarded, under the circumstances, as a contemporary of Mahāpāla there will remain hardly any margin for his composition becoming famous so as to be classed with that of Vālmīki, Kālidāsa, Bāṇa and others. According to Soḍḍhala, therefore, Abhinanda must have flourished in the court of king Hāravaṛṣa-Yuvarāja before the 10th century. In this way it is possible to shorten the outer limit for the time of Abhinanda as 900 A. D. Between 800 and 900 A. D., in the Pāla Dynasty of Bengal there were only two kings famous for their literary activities and renowned for their valour. These two are Dharmapāla and his son Devapāla, the two most famous and powerful kings of the Pāla Dynasty. From the verses cited before³, we find ample evidence of high esteem in which king Dharmapāla was held in the eyes of Abhinanda.

1. आसीदसीमस्फुरितोद्दामा वाल्मीकिरग्रप्यतमो मुनीनाम् ।

* * * * *
वंशः कवीनामुदियाय तस्मान्मूर्ध्ना धृतो भूमिभृतां गणेन ।

* * * * *
यस्मिन्नभूदग्रभवः कवीनां व्यासो मुनिर्यस्य गुणैर्विजेतुः ।

* * * * *
कविर्गुणाढ्यः स च येन स्रष्टा बृहत्कथा प्रीतिकरी जनानाम् ।

* * * * *
स कश्चिदालेख्यकरः कवित्वे प्रसिद्धनामा भुवि भर्तृमेष्ठः ।

* * * * *
ख्यातः कृती सोऽपि च कालिदासः शुद्धा मुधास्वादुमती च यस्य ।

* * * * *
बाणः कवीनामिह चक्रवर्ती चकास्ति यस्योज्ज्वलवर्णशोभा ।

* * * * *
मान्यो जगत्यां भवभूतिरार्यः सारस्वते चर्तमनि सार्थवाहः ।

* * * * *
सामन्तजन्माऽपि कवीधराणां महत्तमो वाक्पतिराजसूरिः ।

* * * * *
वन्यः स विद्वानभिनन्दनामा विलम्बपातं वचसोऽधिदेव्याः

समर्पिता यस्य खलु स्वकीयकोशाधिकारेषु सुवर्णमुद्रा ॥

यायावरः प्राज्ञवरो गुणैराशंसितः सूरिसमाजवर्धैः pp. 153, 154

2. Vide Smith. *Early History of India*, P. 394.

3. श्रीधर्मपालकुलकैरवकाननेन्द राजा etc. and also,

वन्यः सुतः स खलु रामपराक्रमस्य येनाद्य रामचरितार्पितसम्मदेन ।

सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे निष्ठापितः पिशुनवाक्प्रसरोऽभिनन्दे ॥

Ramacarita p. 72.

There are other striking verses in the *Rāmacarita* in which mention has been made of the father of his patron king Hāravarṣa¹. Here Hāravarṣa is described as the son of Vikramaśīla. Who this Vikramaśīla is, is again a formidable question. Or is it a mere epithet? Be that as it may, the word Vikramaśīla very forcibly reminds us of the famous Vikramaśīla monastery of the Buddhists which was founded by Dharmapāla². Is it then very impossible to identify this Vikramaśīla with king Dharmapāla the founder of the Vikramaśīla monastery? On the contrary, this seems to be quite likely as it is confirmed by the colophon of the *Sragdharāstotraṭīkā*³ noticed by late S. C. Vidyābhūṣaṇa. Dharmapāla had two sons in Tribhuvanapāla and Devapāla. In the Khalimpur Grant Tribhuvanapāla is mentioned as Yuvarāja but in the Monghyr Grant Devapāla succeeds his father. In the second half of the 9th century Devapāla attained great fame and popularity as a ruler.

Looking to the mass of evidence given above we have no other alternative than to identify Hāravarṣa or Yuvarāja the patron king of Abhinanda with Devapāla son of Dharmapāla otherwise known as Vikramaśīla.

Another confirmatory evidence in support of the proposed identification is obtained by comparing a statement in the Monghyr Grant of Devapāla with another made by Abhinanda in his *Rāmacarita*. In the Monghyr Grant⁴ we find the following remarkable verse describing Devapāla :—

यः पूर्वं बलिना कृतः कृतयुगे येनागमद्भार्गवस्त्रेतायां प्रहृतः प्रियप्रणयिना कर्णेन यो द्वापरे ।
विच्छिन्नः कलिना शक्रीद्विपते कालेन लोकान्तरं येन त्यागपथः स एव हि पुनः विस्पष्टमुन्मीलितः ॥

Here Devapāla is warmly praised for reviving the path of liberality which was opened up by Bali in the Kṛtayuga and continued by Bhārgava in Tretā, Karna in Dvāpara and Śakadvīṭ Vikramāditya in the Kali age but was obliterated after the death of the last named king.

The same idea is expressed in several stanzas in the *Rāmacarita* describing Hāravarṣa's liberality :—

1. न त्यागशक्तिमधिगच्छति कश्चिदर्थी नास्त्येव विक्रमगुणस्य समः संपन्नः ।
अर्था विशन्ति पथि यस्य विषयश्च शास्त्रमेकः स विस्मयकरः परचक्रभीमः ॥ XXV.

1. किमिन्दुना चन्दनवारिणा वा किमञ्जकन्दैरभिनन्दवत्सलः ।

विचिन्त्यतामान्तरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥ pp. 39, 63, 80.
पृथ्वीपतिर्जयति विक्रमशीलजन्मा p. 262.

2. See Smith op. cit. P. 414.

3. इति श्रीमद्विक्रमशीलदेवमहाविहारीयराजगुप्तभिक्षुश्रीजिनरक्षितकृता
समाप्ता ॥ बालार्कस्तुतिटीका

4. Vide Indian Antiquary, Vol. XXI, P. 258. P. 519. History of Indian Logic

2. कवीनां किं दत्तैर्वृषपशुभिरन्यैरवसरे परं पृथ्वीपालः क्षणमपि स कर्णो वितरत् ।
अनातं तत्त्वज्ञैरपि सुविपुलार्थव्ययभिया प्रतिष्ठां येनोच्चैः जगति गमितं रामचरितम् ॥ III.
3. तस्यैकस्य निकामदानरभसप्रोह्लासिनः शोभते
श्लाघ्ये वस्तुनि यत्र तत्र पृथिवीपालस्य कौतूहलम् ।
रुद्ध्वा सर्वदिशो मनोरथपथातीतर्द्धिभिः पुस्तकैः
सत्काव्याभिरतेन रामचरितं येन प्रतिष्ठापितम् ॥ XXVIII.
4. त्यागस्य पात्रमियमल्पतरा त्रिलोकी etc.
5. एकः स पालतिलकश्चिरमस्तु सम्राट् कोटिव्ययो न गणितः प्रतिपाठकालम् ।
येनास्य रामचरितस्य समं सदस्यैरेकैकमूक्तिपरिभावनगद्गदेन ॥ XXIV

These verses are so remarkably similar that on the strength of this alone the identity of Devapāla and Hāravarṣa may be established.

The question may be raised as to how a king of the Pāla Dynasty instead of bearing a name ending in Pāla should prefer to be called by the name of Hāravarṣa which appears to be quite foreign to the Pāla tradition. The reason for this is not difficult to discover. It is well-known that Dharmapāla married a Rāṣṭrakūṭa princess known by the name of Rāṇṇādevī.¹ The Rāṣṭrakūṭa princes were very fond of adopting names ending in "Varṣa" and it is very probable that king Devapāla during his stay in his maternal uncle's household was known by the name of Hāravarṣa while his elder brother Tribhuvanapāla was Yuvarāja in the court of his father Dharmapāla.

II. THE POEM.

Bhāmaha and Daṇḍin, two early writers on poetical science have defined the nature of the Mahākāvya or the classical poem in their respective treatises². These definitions are drawn from the general characteristics of well-known poems of Kālidāsa, Bhāravi, Pravarasena and many others, who had previously composed lengthy classical poems. Other famous poems of the authors such as Māgha, Ratnākara, Bilhana and Maṅkhaka also come under the same category. It is generally believed that the poems which are composed in accordance with the rules laid down in the Alaṅkāra Śāstra are slightly inferior to the early poems on which the rules of definition were based. There is, of course, some truth in this assertion as the later poets were somewhat handicapped by the rules in making use of their free thinking, which is essential in all forms of creative poetry. The higher class of poets, therefore, do not always conform

1. *Indian Antiquary* Vol. XXI. P. 257.

2. *Kāvyaśālikāra*. 1, 19-21.

Kāvyaśālikāra 1, 14-19.

to the rules, but in their composition they bring into play their fertile imagination, and skill in expression of emotion which may be appreciated by the public.

To the latter class belongs our poet Abhinanda, the author of the *Rāmacarita*, though he has not been so uncharitable as to go against the rules laid down by critics altogether. On the contrary, on many occasions he follows the definition without sacrificing his independence as a poet and, therefore, the *Rāmacarita* may justly be termed as a Mahākāvya.

The very beginning of the *Rāmacarita* marks out Abhinanda as an independent thinker, and no respecter of lifeless conventions. He introduces his hero, Rāma not as a child, but as a grown up man in a state of great mental anxiety awaiting the arrival of Sugrīva whom he thought to be an ungrateful friend and, who was to be sent to Laṅkā in search of his sweetheart at the close of the rainy season. This beginning, to say the least, is extremely dramatic and bespeaks the poet's great originality in the handling of his subject, because this is a situation which fires the imagination of the reader and he is immediately drawn towards the poem and his interests are well kindled. This shows moreover the poet's fondness for the Vipralambha Śrīgāra.

According to Daṇḍin's definition of a Mahākāvya, the *Rāmacarita* begins with the Vastunirdeśa instead of the two others Āśis and Namaskriyā. Besides this, the descriptions of the city, ocean, mountain, seasons, rise of the sun and the moon etc., are all to be met with in this poem in their appropriate places as required by the definition, and thus the poem deserves to be called a full-fledged Mahākāvya. The poems of Bhāravī, Māgha and others have the *Aṅkas* as Śrī, Lakṣmī, etc., at the end of each chapter indicating that the cantos are of their own composition. The *Rāmacarita* does not, however, contain any *Aṅka* of this kind; the practice obtained here is to insert the word 'Abhinanda' itself either in the form of a verb or noun in each canto especially when he becomes much enthusiastic over his fluency of expression and the excellent arrangement of his words, and forgets himself.

From very ancient times there is a keen controversy amongst the critics of Sanskrit literature regarding the comparative merits of the two styles: Vaidarbhī and Gaudī. Some differentiate these two from one another and consider the Vaidarbhī as superior, while others do not recognise this difference and consider them to be on the same level. Bhāmaha, one of the earliest writers on Rhetorics refers to this controversy as already existing in his time and associates himself with the latter view.¹ But Daṇḍin in his *Kāvyādarśa*

1. *Kāvyālaṅkāra* 1, 31-33.

mentions the two as separate and distinct styles and shows, by illustrations of his own, the inferiority of the Gaudī style to that of the Vaidarbhī.¹ The other writers in this field who came later, strictly followed the view of Daṇḍin though they, in the course of time, added some more styles in addition to the two originally mentioned. Ten Guṇas are enumerated by Daṇḍin, as the life of the Vaidarbhī style and he states that a style which is generally devoid of many Guṇas is adopted by the Gauḍas. According to Daṇḍin, the Gauḍas are always fond of using in their compositions the compound words, heavy letters, unnecessary repetition of words and exaggerated descriptions. We have already shown that Abhinanda belonged to the Gauḍa country, and it is very likely that we should expect in his composition a style which is denounced by Daṇḍin as inferior to the Vaidarbhī.

But contrary to our expectations as also contrary to the definition of Daṇḍin the *Rāmacarita* is found to be written in a very simple, charming and bold style, which is in exact conformity to the Vaidarbhī style as defined by Daṇḍin. Though, occasionally, some long compounds are met with in the *Rāmacarita* they do not lose, however, the Prasāda, Mādhurya, Saukumārya, and Audārya which are stated to be the life of the Vaidarbhī style.

Another special feature of Abhinanda's composition is that the arrangement of words is extremely melodious and quite appropriate to the context. The author cared more for the simplicity of expression than the various kinds of Alaṅkāras. This fact is well observed by Sodḍhala who states that Abhinanda is a master of Śabda (word), Vākpati Rāja and Kālidāsa are respectively of Artha and Rasa, while Bāṇa is the master of all the qualities necessary for a poet². In general description, the style of writing and the presentation of the subject the *Rāmacarita* resembles more the *Buddhacarita* and the *Saundarananda* of A'svaghosa among the classical poems than the other poems of Bhāravi, Māgha and Kālidāsa. The author excels other poets in conversational language which is so forcible, easy and direct, as to make it appear that Sanskrit was a spoken language in his days. This remarkable quality on the part of the poet is responsible for a large number of lengthy conversations introduced in the body of the book by the author.

The general plot of the poem is the same as that found in the *Rāmāyaṇa* of Vālmiki. The *Rāmacarita* begins from the middle of the story which corresponds to the middle of the plot from the Kiṣkindhākāṇḍa, and ends with the Yuddhakāṇḍa. *Rāmāyaṇa*. Though the descriptions closely follow the story of *Rāmāyaṇa* there are many instances where the author deliberately differs from the original story in order to add artistic beauty to

1. I. 40—102.

2. वागीश्वरं हन्त भजेऽभिनन्दमर्थेश्वरं वाक्पतिराजमीडे ।

रसेश्वरं नौमि च कालिदासं बाणन्तु सर्वेश्वरमानतोऽस्मि ॥ *Udayasundarikathā*. P. 157.

the poem, and to glorify the hero to a far greater extent than was anticipated by Vālmiki himself. Some examples will fully bear out the above statement.

In the *Rāmacarita* Sugrīva himself comes to help Rāma with his army after a great deal of delay so as to tax Rāma's patience to the utmost limit. Lakṣmaṇa is not sent out to Kiśkindhā to fetch him as is the case in the *Rāmāyaṇa*. In both the stories we find Sugrīva fully devoted to Rāma who respects him both as a friend and a king and is very kind to him. But in the *Rāmacarita* Rāma refuses to have his help in finding out the whereabouts of Sītā in case he is not willing to serve him, and asks him to return to Kiśkindhā with his army.

In the *Rāmāyaṇa* Rāma's position is so precarious that it cannot be by any means saved except through the help of Sugrīva, though in the *Rāmacarita* Rāma treats him more or less as a servant. In the *Rāmacarita* while sending Hanumān to Laṅkā, Rāma sends with him as tokens a ring, the Nūpura and the Stanottariya and asks him to remember his pedigree beginning from Dilīpa to Daśaratha as described by Kālidāsa in his *Raghuvamśa* in order to communicate it to Sītā. But *Rāmāyaṇa* states only the ring as the token and not the others.

In the *Rāmacarita* the party that goes in search of Sītā to the South recognises Rāma as the incarnation of Viṣṇu himself and, accordingly, recite a panegyric in his honour. This is not found in the *Rāmāyaṇa*. In the *Rāmacarita* Aṅgada etc., the chiefs of the army first send other members of the army in search of Sītā and when they return without success they themselves go out in search. While searching in the forests of the Vindhya mountain, they feel thirsty and they are surprised to find a demon sleeping in the entrance of a cave where they wanted to enter to quench their thirst. In the original *Rāmāyaṇa* this portion of the story is entirely different.

When, however, they enter the cave Hanumān is taken by surprise by a female monkey—prostitute making indecent proposals to him which he scornfully refused. Thereupon, she appears again, this time in the form of a beautiful lady and entreats him again, but Hanumān remains adamant. Meanwhile Svayamprabhā the mistress of the cave appears before him and the other lady disappears. This episode is an entirely new introduction in the *Rāmacarita*.

The reason given by Svayamprabhā for her permanent residence in the cave is also different from what appears in the *Rāmāyaṇa*. She states here that Maya the owner of the cave brought Hemā her friend to this cave and lived together as husband and wife. Later on, it so happened that Hemā was obliged to go up to heaven to visit her father there; Indra the lord of heaven finding this opportunity caught hold of her and did not allow her to go

to Maya again. As Hemā really loved Maya she sent her companion Svayamprabhā to inform Maya of her condition. When Svayamprabhā reached the cave she found him dead and learnt that the separation from Hemā was the cause of his death. Svayamprabhā had no heart to communicate this news to Hemā lest she also might die on hearing this news. She resolved, therefore, to stay in the self-same cave till her death and to perform the penance in that lonely dwelling.

According to the *Rāmāyaṇa*, Maya is a carpenter of demons and is much attached to Hemā a dancing girl of Indra. Indra becomes annoyed and kills him for this crime. Brahmā thereupon presents Hemā the *fiancée* of Maya—a cave full of wealth and belonging to Maya. Svayamprabhā stays in that cave for the simple reason that she was a companion of Hemā.

Aṅgada is mentioned in the *Rāmacarita* as very loyal to Sugrīva though Tāra his grand father advised him not to show any respect to him after reminding him of the old enmity between Vālī and Sugrīva. But the *Rāmāyaṇa* represents him otherwise; it is stated in the *Rāmāyaṇa* that owing to the influence of Hanumān, Aṅgada did not venture to betray Sugrīva completely.

Aṅgada is represented in the *Rāmacarita* as quite able to cross the sea and to return back after finding out the residence of Sītā in case others are not prepared to do so. Jāmbavān pleads here in favour of Hanumān and asks Aṅgada not to interfere in the matter as he was the Commander-in-chief. But in the *Rāmāyaṇa* Aṅgada though a chief, is represented to express his inability to cross over to Laṅkā. While crossing the sea Hanumān meets Saramā first, and then the Mandara mountain. But in the *Rāmāyaṇa* Mandāra precedes Saramā.

After the departure of Vibhīṣaṇa from Laṅkā in order to join Rāma, Mandalarī in the *Rāmacarita* gives a long lecture to Rāvaṇa on political affairs. This is not met with in the *Rāmāyaṇa*.

In the *Rāmacarita* Vibhīṣaṇa consults one of his brothers, Kubera, on the matter of joining Rāma's army, and does so on his advice. But in the *Rāmāyaṇa* the case is otherwise. The *Rāmacarita* represents Vibhīṣaṇa encouraging and explaining to Sugrīva a number of high philosophical doctrines when the latter was weeping for the loss of Rāma and his army due to the serpent noose (Nāgapāśa) of Indrajit. But in the *Rāmāyaṇa* the condition is different; here we find Sugrīva also encouraging Vibhīṣaṇa who was weeping for the loss of the kingdom over the same situation.

The *Rāmacarita* mentions the different colours of the four creepers that are to be brought to give back life to the whole army devastated and killed by the Brahmāstra of Indrajit. Mṛtasañjivinī is white, Śandhānī is golden

in colour; Śalyanirhāriṅ is black and Savarnakṛt is of Babhru colour. This is not mentioned in the *Rāmāyaṇa*.

It is not very difficult to discover why the author of the *Rāmacarita* deliberately changed, distorted, elaborated or shortened the original story contained in the *Rāmāyaṇa*. This he did, not in a spirit of defiance but with the most laudable object, namely, to improve upon the story of the *Rāmāyaṇa* and to add an artistic touch to the portions which were quite bland in the original *Rāmāyaṇa*, as also to show the characters of the different persons dealt with in the poem in their appropriate settings.

It is very likely that the original work of Abhinanda ended abruptly with the 36th. chapter of the *Rāmacarita*, and that the two

Incomplete in recensions of the last four cantos printed here as supplement the 36th chapter. The Ms. materials obtained from the different parts of India for the purpose of collation also confirms this belief as most of them contain only the first 36 cantos of the work.

The MSS. A and C, however, contain, besides the first 36 sargas, two versions of the last four cantos, (37-40) one attributed to the author Abhinanda and the other to Bhīmakavi. It is probable that Abhinanda did not compose the last four sargas and we are led to this belief owing to the following circumstances: Firstly, our suspicion is roused by the fact of the work having two recensions for the last portion, one composed by Bhīmakavi who asserts that the *Rāmacarita* was left incomplete by the author and that it was his turn to complete the poem. Secondly, in both the supplements there is a complete absence of the verses composed in the praise either of the poet or of the patron king Hāravarṣa, though they frequently make their appearance in the earlier sargas. Thirdly, there are two verses at the end of the 36th chapter which also indicate that Abhinanda had closed his poem with the 36th canto. In the first verse it is stated that this work of Āryāvīlāsa (Abhinanda) which is respected by the learned persons should become supreme and famous throughout the country along with the glory of king Hāravarṣa. The second verse is actually a benedictory stanza which is often to be observed at the end of a work of this kind. In this verse the author suggests the remainder of the story while saluting and paying his homage to the army of monkeys and God Śiva whom he characterizes as ultimately responsible for the violent death of Rāvaṇa.

Under the circumstances, it is quite plain that the first supplement to the *Rāmacarita* comprising sargas 37 to 40 were composed by some other author though the colophons show the author as Abhinanda himself. The abrupt difference of style noticeable in this supplement from that of the previous cantos, and the omission of supplement in several MSS also prove that the

supplement was not from the pen of Abhinanda himself. As the edition of this portion is based on one single Ms the text is not free from numerous imperfections. The 40th sarga in this supplement is, however, praiseworthy this being the best amongst the last four sargas though unfortunately it is incomplete.

The second supplement is attributed to one Bhīmakavi in the colophons of all the four Sargas and the verse occurring at the end of Second Supple- every chapter praising the poet's own style also proves the ment. same fact. This Bhīmakavi belonged to the Kāyastha family and was the son of one Maham Śrī Devapāla¹. No Ms excepting the one belonging to the MSS collection of the Oriental Institute, Baroda, contains this version of this supplement. It is possible, therefore, that the author Bhīma may have quite conceivably belonged to Guzarat. Though the original place of the Kāyastha community is Bengal and North India, the members of that community must have migrated to Gujarat as early as the 10th. century; and this is proved by the fact that the other Kāyastha poet Soddhala, the author of the *Udayasundarikathā*, who flourished in the courts of Koṅkaṇa kings was born in Gujarat. This supplement has used a much inferior style as compared to the original poem of Abhinanda or even the first supplement referred to before, though the author seems to be ever too proud of his style as evidenced by his declarations in the last verse at the end of all the four cantos contained in the supplement.

1. *Vide* Colophon of the fourth Sarga.

विषयानुक्रमणिका ॥

सर्गः ।

विषयः ।

- I. रामलक्ष्मणसंवादः ।
- II. सन्ध्यातमश्चन्द्रोदयादीनां वर्णनम् ।
- III. मन्त्रविनिर्दिचयः । प्रातस्सन्ध्यावर्णनम् ।
- IV. वनस्थलीविभातसश्रीकतारामचित्तोत्साहसीतास्मरणवैक्लव्यमन्यूपीडितलक्ष्मणाभिसान्त्वनशकुनप्राशस्त्य-
ससैन्यसुग्रीवाभिगमादीनां वर्णनम् ॥
- V. रामसुग्रीवसंवादः ।
- VI. सुग्रीवकृतप्रकृष्टयूथप्रधानवर्णनम् ।
- VII. प्रतिदिशं हवङ्कयूथसंप्रैषणम् ।
- VIII. हनुमत्याभिज्ञानार्पणम् । दिलीपान्वयवर्णनम् ।
- IX. कपीनां स्वैरालापवर्णनम् ।
- X. बिलदर्शनम् ।
- XI. दुर्दमाङ्गदयुद्धम् । दुर्दमस्याङ्गदेन हननम् ।
- XII. मयमायाविप्रलम्भः । स्वयंप्रभादर्शनम् ।
- XIII. बिलाभिर्गमः । सम्पातेर्दर्शनम् ।
- XIV. संपातिकृतसूर्यरथवर्णनम् । तथा तत्कृतसीतास्थाननिवेदनम् ।
- XV. अङ्गदेन समुद्रलङ्घने वानराणां शक्तिप्रदः । वारिधिलङ्घनायाङ्गदे स्वयं प्रवृत्ते जाम्बवता तन्निषेधपुरस्सरं
हनुमतः प्रोत्साहनम् ।
- XVI. हनुमता समुद्रलङ्घनम् । हनुमत्कृतसरमापराजयः । तत्कृतसरमास्तुतिः ।
- XVII. लङ्कावर्णनम् । हनुमतः सुवेलशृङ्गस्थितिः ॥
- XVIII. सायङ्कालनिशारम्भचन्द्रोदयादीनां वर्णनम् । दशाननापानकेलिवर्णनम् ।
- XIX. सीतान्वेषणम् । हनुमता कारास्थदेवाङ्गनाप्रलापश्रवणम् । अशोकवनस्थसीतादर्शनम् । तस्या वर्णनम् ।
सीतारावणसंवादः ।
- XX. हनुमता सीतायै रामसन्देशनिवेदनपूर्वकमभिज्ञानार्पणम् । अशोकवनभञ्जनम् । हनुमद्ग्रहणम् ।
- XXI. रावणसभावर्णनम् । हनुमद्दर्शनक्षुब्धराक्षसस्थितिः । रावणहनुमत्सल्लापः ।
- XXII. लङ्कादाहः ।
- XXIII. रावणचिन्ता । इन्द्रजिदादिभिः तस्य प्रोत्साहनम् । विभीषणकृतसन्ध्युपदेशः । तद्विवासनम् ।
- XXIV. रावणान्तःपुरस्थितिवर्णनम् । मन्दोदरीकृतरावणोपदेशः ।
- XXV. युद्धार्थं वानरसेनानिर्गमः । समुद्रवर्णनम् ।
- XXVI. चन्द्रोदये रामस्य विरहव्यथा । विभीषणसमागमः । सेतुनिर्मितिः । समुद्रलङ्घनम् ।

सर्गः ।

विषयः ।

XXVII. शुक्रसारणाभ्यां रावणाय रामसेनाप्रशंसनम् । सीतायै मिथ्यारामाशिरोदर्शनम् । रावणेन सेनापतीनां निमन्त्रणम् । रावणस्य जनन्या माल्यवता च कृत उपदेशः । चतुर्षु द्वारेषु प्रहस्तादीनां नियोजनम् । तथा रामेणापि नीलादीनां तत्रैव नियोगः । दौत्येनाङ्गद्वेषणम् ।

XXVIII. अङ्गदरावणसंवादः ।

XXIX. वानरराक्षसयुद्धवर्णनम् ।

XXX. नागपाशबन्धनम् ।

XXXI. इन्द्रजित्कृतविभीषणादिनिन्दा । सुग्रीवेण पतितौ रामलक्ष्मणौ विलोक्य विलपनम् । विभीषणेन युक्त्या तत्त्वोपदेशेन च तत्समाश्वासनम् । गरुडेन नागपाशविमोचनम् ।

XXXII. धूम्राक्षाकम्पनवज्रदंष्ट्रप्रहस्तप्रमुखमहायोधवधः ।

XXXIII. अमात्यैर्युद्धाद्विरमोपदेशः । रावणेन तदवगणनेन स्वयं युद्धोपक्रमः । लक्ष्मणस्य शक्त्या भेदनम् । रामेण रावणपराजयः ।

XXXIV. कुम्भकर्णवधः ।

XXXV. राजकुमारचतुष्टयीकदनम् । इन्द्रजिता मायाविष्टेन सर्वेषां हननम् । सुषेणजांबवद्विभीषणप्रेषित-
हनुमता समाहूतौषधिवलेन सर्वेषां पुनरुज्जीवनम् ।

XXXVI. कुम्भनिःकुम्भवधः ।

परिशिष्टम् । १ ।

XXXVII. इन्द्रजिनिधनम् ।

XXXVIII. रावणस्य सीताहननोद्यमः । मन्दोदर्या तस्य निरोधः । सपत्नीकस्य रावणस्य शोकप्रलापः । रावणेन सैन्यसन्नाहकरणम् ।

XXXIX. रामरावणयुद्धवर्णनम् । मातलिनेन्द्रस्थानयनम् । रावणवधः ।

XL. ससैन्येन रामेण सीतासमीपगमनम् । सीताचारित्रपरीक्षणम् । दैवैः समागत्य सीताचारित्रशुद्धिकथनम् ।

परिशिष्टम् । २ ।

XXXVII. मकराक्षवधः ।

XXXVIII. इन्द्रजिबुद्धवर्णनम् ।

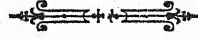
XXXIX. इन्द्रजिद्वधः

XL. रावणवधः । रामराज्याभिषेचनम् ।

अभिनन्दविरचितम्
रामचरितम् ॥

प्रथमः सर्गः ।

अथ माल्यवतः प्रस्थे काकुत्स्थस्य वियोगिनः ।
 दुर्निवाराश्रुसंवेगो जगाम जलदागमः ॥ १ ॥

शशाम वृष्टिर्मेघानामुत्सङ्गे तस्य भूभृतः ।
 विरराम न रामस्य धारासन्ततिरश्रुणः ॥ २ ॥

इतस्ततः परिणतिं भेजे बर्हिणकूजितम् ।
 हा प्रिये राजपुत्रीति न रामपरिदेवितम् ॥ ३ ॥

काप्यभिख्या विरजसोः सूर्याचन्द्रमसोरभूत् ।
 दाशरथ्योस्तथैवासीदयोगोपहता रुचिः ॥ ४ ॥

निर्मलेन्दु नभो रेजे विकचाब्जं बभौ सरः ।
 परं पर्यश्रुवदनौ मम्लतुभ्रातराबुभौ ॥ ५ ॥

स्मर्तव्यकलिकाजालं जज्ञे कुटजकाननम् ।
 आसीत्तथैव तु मनो रामस्योत्कलिकाकुलम् ॥ ६ ॥

प्रपदे पुनरुद्भेदः शुचिनां कच्छकेतकैः ।
 उपक्रियायाः सदृशं नारेभे रविसूनुना ॥ ७ ॥

आकृष्टमालतीगन्धः सिषेवे राघवं मरुत् ।
 आनीतमैथिलीवार्तस्तमार्तं न तु मारुतिः ॥ ८ ॥

रामाय पूरापगमव्यक्तोद्देशाश्चकाशिरे ।
 आस्तेऽस्मासु न सीतेति शंसन्त्य इव निम्नगाः ॥ ९ ॥
 यदार्द्रविरहो^१ रामः प्रापितः प्राणसंशयम् ।
 नूनं तेनानुतापेन जग्मुर्जलदराजयः ॥ १० ॥
 द्यौर्मुक्तमेघावरणा सवितर्कोन्मुखं मुहुः ।
 ययाचे सारसरुतैर्विचारमिव राघवम् ॥ ११ ॥
 दिशो ददृशिरे तेन स्तेनं तं परिमार्गता ।
 मार्गदानापराधिन्यो गता दूरं भयादिव ॥ १२ ॥
 तस्याकृतिविशेषस्य विशेषात्कष्टमीदृशम् ।
 कच्छाः काशच्छलादूहुरितीव पलितागमम् ॥ १३ ॥
 पश्यन्त्या इव कष्टां तामवस्थां मैथिलीपतेः ।
 शुष्कपङ्कचयव्याजाद्विदद्रे हृदयं भुवः ॥ १४ ॥
 वृष्टिविच्छेदजातेन तानवेनासमाप्तिना ।
 प्रपेदिरे जलधरास्तस्य सब्रह्मचारिताम् ॥ १५ ॥
 ययौ विरहसंवर्तः पद्मिनीराजहंसयोः ।
 अपारदुःस्वार्णवयोर्न सीतारामभद्रयोः ॥ १६ ॥
 शान्तनिर्झरझात्कारधाराः शिखरिणो बभूवुः ।
 रामस्य विशदालापशुश्रूषानिभृता इव ॥ १७ ॥
 तस्य चक्रुश्चमत्कारं व्यतीतसमया अपि ।
 स्मिताभं मुकुलोद्भेदाः कदम्बवनराजयः ॥ १८ ॥
 अदृश्यन्त पुरस्तेन खेलाः खञ्जनपङ्क्तयः ।
 अस्मर्यन्त च निश्वस्य प्रियानयनविभ्रमाः ॥ १९ ॥
 अब्रवीदथ कालज्ञस्तत्कालप्रतिपक्षये ।
 प्रणम्य लक्ष्मणो रामं रामाविरहानिस्सहम् ॥ २० ॥

जातं विभातममलं पश्य प्रावृण्णिशा गता ।
उत्साहकमलस्यायं विकासावसरस्तव ॥ २१ ॥

उच्छ्रयं तीरतरवो रवेरूर्जमभीषवः ।
मदं गोपतयो गृह्णन्त्यभियोगं जिगीषवः ॥ २२ ॥

प्रसीद दीयतां कर्णः कूजद्भिः कुररैरमी ।
प्रार्थयन्तीव सञ्चारं तटाः कर्दमदुर्गताः ॥ २३ ॥

भुवि भास्वदभीषूणां त्वदिषूणाञ्च शत्रुषु ।
अयं संपतितुं कालः स दुष्कालोऽतिवाहितः ॥ २४ ॥

सुदूरोन्नतपर्यन्तास्तीर्यन्ते सङ्क्रमैरिव ।
अनल्पगाधाः सरितः तरुभिः पूरपातितैः ॥ २५ ॥

आविष्कृतविशुद्धिभ्यां नद्यः सुमहिला इव ।
कुलाभ्यामिव कूलाभ्यामापत्स्वपि चकासति ॥ २६ ॥

जलजानां सुमनसां वयसां जलसेविनाम् ।
अद्य प्रतिजलाधारं सामग्यमवलोक्ष्यते ॥ २७ ॥

युयुत्सारभसोत्खातसरित्खातकरोधसः ।
ककुब्धन्तो मदकलाः कलयन्ति जगन्त्यधः ॥ २८ ॥

विश्वेश कुरु विश्वासमावर्तन्ते न ते घनाः ।
अमी श्यामलयन्त्याशाः शुकाः शालिवनोन्मुखाः ॥ २९ ॥

मृगाः सम्प्रति शालेयं सम्पन्नं सम्पतन्त्यमी ।
साकेतमधितिष्ठन्तमर्थिनस्त्वामिवोन्मुखाः ॥ ३० ॥

कार्यदिगृह्यतां काऽपि किमार्यं स्थीयते वृथा ।
एवमेवायमस्माकमिष्टोऽपि किमुपैष्यति ॥ ३१ ॥

विजयाय भवासीनो मय्यर्पितवपुर्भरः ।
मूर्च्छानुर्वलनव्यस्तः प्रैस्तरस्त्यज्यतामयम् ॥ ३२ ॥

प्रतीष्टोपेत्यकासालदलाग्रजलविन्दवः ।

सार्यन्तां क्षणमुद्धूय स्थगितांसतटा जटाः ॥ ३३ ॥

मुहूर्तं क्रियतामार्यं कपोलविरही करः ।

व्युषितो वल्कलग्रन्थिरसांदुन्मोच्यतामयम् ॥ ३४ ॥

इतो वितत्य दीयन्तामिषवः क्लिन्नयन्त्रणाः

निर्मुक्ताद्रिंजरचैलमादत्तामायतं धनुः ॥ ३५ ॥

इतोऽवतीर्यतां प्रस्थादस्वास्थ्यमिदमुज्ज्यताम् ।

जहीषुभिर्दशग्रीवं दशदिग्बेधशोधितैः ॥ ३६ ॥

ऋजुरादीयतां पन्थाः कार्यकन्था गरीयसी ।

उत्सार्यतामिदं दूरं तमः किंकार्यतामयम् ॥ ३७ ॥

आर्यायाः शिवमेवास्ति शत्रुर्निहत एव ते ।

अलं दत्त्वाऽवसादांय त्रैलोक्यशरणं वपुः ॥ ३८ ॥

राक्षसापशदः कोऽसौ त्वयि सज्यशरासने ।

अनेन तेऽवसादेन दूरमारोपितः पुनः ॥ ३९ ॥

अश्रुवेगैः प्रमीलाभिर्विलापैरखिलः स ते ।

आमृष्टदेहयात्रस्य मासः प्रौष्ठपदो गतः ॥ ४० ॥

क्रियतामधुनोत्साहश्चिन्त्यतां निधनं द्विषः ।

कः स्वबाहुसहायानां महतामात्मनिग्रहः ॥ ४१ ॥

भद्रं भाद्रपदच्छेदच्छिन्नाभ्राजिनरज्जवे ।

तुभ्यं पुरुषनार्गाय निर्विघ्नतरसेऽधुना ॥ ४२ ॥

प्रसीद कुरु भूयोऽपि देह्यात्रां यथा तथा ।

अनुलङ्घितविज्ञप्तिर्लक्ष्मणोऽवरजेषु ते ॥ ४३ ॥

अगाधं धैर्यमार्यस्य त्रिषु लोकेषु गीयते ।

जनमात्रोचितः कोयमाकल्पकैपरिग्रहः ॥ ४४ ॥

अरोपशमितोदग्रजामदग्न्याग्निर्तेजसः ।

प्रतीच्छति शरासारं तवार्यं रुषितस्य कः ॥ ४५ ॥

स्वकृत्यभारसन्न्यासी यावदित्थं विषीदसि ।

तावदन्तकदंष्ट्राणामरातिरतिथिर्न ते ॥ ४६ ॥

आततायी स विज्ञातो जीवत्यार्येति च श्रुतम् ।

प्राप्तो यात्रासहः कालः कालक्षेपस्य को गुणः ॥ ४७ ॥

न ज्ञायते परं व्यक्तमरेर्मायाविनः पदम् ।

तन्मार्गणञ्च सुहृदा सुग्रीवेण प्रतिश्रुतम् ॥ ४८ ॥

दिङ्मुखाहूतविख्यातकपियूथः कपीश्वरः ।

क्षणाद्भूनमसावार्यपादमूले पतिष्यति ॥ ४९ ॥

शालिपिङ्गमहीपृष्ठस्पर्धयेव भविष्यति ।

रंहस्विहरिसङ्घातसंपातकपिलं नभः ॥ ५० ॥

तेषामारोर्षेरुचिरैरचिरान्मुखमण्डलैः ।

द्रैक्ष्यते तरुणादित्यशतच्छर्नमिवाम्बरम् ॥ ५१ ॥

अहो दीप्तिरहो कान्तिरहो शीलमहो बलम् ।

अहो शक्तिरहो भक्तिरहो प्रज्ञा हनूमतः ॥ ५२ ॥

प्रगल्भेनाप्रमत्तेन तेनाभ्यन्तरमन्त्रिणा ।

नूनमस्मत्कृते स्वप्नं सुग्रीवाय न दीयते ॥ ५३ ॥

स च प्रत्युपकाराय त्वरयत्येर्नमादतः ।

ध्रुवं बुद्धिर्वयोवृद्धः सचिवो जाम्बवानपि ॥ ५४ ॥

तदेवं हेतुना केन वानरेन्द्रो विलम्बते ।

नासौ कृतघ्नस्य भवेद्गुणवद्भृत्यसङ्ग्रहः ॥ ५५ ॥

आगन्तव्यं ध्रुवं तेन मार्गिताऽऽर्या प्रवृत्तिना ।

प्रपन्नपरकृत्यानामत्युष्णो^{१०} हि समुद्यमः ॥ ५६ ॥

१. A. षाधरि । २. A. स्त्र । ३. B. न्तेनूनमसावार्य । ४. B. मरो । ५. A. स । ६. C. च्छत्र
७. A. कीर्ति । ८. A. वसासतिः । ९. B. एवंबुद्धिर्व । १०. B. सुसुल्लो ।

त्वत्प्रसादाप्तसंभोगसुखसंमीलितेन वा ।

न तेनामूर्ददृशिरे दिशः प्रोषितकालिकाः ॥ ५७ ॥

क्रियच्चिरं पुनरसौ तस्य न श्रुतिमेष्यति ।

क्रीडातटाकहंसानां निनादो^१ मदमूर्छितः ॥ ५८ ॥

उक्तैः किमथ भूयोभिरद्य श्वो वाऽऽगमिष्यति ।

पर्युत्सुकितकिष्किन्धः सत्यसन्धो हरीश्वरः ॥ ५९ ॥

व्यतिरेकेऽपि यत्कार्यं तदप्यार्यं प्रधार्यताम् ।

गृह्यतां कार्यसिद्धिर्नस्तद्विलम्बतिरस्कृता ॥ ६० ॥

यस्तथोपकृतः पूर्वमार्येणाऽऽर्याकृतेऽधुना ।

स शीतलः स्यादथवा परचित्तानि वेत्ति कः ॥ ६१ ॥

स प्रतिश्रुतमर्थं नः स्फीतो विस्मृतवानिव ।

गत्वाऽऽशु स्मार्यतामार्यं कार्यतप्तस्य का क्षमा ॥ ६२ ॥

तमहं बोधयिष्यामि दण्डगर्भाभिरुक्तिभिः ।

सामं संमीलयत्येव सुखसक्तान्प्रमादिनः ॥ ६३ ॥

प्रसीद जीयतां मोहः कोऽहमित्यवधीयताम् ।

द्रुतमुत्तीर्ण एवास्ते व्यसनाब्धिः कियानयम् ॥ ६४ ॥

सूनृतैरिति सौमित्रेः प्रीतः पीयूषवर्षिभिः ।

तमन्तर्वेदनावेगं जिगायेव रघूद्वहः ॥ ६५ ॥

उन्मीलयामास दृशौ दिशः किञ्चिदलोकतं ।

उन्ननाम च तल्पान्तान्मोचयन्पक्ष्मला जटाः ॥ ६६ ॥

सत्वरप्रह्वसौमित्रिचीरोत्सारितरेणुनि ।

शुचिनि कचिदासन्ने निषसाद शिलातले ॥ ६७ ॥

उपविष्टस्तदा रामो न रेजे सीतया विना ।

ध्वजो निर्वैजयन्तीकः पौरन्दर इवोच्छ्रितः ॥ ६८ ॥

अनूपविष्टमनुजं दनुजारिमिवाद्रिजित् ।

प्रत्यभाषत वात्सल्यगद्गदानि पदानि सः ॥ ६९ ॥

एहोहि प्रियसंलाप ह्लादयालिक्रितेन माम् ।

रुद्धं रुद्धमुपैत्यश्रु त्वामपीक्षे न लक्ष्मण ॥ ७० ॥

हा वत्स भवतोऽपीयमवस्थाऽङ्घ्रेषु वर्तते ।

प्रियतां रामहतकः क्लेशयन्नेकवान्धवम् ॥ ७१ ॥

नास्ति वत्स चिकित्साऽस्य व्याधेर्विधुरजन्मनः ।

यस्य यापनया क्षीणमिदन्ते सान्त्वनामृतम् ॥ ७२ ॥

नैकदुर्वारघोरोऽधिघट्टनाचलिता अपि ।

तवाश्वासनया वत्स न गच्छन्ति ममासवः ॥ ७३ ॥

पितुर्नः प्रियमित्रस्य लूनपक्षस्य मँहिषा ।

संस्मरन्नोत्सहे वत्स मर्मच्छेदं जटायुषः ॥ ७४ ॥

तातस्य तातमित्रस्य वत्सवत्सलयोस्तयोः ।

अहमेवं गतः पापो निधनाय निमित्तताम् ॥ ७५ ॥

प्रियापहारजः शाम्येत्सम्यगुन्मूलिते रिपौ ।

मन्युर्देहोवाधिरयं तातमित्रविपत्तिभूः ॥ ७६ ॥

नभस्तलात्खगपतौ पतति छिन्नपक्षतौ ।

कोऽपरस्तां मम सुहृन्मा भैषीरित्यभाषत ॥ ७७ ॥

स्याद्वत्स रामहतकात्क्रीवः कः पुरुषोऽपरः ।

एकपत्नीमनुगतामरातेर्यो न रक्षति ॥ ७८ ॥

तया तेषु तपस्विन्या सीदतोरावयोरपि ।

दण्डकारण्यकण्डेषु मुखं न विधुरीकृतम् ॥ ७९ ॥

विदेहराजस्य सुता स्नुषा दशरथस्य सा ।

हतरामस्य जायेति भ्रमर्ति स्म वने वने ॥ ८० ॥

स्वमप्यपुष्पता कायमपि जायामरक्षता ।
 मया समः श्रुतः कोऽपि जातः क्लीबो रघोः कुले ॥ ८१ ॥
 त्वं केवलं न सुभ्राता तथा विलपता मुहुः ।
 तिर्यञ्चोऽपि मयाऽमुष्मिन्वने लक्ष्मण रोदिताः ॥ ८२ ॥
 दिक्षु सन्नद्धमेघासु मम घोराधिसाक्षिणाम् ।
 अवहन्निर्झरनिभान्नगानामश्रुनिम्नगाः ॥ ८३ ॥
 आरादाकर्णितस्निग्धनवाब्दनिनदैरपि ।
 मत्कारुण्यादरण्येऽपि नावृत्यत कलापिभिः ॥ ८४ ॥
 सत्यमेण्यति सुग्रीवः सत्यं जीवति जानकी ।
 त्वद्वचो न विपर्येति भ्रातर्ब्रूहि पुनःपुनः ॥ ८५ ॥
 त्वद्वाक्यशीकरैरेभिर्निरुद्धबहिरुद्गमः ।
 ममान्तलेंढि मर्माणि सीताविरहमुर्मुरः ॥ ८६ ॥
 तस्मादपि दहत्युच्चैरयं मामपरः शिखी ।
 यद्वनौकसि निर्वरे मुक्तो वालिनि मार्गणः ॥ ८७ ॥
 गुर्वी पुनश्च लज्जेयमुत्तमर्णैरिवाधुना ।
 मार्गितव्यो यदस्माभिः पुवगः प्रत्युपाक्रियाम् ॥ ८८ ॥
 नास्ति प्रत्युपकाराशा तत्र नश्चपले कपौ ।
 येनातिलघुनोत्तुङ्गो लङ्घितः सत्यपादपः ॥ ८९ ॥
 उत्तिष्ठ वत्स गच्छावः साधयामोऽन्यतीऽधुना ।
 नवैश्वर्यसुखव्यग्रः सुग्रीवो नागमिष्यति ॥ ९० ॥
 तपस्वी रमतामेवं चिराद्द्वारैः समागतः ।
 स पीड्यमानः प्रणयाद्विरसः किं करिष्यति ॥ ९१ ॥
 किञ्च वत्स दशासाम्याज्जाताः स्मः^{१०} सुहृदः पुरा ।
 तस्याधुना तु विस्तीर्णविभवान्धस्य के वयम् ॥ ९२ ॥

१. A. मया । २. A. मुहुस्तस्मि । ३. A. पुरश्चले । ४. BC. पशौ । ५. C. नातु । ६. A. आगच्छ ।
 ७. B. म । ८. A. बौय । ९. B. थोवि । १०. A. स्म ।

गृहीतसाधुवर्त्मापि सद्यः सम्प्राप्य सम्पदम् ।
पतति स्वलितोऽतीव प्रमत्तः प्रहते पथि ॥ ९३ ॥

स वत्स विरलो जन्तुर्विपत्कालप्रतिश्रुतम् ।
सद्यः सम्पन्नमदो यस्य न विलुम्पति चेतसि ॥ ९४ ॥

अस्तु साधुरसाधुर्वा न विचार्यः स मेऽधुना ।
वत्स नोत्सहते चेतस्तत्र दोग्धुमुपक्रियाम् ॥ ९५ ॥

असावनागतः श्रेयानागच्छन्वत्स वार्यताम् ।
प्रवेशयन्ति सुहृदं न धीराः स्वार्थसङ्कटे ॥ ९६ ॥

कर्तव्योपकृतिः सद्भिर्यत्र तत्र विपद्गते ।
अविमृश्य कृतोऽस्माभिः स पुनः कृपणः पणः ॥ ९७ ॥

किं क्षिप्तमचलप्रान्तादन्तःसुप्तशिवाशतम् ।
निर्देशेऽपुरुषेणेव कङ्कालं दुन्दुभेर्मया ॥ ९८ ॥

कस्यार्थस्य कृते विद्धाः सप्त सालास्तपस्विनः ।
स मा प्रत्येतु वैधेयः किं न साधितमन्यतः ॥ ९९ ॥

अक्षात्रं क्षत्रिययुवा को नु राम इव क्षिपेत् ।
विशिखं बालिनि व्यग्रे सुग्रीवस्य पशोः कृते ॥ १०० ॥

न परित्यज्यते मार्गस्तावन्निर्वाच्यकर्दमः ।
यावत्पिहितेकष्टार्थं कार्यायात्मा न दीयते ॥ १०१ ॥

इष्वैकया मया विद्धौ बालिशेन बलीमुखः ।
अनुद्धाराः शरास्तेन रोपिता मयि बाङ्गयाः ॥ १०२ ॥

अनवाप्तविपत्पारः स्मरिष्यामि कियन्ति वा ।
वत्स कालोचितं शाधि न रामः किञ्चिदीक्षते ॥ १०३ ॥

अवलम्बस्व मां भ्रातः सीतास्मरणानिस्सहम् ।
दूरं पुनः प्रभवता मनो मोहेन लुप्यते ॥ १०४ ॥

सनाथोभयपार्श्वस्य त्वया वत्स तया च मे ।

वनेषु च सैतः कष्टमजनिष्ट न किञ्चन ॥ १०५ ॥

हा भीरु हा प्रियतमे हा मद्विरहकातरे ।

कासीत्यर्थोक्तिनिस्संज्ञो जगाम स महीतलम् ॥ १०६ ॥

मातः कैकयि तुष्टासि भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ।

वदन्नित्यपतत्तस्य लक्ष्मणश्चरणाब्जयोः ॥ १०७ ॥

ततस्तौ साश्रुनयनौ मृगैर्विधुरवीक्षितौ ।

निपेततुर्दिव इव भ्रष्टौ विधुरवी क्षितौ ॥ १०८ ॥

इति निपतितयोस्तयोर्द्वयोः

दशरथनन्दनयोर्महीतले ।

दशभिरपि दिगङ्गनामुखै

रघुतिवशादिव तत्यजे रुचिः ॥ १०९ ॥

एते^१ निकामरसिकस्य जयन्ति पादाः

श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दोः ।

यैर्द्वादशार्ककिरणोत्करदुर्निवारः

सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासैः ॥ ११० ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये

रामलक्ष्मणसंवादो नाम

प्रथमः सर्गः समाप्तः ।

१ A. वस । २ A. के. । ३ C. reads this 'Sloka after the Colophon and adds:—

चेतः केतकगर्भपत्रविशदं वाचः सुधाबन्धवः

कीर्तिः कार्तिकमासमांसलशशिज्योत्स्नावदातद्युतिः ।

आश्चर्यं क्षितिरक्षणक्षणविधौ श्रीवस्तुपालस्य

यत्कृष्णत्वं चरितैरपास्तदुरितैर्लोकेषु भजे भुजः ॥

द्वितीयः सर्गः

तामनीक्षितचर्रीमधीरतामात्मनोऽर्थं विनियम्य लक्ष्मणः ।
 सान्त्वनार्थमिति वाचमब्रवीत्तीव्रमन्युरयमूढमग्रजम् ॥ १ ॥
 कार्यमार्यं परिशिष्टमुच्यतां मुच्यतामिदमयोगजं तमः ।
 राजतूद्यमदिवाकरोदयस्मेरमाशु मुखपङ्कजं तव ॥ २ ॥
 आसितुं समय एष नावयोर्मोहमित्थमवलम्बितुं न च ।
 उत्सहस्व ननु हृष्यतां चिरादिष्वधीनमधुनाऽभिकाङ्क्षितम् ॥ ३ ॥
 केवलं पलभुजो न तस्य नस्तस्करस्य निलयेऽस्ति निश्चयः ।
 अभ्युपैतु रविनन्दनः क्षणादन्धकारमिदमप्यपैष्यति ॥ ४ ॥
 औरसानपि सुतानरीनिव घ्नन्ति कारणवशान्महीभुजः ।
 निग्रहादनुजविद्विषः कपेः किं पृथग्जन इवानुत्पस्यसे ॥ ५ ॥
 क्रीडतां मृगवनेषु धन्विनां जीर्वैकोटिकदनेऽपि का क्षतिः ।
 खिद्यसे किमनिशं प्रयोजनादेकवानरवधः कुतः कृतः ॥ ६ ॥
 तस्य च प्रवयसो जटायुषः स्वर्गिणः किमधुनाऽनुशोच्यते ।
 येन जर्जरकलेबरव्ययात्क्रीतमिन्दुकिरणोज्ज्वलं यशः ॥ ७ ॥
 एतदेकर्मतिवाह्यतामहः श्वो न स पुत्रगराट् प्रतीक्ष्यते ।
 तत्प्रसीद परितो विचीयतामात्मनैव सनगार्णवाऽवनिः ॥ ८ ॥
 तैत्कबन्धशबरीहनूमतामावयोरजनि सङ्गतं यथा ।
 इष्टशंसि वनशैलपान्थयोः किं तथाऽन्यदपि नापतेत्पुनः ॥ ९ ॥
 यत्र यत्र तव सिद्धिरग्रतः कः करिष्यति न ते समीहितम् ।
 उज्ज्वले कृतविदां न केवलं तेन वर्त्मनि दुरात्मना स्थितम् ॥ १० ॥

संभवत्यभिमरः पुरेऽथवा तस्य तीव्रमयशः किमुच्यते ।
 दुःखमुत्खनति कण्टकावलीरङ्गसन्धिषु नवः किलेश्वरः ॥ ११ ॥
 संप्रति प्रथममार्यं गृह्यतां तत्प्रवृत्तिमुपलब्धुमुद्यमः ।
 मर्षणीयपरिलम्बदूषणः सोऽधुनाप्यकपटो घटेत चेत् ॥ १२ ॥
 मुञ्च मोहमवतीर्यतामितः सेव्यतामियमनाविला नदी ।
 एष गच्छति जवाज्जपारुणो वारुणीमरुणसारथिर्दिशम् ॥ १३ ॥
 उन्मिमील रघुनन्दनश्चिरात्तन्निशम्य वचनं चमत्कृतः ।
 अप्ययोगविधुरा न शेरते संमुखीनविधयस्तथाविधाः ॥ १४ ॥
 मुक्तमोहमवलोक्य लक्ष्मणस्तं मृगाङ्गमिव मेघनिर्गतम् ।
 आददेऽथ शशिकान्तभूधरस्यन्दबिन्दुशिशिरां सरस्वतीम् ॥ १५ ॥
 एष पश्य पतितो नभस्तलादस्तशैलगहनेषु नश्यति ।
 सन्ध्यया चरमदिक्रमगल्भया भग्नसान्द्रकरपञ्जरः खगः ॥ १६ ॥
 शक्यमर्चितुमनुच्चपाणिभिः पाशपाणिनगरीनिवासिभिः ।
 सानुरोध इव दूरबन्धुरो बन्धुजीवकुसुमारुणो रविः ॥ १७ ॥
 एष मुक्तकरपाटवो रविर्नाटयत्यनुगुणत्वमप्पतौ ।
 आपदि प्रकृतिरुज्झिता वरं नाश्रयस्य विसदृग्विचेष्टितम् ॥ १८ ॥
 बिम्बमूलरुचिरा रवेरमी रेचयन्ति गगनं गभस्तयः ।
 पूरयन्ति च महीं महीरुहोमायताः प्रतिशरीरयष्टयः ॥ १९ ॥
 अग्रतः शिखरंशाखिसंहतेर्ह्रस्वययोपचितयाऽपसारितः ।
 पृष्ठतोऽतिनिभृतं महीभृतामातपः कटकमाशु नोज्झति ॥ २० ॥
 स्वीकरोति शनकैरनोकहच्छायमद्रिशिखरस्थलीरपि ।
 हीयते निजवपुष्यपि क्रमादातपस्य ममता तपस्विनः ॥ २१ ॥
 अप्पतेर्दिशि विचेष्टते रविर्व्याकुलाः शकुनयः स्वनन्त्यमी ।
 ध्वान्तर्दृष्टिविषदर्शनाद्दिने दुर्निवारनिधने निमीलति ॥ २२ ॥

कीर्यते कृतरवैः खगत्रजैरेष तल्लतटचैत्यपादपः ।

सायमध्वनिकटे निरर्गलः सज्जनालय इव प्रवासिभिः ॥ २३ ॥

यान्ति खिन्नजनसेव्यताममी सौम्य सोमिशुचिवालुकाचयाः ।

प्रान्तैस्तुप्तकलहंसपङ्क्तयः स्वैरनीरमरुतो नदीतटाः ॥ २४ ॥

धिकं तदान्तवसतीन्सितच्छदान् पश्यतः कमलषण्डवैशसम् ।

स्तौमि तं दिवसमार्य केवलं योऽस्तमेति सममब्जबन्धुना ॥ २५ ॥

दन्तमूलनिहितैकसल्लकीपल्लवोऽलसविलोकितानुगः ।

एष मुक्तगिरिकन्दरश्शनैर्वारि वारणपतिः प्रतिष्ठते ॥ २६ ॥

शीलयन्ति करिणः स्ववासितावारि सैरिभसमूहरोचितम् ।

मालतीवनविकासवासिता वान्ति पल्वलतटान्तवायवः ॥ २७ ॥

सन्त्यजन्ति मसृणं सरस्सरित्तल्लमूलसलिलानि सैरिभाः ।

संभजन्ति सहसा भयद्रुतैरीक्षिताः कुररसारसैरिभाः ॥ २८ ॥

संमुखीनघनपत्रबन्धनात्पश्य पङ्क्तजवनादनारतम् ।

पीतकोशमकरन्दसञ्चयाः सञ्चरन्ति मधुपाः कुमुद्वतीम् ॥ २९ ॥

नोपनीतमुखमुद्रमम्बुजं मुक्तमुद्रमर्थं नैव कैरवम् ।

एतदीक्षितपरस्परं पुनः पत्रियुग्ममपनिर्द्रवैशसम् ॥ ३० ॥

रोधसः पुलिनमब्जिनीं ततः तामतीत्य भजते कुमुद्वतीम् ।

तत्र तप्त इव गाहते पयः सायमाद्रिर्विरहो विहङ्गमः ॥ ३१ ॥

स्वीकृतं न नलिनैर्निमीलितं न स्फुटं कुमुदकुड्मलस्मितम् ।

एतदीक्षितपरस्परं परं मूढमम्भसि विहङ्गमद्वयम् ॥

व्योम्नि कीर्ण इव काञ्चनद्रवः सन्ध्ययैष रविरग्निभिन्नया ।

सान्द्रतां दधति काञ्चनद्रवस्तोकमेचकतमस्सितच्छदाः ॥ ३२ ॥

जर्जरं त्यजति वासरप्लवं न प्रसारयति मन्थरान्करान् ।

एत्यदृष्टमवलम्ब्य केवलं व्योमवारिनिधिशेषमंशुमान् ॥ ३३ ॥

श्रावितागममिव द्विजारवैर्ध्वान्तमोमिति जगत्प्रतीच्छति ।
 त्रातुमृष्मरहितः क्षमोऽधुना न स्वमण्डलमपि प्रभाकरः ॥ ३४ ॥
 दृश्यतामुदयति स्म यादृशस्तादृशस्तरणिरस्तमीयते ।
 उत्सवव्यसनयोः प्रभुर्विधिविक्रियासु महतामनीश्वरः ॥ ३५ ॥
 स्फीतमब्जकुलमीक्ष्यतामितस्तल्लुल्लसितहंससारसम् ।
 निश्चलाच्छपरिमण्डलोदकप्रान्तमन्थरमृणालकण्टकम् ॥ ३६ ॥
 शीलयन्त्यचलमेखलास्वमी शीतलासु रुरवो निरुद्यमाः ।
 पूर्वशष्पकबलानुवर्तिनः स्तोकचञ्चलमुखाः सुखासिकाम् ॥ ३७ ॥
 दीधितिः परिचिताः परित्यजत्यब्जिनीरपि च नानुरुध्यते ।
 सन्ध्यया वरुणदिग्बधूमनुप्रापितः कमपि रागमंशुमान् ॥ ३८ ॥
 द्यौ रवीन्दुरहितापि निर्मला भ्रूवृक्षसलिलापि शीतला ।
 अन्तरालमवलम्ब्य शोभते वासरक्षणदयोः क्षणं जगत् ॥ ३९ ॥
 निर्झरोऽयमियमापगा सरः पल्वलं च विमलं विभात्यदः ।
 यत्र चित्तमिह पर्युपास्यतां तत्र तत्रभवती पितृर्षसूः ॥ ४० ॥
 इत्युभौ व्यवहितान्तरव्यथौ तौ समाप्य समयोचितं विधिम् ।
 सत्कृतिं^१ दधतुरानने मिथः प्रार्थनां^२ किमपि रामलक्ष्मणौ ॥ ४१ ॥
 यत्र वाति न कुमुद्वतीमरुत्कौमुदी वत न यत्र वीक्ष्यते ।
 तं निरूपितसमन्तमञ्जसा भेजतुः परिसरं रघुद्रहौ ॥ ४२ ॥
 दृष्टिपाणितलपार्तशोधितामुद्धृतस्थगितकण्टकावटाम् ।
 अस्तृणान्नवतृणेन मेदिनीं रामभद्रशयनाय लक्ष्मणः ॥ ४३ ॥
 निर्णिनेज सहसा सुषुप्ततः पादपद्मयुगमग्रजन्मनः ।
 स्वांशुकोद्धृतजलं कराब्जयोः कौशलाच्च समवाहयत्पुनः ॥ ४४ ॥
 अर्ध्वजर्जरितराजलक्षणं लक्ष्मणश्चरणमग्रजन्मनः ।
 आममर्शं चिरमर्शुं वर्तयन् केवलोपकरणेन पाणिना ॥ ४५ ॥

स्वैरमग्रकरजैर्विवृत्य च व्याकुलां समनयज्जटाटवीम् ।
 अङ्गदेशमनयद्विधूय च स्रस्तरातिसृतमञ्चलं त्वचः ॥ ४६ ॥
 पार्श्वयोरुपदधे महेषुधी आददे शिरसि पूजितं धनुः ।
 उन्ममार्ज धृतसंहतेन च स्वाञ्चलेन पुनरुक्तमास्तरम् ॥ ४७ ॥
 इत्यजस्रमनुजार्तसेवया जीयमानवनवासयातनः ।
 स्वप्तुकाम इव सालसेन्द्रियः संविवेश रघुनन्दनः क्षणम् ॥ ४८ ॥
 मीलितोन्मिषितलोचनः शनैर्जागरूकमवलोक्य सोऽनुजम् ।
 उच्चवामकरपङ्क्त्योदरन्यस्तमौलिरवदन्मितं वचः ॥ ४९ ॥
 गच्छ वत्स शयनीयमात्मनः क्लिश्यसे कृशतरः कियच्चिरम् ।
 निद्रया विशदतां व्रज क्षणं न क्षमः प्रतिनिशीथजागरः ॥ ५० ॥
 प्रातरस्ति बहु कृत्यमावयोभ्रातरात्मानि किमस्यतत्परः ।
 चिन्त्यतामुषसि तस्य सङ्गतिः शीतलस्य कपिचक्रवर्तिनः ॥ ५१ ॥
 आस्पदाधिगमगर्वितोऽस्तु वौऽप्यस्तुवाऽनुदितभूतिविक्रियः ।
 आवयोः समयबद्धयोः पुनः निश्चयार्थमधिगम्य एव सः ॥ ५२ ॥
 तद्विभातु रजनी सुखेन ते यास्यतः प्लवगराजमन्दिरम् ।
 पक्षयोर्यदनुरूपमुक्तयोस्तत्तदैव च समर्थयिष्यते ॥ ५३ ॥
 ऊचिवानिति बभूव निर्वचाः कुड्मलीकृतविलोचनोत्पलः ।
 अध्यशेत चरणाम्बुजान्तिकं तस्य जोषमनघो जघन्यजः ॥ ५४ ॥
 तत्र तत्र च शयानयोश्चिराद्वीरयेर्विगतसाध्वसा इव ।
 उद्धतैर्दुर्दुल्लक्ष्णदुःकृतैरन्यकारजयघोषणां द्रुमाः ॥ ५५ ॥
 व्याततोडुदशनापि मुच्यसे न त्वमर्कचिरसंस्तुताऽधुना ।
 इत्यरिष्टरिपुकूजितैस्तमो द्यां ब्रुवाणमिव दूरमुद्यौ ॥ ५६ ॥
 केवलं शकुनयो न नीडगाः शाखिनोऽपि शयिताः समन्ततः ।
 जङ्गिरे तिमिरतस्करावलीलुप्यमानविभवार्थं भूभृतः ॥ ५७ ॥

न स्थली न पुलिनं न सिन्धवो नाचला न तरवश्चकाशिरे ।
दूषितद्वितयवादमुद्भवावेकमेव तिमिरं विभूतिमत् ॥ ५८ ॥

तत्र मुग्धपृषतस्तमोघने पार्श्वगामपि मृगीमहारयत् ।
प्राप कोकयुवतिर्यहच्छया पत्युराधितरलस्य सङ्गमम् ॥ ५९ ॥

वृद्धमङ्गमनयच्छिशुभ्रमाच्छुम्बति स्म दयितेति यूथपम् ।
स्वीयमप्युदितसंशयः शनैरङ्गमङ्गममृशद्वलीमुखः ॥ ६० ॥

सर्वतः परिगतेव पर्वतैराचितेव तरुभिर्निरन्तरम् ।
आल्लुतेव सलिलैरितस्ततः शङ्क्यते स्म चिरसंस्तुताऽपि भूः ॥ ६१ ॥

दिक्षु दक्षमवनावनाकुलं खेऽतिखेलमटवीषु भीषणम् ।
मत्तमद्रिषु दरीषु दुर्जयं प्रादुरास विषमे समं तमः ॥ ६२ ॥

भेजुरैक्यमिव तुल्यवैशसाः सायमेव मलिनैर्मुखैर्दिशः ।
गृह्यमाणशिखरा तमश्चयैद्यौः पपात वसुधासखीतले ॥ ६३ ॥

प्रत्यभान्न पुरतो न पृष्ठतः पार्श्वयोश्च विशदं न किञ्चन ।
व्यानशे भुवनमञ्जनाचलप्रस्थपङ्क्तिनिविडं निशातमः ॥ ६४ ॥

न द्वितीयमनुभूयते स्म वस्त्वन्तिकादपि तमस्तिरस्कृतम् ।
केवलात्मविषयं तदाऽभवज्ज्ञानमुल्लेखपरिवासिनामिव ॥ ६५ ॥

दूरमिश्रितपरस्पराङ्गकैरप्ययोगजनितज्वरैरिव ।
दुर्लभाननविलोकनामृतैर्दूयते स्म मिथुनैर्मिथो भृशम् ॥ ६६ ॥

सोऽतिशीतहिमशीकरो मरुन्नूनमुल्लुक्चयानवाकिरत् ।
यच्चुकूज भृशमार्तिकाहलं चक्रवाकयुवतिस्तपस्विनी ॥ ६७ ॥

उच्चचार न वनस्थलीष्वसौ मर्मरः पतितपत्रनिस्वनः ।
नाँविरास करिकृष्टसलकीभङ्गयोनिरसकृच्चटत्कृतिः ॥ ६८ ॥

तस्थुरास्थितमनुष्यमूर्तयो यामिका इव विदूरतोऽद्रयः ।
प्रह्वालविटपाग्रपाणयस्तौ परीत्य तरवः सिषेविरे ॥ ६९ ॥

द्राङ्गिदाघमनुदद्रजोऽधुनाद्विश्रथां बृहतिकामसारयत् ।
 प्रत्यपद्यत वनानिलस्तयोरेकसन्निहितयामिकव्रतम् ॥ ७० ॥
 सानुजस्य तमसि प्रमीलतस्तस्य भाविममताहता इव ।
 उज्ज्वलायतविषाणसूचिताश्चक्रिरे परिकरं मतङ्गजाः ॥ ७१ ॥
 दीपकृत्यमकरोदुपान्तिके निष्प्रकम्परुचिरोषधीगणः ।
 तेनुरद्विवनमध्यसुप्तयोर्मङ्गलानि वनदेवतास्तयोः ॥ ७२ ॥
 एहि जानकि भुजान्तरं स्वरः प्रस्तरोऽयमसि किं पराङ्मुखी ।
 मत्कपोलमुपधाय सुप्यतामप्रसक्तिरियती कदा नु ते ॥ ७३ ॥
 क्षिप्तमंशुकमिदं मयोरसि प्रीयतां तव निराननैः स्तनः ।
 नीविनोदिनि करे कुरु क्षमामायताक्षि नुदसीव किं पुनः ॥ ७४ ॥
 सुप्तैवाक्यमिति मैथिलीपतेमैथिलीविरहदूयमानया ॥
 दिक्सखीनिवहवारितास्रया शुश्रुवे वसुधयोपसन्नया ॥ ७५ ॥
 मद्विभेति विरही रघूद्वहो मद्विना च न जगत्प्रमोदते ।
 तत्करोमि किमितीव चिन्तयन्नोज्जगाम सहसा निशाकरः ॥ ७६ ॥
 न स्म भाति किमपि स्फुटं पुरः किञ्चिदीरितकरेण केवलम् ।
 दृश्यते स्म दिवि दूरवर्तिना तर्ज्यमानमिव केनचित्तमः ॥ ७७ ॥
 जायते स्म घनमालतीगुणश्रेणिगर्भकवरीमनोहरम् ।
 मेघवाहनदिगङ्गन्नामुखे मुग्धचन्द्रकरकर्बुरं तमः ॥ ७८ ॥
 सानुरागमुपगूढमग्रिमैरंशुभिः शशभृतो दवीयसः ।
 उन्ननाम नमुचिद्विषो दिशि स्रस्तसन्तमसभारमम्बरम् ॥ ७९ ॥
 उज्ज्वलाग्रकिरणप्रवेशकप्रोक्तसत्त्वरसमागमोऽपि सन् ।
 प्रेक्ष्यते स्म जनितोत्सुकश्चिराद्योमरङ्गमुखसंमुखः शशी ॥ ८० ॥
 औदयेन शशिनो गभस्तिना भिन्नशेषतिमिरं व्यराजत ।
 मृज्यमानमिव शक्रदिङ्मुखं कुङ्कुमेन मृगनाभियोगिना ॥ ८१ ॥

तं बभार न विधुः नवोदयं किन्तु कुङ्कुमविलेपनारुणम् ।
 एकमुत्सुकवशात्पयोधरं व्याचकार हरिदिग्विलासिनी ॥ ८२ ॥
 आत्तजैत्रनिजपुष्पधन्वनो मन्मथस्य भुवनानि जेष्यतः ।
 उन्ननाम पुरतः शशिच्छलात्पूर्णरुक्मकलशः पयोनिधेः ॥ ८३ ॥
 दिक् सरागमुखसन्निधापितस्फीतचन्द्रचषका शतक्रतोः ।
 क्षीवभावमिव बिभ्रती बभौ विश्लथाच्छतिमिरांशुकोच्चया ॥ ८४ ॥
 नन्दयन् भुवनमुन्मुखं चिरान्मन्दयन् स्मरविरुद्धमुद्यमम् ।
 क्रन्दयन्विरहिणो विहङ्गमान् सान्द्रयन्प्रमदमिन्दुरुद्ययौ ॥ ८५ ॥
 लोचनालिनिवहैकपङ्कजं चित्तहंसशयनीयसैकतम् ।
 उज्जगाम रतिकेलिमन्दिरं यामिनीयुवतिजीवितं शशी ॥ ८६ ॥
 औलिलिङ्गं रजनीमहासयद्भिद्यमानमुकुलां कुमुद्वतीम् ।
 अग्रहीदुडुवधूकरान्करैर्द्या प्रसादमनयत्समं शशी ॥ ८७ ॥
 आददै वियदलाञ्छनव्रतं लाञ्छनं निजमगूहदंशुभिः ।
 प्राहिणोदपसृतासु कौमुदीं दिक्षु दक्षतनयापरिग्रही^३ ॥ ८८ ॥
 व्याप्य दूरमथ निर्मलं वियद्वीतपङ्कमिव पङ्कजाकरम् ।
 रेजुरग्रकिरणाः क्षपापतेः पूतकोकनदकन्दकोमलाः ॥ ८९ ॥
 खे ककुप्सु भुवि च क्षपापतेः पेतुरुर्ध्वनिचया मरीचयः ।
 यत्र तत्र कुहराणि कानिचित्कम्पमानमविशन्निशातमः ॥ ९० ॥
 क्षिप्तमिन्दुरुचिभिर्व्यलम्बत व्यम्बकस्य शिखिनश्च दिङ्मुखे ।
 तत्र नुन्नमनुबन्धनिस्सहं कान्दिशीकमिव निष्ठितं तमः ॥ ९१ ॥
 कन्दराणि च महामहीभृतां कोटराणि च जरन्महीरूहाम् ।
 अभ्युवास कमलोदराणि च ध्वान्तमध्वगवधूमुखानि च ॥ ९२ ॥
 स्वीचकार करकोटिलालनार्लम्बितोडुततिमेखलां दिवम् ।
 रागभङ्गमतिस्तंस्तवाद्गतां देवराजदिशमिन्दुरत्यजत् ॥ ९३ ॥

१ A. स्वर्णपूर्ण । २. C. reads this s'loka as 89th । ३. A. हः । ४. C. पि । ५. A. ख्व ।
 ६. C. श्रककुमि व्य । ७. A. कठोरम्, ८. B. झ ।

आततान गगनाङ्गणाधिकैर्मैदिनीममृतवर्षिभिर्विधुः ।

विप्रयुक्तजनधूमकेतुभिः केतकाग्रशुचिभिर्मरीचिभिः ॥ ९४ ॥

सैङ्कुचद्भिरभिरामताधिके साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृतम् ।

उद्यता जयिनि कामिनीमुखे तेन साहसमनुष्ठितं पुनः ॥ ९५ ॥

उच्चरवान् रुषमुच्चमण्डलः खण्डनामगमयद्विषह्यताम् ।

मानपङ्कमपनीय कामिनीः कान्तहस्तमनयन्निशापतिः ॥ ९६ ॥

व्यक्तवर्त्मबिलवाहिनीवनग्रामगुल्मगहनाद्रिभेदया ।

सौम्यताधिकविशेषयाऽजनि ज्योत्स्नया दिवसनिस्पृहो जनः ॥ ९७ ॥

पीयते स्म कुमुदं न लोचनैश्चन्द्रिका तपति रोहितच्छदम् ।

प्रादुरास परमुत्पिबन्नलिः सौरभं निरवलम्बमम्बुनि ॥ ९८ ॥

एकिकेव निजवृन्दमध्यगाऽप्युचुकूज सभया सितच्छदीं ।

दन्तमूलमसकृच्च संशयादाममर्श करिणः करेणुका ॥ ९९ ॥

केतकीषु कदलीषु वालुकास्वस्मसु स्फुटितकैरवेऽम्भासि ।

लम्भितेव लहरीपरम्परागुल्ललास शशिकान्तिवाहिनी ॥ १०० ॥

प्राप्तसूक्ष्मघनपल्लवान्तरैश्चित्रिताः शशिकरैरितस्ततः ।

विभ्रति स्म तरुमूलशायिनः शम्बराः पृषतयूथविभ्रमम् ॥ १०१ ॥

कृच्छ्रलब्धनगशृङ्गसन्धयो दत्तमन्मथजयाभिसन्धयः ।

मैथिलीतरवधूदुरासदं राघवाङ्गमविशन् शशित्विषः ॥ १०२ ॥

जागर्षि काश्मरि निषीदसि कोविदार

कुत्रासि वत्स कृतमाल तमाल पश्य ।

किं वर्तते रघुपतेरिति सत्त्वराभि-

रुक्तं द्रुमौघमवलोक्य वनस्थलीभिः ॥ १०३ ॥

अन्योन्यदूरपरिषक्तां विशालसान्द्र-

शाखाशतैस्तरुभिरन्तरैर्यावभूवे ।

उद्भूतघोरविरहज्वरलङ्घितस्य

चन्द्रातपः स खलु दाशरथेरपथ्यः ॥ १०४ ॥

कुमुदवनमहेतु त्यक्तनिद्रं तदासीत्
 गगनमुडुवितानैर्धिग्मृथैव प्रफुल्लम् ।
 अजनि जगदधीशस्यागृहीतेस्तदानीं
 विधुरपि विधवस्त्रीयौवनोद्भेदशोच्यः ॥ १०५ ॥
 श्वसिति जनकपुत्री सत्त्वरो भानुपुत्रः
 कपिपतिरूपसन्म सुप्रभातं तवेति ।
 जगुरिव रघुनाथायार्धबुद्धाः स्वनन्तो
 मधुरमपररात्रे पत्रिणः केऽपि केऽपि ॥ १०६ ॥
 इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये
 सन्ध्यातमश्चन्द्रोदयवर्णनो नाम
 द्वितीयः सर्गः समाप्तः ।

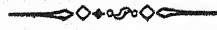
कवीनां किं दत्तैर्नृपपशुभिरन्यैरवसरे
 परं पृथ्वीपालः क्षणमपि स कर्णो वितरतु ।
 अनात्तं तत्त्वज्ञैरपि सुविपुलार्थव्ययमिया
 प्रतिष्ठां येनोच्चैर्जगति गमितं रामचरितम् ॥

१. A. पन्नः । २. C. क्षि. ।

३. C. reads here—

पालान्वयाम्बुजवनैकाविरोचनाय
 तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय ।
 कोटिप्रदानघटितोज्ज्वलक्रीर्तिमूर्तिः
 येनामरत्नपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥

अथ तृतीयः सर्गः ।

अथ प्रबुद्धः प्रथमं विबुद्धमासीनमादाय तदंग्रियुग्मम् ।
 प्रकामनिद्राभिगमाभिरामो रामः सुमित्रासुतमित्युवाच ॥
 किमित्थमेव क्षपितो निशीथः कचिन्मुहूर्तार्धमसि प्रसुप्तः ।
 अस्मिन्प्रसादावसरे धियां च प्रतिष्ठितश्चेतसि कस्तवार्थः ॥
 वनौकसस्तस्य नवेश्वरस्य भावावबोधाय पुनर्विमृश्य ।
 यत्प्राप्तकालं तदुदाहराशु प्रस्थानकालोऽयमतिप्रशस्तः ॥ ३ ॥
 स्वकार्यलाभस्तिमितः कपिश्चेन्न कश्चिदर्थोऽनुसृतेन तेन ।
 रिपाबुपेतं वरमर्थिभावाद्विकारसन्देहसहे न मित्रे ॥ ४ ॥
 कार्यान्तराशारहितेन तेन व्यक्तं खलेनाद्य वयं निरस्ताः ।
 दत्तः प्रदीर्घाग्रहणाभिधानो येनायमारादपि नोर्धचन्द्रः ॥ ५ ॥
 रुद्धस्तपस्वी स कथं न कैश्चिन्मोहान्धकूपे निपतन्मदान्धः ।
 किं देशकास्तेऽपि हनूमदाद्याः सद्यः पदं प्राप्य समं विपन्नाः ॥ ६ ॥
 रिष्टं न दृष्टं पवमानसूनोः नचाग्रिसूनोर्न च वालिसूनोः ।
 सर्वेऽपि किं कारणमेकदैव प्रमीतकल्पाः कपिदारकास्ते ॥ ७ ॥
 स दुर्निवारो हरिरद्य शेतामास्त्रादितैश्वर्यमधुर्मदेन ।
 कथं पुनर्जागरकाल एव सुप्तास्तदप्ता इति मे वितर्कः ॥ ८ ॥
 देवात्प्रसूतेन हिमेतरांशोरूर्जस्वलैस्तैस्सरिविभिर्दृतेन ।
 उदारदेहद्युतिनाऽस्मदर्थे निरन्वयं तेन तमः प्रपन्नम् ॥ ९ ॥
 अहो महन्मोहजमन्धकारं येनाद्य मध्येसभमुद्धुरेण ।
 उत्सार्य तान्मन्त्रिमणिप्रदीपान् पुवङ्गराजः प्रसभं गृहीतः ॥ १० ॥

लोभस्य मोहस्य मनोभवस्य मदस्य चातिप्रसरो न रुद्धः ।
 रुद्धः परं पूर्णमनोरथेन तेनाद्य नः^१ प्रत्युपकारवेगः ॥ ११ ॥
 सम्राट्पदस्थस्य पदादपेताः संप्रीतये संप्रति मास्म भूमः ।
 दृष्टास्त्रसारा अपि तस्य भीरोः किं भीतये वत्स वयं न भूताः ॥ १२ ॥
 स्थाने निरस्तः सुधियाऽग्रजेन स तेन मायामसृणो दुरात्मा ।
 मया मदन्धेन पुनर्दृष्टैव क्रोष्टा मृगेन्द्रस्य पदेऽभिषिक्तः ॥ १३ ॥
 निर्वेशनिर्यातनशाठ्यैर्निद्रां नीचेषु दण्डः परुषो निहन्ति ।
 तथापि दाक्षिण्यविलम्बितव्यमिदं धनुस्तं प्रति मामकीनम् ॥ १४ ॥
 यावन्न विश्राम्यति वेगजन्मा दिक्षु ध्वनिर्वालिभिदः शरस्य ।
 तावत्पुनस्तद्धः इह त्रिलोक्यामाक्रान्तकिष्किन्धमुपक्रमेत ॥ १५ ॥
 अस्मासु नावेदयति स्म गर्वात्कुर्वीत शेषारिवधं भुजाभ्याम् ।
 विधाय सौराज्यमसावुपेयादित्यर्थिता पश्यति न प्रमाणम् ॥ १६ ॥
 तदेष मे निर्मलसर्गसर्गः षड्वर्गरुद्धो रिपुवत्स हेयः ।
 नासौ निषिद्धस्तव यानपक्षो मया वत प्रागसमाहितेन ॥ १७ ॥
 असंशयं स प्रतिहारपालीससंभ्रमावेदितसन्निकर्षम् ।
 त्वां प्रत्यस्मैयां हृदयेन धास्यत्युपस्थितान्तःपुरविप्रयोगः ॥ १८ ॥
 तद्रक्रमार्केस्तरुणार्कताम्रं त्वत्प्रीतिवाक्यैरकृतप्रमोदम् ।
 भविष्यति प्रत्युपकारभारनिर्वाहचिन्तागमसान्धकारम् ॥ १९ ॥
 स्मरिष्यति त्वां न स बोध्यमानोऽप्यालोकयिष्यत्यथवा न पृष्ठः ।
 प्रत्येषि कान्ताजनमध्यवर्ती स चिन्तयाऽस्मद्गतयाऽधुनाऽऽस्ते ॥ २० ॥
 आवां यदैवाद्विदिते निविष्टौ स कालिकां वीक्ष्य पुरीं प्रविष्टः ।
 आमृष्टमासीच्चपलेन तेन सौहार्दमस्मद्विषयं तदैव ॥ २१ ॥
 अहस्स्वमीषु क्षण एव नासीदासीन्न सन्देशहरोऽनुरूपः ।
 इत्यादि स व्यक्तमलीकमेव त्वत्प्रीत्युपालम्भपदेषु वक्ता ॥ २२ ॥

कृतावहेलः प्रणयप्रसन्नं निरुत्तरः सत्वरकार्यवादम् ।

प्रेक्षिष्यते रोषलवानुरक्तं वलीमुखः शुष्कमुखो मुखंते ॥ २३ ॥

तस्यागमाद्यः सहसा भविष्यत्यर्थस्य तस्याभवनं ममास्तु ।

बाधिष्यते वालिवधातिरिक्तस्तद्वेश्मयात्रानुशयः सदा नौ ॥ २४ ॥

स प्राक्तनो नूनमनर्थभाजा नीतस्तलं तेन हितैषिवर्गः ।

उत्थापितैर्दूरमसाविदानीं दिवानिशं दीव्यति दुर्विदग्धैः ॥ २५ ॥

अक्षा मृगाक्ष्यौ मृगया मधूनि प्रेक्षाश्च तस्याद्य हरन्ति कालम् ।

न प्राप्नुवन्ति क्षणमाप्तवाचः सदाहताश्चारणचाटुवादः ॥ २६ ॥

वदन्ति भीताः सचिवा न किञ्चित्किञ्चिन्तयाऽस्मद्गतया विद्यानाम् ।

स्वयं न सम्प्रत्यनुसन्धाति पूर्वापरं कामपरः स राजा ॥ २७ ॥

न मूरयो न स्थविरा न धीराः पुरःस्थिताः प्राश्निकर्तौ प्रयान्ति ।

सन्तिष्ठते संसदि संशयानः पृष्ठोपविष्टासु विलासिनीषु ॥ २८ ॥

इत्थंगते तत्र गतस्य केन मन्युस्तवोदीर्णरयो निवार्यः ।

विचायमाणो न गुणाय नः स्यादसौ कपीनां कदनानुबन्धः ॥ २९ ॥

प्रपन्नशाठ्यस्य हठोपनामादानेष्यमाणस्य गुणं न वीक्षे ।

तथाविधा हि द्विषतां स्तवेन कर्षन्ति कर्णौ परमन्तिकस्थाः ॥ ३० ॥

स्पृष्टो न चेद्विक्रियया कयापि नोपस्थितः कार्यवशादिदानीम् ।

एतु स्वयं न क्रियते वृथैव स त्वद्वलात्कारनिरुद्धशोभः ॥ ३१ ॥

यथावयोस्तातजटायुषोक्तमुक्तं कबन्धेन यथा च तेन ।

तथोपयास्यत्यचिरादवश्यमाहूतचक्रो हरिचक्रवर्ती ॥ ३२ ॥

यत्सत्यमादित्यसमुद्भवत्वादुद्भूतिमेष्यन्ति गुणास्तदीयाः ।

तुलाग्रसंपातविलम्बदोषे तस्मिन्विसंवादमहं न शङ्के ॥ ३३ ॥

विरोपतप्तस्य विदेशवासादाजमुषस्तस्य निजाधिवासम् ।

इयन्त्यहान्युत्सुकबन्धुवर्गसंवर्गणव्यग्रतयैव यान्ति ॥ ३४ ॥

स नूनमायास्यति वानरेन्द्रः सन्देशकार्पण्यमसम्मतं मे^१ ।
 सर्वस्वभूतं विसृजन्ति वत्स कार्यातिपातेऽपि न धैर्यमार्याः ॥ ३५ ॥
 व्यतीतविघ्नः सुहृदर्थनिघ्नो न शीतलः स्थास्यति किं गतेन ।
 स त्वर्यमाणस्त्वरमाण एव धैर्यस्य नः पारमवाप्स्यतीव ॥ ३६ ॥
 धिगस्तु मां तं प्रति विप्रतीपमाशङ्कितं तद्बहु येन यद्वा ।
 स्वकार्यदोलासु जनोऽल्पभाग्यः प्राङ्निश्चिनोति व्यतिरेकमेव ॥ ३७ ॥
 इत्थं न मां प्रत्युपपत्तिमेति तत्राद्यपक्षद्वितयेऽपि यात्रा ।
 वरं विसोढानि कियन्त्यपीह सङ्ख्यातकालाभ्यधिकान्यहानि ॥ ३८ ॥
 स्वालोचितं वक्तु भवानिदानीमोमित्यनुष्ठेयमसंशयं यत् ।
 बाल्यात्प्रभृत्येव तवोत्तरा धीर्न पूर्वपक्षेऽभिनवेशमेति ॥ ३९ ॥
 इति प्रसन्नां गिरमग्रजस्य श्रुत्वा चिराद्वीतविषादपङ्कः ।
 मुखश्रियैवोज्ज्वलयाऽभिनन्दन्निदं सुमित्रातनयो जगाद् ॥ ४० ॥
 समर्थितं साधु समस्तमेव कृती कपिः किं बहुनोदितेन ।
 प्रव्यक्तमप्येतद्दोषदृष्ट्या गृहीतमार्येण न यत्तदागः ॥ ४१ ॥
 तस्योर्जितेनातिरवेरवधं नैवेक्षतेऽन्तःकरणं ममापि ।
 अयं पुनस्तेन कुतो^२ न जानाम्यतिक्रमः कालकृतो न दृष्टः ॥ ४२ ॥
 विसर्जिता वा पुनरागमाय समापतन्त्यद्य न ते नलाद्याः ।
 समाहरत्युद्यतचित्तवर्षो वर्षान्तरेभ्यः प्रवरान् हरीन्वा ॥ ४३ ॥
 अष्टादशद्वीपकपीन्द्रमौलिमौलानसौ वालिवधप्रलीनान् ।
 नैकाभ्युपायोपहितानिदानीमुत प्रतीच्छत्यतिसत्क्रियाभिः ॥ ४४ ॥
 अप्राप्तसन्तोषमसंविभक्तैः संभुक्तसर्वस्वमनुष्येषु ।
 अथादिशत्यर्पितसारकोशः प्रकामपाथेयपरिग्रहाय ॥ ४५ ॥
 अथो^३ स भीतातुरबालवृद्धान्द्रोपसेवी सनिभं नियुङ्क्ते ।
 यथायथं सन्नानि पद्मसङ्ख्यासमेतशाखामृगयूथनाथः ॥ ४६ ॥

तदित्थमुत्थानसमाकुलत्वान्न त्वर्यमाणोऽपि स दूषणाय ।

आर्येण तत्रार्प्यसमागतस्य छायाच्युतिः कैव निरूपिता मे ॥ ४७ ॥

ज्ञेयोऽस्ति नः पूर्वमेरुरुदन्तः ततस्तदन्ताय विधेयमस्ति ।

इत्याकुलत्वान्मम तावदार्य कार्योपतप्तिः क्षमते न धैर्यम् ॥ ४८ ॥

अनर्थिभावादुपचारवादादाकारगुप्तेश्च परीभवन्ति ।

यथातथार्थप्रतिपादनेन प्रयान्ति मित्राणि निरन्तरत्वम् ॥ ४९ ॥

मिथः प्रसौदस्खलनादुपाधेरुपैति सख्यं खलयोः खिलत्वम् ।

गृह्णाति सत्पूरुषयोर्न दोषमौदार्यसंवादकृता तु मैत्री ॥ ५० ॥

निर्यन्त्रणं यत्र न वर्तितव्यं न मोदितव्यं प्रणयातिवादे ।

विशङ्किन्तान्योन्यभयं विदूरान्नमस्क्रियामर्हति सौहृदं तत् ॥ ५१ ॥

विस्त्रब्धमाज्ञापय किं करोमि कथं घटेत प्लवगाधिराजः ।

यत्किञ्चिदादिश्य निभेन किं मां निषेधसि क्लेशमिवेक्षमाणः ॥ ५२ ॥

स्थितोऽस्मि तावद्दिनमेतदेष्ट्यत्यन्येद्युराज्ञां तव न प्रतीक्षे ।

आर्योऽनुरोधान्न युनक्ति यत्र तत्राहमम्बानियमात्स्वतन्त्रः ॥ ५३ ॥

तदेष निष्क्रम्य तथा करोमि तत्पूर्वसङ्गः प्लवगो यथाऽऽशु ।

तं वैरिसंहारमहोपकारमार्याय निर्यातयितुं यतेत ॥ ५४ ॥

धिकं तं धनुष्पाणिमनुपुवं मां मुधा मनःपर्युषितावलेपम् ।

अन्वीक्षते यस्य ममावसादादार्यः सहायान्तरमन्तरज्ञः ॥ ५५ ॥

धिकं शाततां सन्नतपर्वतां धिक् धिक् पातवेगश्च ममाशुगानाम् ।

अलक्षितोद्देशमपि द्विषन्तं निहत्य नायान्ति हि यत्क्षणेन ॥ ५६ ॥

खरादिरक्षकदनेषु दीर्घममी परिज्ञातरसाः किमन्यत् ।

असृग्भुजां भोक्तुमसृक्त्वरन्तां भूयोऽपि भूचन्द्र तवार्धचन्द्राः ॥ ५७ ॥

आताटकासंज्ञपनात्प्रपन्नस्त्वयैष वर्णाश्रमरक्षणाय ।

समाप्यतां शेषनिर्बहणेन क्षपाचराणां निधनाधिकारः ॥ ५८ ॥

उद्धृत्य घोरायुधवृन्ददृष्टिर्मुष्टितामोघशरव्ययेन ।

स राक्षसेभ्योऽम्बरगोचरेभ्यस्त्रातस्त्वयैकेन मखो महर्षेः ॥ ५९ ॥

तं कालकल्पं कियता श्रमेण तथाऽवधीर्मार्गरुधं विराधम् ।

आसन्मुहूर्ताः कति च धनतस्ते सैन्यं जनस्थानपतेः खरस्य ॥ ६० ॥

आसीत्क्षुरप्रस्य कियान्विलम्बः क्रूरेषु तेषु त्रिशिरश्शिरस्सु ।

कतीषवो दूषणदेहयान्निवारणार्थं च रणे विसृष्टाः ॥ ६१ ॥

कस्यावलम्बादकरोत्परासुं मारीचमुच्चावचमायमार्यैः ।

ज्ञाता च दिक् संज्ञपितस्त्वयैव क्षपाचराणामधिपश्च सोऽपि ॥ ६२ ॥

इत्यप्रपञ्चोदितकारणानि मिथस्तयोस्तथ्यगुणग्रहाणि ।

नेदुः स्तुवाना इव सूनृतानि खगाः कुलायेषु कृतैकमत्याः ॥ ६३ ॥

आरोप्य सन्ध्यां दिशि वज्रपाणेः पर्यस्य चन्द्रं ककुभि प्रतीच्याम् ।

उत्सङ्गितोडुप्रकरा खगानामादाय निद्रां रजनी जगाम ॥ ६४ ॥

कविश्च जीवश्च सुतश्च भूमेः स दक्षिणाशातिलको मुनिश्च ।

आसन्नसूर्यांशुभयद्रुतस्य क्षणं ररक्षुर्भगणस्य पृष्ठम् ॥ ६५ ॥

दिग्दर्शयामास मुखं संरागं न यावदैन्द्री गणिकेव मत्ता ।

तावद्विजेशोऽङ्कमियाय सिन्धोः सन्ध्यासुराशीकरसेकशङ्करी ॥ ६६ ॥

विसर्जितोडुः क्षणमिन्दुरासीदासीदुपान्तेष्वपि नान्धकारम् ।

भृशं दिशीन्द्रस्य रराज सन्ध्यां सिन्दूरिणीव ग्रहराजमुद्रा ॥ ६७ ॥

उच्चेतुमुच्चैरुडुकुड्मलानि व्याकुर्वती रागमतिप्रगाढम् ।

शाखाभिवालम्ब्य दिशं मघोनः सन्ध्या वियद्भूरुहमारुरोह ॥ ६८ ॥

शेषोडुपुष्पस्तवकोच्चयाय सञ्जातरागातिशयेव सन्ध्या ।

अप्युच्चकैः^{११} पूर्वमहीध्रमूर्ध्नि स्थित्वा वियद्भूरुहमारुरोह ॥ ६९ ॥ (तदेवेदम्)

विसृज्य पाण्डुच्छदनौघतुल्यं तारागणं व्योमतरुस्तदानीम् ।

बभार सन्ध्यारुचिमञ्जरीणां जालानि बालाधरकोमलानि ॥ ७० ॥

१. Bc इय २. A छीर ३. A नि । ४. A अभू ५. Bc मृ । ६. यैवर्ष्यः । ७. Bc जना ८. A गुरुश्च काव्यश्च ९. Bc खस्य १०. A सन्ध्याविरासीदिशि वज्रपाणेः ११. C omits this Sloka १२. A दिक्शाखया.

उत्सारितेवाभ्रकरेणुकुम्भाज्जम्भारियुग्याधिकृतैर्मरुद्भिः ।
ततान सन्ध्येति समुल्लसन्ती नभोऽङ्गणं रङ्गविकारधूलिः ॥ ७१ ॥
संवित्तयस्तत्त्वविगार्हशुभ्राः सांसारिके राग इवाधिरूढे ।
शनैश्शनैर्मूर्त्तिनरुचो ममज्जुस्ताराः प्रसर्पत्यरूपे चिरेण^१ ॥ ७२ ॥
कैः शिक्षिता वर्तयितुं तदासीदुन्मीलितं^२ तूलिकयेव चित्रम् ।
तरङ्गवचुङ्गशरद्वनालीविसंस्थुले व्योमनि बालसन्ध्या ॥ ७३ ॥
प्रत्युप्तमात्रं दिशि देवभर्तुरभ्येक्तखण्डाभ्रतरङ्गमालम् ।
बभौ विसर्पत्यसीव तैलं नभस्तले बालपतङ्गतेजः ॥ ७४ ॥
प्रसत्तिनिर्व्यूढं सुधामयूखं खमुर्णरश्मावपि रक्तिमूहे ।
भरं प्रतीच्छन्ति महोदयानां पात्राणि पर्यायवशंवदानि^३ ॥ ७५ ॥
तापिञ्छकल्पः ककुभि प्रतीच्यामाच्छादयामास मृगो मृगाङ्गम् ।
दूराधिरूढं जनमापदीव प्रकाशमानोऽतिशयादवर्णः ॥ ७६ ॥
प्रदीप्तसन्ध्याग्नि नदद्विजौघं निरंशुर्ध्वस्तपराङ्मुखेन्दु ।
वियद्विलस्रोडुकुलं तदाऽभृच्चक्रान्तराक्रान्तपुरोपमेयम् ॥ ७७ ॥
मिथः कृतालोकमहोत्सवानां कृतारवः सारसदम्पतीनाम् ।
न बालभानोः किरणादभैषीन्नदीषु नीहारमयोऽन्धकारः ॥ ७८ ॥
ततार सन्तीर्य हिमान्धकारं तता रसन्ती सरितः खगाली ।
रक्तारविन्दस्य रजोभिराद्रैरक्ता रविं वारिणि वीक्षमाणा ॥ ७९ ॥
स्मरव्ययकान्तवलत्पुलिन्दीसर्वाङ्गसंवाहकलाविदग्धः ।
विलम्ब्य कोशेषु कुशेशयानां ससार कासारतरङ्गवातः ॥ ८० ॥
अतीत्य शैत्यं^४ तटवालुकानां कोष्णासु सन्नुर्मुनयो नदीषु ।
अपामपूर्यन्त च नैर्झरीणां कुटा गिरिग्रामकुटुम्बिनीभिः ॥ ८१ ॥
जातप्रकाशासु बहिःस्थलीषु प्रकामचारोत्सवजागरूकः ।
इभो^५ भुवि प्रस्खलदग्रहस्तः सस्मार शैलोदरकुञ्जशय्याम् ॥ ८२ ॥

समेत्य जृम्भानुपदं स्वयूथैः मिथः क्षणं लीढतुषारलेपाः ।
 प्रतस्थिरे दिग्बलयं विलोक्य यथायथं कच्छभुवः कुरङ्गाः ॥ ८३ ॥
 अदृश्यतारात्तरलैः स्थलीषु वनचेराणां पृतना कुरङ्गैः ।
 पपौ रवेः सञ्चलितोग्रभासं भुजङ्गमौघः श्रितनाकुरन्त्रैः ॥ ८४ ॥
 स्थलं कुरङ्गीनयनैरनिद्रैरुन्मुक्तमुद्रैर्जलजैर्जलं च ।
 विलोलतारैस्तरलद्विरेफैरुवाह भेदं न मिथस्तदानीम् ॥ ८५ ॥
 जृम्भाभरादूरविसङ्गतानां मुद्राविलम्बेन दलावलीनाम् ।
 निर्विश्य निश्शेषमलिः परागमगादबद्धः कुमुदाकरेभ्यः ॥ ८६ ॥
 विवेश गर्तं गतमुत्तमोहिरुचैः पदं सन्ततैमुत्तमो हि ।
 आसीन्महः सम्पदि तुङ्गतायां नभो न कैश्चिद्वदितुं गतायाम् ॥ ८७ ॥
 नैस्सङ्ख्यमालम्ब्यत कैरवेषु यैः शान्तिमद्भिः शनकै रवेषु ।
 सौजन्यमंभोजगृहे समतैश्चिराद्विरेफैर्जगृहे समे तैः ॥ ८८ ॥
 रेजेऽरविन्दैररविन्दबन्धोः सन्दर्शने दर्शितहर्षवेगैः ।
 विधोविषेहे विरहः कथंचिन्निद्रावलम्बात्कुमुदाकरेण ॥ ८९ ॥
 ऊहे जलैराहितकोपरागः क्षोभादलीनां नलिनीपरागः ।
 व्यसर्जयद्द्यां विट्टतापरागः शशी चिरादध्युषितापरागः ॥ ९० ॥
 यथा विलुप्तोडुकदम्बकायां बालार्कपादैर्दिवि दीप्यते स्म ।
 तथैव मुग्धाखिलकैरवायां रक्तारविन्दैरभितः सरस्याम् ॥ ९१ ॥
 मुखेन भाति स्म सहस्रपत्रं मित्रोदयालोकविकस्वरेण ।
 मञ्जुस्वनानामलिमार्गणानां स्वयंग्रहायेव विमुद्रकोशम् ॥ ९२ ॥
 श्लथेन केचिद्विशुर्मुखेन तलेन केचिद्वलसंहतीनाम् ।
 मधूत्सुकानां मधुपत्रजानामब्जेषु न द्वारविनिश्चयोऽभूत् ॥ ९३ ॥
 लुलोठ ध्रुलीषु पपौ मधूनि पक्ष्माणि लीढानि पुनर्लिलेह ।
 आगन्तवे स्तोकमपि द्विरेफः स्थितो ददौ नान्तरमब्जमध्ये ॥ ९४ ॥

भेजे विनिद्रां नलिनीं न कूलान्न शीलयामास नर्वाकभासम् ।

प्रियां प्रतीयाय तथैव मूढां खगः स्वबोधागमसाभ्यसूयः ॥ ९५ ॥

बहूनसौ पत्ररथस्तपस्वी चकार चादूनुपकण्ठलीनः ।

दृशं प्रमीलापगमात्कषायामुन्मीलयामास चिरेण चक्री ॥ ९६ ॥

पारं तुषारक्षणसान्धकारमपि स्मरार्तिविरितः पतत्री ।

श्रुतप्रियाह्वानरवः प्रतस्थे सीमन्तयन्त्रज्वनं विनिद्रम् ॥ ९७ ॥

जगाम भञ्जन्कमलानि कोकः कोकीपरिष्वङ्गमनोरथोत्कः ।

साऽप्युत्सुका तत्क्षणमाजगाम विलोकयन्ती वनमुत्पलानाम् ॥ ९८ ॥

कुर्वाणयोः सरसि पद्मवनावनद्धे भिन्नाध्वनोर्वितथमेव गतागतानि ।

संवादिदिक्पतितयोः पततोः कथंचित् द्वन्द्वं चिराद्धटितमर्धपथे बभूव ॥ ९९ ॥

व्यस्मर्यतामृतमरीचिकराभितापः प्रातः पतत्रिमिथुनैस्तपनं विलोक्य ।

जात्यैव शीतलमथोष्णमलं न किञ्चित् चित्रा गतिर्जगति जन्तुदशावशेन ॥ १०० ॥

कर्तव्यनिर्णयविरूढमनःप्रसादशंसिस्मितेन मुखचन्द्रमसा विराजन् ।

रामः प्रभातपवनाहितवीचिकम्पां पम्पामियाय सरसीं सह लक्ष्मणेन ॥ १०१ ॥

पार्श्वस्थावरजसैसंभ्रमोपनीतप्रत्यग्रस्फुटितविलोहितारविन्दः ।

सुस्नातः कृतविधिरञ्जसोपतस्थे काकुत्स्थः कनकरसावदातमर्कम् ॥ १०२ ॥

तौ दीर्घं विधिवदुपास्य पूर्वसन्ध्यां पूष्णीषत्प्रकटितरश्मिबर्बरीके ।

आसातां रहितमहीरुहोपकण्ठावुद्वेष्टिस्तिमितजटावनौ वनान्ते ॥ १०३ ॥

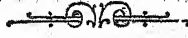
इत्यभिनन्दकविकृतौ रामचरिते महाकाव्ये मन्त्रविनिश्चयपूर्वकप्रातस्सन्ध्यावर्णनो—

नाम तृतीयः सर्गः समाप्तः ॥

नमो नृपतिचन्द्राय पृथ्वीपालाय येन सा ।

विकालमलिना दिक्षु दर्शिता कविपद्मतिः ॥

चतुर्थः सर्गः ।

तयोरथाश्यानविशुद्धचीरयोर्भुजान्तसक्ताम्बुजबीजमालयोः^१

निबद्धनिर्वेशजटाकलापयोरभूद्विशिष्टा रुचिरच्युतांशयोः ॥ १ ॥

तयोः कवोष्णाचलवाहिनीजलं निशाजलस्तम्भितवर्त्मवालुकम् ।

अनुक्रमव्यक्तसमस्तदिङ्मुखं मुखं दिनस्य स्पृहणीयतां ययौ ॥ २ ॥

प्रकाशरोचिर्निचयो विरोचनः सरोजगन्धोपनयी च मारुतः ।

स्वपुत्रदोषादिव जातसाध्वसौ पुरस्तयोस्तेनतुरात्मनो गुणम् ॥ ३ ॥

स्वनैरनुत्रासविचित्रकाकुभिः वितर्कदोलाकुलचित्तयोस्तयोः ।

उपान्तकुञ्जेषु कपिञ्जलादयः शशंसुराशंसितासिद्धिमण्डजाः ॥ ४ ॥

प्लवङ्गयूथाधिपतेरवेक्षया सलक्ष्मणे सीदति मैथिलीपतौ ।

सदस्यतां गन्तुमिवान्तिकं ययुः कुरङ्गकाश्चादुतरङ्गरिङ्गिणः ॥ ५ ॥

पदैर्मनोहारिभिरग्रजन्मनो विनोदहेतोरवधानचोदितः ।

निवेदयामास वनस्थलीभुवां विभातलक्ष्मीमिति लक्ष्मणः क्षणम् ॥ ६ ॥

प्रभालबोलासिमुखैर्न केवलं चिरन्तनैरभ्युपपन्नसौहृदः ।

असावहंपूर्विकया नवैरपि प्रतीष्टपादः सविता सरोरुहैः ॥ ७ ॥

विदीर्घविश्रामितसालसाङ्घ्रयो निर्जांसनिक्षिप्तनिमीलिताननाः ।

इमाः स्थलीसीमनि बालमातपं पिबन्ति पम्पाकलहंसपङ्क्तयः ॥ ८ ॥

इतः शनैर्लावकशावकावलीमुखाग्रपीतादतिरिक्तमातपम् ।

विकीर्णमुक्ताफलजालनिर्मलं तुषारमाचामति शण्पकोटिषु ॥ ९ ॥

इतः सुदुर्मैर्निचितानि षट्पदैः लुतोदराणि क्षणदोर्दंविन्दुभिः ।

विभर्त्यनिर्व्यूढभराणि बन्धनैर्निजप्रसूनानि तलेन मालती ॥ १० ॥

१. A जैपान्तजातप्रकृताभिलापयोः । २. A निर्वर्ष, ३. A C र ४. B नो, ५. A शाय । ६. A न्द्र ।
७. B C कण ८. A दर्भ ९. B ड ।

अयं विभातश्च्यवन्धनच्युतश्चकास्ति पिण्डीतगरोत्करः पुरः ।
 रविप्रभाप्रेरणया गतो महीं विमानमार्गादिव तारकागणः ॥ ११ ॥
 इतश्च निद्रानिभृतां कुमुद्वतीमतीत्य रक्ताम्बुजिनी विराजते ।
 स्फुटप्रसूनालिनिभेन बिभ्रती विभातसन्ध्यां नभसश्च्युतामिव ॥ १२ ॥
 यथेयमहः स्पृहणीयता मुखे यथाभिरामेयमनोकहस्थली ।
 प्रसन्नमन्तःकरणं यथाऽद्य मे यथा च शंसन्ति निमित्तमण्डजाः ॥ १३ ॥
 यथाऽयमावाति सरोजिनीमरुद्विमुक्तपुष्पाञ्जलयौ यथा नगाः ।
 तथाऽवगच्छाम्यधिकारमापदामवाप्तपर्यन्तमिवार्य सम्प्रति ॥ १४ ॥
 प्रसीद कैश्चिद्विवर्तैर्न पूर्यते चतुर्दशोऽयं वनवासवत्सरः ।
 इयं हि नः संमुखसम्पदीक्षणक्रुधेव सन्दीप्य विपद्यासति ॥ १५ ॥
 विजीयतामाधिरूपस्थितोऽवधिर्विनोदमन्तःकरणस्य चिन्तय ।
 शुभेयमद्रेरुपकण्ठभूरिह प्रतीक्ष्यतामार्य वलीमुखेश्वरः ॥ १६ ॥
 अथादरालोकितकाननान्तरो रघूद्वहः स्फीत इव व्यराजत ।
 अनुपुवस्याभिसमीक्ष्य जल्पतश्चरन्ति हि छन्दमधीश्वरा अपि ॥ १७ ॥
 जगाद सौमित्रिमुदीक्ष्य चान्तिकाद्विलोकमानः स वनस्थलीरिमाः ।
 चिरान्मम प्रागिव वत्स लक्ष्मण क्षणः कियानप्ययमव्यथो गतः ॥ १८ ॥
 पुराविभातं कलशोद्भवाश्रमाद्यथाऽऽवयोः पञ्चवटीं प्रयास्यतोः^१ ।
 चिरस्य तामावसतोर्नन्त्ययं यथा च तद्वत्स हिमागमे पुनः ॥ १९ ॥
 चिरान्मनोहारि तथेदमद्य मे विभातमाभाति विनैव कारणम् ।
 प्रकामविश्रामसरोजमीदृशोरसौ न पार्श्वे जनकेश्वरात्मजा ॥ २० ॥
 निरूप्यतां शीतलमातपः पटुः किमन्यदहः प्रहरोऽतिवर्तते ।
 उपस्थितोऽद्यापि न स पुवङ्गमः किमङ्ग नः सम्प्रति कृत्यमुच्यताम् ॥ २१ ॥
 इदं किमत्रैव दिनं समाप्यतामथोद्यमः कोऽप्यधुनैव गृह्यताम् ।
 प्रतिष्ठतां तावदुपान्तिकं भवानुत क्षणं तावदसौ प्रतीक्ष्यताम् ॥ २२ ॥

अयं रवेः सूनुरयं सदागतेरयं च पौत्रः शतयज्वनोऽङ्गदः ।
 मनोरथस्तानिति मे समीपयत्यपत्यभावोपनतान्दिवौकसः ॥ २३ ॥
 न तेऽथवा विस्मृतसर्वसंस्तवाः समागमिष्यन्ति मनोरथो वृथा ।
 गृहाण काश्चिद्विशमग्रतः पुनः विचेतुमेतां जगतीं यतेवहि ॥ २४ ॥
 न किञ्चिदस्याप्यथवा फलं विधेरवीक्षमाणा पतिदेवराबुभौ ।
 नृशंसरक्षःपरिपाटितर्जिता न वर्तते नूनमसौ तपस्विनी ॥ २५ ॥
 ध्रुवं द्विषद्वाग्विषवेगविह्वला मुधैव कालं हरतोरिहावयोः ।
 गता दिवं दिग्बहतेव शंबरी^१ निराशमाशावल्यं विलोक्य सा ॥ २६ ॥
 अंसशयं तामगृहीतसान्त्वनां धृतोपजापामुपभोगानिःस्पृहाम् ।
 कदर्थयन्मर्मसु मत्परायणाममारयन्निष्करुणो निशाचरः ॥ २७ ॥
 अगादतिक्रम्य दिनानि जानकी परं न रामः कठिनो विदीर्यते ।
 कयाऽऽशयाऽऽश्वासनया च कस्य वा कृशोदरी कालमियन्तमस्त्यसौ ॥ २८ ॥
 कथं बैताध्यक्षसरोषदेशितामपश्यदुन्नस्तकुरङ्गलोचना ।
 विशीर्णवन्दीजनपञ्जराञ्चितामरातिकाराभवनाधिवासिताम् ॥ २९ ॥
 किमेष्यतांस्याः सदृशं निकेतयोरिहाहता यैन्द्रुवि दण्डकावने ।
 इतोऽपि यस्याक्षमया विधे^२ पुनस्त्वयाऽतिदूरं गमिता तपस्विनी ॥ ३० ॥
 अभूदभिज्ञा तव तत्र लक्ष्मण स्फुटं न मे बाष्पभरात्तदीक्षितम् ।
 सपारिर्हार्यं पतदाप्तमम्बराद्बुक्कूलरत्नं प्लवगाधिपेन यत् ॥ ३१ ॥
 पुनः पुनर्वत्स कथं स पृच्छयतां सुहृत्तमस्तस्य च तेऽनुयायिनः ।
 इतो भवद्भिर्गगने कियच्चिरं श्रुतः स नारीपरिदैवितध्वनिः ॥ ३२ ॥
 ध्रुवं तदैव कचिदुद्विलापया तथाऽनवाप्तत्रिदशानुकम्पया ।
 महीमभिप्रेक्ष्य दुरात्मनो रथादनाथया पातितमात्मनो वपुः ॥ ३३ ॥
 किमम्बरे किं भुवि किं पयोनिधौ किमद्रिमूर्ध्नि कचिदुच्छ्रिताश्मनि ।
 न वेद्मि कुत्र प्रतिपात्य सा तनुं निजास्पदं कारणमानुषी गता ॥ ३४ ॥

१. B रव । २. B ग्वहतेव शंबरी. ३. C वृ ४. C नी ५. B मैक्ष ६. B द्रुताप ७. A यमया विधेः
 ८. B द.

कियच्चिरं त्यक्ष्यति मानुषी न सा नभःस्थलाक्रान्तिभयोत्सुतानमून ।

असह्यगादग्रहरोधवेदनाविराविणी रावणबाहुपञ्जरे ॥ ३५ ॥

विचेष्टमानात्कुचमण्डलान्तिके पतत्रिमात्राच्चासति स्म या तथा ।

कथं जगत्कम्पकरस्य रक्षसः सहेत संवार्दमियन्तमद्य सा ॥ ३६ ॥

यया न येषामनुषङ्गपातिनी कथा मिताऽप्यस्रभुजाममृष्यत ।

शठेन तस्याः कथमद्य कल्पितास्त एव दैवेन सहाधिवासिनः ॥ ३७ ॥

क्षणं प्रिये मन्युरयं निवार्यतां निहत्य निःशेषमिदं द्विषत्कुलम् ।

अयं विलुम्पामि विलोचनाम्भसः पथः समस्तानपि ते कपोलयोः ॥ ३८ ॥

गिरिः सुनिर्वर्णित एष माल्यवान् निविश्यतां मानिनि सानुनि क्वचित् ।

इमामपूर्वोज्ज्वलमाल्यमण्डलीनिवेशरम्यां कवरीं करोमि ते ॥ ३९ ॥

निषीद मूर्ध्ना भुजमूर्ध्नि मामके करोऽयमुष्णं विनिवारयिष्यति ।

अयं निदाघः कणवान्कपोलयोः तमालपत्रं तव तन्वि लुम्पति ॥ ४० ॥

तनूदका मार्गनदीयमग्रतः प्रसीद लीलालसमेव यास्यति ।

जडत्वसंभावनया मनाक् पुनः तवेदमभ्युन्नमयामि नूपुरम् ॥ ४१ ॥

इदं घनश्यामतृणोलपाचितं नदीतटपुष्पतलं तलोदरि ।

इतो निषीद श्लथयामि ते शनैः श्रमाम्बुसन्दृष्टमिदं स्तनांशुकम् ॥ ४२ ॥

विशेषकस्थानमयं विशेषवान् मनश्शिलापङ्कजबोऽधिरोहत् ।

व्रजन्तु वालाग्रनिबन्धसत्क्रियाममूनि पम्पावनचम्पकानि च ॥ ४३ ॥

असौ परिक्लेशसहो न ते करः किमात्मनोत्तंसयसीदमुत्पलम् ।

ममैष पाणिः स्तनयोस्तवानयोः नवाब्जधूलिं विनिकीर्य धावति ॥ ४४ ॥

वतंसकाब्जात्किमलिर्न वारितो हतो न किञ्जल्ककणः किमीक्षणात् ।

किमुद्धृतं न श्लथमंशुकं मर्या यदेष रुद्धस्मितचन्द्रिकोऽधरः ॥ ४५ ॥

इदं लतावेश्म विविक्तमत्र ते करोमि पादौ यदि तन्वि ताम्यासि ।

रुणात्सि किं प्राणसमेषु योषितां रहस्यशस्तां गुणगौरि गौरवम् ॥ ४६ ॥

कथं न सीतामुषितोऽस्मि लक्ष्मण क्षपाचरः पश्य पुलस्त्यपांसनः ।
 अयं ममाविद्धविलोलभूषणान्गृहान्गृहीत्वा गगनेन धावति ॥ ४७ ॥
 धनुर्धनुर्व्योम्नि कथं न किञ्चन व्यलीकमैवाद्य मयेदमीक्षितम् ।
 हतोऽस्मि हा वत्स दवीयसी पुनः कृता हि मोहापगमेन मैथिली ॥ ४८ ॥
 स्मिताद्रविम्बाधरमुद्रमुन्नसं मैनश्शिलाबिन्दुविशेषकोज्ज्वलम् ।
 प्रदीर्घदृक्पत्रमदीर्घसङ्कथं कथं धरिष्ये तदनुस्मरन्मुखम् ॥ ४९ ॥
 इति ब्रुवन्नश्रुपृषत्कदम्बकं कदम्बपुष्पप्रतिमं मुमोच सः ।
 ररक्ष धैर्यं न विरूढवेदनो घनाग्रिमालः शिखरीव काननम् ॥ ५० ॥
 न लक्ष्मणोऽपीक्षितरामवैशसः शशाक रोद्धुं रयमश्रुणस्तदा ।
 बभूवतुर्भिन्नघनाघनोदरौ नभोनभस्याविव तौ समागतौ ॥ ५१ ॥
 गुणा न यूयं नियतिर्गरीयसी यदेष देवश्चिरमश्रुभाजनम् ।
 प्रसीद कैकेयि मनोरथाधिकं विलोकयार्यस्य दशाविपर्ययम् ॥ ५२ ॥
 सहाश्रु मुञ्चन्ननुगच्छसि प्रभुं प्रयासि मृद्वन् विषमाणि नाग्रतः ।
 असूनशक्तोऽपि विभर्षिं लक्ष्मण क्व शिक्षितं क्षुद्रसहायचेष्टितम् ॥ ५३ ॥
 समोहि शत्रुघ्न समं सहोदरावहं भवांश्चोभयतः समाहितौ ।
 निमग्नमापज्जलधौ रघूद्रहं प्रतूर्णमुद्धर्तुमिमं यतेवहि ॥ ५४ ॥
 विमार्गताशास्त्वरया हरीश्वराः सुदूरमुत्सर्पतु वः स्फुटं यशः ।
 ब्रज प्रतिज्ञाम्बुधिपारमञ्जसा किमार्य सुग्रीव मुधा विलम्बसे ॥ ५५ ॥
 गृहाद्विवासो वनवासयातनापराभवोऽयं दयितापहारजः ।
 विपज्जलौघैः श्लथसेतुसन्निभः कियद्भिरार्यो न विशीर्यतामयम् ॥ ५६ ॥
 सरिद्धरिद्राति शरत्समागमे महासरः शुष्यति घर्मसम्पदि ।
 स एति कालो न परं विलुप्यते यदैतदार्यस्य विलोचनोदकम् ॥ ५७ ॥
 प्रियस्य सूनोर्न विलोकसे दशामनाकुले कोसलराजनन्दिनि ।
 असौ वनेऽस्मिन्बहुकष्टसङ्कटे विवास्य पुत्रं दिवि सुस्थितः पिता ॥ ५८ ॥

न यान्ति रत्नाकरसम्मुखापगांसमानवेगाः प्रतिरोद्धुमापदः ।
 उदीरयन्तीह विशिष्टमुद्रमं गुणौघसंघर्षरसोद्धरा इव ॥ ५९ ॥
 इहैव चित्रा गुणबहिर्णिः स्फुरन्त्युदीक्ष्यते रन्ध्रमिहैव नाण्वपि ।
 इहैव दुर्वारमिदं कथं पुनः महाविपद्द्यालवधूकदम्बकम् ॥ ६० ॥
 इतो महत्कष्टमिदं दुनोति माममी यदार्याकरशष्पलालिताः ।
 परीत्य रुन्धन्ति तथैव नौ मुहुः सहागताः पञ्चवटीकुरङ्गकाः ॥ ६१ ॥
 न याच्यसे भूरि वलीमुखेश्वर प्रसीद सख्युः प्रथमोपकारिणः ।
 सहायभावो निभृतक्षपाचरप्रवृत्तिमात्रोपनयाद्विधीयताम् ॥ ६२ ॥
 उपेत्य वा यूयमनन्तरं दिशो दशाननत्रासमपास्य शंसत ।
 प्रवृत्तिमिष्टामधिदेवतामुखैः स यातु निद्रामलसो वलीमुखः ॥ ६३ ॥
 महाब्धयो यान्ति निदाघतल्लतां व्रजन्ति वल्मीकनिहीनतां नगाः ।
 भजन्ति चिन्तामणयश्च लोष्टतां जगत्यभाष्येन जनेन याचिताः ॥ ६४ ॥
 अकारणं सत्यमकारणं तपो जगत्त्रयव्यापि यशोऽप्यकारणम् ।
 अकारणं रूपमकारणं गुणाः पुराणमेकं नृषु कर्म कारणम् ॥ ६५ ॥
 ज्वलन्ति वारीणि तपन्ति रात्रयो रवेर्न कुर्वन्त्यवलोकमंशवः ।
 वहन्ति नः कर्मविपाकचोदिताः फलद्रुमा अप्यवकेशिनां व्रतम् ॥ ६६ ॥
 इदं जनन्या भरतस्य सूत्रितं भवेदुत स्वन्तमनर्थनाटकम् ।
 दशार्णवं घोरमिमं रघूद्वहस्तरेदथ प्राप्तहरीश्वरप्लवः ॥ ६७ ॥
 ईतीरितान्तर्गतमन्युमश्रुणः सृजन्तमच्छिन्नरयास्तरङ्गिणीः ।
 ददर्श रामोऽनुजसंज्ञमन्तिकाददर्पणस्थं प्रतिबिम्बमात्मनः ॥ ६८ ॥
 अथोदकक्लिन्नतलेन पाणिना ममार्ज सास्त्रे नयने कनीयसः ।
 जगाद चेदं वचनं स सान्त्वयन्कथंचिदाकुञ्चितवेदनारयः ॥ ६९ ॥
 त्वयाऽपि चेष्टक्ष्मण धैर्यमुज्झितं ममावलम्बं वत कः प्रदास्यति ।
 प्रसीद निर्वाह्य दीनमग्रजं न शोकसिन्धौ तव मज्जनक्षणः ॥ ७० ॥

तथा न तस्या मृगशावचक्षुषः प्रवृत्तिलोपेन ममाधिरेधते ।
 घनाश्रुमार्गोर्पहताननद्युतेः यथैकबन्धोरवलोकनेन ते ॥ ७१ ॥
 अयं ककुप्सु प्रहिणोति यूथपान् पुवङ्गराजः प्रतिभोपनामिनः ।
 प्रसीद निस्संशयमेष नन्दतु प्रजावतीजीवितवार्तया भवान् ॥ ७२ ॥
 विभातसन्ध्येव कपीन्द्रवाहिनी भिनत्तु किञ्चित्पुरतो घनं तमः ।
 ततस्तवार्काग्रकरैरिवाशुगैः ममावलोकः प्रसभं करिष्यते ॥ ७३ ॥
 प्रमृज्यतामश्रु दृशोः प्रदृश्यतामिषोर्विशुद्धिः करयुग्मयोगिनः ।
 रयो रूपामद्य चिरं निरुध्यतां^१ सुहृद्विलम्बान्तरितो रणोत्सवः ॥ ७४ ॥
 उदीर्णकोपातपमेतदन्तिकाद्विलोक्य बालार्कनिभं तवाननम् ।
 विलीयतां रात्रिरिव द्विषामसौ विसर्जिताहङ्कृतिचन्द्रिका चमूः ॥ ७५ ॥
 शृणोतु संवर्तकमेघमण्डलीपरस्परास्फालननादमेदुरम् ।
 स्ववीर्यगर्भस्रुतिवेगविह्वला तवास्त्रविस्फारमरातिवाहिनी ॥ ७६ ॥
 जहीहि बाष्पं^२ विशदोऽस्मि लक्ष्मण क्षणाद्वयस्योऽप्युपयास्यतीव सः ।
 निमित्तपुष्पाणि वदन्त्यमूनि नौ मनोरथानामविलम्बितं फलम् ॥ ७७ ॥
 स्फुरन्नसव्यस्य ममैष चक्षुषः पुटः स्फुटं दर्शयति प्रियागमम् ।
 अयं चिराच्चान्द्रमसेन वर्त्मना वहन्विंयोगान्तमिवाह मारुतः ॥ ७८ ॥
 दिगङ्गनानां गगनाङ्गणस्य च प्रसादसंवादि यथाऽद्य मे मनः ।
 तथाऽवगच्छामि गता इव क्षयं दशाविसंवाददुरन्तवासराः ॥ ७९ ॥
 अयं वहत्याहृतपुष्पसौरभो वनानिलः प्राणसमाङ्गशीतलः ।
 असौ मुहृत्कोलिबिवादकोमलः करोति रूढोऽपि न खेदमातपः ॥ ८० ॥
 इयं रसत्यर्घ्यं शिवाऽशिवाकृतिर्व्यनक्ति वामेन वयस्यसङ्गमम् ।
 ललत्ययं लक्ष्मण दक्षिणेन मे शुभानि शंसन्पृषतः प्रियासखः ॥ ८१ ॥
 तताग्रपक्षो मम पक्षसम्पदं चकास्ति चापः पुरतो वदन्निव ।
 अयं च नः सिद्धमिवाभिकांक्षितं क्षमारुहि क्षीरिणि वक्ति वायसः ॥ ८२ ॥

हरन्त्यमी कुड्मलशालिनो नगाः समृद्धकल्पा इव नो मनोरथाः ।

स्थिताः पुरः स्पष्टममूः फलानतप्रतानिनीपङ्क्तिनिभाश्च सिद्धयः ॥ ८३ ॥

इति ब्रुवाणस्य गिरं जगद्गुरोरुदारघण्टादिघनप्रभेदभूः ।

ध्वनिर्दवीयानवधानलक्षितश्चकार तारल्यकमन्तरात्मनि ॥ ८४ ॥

विभक्तसामन्तसमूहलाञ्छनस्ततश्चिराच्छेदतरङ्गमूर्च्छितः ।

प्रकृष्टतूर्यत्रिकयोनिरुद्धभौ^१ विजृम्भिताद्रिग्रहगौरवो रवः ॥ ८५ ॥

विविच्यते स्म प्रततप्रतिस्वनः स्वनोऽवनद्वप्रभवः पृथग्विधः ।

ध्वनिर्भृशं व्यक्तिमियाय काम्बवः क्रमेण वेणोरपि शुश्रुवे रवः ॥ ८६ ॥

तिरोऽभवज्जर्जरझलरीरवैः महीभृतां निर्झरझात्क्रियारवः ।

मृगव्रजानां विनतान विद्रवं सविभ्रमो डिंडिमडुम्बिडम्बरः ॥ ८७ ॥

प्रवालशङ्खस्तनिते समन्ततः शकुन्तिकोलाहलमस्तमैयत ।

मतङ्गजानामवलेपगर्जितं ममज्ज मन्द्रे मणिजन्मनि ध्वनौ ॥ ८८ ॥

ममौ मयूरीमदनादमांसलो न मर्दलानां ध्वनिरद्रिकुक्षिषु ।

न कुक्कुभौघकणितोर्मयः श्रियं हुडुकाहिकालहरीषु लेभिरे ॥ ८९ ॥

सगोमुखकाणतरङ्गसंहतिश्चिरं निनादोऽनुननाद पाणवः ।

स्थलीषु निर्घुष्टलासु पाष्णिभिश्चकाशिरे केऽपि न पादपाणवः ॥ ९० ॥

चचाल वाचालमहीधरा मही वितेनिरे खं हृदपङ्कुरेणवः ।

जहुस्तरूणां भयलोलदृष्टयः करार्धकृष्टं विटपं करेणवः ॥ ९१ ॥

बभ्रुध्वजाः सांशुकरत्नपल्लवाः ककुप्सु कल्पोपपदद्रुचौरवः ।

सहोदभूद्भानुगभास्तिभिन्नया मुखोद्भवो मौलिदृष्टुचा रवः ॥ ९२ ॥

विविक्तचित्रांशुकचिह्नपालयः प्रकाशवालव्यजनव्रजश्रियः ।

शिखिच्छदच्छत्रकचन्द्रकप्रभावितानचित्राः ककुभश्चकाशिरे ॥ ९३ ॥

समं विशश्राम विमुक्तवीवधा पुरः परिस्कन्दवलीमुखावलिः ।

चिरान्मृदूभावमियाय वाहिनीनिवेशजन्मा तुमुलो मुखारवः ॥ ९४ ॥

क्षणं मिथः केलिरयं निवार्यतां निगृह्यतामेष च तूर्यडम्बरः ।

अयं स देवो विनयादुपास्यतामिति श्रुताऽऽसीत्कपिराजघोषणा ॥ ९५ ॥

ततश्च तौ पूर्णमनोरथाविव प्रसस्रतुः प्रस्रवणस्थलीमनु ।

प्लवङ्गराजध्वजिनीविनिश्चयान्मिथः समुद्धूतसभाजनत्वरौ ॥ ९६ ॥

गतस्य तस्याथ सहानुजन्मना नवोलपच्छन्नतलां वनस्थलीम् ।

बभूव सेवादरदूरबन्धुरः पुरो हनूमान्प्रभुकार्यकोविदः ॥ ९७ ॥

गीर्भिः समुल्लसितसंभ्रमगद्गदाभिः

संभाष्य तं विरचिताञ्जलिमाञ्जनेयम् ।

रामः प्रमोदतरलः सुहृदस्तदानी-

मभ्युद्गमाय सहसाऽनुजमादिदेश ॥ ९८ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामवरिते महाकाव्ये वनस्थलीविभातसश्रीकता-

रामचित्तोत्साहसीतास्मरणवैक्लव्यमन्यूत्पीडितलक्ष्मणाभि-

सान्त्वनशकुनप्राशस्त्यससैन्यसुग्रीवाभिगमवर्णनो नाम

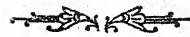
चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥

तथा तूर्णं कवेः कस्य निर्गतं जीवतो यशः
हारवर्षप्रसादेन शातानन्देर्यथाऽधुना ॥

नेमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् ।
स्वकोशः कविकोशानामाविर्भावाय संभृतः ॥

किमिन्दुना चन्दनवारिणापि किं किमब्जकन्दैरभिनन्दवत्सलः ।
विचिन्त्यतामान्तरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥

अथ पञ्चमः सर्गः ।

अथाञ्जनेयाहितसौष्ठवोऽपि सन्कपिश्चकम्पे स विलोक्य लक्ष्मणम् ।
समागमे धामविशेषशालिनां न साध्वसं रोद्धुमलं महानपि ॥ १ ॥

सगौरवस्त्रेहरसार्द्रभारतीनिवारितानैभ्युपपत्तिचाटुना ।
स तेन लक्ष्मीभरदूरबन्धुरो हरीश्वरः सञ्जघटे महात्मना ॥ २ ॥

ततः प्रतस्थे रघुनाथसन्निधिं सहामुनाऽग्रेसरगान्धर्वोहनिः ।
प्रधानयूथानुगतः पुवङ्गराट् भयत्रपाहर्षबलात्क्रियाकुलः ॥ ३ ॥

ननाम सौमित्रिनिषिद्धसाध्वसः स रामभद्राय सहानुयायिभिः ।
असौ समानीतसमस्तबान्धवस्तवागर्तौ दास इति ब्रुवन्पुरः ॥ ४ ॥

अयं महाराज न राजते क्रमस्तवेत्यवस्थोचितया सपर्यया ।
पुरः प्रतीयेष चिरादुपस्थितं प्रियातिथिर्दाशरथिः सुहृत्तमम् ॥ ५ ॥

कृतानतीनुत्तमयूथपानसौ गृहीतनाम्नः पवमानमनुना ।
ददर्श हर्षाश्रुजडेन चक्षुषा मनुष्यदेहान्तरितो जनार्दनः ॥ ६ ॥

नवाम्बुवाहच्छविरग्रतो नमात्पिशङ्गशाखामृगसिंर्हसंहतिः ।
पुरःस्फुरद्बालपतङ्गदीधितेरुवाह शोभामुदयाचलस्य सः ॥ ७ ॥

ततस्ततस्ते परिणाहशालिनीः शिलाः शिलाभेदचयोत्तरच्छदाः ।
रघुप्रवीरत्रिपताकदेशिताः समं समध्यासत यूथपोत्तमाः ॥ ८ ॥

१. A reads this only. २. B reads this only. ३. C reads this only. ४. A ल

५. A मार्ग ६ ५ A ग्र ७ BC प्राध्वनयं । ८ B शाव ।

स्मितेन वाचाऽभिनयैरभिज्ञया दृशाऽनुरूपासनदेशनेन च ।
 अगित्यनैषीद्धुमानपात्रतां पृथक् पृथग्यूथपतीन्जगत्पतिः ॥ ९ ॥
 अहं सुदृष्टो मम दत्तमासनं ममापि नामात्तमहं सभाजितः ।
 इति प्रसादाज्जहृषुर्जगद्गुरोः प्लवङ्गवेषस्थगिता दिवौकसः ॥ १० ॥
 अथोपविष्टेषु कपिष्वनुक्रमात्पराक्रमाकूर्तविशेषशंसिषु ।
 समृद्धसामग्र्यमनोरथश्चिरादुवाच सुग्रीवमुदीक्ष्य राघवः ॥ ११ ॥
 सखे महाराज दिवाकरात्मज त्यज त्रपामुन्नमयाननाम्बुजम् ।
 ध्रुवं न सुप्तोऽसि निशीथिनीमपि प्लवङ्गयोधानियतः समाहरन् ॥ १२ ॥
 बलोदयेनैव महर्धिनाऽमुना ककुप्सु सौराज्यमुदीरितं तव ।
 अनेन सर्वाङ्गसमर्पणेन च न्यवेदि सौहार्दमपि स्फुटं मयि ॥ १३ ॥
 न संशयः सच्चरिते तवास्ति नः परीक्षितोऽसि प्रथमे समागमे ।
 भवादृशानां नच धीविपर्ययस्तथापि हार्दादनुयोगमर्हसि ॥ १४ ॥
 अवेक्ष्य कच्चिन्निजमण्डलं भवान् प्रकामसंप्राप्तशमः समागतः ।
 कृताऽथ गूढस्पशचक्षुषा भृशं त्वयाऽरिमध्यस्थसुहृद्विचारणौ ॥ १५ ॥
 प्रतिष्ठिता श्रीर्विपुलेयमद्य ते वृतोऽसि मौलैर्यदुपेत्य यूथपैः ।
 विशेषितस्वामिगुणेन वालिनि त्वया कृताः कच्चिदमी निस्तुकाः ॥ १६ ॥
 अलम्भि कच्चिद्युवराजसत्क्रियामसौ परित्याजितभीतिरङ्गदः ।
 तथैव तिष्ठस्यधिकाहितादरो मते चतुर्णामथ पूर्वमन्त्रिणाम् ॥ १७ ॥
 शृणोषि कच्चिद्वचनं विपश्चितामथोद्धतानां नुतिभिर्न तुष्यसि ।
 प्रवर्तसे कर्मसु चोदनावशात्प्रभुस्तवेच्छारभसो न कुत्रचित् ॥ १८ ॥
 असौ विशेषात्परिवृंहितो वृषः सुगक्षितेयं क्षरतीहितानि गौः ।
 प्रसाधयन्काननगोचरव्रजानुपैषि कच्चिज्जगदेकगोपताम् ॥ १९ ॥
 पुरस्कृतप्राज्ञकुलीनदेशकः कुलोचितैर्गच्छसि कच्चिदध्वभिः ।
 न कच्चिदाच्छिन्नविवेकरश्मिभिर्दुरिन्द्रियाश्चैर्विषमेषु पात्यसे ॥ २० ॥
 समेतनानाविधसूक्ष्ममूलभूर्भवद्गुमोऽयं बहुभेदजालकः ।
 विविच्य कच्चिद्दुरितालिदुर्गमं त्वया त्रिवर्गप्रसवं विचीयते ॥ २१ ॥

सुनीतिमित्रं तव कच्चिदाहतं द्विषां न षण्णामपि कच्चिदाश्रयः ।
 समाप्य कच्चित्प्रचुरश्रमान्विधीन्विगाहसेऽच्छामुपभोगवाहिनीम् ॥ २२ ॥
 विशन्ति कच्चिन्निभृतं विभूतयो भवन्तमम्भोनिधिमापगा इव ।
 त्वदेकतुङ्गात्प्रभवत्युमागुरोस्त्रिमार्गगास्त्रोत इवामलं यशः ॥ २३ ॥
 उपेत्य कच्चित्पृषितान्प्रतीच्छसि प्रयच्छसीच्छाधिकमर्थिवत्सलः ।
 समृद्धसस्यासु निरुद्धसंप्लवः प्रजासु गृह्णासि बलिं विलम्बवान् ॥ २४ ॥
 प्रमाणमुप्तं जननी न वासतः फलं महत्क्षेत्रकृतो न रक्षितुः ।
 न मृग्यते कच्चिदनागसः छलं^१ कणो गुणस्याथ विविच्य गृह्यते ॥ २५ ॥
 गुरुस्तदात्वात्तव कच्चिदायतिः स्वकारणादैर्यति मित्रकारणम् ।
 त्वरामभीष्टां दिशति प्रतिश्रुतं श्रुतं सुदृष्टादपि चातिरिच्यते ॥ २६ ॥
 हृतोऽसि कच्चिद्विधिभिर्न केलिभिः गुणैर्गतो दीप्तिमलं न भूषणैः ।
 स्तुतः प्रतिद्वन्द्विकुलैर्न बन्दिभिर्द्विषोपनीतः प्रभुतां न सम्पदा ॥ २७ ॥
 तवावरोधः ककुभः प्रसाधिताः परिच्छदः कच्चिदनुत्तरं तरः ।
 श्रुतं सुहृद्विचिन्तित्वरं^२ यशः पराक्रमः शास्त्रमहङ्कृतिश्चमूः ॥ २८ ॥
 बली विलम्पत्यबलं न कुत्रचिन्न पुत्र इत्युच्चलितो विषह्यते ।
 समेत्य कच्चिद्वनदेवतागणैः त्वमीक्षसेऽक्षान्मृगपक्षिणामपि ॥ २९ ॥
 स्वपन्ति कच्चिद्गृहिणो निरर्गलाश्चरन्त्यरण्ये रुरवो निरीतयः ।
 न जातु निर्भर्त्सितदीर्घजीवितः सुताय दत्ते जनको जलाञ्जलिम् ॥ ३० ॥
 क्रमोचिताचारकुठारखण्डितप्ररूढपापक्षुपमूलपर्वसु ।
 प्रसन्न कच्चिज्जगदद्य पालितं त्वयैकनेत्रा कृतकालवर्त्मसु ॥ ३१ ॥
 परं प्रसूनस्य हिनस्ति सौरभं न मारुतः कम्पयति प्रतानिनीः ।
 वनानलः शुष्कपलाशलेलिहो न कच्चिदाश्लिष्यति बालपल्लवान् ॥ ३२ ॥
 तैस्तस्तस्तावदसौ न पित्सति श्लथोऽपि कच्चिद्विरिनिम्नगातटः ।
 न यावदस्य स्खलदोघसन्निधौ सुखप्रसुप्ता पृथती विबुध्यते ॥ ३३ ॥

करोति कच्चिन्न वृथा जलव्ययं वृषा कृषिं पालयति प्रजामिव ।
 चलन्त्यनुत्वाय कुलायपादपानथापगाः पर्वतपीडिता अपि ॥ ३४ ॥
 रुणद्धि कच्चित्कमसुप्तरोहिते स्वसीम्नि शाखी वलमानमातपम् ।
 पतत्रिणः स्तोकजलस्य कारणात्किरत्यकालेपि बलाहकः कणान् ॥ ३५ ॥
 न जात्वहिः सन्निहितानिलाशनो विषव्यलीकाद्विलगर्भमुज्झति ।
 सदासु कच्चिद्दुलस्य मृष्यते करोपमर्दं कलभस्य केसरी ॥ ३६ ॥
 अभीतिविश्वासबलाद्विलम्बितं वनान्तरे कच्चिदुपेत्य वत्सला ।
 मुहूर्तेनिक्षिप्तनिजस्तनन्धया धिनोति खिन्नं पृषतार्भकं वृकी ॥ ३७ ॥
 समं विभक्तो विनयः सुबुद्धिषु क्रमात्तिरश्चामपि संस्क्रियाऽऽहिता ।
 गतेन कच्चित्प्रभृतामनुत्तमां त्वयाऽनुशिष्टा जरठाः कुठा अपि ॥ ३८ ॥
 शिलाः कठोराः कुटिलास्तरङ्गिणीः समीरणं चातिचलं विलोकयन् ।
 विकत्थितुं बह्वशेषलज्जितो जगद्विनीयापि न कच्चिदीशिषे ॥ ३९ ॥
 तवानुगैरेभिरुदग्रविग्रहैर्विजीयते कोटिशिरोधरोऽप्यरिः ।
 दशस्यमात्रे^१ कृतभीरुविद्रवे किमद्भुतं रक्षसि तस्करे पुनः ॥ ४० ॥
 विजित्य जम्भप्रभृतीन्महासुरान्पुरन्दरेणानुमता महीमनु ।
 अमी विभान्ति स्फुरितोदितर्दयः सुरप्रवीरा इव तेऽनुयायिनः ॥ ४१ ॥
 रसेन कच्चित्त्वरैसेऽथ नः कृते कृतस्य निष्कासमुताभिलष्यासि ।
 न कार्यमस्माकमवत्सलोऽसि चेदभिन्नभावस्य वयं सखे(?) तव ॥ ४२ ॥
 यथा तथाऽस्मासु विचेष्टतां भवान्मनो न भावान्तरमेति नस्त्वायि ।
 न धित्सति क्षेमममर्षणेनं तु प्रतिश्रुतै वस्तुनि विघ्नयोजना ॥ ४३ ॥
 इहास्व वा सम्प्रति गच्छ वा गृहानहं न कामं प्रतिकूलकृत्तव ।
 दशाननासृक्तृषितैः पतिष्यते ककुप्सु वत्सस्य ममास्य चाशुगैः ॥ ४४ ॥
 इति प्रसादद्रवसूक्तिवर्षिणो ववर्ष तस्योपरि पुष्पतोयदः ।
 त्वरामभीक्ष्णं च रराण रोपयन्वनौकसां चेतसि देवदुन्दुभिः ॥ ४५ ॥
 अगर्जवधैः पिदधे स्वमम्बुदैरकम्पतानन्दभरादिवावनिः ।
 विशुश्रुवेऽन्तर्हितासिद्धसङ्घजं जयेति जीवेति च वीप्सितं वचः ॥ ४६ ॥

ततः प्रफुल्लस्थलपद्मिनीनिभा सभोपतस्थे सहसा वनौकसाम् ।
तमीरितश्लाघ्यरुचिं नरेश्वरं ग्रहेश्वरं यातमिवाभिरामताम् ॥ ४७ ॥

जगाद भावं वचसैर्वै जाम्बवानुवाह हर्षं पुलकेन केसरी ।
ततान तारस्तरलोऽतिसंभ्रमं ननाम तूष्णीमथ वालिनन्दनः ॥ ४८ ॥

विलम्बदोषाग्निजभर्तुराननं^१ विलज्जमानोऽनिर्लम्बनुरैक्षत ।
निशम्य तत्पूर्वमगर्वमूर्जितं ननन्दतुः सन्नृतमश्विनन्दनौ ॥ ४९ ॥

सुवाक्सुधासारसमीरवीजिताः सुषेणमिश्राः श्रममध्वजं जहुः ।
सुखप्रमीलामुकुलीकृतेक्षणः क्षणं समाधिस्थ इवाभवन्नलः ॥ ५० ॥

शशाक रोद्धुं रभसो न संमदं मदादिवाघूर्णत गन्धमादनः ।
व्यक्त्यत व्यक्तरदाग्रचन्द्रिकानिरुद्धनिष्कांशुचयोऽथ चन्दनः ॥ ५१ ॥

प्रतिक्रियारम्भरसोच्चकन्धरो रराज रम्भः कपिराजसंसदि ।
धुताश्रितास्फोटितवालधिर्वलन्बभौ बहुव्याकृतराभसो रभः ॥ ५२ ॥

विचक्रमेऽर्थं क्रमवेगविक्रियाविकाशदत्तारिदरो दरीमुखः ।
तदावलेपस्मितकान्तिनिर्गमाददर्शि^२ संज्ञासदृशं न दुर्मुखः ॥ ५३ ॥

विदर्शितोत्प्रासलवे सुहृत्तमे किमुत्तरं संप्रति मन्थरस्य ते ।
इतिव जल्पन्वलितारुणेक्षणो रुषं रुमण्वानवहर्तुं कपीश्वरे ॥ ५४ ॥

वचोमनःकायनिवेदित्वरा परीत्य रामं शुशुभेऽथ सा सभा ।
दिनावलोकक्रमभिन्नकुङ्कुला सरोजिनी पादगतेव पर्वतम् ॥ ५५ ॥

अथेक्षितर्क्षेन्द्रसमीरनन्दनो हरीश्वरः प्रत्यवदन्नरेश्वरम् ।
निषेधयन्नुद्रलयेन पाणिना मुहूर्तमुद्योगपरिप्लवान्कपीन् ॥ ५६ ॥

न जातु जानन्त्यनुरोधशीलिनो भवादृशा वक्तुममृणतं वचः ।
यदेष दासोऽहमपि प्रमादवान्वयस्यसंभावनया सभाजितः ॥ ५७ ॥

निराशिषा निर्निलयेन मेदिनीमिमामटित्वा निभृतेन कुत्रचित् ।
तव प्रसादादनिमित्तसुप्रभोरिदं मयाप्तं पदमात्मनश्चिरात् ॥ ५८ ॥

तदैव कालीकरणाय सन्ततेरकीर्तिभूतिर्महती मयार्जिता ।
 इहाचले वर्षभयाद्विहाय वां गतो यदैवाहमधित्वरः पुरीम् ॥ ५९ ॥
 इतः कृतघ्ने मयि मन्दिरं गते गतेऽतिभूमिं विरहेऽतिदारुणे ।
 वने विनोदान्तरवर्जिते गताः कथं नु देवस्य नभस्यवासराः ॥ ६० ॥
 तथा चतुर्मा कदर्थनावशादतिप्ररूढं तव तानवं तनौ ।
 यथा निसगाद्दुरयापि सम्प्रति त्विषा तिरोधातुमिदं न शक्यते ॥ ६१ ॥
 प्रमत्तमात्मभरिमप्रतिष्ठितं धिगस्तु मां शत्रुमिमं सुहृन्मुखम् ।
 निमित्तमाधेरधिकस्य तेऽधुना यदेष जातोऽहमतीतसङ्करः ॥ ६२ ॥
 न बोधितः स्यामुपसृत्य चेदहं हनूमता जाम्बवता च बन्धुना ।
 तवैष मूलं महिमप्रमीलितस्ततः किमद्यापि भवेयमागतः ॥ ६३ ॥
 प्रसीद् तेजः प्रतिहन्यते न मे नमन्ति मां पक्षिसरीसृपा अपि ।
 निपातितः शत्रुरुपाश्रिताः श्रियस्त्वयैव नीता मम दूरमीतयः ॥ ६४ ॥
 रुचेयमारौजति यावती रवेरहं महीमद्य भुनज्मि तावतीम् ।
 तथा समुत्तीर्णसपत्नतोयधेर्ममाधुनाऽमी क इवाम्बुराशयः ॥ ६५ ॥
 यथातथाऽहं विहरामि निर्वृतो विमुक्तचिन्ताः सचिवाः स्वपन्त्यमी ।
 ममास्पदे रुद्धसमस्तचामरं तवैव जागर्ति जगत्पतेर्महः ॥ ६६ ॥
 प्रसीद् कम्पः कचिदस्ति नाद्य मे भवत्पदानुग्रहनिर्धुतापदः ।
 समादिशादेशकरोऽहमागतः स मृग्यतां दिक्षु विदिक्षु राक्षसः ॥ ६७ ॥
 अमी विविच्य प्रवरा वनौकसो मयोपनीता नवखण्डवासिनः ।
 गताध्वनामारविरश्मिगोचराद्विचिन्तयैषामुपयोगसत्क्रियाम् ॥ ६८ ॥
 अमी च दुग्धोदतटान्तवासिनः सुधाब्धिबेलानिलयैः सहागताः ।
 प्रतीक्षमाणा नियमं तवासते यथाभिकामप्रसराः पुवङ्गमाः ॥ ६९ ॥
 अयं कुशद्वीपचरः पुवङ्गराद् निरङ्कुशः शङ्कुसहस्रनायकः ।
 दशाननान्ताय मयोपमन्त्रितः पुरस्तवाज्ञाबहुमानमर्हति ॥ ७० ॥

समेतसङ्ख्यातिगशाकशाल्मलीनिवासिनानाविधयूथपाधिपैः ।
 असौ तवात्युच्चशिराः सुदुष्करं निदेशमाशंसति पुष्करेश्वरः ॥ ७१ ॥
 अमी तवाज्ञावनमालभारिणः शिरोभिरभ्यर्चितुमुच्चशेखरैः ।
 निशीथनक्षत्रसमानसङ्ख्यया समागताः पुक्षसदोवलीमुखाः ॥ ७२ ॥
 असावुपद्वीपसदामनीकिनी वनौकसां माति न मेदिनीतले ।
 अमुष्य चास्ताचलमेखलापतेः पताकिनीनां गगनेऽपि नान्तरम् ॥ ७३ ॥
 कियन्नभः क्षमा कियती पयोधयः शिलोच्चया वा कलनास्पदं न नः ।
 अमी इतीवोद्धतसङ्कथा मिथो वदन्त्यनीचैरुदयाचलौकसः ॥ ७४ ॥
 कुटीयमल्पा शतपत्रसञ्जनः सहेत सम्पातमितस्ततो न मे ।
 इतीव सम्पातिरयं विचिन्तयन् महाबलो दिग्बलयं विलोक्ते ॥ ७५ ॥
 अयं वयस्यः पनसोऽभ्यसूयति प्रतीक्षितत्वनियमाय मे मुहुः ।
 अयं च रुद्धोऽपि धुनोति पन्नदः शिरश्चलत्कैसरभारभासुरम् ॥ ७६ ॥
 पतङ्गसंभावनयाऽयमुन्मुखः पतङ्गवीथीमृषभो जिगीषति ।
 अनास्थयैवायमधो विलोक्ते शरावकल्पा शरभो वसुन्धराम् ॥ ७७ ॥
 अयं गवः पुङ्गवलोलवालाधिः सलीलमुदृत्य गवाक्षमीक्षते ।
 त्वया मया च द्वितयेन धूरियं न दुर्वहा भर्तुरिति ब्रुवन्निव ॥ ७८ ॥
 असौ जिगीषारभसं प्रमोदवान् पताकिनीनां कुमुदोऽनुमोदते ।
 अयं विशेषोपनतत्वरोत्सुको न विक्रियां गृहति गन्धमादनः ॥ ७९ ॥
 अमूनुमासंभ्रमसंस्मृतेरिव स्मरारिशैलाभिजनानगर्जतः ।
 हसन्त्यमी वृद्धनिवारिता अपि स्मृतार्यसन्ध्याविधयः किशोरकाः ॥ ८० ॥
 मुखेन मे प्रार्थयते गरीयसीमयं धुरं दम्य इवोन्मदोऽङ्गदः ।
 अयं च किञ्चिद्वलिताञ्चिताननः स्मितेन शंसत्यवलेपमानिलिः ॥ ८१ ॥
 विचित्रविक्रान्तिविकृञ्चितत्रिकास्त्रिकालविञ्ज्रूलिरुद्धलोचनः ।
 युवेव जातोत्कलिकः स्वाविष्टरादुदेति हृष्यन्नयमार्य जाम्बवान् ॥ ८२ ॥

सखीन् समाहर्तुमिमानितो मया पुरीप्रवेशोऽनुमतस्त्वयोदितः ।
शठोऽप्युपेक्षेत तथा किमन्यथा दिनानि मेघोदयदारुणानि ते ॥ ८३ ॥

प्रसीद सौम्यानेन पद्मपद्मशः प्रयान्त्यमी दिग्विजयाय यूथपाः ।
निसर्गलोलाः कपयो न जातुचित्स्वचित्तसंवेगविधारणक्षमाः ॥ ८४ ॥

दृष्ट्वां शृणोषि हरिभिस्तरसाऽद्य सीतां चिन्तामिमामतिभुवं सहसा द्यसीताम् ।
कीर्तिं श्रियं च न चिरात्पुनरेकपीनां साहायकेन तनुषे समरे कपीनाम् ॥ ८५ ॥

कालो मयाऽनघशरत्पदवीरसेन क्षिप्तः समेतवनगोचरवीरसेनः ।
प्राप्ताः प्लवङ्गपतयः सुतरां त्वरन्ते शाधि प्रसीद किममी जनयन्त्वरन्ते ॥ ८६ ॥

इति तं वदन्तमवदत्प्रियं प्रभुः पथिजं त्यजन्तु कपयः परिश्रमम् ।
भृशमेत एव सुधियः सुखोर्चिताः परतः प्रमाणमिह कामकेलयः ॥ ८७ ॥

कटकं निवेश्य कटकेऽथ भूभृतः कतिभिश्चिदानिलिमुखैः सुहृत्तमैः ।
सहितश्चिरात्परिचचार चाटुभिः शिखरस्थितं हरिपतिर्जगत्पतिम् ॥ ८८ ॥

अव्याजतां च विनयं च कृतज्ञतां च दाक्ष्यं च धाम च धियं च तथाऽभिर्वीक्ष्य ।
तं संमुखेऽपि सहसोत्पुलकाङ्गयष्टिः तुष्टाव तुष्टितरलस्तिलको रघूणाम् ॥ ८९ ॥

चिन्ताकुलेऽपि हृदि सप्रणयोपचारः सारङ्ग्युतिर्वपुषि कष्टदशाकृशेऽपि ।
धन्योऽयमस्मदाधिपः सुहृदेष यस्येत्येकैकशस्तमनिशं कपयोऽभिदधुः ॥ ९० ॥

निकटनिजविधिभ्यां सोऽनुमेने तदानींमवनिपतिसुताभ्यामादरेणाह्निकाय ।
स्वनिलयगतमात्रः सुप्रतीपागमाभिः कपिपतिरुपदाभिस्तावजसं सिषेवे ॥ ९१ ॥

अकृतविहगानीकोद्वेगो मृगैः सह सख्यवान् फलकुसुमयोरप्यादानं प्रति स्तिमितादरः ।
रघुतिलकयोरत्यासन्नश्चकार कुतूहलं विनयलिखितः स्कन्धावारः प्लवङ्गपतेरसौ ॥ ९२ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये रामसुग्रीवसंवादो नाम

पञ्चमः सर्गः समाप्तः ॥

श्यामः सितासितनिरायतपक्ष्मलाक्षः

क्षामोदरः कठिनकान्तभुजान्तरालः ।

सर्वाङ्गपलवितयौवनलाञ्छनश्रीः

श्रीहारवर्ष इव कुत्र पतिः पृथिव्याः ॥

अथ षष्ठः सर्गः ।

अथ कृतदिवसस्थितिः कपीशः कपिविनिवेशविलोकनोन्मुखस्य ।

सविनयमुपसर्पणक्षणज्ञश्चरणसमीपमियाय राघवस्य ॥ १ ॥

प्रणयरभसपूजितेन तेन प्रियसुहृदा सह लक्ष्मणानुयातः ।

बलसमुदयमीक्षितुं पुरस्तात्परिसरमुच्चशिलं जगाम रामः ॥ २ ॥

अथ सदृशविलासदीप्तशोभं कपिकटकं विकटं तमीक्षमाणः ।

अरमत समकालमुक्तनिद्रं कमलवनं शरदीव राजहंसः ॥ ३ ॥

इति च चिन्तितविस्मयाय तस्मै तरणिसुतः श्रुतविक्रमावदानान् ।

अकथयदवलोकनानुयुक्तः पृथगभिधामभिधाय वानरेन्द्रान् ॥ ४ ॥

अयमतिबहुदीप्तसंविधानः शतवलिरुत्तरवेदितन्त्रपौलः ।

दशदशशतकोटियूथपेशः त्रिदशपतिप्रतिमः पुबङ्गवीरः ॥ ५ ॥

कतिपयगणगोचरानुदीचः चरति चमत्कृतकिन्नरोपगीतः ।

अयमलघुपराक्रमः प्रदेशानवनिभृतस्त्रिपुरारिपूजितस्य ॥ ६ ॥

अयमुपनतिरुद्धरुद्रकोपः कपिपतिरैलविलस्य मेदिनीत्रे ।

तरलयति समाधिनिश्चलानामुपकरणानि कुतूहली मुनीनाम् ॥ ७ ॥

भृगुपतिशरवर्त्मनैष तिर्यग्विरचितसूक्ष्मसुदीर्घदेहबन्धः ।

उपहितगुहमत्सरं महीध्रं मणिमिव सूत्रमतीत्य निष्पयाति ॥ ८ ॥

जनयति न भयं हयाननानामधिगतकिंपुरुषेश्वरोपहारः ।

हरिरयमधिरुह्य हेमकूटं हरति मनो हरिवर्षवासिनां च ॥ ९ ॥

अभिपतति सुमेरुचक्रवालं निषधतटादयमेकविक्रमेण ।
कृतकनकजलापगावगाहः फलमभिलष्यति चैष चैत्यजम्बाः ॥ १० ॥

अपि मुहुरमरौघसीमरूढः पवनमुखैश्चुतरामणीयकस्य ।
अयमतिरभसप्रवेशहेतोश्चलयति भित्त्यचलानिलावृतस्य ॥ ११ ॥

तटिदिव तरलस्ततो विराजत्युपरि सुपार्श्वमहावटद्रुमस्य ।
नवमिव जलवाहमंशुमाली नगमथ गच्छति लील्यैषं नीलम् ॥ १२ ॥

विधिविरचितरत्युपायरम्यं रमणकमुच्चमनोरथोऽनुभूय ।
क्षणमुपरि सिताचलस्य पश्यत्ययमुपविश्य हिरण्मयं च वर्षम् ॥ १३ ॥

निजमणिगृहं देहलीसमाख्याजितविपुलायतशृङ्गिशृङ्गमालः ।
विचरति कुरुवृत्तरेषु पश्यन्नयमचलौ शशिकान्तसूर्यकान्तौ ॥ १४ ॥

अधिवसति सकल्पशाखिषण्डां तटभुवमुत्तरसीमसागरस्य ।
मम भवति पुरश्च कार्यकाले स्मृतिसमकालमयं वलीमुखेन्द्रः ॥ १५ ॥

ज्वलदनलविकृष्टहेमगौरस्त्रिजगति विश्रुतविक्रमोऽयमुच्चैः ।
हरिपतिरचलेश्वरस्य मेरोः सदृशशिराः श्वशुरोऽस्ति मै सुषेणः ॥ १६ ॥

अतिलघुपतनैरतिप्रगल्भैरतिविशदप्रतिभैरतिप्रभूतैः ।
अतिविततगुणैर्गणैरिवोग्रः प्लवगभटैरयमावृतो विभाति ॥ १७ ॥

दिशमयमधितिष्ठति प्रतीचीमपर इवापरिशीतलः प्रचेताः ।
स्मृतिशमितमहाधिरौषधीभिः निजकरणीयमुपेत्य पृच्छ्यमानः ॥ १८ ॥

विहसितविरसागदोपयोगो गदमतिरूढमपि प्लवङ्गमोऽयम् ।
गमयति सहसा दृशैव दूरं तिमिरमिव प्रभयाऽरविन्दबन्धुः ॥ १९ ॥

निहितहिमनिजावलोकपिण्डः समितिषु रोपयति क्षणाद्वणानि ।
घटयति च पृथक्कृतैः प्रतीकैरयमभिमृश्य करोदरेण वीरान् ॥ २० ॥

त्यजति जगति केवलं न संप्रत्यसुरजयी भगवान् गदानुबन्धम् ।
स च परमचिकित्सितोग्रशूलो भुवनगुरुभिषजोऽस्य वीक्षितेन ॥ २१ ॥

अयमपि च निवातनिश्चलाब्धिस्तिमितमहाकपियूथपानुयातः ।
 श्रुतसविधनिविष्टवृद्धवाक्यो विनयनिधिर्विनतः शिरो धुनोति ॥ २२ ॥
 अयमुदयगिरेः शिरोऽधिशेते चरति नदस्य तटेऽरुणोदकस्य ।
 अभिपतति च शाल्मलीं मुहुस्तामहिर्कुलशत्रुकुलायभूषिताग्राम् ॥ २३ ॥
 सितजलमपरं ततोऽब्धिमेष प्लवगपतिः पतति प्रयोजनेन ।
 स्थलकमलवनस्थितं नमस्यत्यथ भगवन्तमनन्तमादिदेवम् ॥ २४ ॥
 दिशि दशशतनेत्रपालितायामयमखिलानवलोक्य सन्निवेशान् ।
 उपनमति हरिर्हरौ ह्यास्ये^१ भगवति भद्रकदम्बगोचरे च ॥ २५ ॥
 विनयचलितवालधिर्विलासस्मितमधुराननमण्डलो बलानि ।
 अयमपि च किमप्युदञ्चितभूर्वदति विरिञ्चिसुतोऽथ केसरीति ॥ २६ ॥
 शरदमलतले नभस्युद्भूनां ततिमिह यो मतिमानवच्छिनत्ति ।
 कलयति स चमूपतेरमुष्य स्फुटमहसामनुजीविनामियत्ताम् ॥ २७ ॥
 कुलभवनममुष्य भूभृतोऽष्टौ चरितचरं चतुरब्धिकूलमस्य ।
 अभिनववयसा नवाप्यनेन क्षितिशकलानि बलीयसा जितानि ॥ २८ ॥
 उपरि चरति^२ गन्धमादनस्य श्रयति सुमेरुममर्त्यसौहृदेन ।
 व्रजति कृतैकुतूहलः कुलाद्रीनयमितरानपि कार्यगौरवेण ॥ २९ ॥
 परिणतिशिथिलोऽपि लङ्घतेऽब्धीनयमधुना मधुना समानवर्णः ।
 करबदरनिभामिमामवैति क्षितिमुदितो मुदितो वलीमुखेन्द्रः ॥ ३० ॥
 अयमनघनरावतार तारस्तरुणादिवाकरमण्डलोपमास्यः ।
 प्रतपति पृतनाशिरोमणीनामुपरि महाद्रिर्वनौकसामधीशः ॥ ३१ ॥
 क्षितिमयमनुशोचति प्लुतार्धादधिगतसीमशिलोच्चयापरान्ताम् ।
 करकलितरविर्विलङ्घितेन्दुर्दिवमभिनन्दति वर्धमानशेषाम् ॥ ३२ ॥
 कृतवसतिरयं कपिः कुमार्यामवनिमनार्थजनां न यात्यकार्यः ।
 कतिचन मसृणोच्चकूटकोटीन् जनयति कैलिंगतागतेन शैलान् ॥ ३३ ॥

अयमुरुविधिभार भारतेऽस्मिन्नखिलविशेषविचक्षणः क्षणेन ।

अनुमलयमुदीक्ष्य सिन्धुवेलां विलसति बिन्दुसरस्तट्टुमेषु ॥ ३४ ॥

नतनगनिवहस्य पादमुच्चैः श्रयति सदाऽयमुमापितुः पवित्रम् ।

सुरगजदशनौयमार्गनिर्यन्त्रिदशनदीसलिलारवश्रवोत्कः ॥ ३५ ॥

पिबति च नृपचन्द्र चन्द्रभागामुरुपरभाग विगाहते वितस्ताम् ।

विलसति पुलिनेष्वयं शतद्रोर्निवसति रोधसि देव देविकायाः ॥ ३६ ॥

परिचरति नरोपसेवितेति प्लवगवरो बदरीमयं वरेण्याम् ।

अनुसरति सरस्वतीं च पुण्यां प्लवगगुरुः कुरुजङ्गलस्थलीषु ॥ ३७ ॥

अविहितविकृतिर्मरौरतीत्य प्रतिदिनमुष्णतरङ्गिणीरपाराः ।

परमयमवगाहतेऽम्बिकायाः पितुरतिशैत्यदुरासदां हिमानीम् ॥ ३८ ॥

हरिपतिरयमुत्तरापथश्रीपरिमलदोहददूरनिर्गतोऽपि ।

मम सदनमुपैति सोपदानः प्रियतनयापतिगन्धगौरवेण ॥ ३९ ॥

अयमलसविवर्तितैकपाणिः प्रणयिमुखार्पितवीक्षणो गवाक्षः ।

कापिसुभटसमाजमध्यवर्ती वदति किमप्यवलेपदुर्बलास्थैः ॥ ४० ॥

पितृपतिपिशिताशपावकानामयमुपदानपरम्पराः प्रतीच्छन् ।

निवसति सविलासमृक्षसाह्वैः शिखरिणि दक्षिणदिग्विहारशीलः ॥ ४१ ॥

अविरतमपरान्तसिन्धुवेलामनुवलमानविलोचनोऽधिशेते ।

अयमनिभृतवाहिनीविमर्दद्रुतमृगराजर्शतं प्रसह्य सहाम् ॥ ४२ ॥

विचरति चुलुकोद्धृताम्बुराशेः प्रसभमृषेरयमाश्रमद्रुमेषु ।

प्रतिमलयरुहं हसन् विकृष्य प्रणुदति पाणियुगेन पन्नगौघान् ॥ ४३ ॥

तटशिखरगतस्तटान्तराग्रस्खलितकरालविशालपुच्छदण्डः ।

कुहर्न इव रुणद्धि ताम्रपर्णीमयमनिशस्फुटमौक्तिकप्रतानाम् ॥ ४४ ॥

विलसदुभयकुण्डलाश्मदीपस्फुटमुख एष दरीमुखश्चकास्ति ।

सदयहसितमुधपार्वतीयप्लवगशिलाजतुसंप्रदानपूर्वः ॥ ४५ ॥

अधिशयितसमस्तविन्ध्यसानुर्वनमनुवेदि विचितचित्रलीलः ।

अयममृतमरीचिसंभवायाः कलकलमश्मसु वारिणः शृणोति ॥ ४६ ॥

अनुसरति खरातपेऽह्नि तापीमयमुभयान्तमहीरुहातपत्राम् ।

तरलयति परिप्लवो विदर्भा पुरमनघाभिकलीलयाऽथ सायम् ॥ ४७ ॥

क्षतशतविषमीकृतोद्भटाक्षिभ्रुवचिबुकोष्ठललाटशङ्खसूकः ।

कापिरकृपणमग्रतः प्रतीष्टप्रतिभटहेतिरयं च दुर्मुखाख्यः ॥ ४८ ॥

निजबलयुवभिर्विलक्ष्यमाणप्रकटजरद्वणमण्डलोपशलयः ।

सुखवलितसकण्टकाङ्गयष्टिश्चिरमधिसेत इवैष मीलितक्षः ॥ ४९ ॥

गुरुगिरिशिखरौघयुद्धयोग्यो जनितनिकामपरिश्रमोऽधिसेते ।

अयमचलनितम्बभिन्नेवेणातर्द्विपिनानि वनौकसामधीशः ॥ ५० ॥

दधिमुख इति मातुलो ममायं दधिधवलाननदीधितिप्रतानः ।

कथयति^१ निभृतो रणावदानं किण्विषमेण भुजान्तरेण वीरः ॥ ५१ ॥

परिमलभरवाहिवाहिनीकः कुमुद इति प्रमनाः प्लवङ्गमोऽयम् ।

तव नृपतिहिमत्विषः पुरस्ताल्लसति शुचिस्मितकान्तिना मुखेन ॥ ५२ ॥

पिशुनितसविशेषविक्रमोष्मा विरलितवानरवीरवृन्दवादः ।

अनुभवति वनान्तगन्धवाहं प्रियसुहृदेष च गन्धमादनो मे ॥ ५३ ॥

सुरशतनिलयोऽमुना सलीलं कृतपरिवेषविट्तिबन्धवेगः ।

प्रवहवशविसंस्थुलाय वेद्मि स्पृहयति नाम्बुरुहैकबन्धवेजः ॥ ५४ ॥

प्रलयघनगभीरकण्ठगर्जो गजनियुतद्रविणो गजाभिधानः ।

प्लवगभटयुवा जवोत्तरत्वादयमुदिताग्रहैः समीरणेऽपि ॥ ५५ ॥

मुहुरनिलविमानशंवरालीललनविसोढविशालपुच्छदण्डः ।

सह दिनपतिना कुतूहलित्वादयमपि देव दिवः प्रयाति पारम् ॥ ५६ ॥

अयमुपचरति प्रसादवर्षैः सदसि वलीमुखवृन्दमिन्द्रजानुः ।

निजबलसुरलीमयं च पश्यत्यपसृतसंमुखसैनिको रुमण्वान् ॥ ५७ ॥

कपिसुभटसमाजदत्तकर्णः किमपि किमप्ययमीक्षिताखिलाशः ।
 हरिरिव हरिणोर्जितेन मैन्दः सह वदति द्विविदेन दर्पशाली ॥ ५८ ॥
 क्षितिधरमनयोर्महेन्द्रमेकः श्रयति सुविग्रहबन्ध विन्ध्यमन्यः ।
 समविभवमिदं समेत्य कार्याद्विचरति वीरयुगं पुनर्जगन्ति ॥ ५९ ॥
 मम पनसमृखास्तटीमिमां च प्रकटरुचोऽधिवसन्त्यमी वयस्याः ।
 हरति रुचमयं शनैर्विवस्वान् प्रतिरुचि संवलनकृमीव यस्याः ॥ ६० ॥
 नवधनवलयरिवाञ्जनाद्रिर्बहुलनिशीथ इवान्धकारपुञ्जैः ।
 अधिवसति दृतः सनोभियूथैस्तटमिममुल्बणवृक्षमृक्षराजः ॥ ६१ ॥
 जलनिधिमधु मेरुबीजकोशं कुलगिरिपत्रमनन्तभोगनालम् ।
 इदमवनिसरोरुहं समन्तादलिरिव यो रमते निषेवमाणः ॥ ६२ ॥
 विचरति लघुलब्धलोकपारः परमविविक्तविभूतिमद्भुतां यः ।
 प्रलयैशिखिनि यश्च कोटिकृत्वः स्मरति विलीनमिदं विधातुरण्डम् ॥ ६३ ॥
 त्रिदिवपितृवनस्थलीषु पश्यन्नमरपरेतसमाजवैकृतानि ।
 सह विचरति शम्भुनाऽनघो यः प्रलयनिशामुखसुप्तकिङ्करेण ॥ ६४ ॥
 अपि भृशविवशत्रिकास्त्रिलोकीमसकृदुपैति विलोक्य योऽधुनाऽपि ।
 विमृशति पुनरात्मसंपरायं न परकृते कृतविक्रमः कुतोऽपि ॥ ६५ ॥
 प्रकटमिव निरीक्षते निगूढं भृशमुपरीव भुवश्चरत्यधोऽपि ।
 अनुभवति भवन्निभावुभौ यस्त्रिभुवनशत्रुसमाप्तिकालकालौ ॥ ६६ ॥
 भ्रमति रविगभस्तिभिः सहोर्वीं दिवमधिरोहति गाहतेऽहिलोकम् ।
 करतलकलिर्ताखिलप्रमेयो न मृगयतेऽधिगमार्थमागमं यः ॥ ६७ ॥
 अयमसुकरकर्मविश्वकर्मा कटकमगाधबलो नलोऽधिसेते ।
 रमयति सहसाऽवतारितोऽयं दिव इव येन पताकिनीनिवेशः ॥ ६८ ॥
 उपरि शिखरिणः पयः प्रतीच्छन्त्यवनिरणोरपि शीर्यते भरेण ।
 वितरति चतुरङ्गवाहिनीनां वियदवलम्बनमिच्छयाऽऽशु यस्य ॥ ६९ ॥
 न दिवि न भुवि नाग्रतो न पश्चात् क्षणमवभाति विहन्ति सर्वतश्च ।
 रचयति किमपीन्द्रजालमुच्चैः समितिषु यश्छलयोधनादरीणाम् ॥ ७० ॥

अनुकृतनरलोकलीलनीलो नगतलवार्तिचमूसहस्रपालः ।
 इह बहलनवाग्मभेदवल्लीकिसलयशालिनि शाद्वले निविष्टः ॥ ७१ ॥
 स्फुरदनघविनीलभासि यस्य स्मितमिदमुज्ज्वलमानने^१ चकास्ति ।
 उदयशिखरिणस्तमालषण्डे शशिकिरणोत्थमिवाग्रशृङ्गभाजि ॥ ७२ ॥
 घनमलिनमुखांशुजालधूमो विधुतकडारकचारिचैरुच्चैर्यः ।
 ज्वलति रिपुचमूसमित्समिद्धो मृधमखवेदिषु योऽर्थं जातवेदाः ॥ ७३ ॥
 सरभसमवसाव्य वृक्षराजीः सृजति महाजिषु यत्र शैलजालम् ।
 जगदुपलविभूतिरुद्धकृत्स्नक्षितिगर्गनादिविभक्तिमीलतीव ॥ ७४ ॥
 अमुमनु हनुमानयं निषीदत्यवसितसर्वमहागुणप्रकर्षः ।
 इतरतरकुरङ्गशावसाम्यव्यवहृति^२कैलितिरोहितानुभावः ॥ ७५ ॥
 न वदति न विकल्थते न गर्जत्युपनयतीष्टमयं न वष्टि किञ्चित् ।
 विचरति विनयानतश्च शश्वत्कथयति विक्रममात्मनो न चापि^३ ॥ ७६ ॥
 अयमरुणफलभ्रमाद्विभाते तपनमभिद्रवति स्म जातमात्रः ।
 अपतदथ मरुत्पतेः प्रहारात्प्रथमतलाहतिपातिताभ्रनागः ॥ ७७ ॥
 अनुपवनभिया मुहूर्तमात्रार्दजनि महाशनिविग्रहश्च तेन^४ ।
 विबुधशतसभाजितोऽवतीर्णः क्षितिमयमिन्द्रपुराद्वलीमुखेन्द्रः ॥ ७८ ॥
 दधदपि शिशुतामयं जितान्तःकरणतया परिणामवानिवास्ते ।
 स्तनकलशमपान्न जातु पीतत्रिदंशवरामृतरञ्जनोऽञ्जनायाः ॥ ७९ ॥
 विचरति परकारणेन कृत्स्नामयमणिमादिगुणेश्वरस्त्रिलोकीम् ।
 क्षणविततमहासमाधितल्पः स्वपिति समानशिराः सदाशिवेन ॥ ८० ॥
 अयमुभयमहापथान्तगामी जगति मतः क्रियया धिया च वीर्य^५ ।
 कथमपि न भिनत्ति पद्मयोनेः कल्ल^६समाप्तिचैल्लत्कपालमण्डम् ॥ ८१ ॥
 गुणगुणिसमवायसन्धिगामी गमयति वर्त्म दृशोरपूनशेषान् ।
 परमयमनघः प्रविश्य दूरं चरति युतानयुतांश्च षट्पदार्थान् ॥ ८२ ॥
 अधिसमरमरातिहस्तमुक्ताः शिखरभृतोऽस्तमिह क्षणेन यान्ति ।
 जलमुच इव कालनास्त्रि^७ रुद्रे निधनसमीरणवेगविप्रकीर्णाः ॥ ८३ ॥

१. B D मम बलवर्गं । २. A माननमण्डले । ३. A लब्धि । ४. B घ । ५. B म । ६. A म्यं प्रवहति
 Bम्य व्यवहति । ७. A नः कदापि । ८. B यांशुमान्मुहूर्तो । ९. B स्वेनेन । १०. A मासुद्धि । ११. B दवी ।
 १२. A लि । १३. A व १४. C रणामि ।

निपतति निकटे शरः समीरः स्वलति नगेषु मनश्च विप्रियेषु ।
अयमहतगतिः परं त्रिलोक्यां कपिरूपमानतिरस्क्रियानभिज्ञः ॥ ८४ ॥

प्रतिहतिरहितस्य रूपवत्तामुपनयतः किरणस्य नायनस्य ।
अपि निपतति कापि कालमात्रा न हनुमतः पुनरिष्टवस्तुवार्ता ॥ ८५ ॥

घटयति परिशुद्धबुद्धिसूचीनिपुणनिवेशितसूक्ष्मसिद्धिसूत्रः ।
अयमिह रहासि प्रकामगुर्वी प्लवगवरः परकृत्यचीरकन्याम् ॥ ८६ ॥

तारायास्तनयोज्यमार्यसदृशस्थामा कुमारोऽङ्गदः
प्रत्यङ्गाभरणाश्मरश्मिपटलीलिप्ताम्बरप्राङ्गणः ।
छायानिर्गमशीतलेऽहनि गतः पर्यन्तभूमिं गिरे
राचर्या युर्वयोर्यया विनयते संग्रामकण्डूलताम् ॥ ८७ ॥

कुल्योल्लङ्घनलाघवेन जलधीन् सप्ताप्यतिक्रामति
क्रामत्यंशुमतस्त्विषामविषयप्रान्तावनीध्रस्थलीः ।
लाङ्गुलाग्रविषक्तमेघशकलः स्वर्दीर्घिकापद्मिनी-
किञ्जल्काचितकेसरः परिवहाद्भालोज्यमावर्तते ॥ ८८ ॥

सुग्रीवस्य स्तिमितनयनं पश्यतीक्ष्वाकुनाथे
यूथाध्यक्षानिति नियुतशः पञ्चशः शङ्खशश्च ।
तद्व्यापारोचितमिव रविर्वीरैर्माशूपनेष्य-
न्नापृच्छयाहः पयासि चरमस्याम्बुराशेर्ममज्ज ॥ ८९ ॥

अहृदयमहीपालास्थानप्रणोदसमुद्भवो
भगवति चिरादश्रूत्पातः सरस्वति मृज्यताम् ।
नरपतियुवा पृथ्वीपालो निमज्जति संप्रति
त्वयि परमसौ शेषक्रीडारसे विरसायते ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सुग्रीववर्णितावदातप्रकृष्टयूथप्रधानवर्णनो
नाम षष्ठः सर्गः समाप्तः ॥

एते निकामसरसस्य जयन्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दोः ।
 यैर्द्वादशार्ककिरणोत्करदुर्निवारः सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥
 एते तवैकसुभगस्य जयन्ति पादाः श्रीहारवर्षयुवराजमहीतलेन्दोः ।
 यान् सप्रतापभुवनेऽपि सदाऽभिसृत्य रात्रौ दिवा च रिपुराजरमा रमन्ते ॥

अथ सप्तमः सर्गः ।

सह नवार्ककरैरिव यूथपैः कपिरसावपरेद्युरतित्वरः ।
 जयसमाप्तिसमीक्षणपीडितो नृपतपस्विवरस्य पुरोऽभवत् ॥ १ ॥
 तमहमग्रिकयोद्धुरवानरप्रसरवेगनिरोधसमाकुलम् ।
 जय जयादिश किं क्रियतामिति त्वरितवाचमुवाच रघूद्रहः ॥ २ ॥
 अयि सुखेन सखे रजनी गता सुखमिदं समुपेतमहर्मुखम् ।
 क्षणमितः शृणु केलिसुखोचितान्कपिपतीन्प्रति यत्प्रतिभाति मे ॥ ३ ॥
 स्मरति यो न गृहं निजमुन्मनाः त्रसति यश्च न जातु निशाचरात् ।
 युधि च यस्य रसोऽस्ति स तिष्ठतु व्रजतु यः परवानिव सीदति ॥ ४ ॥
 प्रभुतया प्रणयेन च कार्यवान्कमपि न त्वरयामि निरुद्यमम् ।
 अभिसरश्च सुहृच्च स मन्मते भवति यः स्वयमापदि संक्रमः ॥ ५ ॥
 अवसरोऽस्ति न मे वचनं प्रति प्रतिसदृक् स्वयमेव समाचर ।
 उपनतार्थविदः परिपृच्छ वा स्वसचिवान् विनतप्रभृतीनिमान् ॥ ६ ॥
 उपदिशत्यधुनैष किमृक्षराट् किमथ वक्ति समीरणनन्दनः ।
 स्वरसतः क्व बलं नलनीलयोः शतबलिः किमिवाह महाबलः ॥ ७ ॥
 दधिमुखः किमभीप्सति मातुलः कुलगुरुः किमु शास्ति च केसरी ।
 स्फुरति चेतसि किं च कपीश्वर श्वशुरयोस्तव तारमुषेणयोः ॥ ८ ॥
 क्व रभसः क्रमते रभरम्भयोः किमृषभः सरभश्च विधित्सति ।
 अयमथ त्रपयाज्वनतो युवा बहति कीदृशमिज्जितमङ्गदः ॥ ९ ॥

विनयवारितवाग्व्ययविस्तराः स्फुरितसूचितविक्रमसंपदः ।
 किमपरेऽपि सुराधिपसन्निभास्तव चमूपतयः प्रतिजानते ॥ १० ॥
 कनकपर्वतकूटकुतूहलं व्यपनयन्ति वपुर्गुणसंपदा ।
 अकलनीयतया च वदन्त्यमी कलितवारितलानिव तोयधीन् ॥ ११ ॥
 असमधामभृतः प्रभवन्त्यमी पृथगपि क्व न कर्मणि दुष्करे ।
 समुदितास्तु समस्तमिदं जगद्विजयिनो जनयन्त्यकुतोभयम् ॥ १२ ॥
 रणखलाक्रमणोचितमुच्यतां किमिव तत्प्रतिभीतिकरं तरः ।
 विह्वलितवल्गनवेगमपीह कस्तव सखे विषहेत वनौकसाम् ॥ १३ ॥
 न तदिह त्रिशिखेन पिनाकिना न खगराजरथेन रथाङ्घ्रिणा ।
 न पविना मरुतामधिपेन च त्वदनुगैर्युधि यत्क्रियते नखैः ॥ १४ ॥
 चलति मेरुरपानिधिरुच्चलत्यवनिरेति समाप्तिमसंशयम् ।
 प्रसरति प्रतिरुध्यं ककुप्पतीनधिसमीकमनीकभरे तव ॥ १५ ॥
 अतिविदूरगतोऽपि गतागतक्षणनिरुद्धनखाशनिदोहदैः ।
 हरिभिरेव न चैष^३ न दृश्यते दशमुखो दशदिङ्मुखपातिभिः ॥ १६ ॥
 सरभसार्थैल्लिताश्च नभश्चरैर्नभसि दत्तपथास्तव यूथपाः ।
 अधिगतश्च शनैः पतिभिर्दिशां पिशुनितो निलयः पिशिताशिनः ॥ १७ ॥
 प्रचरति प्रमना दिशि यत्र यः प्लवगराज स तत्र नियुज्यताम् ।
 अनभिगम्यतमाः पुनरुत्कटस्थपुटगर्तगुहागहना भुवः ॥ १८ ॥
 किमनिमित्तममी निपतन्ति वा सुवपुषो विषमाणि यतस्ततः ।
 न खलु विश्वसिमीक्षितवानपि श्वसिति राजसुतेति सखेऽधुना ॥ १९ ॥
 अनुचितामिह कामपि सा भुवं गतघृणेन बलाद्गमिताऽरिणा ।
 ध्रुवमगाद्विलयं बलिनोद्धृता वनगजेन बलादिव पद्मिनी ॥ २० ॥
 व्रज बलीमुखनाथ यथागतं नियतमद्य न जीवति जानकी ।
 विरहिता किरणैः कियतः क्षणानहनि चन्द्रकला न विलीयते ॥ २१ ॥
 अपि तुल्यग्रवशाद्यदि जीवति प्लवगराज तथा विपिनौकसाम् ।
 इयमसाविति पूर्वमवीक्षिता कथमिवाध्यवसानमुपैष्यति ॥ २२ ॥

अयि ममानिशलालनलालसे निवसनव्यवधानविषादिनि ।
 कथमतीतमनोरथवर्त्मभिर्विषहसे विषयैरधुनाऽन्तरम् ॥ २३ ॥
 सह निकामनिवासमहोत्सवादजनि कौतुकमङ्गलधाम यत् ।
 मम तदेव तनूदारि दारुणं वनमभूद्भवतीमधुना विना ॥ २४ ॥
 इयमियं दिवि दिक्षु च दृश्यते दिशति वाचमुपेत्य परं न मे ।
 नय सखे नयनातिथितामिमामहह केन पथाऽऽशु गता पुनः ॥ २५ ॥
 अपहरन्ति न तापमपां कणाः स्पृशति मर्मसु मुर्मुरवन्मरुत् ।
 पुवगराज मम प्रियया विना किमतिकष्टमिव ज्वलितं जगत् ॥ २६ ॥
 भ्रमति भूः पततीव नभस्तलं विलयमेति बलाद्बल्यं दिशाम् ।
 मम पुरस्तमसा च तमोऽपहः प्रसभमेष वयस्य विलुप्यते ॥ २७ ॥
 अभिमुखं सुमुखि क्षणमास्व मे चैलसि किं वत कोऽत्र विलोकते ।
 खरनखव्रणदष्टमिदं शनैः शिथिलयामि तव स्तनबन्धनम् ॥ २८ ॥
 क्षणमिह क्षणकोपिनि सुप्यतामुपलवत्युपसिन्धुलतागृहे ।
 अयमैपैतु विराधवधश्रमः त्वदधिकं णटतटोदेंसुखेन मे ॥ २९ ॥
 अलमलं पुवगेश विशङ्क्या तव सुहृन् खलु प्रलपत्ययम् ।
 इयमनुस्मृतिभूः क्षणमाकुलं हृदयमुत्कलिका तु करोति मे ॥ ३० ॥
 स्पृश कपीश करेण जडेन मां विभृहि वत्स विगच्छति चेतना ।
 दहति मोहविरामविशृङ्खलो जनकराजसुताविरहानलः ॥ ३१ ॥
 किमपि निष्करुणस्मरसायकप्रहतिजर्जरिताङ्गकमद्य माम् ।
 विधुरयन्ति विधोरापि नूतनव्रणवितीर्णविषा इव रश्मयः ॥ ३२ ॥
 धनुरिदं परिगृह्य समार्गणं मयि वधाय विधोः सहसोत्थिते ।
 किमिदमार्य तवापरमेतदित्यकरुणो वत मुह्यति लक्ष्मणः ॥ ३३ ॥
 जनयति क्रियमाणमसौहृदं प्रियसुहृत्सु निजार्तिनिगूहनम् ।
 इति मयाऽऽधिरवाग्बिषयोप्ययं त्वयि कपीन्द्र कियानपि कीर्तितः ॥ ३४ ॥

तदनु रूपमन्तरमात्मनः कुरु यदिच्छसि पृच्छसि किं सखे ।
 उपनयत्यवलोकमहर्दिवं जगति केन तवाभिहितः पिता ॥ ३५ ॥
 दिश निशाम्बुजदीनमुखाय मे दिनविभागविभामिव जानकीम् ।
 जहि च राक्षसकूटकृतं तमः तपनपुत्र पितुः सदृशं कुरु ॥ ३६ ॥
 तदतिशान्तिर्जडं जगतां प्रभोः पुवगराड्वचनामृतमानतः ।
 पुलकितः श्रवणाञ्जलिना पपौ सह समीपगतैर्वनगोचरैः ॥ ३७ ॥
 अथ विजित्य भुजिष्यजनोचितं झटिति साध्वसमीशितुरग्रतः ।
 इदमवोचत वीक्ष्य स यूथपानभिजनोर्जितयोः सदृशं वचः ॥ ३८ ॥
 रजनयो दिवसाश्च सदा सुखाः सुमुखतां मयि दर्शयति त्वयि ।
 अवधिशैलतटीवलयवधिप्रसृतनिश्चलराज्यसुखस्य मे ॥ ३९ ॥
 किमपि कोपि न पश्यति पृष्ठतस्तव कृते कपयः पुरतोमुखाः ।
 विनयरुद्धमनोरभसानिमान् किमधुना कृपणानिव मन्यसे ॥ ४० ॥
 कृतसमस्तनियोगमनागसं गृहगता रमयन्ति समृद्धयः ।
 अकृतसुप्रभुसत्कृतिनिष्क्रियानवति न त्रिदिवोऽपि जिगीषतः ॥ ४१ ॥
 सरभसादरवेगपुरस्कृताः कृतविदः कपिकुञ्जरयूथपाः ।
 अभिलषन्त्यहमग्रिकया तव प्रियशतैः प्रतिपूजयितुं मनः ॥ ४२ ॥
 प्रथममाद्रिरजोरुणकेसरा मम पतन्तु ककुप्सु वलीमुखाः ।
 कनकभक्तिजुषोऽरिवरूथिनीष्वनुपदं तव देव शिलीमुखाः ॥ ४३ ॥
 अरुणभिन्नामिवारुणसारथेरुदयिनस्तिमिरौघमभीशवः ।
 तव पतन्तु पुरोगहरिद्रुतं द्विषमुदीर्णमहाघमभीशवः ॥ ४४ ॥
 बत विचेतुमितो मनसा गताः प्रथममेव दिशः स्वरसादमी ।
 तव रहस्यानिदेशनिनीषया परमिहात्मसु वर्ष्मभिरासते ॥ ४५ ॥
 प्रहिणु शंसितपूर्वरहःकथः प्रथितमात्मललामसु किंचन ।
 सुनिपुणं यदसावभिजानती भजति निश्चयमेषु नृपात्मजा ॥ ४६ ॥
 किमपि सन्दिश वस्त्वतिसुन्दरं मनसि यद्विनिवेश्य मनस्विनी ।
 अपि कठोरदशाहतिनिस्सहा विषहतेऽरिकुलक्षयवासरान् ॥ ४७ ॥

निगमयेयुरमी च विदूरतो रुचिरदेहरुचिप्रतिहारिताः ।

इयमसौ रघुनाथवधूरिति स्फुटमदृष्टचरीमपि तां बुधाः ॥ ४८ ॥

अतिकृशामपि दीधितिशालिनीमलममी सुधियः परिमार्गितुम् ।

नृपसुतां परितः क्षणदाचरीः कनकधूलिमिवाखुकृता मृदः ॥ ४९ ॥

त्यज विकल्पमनन्तरमेव सा सुकृतिनस्तव गोचरमेष्यति ।

अनुदयाय नहि व्यवधीयते सवितुरस्तगिरेः शिखरैः प्रभा ॥ ५० ॥

यदि स तेषु कलत्रमलिम्लुचश्चरति कुक्षिषु मेरुमहागिरेः ।

यदि सुरैर्विरलप्रहतासु वा शिखरकोटिषु तिष्ठति शृङ्गिणः ॥ ५१ ॥

नगमतीत्य गतो यदि वारिधिं^१ वसति वा वसुधारवने यदि ।

यदि च पादभुवं भयवानगान्मणिमतः शरणं धरणीभृतः ॥ ५२ ॥

निर्पतितो यदि माल्यवतस्तटीरदति नीलनितम्बतले यदि ।

अधिवसत्यवधिं परिपालयन् यदि सुपार्श्वमहावटकोटरम् ॥ ५३ ॥

विपुलमूर्ध्नि महाजगतीरुहश्चलदलस्य तले यदि सीदति ।

कुसुमितोच्चकदम्बतरुध्वजं भजति वा यदि संप्रति मन्दरम् ॥ ५४ ॥

गजगिरिर्यदि शीलयाति स्थलीर्यदि निषीदति किम्पुरुषाचले ।

यदि सुगन्धिनि निर्हृतलाञ्छनो निभृतमस्ति पिशाचशिलोच्चये ॥ ५५ ॥

अधिगतो यदि जम्बुरसापगामुपगतो यदि वैकुण्ठतटानि च ।

यदि महाहदरोधसिं तिष्ठति व्यवहितः सुतरां यदि भद्रया ॥ ५६ ॥

यदि विकम्पमधावत कम्पवान् यदि सुकुञ्जलिकुञ्जगृहान् गतः ।

यदि भयद्रुतभूतविलोकिस्तुलितपूर्वमियाय महीधरम् ॥ ५७ ॥

रमणकं निपुणो^२ यदि सेवते यदि जगाम कुरुनथ चोत्तरान् ।

अरुणसूतरुचामपि दुर्गमे नयति वा यदि कालमिलावृते ॥ ५८ ॥

यदि विजित्य जवात्पयसां निधीन् सुरविहारतटीषु निविष्टवान् ।

अतिगताकर्मयूखपथावधिर्यदि तमोघनभूमिषु मोदते ॥ ५९ ॥

यदि जगाम चिरादमरावतीमतिभयाद्यदि गन्धवतीं गतः ।

विकटभोगिभुजार्गलगोपुरां पुरमगादथ भोगवतीं यदि ॥ ६० ॥

यदि विवेश रसातलमन्तिमं यदि गतो नरकं नरकण्टकः ।
 विधुतसंमुखधूमचयो यदि क्षयहुताशनरुद्रमुपस्थितः ॥ ६१ ॥
 परिगतो यदि तिष्ठति वह्निना भजति मध्यमगाधमपां यदि ।
 प्रवहवेगमहापरिधे यदि ग्रहकदम्बकवर्त्मानि वर्तते ॥ ६२ ॥
 यदि विदेहपदं प्रतिपन्नवान् यदि गतः परमाणुसमानताम् ।
 यदि निख्रातपुरातनपञ्जरो जगति संचरते नवया पुरा ॥ ६३ ॥
 यदि निरूढभवद्भयवेषथुः पथि रथस्य रवेरथ सीदति ।
 लुठति वा यदि विप्रतिसारवानपगमय्य मृगं मृगलक्ष्मणि ॥ ६४ ॥
 क्षणविनीतपवित्रपरिच्छदो यदि पितृन् कुपितानुपसीदति ।
 यदि विपाठ्य क्वाटपरम्पराः प्रविशति स्म मनुष्यगृहाणि वा ॥ ६५ ॥
 उदपतज्जनलोकमसौ यदि श्रयति वा यदि सत्यसदां सदः ।
 जनितचित्रशिखाण्डिचमत्कृतिश्चरति यद्युपरि ध्रुवयोरपि ॥ ६६ ॥
 यदि नमस्यति वित्तपमत्रपः श्रयति विश्रवसोऽङ्कमृषेर्यदि ।
 यदि सलज्जपुलस्त्यसमर्पितो वसति पीठतले परमेष्ठिनः ॥ ६७ ॥
 यदि विभिद्य कुटीपटलं विधेः द्रुतमयुग्मदृशं शरणं गतः ।
 तदपि तं विनिश्चयं निवर्तते विवृतयोगबलोऽनिलनन्दनः ॥ ६८ ॥
 किमुदितैर्बहुभिर्बहुविस्मया भुवनमाशु विचित्य समागताः ।
 जनकराजसुतादशकण्ठयोः स्फुटमुदन्तममी कथयन्ति ते ॥ ६९ ॥
 इति चतुर्दशलोकविपश्चितं प्रचयशिष्टसमस्तमनोगतम् ।
 अभिननन्दुरतीन्द्रियरंहसः प्लवगवीरगणाः प्लवगेश्वरम् ॥ ७० ॥
 सदसि दाशरथेः स तदा वृतः कपिभिरुच्चशिरोभिरशोभत ।
 उदयसानुमतः कटकान्तरे रविरिवाम्बुजकाननमध्यगः ॥ ७१ ॥
 अवितथैरथ तैः सुहृदीरितैरुदितदृष्टिरभाषत लक्ष्मणम् ।
 जयसि वत्स हतः क्षणदाचरो नृपसुताजधिगतेति रघूद्वहः ॥ ७२ ॥
 कुरु यदाह महाहृदयः सुहृत्वरितमार्यं विसर्जय वानरान् ।
 नयसि दूरमरेः किमकारणं निधनमित्यवदद्भरतानुजः ॥ ७३ ॥

समुदिताः कपयश्च नलादयः प्रभुनियोगपुरस्कृतिलालसाः ।
 वचसि तस्य सदस्यमनोहरे सरभसाः सहसाऽनुमतिं दधुः ॥ ७४ ॥
 रघुपतिः कपिषूपयमात्प्रभृत्यकथयन्मिथिलेन्द्रतनूजया ।
 सह यदुक्तमनुष्ठितमीप्सितं जनसमक्षमुपांशु च मुग्धया ॥ ७५ ॥
 समदिशत्सदृशं प्रणयस्य यत्प्रणयिनीमनु तां विनयस्य यत् ।
 अभिजनस्य नयस्य समुन्नतेर्गतवतोऽतिभ्रवं विरहस्य च ॥ ७६ ॥
 प्रभवति स्म वचोभिरुदारधीः कथयितुं न स दारवपुर्गुणान् ।
 मुहुरनुस्मृतिलब्धविनिर्गमैरलमभूत्पुनरुत्कलिकोर्मिभिः ॥ ७७ ॥
 परिमलं प्रतिगात्रमकृत्रिमं मधुरमाधिविमर्दसहं महः ।
 शिरसि रत्नमयत्नसमुज्ज्वलं विरजसी वसने मलनादपि ॥ ७८ ॥
 चरणरागमयावकसंभृतं नयनकालिमभक्तिमकज्जलाम् ।
 अधरसस्मितकोमलदीधितिं निजवधूतनुचिह्नमुवाच सः ॥ युगलम् ॥ ७९ ॥
 स्मरति किञ्चिदयं न तवाग्रजः कथय लक्ष्मण तां प्रति लक्षणम् ।
 हृदयमप्यवशं भ्रमतीव मे विभूहि मामिति संप्रमिमिल च ॥ ८० ॥
 प्रतिविधूय तमैः स्वयमेव तद्विशदतामगमच्च मनागसौ ।
 प्रतिदिशं विससर्ज च संभ्रमात् कपिपतिः कपिकुञ्जरयूथपान् ॥ ८१ ॥
 रघुपतेः प्रथमं चरणाब्जयोस्तदनुजस्य ततस्तदनन्तरम् ।
 रविमुतस्य निपेतुरधीशितुश्चिचलिषातरलास्तरुगोचराः ॥ ८२ ॥
 सुमनसस्तव सन्त्वधिपा दिशां ग्रहगणोऽनुगुणः सकलोऽस्तु ते ।
 अहृतकालमनाकलितक्लमं निकट एव लभस्व मनीषितम् ॥ ८३ ॥
 प्रकटय क्रिययाऽऽशु निजान्तरं तरतु वीर यशस्तव तोयधीन् ।
 इति पृथक् प्रतिवानरमादराद्वरमिवाशिषमादिगुरुर्ददौ ॥ ८४ ॥
 क्व स गमिष्यति संप्रति पापकृत्कियदिदं त्रिजगद्विजयाय वः ।
 क्व खलु मास्यति भाविभवद्यशो मितमिदं कनकाण्डकरण्डकम् ॥ ८५ ॥
 द्रुतसमिद्धमनोरथशालिनः सुखमुपेतजगन्नुतिवन्धुराः ।
 भृशतरं परिरभ्य सुहृत्प्रियः प्रियमुवाच कपीनिति लक्ष्मणः ॥ युग्मकम् ॥ ८६ ॥

आयि समस्तमिदं हृदि रोपितं प्रियसखाः प्रभुरेष यदुक्तवान् ।
 स्मरत पृच्छत शेषमनाकुलाश्चलत सिध्यतु यत्र मनोरथः ॥ ८७ ॥
 कुरुत मार्गमनर्गलरंहसः कमपि तूर्णमिह व्यसनार्णवे ।
 झटिति येन जगत्त्रितयप्रभोरवतरन्त्यरिनक्रभिदः शराः ॥ ८८ ॥
 मुकुलितां मिथिलेन्द्रसुताब्जिनीमपि सुदूरगतामधिगच्छतु ।
 अरितमश्च भवद्भिरभीशुभिर्नुदतु संप्रति रामदिवाकरः ॥ ८९ ॥
 व्रजत साधयतारविगोचरादचिरमेवं समेत निरागसः ।
 चरणयोः शिरसा पतितानिति प्लवगराजपतिः प्लवगानशात् ॥ ९० ॥

इति प्रकटसुप्रभुत्रयमहाप्रसादोद्गुरा
 मणिध्वनिपुरस्कृतस्वकुलवृद्धयात्राशिषः ।

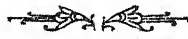
दिशं दिशमधोक्षजद्रुहिणशम्भुसंप्रेषिताः
 सुपर्वसुभया इव प्लवगयूथपास्ते ययुः ॥ ९१ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये प्रतिदिशं प्लवङ्गयूथसंप्रेषणो
 नाम सप्तमः सर्गः समाप्तः

पालान्वयाम्बुजवनैकविरोचनाय तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय ।
कोटिप्रदानघटितोज्ज्वलकीर्तिमूर्तिः येनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥
किमिन्दुना चन्दनवारिणापि किं किमब्जकन्दैरभिनन्दवत्सलः ।
विचिन्त्यतामान्तरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥
किं शीघ्रभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
दुग्धाब्धिलब्धसुधयापि न किञ्चिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् ।
स्वकोशः कविकोशानामाविर्भावाय संभृतः ॥

अथाष्टमः सर्गः ।

युगपच्चलितेषु यूथपेषु क्षणमत्युन्मनसा रघूद्वहेन ।
रुह्ये रहसि प्रदास्यताञ्छ स्वमभिज्ञानविशेषमाञ्जनेयः ॥ १ ॥
अचलत्यपि तत्र कार्यसिद्धिं प्रति विश्वासमियाय मैथिलीशः ।
प्रमुखे हि मुहूर्तशीतलानां रुचिरन्यैव करिष्यतामुदेति ॥ २ ॥
विततार च वानरे स तत्र प्रभुरव्याजभुजिष्यभावभाजि ।
दयितामनु दीर्घविप्रयोगज्वरपीडावरणानि वाचिकानि ॥ ३ ॥
निजगाद गुणान् पुनः प्रियायाः पुनराकल्पकनिस्सहो मुमोह ।
बुबुधे पुनरात्मनैव धीरः पुनरालोक्य दिशः ससर्ज बाष्पम् ॥ ४ ॥
कृतकृत्यमिवागतं पुरस्तात् परिरंभे रभसा तमीक्षणाभ्याम् ।
अनुयोक्तुमसावियेष वार्तामथ सस्मार समाहितः क्षणेन ॥ ५ ॥
अवदत्पुनरप्यपूर्ववच्च प्रियजायातनुगोचरान्विशेषान् ।
विनयानतिपेशलो हनूमानपि शुश्राव विशेषदत्तकर्णः ॥ ६ ॥
अवगच्छ नवच्छदारुणेन च्युतलाक्षारसभक्तिनापि तां मे ।
अपि हांसपराङ्मुखेन दूरं विहसन्तीमधरेण बिम्बशोभाम् ॥ ७ ॥

१ AC omit these two slokas. २ AB omit these two slokas. ३. A रं दै C रस्त्रै
४. BC ता ।

नयनोदकनिम्नगातिवेगान्मुहुस्तसारितपाणिपल्लवे च ।
 ललिताङ्गुलिमार्गमुद्रयाविष्कृतपत्रावलिविभ्रमां कपोले ॥ ८ ॥
 पतदश्रुनदीतरङ्गमाष्टिस्फुटपक्ष्मावलिमूलकालिमेन ।
 द्वितयेन दृशोश्च दिक्ष्वभीक्षणं वितथालोकविलक्षतां गतेन ॥ ९ ॥
 पिशिताशिविभीषिकानुबन्धादिव मूर्धाग्रगतेन जीवितेन ।
 विषमाकुलमौलिरुद्धभासा मणिरत्नेन च यत्नसूचितेन ॥ १० ॥
 स्थिरसान्द्रकषायगन्धगर्भैरपरिच्छेद्यमधुव्रतोपगानैः ।
 चिकुरैर्विधुरेऽपि दर्शयद्भिः श्रियमभ्यग्रविलासमज्जनस्य ॥ ११ ॥
 अपि पत्रविशेषशोभितानां कुचपृष्ठे च पतन्नखत्रणानाम् ।
 अनुलेपविसर्जनोज्ज्वलाभिः किणराजीभिरतीव लज्जमानाम् ॥ १२ ॥
 करपल्लवपर्वमूलमूर्च्छन्मणिमालावल्यांशुजालकेन ।
 अनवस्थितवेलनातिवेगाद्भ्रुजवलीयुगलेन चालसेन ॥ १३ ॥
 अविलेपनदानसौरभेण स्थिरलावण्यनिगूढतानवेन ।
 वपुषा च यथाहिताभिरामस्थितिदुर्लक्ष्यविगाढवेदनेन ॥ अष्टभिः कुलकम् ॥ १४ ॥
 इति कान्यपि लक्षणानि पत्न्याः स कथंचिन्मदनाकुलो जगाद ।
 अवगन्तुमलं बभूव शेषाण्यथ सामीरणिरिङ्गितोदितानि ॥ १५ ॥
 निजदेहपरिच्छदावलोकक्षणमन्दाक्षनिरुद्धसंप्रदिर्त्सः ।
 विततार स तत्र सूत्रतेन प्रभुरध्यक्षपराश्रये प्रसादम् ॥ १६ ॥
 अभिलक्ष्यतमानि तस्य हस्ते निजवस्तुष्वथ कानिंचित्तदानीम् ।
 स विविच्य विचक्षणः क्षणेन प्रददौ प्रत्ययहेतवे प्रियायाः ॥ १७ ॥
 व्यतरत्त्वरकन्धरास्रलिप्तामिषुमुत्तप्तसुवर्णचित्रपुङ्खाम् ।
 अनुरक्तिमिवात्मनः सुदीर्घामसुतुल्यामनुदैवदूरनीताम् ॥ १८ ॥
 हृदयं स्वमिवानिवार्यमीनध्वजबाणाध्वकृतान्तरालमन्तः ।
 विससर्ज विभूषणं च हैमं निजनामाङ्कमनामिकानिविष्टम् ॥ १९ ॥

१. A न २. BC प्रतता । ३. B सा । ४. B लु । ५. A B C यन्नविशेषरोपि ६ A तिवेळितातिवेगा ।
 ७. BC जन्या. ८. BC देशः । ९. BC गुरु.

तदनु प्रथमाप्तमप्यदत्त स्नपितं प्रत्यवलोकमश्रुपूरैः ।
मणिनूपुरमुद्धुरार्तिमुक्तश्वसितम्लापितं नायकांशुजालम् ॥ २० ॥

कपिराजसमर्पितं च गाढस्वपरिष्वङ्गतरङ्गितं दिदेश ।
अभिकामसुगन्धि सान्द्रसार्द्रस्तनविच्छित्तिकलङ्कमुत्तरीयम् ॥ २१ ॥

स बहूक्तवधूविशेषचिह्नो निजचिह्नानि च कानिचित्प्रदाय ।
उपयुक्तमवोचदाञ्जनेयं प्रचयावर्जितसर्वपूर्ववृत्तः ॥ २२ ॥

इति तामभिलक्ष्य लक्षणौघैरनघामर्पितमद्विशेषचिह्नः ।
वद वीर वितर्कलोलचित्तामिदमग्रे विनयेन संनिपत्य ॥ २३ ॥

नरदेवि निरस्यतां वितर्कः प्लवगः पावनिराख्यया हनूमान् ।
प्रहितः प्रभुसौहृदादहं ते समवस्थाधिगमाय राघवेण ॥ २४ ॥

विपिनात्पिशिताशिना हृतायां त्वयि सुग्रीव इति प्रियस्य तेऽभूत् ।
कपिरात्मसमोऽवलम्बयष्टिर्विरहान्धस्य कवन्धशिष्टसैरः ॥ २५ ॥

भुवि सप्तसमुद्रमेखलायामभिषिक्तस्तव हेतुना स तेन ।
विनिहत्य बिडौजसस्तनूजं मनुजेन्द्रस्य सुतेन भानुपुत्रः ॥ २६ ॥

अतिरिक्तबलेन वालिनाऽसौ सहनीयक्रमलङ्घनापराधः ।
रिपुवत्परिभूय राज्यलोभाद्दृढसौभ्रात्रगुणाच्छिदाऽपविद्धः ॥ २७ ॥

प्रसंभात्तपरिग्रहः स तेन क्रमविच्छिन्नसमस्तराज्याचिह्नः ।
विपिनाद्विपिनं व्रजन्मनस्वी न वियुक्तः सचिवैः परं चतुर्भिः ॥ २८ ॥

अकुतोभयमध्युवास दीर्घं गिरिमारात्पातितासुरेन्द्रकायम् ।
रुधिराहतिरुष्टसिद्धशापप्रतिरुद्धारिचमूकमृश्यमूकम् ॥ २९ ॥

हतहेमचमूरुणा मुमूर्षोः पितृमित्राद्वयसः श्रुतान्वयेन ।
धुतयोजनबाहुवैकृतेन प्रभुणा ते समनन्तरं समेतः ॥ ३० ॥

कथमप्यनघे तपस्विना ते नवमेघोदयदारुणान्यहानि ।
निहतारिममुं विसृज्य सद्यः शिखरे माल्यवतोऽतिवाहितानि ॥ ३१ ॥

स पुनः कृतवेदिनोपसेदे शरदि व्यक्तविशेषलाञ्छनायाम् ।
उपनीतसमस्तयूथपेन प्लवगेन्द्रेण दिशां गवेषणाय ॥ ३२ ॥

प्रहितः प्रयुताधिपः प्रतीचीं प्लवगग्रामशिरोमणिः सुषेणः ।

विनतश्च नतश्च मन्त्रिणौ द्वौ दिशमिन्द्रस्य गतावसङ्ख्यसैन्यैः ॥ ३३ ॥

प्लवगध्वजिनीपतिश्च सीते शतपूर्वो बलिरभ्यगादुदीचीम् ।

प्रभुसूनुरिमां दिशं प्रदिष्टः सह नीलप्रमुखैः प्रधानयोधैः ॥ ३४ ॥

इति विक्रमशालिनः कपीन्द्रानपि संप्रेष्य सहस्रशः ककुप्सु ।

अविकारिणि कारणं न जाने मयि नाथस्तव यद्विशेषितास्थः ॥ ३५ ॥

विनियुज्य तव प्रवृत्तये मां मुदमुद्दामजवां जगाम रामः ।

हतकल्पममन्यत द्विषं च स्फुटनिर्ज्ञातनिगूढदुर्निवेशम् ॥ ३६ ॥

मयि कृत्स्नमुदीरितं रहस्यं मयि लज्जा सहजोज्झिता च तेन ।

मयि दूरमनुग्रहोऽभिनीतः प्रभुमित्रेण समानदृष्टिनाऽपि ॥ ३७ ॥

कथिताः प्रथितौजसश्च पूर्वे पितुरुक्तश्च मृगव्यतैः प्रमादः ।

स्वकथाः कथिताश्च तेन कृत्स्ना मयि सन्देहनिवृत्तये भवत्याः ॥ ३८ ॥

अवधेहि विदेहराजपुत्रि प्लवगस्त्वद्बृहजोऽयमस्म्यमायः ।

कथयामि चिरन्तनीः कथा वः शृणु सन्देशमनन्तरं च भर्तुः ॥ ३९ ॥

अजनिष्ट कुलेऽरविन्दबन्धोः नृपतीन्दुर्वहुदक्षिणो दिलीपः ।

न चकार समग्रमध्वराणां शतमेकेन महेन्द्रसौहृदाद्यः ॥ ४० ॥

परिचर्य वसिष्ठकामधेनुं धनमन्त्यर्णविशुद्धये सुताख्यम् ।

स नृपः सुचिरादथोपलेभे सुरभिक्षोभसमाप्तिसंमुखीनम् ॥ ४१ ॥

युयुधे शतमन्युना सहोच्चैः पितुरश्वं हरताऽश्वमेधिकं यः ।

अवहासधुतोग्रबाणवर्षः कुलिशस्फूर्जथुकोपितः कुमारः ॥ ४२ ॥

मुमुचे नमुचेररिं स यस्मात् कृतशस्त्रात्कृपणोचितेन साम्ना ।

युयुजेऽस्य पिता च तत्प्रसादादविलम्बेन फलेन सप्ततन्तोः ॥ ४३ ॥

प्रवयाः प्रययौ दिवं दिलीपो रघुरुर्वी नवयौवनः प्रपेदे ।

अतिदानरसादसावयष्ट क्रतुना विश्वजिता जिताखिलारिः ॥ ४४ ॥

मखनिष्ठितकृत्स्नसारकोशः कुशचीरावरणोऽर्थिनेऽन्तिमाय ।
 स्मृतभीतनिधीश्वरातिसृष्टं वसु वाञ्छाधिकमाशु यो दिदेश ॥ ४५ ॥

अजयत्क्रमशः शुभाः स भूमीरजहान्द्रूमिभुजां पुनर्जिगीषाम् ।
 अजनाम्नि सुते निवेशितश्रीरजरं धाम जरागमे जगाम ॥ ४६ ॥

कुलवृद्धवसिष्ठवारिताश्रुः क्षणदूरीकृतमङ्गलोपचारः ।
 सुतकृत्यमजः पितुर्वितेने विशदब्रह्मपथोद्गतस्य तस्य ॥ ४७ ॥

स विजित्य चिरेण शोकवार्धां विधुतव्युत्थितमण्डलान्तरेणः ।
 सचिवार्पितशेषकार्यभारः सह चिक्रीड नवोदयेन्दुमत्या ॥ ४८ ॥

अंथं कारणमानुषी नभस्तः पतितेनोरसि नाकपुष्पदाम्ना ।
 परिमृष्टपुराकृतप्रमादा पदमात्मीयमियाय सा निमील्य ॥ ४९ ॥

प्रतिबोधमयाच्यताडिध्रपद्मद्वयलैर्ग्राभिरसावसिक्विनैकाभिः ।
 अवहद्विकृतिं न जातु कामप्यविपन्नेव जगाम दीर्घनिद्राम् ॥ ५० ॥

विललाप विमुक्तकण्ठमुच्चैर्न वसिष्ठस्य शशाम सान्त्ववादैः ।
 सुतशैशवयापिताष्टवर्षः प्रिययां खे समियाय सोऽवनीन्द्रः ॥ ५१ ॥

श्वशुरः शिशुरेव तेऽभिषिक्तः सचिवैरश्रुमुखैरजं स्मरद्भिः ।
 कुलसेवकवृद्धलालनाभिः स तु सस्मार परेतयोर्न पित्रोः ॥ ५२ ॥

क्षितिमेकरथेन सिन्धुनेमिं स नृपः पङ्क्तिरथो युवा जिगाय ।
 न तुतोष पशून्मखेषु निघ्नन्नघोऽन्योऽन्यैर्गणपक्षिणो जघान ॥ ५३ ॥

अथ वातमृगं मृगव्यशीलः स नृपः शान्तपुरोगमोऽनुबन्धन् ।
 तुरगेण तरङ्गिणीमवापत्तमसां तापसनिर्मितावताराम् ॥ ५४ ॥

निचुलान्तरिते पयस्यथास्याः श्रुतसाडम्बरकुम्भपूरशब्दः ।
 स्वनमूलभिदं ससर्ज सभ्राँडिशिखं वारणवृंहितभ्रमेण ॥ ५५ ॥

निशिताशुगदूरंभिन्नमर्मा मुनिपुत्रः पितुरुच्चकैरुवाच ।
 तमपश्यदुपस्थितस्स वेगादवनीशः पविनेव भिद्यमानः ॥ ५६ ॥

श्लथबाहुलतोपगूढकुम्भं तमथोद्वृत्तविलोचनं विलोक्य ।
 बत हा धिगिति ब्रुवन्वरोदीद्विधुरस्तत्र तपस्विनीसमूहः ॥ ५७ ॥
 दुरुपक्रमघोरमर्मशल्यं कृतमङ्के^२ कथितागसा नृपेण ।
 तनयं तमुपासदचिरेण प्रवयाः शूद्रमुनिर्दशा दरिद्रः ॥ ५८ ॥
 समुपस्थितजीवितान्तबाधः सुतभाण्डस्य वधश्रवादकाण्डे ।
 व्रज पुत्रशुचाऽवसानमित्यं त्वमपीति क्षितिपं शशाप सोऽन्धः ॥ ५९ ॥
 मुनिशापतमोहतः स राजा निजदुश्चेष्टितसंभृतव्यलीकः ।
 करणीयसुतागमप्रयत्नः प्रविवेश स्वपुरीं चिरादयोध्याम् ॥ ६० ॥
 ऋषिरस्य सुतार्थमृष्यशृङ्गः क्रतुमारब्ध वनाच्छलोपनीतः ।
 अयुनङ्मनृपतिर्निगूढचेताश्चरुभागद्वितयेन दारयुष्मम् ॥ ६१ ॥
 अथ कोसलकेकयाभिजाते सुमहिष्यौ निजभर्तुराशयज्ञे ।
 भगिनीमिव चक्रतुः कृतार्थे करणीमप्यमृतांशभागभाजम् ॥ ६२ ॥
 अजनि प्रथमं तवोपयन्ता भरतः प्रादुरभूदनन्तरं च ।
 अथ लक्ष्मणमालयं गुणानामनुशत्रुघ्नमसूत मागधी च ॥ ६३ ॥
 युयुजे निजकारणानुसारात्प्रथमो दाशरथिः स लक्ष्मणेन ।
 भरतोऽपि तथैव कैकयीजः सततं सर्वकनीयसा सिषेवे ॥ ६४ ॥
 मुमुदे^३ नृपतिः सुतैश्चतुर्भिः पुरुषार्थैरिव पुष्कलैरुपेतः ।
 अभवच्च भयप्रदः परेषां भुजदण्डैरिव सायुधैरुपेन्द्रः ॥ ६५ ॥
 निजसंसदि लक्ष्मणाद्वितीयं विततात्मक्रतुरक्षणाय रामम् ।
 कुशिकात्मभवेन स क्षितीशः कुशहस्तेन तपस्विना ययाचे ॥ ६६ ॥
 स भयङ्करताटकान्तकारी सह पार्श्वानुचरेण लक्ष्मणेन ।
 कुसुतीरवधूय राक्षसानां मखमक्षुण्णमवर्तयन्महर्षेः ॥ ६७ ॥
 प्रददौ पृथुकद्वयाय तस्मै सुसमाप्ते स्वविधौ विधौतपाणिः ।
 निजमप्रतिपक्षमस्त्रजालं निहतक्रव्यभुगाधिगाधिसनुः ॥ ६८ ॥

अथ संभृतसंस्तरेण राज्ञा जनकेनोपनिमन्त्रितः स ताभ्याम् ।
सममेव ययौ कुतूहलिभ्यां मिथिलामुक्तापिनाकिचापकल्पः ॥ ६९ ॥

ददृशेऽनिमिषेण तैर्दशाशामुखसंपातिवनीयकप्रवेशः ।
परिवत्सलगौतमप्रतीष्टैर्जनकानामधिपस्य यज्ञवाटः ॥ ७० ॥

अयामिन्दुमुखस्तादिन्दुमौलेर्धनुरिच्छत्यवलोकितुं कुमारः ।
इति स क्षितिपस्तपोधनेन स्मितपूर्वं जगदे विधौ समाप्ते ॥ ७१ ॥

निमिजो नृपतिः कुमारभावात् सुकुमारं तमतीव मन्यमानः ।
उपधापयति स्म सावहेलः स्वलितकूरधनुर्धरं धनुस्तत् ॥ ७२ ॥

स कृतप्रणिधिः कृतप्रणामः कृतवाणासनसंग्रहाधिरोपः ।
जनकेन ससंसदा शशंसे चिरनिर्वर्णितसौष्ठवः कुमारः ॥ ७३ ॥

स ममार्जं गुणं गुणैः समग्नो गुणघातध्वनिना दिशो बिभेद ।
ममृषे न विकर्षणं धनुस्तद्वृद्धदोर्दण्डपरिष्ठितस्य तस्य ॥ ७४ ॥

जनकः कुशिकात्मजेन जोषं सह संमन्त्र्य समृद्धशुल्कसंस्थः ।
प्रजिघाय पुरोधसं वरार्थी नृपतेः पङ्क्तिरथस्य राजधानीम् ॥ ७५ ॥

निरवर्तयदागतः सुतानां स चतुर्णामपि धर्मविद्विवाहम् ।
हरणातिभरालसैरिर्भावैरथ संबन्धिगृहाद्गृहान् प्रतस्थे ॥ ७६ ॥

स विसृज्य सुतामगर्भजां त्वां^{१०} नृपतिर्दत्तनिरायतानुयात्रः ।
क्षणमुन्मनसं व्यनोदयत्स्वं प्रियजामातृचरित्रसंकथाभिः ॥ ७७ ॥

तमपत्यचतुष्टयैकपूज्यं पृथगत्यादरदीर्घरुद्धजन्यम् ।
अपरो नृपतिर्नुनाव गच्छन् परिप्रच्छ वधूटिकाश्च सख्यम्^{११} ॥ ७८ ॥

तमकाण्डमहाप्रचण्डतेजश्चकितप्रेष्ठभटौघदुःखदृष्टः ।
श्रुतचन्द्रकिरीटचापभङ्गो भृगुवीरः स्थिरमत्सरो हरोध ॥ ७९ ॥

अभवन्नृपतिः पुरोऽर्भकाणामथ सर्वार्पणमन्वशात्सुमन्त्रः ।
कदलीव चिरं चमूश्चकम्पे न विचेलुः प्रमुदः परं कुमाराः ॥ ८० ॥

१. AC षट् २. A मी ३. BC र । ४. A दृढ । ५. A मालीढ. ६. B तेन । ७. BC मिथःस ।
८ A वा । ९. BC विससर्ज । १० BC जाता । ११. BC ह्यम् ।

अगृहीतनरेश्वरार्घ्यपाद्यः स निदध्यौ कुपितः कुठारपाणिः ।

अवहेलचलन्मुखारविन्दं प्रियमिन्दीवरलोचनं भवत्याः ॥ ८१ ॥

प्रणुदन्मधुपर्कपाणिरूचे नृपमुच्चैर्मदग्निसंभवोऽग्निः ।

सहसोर्परुणद्धि किं भवान्मां भव शिष्यस्तनयं तवाद्य शास्मि ॥ ८२ ॥

सदसि स्फुटवादिनामजैषीज्जनकाधीशसुते स ते पुरोऽपि ।

जितकोपतयैव तीव्रकोपज्वरसंवेगाजितं यतिब्रुवं तम् ॥ ८३ ॥

शिवचापसमीकृतं स विष्णोर्धनुराकृष्य भृगूद्वहोपनीतम् ।

विससर्ज मखार्जितेषु तस्य प्रदरं रक्षितपद्धतिः पदेषु ॥ ८४ ॥

स जगाम यथागतं चिरेण प्रशमं सूनुरूपेत्य रेणुकायाः ।

प्रविवेश पुरीं रघोश्च पौत्रः सह पुत्रैः पुनरात्तजन्मभिस्तैः ॥ ८५ ॥

अत ऊर्ध्वमहं न वेद्मि वृत्तं नृपतेरानिधनादसत्यभीरोः ।

अगुणं व्यवृणोन्न मध्यमायाः स जनन्या बत मय्यपि त्वदीशः ॥ ८६ ॥

प्रययौ वनमात्मना तृतीयस्तृणवत्त्यक्तनिजासनैः कुमारः ।

क्षितिपोऽस्तमियाय तस्य शोकात्फलितोऽन्धस्य तपस्विनः स शापः ॥ ८७ ॥

वयमप्यनुभूतवत्स्मरामः स पैदस्थो बत गच्छति स्म रामः ।

सहसैव वनान्तराणि चीरीमुखरक्रूरजरत्तरूणि चीरी ॥ ८८ ॥

अभ्युग्रसैकतविसृष्टरथोऽधिरुह्य नावं निषादपतिनोपहितां गुहेन ।

अभ्युत्सुकामिव समाकुलवीचिभङ्गां गङ्गां विलम्बिपुनरागमनस्ततार ॥ ८९ ॥

लोकानुवर्तनघृणोज्झिताचित्रकूटः कूटप्रधानपिशिताशनसङ्गमानि ।

भेजे तपोधनशताभयसंप्रदानदीक्षाविनोदसुमनाः स महावनानि ॥ ९० ॥

उक्त्वैति पूर्वनिजवृत्तशतानि रामो मायाविशत्रुकपटान्तरशङ्किनीं त्वाम् ।

आहोपयुक्तमधुनाऽनुपचारचारुचारित्रशालिनि मयाऽऽनिलिना मुखेन ॥ ९१ ॥

जानासि वीर्यमनवे मम मार्गणानां वत्सस्य वेत्सि भुजसारमनुव्रतस्य ।

कालः प्रवृत्त्यनुदयादयमित्यतीतः सीते समापितरिपुर्वद किं करोमि ॥ ९२ ॥

किं दुर्गमर्गलभिदां हरिपुङ्गवानां किं दूरमिन्दुमुखि रामशिलीमुखानाम् ।
 दैवं प्रसन्नामिव देवि कुरुष्व रक्षां रक्षांसि कानि कुपितस्य च लक्ष्मणस्य ॥ ९३ ॥
 सद्धान्यसह्यविरहे रिपुतर्जितानि तावत्तनूदरि निधाय मनस्समाधौ ।
 यावत्प्लवङ्गबलमध्यगयोर्न पश्यस्यत्यूर्जितानि पतिदेवरयोरदूरे ॥ ९४ ॥
 इत्यादिकानि सुबहूनि रघूद्वहेन सन्दिश्य मारुतसुतः स्वमनोगतानि ।
 पर्युत्सुकेन पुनरुक्तकृतप्रभूतप्रस्थानमङ्गलविधिः स विसृज्यते स्म ॥ ९५ ॥
 तमसकृदुपहृतप्राञ्जलिं जीव भूयः स्मृतिमुपदिश येनापैति^१ देव्या वितर्कः ।
 प्रणयिनमिति रामः काममुक्त्वाऽऽञ्जनेयं कथमपि विससर्जावर्जितस्तद्गुणौघैः ॥ ९६ ॥
 अनयदानिलसूनुन्यस्तकार्यातिभारः पुरि विरलभट्टायां प्रेषितामात्यवृद्धैः ।
 विमनसमथ रामं मोदयन् संकथाभिः कतिपयपरिवारो वासरान्वानरेन्द्रः ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये हनुमदभिज्ञानार्पणदिलीपा-
 न्वयवर्णनो नामाष्टमः सर्गः समाप्तः ॥

वैन्द्यः सुतः स खलु रामपराक्रमस्य येनाद्य रामचरितार्पितसंमदेन ।
 सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे निष्ठापितः पिशुनवाक्प्रसरोऽभिनन्दे ॥
 तैथा पूर्वं कवेः कस्य निर्गतं जीवतो यशः ।
 हारवर्षप्रसादेन शातानन्देर्यथाऽधुना ॥
 किं शीघुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किंवा सितासहचरैः क्वथितैश्च दुग्धैः ।
 दुग्धाब्धिलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

अथ नवमः सर्गः ।

अथ प्रतीक्षमाणेन सन्देशदानलम्बितः ।
 युयुजे युवराजेन मार्गार्धे मार्गवाहनिः ॥ १ ॥
 तत्राङ्गदकुमारेण कुमारब्रह्मचारिणे ।
 ऋक्षराजद्वितीयेन तेने हनुमतेऽर्हणा ॥ २ ॥
 अगात्परिगतस्ताभ्यां कामपि श्रियमङ्गदः ।
 नयविक्रमयोर्मध्ये निरत्यय इवोदयः ॥ ३ ॥
 तस्थुर्विन्ध्यगिरिप्रस्थे तेऽथ पर्युत्सुकास्त्रयः ।
 रामाङ्घ्रिपद्मरजसामामोदस्मरणान्मिथः ॥ ४ ॥
 मासावधिप्रवासास्ते निन्युस्तत्रैव तद्दिनम् ।
 दूरमुक्तेतरकथाः कथया मैथिलीपतेः ॥ ५ ॥
 न सन्तुतोष हनुमान्नाङ्गदो न च जाम्बवान् ।
 गुणान् गुणनिधेस्तस्य ब्रुवन्नाकर्णयंस्तुवन् ॥ ६ ॥
 ब्रूत हे जाम्बवन्मिश्राः पृष्टस्त्वं मान्य मास्ते ।
 कोऽयमस्मद्ब्रुवमिमामवतीर्णोऽतिमानुषः ॥ ७ ॥
 कुमार कुरु विश्वासमयं स परमः पुमान् ।
 विश्वार्थमुत्थितोऽम्भोधेर्गम्भीरागमगोचरः ॥ ८ ॥
 अनादिनिधनः श्रीमानयं श्रीवत्सलाञ्छनः ।
 पुरुषः पुरुषार्थानां प्रदाता सुप्रसादितः ॥ ९ ॥

१. B C D omit this sloka. २. A C omit this sloka ३. A B D omit this sloka. ४. A तो ।

अयं निहन्त्यकुपितः सृजत्ययमनुत्सुकः ।
 उदास्ते चायमश्रान्तः स्वपित्ययमतन्द्रितः ॥ १० ॥
 अयमभ्यासवैराग्यवेगनिष्पापनिर्मलः ।
 स्फुरत्यानन्दकलमः^१ पुण्यभाजां मनःखले ॥ ११ ॥
 धावद्भिरयमत्युष्णैः प्राप्यते न क्वचिद्बहिः ।
 सद्भिः निर्वापितैस्त्वन्तः समन्तादनुभूयते ॥ १२ ॥
 विद्यावासी विलिखितक्षित्यादिवहलत्वचः ।
 अयं जगत्तरोः सारः शिष्यतेऽन्तश्चिदत्यर्णुः ॥ १३ ॥
 अयं व्युत्क्रान्तनिस्सारसंसारमृगतृष्णिकैः ।
 आनन्दसिन्धुर्विततो वीतरागैर्विगाह्यते ॥ १४ ॥
 क्वचिद्बाल इवोल्लीलः क्वचिन्मत्त इवालसः ।
 क्वचित्प्रलीनप्रकृतिः प्रकृतिस्थः पुमानयम् ॥ १५ ॥
 कालत्रयोर्मिविजयी विक्रान्तभुवनत्रयः ।
 अयं त्रयीमयो देवस्त्रैगुण्यगहनातिगः ॥ १६ ॥
 असंख्यचरणो दोषमेकमप्यनुदीरयन् ।
 जयत्यङ्गैरयं षड्भिर्वेदात्मा पुरुषोऽद्भुतः ॥ १७ ॥
 अयं त्राता चतुर्बाहुरयं स्रष्टा चतुर्मुखः ।
 अयमेव महादेवः संहर्ता च त्रिलोचनः ॥ १८ ॥
 अयं ब्रह्मर्षयः पूर्वे^२ सर्वे सिद्धगणा अयम् ।
 अयं विश्वम्भरादीनि भूतानि भुवनप्रभुः ॥ १९ ॥
 अजोऽयं जायते योगी जागरूकः स्वपित्ययम् ।
 अयं विभर्ति भगवानरूपो विश्वरूपताम् ॥ २० ॥
 अयं स्वपिति मध्येऽब्धि गृहीतचरणः श्रिया ।
 दत्तप्रदीर्घावसरो विधूतभरया भुवा ॥ २१ ॥
 जयत्यपारे पयासे पर्यङ्कितभुजङ्गमे ।
 अस्य विस्रब्धशयितं महाप्रलयपर्वणि ॥ २२ ॥

अस्य नाभीसरसिजे जायतेऽन्तःसदामिव ।

भिन्नः स्वनैर्मधुलिहां ब्रह्मणोऽध्ययनध्वनिः ॥ २३ ॥

प्रतिप्रलयनिद्रान्तमस्य प्रथमसंमुखः ।

नाभीसरोजे भवति स्वयंभूः सौख्यसुप्तिकः ॥ २४ ॥

मध्येनिद्रमयं लीलामधुरो मधुरोषितः ।

तदसृङ्गयमम्भोधिमकरोन्मकरोत्सवम् ॥ २५ ॥

अनेनार्धविवुद्धेन शय्योपान्तगतस्तुदन् ।

निहत्य नुनुदे दूरं कीटवत्कैटभासुरः ॥ २६ ॥

विभ्रता भासुरसुरो मुरोऽनेन महासुरः ।

क्रूरमुष्टिप्रहरणैः रणोत्कः क्रीडया हतः ॥ २७ ॥

अवग्रहातपेनेव स्थलीपृष्ठे नदा नवाः ।

शुष्यन्ति सद्यः संख्येऽस्य शङ्खध्वानेन दानवाः ॥ २८ ॥

विजयो विक्रमेणेव प्रकाश इव तेजसा ।

प्रज्ञोत्कर्षः श्रुतेनेव सुपर्णेनायमुह्यते ॥ २९ ॥

अमुं विभर्ति पततां पाताऽलमहिलालसः ।

दैत्यानवञ्चयदयं पातालमहिलालसः ॥ ३० ॥

कालनेमितमो घोरमयमुज्ज्वलविक्रमः ।

कालनेमितमो घोरमनुष्णांशुरिवाहरत् ॥ ३१ ॥

क्षणं व्याकृत्य काठिन्यं मरुदतिकरादयम् ।

मेघोपल इव स्वच्छो गच्छति द्रवतां पुनः ॥ ३२ ॥

आगतामागतां निद्रां मुहुरस्य महोदधौ ।

मुष्णन्त्यनाथा मरुतः प्रत्युत्पन्नमहाभयाः ॥ ३३ ॥

जागर्ति योगनिद्रालुर्यावद्विर्वमडम्बरः ।

अयं नियमलोपव्यलोकातिर्लोकभावनः ॥ ३४ ॥

१. A जयत्यन्तः । २. B C व्यामध्य । ३. C D तोद्वा । ४. A B मपासेतुमि । ५. A पुष्ण ।
B सुह । D मुष्णन्त्यनाथ । ६. A B C द्विम्ब ।

प्रतीष्टकेशकलोलः क्लाम्यतीव क्षणादयम् ।
 सासारिकसमापच्चिवर्शेन वशिनां वरः ॥ ३५ ॥
 संसरत्येष न परं देवो देवर्षियोनिषु ।
 अङ्गीकृतजगत्कार्यस्तिर्यक्त्वमपि गच्छति ॥ ३६ ॥
 मग्ना महति मीनेन तिमीनेन जलेऽमुना ।
 सदयं पस्पृशे बालशैवालनिचिता त्रयी ॥ ३७ ॥
 अनेन कूर्माकृतिना विभ्रतोर्वीमकारणम् ।
 जगत्यनर्घ्यतां नीतः प्रपन्नोद्बहनश्रमः ॥ ३८ ॥
 अस्यैकार्णवकासारक्रीडाक्रोडस्य मेदिनी ।
 दंष्ट्राशिरसि दृष्टाऽसीत्कल्हारकलिकोपमा ॥ ३९ ॥
 वरेण्यः स हिरण्याक्षः येनातिथ्यमुपेयुषः ।
 चक्रेऽस्यादिवराहस्य स्वेन कायकसेरुणा ॥ ४० ॥
 बहिः स्फुरत्पीवरदोर्वरदोऽयं विराजते ।
 विभ्राणः स्फुटमुद्रेगामुद्रेगापगमान्महीम् ॥ ४१ ॥
 नमोऽस्मै मन्त्रघोषाय घृतपङ्कनिषादिने ।
 दक्षिणानुचरीचाटुदृष्टाय क्रतुपोत्रिणे ॥ ४२ ॥
 यं दूरमैधयद्वेधाः द्वेधा तमकरोन्नखैः ।
 दैत्यं द्रवन्मरुन्मेषमेष मर्त्यमृगाधिपः ॥ ४३ ॥
 अनेन स प्रतिहतत्रिपुरारिपरश्वथः ।
 नखाग्रच्छेद्यतां नीतो हिरण्यकशिपुद्रुमः ॥ ४४ ॥
 आत्तावरजभावेन वैरोचनिभयानतः ।
 अनेनोन्नमितो भूयः सुदूरं दिवि देवराट् ॥ ४५ ॥
 जयत्यस्य घनश्यामो धर्मनिष्यन्दनिर्झरः ।
 दक्षिणः पादशिखरी स स्वर्गशिखरातिगः ॥ ४६ ॥
 पाद्यतां प्राप्तमस्येति गौरवाद्बुधभध्वजः ।
 बहत्यद्यापि शिरसा वारि ब्रह्मकमण्डलोः ॥ ४७ ॥

त्रिःसप्तकृत्वः क्षितिपक्षतजाब्धिषु मज्जता ।
 जितो जनकशोकाग्निर्जमदग्निभुवाऽमुना ॥ ४८ ॥
 राम इत्युज्ज्वलैज्वालाचक्रवालः शिखी शमम् ।
 अनीयत गंभीरेण सोऽमुना रामवारिणा ॥ ४९ ॥
 राजा दशरथो धन्यः सुतो यस्य स्वभूरयम् ।
 धन्यः स दशकण्ठोऽपि भिन्नश्चिन्त्येत योऽमुना ॥ ५० ॥
 हा स्वर्गममुना शून्यं हा पातालमिमं विना ।
 अस्यागमादयं लोको मध्यमः श्रेष्ठतां गतः ॥ ५१ ॥
 ध्रुवं विनाऽमुनेदानीमर्धेनार्धेन्दुशेखरः ।
 दिवि सीदति शून्यायां धात्रैकसुहृदा धृतः ॥ ५२ ॥
 वियोगस्यैकसुभ्रातुः सा नूनमवलम्बते ।
 पौलोमीपतिमप्यद्य पौलस्त्यनिकृतेः स्मृतिः ॥ ५३ ॥
 दत्तान्तरे स्वे च पुरे शून्यशय्ये^१ च सागरे ।
 उत्कण्ठां विवृणोत्यस्य ताक्षर्यो मोघैर्गतागतैः ॥ ५४ ॥
 नूनमुष्णं न तप्ताऽपि^२ श्वसित्युच्चस्तनेऽमुना ।
 न्यस्तामुरसि रक्षन्ती वनमालां सुताऽम्बुधेः ॥ ५५ ॥
 स यथास्तीर्णशेषाहिर्मन्ये नदनदीपतिः ।
 अस्योच्चलहरीग्रीवो मुहुर्मार्गमुदीक्षते ॥ ५६ ॥
 राम इत्यवतीर्णोऽयमर्णवान्तःशयः पुमान् ।
 स च नक्तंचरपतिर्द्वितीयो दितिसंभवः ॥ ५७ ॥
 अस्येदानीं निषङ्गस्थशरकेसरसंहतेः ।
 वयं मनुजसिंहस्य कपयः करजाङ्कुराः ॥ ५८ ॥
 आस्तामसावविवृतस्वशौर्यविभवो विशुः ।
 भवद्भिरेव दूरस्थैः दशास्योऽयं विशस्यताम् ॥ ५९ ॥
 यूयं सुकृतिनस्त्रासात्त्राता यदुपसेदिवान् ।
 संभावयति साहाय्यं प्रणयेन जगत्सु वः ॥ ६० ॥

१C. लुङ्गुर. २.A. दन्तारे स्वेतपुरे शून्यमध्ये । B. दन्तान्तरे पुरेशेष शून्यशय्ये । ३. A. न्तः । C. सि ।

D तथा त्यन्त वियोगार्तिः

यतध्वमवधेरर्वाक्कृतार्थाः परिवर्तितुम् ।
 विशेषज्ञः प्रभुरसौ विशेषाद्वा प्रसीदतु ॥ ६१ ॥
 प्रत्याव्रजन्ति जविनो न यावद्विनतादयः ।
 तावत्प्रतीच्छ तारेय पारितोषिकमीशितुः ॥ ६२ ॥
 आस्तां त्वद्योग्यतोद्गीवः^१ सुग्रीवः सुतरामसौ ।
 स च दाशरथिर्यातु त्वय्यौरस इवार्द्रताम् ॥ ६३ ॥
 श्रुतोऽयमृक्षराजस्य राजपुत्र मनोरथः ।
 तत्त्वरस्व निबध्नन्तु त्वयि वृद्धाशिषः फलम् ॥ ६४ ॥
 निगृहीतेन्द्रियग्रामा रामं जानन्ति योगिनः ।
 वयं त्ववरमेवास्य रूपं रूपयितुं क्षमाः ॥ ६५ ॥
 चक्रे चक्रे हुतारातिरधिष्ठानं कुलेऽधुना ।
 रघोरघोच्छेदकरो भगवानिति शुश्रुम ॥ ६६ ॥
 नमोऽस्मै जितमेतेन कोऽप्ययं चिरमेधताम् ।
 भुङ्क्तामस्य कृतप्रेष्यः प्रसादान् प्लवगेश्वरः ॥ ६७ ॥
 औदार्यमार्यं हनुमन् क्व तादृशमुदीक्ष्यते ।
 पुनर्भ्रातरि तस्यैव सौमित्रौ यदि लक्ष्मणे ॥ ६८ ॥
 किं गुणानां समग्राणामुदग्रायाः किमाकृतेः ।
 आभिजात्यस्य किमथो किमिन्द्रियजयस्य वा ॥ ६९ ॥
 किं वैष्णवस्य महसः किमुत्कर्षस्य धन्वनि ।
 तस्येतरनरस्येव सदृशः स दशाक्रमः ॥ ७० ॥
 क्लिश्नाति साधुचरितानसाधूननुरुध्यते ।
 अनुरूपं न जानाति युवराज विधिर्जडः ॥ ७१ ॥
 स विष्टपत्रयगुरुर्गिरीन्द्रतनयापतिः ।
 सख्योपनतयक्षेशो भिक्षामटति शङ्करः ॥ ७२ ॥
 सेव्यमानः श्रिया सोऽपि स्वाधीनसुखसाधनः ।
 निद्रायते निधौ वाराम्भुरगस्रस्तरे हरिः ॥ ७३ ॥

असौ जगद्धीजपुटः परमेष्ठी परात्परः ।
 प्राप्तो बत शिरच्छेदमब्रह्मण्यमुदाहरन् ॥ ७४ ॥
 ज्वालित्वा तूलवत्तच्च ययौ मन्युशतार्जितम् ।
 दुर्वारशिखिसंकाशे दुर्वाससि वृषण्वसु ॥ ७५ ॥
 विमुक्तान्यविनोदस्य वियत्यनवलम्बने ।
 केनात्मनो निमित्तेन खेदीर्घाध्वनीनता ॥ ७६ ॥
 औषधीनामधिपतिः सोमो राजा सुधामयः ।
 गत्वा नभोन्तमायाति कथंचिद्यापितक्षयः ॥ ७७ ॥
 पीतः सोऽमृतवत्पूष्णो दन्तपातपराभवः ।
 भृगुणोद्ध्रियमाणेऽक्षिण न विकूणितमाननम् ॥ ७८ ॥
 रुजा गृहीतचरणस्तरणोरात्मसंभवः ।
 शृणोति नारकाक्रन्दान्वेदनावान्महानिशि ॥ ७९ ॥
 स्वर्भोगौपचितस्वाङ्गमङ्गैस्तीव्रतपःकृशैः ।
 ऊर्ध्वमहर्षयः स्कन्धैर्गतं नहुषमिन्द्रताम् ॥ ८० ॥
 सौदासेन वसिष्ठस्य ब्रह्मर्षेर्नृपरक्षसा ।
 ते च दीर्घं विलपतः शतं विशसिताः सुताः ॥ ८१ ॥
 तनूजराजीववनं राजर्षेः सगरस्य च ।
 पातालमूले कपिलप्रालयेन कथीकृतम् ॥ ८२ ॥
 पात्रभूताः प्रतीच्छन्ति सन्त एव महाभरम् ।
 नियत्या निपतन्तीनामापदां संपदामिव ॥ ८३ ॥
 नोत्कृष्यन्ते निहीनेषु विपदः संपदोऽथवा ।
 उपेता या महत्स्वेव ताः प्रकर्षं विवृण्वते ॥ ८४ ॥
 अपि स्यात्तातसुग्रीवः प्रणुद्य विधिसंकटम् ।
 तस्योपनेता कामानां त्वन्मुखैः सखिसत्तमैः ॥ ८५ ॥
 प्रसीद स्वामितनय स्वश्रेयसमतः परम् ।
 त्वयैवमनुरक्तेन कस्तस्यार्थो न सेत्स्यति ॥ ८६ ॥

स्तोताऽनुवादी सुलभो भृत्यः प्रत्यक्षपेशलः ।
 हितैषी दुर्लभस्त्वाह्वयोक्षेपः अधिकसंभ्रमः ॥ ८७ ॥
 ऋक्षराज पुनः शाधि किं नः संप्रति सांप्रतम् ।
 वार्ता पूर्वविसृष्टानां काऽपि नास्ति वनौकसाम् ॥ ८८ ॥
 किंस्विद्वीयसो देशानादेशाभ्यधिकान्गताः ।
 विस्मृतस्वामिसत्काराः स्थिता वा यत्र तत्र ते ॥ ८९ ॥
 इतस्ततश्चरन्त्येव यूथपोत्तमयूथपाः ।
 ते नूनमकृतार्थत्वान्नोत्सहन्ते निवर्तितुम् ॥ ९० ॥
 अद्यैव सायमथवा श्वोभूते भूतवादिनः ।
 द्रष्टव्यान्द्रक्ष्यसि पुरो वीर वानरपुङ्गवान् ॥ ९१ ॥
 ते दीर्घाध्वश्रमक्षामाः सान्त्वनीयास्त्वयाऽधिकम् ।
 तुष्यन्त्यसाध्याद्भृत्येषु प्रभवः कुण्ठितेष्वपि ॥ ९२ ॥
 ते बाह्यकरणप्रायाश्चरन्त्यन्तिक एव वा ।
 दूरं पुनरुपेतोसि मनसैव हनूमता ॥ ९३ ॥
 आसक्तस्त्वयि भारोऽयं मारुतौ च महाबले ।
 हस्तैमात्रं दिशन्तो वामनुयास्यन्ति मादृशाः ॥ ९४ ॥
 सर्वे वयं चलिष्यामः केवलं क्लेशभागिनः ।
 एकः परमिमं प्रैषं पारयिष्यति मारुतिः ॥ ९५ ॥
 कियच्छेषमहः पश्य हरिवीर हरत्ययम् ।
 विन्ध्यः सन्ध्यातपच्छेदविच्छिन्नघनमेखलः ॥ ९६ ॥
 अयं निर्गच्छति करी कन्दरादभिनर्मदम् ।
 ददानः सप्तभिर्मागैरातपान्ते पुनर्मदम् ॥ ९७ ॥
 वहन्त्यमी वनोत्सङ्गसरः पर्यन्तमारुताः ।
 आकृष्टार्द्रवियोगार्तकोकप्रियतमारुताः ॥ ९८ ॥
 सूचयन्ति श्वपाकानां पाकधूमलता नवाः ।
 इतश्च पल्लीरुद्वेल्लोत्तमोविरलतानवाः ॥ ९९ ॥

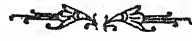
वदन्ति वर्त्म वाराहमिमाः पङ्कच्छटालयः ।
 मज्जतामुद्रजन्त्येते कुञ्जराणां कटालयः ॥ १०० ॥
 आपृच्छय गच्छन्ति वधूः सारसा नदतीरतः ।
 क्षणं विवृत्य पश्यन्ति चक्राह्वा नदतीरतः ॥ १०१ ॥
 स्नानगन्धाः किरातीनामितोऽमी नलदोरवः ।
 दात्यूहानामितश्चायं मदनानलदो रवः ॥ १०२ ॥
 गच्छन्त्यमी सिन्धुतटीस्रुव्याद्दिनलवातपाः ।
 गुहाभ्यो निर्गताः कृच्छ्रान्मुनयो जलवातपाः ॥ १०३ ॥
 साध्वसं जनयत्येष गिरिर्गम्भीरपादपः ।
 निद्रान्ते नैर्झरीः सिंहः परं निर्भीरपादपः ॥ १०४ ॥
 नूनमेष्यत्तमोदोषादपास्य रविरम्बरम् ।
 यात्ययं मुक्तसर्वाशः पाशिनः शिविरं वरम् ॥ १०५ ॥
 जगत्क्रामन्ति निर्विघ्ना विस्रब्धं ध्वान्तराजयः ।
 परिवृत्य सहस्रांशोर्नेदानीमन्तरा जयः ॥ १०६ ॥
 करोति लोलानलिनो नलिनोदरमध्यगान् ।
 वायुः सकैरवामोदो वामो दोषामुखोद्भवः ॥ १०७ ॥
 इति बहुरसैः स्वैरालापैरुपेतमुदामिव
 प्रभुविरहिणां तेषां तुल्यत्वरारतरलात्मनाम् ।
 प्रहितपृतनासापेक्षाणां कथं कथमप्यसौ
 निभृताविहगे विन्ध्योत्सङ्गे जगाम निशीथिनी ॥ १०८ ॥
 किमिन्दुना चन्दनवारिणा च वा किमब्जकन्दैरभिनन्दवत्सलः ।
 विचिन्त्यतामातुरतापशान्तये स केवलं विक्रमशीलनन्दनः ॥

इत्यभिनन्दकविकृतौ रामचरिते महाकाव्ये स्वैरालापवर्णनो नाम

नवमः सर्गः समाप्तः ।

एषोऽस्म्यहं निजवचस्सु चिरादिदानीं निस्साध्वसः कविसहस्रसमागमेऽपि ।
 श्रीहारवर्षनरलोकपतेः पुरस्ताद्विस्तारिविष्णुवनमालिविचारितेषु ॥
 किं शीधुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किंवा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
 दुग्धाब्धिलब्धसुधयाऽपि न किंचिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥
 नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् ।
 स्वकोशः कविकोशानामाविर्भावाय संभृतः ॥

अथ दशमः सर्गः ॥

तैरथादृश्यत पुरः परिच्छदपरम्परा ।
 बत ब्रुवाणा मौनेन प्रभूणामकृतार्थताम् ॥ १ ॥
 निर्विकासा निरामोदा सा तैः सेनासरोजिनी ।
 आवर्तमाना ददृशे दिवाऽपि रजनाविव ॥ २ ॥
 एकैकशः कृशैरङ्गैरुपेयैरपरिच्छदाः ।
 ते शाखामृगसामन्ताः समन्तान्मुषिता इव ॥ ३ ॥
 न भेजुरुच्छ्रयं पुच्छाः पिच्छोला न च सस्वनुः ।
 आगता अपि कृच्छ्रेण जज्ञिरे वानरेश्वराः ॥ ४ ॥
 ततस्ततोऽद्विविषमाद्विशेषमलिनैर्मुखैः ।
 मोघश्रमाः समाजग्मुः गोलाङ्गूलवलीमुखाः ॥ ५ ॥
 दूरतोऽध्वश्रमक्षामाः कपयः कृपणैर्मुखैः ।
 स्वरैश्चावितनामानो नेमुर्नेतारमङ्गदम् ॥ ६ ॥
 जग्मुर्जाम्बवतो मूलं मौलिभिर्दूरबन्धुरैः ।
 कुण्ठप्रैषाः प्रभुसुतं नापश्यन् सहसा परे ॥ ७ ॥
 विविक्तासीनमितरे मितरोचितदिङ्मुखाः ।
 परीयुरद्भुतनयं तनयं मातरिध्वनः ॥ ८ ॥
 निषेदुरपरे पश्चान्नापरे जग्मुरन्तिकम् ।
 नात्मानं ज्ञापयामासुरन्ये संनिहिता अपि ॥ ९ ॥

१. AC omit this २. A B D omit these two slokas ३. BC उपेतु । ४. C स्वरै

तत्पूर्वप्रतिसंभाषारुद्धक्षुद्रविहेठकः ।
 कथंचिद्ब्रह्महुङ्कारस्तारस्तारेयमभ्यगात् ॥ १० ॥
 अलब्ध्वा मैथिलीवार्तामदृष्ट्वा रावणालयम् ।
 आगतः स्वागतं क्वापि नलो नाचष्ट लज्जया ॥ ११ ॥
 निरूप्य सरितां पारं शरभः समुपाययौ ।
 आजगाम गिरीणां च गत्वाऽन्तं गन्धमादनः ॥ १२ ॥
 नीलः प्रत्यङ्गमुद्रामकेतकीरेणुरुषितः ।
 उदन्वत्कच्छसञ्चारममूचयदनक्षरम् ॥ १३ ॥
 आययौ सह्यकटकादनेकानीकनायकः ।
 विगाह्य विवृतद्वारा दरीद्वरं दरीमुखः ॥ १४ ॥
 सुवीक्षितघनद्रोणीवृक्षादक्षवतो गिरेः ।
 आससाद् सवैलक्षो गवाक्षानुपदं गवः ॥ १५ ॥
 विलोक्य वृषभाकारमृषभः शैलमाययौ ।
 आजगाम गजो गत्वा कुञ्जरं कपिकुञ्जरः ॥ १६ ॥
 प्रापद्वन्द्वश्रमो विन्ध्यान्मैन्दो मन्दमुखद्युतिः ।
 द्विविदो दर्दुरप्रस्थादकृतार्थः समाययौ ॥ १७ ॥
 पृच्छयमानोऽथ पनसः प्रकटाध्वपरिश्रमः ।
 आचष्ट दृष्टं न मया किञ्चिदित्यञ्चिताननः ॥ १८ ॥
 प्रवृत्तिचन्द्रिकालोपमुद्रिते कुमुदानने ।
 न विचेरुः सभावाण्यां सभ्यलोचनषट्पदाः ॥ १९ ॥
 अन्तस्तत्रैव सुष्वाप धूम्रो धूसरकेसरः ।
 अम्बुकृतैर्जाम्बवतः सिक्त्वा कर्णमकारणम् ॥ २० ॥
 इति प्रेषणवैयर्थ्याविलक्षान्वालिनन्दनः ।
 पुनः प्रेषप्रदानेन प्लवगान् प्रोदसाहयत् ॥ २१ ॥
 स्वागतं वः क्षणमिह श्रममुत्सृज्य गम्यताम् ।
 स्मरत स्मरतस्तस्य रघुनाथस्य तां दशाम् ॥ २२ ॥

अदृष्टान् पश्यतोद्देशान् विषादः क्षणमुज्ज्वयताम् ।
 कः कृती सकृदारम्भान्निर्वन्धिं फलमश्नुते ॥ २३ ॥
 उपरुद्धोऽहमत्यर्थं कुलपुत्राः क्लमेन वः ।
 किन्त्वसौ कोपनः स्वामी न तुष्यति फलादृते ॥ २४ ॥
 श्रमः सिद्धयवसानोऽयं तद्यतध्वमकातराः ।
 गच्छन्ति क्लेशभीरूणां दूरादूरं मनोरथाः ॥ २५ ॥
 उद्यमाश्च जिगीषूणां पुष्पोद्भेदाश्च शाखिनाम् ।
 अग्रतो हि क्रियाभाजः फलभाजस्तु पृष्ठतः ॥ २६ ॥
 पितृव्यकथितोद्देशां दिशमेतां पुनः पुनः ।
 प्रयातुं सुप्रभोस्तस्य रामस्यैतत्प्रयोजनम् ॥ २७ ॥
 पुनन्ति पश्यन्तमपि प्रत्यङ्गं भवताममी ।
 रामार्थघटनारम्भश्रमोत्थाः स्वेदविन्दवः ॥ २८ ॥
 प्रत्यूचुरथ निर्जित्य कण्ठकम्पं कपीश्वराः ।
 प्रश्वासनमृदूभूतसाध्वसाः स्वामिनः सुतम् ॥ २९ ॥
 भर्तृदारक भक्तानामेकमागः क्षमस्व नः ।
 पुनरादिश विस्रब्धं क्व यामः करवाम किम् ॥ ३० ॥
 उग्रदण्डभृतो राज्ञः सुग्रीवान्न तथा भयम् ।
 देवे दयावति यथा मन्दाक्षं नो रघूद्वहे ॥ ३१ ॥
 ग्रामगोष्ठसभारामा रामार्थं सुविचारिताः ।
 वृक्षाम्बुगिरिदुर्गेषु मार्गितो रजनीचरः ॥ ३२ ॥
 सोऽसकृद्बहुगम्भीरगुहागहनकाननः ।
 करामलकसंकाशः कृतो विन्ध्यमहागिरिः ॥ ३३ ॥
 असावितस्ततः स्थूलशिलाशकलघर्घरः ।
 आकर्णितः सोमसुतास्रोतःकलकलारवः ॥ ३४ ॥
 ते च तस्यास्तलस्रस्तव्याधीगुञ्जागणोज्ज्वलाः ।
 कुञ्जा बालकरञ्जानां कूलयोरवलोकिताः ॥ ३५ ॥

भीमानिर्झरनिर्घोषदूरोत्कण्ठशिखावलाः ।
अभीक्ष्णमीक्षितास्ताश्च मेकलाचलमेखलाः ॥ ३६ ॥

घनवंशीवनश्यामाः स्निग्धशाद्वलभूमयः ।
ते दृश्यदृषदो दृष्टाश्चिरं वेणुमतीतदाः ॥ ३७ ॥

असौ गतः श्रुतिपथं तत्र तापीतटे पुनः ।
आर्तानघवधूकण्ठकरुणः कुररीरवः ॥ ३८ ॥

असावस्माभिरवटग्रावाग्रेक्षणगोचरैः ।
प्रस्विन्नाङ्घ्रितलैर्दूराद्गम्भीरा सरिदीक्षिता ॥ ३९ ॥

तीर्णा मही महाभाग तीर्णा चर्मण्वती नदी ।
उद्देशास्ते च निर्बन्धान्निर्विन्ध्याया निरूपिताः ॥ ४० ॥

रूपिता साऽपि यत्नेन रत्नाकरविलासिनी ।
कान्ताखिलैस्वगश्रेणीनिक्वाणा कङ्कणावती ॥ ४१ ॥

विशेषज्ञ विशेषेण विचिता वीचिमालिनी ।
वेलानिलघनाश्लेषतरला मुरला नदी ॥ ४२ ॥

शीलिताः स्वैरकल्लोलवेलापवनवीजिताः ।
ताश्च तारेय कावेरीकूलतालीवनालयः ॥ ४३ ॥

उद्गर्भशुक्तियुवतिस्वैरस्वीकृतसैकता ।
दृष्टाऽऽपगा शुक्तिमती मुक्तांशुपटलोज्ज्वला ॥ ४४ ॥

तमःकोपितनिस्त्रासनायकाक्रान्तरोधसि ।
ताम्रपण्यी तथाऽस्माभिर्नाथ नीता निशीथिनी ॥ ४५ ॥

क्रान्ताः सन्ततमाकन्दमुकुलोषितकोकिलाः ।
केरलाः स्खलदासन्नमलयोपत्यकानिलौः ॥ ४६ ॥

रक्षोभुजङ्गः सोऽन्विष्टश्चिरं चन्दनशाखिषु ।
राजपादपराजीषु राजपुत्री च मार्गिता ॥ ४७ ॥

कक्कोलीतरवस्तुङ्गा लवङ्गाश्च विलङ्घिताः ।
 क्षुण्णश्च वनमेलानां वेलयां दक्षिणोदधेः ॥ ४८ ॥
 चैत्यषण्डेषु पाण्ड्यानां नीतं दिनमपण्डितैः ।
 क्षपा च क्षपिताऽस्माभिर्विपिने वानवासिके ॥ ४९ ॥
 कलहा रीतयस्ताश्च यत्रोद्दामार्थकासति ।
 कलहारीर्तेकण्ठानां द्वन्द्वानामधिरोहताम् ॥ ५० ॥
 यत्र ता निष्कुटभुवः स्फुटन्मारीचकोरकाः ।
 राजन्ते द्रौविडीदन्तज्योत्स्नापीतचकोरकाः ॥ ५१ ॥
 अपावृतवधूहारमैरीचिरुचिराजिर्ः ।
 सोऽपि चोलाजनपदः प्रविश्य सुविचारितः ॥ ५२ ॥
 स्थानान्तराणि दृष्टानि प्रतिष्ठाननिवासिनाम् ।
 सूर्याकाराः प्रविष्टाः स्मस्तच्च सूर्याकरं पुरम् ॥ ५३ ॥
 दृष्टोऽन्तः कुन्त्यवन्तीनां कुन्तलाः सुविलोकिताः ।
 प्रत्येकञ्च तुरुष्काणां विचित्रा वृक्षवाटिकाः ॥ ५४ ॥
 व्याहृताश्चाटवो लाटैर्विराटैर्वलितं भिया ।
 आन्त्रैरुक्तानि रन्ध्राणि न काञ्चयैः किञ्चिदीरितम् ॥ ५५ ॥
 गेहगर्भा विदर्भाणामाकोर्णान्तं विचारिताः ।
 उपरुद्धानि भोजानामजिराणि गृहाणि च ॥ ५६ ॥
 शीर्णा अपि दशार्णानां पर्णशाला विलोकिताः ।
 प्रत्यद्वलभीचैत्यं दत्ता दृग्दरदेवैः ॥ ५७ ॥
 सुदृष्टौ लवणाम्भोधेस्ततः पूर्वापरौ तटौ ।
 भ्रान्तं च शम्भोरभ्यर्णे गोकर्णसदनौकसः ॥ ५८ ॥
 सारार्थस्पर्शनौदार्यरुद्धरोषणधार्मिकैः ।
 तदव्यलीकमस्माभिः स्वामिसन्न निभालितम् ॥ ५९ ॥

१. B C यात्रोद्याने । २. B रि । ३. B C मोहनी । ४. B C न्ति द । ५. A स । ६. A मिः ।
 ७. B रं । ८. A रं स । B रेपु । ९. A लोभा । १०. A ग्वरदेषु च ।

उद्रीक्ष्य वीक्षितचरीं वेलां वैलक्ष्यचञ्चलाः ।

प्रप्लुताः स्मः परावृत्य श्रीपूर्वं पर्वतं प्रति ॥ ६० ॥

क्षुण्णः कपिकिशोरेन्द्र महेन्द्रः पुनरप्यसौ ।

काननं तच्च कालिङ्गं तत्पूर्वमिव वीक्षितम् ॥ ६१ ॥

स वृथाऽस्माभिरुद्धामधारानीरनिरागसि ।

लम्पाककटके पापः कापेयादवलोकितः ॥ ६२ ॥

अनुगोदं गतामोदा गताः स्मस्तदनन्तरम् ।

विप्रलुप्तानि विप्रदैराश्रमाणि निशाचरैः ॥ ६३ ॥

वदन्त इव वृत्तान्तमाद्र्द्रिं मैथिलीगतम् ।

चरिताश्चिरमस्माभिरुद्देशा दण्डकावने ॥ ६४ ॥

आहारं देहि वैदेहि क्व युवां रामलक्ष्मणौ ।

दण्डकारण्यकीराणामित्युत्कण्ठागिरः श्रुताः ॥ ६५ ॥

अनाददानाः कबलं मुहुर्वलितकन्धराः ।

उत्काण्ठिता इवात्यर्थं दृष्टाः पञ्चवटीमृगाः ॥ ६६ ॥

सौमित्रिणा शूर्पणखा यत्राक्रम्य विरूपिता ।

स देशः सूचितोऽस्मासु पङ्कशेषैस्तदङ्गकैः^१ ॥ ६७ ॥

तदीक्षितं जनस्थानं यत्र ते दूषणादयः ।

रामेणैकाकिना बाणैः कौणपाः कुणपीकृताः ॥ ६८ ॥

दारानुदारचरितो यत्र विन्यस्य लक्ष्मणे ।

गतः कनकसारङ्गनिग्रहाय रघूद्वहः ॥ ६९ ॥

गता गैत्ररमारीचमायाजालादधीरताम् ।

जानकी यातुधानेन यतो नीता च तेन सा ॥ ७० ॥

तावुभौ भ्रातरौ यत्र वञ्चितौ संवभूवतुः ।

देशः स दारुणोऽस्माभिरभव्यैरवलोकितः ॥ ७१ ॥

क्व नीतेति न जानीमो जानीमो रक्षसा हताम् ।
 तामर्धं रघुनाथस्य मैथिलीं कपियूथपाः ॥ ७२ ॥
 सोऽपि नो विदितो दस्युर्दशास्यस्तस्य केवलम् ।
 बहुमायावलम्बस्य निलये नास्ति निश्चयः ॥ ७३ ॥
 इतः काष्ण्यायसस्तस्य पातितः स्यन्दनोऽम्बरात् ।
 चण्डचञ्चुपुटाग्रेण गृध्रेन्द्रेण जटायुषा ॥ ७४ ॥
 सा दशा रामभद्रस्य तद्रक्षोऽद्यापि जीवति ।
 धिङ्मनो मिथ्यातपःक्षामान् स्वस्ति वः साध्यतामितः ॥ ७५ ॥
 वयमुक्ता मुनिवरैर्मन्युगद्गदया गिरा ।
 इति गोदावरीकच्छे पृच्छन्तो रामवत्सलैः ॥ ७६ ॥
 न पीता वातगण्डूपास्तिवषः कोष्णा न शीलिताः ।
 सा शीर्णपर्णार्धमयी स्मृताऽप्यासीन्न पारणा ॥ ७७ ॥
 नाकर्णितः खगो मार्गान्नामृष्टैः पृषैतो लिहन् ।
 न सारिता लतोन्मार्गचलद्वयालोलपल्लवा ॥ ७८ ॥
 उद्धृष्टौ न जटाभारश्चीरमार्द्रं न पीडितम् ।
 समाहृतोऽजाग्रे च न त्वगातपमर्मरा ॥ ७९ ॥
 अस्मदाभाषणोद्धृतारामोत्कण्ठैर्महर्षिभिः ।
 यथावस्थितनिष्पन्दैः शेषमामृष्टमाह्निकम् ॥ कुलकम् ॥ ८० ॥
 तापसीनां समाजेषु तत्र तत्राश्रमान्तरे ।
 कथा पुराणी सीतायाः श्रुताऽस्माभिरुदश्रुषु ॥ ८१ ॥
 शून्यपर्णचतुःशालं विशालचितिसंकुलम् ।
 स्वर्गिणः शरभङ्गस्य प्रविष्टाः स्मस्तपोवनम् ॥ ८२ ॥
 अकृत्वा रामसंभाषां यद्गगान्मेघवाहनः ।
 तत्कारणविदो दृष्टाः प्रतिवेश्म तपस्विनः ॥ ८३ ॥

वाञ्छिभ्रणात्स चास्माभिः सुतीक्ष्णः सुमहामुनिः ।
कृतः प्रवातहैमन्तक्षपान्तभूतैर्दुर्दिनः ॥ ८४ ॥

रुद्धा मुनिभिराख्यातशार्तकणिकथैर्वयम् ।
पञ्चाप्सरसि मज्जन्तः सरस्युन्मुरजारवे ॥ ८५ ॥

पुनः प्रस्रवणस्याद्रेः परिवृत्य निरूपिताः ।
पादाः प्रपातसलिलक्षोदालीदूरशीतलाः ॥ ८६ ॥

कूजत्कारण्डवकुला वकुलाचितरोधसः ।
दृष्टाः पम्पाप्रभृतयो भूरयोऽथ जलाशयाः ॥ ८७ ॥

चिरादप्यशकलोलकलोलरवशीतलान् ।
मोक्तुं नस्तान्न राजीवराजीवलयिनो मनः ॥ ८८ ॥

शतकृत्वः शिखरिणः शतकृत्वः सरित्तटाः ।
शतकृत्वश्च ताः साक्षात्कृताः कान्तारभूमयः ॥ ८९ ॥

अन्विष्टा सुप्तसिंहासु गुहासु जनकात्मजा ।
करिकङ्कालकूटेषु पिशिताशी गवेषितैः ॥ ९० ॥

सकीलकाः शर्करिलाः करालकुशकोटयः ।
ता निष्कारणमस्माभिर्लघुभिर्लङ्घिता भुवः ॥ ९१ ॥

विलानि प्रतिवल्मीकमवगाढानि भोगिनाम् ।
विचितानि विहङ्गानां नीडानि प्रतिशाखि च ॥ ९२ ॥

पृथक्कृताः पत्रपुटाः पाटितानि फलानि च ।
कुड्मलानां हठाद्भिन्नं निर्वन्धनविडं मुखम् ॥ ९३ ॥

ग्रन्थिपल्लवयोः सन्धावन्तर्वन्धनपुष्पयोः ।
मध्ये स मार्गितोऽस्माभिर्मायावी सारवल्कयोः ॥ ९४ ॥

तेषु तेषु विगाढोरःप्रेरणप्राप्तवर्त्मसु ।
आत्माऽस्माभिर्निराशङ्कैः संकटेषु प्रवेशितः ॥ ९५ ॥

१. A द्रुम २. A मात्स्य C मन्द ३. B स्वा ४. B विलोकि । ५. B इषाद्भि । C लिषाद्भि
६. A नवत्स C निबन्ध ७. B क ।

प्राप्तानि विप्रकृष्टानि सूक्ष्माण्यधिगतानि च ।
 दृष्टा मिथः पदार्थानां सन्धयः समवायिनाम् ॥ ९६ ॥
 न कस्यामपि काष्ठायामस्माभिरवलोकिता ।
 महिषीक्ष्वाकुचन्द्रस्य चन्द्रिकेव कुहूनिशि ॥ ९७ ॥
 वार्ताऽपि न श्रुता काचित् तस्य च क्रूररक्षसः ।
 वृथैव भ्रान्तमस्माभिर्वीरं विश्रुतविक्रमैः ॥ ९८ ॥
 न किञ्चित् कृतं प्रष्टुंश्चल वालिसुत स्वयम् ।
 धूमः समुल्लसत्येव शिखी जाड्यमपोहति ॥ ९९ ॥
 आरात्रायस्व वा पृष्ठं तथा भूयो यतेमहि ।
 आनुष्यं त्वत्प्रसादेषु यथा नः स्यात्कियत्स्वपि ॥ १०० ॥
 इत्युदीरितभूतार्थानुदारचरितान् कपीन् ।
 उद्यमान्तरैर्दत्ताङ्गानङ्गदः पुनरब्रवीत् ॥ १०१ ॥
 दृष्टद्रष्टव्यपर्यन्ताः कोयमात्मन्यनादरः ।
 इतोऽधिकमनुष्ठातुमलमेकपदेन कः ॥ १०२ ॥
 श्लाघ्याः कस्य न ते यूयं यैरयं दक्षिणापथः ।
 साद्रिसिन्धुपरिक्षेपः क्षुण्णः कतिपयैः क्षणैः ॥ १०३ ॥
 न दूरमिषवो यान्ति स्खलन्ति मरुतोऽद्रिषु ।
 मनो विरमति श्रान्तं को युष्माननुधावति ॥ १०४ ॥
 विश्राम्यत परिश्रान्ताः प्रसरामोऽधुना वयम् ।
 अस्य कार्यस्य पर्यन्तः पर्यायादवसीयताम् ॥ १०५ ॥
 अथार्याः कार्यसौरस्यात् श्रमोऽयं चेन्न गृह्यते ।
 तदायार्तं समं सर्वे यथाशक्ति यतेमहि ॥ १०६ ॥
 क्षुण्णायां दिशि युष्माभिर्न जिगीषाऽधिकाऽस्ति नः ।
 परमच्छिन्नवाञ्छत्वादुञ्छार्थमयमुद्यमः ॥ १०७ ॥

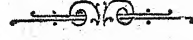
अरोचत समस्तेभ्यो वालिपुत्रस्य तद्वचः ।
 बृन्दे तत्र ध्रुवा सिद्धिर्मिथो यत्रैकवाक्यता ॥ १०८ ॥
 ते विनिश्चित्य सुचिरं वानरेन्द्रास्तरस्विनः ।
 प्रतस्थिरे यूथवराः प्रातः पत्ररथा इव ॥ १०९ ॥
 तत्तद्विचिक्युर्विन्ध्याद्रेर्वानरेन्द्रा वनान्तरम् ।
 यत्र यत्र कृतः पूर्वं नेदीयस्त्वादनादरः ॥ ११० ॥
 विचित्य विन्ध्यमखिलं लेभिरे हरयः श्रमम् ।
 असूच्यत न स क्वापि रामरामामलिम्लुचः ॥ १११ ॥
 अथापतन्नपर्यन्तं ज्वलन्तं गिरिजङ्गलम् ।
 मूर्तिमन्तमिवायातमयोगं रामसीतयोः ॥ ११२ ॥
 विचिन्वन्तश्चिरतरं यत्र श्रान्ता वनौकसः ।
 लतामपि लघुच्छायां नासेदुर्मैथिलीं कुतः ॥ ११३ ॥
 ग्रावाणो रावणक्रूरास्तैराक्रान्ताः पदे पदे ।
 आसादिता पुनः क्वापि न सीताशीतला सरित् ॥ ११४ ॥
 समन्तादुदभृज्यन्त केवलं वालुकासु ते ।
 शुष्काननाः शुष्कनदीः खनन्तोऽम्बु न लेभिरे ॥ ११५ ॥
 गिरिष्वमार्गन् प्लवगास्तृड्गोच्चलितासवः ।
 सन्नयस्तसीताविचयाः प्रपातसलिलस्रुतिम् ॥ ११६ ॥
 इतस्ततः सिकतिलाः स्थलीस्तेजस्तरङ्गिणीः ।
 ते निपेतुः पयोमोहात् पिपासार्तास्तपस्विनः ॥ ११७ ॥
 अथ स्तिमितपक्षग्रासुन्नमन्तीमदूरतः ।
 ददृशुः सारसश्रेणीमासन्नजलशंसिनीम् ॥ ११८ ॥
 प्रस्निग्धशाद्वलश्यामं सीमान्तमलभन्त च ।
 सिद्धयेवोर्पितमुत्सङ्गमनुबन्धप्रसन्नया ॥ ११९ ॥

स्मृताञ्जनेयसंबन्धो नूनमासीत्तदाऽनिलः ।
यदकस्मादतीवार्द्रः कपीन् प्रत्येकमामृशत् ॥ १२० ॥
तत्रापश्यन्न सरसीर्न सरः सरितं न च ।
विचिन्वन्तो बिलस्यैव द्वारमारादसूचयन् ॥ १२१ ॥
कलं क्वणन्त्यः कलहंसमालाः कुर्वन्ति येनाशु गतागतानि ।
यतस्सुशीतः शनकैरुपैति पातालमूलाभिजनो नभस्वान् ॥ १२२ ॥
किमेतदित्यूढावितर्कदोलो बलीमुखेन्द्रः स महेन्द्रनसा ।
तन्निश्चयाय प्रजिघाय शीघ्रं निवेश्य कुत्रापि कपीन् पुरोगान् ॥ १२३ ॥

येनाद्य रामचरितं चरिताद्भुतेन स्वेनाधरीकृतमतीव महीतलेऽस्मिन् ।
तेनैव पालकुलचन्द्रमसा तदित्थमुत्थापितं जगति पश्यत चित्रमेतत् ॥
इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये बिलदर्शनो नाम
दशमः सर्गः समाप्तः ॥

किं शीघ्रभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः
किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
दुग्धाब्धिलुब्धमुधयाऽपि न किञ्चिदेव
यत्राभिनन्दसुकवेः प्रसरन्ति वाचः ॥
तस्यैकस्य निकामदानरभसप्रोल्लासिनः शोभते
श्लाघ्ये वस्तुनि यत्र तत्र पृथिवीपालस्य कौतूहलम् ।
रुध्वा सर्वदिशो मनोरथपथातीतार्द्धिभिः पुस्तकैः
सत्काव्याभिरतेन रामचरितं येन प्रतिष्ठापितम् ॥

अथैकादशः सर्गः ।

ते निपेतुः समं सर्वे मौर्वीमुक्ता इवेषवः ।
 एकलक्ष्ये विलद्वारि वेगव्याकुलकेसराः ॥ १ ॥
 अजिघ्रन्नथ संकीर्णं तत्रामोदममानुषम् ।
 अशृण्वंश्च शयानस्य निश्वासानिलनिस्वनान् ॥ २ ॥
 अपसम्भुर्भयात्पादैर्मुखैः ससुः कुतूहलात् ।
 विलाग्रद्वारपर्यन्तवलयस्था वलीमुखाः ॥ ३ ॥
 ते दूराद्दृष्टुर्दीप्तिं प्रत्युप्तविकटाश्मनः ।
 महाधनपरीतस्य पर्यङ्कस्येव शङ्किताः ॥ ४ ॥
 तत्परीयुर्महातल्पं सविकल्पा वलीमुखाः ।
 आचिक्षिपुः शिरःस्थानादुत्तरीयमनन्तरम् ॥ ५ ॥
 दूरमीयुश्च दृष्ट्वैव मुखमुज्ज्वलकुण्डलम् ।
 निद्रानिमीलितस्यापि स्मेरस्येव सुरद्विषः ॥ ६ ॥
 तस्यापतन् शनैः मूर्ध्नि मुद्रामक्षणोरमोचयन् ।
 नेशुर्नासाविवरैयोरविशन् अश्रुकाननम् ॥ ७ ॥
 मन्द्रध्वनिं माणामिव स्वैरं तुन्दमवादयन् ।
 ददुर्निकुट्टनं वक्षस्यक्षुण्ण इव कुट्टिमे ॥ ८ ॥
 उच्चयं मोचयामासुरुच्चरन्नुर्निष्कनायकम् ।
 बभञ्जुर्भुजयोजोषमङ्कस्थाः कङ्कणावलिम् ॥ ९ ॥
 तूलीं धूलीभिरकिरन्नुपधानमपाटयन् ।
 प्रच्छदाञ्चलमाकृष्य मुहुः पादावमार्जयन् ॥ १० ॥

१. B रवनिश्चलान् D सिव निश्चलान् । २. A समं । C शनैः । ३. A सुषिर । ४. B C सा
 ५. B C कं ।

छित्वा शतसरं हारं हत्वा पादेन शेखरम् ।
 उच्चैरसित्वा श्रवसोरश्रयन् शरणं दिशः ॥ ११ ॥
 तेनापनिद्रः क्षोभेण कर्मष्ठारुणेक्षणः ।
 उदियायायुधी क्रोधः कोऽप्यसौ कायवानिव ॥ १२ ॥
 ददृशुस्तस्य दूरस्थाः कपयः कायसौष्ठवम् ।
 सोऽपि तान्वीक्ष्य काक्षेण क्षणमुद्भूतवागभूत् ॥ १३ ॥
 कपिकीटाः कुतो यूयमागताः कालनोदिताः ।
 खिलीकृतं मयोद्देशं निश्शालकं शयालुना ॥ १४ ॥
 क्षान्तं प्रमादकापेयमिदं वः प्रतिगम्यताम् ।
 अथावलेपः स्फुरति क्रियतामायुधग्रहः ॥ १५ ॥
 इति वाचि प्रगल्भायां तस्य ते जातसाध्वसाः ।
 परस्परस्य पश्यन्तः प्रत्यपद्यन्त नोत्तरम् ॥ १६ ॥
 प्रत्युद्योतहतोद्योताः खद्योता इव ते दिवा ।
 अध्वान्तैचकिताः पेतुर्गुल्मस्य महतरैस्तले ॥ १७ ॥
 ऊचुः सेनापतिं नाथ विलमस्माभिरीक्षितम् ।
 दूरादेव च दुर्वारद्वारपूरुषभीषितैः ॥ १८ ॥
 सर्वे वयमधो नीतास्तेनात्युद्धतया गिरा ।
 गिरयः सागरेणेव महाप्रलयवेलया ॥ १९ ॥
 स रक्षति विलं वीर व्यक्तं नक्तञ्चरेश्वरः ।
 किं भूयसाऽस्त्यसन्देहं तत्रैव जनकात्मजा ॥ २० ॥
 विप्रचित्तिप्रभृतिषु प्रकृष्टो दनुजेषु वा ।
 स निद्रया विनयते तत्रेन्द्रविजयश्रमम् ॥ २१ ॥

१. BC स्वरं २. AB यकुवा योधः कोऽप्ययं कोपवानिव । ३. A मद्भूतवान् । ४. CD न । ५. CD स्थ । ६. CD तद्गूदेव ।

योऽस्तु सोऽस्तु मतेऽस्माकमतिविस्मयकारणम् ।

स्तोतव्यो बिलवास्तव्यः सोऽवलेपकलो युवा ॥ २२ ॥

के वयं वायुपुत्राद्यैरप्यमीभिस्तवानुगैः ।

अजिते दुर्गमं तास्मिन्वालिपुत्र बिलोदरम् ॥ २३ ॥

तानथाश्वास्य चकितानालोच्य सह मन्त्रिभिः ।

चचाल वालितनयः प्रतिमल्लकुतूहली ॥ २४ ॥

ततः प्रतिभट्टादोपश्रवणानन्तरोत्थिताः ।

जगृहुर्विग्रहाकूतमनीकस्था वलीमुखाः ॥ २५ ॥

येऽपि प्रत्याययुर्भग्रास्तेऽपि तत्रोहुरुद्धतिम् ।

किमप्युन्मीलति स्थाम प्रभोः शूरस्य संनिधौ ॥ २६ ॥

तेन शौर्यरसेनासीदनाश्वानपि मूर्छता ।

प्रकामपीतसंशुक्तसंकाशो वालिनन्दनः ॥ २७ ॥

जगाम सिद्धौषधतामसावारभटीरसः ।

सद्यश्चिकित्सितासाध्यप्लवगाध्वश्रमज्वरैः ॥ २८ ॥

चेलुरुन्मूलितासन्नद्रुमशैलायुधोद्धताः ।

प्रत्येकमरिसंहारमाशंसन्तः प्लवङ्गमाः ॥ २९ ॥

तेऽभिजग्मुस्तमुद्देशं यत्रोत्सार्य कपीनसौ ।

पुनर्भजे बिलद्वारि विस्त्रब्धप्रबलायितम् ॥ ३० ॥

अभिवीक्ष्य बिलद्वारि वानरास्तं महौजसम् ।

चक्रुः किलकिलाशब्दं ववल्गुश्च बलोत्कटाः ॥ ३१ ॥

अलक्ष्यत बिलद्वारि घोरे घोराकृतिः स तैः ।

समारूढो यमस्येव जिघांसोर्व्यात्तमाननम् ॥ ३२ ॥

कपयः प्रतिबोधाय महाकायस्य तस्य ते ।
 चक्रुः लीनाः कलकलं मशका इव कर्णयोः ॥ ३३ ॥
 बुबुधे विबुधोन्माथी समनह्यन्त यूथपाः ।
 जहास प्रत्यभिज्ञाय तानसौ पुनरागतान् ॥ ३४ ॥
 पप्रच्छाङ्गदमालोक्य कोऽयं तस्यैष वालिनः ।
 दैवदोषादनार्येण हतो येनार्यदुन्दुभिः ॥ ३५ ॥
 किमर्थमिममुद्देशं बह्वपायमुपागतः ।
 कच्चिन्मार्गति सुग्रीवमादेशादेष वालिनः ॥ ३६ ॥
 हत्वा वा वालिसुग्रीवावयमद्योत्थितो युवा ।
 अनर्जितां स्वप्रवरैर्जिगीषति महीमिमाम् ॥ ३७ ॥
 इत्युवाच स तानृक्षं प्रवगान् प्रमना इव ।
 समृद्धसाहसरसंप्रातराशमनोरथः ॥ ३८ ॥
 स्वं स्वं वदत विज्ञानमितो भवत संभृताः ।
 सर्वानेव कुलारातीन् दोःशाली दलयामि वः ॥ ३९ ॥
 अयमुन्मौलिरथवा शरणं रणवर्जितः ।
 प्रणम्य यातु चरणौ रणौत्सुक्योत्थितस्य मे ॥ ४० ॥
 संनाहकृतवेगैस्तैः संनाहं भ्रमयन्बली ।
 दितिभूश्चक्षमे दर्पादिति भूरि वदन्नसौ ॥ ४१ ॥
 केचित्तमाक्रान्तविलं विलङ्घितपुरस्सराः ।
 जघ्नुः प्लवङ्गास्तरुणास्तरुणार्कनिभाननाः ॥ ४२ ॥
 अन्येऽवर्षन् शिलाजालं लाजालकृतिपेशलम् ।
 असौ यदूहे शिरसा रसादिव महासुरः ॥ ४३ ॥
 स्फुरन्महोलासहसा सहसा तन्मुखद्युतिः ।
 रजनीर्वै रविच्छायान् विच्छायानकरोत्कपीन् ॥ ४४ ॥

ते चोपससुः शनकैरनीकस्य मुखानि ये ।
 ते चक्रुर्धनमाश्लेषं ये वक्षांसि भुजाश्च ये ॥ ४५ ॥
 ननर्त नमिताग्राङ्घ्रिः स्कन्धयोग्न्धमादनः ।
 ववल्लोन्नतलाङ्गूलः शरभः शिरसि क्षणम् ॥ ४६ ॥
 लम्बमानो बभौ कण्ठान्निष्कम्पो निष्कवन्नलः ।
 लग्नो मुक्तागुणे गाढं नीलो नायकतां ययौ^१ ॥ ४७ ॥
 तिरश्चकार केयूरं कुमुदः क्रान्तकूर्परः ।
 ऋषभः शुशुभे तिष्ठन्नवष्टभ्य शिरोमणिम् ॥ ४८ ॥
 वीरौ च मैन्दद्विविदौ व्यथत्तां मणिवन्धयोः ।
 जात्यजाम्बूनदच्छेदरुचा रुचकविभ्रमम् ॥ ४९ ॥
 प्रावेशयद्भीममुखः शूले नासान्तरालयोः ।
 चिक्षेप चक्षुषोः पांसुमंसारूढो दरीमुखः ॥ ५० ॥
 दन्तैर्दन्तच्छदपुटं पाटयामास दुर्मुखः ।
 शब्दोत्तरां च मुखरः केशान्ते कर्तरीं दधौ ॥ ५१ ॥
 पनसस्तुटिशश्चक्रे कटीमाक्रम्य कङ्कटम् ।
 इन्द्रजालुश्च जालुस्थश्चीरग्रन्थिममोचयत् ॥ ५२ ॥
 इत्यभीक्ष्णं क्षपयतः कपीनुच्चावचानसौ ।
 प्रतिप्रतीकमधुनान्महोक्ष इव मक्षिकाः ॥ ५३ ॥
 विजित्य मूर्च्छामुत्पुच्छाः कपयो भूरजश्चिताः ।
 क्रुद्धास्तं पुनराजग्मुः जग्मुर्विप्रकृताः पुनः ॥ ५४ ॥
 ऊचुश्च ते वालिसुतं वयं भग्नाः स्वयं भवान् ।
 गत्वा मन्त्रवलेनाशु विलाद्यालमपोहताम् ॥ ५५ ॥
 छिन्नाः सटाः शिरः पिष्टमुरः पृष्ठं च पोथितम् ।
 मुक्ताः स्मो मृतसंकल्पाः ते निमीलितचक्षुषः ॥ ५६ ॥

करेणादाय लाङ्गूलं तेन व्योमाङ्गणे वयम् ।
भ्रामयित्वोज्झिता भूमौ वमन्तः शोणितं मुखैः ॥ ५७ ॥

उच्चचाल तदाकर्ण्य कुपितः किञ्चिदङ्गदः ।
तं जाम्बवद्वायुसुतावपीशं नानुजग्मतुः ॥ ५८ ॥

एककः प्रार्थयामास महत्तद्भूतमङ्गदः ।
प्रवेशयन्ति सन्देहं न बहून्बाहुशालिनः ॥ ५९ ॥

तस्य तन्मत्सरान्धोऽपि दैत्यस्तुष्टाव सौष्ठवम् ।
करोति गुणसंवादो बलेन हि वशंवदम् ॥ ६० ॥

ऊचे सेनापरिक्षिप्तः सोऽज्वलिप्तमिदं वचः ।
अनेकनायकन्यासविकटाङ्गदमङ्गदम् ॥ ६१ ॥

यत्सत्यं वालिनः सूनुरनुक्तोऽपि प्रतीयसे ।
प्रसूयतेऽपकृष्टोऽपि नामृगेन्द्रं मृगाधिपः ॥ ६२ ॥

इदं त्वसदृशं बाल यद्वालिरिपुकिङ्करः ।
दुर्गत्यर्थीव गृह्णासि बहुदुर्गामिमां दिशम् ॥ ६३ ॥

शत्रुसन्ततिपक्षेऽपि किं वयं न गवेपिताः ।
कस्तेऽभूद्वालिविश्वासः पितृव्ये पितृविद्विषि ॥ ६४ ॥

क्व नु सद्वत्सलः श्रीमान् क्व नु विद्वाननास्तिकः ।
क्व नु शक्तः क्षमाशीलः क्व नु कुल्यप्रियः प्रभुः ॥ ६५ ॥

आपृच्छ्य तौ चीरभृतौ चिरव्युषितमत्सरः ।
विस्रब्धं त्वयि दुष्प्राज्ञं स प्राज्ञः प्रहरिष्यति ॥ ६६ ॥

अद्यापि चेत्चेतयसि पितुः स्मरसि चोन्मनाः ।
आपन्नगृह्णान्भज नः त्यज दायाददासताम् ॥ ६७ ॥

किं ते किष्कन्धया कार्यमनार्यकपिजुष्टया ।
चिरमास्व ममाश्वासोद्विलेऽस्मिन्वालिनोऽधिकः ॥ ६८ ॥

१. A वध्येषान्नाभि । २. A मृदा ३. A शिव ४. BC शाम् । D महीम् । ५. BC मम स्वत्वा ।
१३

तं राजपुत्रापशदं कथं च बहुमन्यसे ।

पार्श्वकेण पिधाय स्वं पितुस्ते निजघान यः ॥ ६९ ॥

मा ग्रहीस्तस्य नामापि हृतभार्यस्य रक्षसा ।

संभृतात्मजिगीषस्य यस्यास्था वानरेष्वपि ॥ ७० ॥

तस्य पित्रा निरस्तस्य को ददाति प्रतिश्रयम् ।

ऋते रविसुताज्जाल्मादेकोदरवधैषिणः ॥ ७१ ॥

राघवो वालिनः शत्रुः पौलस्त्यो वालिनः सुहृत् ।

कथं ते वालिपुत्रस्य वृत्तिर्विसदृशी तयोः ॥ ७२ ॥

हितारोचकिभिर्मुग्धैः परिविष्टस्य तेऽधुना ।

आत्मशत्रोरिव व्याधिर्न व्यामोहो विरंस्यति ॥ ७३ ॥

अद्यापि प्लवसे बाल वहिरेव रणोदधेः ।

अभिषेणयसि प्रष्टैः क्रोष्टुर्भिर्यन्मृगाधिपम् ॥ ७४ ॥

दैत्योऽहं दुर्मो नाम दुन्दुभेः सदृशः सुतः ।

श्रुतः सुभटगोष्ठीषु प्लवङ्गमशिशो न ते ॥ ७५ ॥

मयानुरोधेन मया विलेजन्यर्जुनाविले ।

कालोज्यमरिसत्कालो नीयते वचनीयते ॥ ७६ ॥

ससैन्येन त्वया सार्धं मम निद्रासुखच्छिदा ।

स यास्यतीन्द्रः सोपेन्द्रो निद्रामद्य निरायताम् ॥ ७७ ॥

ममोद्धोधितकण्डूतेस्त्वयैकाहतिनाशिना ।

निकामनिकषस्तम्भो भविष्यति भुजस्य कः ॥ ७८ ॥

तिष्ठ प्रहर सारं ते कलयामि किशोरक ।

विभेषि चेन्निवर्तस्व क्लीबे कारुणिका वयम् ॥ ७९ ॥

तमुवाचाङ्गदः क्रुद्धः क्रमः केनातिवर्त्यते ।

अनुधावस्व पितरं करोमि सदृशं पितुः ॥ ८० ॥

इत्युत्प्लुत्य विलोक्याशाः पुनः स तमभाषत ।
 यत्सत्यमनुकम्पा नस्त्वय्यनाथे विलौकासि ॥ ८१ ॥
 शयालो विलमुत्सृज्य शेष्वान्यत्र यथासुखम् ।
 स्वमायितसमे कोपः कोऽस्माकं त्वद्विकथने ॥ ८२ ॥
 अथासावास्थितद्वारो वानरेन्द्रगणेश्वरः ।
 प्रजज्वालार्धचन्द्रेण लब्धेनासुरतोयधेः ॥ ८३ ॥
 प्रतलैर्मुष्टिभिलोष्ठैर्दुमैरश्मभिराद्रिभिः ।
 प्रजह्रे च यथाक्रोधं प्रहारक्रमकोविदः ॥ ८४ ॥
 तदारुं क्षणमन्दाक्षनिद्रावलनवञ्चनैः ।
 विजिग्ये वालिपुत्रस्य दैत्योऽद्रिद्रुमदुर्दिनम् ॥ ८५ ॥
 स चकार महावीरः सामीरेरपि विस्मयम् ।
 गिरिवृष्टौ विशिष्टायामविशिष्टेन वर्ष्मणा ॥ ८६ ॥
 नगैरङ्गदमुक्तैस्तैस्तस्य लोमापि न क्षतम् ।
 प्रतिघातप्रतीपैस्तु स्वैव निष्पिपिषे चमूः ॥ ८७ ॥
 विसदण्डानिवादाय हस्ताभ्यां स महातरून् ।
 पश्यत्सु कपिसिंहेषु वभञ्जासुरकुञ्जरः ॥ ८८ ॥
 अपादशिवरं विन्ध्यमद्रुमं दण्डकावनम् ।
 स्थलीरलोष्टपाषाणाश्चक्रे वितथमङ्गदः ॥ ८९ ॥
 क्रूरं मुसलमुद्यम्य दर्पात्स्मेरस्तमब्रवीत् ।
 दैत्यो धुतसमस्तास्त्रमपि धाम दुरासदम् ॥ ९० ॥
 हेलावहतगीर्वाणभटास्थिकणगर्भिणीम् ।
 ईक्षमाणोऽपि जयैसि त्वमस्य मुखमेखलाम् ॥ ९१ ॥
 इति ब्रुवाणस्य जवादाक्षिप्तेनाक्षुनोर्द्विली ।
 तेनैव मुसलेनास्य मुखोलूखलमङ्गदः ॥ ९२ ॥

स तेनाच्छिन्नमुसलो मुषण्डीमसुरोऽग्रहीत् ।
मुषण्ड्यां मुषितायां च मुद्गरं घोरमाददे ॥ ९३ ॥

त्रस्तेषु दिवि देवेषु भुवि शाखामृगेषु च ।
मुष्ट्याऽभिनद्वालिसुतस्तस्य मुद्गरमुद्यतम् ॥ ९४ ॥

कराभ्यामभिनत्स्वङ्गमङ्घ्रिभ्यामहरद्ददाम् ।
दूरमावेष्टयामास लाङ्गूलेन च लाङ्गलम् ॥ ९५ ॥

कक्षयोरक्षिपत्पाशं प्रासमास्येन चाददे ।
तस्य निःशेषयामास हसन्नेवायुधानि सः ॥ ९६ ॥

तं प्रत्युग्रायुधग्रामविप्रलोपव्यलीकैतः ।
दैत्यो दुर्वारनियतिर्नियुद्धाय न्यमन्त्रयत् ॥ ९७ ॥

ततः परिकरन्यासक्षणव्यग्रौ विरेजतुः ।
मुष्टिपीडनपिष्टाद्रिच्छुरितोरःस्थलाबुभौ ॥ ९८ ॥

मलावुत्फुल्लवक्त्राब्जौ तौ कृताग्रभुजग्रहौ ।
क्रीडयेव न्ययुध्येतामक्रूरैः करणैः क्षणम् ॥ ९९ ॥

अथाब्दाविव गर्जन्तावाघूर्णन्तौ नदाविव ।
क्षुब्धाविव नभस्वन्ताविविष्मन्ताविवोद्धुरौ ॥ १०० ॥

बद्धवैराविव व्यालौ क्रुद्धौ मदकलाविव ।
भिन्नव्रजाविव वृषौ सिंहावेकगुहाविव ॥ १०१ ॥

त्वराभिलषितौ कान्तौ दन्तादन्ति कचाकचि ।
मिथः सूचीगतिं प्राप्य सूक्ष्मसन्धी समीयतुः ॥ १०२ ॥

तयोः संभेदपृथुभिः पार्ष्णिघातैर्मुहुर्मही ।
चकम्पे च विदद्रे च ननाद च ननाम च ॥ १०३ ॥

अवाग्वालिसुतः किंस्विदूर्ध्वं दैत्यः स्विदुत्प्लुतः ।
पार्श्वयोः पुरतः पश्चादुभौ स्विर्पुरतः समम् ॥ १०४ ॥

१. A भूषण्डी २. A D त्य ३. B C D कि । ४. A न्ताविवोद्धुरौ । ५. B C D किमुत्प्लु ।
६. C D कुरु ।

हाहा हताः स्मः सर्वेऽमी मैवं भोः कपिभिर्जितम् ।

मा स्म वल्गत यूथेशाः संशयस्थानुभाविमौ ॥ १०५ ॥

वात्येयं केवला नोभौ शब्दमात्रमिदं न तौ ।

न दैत्यो न च तारेयो रेणुरेकैव राजते^१ ॥ १०६ ॥

चतुष्पाणि चतुष्पादमंसलग्नाननद्वयम् ।

ताभ्यामन्यदिदं भूतं बत निर्मितमद्भुतम् ॥ १०७ ॥

इत्यन्योन्यमुपारूढवितर्कोत्फुल्ललोचनाः ।

कपयश्चिन्तयामासुः पश्यन्तः प्रधनं तयोः ॥ १०८ ॥

युयुधाते महायोधौ तावदृष्टचरौ चिरम् ।

श्वेतपर्वणि संरब्धौ रुद्रवैवस्वताविव ॥ १०९ ॥

युगपज्जम्भतुर्मोहं युगपज्जम्भतुर्महीम् ।

उज्जम्भतुश्च युगपत्तौ मिथः सुहृदाविव ॥ ११० ॥

मुहुर्वान्तसफेनास्रौ तौ विस्रस्तशिरोधरौ ।

जम्भतुर्जीवसन्देहं वालिदुन्दुभिनन्दनौ ॥ १११ ॥

अत्यशेताङ्गदं दैत्यस्त्वर्चौ करणयोग्यया ।

तिरश्चकार तारेयस्तरसैवान्धुतेन तम् ॥ ११२ ॥

तुष्टुवे सुरसंघातैः कपिभिश्च कपीश्वरः ।

अव्याजबाहुद्रविणस्तेनैवैकेन दानवः ॥ ११३ ॥

प्रविष्टोऽङ्गददोःपाशं दैत्यो निष्क्रान्तलोचनः ।

मुमोच सार्धमसुभिर्नादं नाकिभयङ्करम् ॥ ११४ ॥

तमुद्यम्य महाकायं दर्शयित्वा दिवौकसाम् ।

महाबलो वालिसुतश्चिक्षेप लवणाम्बुधौ ॥ ११५ ॥

१. B-C वैषरेचकी । २. D मसमग्रा । ३. B C लव । ४. B C D रङ्गदैत्यः । ५. A रः । ६. B C D दस्य

दुन्दुभयो दिवि दध्वनुरुचै

रुच्यश्रुजाः कपयश्च ववल्गुः ।

सिद्धनिकायकराब्जविमुक्तं

माल्यमथाङ्गदमूर्ध्नि पपात ॥ ११६ ॥

दीपः सतां स खलु पालकुलप्रदीपः

श्रीहारवर्ष इति येन कविप्रियेण ।

सद्यः प्रसादभरदत्तमहाप्रतिष्ठे

निष्ठापितः पिशुनवाक्प्रसरोऽभिनन्दे ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये

एकादशः सर्गः समाप्तः ॥

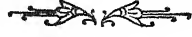
किं शीघुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः

किंवा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।

दुग्धाब्धिलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव

यत्नाभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

द्वादशः सर्गः ॥

रुचिराहवकर्मतोषितं त्रिदशप्रेरितमाल्यमण्डितः ।
 प्रविवेश सह प्लवङ्गमैर्विलपातालमनर्गलोऽङ्गदः ॥ १ ॥
 अभयं वचसाऽङ्गदो ददाववलम्बं वपुषाऽञ्जनासुतः ।
 बलमृक्षपतिश्च सान्त्वनैः प्लवगानां गहने निमज्जताम् ॥ २ ॥
 स्वलतां चलतां विघूर्णतां गलतां गाढमभिघ्नतां मिथः ।
 बिलगर्भतमस्यभूच्चिरं प्लवगानां तलयानविप्लवः ॥ ३ ॥
 अनुदन्ननुजीविनः प्रभूनथ बालाः स्थविरानलङ्घयन् ।
 गुरवोऽन्तसदामधोऽभवन्नवकृष्टाः प्रवरान् प्रचिक्षिपुः ॥ ४ ॥
 नल जीवसि जीवं जाम्बवन्बलमाश्वसय वालिनन्दन ।
 गव गच्छ गवाक्ष देशय द्विविदं ध्यायसि मैन्द का गतिः ॥ ५ ॥
 प्रसभं चलैतीव कः खलो गलहस्तं वत को ददाति मे ।
 युवराज इवायमीयते बलवान् कश्च विलङ्घ्य वालधिम् ॥ ६ ॥
 चल चन्दन गन्धमादन क भवानन्ध इवानुधावति ।
 गज गर्जसि किंनु सांप्रतं निषध क्वासि निषेध संप्लवम् ॥ ७ ॥
 किमयं सुमहान् भुजङ्गमः किमु लाङ्गूलमिदं हनूमतः ।
 विटपः स्विदयं सकण्टकः किमथासीदति कौमुदः करः ॥ ८ ॥
 लिखतीव नखेन कस्त्रिकं मम कण्डूयति कश्च सक्थिनि ।
 गवयस्य निगूढनर्मणो नियतं पाणिरयं भविष्यति ॥ ९ ॥
 मम मार्गति कोनु वक्षसि प्रणयिन्या इव निस्त्रपः स्तनौ ।
 अयमाननसंमुखश्च कश्चपलश्चुम्बितुमिच्छतीव माम् ॥ १० ॥
 अवगाढुमलं तलं न ते नच निर्गन्तुमलं बिलान्ततः ।
 इति केवलमाकुलां गिरं हरिवीराः परितोऽभ्युदीरयन् ॥ ११ ॥

अथ चिन्तयतामनारतं रविवंशाभ्युदयं वनौकसाम् ।
 अजनिष्ट शनैः शनैस्तमः तदुपस्तर्जनयेव जर्जरम् ॥ १२ ॥
 अवजित्य निरङ्कुशं ततः तिमिरं दूरमुपेत्य विस्मिताः ।
 ददृशुर्मणिदीपिकान्तरे परिवृत्तं^१ हरयश्चराचरम् ॥ १३ ॥
 बहु तत्तदपूर्वमद्भुतं सहसाऽऽसाद्य वनौकसामसौ ।
 चकितेव चलद्विलोचना परिचिक्षेप चमूश्चमूपतिम् ॥ १४ ॥
 विनिवेशितवाहिनीपतिः पतति स्मानिलिरग्रतो दिशः ।
 अविलोकितनिर्गमां भुवं न हितैषी नयति प्रभुं पुरः ॥ १५ ॥
 चतुरन्तचलद्विलोचनो रुचिरे तत्र रसातलान्तरे ।
 सं विलोकयति स्म केवलं ललिताभोगमनेकमद्भुतम् ॥ १६ ॥
 तरवस्तरुणच्छदा इति प्रतिपन्नाः प्रथमं हनूमता ।
 गरुडोपलरश्मिराजयः शिखरालाः स्फुटमन्तिके बभूवुः ॥ १७ ॥
 पवनाङ्गभुवा तरङ्गिणी ददृशे वीतमल्ला विदूरतः ।
 स्फटिकालिरुदंशुरन्तिकादभवत्तृत्तरलस्य तस्य सा ॥ १८ ॥
 सुसमे विषमत्वमग्रहीत्पाथि नानाश्ममयूखमोहितः ।
 विषमे समबुद्धिरस्खलद्द्युतिसन्तानतिरोहितावटे ॥ १९ ॥
 मणिभित्तिषु तेन वेष्मनामभिघातस्तरलास्वलभ्यत ।
 अपि मुक्तमहांशुमञ्जरीनिचितं द्वारमदर्शि नाग्रतः ॥ २० ॥
 विदितं न जलं न च स्थलं कलितं नान्तरमुच्चनीचयोः ।
 मणिकुट्टिमभूमिषु भ्रमः प्रततस्तत्र बभूव मारुतेः ॥ २१ ॥
 भ्रमति स्म समन्ततः परं निरचैषीन्निपुणं न किञ्चन ।
 प्रतिवस्तुविरुढसंशयः स तदात्मन्यपि शङ्कितोऽभवत् ॥ २२ ॥
 बहुमोहतरङ्गमालिनीमभितस्तत्र निकामशीतले ।
 श्रममाप न संपतन्मुहुर्मृगतृष्णां मृगवाहनन्दनः ॥ २३ ॥

जलपङ्कजोऽनिलातपव्यसनं नाण्वपि तत्र सोऽन्वभूत् ।
समकालमृतूनलोक्यत्पुनरुद्दिन्नमनोज्ञलाञ्छनान् ॥ २४ ॥

विविनक्ति पुरो न वासरं विवरे तत्र विभावरीं न च ।
स तयोर्व्यतिमूर्छितं पुनः कलयामास ललाम् केवलम् ॥ २५ ॥

दशकण्ठभयादिवागतं जगतः सारमशेषमैक्षत ।
तपनेन्दुरुचामसंचरे विवरे तत्र समीरनन्दनः ॥ २६ ॥

हरिचापशतं मनोहरं परितः कीर्णमपश्यदानिलिः ।
निगृहीतकुतूहलोऽन्तिकात्परिस्पर्शं न पाणिनाऽपि सः ॥ २७ ॥

मणिपीठमुखैः परिच्छदैरुपतस्थे भवनाङ्गणागतः ।
उपचारसमेतपाणिभिः परिवरे च स पुस्तपुत्रकैः ॥ २८ ॥

उपसंजगृहे महीरुहैरभितः प्रह्वपलाशपाणिभिः ।
चक्रे च लताभिरादरान्निजपुष्पाञ्जलिभिः स पादयोः ॥ २९ ॥

मुकुलैः सशलादुभिश्चितं नतमुत्पाकभरारुणैः फलैः ।
अलिकोकिलकीरसंकुलं स ययौ चूतवनं वनालयः ॥ ३० ॥

उदडीयत कीरपङ्क्तिभिः सह पाकश्लथबन्धनैः फलैः ।
अलिभिः सह दुद्रुवे च तैः स्तवकैस्तन्निकषा कृतस्मितैः ॥ ३१ ॥

उपमन्त्रयति स्म माधवी मधुरैर्भृङ्गरुतैर्विदूरतः ।
परिहासवती हनूमते निकटस्थाय न दर्शनं ददौ ॥ ३२ ॥

स ककुप्सु कषायशीतलं मुहुरामोदमजिघ्रदानिलिः ।
अशृणोन्मणितानि चालिनां नलिनीमैक्षत नान्तिकादपि ॥ ३३ ॥

झटिति पुवगाग्रणीरपां मणिसोपानमपश्यदाशयम् ।
सह यत्र विचित्रकेलयो मणिमीनैर्मणिपत्रिणां गणाः ॥ ३४ ॥

युगपत्कुमुदारविन्दयोर्मकरन्दप्लुतभृङ्गबृन्दयोः ।
अतिहासमसावशङ्कन्त स्फुटदुर्वर्णसुवर्णकोशयोः ॥ ३५ ॥

निकषा नवचूर्तचम्पकौ वकुलस्कन्धनिविष्टपल्लवा ।

उपतीरमतिष्ठत स्फुटं कनकाशोकलता हनूमते ॥ ३६ ॥

अपि तामतिरक्तिशालिनीमलिषिद्धव्रजमग्नजालकाम् ।

परिहृत्य कपिर्ययौ जवादभिजातः प्रमदामिवासतीम् ॥ ३७ ॥

लवलीमभिनीतविक्रियालवलीलामथ न स्म पश्यति ।

महिलामवलोक्य भोहिनीमहिलालामिव मन्यते हि सः ॥ ३८ ॥

ब्रुवता पुनरुक्तमग्रतो मधुगन्धिस्तवकाननेन सः ।

धृतमत्तविवर्णकेलिना वकुलेनाकुलतामनीयत ॥ ३९ ॥

विततार्द्ररजोभुजाहितप्रसभालिङ्गनकेलिभिः कपिः ।

मुमुचे मुचुकुन्दयष्टिभिः न स दूरेण विसर्जयन्नपि ॥ ४० ॥

अपि पूर्वमजातसौहृदश्चिरसौहार्दवशोदिवोद्धुरैः ।

रुषितोपि स रुषितोऽभवन्नवराजीवरजःकदम्बकैः ॥ ४१ ॥

अटवीमटति स्म निष्कलः कलकण्ठीकलनादकोमलाम् ।

पठितव्यपराङ्मुखो वटुः कठवल्लीकठिनां मठीमिव ॥ ४२ ॥

स्मितभिन्नमुखीं च सप्तलामलिकोलाहलिनीं च पाटलाम् ।

स जिगाय विगाढवासने विजितात्मा ममताऽस्मिते इव ॥ ४३ ॥

परिमाणलसत्फलामपि प्रययौ बाधकशङ्क्या शनैः ।

अनवाप्य विपाकपाटलं निकटाद्विम्बमुदुम्बराटवीम् ॥ ४४ ॥

निरियाय निरङ्कुशा ततः फलहस्ता वनमालभारिणी ।

तमभि स्मरदूर्नाटिता विकटा वानरवारसुन्दरी ॥ ४५ ॥

प्लुतिभिर्ललिताभिरग्रतः पुवगप्राग्रहरस्य तस्य सा ।

चलचम्पकचूतमेखला प्रखला केलिमनेकमैरयत् ॥ ४६ ॥

विततार फलानि संमुखं व्यलिखत्कूर्परमर्पितस्तनी ।

प्रसृतप्रणयेव साऽऽनिलेरलमक्षावलिमक्षिपत्करात् ॥ ४७ ॥

समवाहयदूरुमादरादथ निश्शङ्कमिवाङ्गमभ्यगात् ।
 उरसि स्वरसादलम्बयद्वनमालां च विलोलपल्लवाम् ॥ ४८ ॥
 विचुचुम्ब वृहद्विडम्बना मुखमप्राप्तरदच्छदान्तरम् ।
 अभिमृश्य हनूं शनैः शनैरथ पप्रच्छ किणस्य कारणम् ॥ ४९ ॥
 सनिदाघजलेन पाणिना परिमार्ष्टि स्म विधूसराः सटाः ।
 अलिरवन्नखशालिना पुनर्निजगात्राणि करेण तस्य सा ॥ ५० ॥
 न चुकोप न चाकुलोऽभवन्न च विक्षेपकरीं^१ नुनोद ताम् ।
 स हि केवलमात्मवान् कपिश्रपलां चित्तगतिं न्यवारयत् ॥ ५१ ॥
 कपियोधयुवानमित्यसौ तमवेत्यात्मसमासु निस्पृहम् ।
 समपादिं^२ समस्तहारिणा करणेन क्षणभावितर्धिना ॥ ५२ ॥
 वपुरप्रतिसुन्दरं क्षणात् प्रतिपन्नप्रतिकर्म विभ्रती ।
 विततान विदग्धकामिनीजनयोग्यासु कलासु कौशलम् ॥ ५३ ॥
 विकसत्कलिकानुकारिणीमनु लीलां ललितैर्लतेव सा ।
 विरराज विलासपल्लवैः प्लवगं तं प्रति निष्फलैरपि ॥ ५४ ॥
 घनविभ्रमभङ्गमालिनी मदपूरप्लुतशीतसैकता ।
 नगतुङ्गमनङ्गवाहिनी तमियाय स्वलितोत्सुकेव सा ॥ ५५ ॥
 अभिलर्ष्य ययौ शनैः सभिरभिघातार्थमभीरिवाययौ ।
 मृदुभिर्वचनैस्तमुच्चयोः कुचयोरक्षमयत्कठोरताम् ॥ ५६ ॥
 अवलम्ब्य लतां निरायतामथ सा संस्तवशालिनीव तम् ।
 अवचेतुमयाचताग्रतः कलिकामुत्कलिकावलात्कृता ॥ ५७ ॥
 तमसौ सहकारमञ्जरीमवमन्वानमिवादरार्पिताम् ।
 अरुणाग्रदलैरताडयत्तरुणी स्तोकमशोकपल्लवैः ॥ ५८ ॥
 स्फुटनाभितला तलोदरी तनुरुच्छ्वासितनिर्मुखस्तनी ।
 वलितैकविलोचना बभौ तमभि व्याजविजृम्भितोज्जुजा ॥ ५९ ॥

१ BD मुर । २ A परि । ३ BC चि । ४ BC रन् । ५ BC न् । ६ A मय्य । ७ AC
 हरि । ८ A मृश्य । ९ A चकि ।

तनुनि स्तनभारपीडिते तनुरोमावलिरम्यनाभिनि ।

उदरेऽपि ददौ न सुभ्रवः त्रिवलीभङ्गिनि सङ्गिनीं दृशम् ॥ ६० ॥

अथ सा हनुमत्यनामयं मयमाया मदनज्वरं^१ जगौ ।

कलपञ्चमकोकिलारवैः लवलीपाण्डुकपोलमण्डला ॥ ६१ ॥

अकृपे कृपणामकारणं रमणी तत्र जगाद सा गिरम् ।

दृषदीव दृशं च नीरसे रसनिष्यन्दमयीमहारयत् ॥ ६२ ॥

निषसाद निशीथमल्लिकाशिथिलाश्रुस्तवकाचितस्तनी ।

तमनु क्रमशः कपोलयोरुपनीतोभयपाणिपल्लवा ॥ ६३ ॥

विषसाद विशेषविह्वला मुमुदे^३ मीलितलोचना मुहुः ।

किलिकिञ्चितकेलिपण्डिता किमकाण्डे न चकार तं प्रति ॥ ६४ ॥

उपसर्गज्जडे विडम्बनामगमत्कुट्टमितेन तत्र सा ।

रहासि क्षणमप्यचालयन्न च मोहयितचेष्टितेन तम् ॥ ६५ ॥

न मुखेन तिरस्कृतेन्दुना करपादेन न पङ्कजत्विषा ।

नच काञ्चनकुम्भकान्तयोः कुचयोरर्थनिरुद्धया रुचा ॥ ६६ ॥

स्तिमिताञ्चितपक्ष्ममालयोर्न शलाकाञ्जनरेखया दृशोः ।

श्वसिताहतितिरिक्तरागयोर्न मधूच्छिष्टमृजाभिरोष्ठयोः ॥ ६७ ॥

घनघर्मपयःकणावलीविषमोच्छ्वासितभक्तिराजिभिः ।

पुलकाञ्चितयोः कपोलयोर्न च कालेयकपत्रवालिभिः ॥ ६८ ॥

न विचित्रपरागपांसुलैस्तिलकस्योपरि चूर्णकुन्तलैः ।

प्रकटाग्रकुरुण्टकालिभिर्न च धम्मिल्लकमल्लिकागुणैः ॥ ६९ ॥

न गृहीतवधूव्रतैर्नतैर्न कुचोत्तब्धशिरोभिरुन्नतैः ।

न विशेषगुरुरुभिर्गतैर्न मिषव्याकुलवाग्भिरागतैः ॥ ७० ॥

न गुणग्रहणैः ससौष्ठवैर्न विशिष्टैरुपकण्ठचाटुभिः ।

न विलङ्घनदोषमार्जनैर्न परिच्छेदनिरासंजल्पितैः ॥ ७१ ॥

न विलासविवर्तनैर्भुवोर्न विकीर्णालकवल्लिवेल्लनैः ।

न वतंसनिवेशकौशलैर्न कपोलतिथिकान्तिभिः स्मितैः ॥ ७२ ॥

न च दुर्बलधैर्या दृशा न च लज्जालवलिप्तया गिरा ।

न च मौढ्यनिरुद्धया मुदा न च निष्कारणरुद्धया रुषा ॥ ७३ ॥

न च संमुखतीव्रया त्विषा न च संभाषणजातया रुजा ।

न च सिद्धिवितर्कदोलया न च मिथ्याविरहप्रमीलया ॥ ७४ ॥

न च मोहविरामवेदनावलनव्याकुलयाऽङ्गसंस्थया ।

न च बालमृणालकन्दलीवलयादिप्रतिकारनिन्दया ॥ ७५ ॥

न च दुर्लभशीतलाङ्गकक्षणमैत्रीमभि दैन्यदीक्षया ।

न च निश्चलसङ्गभावनासुखसंप्राप्तिनिकामनिद्रया ॥ ७६ ॥

न च मन्युभिरुद्धराश्रुभिः न च सन्न्यस्तवचोभिराधिभिः ।

न च वेपथुभिः पृथुस्तनी हनुमन्तं विनयादपातयत् ॥ ७७ ॥ कुलकम् ॥

इति कुण्ठसमस्तविभ्रमामपि दुर्वारविलोभनोद्यमाम् ।

शमशीतमनाः प्रमादिनीं प्रमदां तामवदत् पुवङ्गमः ॥ ७८ ॥

परवत्यपरिच्छदे कपौ कृपणेऽस्मिन्मयि कोऽयमादरः ।

मृगयस्व मृगेक्षणे कमप्यनुरूपं विसदृह न शोभते ॥ ७९ ॥

अतिसृष्टसुखः सुखोचिते भवतीमेष नमामि दूरतः ।

गजगामिनि गम्यतामितो नियतिं नातिपतन्ति जन्तवः ॥ ८० ॥

ननु विश्वविलोभनक्षमे^१ सदृशं व्याकुरु शीलमाकृतेः ।

प्रथमाहितवैकृतोचितं चतुरे चापलमस्यतामितः ॥ ८१ ॥

अयमञ्जलिरञ्जनासुतः सुदति प्रह्वशिरा विसृज्यताम् ।

वपुषः परिवृत्तिसूचिता भवती कापि हि सिद्धयोगिनी ॥ ८२ ॥

गिरमित्यभिधाय तामसौ चलितो दिक्षु बभूव मोहवान् ।

हृत्खेदमतर्किते^२ पुनः स्थितमात्मानमपश्यदाश्रमे ॥ ८३ ॥

१. A पाद । २. D हंशे । ३. C D वृ । ४. A स । ५. A कनकतोः । ६. D घनखेदवितर्किते ।

अथ सिद्धवधूं स्वयंप्रभां प्रभवन्तीमभिशङ्क्य तत्र सा ।
कपिनागमपास्य तं ययौ करिणी केसरिणीभयादिव ॥ ८४ ॥

स्फटिकाश्रमगृहादनन्तरं निरगात् कान्तकृशा तपस्विनी ।
ककुभः प्रभयाऽनुलिम्पती शशिलेखेव शरत्पयोधरात् ॥ ८५ ॥

अपि मुक्तसमस्तभूषणैरपि दीर्घव्रतयातनाकृशैः ।
झटिति प्रसभं प्रतिघ्नती दृशमत्युग्रमहोभिरङ्गकैः ॥ ८६ ॥

अतिथीन्दुविलोकनोत्थया शमसिन्धोरिव वेलया दृशा ।
परितः परिषिञ्चती दिशो विशदौदार्यतुषारशीतया ॥ ८७ ॥

तपनांशुरुचस्तपस्विनी वदनस्योपरि चन्द्रचारुणः ।
दधती दृढबन्धिनीर्जटाः शमनुन्ना इव रागवासनाः ॥ ८८ ॥

करकं च करेण बिभ्रती भृतमाकण्ठमघच्छिदामपाम् ।
करुणारसनिर्भरं पृथङ्निजमात्मानमिव व्यवस्थितम् ॥ ८९ ॥

श्रियमप्रतिमां विवृण्वती वपुषः स्रस्तविभूषणावृतेः ।
विरतेऽह्नि विविक्तसैकता सरिदुङ्डीनखगेव शारदी ॥ ९० ॥

स्तनबन्धवती नितम्बिनी जपसंख्याम्बुजबीजमालिनी ।
पुनती नयनानि पश्यतां प्रशमश्रीरिव सा शरीरिणी ॥ ९१ ॥

किमुदुः स्वलितेयमम्बरादथ विद्येयमविद्ययेरिता ।
निभृतं निहिताऽथ नाकिभिर्विधुमुत्पीड्यै सुधेयमुत्तमा ॥ ९२ ॥

किमियं करुणा शरीरिणी मुदितेयं यदि वाऽतिनिर्मला ।
पदमाप सुरापमुत्थितैरथ मैत्री मुनिभिर्निवेशिता ॥ ९३ ॥

किमुत स्मरखण्डिता रतिः किमुत श्रीरजितोरसश्चयुता ।
किमुतानघसुन्दरद्युतिर्दयिता दाशरथेरसावियम् ॥ ९४ ॥

किमधः शिवलिङ्गलङ्घनादभिषङ्गात् किमु कस्यचिन्मुनेः ।
इयमत्र विवर्तते बिले विहृतव्योमगतिः सुराङ्गना ॥ ९५ ॥

अधिवासधिया महीभृतां^१ यदि वाऽस्यैव विलस्य देवता ।
अथ सैव कुण्डिता पुनर्निजरूपं परिवृत्य निर्गता ॥ ९६ ॥
इति विविधवितर्कचञ्चलं जलकुसुमादिमुखैः सभाजनैः ।
अतिथिमतिविशिष्टमादरादमरवधूरभि तं जगाम सा ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये स्वयंप्रभादर्शनो
नाम द्वादशः सर्गः समाप्तः ॥

नमः श्रीहारवर्षाय येन हालादनन्तरम् ।
स्वकोशः कविकोशानामाविर्भावाय संभृतः^३ ॥
किं शीघुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः
किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
दुग्धाब्धिलब्धमुधयाऽपि न किञ्चिदेव
यत्नाभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

१. A D सिविपन्मनोहता । २. A reads this only. ३. A शेषाणामा तागमसंपदः । ४
CD read this.

अथ त्रयोदशः सर्गः ॥

अवधूय वधूजनोचितामथ सा तप्तमहातपास्त्रपाम् ।
 अतिथिं हनुमन्तमब्रवीद्विलमग्नप्रतिभानपाटवम् ॥ १ ॥
 इत आस्व विनीयतां क्लमः किमुदासीन इवार्य तिष्ठासि ।
 ननु विश्वसिहि स्वमागतस्त्वमिदानीमिममाश्रमं हि मे ॥ २ ॥
 त्यज मोहमहं स्वयंप्रभा रवितेजःप्रभवा नभश्चरी ।
 शशिदीधितिसंभवाप्सरःकुलमैत्रीपरिपाटिशीतला ॥ ३ ॥
 मदकेलिकला मदालसा मुकुला मेघवती मनोजवा ।
 अहमिन्दुमती कलावतीत्यनघाः स्वर्गपतेः करेषवः ॥ ४ ॥
 वयमप्सरसः परश्शताः शतमन्युप्रभृतीनुपास्महे ।
 मरुतः सुकृतात्तुलाघृतादनुरोधाभ्यधिकेन चादुना ॥ ५ ॥
 द्वितयं द्वितीयैभिरस्यति त्रिदिवेशः क्षितिपृष्ठगोचरम् ।
 भृशमुद्गतमद्भिरातपं तपसः स्फूर्जथुमस्मदादिभिः ॥ ६ ॥
 अपि संमुखसाध्वसद्रुतश्लथनिस्सी(स्थे)मसुं विग्रहेषु नः ।
 अति तीव्रतपोबलानरीञ्जयमाशंसति पाकशासनः ॥ ७ ॥
 चरणेष्वसुरा लुठन्ति नस्त्रिदशाः सन्ति करोदरेषु नः ।
 अभिसृत्य रणेषु नः कृते नरवीरास्तृणवत्त्यजन्त्यसून् ॥ ८ ॥
 मयि देवगणा दयालवो मुनयो मय्यनुरोधगद्गदाः ।
 कथयन्त्यतिथे गरीयसीं मयि गन्धर्वकुलानि बन्धुताम् ॥ ९ ॥
 मम सख्यवशंवदोर्वशी मम रम्भेत्यसवो बहिश्चराः ।
 सह मे सहजन्यया गताः कुलविद्यागमकेलिवासराः ॥ १० ॥
 लहरी लहरीषु नर्मणार्मनघेषु प्रतिकर्मसूर्मिला ।
 मदुपात्तवती विदग्धतां रसदिग्धेषु वचस्सु बुद्बुदा ॥ ११ ॥

अधिर्विद्यमतीर्द्धवर्णनागुणमुग्धेषु गणेषु नाकिनाम् ।
ख(स)मसूच्यत चित्रलेखया मम मर्मस्पृशि चोदनालवे ॥ १२ ॥

सुरमार्गनदीनिमज्जनैः^१ मयि विद्याधरकन्यकाजनैः^२ ।
गमितः सुगृहीततां मुहुः स महानम्बुनि तुम्बिडम्बरैः ॥ १३ ॥

ततजातिषु तुम्बुरुर्गुरुः गुरुकल्पः सुषिरेषु नारदः ।
विततेषु विशेषहेतवो मम विश्वावसुपादपांसवः ॥ १४ ॥

युगपच्च युगेन वीणयोः श्रवणैकक्रतुना सुपर्वणाम् ।
प्रथिताऽहमुपेयुषां मुनेः स्वरपारायणपारगामिनः ॥ १५ ॥

श्रुतिषु श्रुतनाकनिम्नगासलिलौघक्रमपातनिस्वनः ।
गुरुरश्वतरः फणीश्वरो मम गङ्गाधरकर्णभूषणः ॥ १६ ॥

महतीगुरवो गणेश्वराः स्वरतानक्रमरीतिरञ्जिताः ।
मम खण्डकपालमूर्च्छनास्वमुर्चन्मत्सरमीशितुः पुरः ॥ १७ ॥

सुरचरैरणचक्रवर्तिनां पुरतः सोऽप्यसुरैकमूदनः ।
श्रुत्वानिव नारदस्तुतां मम गान्धारविशुद्धमूर्च्छनाम् ॥ १८ ॥

बहुपर्वसु पर्वतादयः सैविवादाः पृथगात्मगौरवात् ।
मयि संप्रतिपत्तिमागमन् गमकग्रन्थिषु गीतिर्षण्डिताः ॥ १९ ॥

उर्षदिश्य पुरैः सरस्वतीं सदसि प्रह्वमहर्षिमण्डले ।
अर्थं मामुपसेदुषीमशाज्जगद्वैर्जनवेदमात्मभूः ॥ २० ॥

सहजातविदग्धकैशिकीरसदिग्धैश्च लसद्भिरङ्गकैः ।
हरवामविभागभागिनीं मम लास्यैकगुरुगिरिः सुता ॥ २१ ॥

गिरिशो गिरिजान्तवासिनीत्यधिकौत्सुक्यबलद्विलोचनः ।
गुणमस्तुत मे समं गणैः करणोद्भासितरङ्गमाङ्गिकम् ॥ २२ ॥

१. A ति । २. D न्दु । ३. B तै । ४. B नो । ५. A ने । ६. A मेनाप्रमुखाभिरालिभिः ।
७. A बिलं विडम्बरः । BC निलुम्बिडम्बराम् । ८. A कंबलः । ९. A सु । १०. गीत । ११. A सुव । १२.
BC च्छ । १३. A वा । १४. B क । १५. B सूक्ति CD गीत । १६. BCD अ । १७. BCD रा । १८.
BCD धि । १९. A मगात्त्रिदश । २०. A मि ।

अकरोदसकृत्पसादवानपि निर्वर्णितवारवासरः ।
मम नृत्यकलाविदग्धतां मघवा नेत्रसहस्रसाक्षिणीम् ॥ २३ ॥

परिगृह्य विशेषमस्तुवन्निपुणे पश्यति नाकिनां गणे ।
लयरीतिषु रेचकोत्तरं गुरवश्चित्ररथादयश्च ते ॥ २४ ॥

श्रुतवानसि कच्चिदूर्जितं मयनामानमरिं दिवौकसाम् ।
जुहुवे शरजातवेदसि त्रितयं यस्य पुरां पिनाकिना ॥ २५ ॥

परिगृह्य सर्वां ममानंधामथ हेमां भुवनेष्वनास्पदः ।
अधिवस्तुमलक्षितं परैः बिलमेतन्मतिमान्विनिर्ममे ॥ २६ ॥

न पुरत्रयमस्मरद्वसान्निह विज्ञानकलामये मयः ।
न च कैरपि सूचितोऽभवान्नियतिं नातिजगाम केवलम् ॥ २७ ॥

पितुरुत्सविनो निमन्त्रणाद्यदगात्तत्सुभगा सुरालयम् ।
अरुणच्चरसूचितां हि ताममरेन्द्रो निजवारसुन्दरीम् ॥ २८ ॥

प्रहिताऽस्मि मयप्रवृत्तये प्रियसख्याऽहमिहेन्द्रमन्दिरात् ।
भवतेव मयापि निर्जनं बिलमेतत्परमेत्य वीक्षितम् ॥ २९ ॥

मयि दूरत एव शंसितं समकालोच्चलितार्तिकाहलैः ।
पुरंगेहतटाकवीरुधामाधिदैवैरधिवासिवैशसम् ॥ ३० ॥

किमवाप्तसमीहितान्तरस्तमिदानीमवशिष्टविग्रहम् ।
अदहद्धगिति स्मरानलो हरबाणानलदग्धविष्टपम् ॥ ३१ ॥

किमगाद्विजयाय वज्रिणो निजमुत्सृज्य बिलं^१ निरर्गलः ।
क्षणमात्रतिरोहितास्तु ते मम न प्रष्टुमिति स्फुटं गताः ॥ ३२ ॥

इहै यामि लयं मयं चिरात्परिपश्याम्यथवा समागतम् ।
व्रतमात्तमिदं मयोच्चकैरिति हेमाकरुणोर्षतप्तया ॥ ३३ ॥

ध्रियतेऽद्य सखी मदाशया गतवत्यां मयि निर्मनोरथा ।
विषहेत वियोगवेदनां कथमेकान्तकृशा तपस्विनी ॥ ३४ ॥

वरमित्थमिदं गतं वयो वरमाप्नो विरहः सलोहितैः ।
 प्रतताश्रुमुखी मयेक्षिता सुचिरान्नत्वकृतार्थया सखी ॥ ३५ ॥
 करुणैरुपरुध्यसे चिरं किमथ स्वात्मदशानिवेदनैः ।
 वदतीव पथः कदर्थनामिदमार्यस्य सुखोचितं वपुः ॥ ३६ ॥
 आतिथे परिगृह्यतामियं समवस्थासदृशी ममार्हणा ।
 महतामनुरोधशालिता विषमस्थे हि जनेऽतिरिच्यते ॥ ३७ ॥
 उपयुङ्क्ष्व यथासुखं पयः फलमादत्स्व यदत्र वाञ्छसि ।
 मम दृष्टिपथे मनोरथैरतिथीनामिह न व्यतीयते ॥ ३८ ॥
 पदवीमृजुमादिशाम्यहं श्रममुत्सृज्य निवर्त्यतामितः ।
 बहुमायमिदं विगाह्यते न जनैरार्जवशालिभिर्विलम् ॥ ३९ ॥
 इति भूतमुदीर्य सा चिराद्विररामानिलिराददे वचः ।
 स्थितवृष्टिरवो हि शोभते शिखरी सङ्गलदोषशब्दभाक् ॥ ४० ॥
 क्षणमस्त्वयमर्हणाक्रमः क्रमते नश्चरमं चमूपतिः ।
 उपचारविशेषभाजनं स नमस्यो वयमस्य किङ्कराः ॥ ४१ ॥
 उपमर्दविकल्पशान्तये कपिसङ्घातसमागमस्य च ।
 स्फुटमेव जगाद कारणं प्रगुणे कीदृशमात्मगूहनम् ॥ ४२ ॥
 अथ गोपतिपौत्रमङ्गदं पवमानाङ्गजसन्निधापितम् ।
 कपिसैन्यसमग्रमग्रहीदुपचारैर्गुरुभिः स्वयंप्रभा ॥ ४३ ॥
 अवलोक्य बुभुक्षितान् कपीन् कपिभोज्यान्नविशेषवृष्टये ।
 बिलकल्पतरूनचोदयत्प्रणिधानस्तिमितेन चेतसा ॥ ४४ ॥
 अभजन् प्रथमं तमम्बुभिः पुवगश्रोत्रियसङ्घमाङ्घ्रिपाः ।
 प्रतिकोटरकोटिनिष्पतन्माणिवैसारिणवक्त्रवर्त्मभिः ॥ ४५ ॥
 पतितेषु निषेदुरादृताः पृतनाधीशमतेन तेऽनघाः ।
 परिणामिषु पीठशोभया फलरत्नेषु बिलक्षमारुहाम् ॥ ४६ ॥

रसवन्ति रसातलोद्भवाः चकरुर्भक्ष्यशतानि शाखिनः ।
सह काञ्चनमञ्जिकाशतैः^१ मणिपात्रेषु निवेशितानि ते ॥ ४७ ॥

परिवेषयति स्म सादरं हरिवीरानथ भक्ष्यजातिभिः ।
समभोजयदङ्गदं चिरादनुभावस्तिमितं तपस्विनी ॥ ४८ ॥

उदिताधिकवीर्यपुष्टयो जहृषुस्तत्क्षणविस्मृतश्रमाः ।
पुनरूढनवत्वसंपदः कपयस्तेन रसायनेन ते ॥ ४९ ॥

अभिकाममथांशितम्भवैर्विहितात्मस्थितयः पुवङ्गमाः ।
अभजन्त कशाहता इव स्मृतयात्रावधयश्च सत्क्रियाम् ॥ ५० ॥

बलवद्विनिवर्तितत्वरस्त्वरितक्षालितवक्त्रपाणयः ।
ददृशुः कपयः स्वयंप्रभापथ मुञ्चेत्यशकन्न भाषितुम् ॥ ५१ ॥

इति तामवदत्स मारुतिर्भवति स्वास्ति तपोऽभिवर्धताम् ।
अयमत्युपचारलज्जितः परवानिच्छति गन्तुमङ्गदः ॥ ५२ ॥

रघुनाथवधूर्न चेक्षिता न स दृष्टो रजनीचराधमः ।
निजष्टत्तिगवेषणादृतैर्गमितोऽस्माभिरिहैव सोऽवधिः ॥ ५३ ॥

अवलोक्य महौ महौजसो विनिवृत्ता विनतादयः स्फुटम् ।
अनिमित्तविलम्बिभिः प्रभौ^२ बत वाच्यं किमिवास्मदादिभिः ॥ ५४ ॥

वद वर्त्म बिलोदरादितो वयमन्धा इव दिग्भ्रमादमी ।
उपनीय यथापथस्थितीननधे तारय नश्चिरातिथीन् ॥ ५५ ॥

उपचारपरम्परामिमामसकृद्वक्त्रशतेन तावकीम् ।
कथयन्त्यचिरादसंशयं कपयः कारणमानुषे हरौ ॥ ५६ ॥

स करिष्यति लोकभावनस्तव निस्तारमितो महाबिलात् ।
त्यज दानवगृह्यतामिमां मरुतामप्सरसः परिग्रहः ॥ ५७ ॥

ध्रुवमद्य स विस्मृतो मयस्तव सख्या सुरसख्यपूतया ।
किमकारणमत्र सीदसि स्मर वामाक्षि विमानमात्मनः ॥ ५८ ॥

१ A अतांगतैः । २ D विलर्धनिष्प्रभैः । ३ A तयथाय । ४ C D का ।

क बिलं क च साऽमरावती क स दैत्यापशदः क देवराट् ।
असहे समवेहि बन्धुभिर्विमतिर्व्येतु कथञ्चिदागता ॥ ५९ ॥

कथयामि सखीगतं रहः किमिदानीं त्वयि न क्षणादहम् ।
न रुणाद्धि रघूद्वहस्य चेत्करणीयं प्रथमप्रतिश्रुतम् ॥ ६० ॥

विततव्रतनिस्सहे मया घटितोच्चैः सुचिरेण हेमया ।
त्रिदशानतिरूढदानवग्रहदूरीकृतसंमदानव ॥ ६१ ॥

बहुना किमुदीरितेन वा रघुनाथः समुपैतु सीतया ।
त्वमपि स्वपदाप्तिहृष्टया घटसे निष्फलतापसी तया ॥ ६२ ॥

नियतं न मुखानि वीक्षते तिसृणां तत्त्वविशारदो दिशाम् ।
ककुभं तु विलोकयत्यमूं स वृथा संमितमत्प्रथः प्रभुः ॥ ६३ ॥

अधुनैव गतः श्रमोऽथवा पृतनेशः प्रकृतं करिष्यति ।
ऋजुनिर्गममार्गदेशनादिह नः स्याः परमोपकारिणी ॥ ६४ ॥

अथ मासुतसूनुसूनुतप्रमनाः प्रत्यवदत्तपस्विनी ।
घनबन्धुवधूरिव श्रुतप्रथमाम्भोधरधीरनिस्वना ॥ ६५ ॥

इयमुक्तिरियं द्युतिस्तनोर्विनयश्चायमयं च विक्रमः ।
वितृणोति भवन्तमागतं कपिवेषात्कमपीह दिक्पतिम् ॥ ६६ ॥

अधिलक्षणतेयमाकृतेः प्रभुशक्तेश्च समग्रतेदृशी ।
मम दृष्टचरी पुरन्दरे युवराजे भवताममुत्र च ॥ ६७ ॥

ध्रुवमाशु भवाद्भिरीदृशैर्जगदर्थः सुमहान् करिष्यते ।
दशकण्ठवधाय दण्डकां विधिनैवागमितो रघूद्वहः ॥ ६८ ॥

प्रयतध्वमकालहापनात् कपयः संज्ञपनाय रक्षसः ।
स चिरादुपहासरोषितः प्रमथोऽस्तु प्लवगाकृतिः कृती ॥ ६९ ॥

विरमन्तु विरूपलोचने वरैर्वृष्टिष्वविचारितार्थिनि ।
दशवक्त्रविलुप्तसंपदां परिवादाः सुरमर्त्यभोगिनाम् ॥ ७० ॥

विहँरन्तु सहावरोधनैरसद्वक्प्रैषसहस्रपीडिताः ।

वरुणेन्द्रमुखाश्च संप्रति स्थिरदिकपालपदा दिवौकसः ॥ ७१ ॥

मम ताश्च तिलोत्तमादयः प्रियसख्यः शिखरेषु भूयताम् ।

कुलकोलिगृहेषु विस्मरन्त्वरिकारागृहवासवैशसम् ॥ ७२ ॥

असमाप्तविधेरसौ वर्धः फलतु क्षमातलचक्रवर्तिनः ।

त्रिजगत्क्षयदीक्षिते चिरादनरण्यस्य निशाचराधिपे ॥ ७३ ॥

ब्रजत द्रुतमिष्टसिद्धये शिवमध्वानमहं दिशामि वः ॥

तदकाण्डवशंवदं महः सवितुः शक्ररिपौर्दुनोति माम् ॥ ७४ ॥

हरिचन्द्रपथेन वः क्षणात् प्रगुणेनोद्गमयामि संहतान् ।

समयान्न विलोकनक्षमः स तु युष्माकमतो निमील्यताम् ॥ ७५ ॥

घटितेक्षणवर्त्मसंपुटामथ पश्चाद्गतितामिवायतीर्म् ।

निरवाहयदन्धसंहतिं निमिषात्तामनिमेषलोचना ॥ ७६ ॥

उपनीय महीमवोचत प्लवगान् पश्यतं संप्रतीति सा ।

अगमच्च गभीरमाश्रमं सुपथा सिद्धतपस्विनी पुनः ॥ ७७ ॥

नगमुन्मिषितेक्षणाः क्षणात्ते ददृशुर्विन्ध्यमनन्तरं महेन्द्रम् ।

अथ राशिमपामपारमारात्पुनरारब्धमिवात्मनोऽधिकारम् ॥ ७८ ॥

सरसीः सरितश्च तेऽभिजग्मुः परिपेतुश्चिरसंस्तुतां महीं च ।

स बताप्सरसः स्वयंप्रभायाः सपदि स्वप्नसमः समागमोऽभूत् ॥ ७९ ॥

अभवन्नथ तामनुस्मरन्तो बहवो दुर्मनसः कपिप्रवीराः ।

अनुतापमिव प्रपेदिरेऽन्ये विलपातालविनिर्गमग्रहेण ॥ ८० ॥

कतिभिश्चिदंपोढकृत्यगन्धैः सह संमन्य पुनर्विलं विविशुः ।

शनकैरुपजप्तुमाप्तमानी समियायात्मसुतासुतेन तारः ॥ ८१ ॥

नरकुञ्जरयोस्तयोरधीयन्नपि निर्जातपितृव्यविप्रकारः ।

अकरोन्मतिमानसावपथ्ये पथि मातामहदेशिते न चेतः ॥ ८२ ॥

१ BC च । २. A विधि ३. A भवतु ४. A शत्रुपुरे ५. A पक्ष ६. BC निवायतान् ।
७. BC धु । ८. D यास्यत ९. AD न्तर्म १०. C चिञ्जिर ।

अतिक्रान्तः कालः परिकलितमिष्टं न किमपि
प्रभोरग्रेऽस्माभिः किमिव गदितव्यं प्रतिगतैः ।
इतो गन्तव्यं स्यात् किमपरमपारोऽयमुदधिः
मुधैवोन्नद्धानामुचितमिह नः प्रायभर्जनम् ॥ ८३ ॥

भरं धिक्काराणामसुविरहभीरुर्विषहते
सहन्ते नावर्णं तनुमपि तनुत्यागरभसाः ।
इति प्रत्येकं ते विपुलवचसो वानरभटाः
तटे पत्युर्वारामनशनविधानेन विविशुः ॥ ८४ ॥

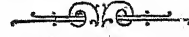
तथापि प्रत्याशास्तिमितनयनाः पुण्यविसरं
पुरः पुञ्जीभूतं निजमिव निमित्तैः पिशुनितम् ।
विहङ्गं विन्ध्याद्रेरुपरि हरयस्तेऽथ ददृशुः
शरीरप्राग्भारस्थगितगगनाभोगमनघाः ॥ ८५ ॥

स नाम्ना संपातिर्विहगपतिरिन्द्रप्रियसखः
खरांशोरुत्सङ्गदधिगतपतत्रव्यतिकरः ।
तदानीं दीर्घास्यो जडित इव नीडाद्रिनिकटां
तटीमब्धेः पद्भ्यामभजत जटायोः प्रथमजः ॥ ८६ ॥

इत्याभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये बिलनिर्गमसंपातिदर्शनो नाम
त्रयोदशः सर्गः समाप्तः ॥

यैया कयाऽपि कलया यस्य तस्य सुभाषितैः ।
गृह्यते हारवर्षस्य मनोऽद्य नृपतेः परम् ॥
किं शीघ्रभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः
किंवा सुधासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
दुग्धाब्धिलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव
यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

अथ चतुर्दशः सर्गः ॥

अप्राकृतविग्रहं विहङ्गं तं वीक्ष्य प्रमुदः प्लवङ्गमास्ते ।
 श्रोण्यन्त इवेप्सितां प्रवृत्तिं प्रत्येकं प्रतिभावलादवोचन ॥ १ ॥
 विज्ञातनिशाचरप्रवृत्तिः प्रत्यक्षीकृतमैथिलीरहस्यः ।
 रामस्य किमेष पुण्यराशिर्वक्तुं नः प्रियमादरादुपैति ॥ २ ॥
 एष प्रसहोऽथ पार्वतीयः सामुद्रः प्रतुदोऽथ किं महीयान् ।
 द्वीपान्तरविष्किरः कुमारीखण्डाध्वक्रमनिस्सहोऽथवाऽयम् ॥ ३ ॥
 भ्रष्टोऽथ नभस्तलादनूरुः पातालादुरगारिरुद्रतो वा ।
 आहोस्विदुपैति नस्त्वरवानाहर्तुं विहगाकृतिः कृतान्तः ॥ ४ ॥
 धन्या वयमद्य रामहेतोर्भ्रान्तोर्वीवलयान्व्यलीकभाजः ।
 इच्छासमकालमेति खेलः कालश्चेत्कबलोत्सुकोऽयमस्मान् ॥ ५ ॥
 किं प्रस्खलतीव सन्नचञ्चुः किं वायं न खगः स्वमभ्युपैति ।
 लूनौ वा नियतं शठेन पक्षावस्यापि क्षणदाचरेण तेन ॥ ६ ॥
 चक्रे शकलत्रयं जटायुदैवेनैव दशास्यतां गतेन ।
 पञ्चत्वजुषोऽभवद्विजातेस्तस्यैक्यं तु शतक्रतुस्तदानीम् ॥ ७ ॥
 एकः स परं प्रपन्नधीरो धारावर्त्मनि येन चन्द्रहासे ।
 गणितो रघुनाथपक्षपातादात्मीयः स महान्न पक्षपातः ॥ ८ ॥
 वाक्यं कटु तत्प्लवङ्गमानां विश्रान्तं श्रवणपथे(श्रवणे) विहङ्गमस्य ।
 क्रूरारवडम्बरानलार्चिर्मेघानामिव कन्दरेऽचलस्य ॥ ९ ॥
 पप्रच्छ ससंभ्रमः स पक्षी संपातिः समुपेत्य वानरेन्द्रान् ।
 के यूयमुदीरितं ममेदं किं वत्सस्य जटायुषो भवद्भिः ॥ १० ॥
 उक्तप्रचयाः प्लवङ्गमास्ते संन्यस्ताः सिषिचुः शुचाऽभिभूतम् ।
 हा भ्रातरिति प्रपन्नमूर्च्छं पुच्छाग्रोपहितैः समुद्रतोयैः ॥ ११ ॥

सुभ्रातुरथ स्मरन् जटायोः संपातिर्विललाप चेष्टमानः ।
 चक्रन्दुरनन्तरं प्लवङ्गाः संक्रामी प्रमुखे हि शोकवेगः ॥ १२ ॥
 शून्ये सुचिरं रुदत्सु रोधस्यम्भोधेः समवेदनेषु तेषु ।
 विन्ध्याद्रिरपि स्फुटं रुरोद द्रोणीषु प्रतिविम्बितार्तनादः ॥ १३ ॥
 भिन्नः परिदेवितेन तेषां तेनारान्मकरालयोऽप्यरोदीत् ।
 वेलाङ्गविकीर्णशीकराश्रुः स्थूलोर्मिस्खलनस्वनच्छलेन ॥ १४ ॥
 आरादपि सत्वरं न चेत्सुश्रुतदुर्विहगाः कुलायभाजः ।
 तेनार्तरवेण तोयमध्यादुत्कर्णास्तिमयः समीपमीयुः ॥ १५ ॥
 ऊचुः प्लवगास्तमाद्रवाचः शोच्यस्ते न स पुण्यकृत्कनीयान् ।
 स्थाने हुतजीवितेन येन त्रैलोक्यं धवलीकृतं यशोभिः ॥ १६ ॥
 संसारगतिः स्थितैर्यमार्यं प्राज्ञोऽसौ विमृशत्यनित्यतां यः ।
 क्रीणन्ति कलेवरैरनित्यैर्यं नित्यानि यशांसि ते विदग्धाः ॥ १७ ॥
 आश्चर्यनिधिः स शौर्यशाली श्लाघायाः परमास्पदं न कस्य ।
 छिन्नेऽपि जगाम पक्षयुग्मे पक्षीन्द्रस्त्रिदिवस्य योऽतिथित्वम् ॥ १८ ॥
 भ्राता तव गीयतेऽप्सरोग्रिः पीठार्थं शतयज्वनोऽधिरूढः ।
 आर्द्रेण तदध्वनाऽऽश्रु यत्नः प्रस्थातुं प्रयतात्मनामयं नः ॥ १९ ॥
 गच्छन्ति गतिं त एव शुक्लामक्लीबं परकारणेन याति ।
 येषां तनुरित्यनादिमायामेघाल्लीवितता विकल्पकाली ॥ २० ॥
 कस्यात्र च रुद्यते गतः कः कायोऽयं परमाणवोऽनपायाः ।
 संस्थानविशेषनाशजन्मा शोकश्चेन्न कदापि मोदितव्यम् ॥ २१ ॥
 धीमाननुजः स ते जटायुर्निर्बुद्धेरिव कस्तवैष मोहः ।
 तुल्यप्रभयोः प्रदीपयोः स्यात् किं ध्वान्तप्रसवी कदाचिदेकः ॥ २२ ॥
 नासौ सुमहात्मनामुदन्वानौपम्यं लभते भवद्विधानाम् ।
 धैर्योदकशोषकृत् किमेवं संवेगो बत शोकबाडवाग्नेः ॥ २३ ॥

एवं विवृतात्मधैर्यपारं नीराणां निधिरेष दूरपारः ।
व्यक्तं हसतीव चन्द्रगौरैरन्योन्यस्खलितैर्महोर्मिभिस्त्वाम् ॥ २४ ॥

उत्तिष्ठ कुलोचितं कुरुष्व स्वाजीवं भज वासरोऽल्पशेषः ।
वृद्धो विकलश्च्युतानुबन्धैः शोकार्तेः क इव त्वमायतायाः ॥ २५ ॥

एते वयमस्य ते भुजिष्या विस्रब्धं ननु शाधि यद्विधेयम् ।
रामो हि तवानुजे जटायुष्याधत्ते पितृगौरवं गुरुर्नः ॥ २६ ॥

स्निग्धानिति शोकवेगदीनो दाक्षिण्यक्षणनिर्जितप्रमीलः ।
संपातिरुवाच कम्पमानो निष्कम्पोचितभाषिणः कपीन्द्रान् ॥ २७ ॥

ताताः क्षिपताप्सु मामितोऽद्रेराद्यूने मयि यद्यनुग्रहोऽस्ति ।
एषोऽम्बु कनीयसे ददामि प्रीतोऽस्तु क्रमलङ्घनात्कृतान्तः ॥ २८ ॥

शौचानुपदं भवत्सु वत्साः ख्यातव्यं बहु मेऽस्ति निर्वृणुध्वम् ।
दृष्टः स मया समैथिलीकः पौलस्त्यो निपतन्नितास्त्रिकूटम् ॥ २९ ॥

इत्युक्तिनिमीलितं प्लवङ्गाः प्रत्यङ्गः जगृहुस्तमभ्युपेत्य ।
निन्युः सलिलं शनैर्विनीतास्तेनोष्णं श्वसता सहापि सस्रुः ॥ ३० ॥

चञ्चवैव कथंचिदक्षमत्वात्पक्षत्योस्तमपः प्रदाय गूढम् ।
प्रक्लिन्नगुरुच्छदं प्लवङ्गाः प्रोत्तस्थुर्भुजपञ्जरे निधाय ॥ ३१ ॥

तस्थुः क्षणमुत्थिताः समेत्य व्याचक्रुर्विशदा हरस्य गाथाः ।
विन्ध्याग्रचयातपे निषेदुर्ग्रेन्द्रे परिवार्य वानरेन्द्राः ॥ ३२ ॥

जित्वा स जितेन्द्रियः कथंचित्कलोलं तमुदीर्णमात्मनैव ।
विश्राणितसुप्रवृत्तिलाभप्रत्याशानवदत्प्लवङ्गमेन्द्रान् ॥ ३३ ॥

वेगोऽयमनादिमोहजन्मा तत्त्वज्ञैरपि जीयते न वत्साः ।
गच्छन् पुनरेवमेव कालः शोकोर्मोनुदितान्मृदूकरोति ॥ ३४ ॥

दत्तोऽयमुरस्युरुः कवाटः क्वेदानीमसवो मम व्रजन्ति ।
धीरं शृणुत प्रवृत्तिमार्याः कार्याण्येव गुरुणि पण्डितानाम् ॥ ३५ ॥

आवां विहगान्वयावतारे तारेयप्रमुखाः प्लवङ्गवीराः ।
 श्यैन्यामजनिष्वहि प्रवीरौ धीरौ दुष्प्रधनोर्धुरौ सुपर्णात् ॥ ३६ ॥
 दक्षः स पिताऽऽवयोर्जनन्यास्तातस्य प्रभवश्च कश्यपो नौ ।
 वृद्धप्रपितामहो मरीचिः सोऽरमाकं कमलोद्भवः कुलादिः ॥ ३७ ॥
 पृष्ठं परिरक्षता मयैव प्रष्टुं भजता जटायुषैव ।
 विस्रब्धमनीकिनीसमग्रान् सङ्ग्रामेष्ववधीवृषा विपक्षान् ॥ ३८ ॥
 दृष्टौ नवयौवनावलेपात् प्रेङ्खन्तौ गगने मरुद्भिरावाम् ।
 जन्मस्थितिपूजिताबुमायाः प्राक् पक्षव्यसनागमादिवादी ॥ ३९ ॥
 पक्षानिलदूरविद्रुताभिः स्कन्धाग्रेषु नभस्वतां चरन्तौ ।
 वैमानिकपङ्क्तिभिर्विहायः पर्यन्तोपगताभिरीक्षितौ स्वः ॥ ४० ॥
 क्षुण्णा घनसंहतिर्ग्रहौघः प्रध्वस्तो विधुतं ध्रुवद्वयं च ।
 कोऽसौ शिशुतानिरङ्कुशाभ्यामावाभ्यां न जितो नभस्तले यः ॥ ४१ ॥
 वत्सेन मया च खं भजद्भ्यामन्योन्यस्य जिगीषया द्वीयः ।
 दृष्टेयमुदग्रपर्वताऽऽसीदुद्धीर्जाम्बुजकर्णिकोपमा भूः ॥ ४२ ॥
 अव्याहतिवर्धमानवेगप्रागल्भ्यौ पितृगन्धगौरवेण ।
 आवाप्तुपसंग्रहाय पङ्क्तोः पातङ्गं रथमेकदोपसन्नौ ॥ ४३ ॥
 तेऽथ प्रवहावरोधरोषव्यावलाद्विकटाकृतेः पुरो मे ।
 हेषाकुलमद्रवन्मुहूर्तं राहुत्रासतरङ्गिन्तास्तुरङ्गः ॥ ४४ ॥
 उल्लङ्घ्य रवेरहं हयालीमालीनस्तरलस्य मूर्ध्नि केतोः ।
 द्रष्टुं प्रचयं मरीचिवीचिच्छन्नानामभितः परिच्छदानाम् ॥ ४५ ॥
 हैमः स रथो महाप्रमाणः तद्वयोर्मध्वजमूर्ध्नि कौरविन्दम् ।
 ते योक्तृफणाभृतो विनीतास्तत्पञ्चारमसङ्गमेकचक्रम् ॥ ४६ ॥
 त्रय्याः स्फुट्यैभवं तदोजस्तत्साक्ष्यं जगतः शुभाशुभेषु ।
 द्वाराणि च तानि तानि सिद्धेः सोऽध्वा च प्रगुणो गुणातिगानाम् ॥ ४७ ॥

स द्वारि पुरन्दरावतारो दुर्वारासुरयोधरोधचण्डः ।

दण्डैः सह माठरेण मुञ्चन् क्रौञ्चारिप्रभृतीन् सुरान् कथंचित् ॥ ४८ ॥

वह्निः स च पिङ्गलः प्रजानां प्रत्यक्षीकृतपुण्यपापलेशः ।

पाणिस्थसमग्रलिप्युपायः कायस्थस्यै वहन्महाधिकारम् ॥ ४९ ॥

ते यामिकनाकिनः समन्तादन्तेषु क्षणदाचराश्च ते ते ।

पार्श्वे सँ कृती कविः स्तुवानः सोऽत्यर्थं सविधे बुधैः प्रगल्भः ॥ ५० ॥

देवः स च कोऽपि दीण्डिनामा निर्विण्णो नुतिभिर्विनोद्यमानः ।

घोरे चतुराननोत्तमाङ्गच्छेदावर्णमहार्णवे निमग्नः ॥ ५१ ॥

मन्दो मनुरन्तकोऽश्विनौ द्वौ द्यौरेवं तर्पतीत्यपत्यजातम् ।

तच्चानघबाललीलमर्घ्यं रुन्धानं प्रधानाय बालखिल्यान् ॥ ५२ ॥

दास्यं दश ता दिशो भजन्त्यः साचिव्यं स च निर्वहन्नेहा ।

स्त्रैण किमपि प्रदर्शयन्त्यौ ते चाराद्वयिते दिवापृथिव्यौ ॥ ५३ ॥

सा रोचँनिकी दुकूलपालिस्तन्माहारजनं महावर्तिनम् ।

तल्लाक्षिकमेकमातपत्रं माञ्जिष्ठे वरचामरे च ते द्वे ॥ ५४ ॥

सा लोहितचन्दनस्य भक्तिः सा रक्तप्रसवस्रजां च राजी^{१२} ।

सा चोत्किरतां किरीटकक्षाकेयूरेष्वरुणाश्रमनां विभूतिः ॥ ५५ ॥

चाटुः स च कोऽपि किङ्करीणां कोऽप्युच्चैः स च विस्तरः स्तुतीनाम् ।

ओघः स च कोऽपि दीधितीनामाभोगः स च कोप्यलङ्कृतीनाम् ॥ ५६ ॥

रक्तोत्पलमण्डलः स मौलिः तद्रमोरसि ते च कुण्डले द्वे ।

आजानु विलोभनाय दृष्टेः स त्वष्ट्रा लिखितः शरीरटङ्कः ॥ ५७ ॥

स्थूलायतनिर्निमेषनेत्रं बिम्बोष्ठं निचिर्त्तांशुबिम्बमध्ये ।

तच्च स्मितसुन्दरं विराजद्वाकोशे वदनाब्जमन्तराब्जे ॥ ५८ ॥

१. BC षंड । २. A लेप । C लोप । ३. B स्स । ४. A पु । ५. A गुरुः । ६. A हि । ७. B र्वैन्तस्त । ८. D मे । ९. A वः । १०. A भौव । ११. BC मा । १२. D शिः । १३. B विष्कि । १४. B श्रु । १५. A प । १६. BC वित ।

किं भूरिभिरीरितैः कपीन्द्राः सुव्यक्तं भगवान् मया स दृष्टः ।
दृष्टः स च तार्तपूर्वजन्मा पूर्वाङ्गः प्रविभक्तिमद्विधानः ॥ ५९ ॥

एषोऽहमहिद्विषस्तनूजः संपातिर्निपतामि पादयोस्ते ।
भ्राता मम लम्बितो जटायुस्तस्यापि प्रणतिं गृहाण गुर्वीम् ॥ ६० ॥

तस्मिन्निति वादिनस्तदानीमंशूनां दहता कदम्बकेन ।
अव्याकृतसंभ्रमस्य पक्षावक्षेपं मम तूलवत् प्रपन्नौ ॥ ६१ ॥

श्रद्धारभसेन यावदूर्ध्वं गन्तव्यार्थं मनः करोमि भूयः ।
तावन्निपताम्यधः पतत्रव्याघाताद्विहितस्य नास्ति विघ्नः ॥ ६२ ॥

हा हेत्यकरोद्भुङ्गिरैव व्यग्रत्वादवधीर्यं मामयासीत् ।
तेषां क्व सुतादिरात्मवर्गः स्वाम्यर्थः सुमहान् प्रतिश्रुतो यैः ॥ ६३ ॥

तापः खलदुष्पलापजन्मा सद्गोष्ठ्यामिव सान्त्वशीतलायाम् ।
सोऽग्निः प्रशशाम सोमवीथ्यां निस्थान्नः पततो ममाङ्गकेषु ॥ ६४ ॥

यावच्च बलामि लब्धसंज्ञः किं पश्यामि न दृश्यते जटायुः ।
निर्वाणवह्निर्घृणेस्तदान्तः सन्दीप्तो मम तद्वियोगवह्निः ॥ ६५ ॥

व्यक्तं न तदा मयाऽनुजस्य ज्ञाताऽऽसीद्व्रत काचन प्रवृत्तिः ।
तस्योष्णनिवारणाय पक्षौ विस्तार्योपरि दूरतः स्थितोऽहम् ॥ ६६ ॥

तेनावरजन्मना वियुक्तः पक्षाभ्याश्च विनाकृतस्तदानीम् ।
व्योम्नोऽनवलम्बनात् कुमाराः क्रूरेऽस्मिन् पतितोऽस्मि विन्ध्यमूर्ध्नि ॥ ६७ ॥

रुद्धोऽस्मि गिराऽऽर्द्रयाऽद्रिशृङ्गान्मुञ्चन् स्वं मुनिना निशाकरेण ।
पक्षीन्द्र विषह्यतामनेहा पक्षाभ्यां भवितासि चेत्समग्रः ॥ ६८ ॥

रामः पितुराज्ञयैतदेष्ट्यत्यैक्ष्वाको वनमात्मना तृतीयः ।
स्वं धाम ततश्च यास्यति द्राक् तद्द्वारानपहत्य राक्षसेन्द्रः ॥ ६९ ॥

ख्याताऽसि तयोर्द्वयोः प्रवृत्तिं प्राप्तेभ्योऽभिमुखं यदा कपिभ्यः ।
तर्हि द्वितयं पतत्रयोस्ते विध्वस्तं पुनरुद्रमिष्यतीति ॥ ७० ॥

तत्प्रत्ययरोपितायतास्थो दूरस्थानिह वः प्रतीक्षमाणः ।

उज्झामि न पर्वतप्रपातान्निष्पन्नं निरपत्रपः शरीरम् ॥ ७१ ॥

इत्युग्रविपाकमेकपाकः सुक्षेत्रप्रभवः सुपार्श्वनामा ।

दीप्ताकृतिसाहसी^१ दिगन्तान् भ्रान्त्वा वर्तयतीह पर्वते माम् ॥ ७२ ॥

तस्यात्र कदाचिदह्यतीति पन्थानं विकलो विलोकमानः ।

सीतामपहत्य यान्तमारादद्राक्षं दिवि रक्षसामधीशम् ॥ ७३ ॥

हा राम हरत्ययं हताशस्त्वज्जायां त्वयि दीप्यमान एव ।

किं मां तदसाधुवादरोषादित्वा लक्ष्मण रक्षसे गतोऽसि ॥ ७४ ॥

रक्ष क्षणदाचराद्वधूं स्वां स्वर्गिन्नुत्तरकोसलैकनाथ ।

कस्यापि गतौ वधाय दस्योर्दूरं द्वावपि शीतलौ सुतौ ते ॥ ७५ ॥

एद्येहि स दह्यतां कुरङ्गः क्रूरेण क्षणदाचरेण नीये ।

उक्त्वा परुषाणि लक्ष्मणोऽपि^२ क्षिप्तः क्वाप्युपसृष्टया मयैव ॥ ७६ ॥

किं पश्यत यात लोकपालाः क्षमापालस्य वधूरियं विरौति ।

एतद्विकृताननौघभीमं भूतं^३ भोक्तुमुपैति मां गृहीत्वा ॥ ७७ ॥

आशीः फलिता न ते सुमित्रे सीतेयं^४ रजनीचरेण लुप्ता ।

श्वश्रुप्रथमे तवापि तैस्तैस्त्राताऽऽसीन्न वधूटिका तपोभिः ॥ ७८ ॥

रक्षोवदनान्न रक्षिताऽहं हा सीरध्वज तात किं त्वयाऽपि ।

पाशाः शिथिलीभवन्ति कालान्नोद्गाढः श्लथते सुतेति बन्धः ॥ ७९ ॥

मातर्मिथिले न वीक्षिताऽसि त्वं देवि त्यजसीव मामयोध्ये ।

लब्धेऽवधिसागरस्य पारे दूरं वैरिणि यत्पुनर्गतासि ॥ ८० ॥

गङ्गे सरयु प्रतीरयोर्वामुत्कण्ठा मम चित्त एव जीर्णा ।

पूर्णाऽवधिरन्यथाऽवतीर्णस्तीर्णोऽयं व्यसनार्णवो न तावत् ॥ ८१ ॥

इत्यायतमैथिलीविलापव्याक्षिप्तेन मया तदोन्मुखेन ।

त्राणार्थमवीक्षितात्मनोच्चैः खे दत्तानि कियन्तिचित् प्लुतानि ॥ ८२ ॥

१. A त्य २. A स्व ३. ACD इतादृतिसाहसो ४, A का ५. BC थं । ६. A रक्षो ७. A साचे ८, BC व्या ।

किं वः कथयामि वानरेन्द्राः सीताक्रन्दतरङ्गाद्ददस्य ।
मुक्तर्जुपथः कथंचिदेव भ्रष्टश्चञ्चुपुटात्स मे दुरात्मा ॥ ८३ ॥
यावन्निपतामि निष्पयत्नः प्रस्थेऽस्मिन्नचलस्य रंहसोऽन्ते ।
तावत्स पुरीं सपुष्पकश्च प्राप्तोऽभूत्तरसा निशाचरेन्द्रः ॥ ८४ ॥
अन्वस्य न सामिषः सुपार्श्वः प्राप्तोऽभूच्छ्रमकश्चितः कुतोऽपि ।
उक्तः स मया बुभुक्षितेन क्वासीः शून्य किमाहतं त्वया मे ॥ ८५ ॥
पङ्गनेर्जरतः क्षुधातुरस्य त्वन्मार्गं मम पश्यतोऽनिमेषम् ।
को मे निकटस्त्वयेक्षितोऽभूद्यत्रासावहमद्य विस्मृतस्ते ॥ ८६ ॥
जानेऽवरजस्य न प्रवृत्तिं त्वन्माताऽन्तरितैष पक्षसादः ।
त्वं चेद्भवसि श्लथः कथान्तं यातस्ते जनकोऽयमेकदिवकः ॥ ८७ ॥
इत्युचिषि मय्यधोमुखोऽभूदुद्धीतिः शनकैर्जगाद चैवम् ।
एकः करुणाहतस्य तात क्षन्तव्योऽद्यतनो ममापराधः ॥ ८८ ॥
दृष्टोऽद्य मया महेन्द्रशृङ्गादात्तार्तप्रमदामिषो दशास्यः ।
लङ्कामभि संपतन् पुरीं स्वां सायाह्ने तरसाऽभिहन्यमानः^१ ॥ ८९ ॥
आहारकृते ततो दवीयान् सोऽत्यर्थं जविना मयाऽनुवद्धः ।
मुक्तो मुखगोचराच्च पश्चात्पापात्मा कृपणानि भाषमाणः ॥ ९० ॥
जाने पिशितं च कातराणां दुष्कालेऽपि न रोचते भवद्भयः ।
तेनार्द्रघृणाक्षितेन वः स्यादित्यस्तः स मया विदूर एव ॥ ९१ ॥
आदाय तमापतामि सद्यः क्षुद्रेगाद्यदि वः स्थितिर्न गुर्वी ।
लङ्केऽयमितो ममास्ति कृत्स्ना चञ्चव्रे गहनं न किञ्चिदत्र ॥ ९२ ॥
इत्युक्तनिजापदानसारः साधूक्तः स मया निवारितश्च ।
आयासभयेन दुर्गभाजस्तस्येहोपनयोद्यमाय भूयः ॥ ९३ ॥
दृष्टो मम दारकेण दस्योस्तस्येत्यं निलयो वलीमुखेन्द्राः ।
गम्यः स च वः परं पुरारेः द्वास्थ्यस्य प्रमथस्य भाषितेन ॥ ९४ ॥

१. B निशेयम् । C दशेयम् । २. D वि । ३. ABC मसाभिगम्यमानः । ४. D यः । ५. ACD रे च ६ A द्रैवणेन । B प्यघृणाक्षितेन । ७. D व ।

अस्ति त्रिककुन्महीभृतोऽङ्के लङ्केति त्रिजगद्विलक्षणा पूः ।
यामुत्तरदिक्पतेर्निकामं निर्मायोपनिनाय विश्वकर्मा ॥ ९५ ॥

आक्रम्य बलेन तामिदानीमध्यास्ते रजनीचरैकवीरः ।
लूनस्वमुखारविन्दराजीपूजार्जितवालचन्द्रमौलिः ॥ ९६ ॥

रम्भाकमितुः कुबेरसूनोः शापान्मुक्तहठग्रहेण तेन ।
तत्रैव निवेशिताऽस्ति ताताः सीतेति ज्वलतः शिखाऽनलस्य ॥ ९७ ॥

शैलादित ईयते सुवेलं यः शाखांत इव पुतेन शाखाम् ।
सोऽद्यैव मनोरथेन तुल्यं तामालोक्य निवर्तते कपीन्द्राः ॥ ९८ ॥

लङ्केन्यमयं क्षपाचरेशः सीतेयं सुदती सुदुःखमास्ते ।
अद्याप्यहमग्रतो निरीक्षे लक्षेणान्तरितानि योजनानाम् ॥ ९९ ॥

इत्युक्तिसमानकालमासीत् पक्षाभ्यां स खगाग्रणीः समग्रः ।
जाग्रत्यवधिं प्रतीक्षमाणाः सिद्धानां न विसंवदन्ति वाचः ॥ १०० ॥

तस्याभ्युदयेन तेन तेने कोप्युच्चैः प्रमदः पुवङ्गमेषु ।
विश्रान्तमिवाथ मेनिरे ते दैवस्य प्रतिकूलताधिकारम् ॥ १०१ ॥

शुष्यदृढदेहकर्णशेषः सोऽकस्मादुपजातपत्रजातः ।
पक्षीन्द्रमहातरुश्विरेण व्याचक्रे निजकामकुड्मलानि ॥ १०२ ॥

आरोहत मामितः कुमारास्तत्राद्यैव नयामि वः क्षणेन ।
आस्ते तदयोगरुद्धमर्थं वैदेहीति रघूद्वहस्य यत्र ॥ १०३ ॥

सर्वेऽपि शकुन्तराजकेतोस्तेजोभिश्छुरिताः स्थ रामनान्नः ।
युष्मानहमुद्रहामि तातास्तातस्य प्रलघूकरोमि भारम् ॥ १०४ ॥

आध्वं सुखमत्र वाऽहमेकः पर्यस्य क्षणदाचरान् क्षणेन ।
आदाय वधूमपैमि युष्मास्वानृण्यं यदि मे भवत्यनेन ॥ १०५ ॥

दूरं मम न पुवङ्गवीराः सन्नद्धस्य चराचरेऽस्ति किञ्चित् ।
संपातिरहं पुनर्नवत्वं नीतो वः कपयः समागमेन ॥ १०६ ॥

भोः पश्यत संपतामि लङ्कामातङ्कं जनयामि रावणस्य ।
 सीतामुरसस्तलेन रक्षन् पक्षाभ्यां विधुनोमि नैकपेयान् ॥ १०७ ॥
 ब्रूत प्रियमार्चरामि किं वः संवेगो मम संमदस्य तीव्रः ।
 कालं हि हरन्त्यनभ्युपायाः संपूर्णस्य विलम्बते न कामः ॥ १०८ ॥
 मान्यं तमथो निषिद्धसैन्यः सेनानीः स्वयमङ्गन्दो जगाद ।
 पात्रं न तथाविधं तदीशो यत्रामात्यमुखेन किञ्चिदाह ॥ १०९ ॥
 प्रह्वैः कपिभिर्वितीर्णकर्णः सोऽभ्यर्णे विरराज भाषमाणः ।
 धर्मान्तविमूर्च्छदुर्चधाराझात्कारः शिखरीव कुञ्जरेन्द्रैः ॥ ११० ॥
 उक्तो निलयः क्षपाचरस्य प्रत्यक्षेव कृता च राजपुत्री ।
 आर्य प्रियमन्यदद्य किं तैद्यन्न प्रागुपनामितं त्वया नः ॥ १११ ॥
 पक्षोपगमो मुनेः प्रसादः किं तत्रोपकृतं पुवङ्गमैर्वः ।
 सर्गो महतामयं हियन्ते निघ्नानामणुनापि यद्वुणेन ॥ ११२ ॥
 कर्तव्यमथ प्रियान्तरं चेदस्माकं पतदीश तत्प्रसीद ।
 पश्यामि भवन्तमुत्पतन्तं लीलाभिर्विचरन्तमम्बरेऽस्मिन् ॥ ११३ ॥
 पक्षीन्द्र कियानयं समुद्रः कश्चासावधुनोच्यते दशास्यः ।
 आर्येण विधूतमन्धकारं कार्यान्तोऽधिगतश्च वानरेन्द्रैः ॥ ११४ ॥
 जानाति भवानिमं पुरावित् कच्चिन्नः सचिवेषु जाम्बवन्तम् ।
 येनाक्रियत त्रिविक्रमोऽसावुद्रिक्ताक्रमणेन साभ्यसूयः ॥ ११५ ॥
 अद्याप्ययमेति मेरुमद्रिं दृष्ट्वाऽऽशु त्रिदशौघजुष्टसानुम् ।
 कोऽस्योपगमे गिरिस्त्रिकूटो यं क्षुद्राः क्षणदाचराः प्रयान्ति ॥ ११६ ॥
 कच्चिन्मत एष वः कपीन्द्रः सामीरिः शतकोटिमृष्टकायः ।
 रुष्टो र्यं उपैति विष्टपानां दृष्ट्वाऽन्तं निमिषाच्चतुर्दशानाम् ॥ ११७ ॥
 प्रत्येकममी महानुभावाः पर्याप्ता निधने दशाननस्य ।
 कुर्वन्ति समस्तमीप्सितं वा गाम्भीर्यस्थगिताः पुवङ्गमेन्द्राः ॥ ११८ ॥

१. ABC ह । २. AC दच्छ ३. A स्ति किंतदन्यथ ४. B स्ताद ५. BC सू । ६. AD यमु
 ७. B मंस C मंत.

तद्वाक्यमोमिति पुरन्दरसूनुसूनोः न्यूनातिरेकरहितं मुदितोऽनुमान्य ।

आश्लिष्य तुल्यवयसं भृशमृक्षराजमापृच्छय स पुवगवर्गमगात्रकामम् ॥११९॥

इत्याभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये संपातिसमागमो

नाम चतुर्दशः सर्गः समाप्तः ॥

किं शीघुभिः भवतु फाणितशर्कराद्यैः

किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।

दुग्धाब्धिलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव

यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

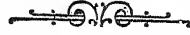
पालान्वयांबुजवनैकविरोचनाय

तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय ।

क्रोष्टिप्रदानघटितोज्ज्वलकीर्तिमूर्तिः

येनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥

पञ्चदशः सर्गः ॥

विसृज्य तं निजकरणीयसंभवे कृतत्विषं तमसि^१ विहङ्गमङ्गदः ।

अचूर्चुदत्सदसि महाचमूपतीनिति द्रुतं लवणसमुद्रलङ्घने ॥ १ ॥

जितोऽम्बुधिर्जनकमुतेयमीक्षिता कथीकृतः स च परदारतस्करः ।

महौजसस्त्यजत विषादमागतो रघूद्वहे बहुमतिनिष्कर्यैक्षणः ॥ २ ॥

पृथक् पृथक् कथयत वीर्यमात्मनो विपर्ययं वदति हि^२ मौनमद्य वः ।

विकत्थनं वितथमशोभनं विदुः यथा तथा रमयति भूतमीरितम् ॥ ३ ॥

त्वमुद्रहन्नलघुधुरं^३ धरातले तथेक्षितः खलु विषमे समुज्ज्वलः ।

समेऽपि किं मुखमधुना मलीमसं तवर्षभं^४ स्वालितगतेर्गडेरिव ॥ ४ ॥

अयं सखे शिखिसुत नील नीरधिः विधीयतां विधुतजलस्तवौजसा ।

विभासि किं वरुणभयादिव क्रमं पितुस्त्वं जन्नसदृशभावशीतलः ॥ ५ ॥

स्वविक्रमप्रतिसदृशीक्ष्यतामयं सरित्पतिः शरभ तरङ्गभङ्गुरः ।

निरीक्ष्यते चकितचमूरुकातरं त्वयाऽसकृत्किमपगतस्स्थलीपर्यः ॥ ६ ॥

त्वमुच्यसे सुभटकुलैकचन्द्रमाः त्वयि प्रभुर्द्रवति च गन्धमादनं^५ ।

समुल्लसन्भरमिममुद्रहस्व भोः प्रपद्यसे किमनभिजातजिह्वताम् ॥ ७ ॥

त्वमुद्धतं व्रज गज दिग्गजेन्द्रवच्चिषः क्षरन्मदकपिशाः कपोलयोः ।

च्युतैक्षमावदनपटो निरङ्कुशः कुरु क्षपाचरपुंरवीरविद्रवम्^६ ॥ ८ ॥

विलोक्यन्नरिककुभं न धूपितः कथं त्वमप्यवनिपतेर्वधूपितः ।

क्व स क्रमः कपिवर तारं^७ तावकः समस्त्वया समैजनि सीदता वकः ॥ ९ ॥

नभोऽम्बुधी निषध निरत्ययाविमौ निरत्यया दिगियमगस्त्यशीलितौ^८ ।

तवोत्क्रुधः क इव स राक्षसाधमः समापर्यं व्यसनमिदं नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥

१. D सौ । २. BD ननु ३. A तनिकि । ४. A कथयति । ५. BD त । ६. BCD न्वलघुधुरं ।

७. B भा । ८. BD स्त ९. ACD मस्सरित्पतिः । १०. D नः । ११. CB तं । १२. BCD व ।

१३. BC वाम् D दम् । १४. BCD जात । १५. CD त्वया यद् । १६. BC ताः । १७. A प्यता ।

इहार्णवे समुदितशक्तिकौमुदीर्वशोलसन्मुखमुकुलस्य मूर्छतु ।
 ककुप्सु ते कुमुद निकामजृम्भितं निमीलिते कपिकुलपद्मकानने ॥ ११ ॥
 सखे रभे श्लथरभसं किमीक्षसे कुरु स्थिरं परिकरमस्य लङ्घने^१ ।
 अयं नदन्नवघनसंकुलोऽम्बुधिः भवादृशां भवनमुखप्रपोषमैः ॥ १२ ॥
 विलङ्घ्यतां जलनिधिरेष लावणः प्रमथ्यतां प्रियसख रम्भ रावणः ।
 प्रसाद्यतां प्रभुरभिजातवार्तया विलक्ष्यते वदनरूपा तवार्तया ॥ १३ ॥
 नल स्थलं जनय जलौघमञ्जसा सुखं चमूर्त्रजर्तु वनौकसामियम् ।
 नभोऽथवाऽवनिमिव संविधत्स्व नः परीयतां तव पितृनिर्मिता पुरी ॥ १४ ॥
 किमङ्घ्रिणा विलिखासि मैन्द मेदिनीमुदीरय द्विदिद तदद्भुतं तरः ।
 विलङ्घ्यतामयमुदधिः स्थितोऽग्रतः स्वगौरवस्तिमितसुषुप्तलीलया ॥ १५ ॥
 लघूलसलहरितुषारतस्करैः तिरस्कृतश्रमसलिलेन वायुभिः ।
 अतीयतामयमथवेतरेण वामपां निधिर्दधिमुखदुर्मुखौ सुखम् ॥ १६ ॥
 स्फुरन्मुखः शिखरितवभ्रुवांलधिः चलन्दुतं विधुतकडारकेसरः ।
 अमङ्गलं गव निगदन्नभस्तलात् पत क्षितेः सुत इव शत्रुमूर्धसु ॥ १७ ॥
 प्रपद्यतामुपरि तरङ्गिणीपतेः क्षणं त्वया गवय गतागतश्रमः ।
 प्रसीदतु पुत्रगपतिः प्रकोपनः कुलं भयादभयद रक्ष्यतामिदम् ॥ १८ ॥
 स जातवान् जितमिह तेन तस्य भोः सुजीवितं तमनघमेकमीडमहे ।
 यमग्रतः प्रकटितसत्त्वसंपदं महापदि स्वलदवलम्बते कुलम् ॥ १९ ॥
 जिते जगद्यसनसमाप्तिरम्बुधौ विरौधिते भयमतिभूरि भूभुजि ।
 विचार्यतामभिमर्तैसिद्धये बुधाः क एतयोरुचितविलङ्घनोऽस्तु नः ॥ २० ॥
 विलङ्घ्यतामुदधिरयं महौजसः स मृग्यतां दशवदनो दिशाऽनया ।
 समाप्यतां प्रभुकरणीयमायतं विलोक्यतां विरहकृशो वधूजनः ॥ २१ ॥
 इहैव भोस्तरलशिखाकदम्बके वरं हुतं हुतभुजि बाढवे वपुः ।
 दृढक्रुधं परिवृढमूर्धं पुनः न तं भयान्नतगयो गता वरम् ॥ २२ ॥

१. A चयो । २. D रस । ३. BCD प्रतोमुखं । ४. D शानवनखगप्रभो । ५. CB भस्थ ।
 D तल ६. A व्रजति BC ध्वजतु । ७. D छ । ८. A भी ९. C वक्र । १०. D कि । ११. AD यमिति
 १२. A वाभेवद्र । १३. A वृत १४. A यम् ।

जयत्यदः प्रतिदिनमंशुमानियद्विलङ्घितुं त्रिभुवनमङ्घ्रिणा हरेः ।
पुरीं प्रति त्रिदशरिपोः पयोनिधौ कियन्ति भोः शतमिह योजनानि वः ॥ २३ ॥
जितोऽस्त्ययं तिमिनिलयस्तरस्विना कियानयं जगदवधिक्षमाधरः ।
भविष्यति प्रतिहतिशङ्किनां पुनः स्ववेश्मनोऽजिरमपि दूरमद्य वः ॥ २४ ॥
न मौलैतां कलयति नूतनः प्रभुः समादिशत्यसदृशमेव निग्रहम् ।
मनोरथक्षतिकुपितोऽनुजीविनां न तातवद्वृणयति निर्धृणः श्रमम् ॥ २५ ॥
त्यजन्त्यमृन् कृतसुभटाङ्गनात्रता वरस्त्रियो न तु रमयन्ति कातरम् ।
न सेत्स्यति स्खलितमहामनोरथाः स्वगेहिनीघटनमनोरथोऽपि वैः ॥ २६ ॥
न दुर्गमं किमलसरुद्धरंहसां न दुर्जयं जगति किमुज्झितौजसाम् ।
न दुष्करं किमिव सदाऽवसादिनां न दुर्लभं किमिव च दैववादिनाम् ॥ २७ ॥
न कोऽप्ययं जरठर्नदः सुहृत्तमाः किमीक्ष्यते शृणुत रहस्यमस्य भोः ।
तिरोहितश्चरणतलाम्भसा हरेरयं तटः सगरसुतौघदारितः ॥ २८ ॥
अयं हरेः कपिलहृतस्य कारणात् परश्चतैः सगरसुतैरखन्यत ॥
चिरादमुं हरशिरसस्तपोबलादपूपुरं त्रिपथगया भगीरथः ॥ २९ ॥
सुरासुरैरयमहिन्द्रमन्दरभ्रमिहंक्षतरभसैरमथ्यत ।
अमुं गलत्तिमिकुलमङ्गुलीविलैः मुनिः क्षणात् करगतमाचचाम च ॥ ३० ॥
भवद्भिरप्यचकितमद्य लङ्घ्यतामयं पुरः प्रधिरिवै राशिरम्भसाम् ।
अविर्लुवः प्रणयसहत्वमित्यदः स्थितिद्वयं सुविहितमस्य वेधसा ॥ ३१ ॥
महोदधौ मलयसुवेलयोस्तयोः पुरेऽथवा सुरपुराशिलिपकल्पिते ।
प्रसर्ज्यत प्रमदवनेर्षु मा स्म भोः स वः क्षणान् गणयति कोपनः प्रभुः ॥ ३२ ॥
स्वरंहसः कुरुत कपीश्वराः सदृक् त्रपावशात् प्रविशत मा स्म वारिधिम् ।
वशंवदो विधिरनुरूपकर्मणां न शर्मणे शिखिनि पतङ्गैः साहसम् ॥ ३३ ॥
इति श्रुताधिपतिगिरः प्लवङ्गमाः पृथक् पृथग्जगदुरशक्तिमात्मनः ।
तदाऽवदत् किमपि न तत्र केवलं बहिर्ध्विराभिसरतयाऽऽनिलः स्थितः ॥ ३४ ॥

१. A स्त्व । २. A नि । ३. A नो. । ४. A न । ५. A क्ष । ६. D न । ७. A त्थि ।
८. B C व । ९. A स्य । १०. B C म । ११. A हि । १२. D विष्ण । C विस्व । १३. A हत ।
१४. B C D वशेन । १५. C D B दन । १६. A D श्व ।

ततोऽब्रवीद्विगलितवाहिनीबलः सुतं विधेः सुरपतिमनुसंभवः ।
 अनक्षरस्फुरितविकासपाटवस्फुटीकृतक्रमसदृशातिविक्रमः ॥ ३५ ॥
 इहास्यतामतिशयितश्रमालसा वनौकसः क्षणमहमेव केवलः ।
 जयाम्यमुं जलनिधिमार्यं कार्यवानैधित्वरस्ततमिव संकथारसम् ॥ ३६ ॥
 न संभ्रमस्त्रिदशरिपौ दशानने न वारिधौ न विबुधधास्त्रि चोत्तमे ।
 अयं तरस्तरलितविष्टपस्य भोः सुतो युवा सदृशबलोऽस्मि वालिनः ॥ ३७ ॥
 अयं ब्रजाम्युपरि महासरित्पतेः पतत्पतेरपि जनयामि विस्मयम् ।
 क्षुण्णं हि तं हतपिशितात्पतिं क्षणान्मरुत्पतिः सुतशिशुकेन मोदताम् ॥ ३८ ॥
 स्थितः स्थिरे मलयमहेन्द्रयोर्द्वयोर्महीध्रयोः क्षणमितरस्य मूर्धनि ।
 पताम्यहो^१ त्रिशिरसमद्रिमुद्धरन् दशार्ण्यहं दशशिरसः शिरोमणीन् ॥ ३९ ॥
 निरुध्यतां क्षणमतिमोत्सुकं मनो वनौकसा परिषदवेक्ष्यतामियम् ।
 उपैमि वः स्वजवसंखो निरीक्ष्य तां न रक्षसः पुरमिह यावदेवं भोः ॥ ४० ॥
 पृषत्कवज्जलनिधिलङ्घनोद्यतं चमूपतिं तमिति जगाद जाम्बवान् ।
 विलोकयन् प्रजविनमज्जनासुतं स्वयं जराविगलितविक्रमोद्यमः ॥ ४१ ॥
 जितोऽस्ति ते जलधिरयं तरङ्गवान् नभोऽङ्गणं तव कियदेतदङ्गद ।
 न वर्तते परमियतः प्रयोजनान्महाप्रभोः स्वयमिह तीक्ष्णसाहसम् ॥ ४२ ॥
 त्वमानिलिर्द्वयमिह नो जवोत्तरं विना पुनस्त्वदियमनायका चमूः ।
 अतोऽनघस्तुतिसमकालमुन्मिषन्निजस्मृतिर्धुरमितरो वहत्विमाम् ॥ ४३ ॥
 ऋते स्तुतेरितरवलीमुखोपमः स्मरत्ययं न किमपि रूपमात्मनः ।
 लिखन्नखैस्तनुमनुदारधूसरामसंस्तुतैः कृपण इवोपहस्यते ॥ ४४ ॥
 इतस्ततः करचरणं विनिक्षिपन् कृपोचितः कपिशिशुरेष संप्रति ।
 भविष्यति स्फुरितकरालकेसरो हरिः क्षणादयमतिकामविग्रहः ॥ ४५ ॥
 जयत्वयं त्वदभिसरः सरित्पतिं तदुद्भवं भवतु यशश्चमूपतेः ।
 परिश्रमः परिजनमश्रुते परं फलं विधेः परिवृढमेव धावति ॥ ४६ ॥
 अयं महः किमपि किमप्ययं तरः किमप्ययं कपिशिशुवर्षं दैवतम् ।
 कृत^२स्पृहाधिकसुखमस्मदीशितुः किमप्ययं सुकृतमहातरोः फलम् ॥ ४७ ॥

१. B C D धिक । २. C वत्य । ३. A चात्र । ४. A झ । ५. BC हं । ६. A दिशाम्य । ७. A D न ।
 ८. A ष । ९. A न्नो । B क्षणो । १०. A तरे । ११. A क्रमः । १२. BD दद्भुतं । १३. A तवच । १४. B क्ष ।

अहर्दिवं द्रविणपरिक्षयप्रदैः प्रयोजनं किमिव तदाऽनुजीविभिः ।
 पुरः स्पृशत्यललितहेतुसंभवो^१ यदि श्रमः सुखसुकुमारमीश्वरम् ॥ ४८ ॥
 अनन्तरं परममिति प्रपन्नवाननुत्तरं द्रुहिणसुतस्य तद्वचः ।
 प्रचक्रमेऽभिमुखयितुं पुरःस्थितं सुभाषितैरिति हनुमन्तमङ्गदः ॥ ४९ ॥
 ध्रुवं वचः स्वलति^२ महाप्रतिष्ठयोरभिष्टुतौ तव कविजीवयोरपि ।
 सहस्थितिप्रणयसमुद्भवा पुनः प्रगल्भता जनयति मे समुद्यमम् ॥ ५० ॥
 तवोर्जितं यदि वदति स्वयं स्वभूः सरस्वती यदि तव वक्ति वैभवम् ।
 अहं पुनः क इव पितृव्यकिङ्करो दयाजडस्त्वमपि^३ न यत्र तत्र चेत् ॥ ५१ ॥
 सुमेरुणा तलमिव साचलं क्षितेः बहुद्विपं वनमिव गन्धहस्तिना ।
 ग्रहाकुलं वियदिव विश्वचक्षुषा सदस्त्वया सुभट चितं चकास्त्यदः ॥ ५२ ॥
 न ते गतिः स्वलति मतिर्न मुह्यति द्युतिस्तिरोभवति न जातु कुत्रचित् ।
 महर्द्धिभिस्त्वमनिलतुष्टये सुरैः कृतोऽणिमप्रभृतिमहागुणेश्वरः ॥ ५३ ॥
 तवोपमा कमलभवेन योगतो निरौकृतिं तव तरसा नयो गतः ।
 त्वया परोपकृतिसुखावलम्बिना जितं जितं सुभट चमूवलंविना ॥ ५४ ॥
 तव प्रसूः कृतपृषदश्वरञ्जना सुराङ्गनासदृशविभूतिरञ्जना ।
 त्वमेधितः खलु सुधया सुधाशनैः स्मरात्मनः प्रचरासि किं मुंथा शनैः ॥ ५५ ॥
 कुरु स्थिरं परिकरमीयतामितः समाप्यतां नृपसुतकृत्यमायतम् ।
 निराशिषः सह वपुषेदमागतं विपद्रतोद्धरणमहाव्रतं तव ॥ ५६ ॥
 त्वमङ्गभूर्भुवनगुरोर्नभस्वतः तथा कृथास्त्वमभिर्भवं विवस्वतः ।
 न ते^४ तत् गर्गनतलं तरस्वतः किमीक्षसे दुरधिगमं सरस्वतः ॥ ५७ ॥
 स पूर्यतां नृपसुतराजहंसयोः मनोरथः कपिकुलपद्मिनीरवे^५ ।
 इमा दिशो दशमुखकालिकाङ्किताः कुरुज्ज्वला निजकरंजालनिर्गमैः^६ ॥ ५८ ॥
 जयाञ्जनातनय तनुष्व वैष्णवं तन्निहीनवत्किमवनतो विषीदो^७सि ।
 विलोकयन्त्वशिथिलबाहुकन्दलीधृताङ्गना गगनसदस्तवोद्रमम्^८ ॥ ५९ ॥

१. D भ्रमो । २. A लित ३. AD सि ४. A स्तिरकृति ५. A यु ६. BCD तिभयं ७. AB वने ८. AB म
 ९. B CD पतेः । १०. A रुचि ११. CD मलैः । १२. BCD कर्म १३. BCD मिववतातिसीद १४. CD वाग

नमोऽस्तु ते निधिरयमीक्ष्यतामपां प्रसीद भोः स्मर महिमानमात्मनः ।

तवाहितत्रिदशभयङ्करप्लुतेः खगोचितं कियदिदमन्तरं दिवः ॥ ६० ॥

किमुच्यते बहुतरमेवमादिषु प्रयोजनेष्वनवरतं स दीक्षितः ।

विवक्षता किमपि रघूद्वहेन यस्तथा चिरं कपिवरसंसदीक्षितः ॥ ६१ ॥

इति स्तुतिप्रमुखमधीशितुर्मुखाद्रचोमधु श्रवणपुटेन पीतवान् ।

अवर्धत स्वमहिमसंदस्फुरत्प्रभागमस्थगितविभक्तिरानिलिः ॥ ६२ ॥

व्यजृम्भत व्यवहितभास्करातपं तदद्भुतं भुवनभयङ्करं महः ।

द्रवन्मिथः किमपि किमप्यतर्कयच्चमत्कृतः सपदि सुपर्वणां गणः ॥ ६३ ॥

लाङ्गूलेन गभस्तिमान्वलयितः प्रोतः शशी मौलिना

जीमूता विधुताः सटाभिरुडवो दंष्ट्राभिरासादिताः ।

उत्तीर्णोऽम्बुनिधिर्दशैव विशदैस्तेनाट्टहासोर्मिभिः

लङ्केशस्य विलाङ्घितो दिशि दिशि क्रूरः प्रतापानलः ॥ ६४ ॥

अर्घायोदचलच्चिविक्रमधिया जातभ्रमो जाम्बवान्

यत्सत्यं चकितोऽङ्गदः कथमपि स्थानात्परं न च्युतः ।

जग्मुः क्षमामितरे तु मीलितदृशस्तारादयो यूथपाः

तस्यात्युग्रमहःप्रतानपरिधौ देहद्युतेः मूर्छति ॥ ६५ ॥

देवौ गोवृषवाहनः सह गणैरध्यक्षतामभ्यगा-

द्वन्धर्वा जगुरप्सरःपरिवृताः प्रास्थानिकं मङ्गलम् ।

पेतुः स्वान्मधुनिर्भराः सुमनसः स्फीतो नदद्बुधभि-

स्तस्य स्वस्त्ययनं चकार निकटीभूतः स्वयं पद्मभूः ॥ ६६ ॥

मूर्ध्ना जाम्बवतोऽभिवाद्य चरणावापृच्छद्य सेनापती-

नैश्वस्याश्रुमुखान्मुहुः प्रियसखान्प्रेष्यान्समादिश्य च ।

आरम्भं जगृहे महेन्द्रशिखरादम्भोनिधेर्लङ्घने

रंहस्वी रघुनाथपादरजसामुच्चैः स्मरन्मारुतिः ॥ ६७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये समुद्रलङ्घनो-

त्साहितहनुमत्स्तुतिवर्णनो नाम पञ्चदशः सर्गः ।

१. ABC पदः स्फु। २. BC दुद्रवं ३ A तुनने। ४ D omits this sloka. ५. A श्लिष्य।
६. BD आश्वस्य प्रमुखान्निजप्रियसखान्प्रत्यान् समादेश्य च । A. नापृच्छयाङ्गदमादरेण सुहृदः संमान्य संभाव्य
च । ७. C D omit this.

अथ षोडशः सर्गः ॥

तं मुहूर्तधृतशृङ्गमगेन्द्रं गान्धवाहिरधिरुह्य रराज ।
 हृष्टवानरगणोक्तजयाशीर्जावितेशविजयीव महोक्षम् ॥ १ ॥
 तेऽङ्गदद्विविदनीलनलाद्यास्तस्य तुङ्गिन्मतिरस्कृतमेरोः ।
 विप्रकीर्णतपनीयकणाभाः पार्श्वतो ददृशिरे हरिवीराः ॥ २ ॥
 संवभूव नगमूर्धनि तस्मिन् सोऽथ पूरकपृथुकृतकायः ।
 जातशङ्कमकरोदभियास्यन् कुम्भयोनिमपि कुम्भकवीरः ॥ ३ ॥
 उद्रवाम परितः सलिलौघानुत्ससर्ज शिखराणि ररास ।
 आममृन्मणिकवन्न विषेहे तस्य कुम्भकभरं स महेन्द्रः ॥ ४ ॥
 लोलपुष्पविटपोल्लितानां तुल्यकालमलिनां स निनादः ।
 निर्ममज्ज गगनाङ्गणभाजां नीडदुःस्वरसितेषु खगानाम् ॥ ५ ॥
 दृग्भिरेव गतमाकुलमेणैर्गर्भभारैर्मसृणासु मृगीषु ।
 ज्या विलम्बवनिर्तैर्धनुरध्वन्यैर्धरोपितमकारि किरातैः ॥ ६ ॥
 तेन पुण्यघटितेन ततोऽद्रेः पीडितादघततिर्निभृतेव ।
 निर्जगाम दृषदाचितकच्छादच्छभल्लपरिषद्विरसन्ती ॥ ७ ॥
 लुप्यते स्म कृपणोचितचेष्टारम्भनिर्द्युतिषु दन्तिषु दानम् ।
 ते मृगाधिपतयः क्षणदुःस्थाः प्रस्थपादमपि मार्गितुमीर्युः ॥ ८ ॥
 अङ्घ्रितेष्वपि करङ्कविशेषैस्तेषु चातिभयदेषु भयार्तम् ।
 सानुसन्धिषु पपात विबुद्धक्षुब्धकेसरिषु कुञ्जरयूथम् ॥ ९ ॥
 निर्यये निरवकाशितरन्ध्रैरुन्मयूखमणिलाञ्छितचूडैः ।
 कन्दरासु भुजगाशनकेकातङ्कलोलनयनैः कुलनागैः ॥ १० ॥
 उन्नताब्धिलहरीगलहस्तक्षोभजातबहुलोत्कलिकाभिः ।
 आत्तसन्नतिषु निर्झरिणीभिस्तेषु नाग्रशिखरैष्वपि तस्थे ॥ ११ ॥

१. AD घृ । २. BD सूक । ३. B पात । ४. D ध्यान । ५. B धनिकै । ६. D रेत्यायधि ।
 ७. A घुः । ८. A ध्वभयार्थम् । ९. BC अभ्रसङ्क ।

प्रस्वलद्विरूपलैरुपरिष्ठाभिर्विषङ्गैरयपिष्टनिकुञ्जैः ।
 मूलकाननतलानि तदानीं गण्डशैलबहलानि बभूवुः ॥ १२ ॥
 स्वन्तमेतदिति सूत्रतयोक्त्या सन्निरुध्य मिथुनानि मयूनाम् ।
 नाकसन्नयुवसंसदयासीदायतिं विषहते न यदृच्छा ॥ १३ ॥
 स्थानभङ्गविकलैर्जलवौहस्तत्यजे भृगुषु विग्रहभारः ।
 आगतादिव समाकुलभावान्न द्रुतं रुधिरं मस्ताऽपि^१ ॥ १४ ॥
 ध्वस्तमग्रतरुपुष्पावितानं रुद्धमश्वमुखदम्पतिगीतम् ।
 नीलकण्ठनिवहस्य निषिद्धं तेन ताण्डवमकाण्डभयेन ॥ १५ ॥
 तत्क्षणं गगन एव निरुद्धकान्तवाहनवलाहकपोतैः ।
 ईक्षितातिगहना ययुर्हृत्वा हा महेन्द्रमिति सिद्धकुमाराः ॥ १६ ॥
 भेजुरुज्झितविचित्रशिलालीसंनिवेशविनिवेशविलासाः ।
 मन्त्रर्णाकुलपरस्परसख्यैः प्रश्रपेशलगिरोऽप्सरसः खम् ॥ १७ ॥
 मेखलासु विकलासनबन्धैर्ब्रह्मणोऽधिगमनादुपरम्य ।
 मृग्यते स्म मुनिभिः क्षणलोलैर्मूलमद्रिडमरस्य तदानीम् ॥ १८ ॥
 मारुतान्ममृषिरे खरवेगान्मेघनादमसहन्त महान्तम् ।
 तत्र चित्रलिखिता इव सेदुर्नारभन्त शरभा अपि किञ्चित् ॥ १९ ॥
 आपतत्सु तरुषु व्रततीषु व्याकुलासु विकलेषु मृगेषु ।
 स्वोष्मणः सदृशमागतचित्तैश्चिन्त्यते स्म न किमप्यधिदेवैः ॥ २० ॥
 मां पिनष्टि कपिरद्भुतरूपः कोऽप्ययं वै वत केसरिणो^२ मे ।
 इत्यनाथ इव निर्झरघोषैः घर्घराक्षरमुवाच महेन्द्रः ॥ २१ ॥
 एष पश्य विपुलोर्मिरुदन्वानुन्नमन्त्यवनमन्ति महीध्रौः ।
 धारणेयमनिलात्मज विश्वध्वंसिनीत्युदचरद्गगनाद्रीः ॥ २२ ॥
 वेगवातविधुतप्रमुखाभ्रो बभ्रुकेसरकलापकरालः ।
 उत्पपात स चिरेण महेन्द्रान्मन्दरादिव शरस्त्रिपुरारेः ॥ २३ ॥

१. A शङ्क । २. D शीतचटुला । ३. BCD तोपि । ४. BCD तैः । ५. BD नैर्गतसु । ६. A इ । ७. BCD रैः । ८. A संभ्रमा । ९. A ह्य । १०. C युवन । ११. C लो । १२. BC न्नाः ।

तेन रेचकसमुल्लसितेन त्यक्तवामनतनुर्दनुजारिः ।
 स्मारितो हृदि सुरस्थविराणामप्रमेयविभवेन बभूव ॥ २४ ॥
 मनुभावसुलभादिव हार्दत्तस्य वायुरनुकूलतमोऽभूत् ।
 अञ्जनेव जननी तमजिघ्रन्मूर्ध्नि मुग्धशशिविम्बमुखी द्यौः ॥ २५ ॥
 विक्रमेण सुहृदामभिकामं दिङ्मुखानि मुखं दीधितिजालैः ।
 पूरयन् पवनमूनुरियाय च्छाययाऽम्बुनिधिमम्बरमङ्गैः ॥ २६ ॥
 उद्भटास्यरुचमुद्भयमुग्धप्रेयसीनियमरुद्धविमानाः ।
 दूरतस्तमनमन्नमरैरार्थव्यापृतं वियति सिद्धयुवानः ॥ २७ ॥
 दृङ्निरोधिनि दिगन्तरलिप्यै चम्पकाग्रकपिशे कपियूनः ।
 तस्य मूर्च्छति मुखद्युतिराशावाह्नि वह्निरिव सन्ददृशेऽर्कः ॥ २८ ॥
 तं धुताग्रजलवाहध्वित्रस्तोयराशिरनिलेन जडेनै ।
 अन्ववर्तत सुदूरमुदग्रं कर्म कर्मणमिह प्रभुतायाः ॥ २९ ॥
 दक्षिणेन स पथाऽम्बुधराणामम्बुधेरुपरि संचरमाणः ।
 जिह्मगारिरमृतस्य कृते नु प्रस्थितः सुरसभाँमिव रेजे ॥ ३० ॥
 रंहसश्च महसश्च समार्धेस्तस्य चाधिकतया सं तदानीम् ।
 उल्लास पृषदश्वविवस्वद्भूतौ विलसितानि विहस्यै ॥ ३१ ॥
 छायाया निजतनोः स तदानीमायतप्रगुणया लवणाब्धौ ।
 सूत्रपातमिव पर्वतसेतोः भाविनः पवनमूनुरकार्षीत् ॥ ३२ ॥
 तस्य वीक्ष्य वपुरुन्नतवक्राः पञ्चवक्रमकरा विकरालम् ।
 ईयुरानतिजुषस्तलमब्धेरध्वनेभमकरप्रहतेन ॥ ३३ ॥
 तं विलोक्य जलधेरुपरिष्ठादद्रयः कुलिशकर्कशकायम् ।
 हेत्युदीर्य ददति स्म तदानीमात्मपक्षयुगलाय जलानि ॥ ३४ ॥
 तन्मरीचिखचितो रुरुचेऽब्धिः क्षौद्रराशिरिव पिङ्गतरङ्गः ।
 लावणोऽयमिति लिङ्गविशेषैः कैश्चिदेव स तदाऽधिगतोऽभूत् ॥ ३५ ॥

१. A पुरःस्थ । २. B रवि । ३. A न्तसु । ४. A म्पे D ध्ये । ५. BCD विचि । ६. BCD विधूतः । ७. BCD पतगराडि । ८. BC धि । ९. B शु । १०. AD द्विषम् । ११. BD वहितस्तः ।

तं विलोक्य पथि कान्यपि दूरं भेजिरेऽब्धिजलवाहकुलानि ।
 अत्रजत् क्षणमनीश्वरसूतस्तद्विशैव दिवसेशरथोऽपि ॥ ३६ ॥
 बाडवः किमुदधेरुदितोऽयं लम्बितः किमथवाऽम्बरतोऽर्कः ।
 इत्यतर्क्यत गुहाग्रगताभिः स क्षणं मलयकिम्पुरुषाभिः ॥ ३७ ॥
 सन्निकृष्टमुदधेरुपरिष्ठात्तस्य देहपरिणाहमपश्यन् ।
 मन्दरस्मृतिभवेन भयेन व्याकुलाः सलिलजन्तुविशेषाः ॥ ३८ ॥
 तं विलोक्य चकितान्निजशिष्यान् पृच्छतः कलशयोनिरुवाच ।
 राक्षसेन्द्रमवगच्छत वत्साः केतुनोक्तविनिपातमनेन ॥ ३९ ॥
 दुर्निरीक्ष्यमुखमण्डलदीप्तिव्याप्तदक्षिणादिगन्तरभागः ।
 स्वर्गवासिभिरनागतमेव स्तूर्यते स्म स दहन्निव लङ्काम् ॥ ४० ॥
 इत्थमीक्षितगतिर्गगनेऽस्मिन्वीक्ष्यतां प्रतिहर्तः कथमेति ।
 उत्सुकादिति सुराः सरमार्ख्यां मातरं तमुपरोद्धुमवोचन् ॥ ४१ ॥
 साऽथ सादरनभश्चरसार्थप्रार्थिता पवनपुत्रमरुन्धत् ।
 धावमानमभिवारिधि विन्ध्योपत्यकेव सुरसिन्धुजलौघम् ॥ ४२ ॥
 तां वितर्ककणकूणितनेत्रः कौणपीति कलयन् कपिसिंहः ।
 लङ्घनाय लघुयत्नमकार्षीदुद्रमेन गगनावधिभाजा ॥ ४३ ॥
 सा वितत्य वियदेव वितस्थे तस्थिर्वासमवदत्तामिदं च ।
 गच्छ गच्छ ननु वेत्सि समन्तादन्तरालमिदमीदृशमेव ॥ ४४ ॥
 देशितोऽयमहतस्तव येन द्वित्रसिद्धपथिकोऽम्बरमार्गः ।
 तस्य मार्गमसुनिर्गमहेतोः कर्तुमुद्यतमिदं मम शस्त्रम् ॥ ४५ ॥
 एति भूतपतिरेव कदापि स्थानमेतदुपनीतवर्लिर्नः ।
 अत्र वृत्रहणमप्यनपेक्षा मातरः कबलयन्ति भवान् कः ॥ ४६ ॥
 नश्य नश्य कपिशवक दूरात् कोऽसि मामकमुदीक्षितुमास्यम् ।
 जायते यदवलोक्य कृतान्तः सोऽपि दुर्भरभयज्वरवेगः ॥ ४७ ॥

१. B C D म । २. B थगा । ३. B गादयमब्धे । ४. B C D र्ध । ५. A भुवेव । ६. B C D श्रूय । ७. B C D वीक्षितप्रतिहतिः । ८. B ताःसुरसा । ९. D शा । १०. A लंनः । ११. A कपदी ।

शक्तिरस्मि जगदीशितुर्ग्रा संहरामि समयप्रतिपक्षम् ।
 उद्धरामि च भवार्णवमग्नानीक्षितेन पशुकानुपसन्नान् ॥ ४८ ॥
 विप्रतीपमित एव वलेथा विप्रराडपि न गच्छति येन ।
 स्तेनैवद्वजसि कस्त्वमयं नस्तेन रे पशुक सिद्धपथेन ॥ ४९ ॥
 तामुवाच हनुमानुचिता ते वागियं वियति वीरदरिद्रे ।
 अञ्जनासुतसमक्षमिदानीं कः प्रमादिनि विकत्यनवादः ॥ ५० ॥
 स्पर्धयाऽथ वदधे हरिवीरः सा तथाऽऽशु पुनरुल्लसति स्म ।
 तद्वपुर्निचितसीम्नि यथाऽसौ मारुतिर्वियति नान्तरमाप ॥ ५१ ॥
 गुल्फदघ्नतनुरानिलरासीन्मातुर्ग्रवपुषः सरमायाः ।
 प्रेक्ष्यते स्म पुनरुन्नतिशाली तेजसा सुरगणेन स एव ॥ ५२ ॥
 प्रेर्यते न महता महतीयं भिद्यतेऽणिमगुणेन कदाचित् ।
 इत्यधित्वरमनास्त्रसरेणोस्तुल्यतामगमदाशुगमनुः ॥ ५३ ॥
 व्यस्य वर्षं विकरालमथाराद्वानरं विहरमाणमणिम्ना ।
 सा तमूर्ध्ववदना न विवेद व्युत्थितेव मतिरात्परहस्यम् ॥ ५४ ॥
 तां विभेद घनपीवरकायां वायुमूनुरणुभावगुणेन ।
 भिच्चिमश्मघटितामतिभारौन्मुक्तसंहतिमिवाम्बुभिर्निरिन्द्रः ॥ ५५ ॥
 तद्व्यतिक्रमसमुत्थितमागः स्वस्य मारुमुपगम्य तदानीम् ।
 एतदानिलिरनाकुलचेताः स्तोत्रमारभत संनतिपूर्वम् ॥ ५६ ॥
 ओं नमोऽच्युतविरिञ्चिविडौजस्यम्बकादिसुरसङ्घनतायै ।
 तुभ्यमद्भुतवपुर्ग्रहलीलाक्लिन्नविश्वजनघोरभयायै ॥ ५७ ॥
 सर्वधर्ममयि सर्वनमस्ये सर्वशक्तिसमवायिशरीरे ।
 सर्वतोषिमुखि सर्वशरण्ये सर्वभूतपतिपति नमस्ते ॥ ५८ ॥

१. BCD रेप्रतिपक्षान् । २. D सून । ३. A मतितापा DB मभितापा ४. A नृजुगे । D वांशु ।
 ५. BC DE read three lines more after this—एतदाह विहसन्हनुमांस्तामेष यामि भवतीं
 प्रणिपत्य । अप्रतो गतवतोऽस्य पुरस्तात्प्रादुरास विरसं हि रसन्ती ॥ राक्षसी जनभयङ्कररूपा कापि पापवदितेव
 दुराशा ।—and omit protron up to 91st sloka.

दुष्टदैत्यकुलमारि नमस्ते योगविभ्रमकुमारि नमस्ते ।

चाटुकारिमदनारि नमस्ते विष्टपैकवरनारि नमस्ते ॥ ५९ ॥

त्वां जगन्मतमहां महयामि त्वां जगत्कृतमहाबलिमीडे ।

त्वां जगत्प्रसविनीं प्रणमामि त्वां जगत्क्षयकरीमुपतिष्ठे ॥ ६० ॥

ब्राह्मि वैश्राविणि वैष्णवि रौद्री स्कान्दि चान्द्रमसि चण्डि नमस्ते ।

कस्तव प्रतिविशेषमवैति स्तूयसेऽत्र वरदेति न केन ॥ ६१ ॥

त्वं सृजस्यवसि संहरसि त्वं त्वं विभर्षि भुवनानि भवानि ।

त्वं निमीलयसि बोधयसि त्वं त्वं विचित्रगतिरीशितुरिच्छा ॥ ६२ ॥

विप्रकीर्णविकृतिः प्रकृतिस्त्वं त्वं विकल्पमलमोक्षशुचिश्चित् ।

सिद्धिरष्टगुणपल्लविनी त्वं त्वं विशुद्धिरूपमानदरिद्रा ॥ ६३ ॥

त्वन्मयोऽयमणुसङ्घविहारः त्वन्मयोऽयमहमित्यभिमानः ।

त्वन्मयं तदपि देवि दवीयस्तत्त्वमोमिति पदप्रतिपाद्यम् ॥ ६४ ॥

त्वं प्रसह्य विहतप्रसवेषोरर्धमर्धहिमधामधरस्य ।

देवि दीप्तपुरुषोत्तमलीलः श्रीपतिः सकल एव स च त्वम् ॥ ६५ ॥

ते त्वयैव परितः परिणद्धाः शक्तिभावततया लतयेव ।

विभ्रतीदमबलत्वमुपेताः सन्न पद्मवसतेः शतमीशाः ॥ ६६ ॥

उद्यता हिमवतः शिखरीन्द्राच्चं त्रिवर्गफलवल्लिरपर्णा ।

त्वच्च नाकिनयनोत्सवकारी कन्दलः प्रभवति स्म विशाखः ६७ ॥

याजजूकवपुषो गिरिशस्य त्वं प्रतीच्छसि यथेच्छमुपेत्य ।

तं तमृग्यजुषमन्त्रपदोक्ता देवताऽनलमुखी मखभागम् ॥ ६८ ॥

जग्रसे गजतनुर्दनुस्सनुर्गाढतानवपुषा वपुषा ते ।

अब्जकोशमृदुना महिषः प्राक् चुक्षुदे स च रणे चरणेन ॥ ६९ ॥

स्मेरमुखमुखचन्द्रमसा वा दीर्घवक्त्रदशनावलिना वा ।

येन तेन हृदि तिष्ठसि शम्भोरात्तमुक्तकरुणे करणेन ॥ ७० ॥

बुद्धिरूपिणि विरूपदृशस्तत्कौशलं किमपि देवि ददासि ।

येन दृष्टविपरीतविशेषः साध्यते स कथमप्यभिरूपैः ॥ ७१ ॥

दूरमस्वलितशक्तिशरीरा कारणेशमनुयासि तथा त्वम् ।
 जातु मार्गति यथा परिपूर्णः साधनेषु न स देहमपि स्वम् ॥ ७२ ॥
 कः कदाऽप्यभिमतेन घटेत स्याः क्रियेति यदि न त्वमुपायः ।
 अम्ब डिम्बमहरिष्यत केन त्वं नचेन्नियतिरित्यभविष्यः ॥ ७३ ॥
 अस्तु चारभुवि भूरिभयायां चिह्नभीरहिमवाहिनि विश्वम् ।
 पारमेति शिवशक्तिवरत्रानम्ब संभृतबलो विरलस्ते ॥ ७४ ॥
 ग्राह्यसे त्वमतरङ्गसुधोदस्फीतशीतलरहस्यविभूतिः ।
 वीतरागमलपङ्कगविलेपैरम्ब संविदिति स्मुरिभिरन्तः ॥ ७५ ॥
 ज्ञप्तिरित्यवितथा तव मूर्तिः ज्ञेयमित्यनृतमावरणं ते ।
 त्वामतश्चिरनिमीलितनेत्राः कोटवीं सुमनसोऽनुसरन्ति ॥ ७६ ॥
 कोऽवगच्छति शिवे तव तत्त्वं यत्तव स्तवमलं विदधाति ।
 एहि सर्वजनमातरकाण्डे समदं मदनुरोधवशेन ॥ ७७ ॥
 देवि देवकरणीयनिमित्तं यन्मयातिपतितस्तव कायः ।
 तज्जगन्नयमहीयासि मातर्मर्षणीयमणुकस्य ममागः ॥ ७८ ॥
 रामनामपिहितस्य हितैषी वानरोऽहमसुरान्तकरस्य ।
 एष मार्गितुमुपैमि तनूजामम्बुधेर्जनकराजसुतेति ॥ ७९ ॥
 देहि देवि गमनाय नियोगं यामि रामरमणीमनुसर्तुम् ।
 योगिनि क्षिप समस्तमयोगं कर्तुमानतिमुपैमि पुनस्ते ॥ ८० ॥
 राघवौ रविसुतो युवराजः सूनुरम्बुजभुवो नलनीलौ ।
 ते गवप्रभृतयश्च वयस्यास्त्वां मया भगवति प्रणमन्ति ॥ ८१ ॥
 सा तुतोष तुषितैः सह तस्य प्रज्ञया च विनयेन च तेन ।
 तर्हि वाचमिति चाप्रतिरम्यां सौम्यभावमुपगम्य वभाषे ॥ ८२ ॥
 एहि यामि पवनात्मज तुष्टा यच्चमिच्छसि ददामि तदाशु ।
 गच्छ संप्रति सुरवेन सुरैस्ते सौष्ठवं हि विषमेऽपि सुदृष्टम् ॥ ८३ ॥
 स्वस्ति तेऽस्तु निकषातनयानामेककः कदनमाशु कुरुष्व ।
 दक्षिणां दिशमिमां चिरमुक्तामावसन्तु सुरसिद्धमुनीन्द्राः ॥ ८४ ॥
 अत्र तेऽध्वानि विशुद्धषडध्वा सिद्धिमष्टतनुराशु तनोतु ।
 विघ्नवंशविपिनानि पुरस्तादुद्धरन् व्रजत च द्विरदास्यः ॥ ८५ ॥

इत्युदीर्य सरमा विरराम प्रस्तुतामचलदानिलिराशाम् ।
 तस्य खेदमपहर्तुमथेमं पूर्वतोऽद्विरुदियाय पयोधेः ॥ ८६ ॥
 अत्यगात्तमगमङ्गुलिकोट्या मारुतिः प्रियगिरं परिरभ्य ।
 न प्रतिष्ठितसमुद्रतभाराः शीतलत्वमुपयान्ति महान्तः ॥ ८७ ॥
 अग्रहीदथ समुद्रपिशाची सिंहिका हनुमतः प्रतिबिम्बम् ।
 संनिक्कृष्टनिधना शिशुमारीवामिषं मुखजुषो बडिशस्य ॥ ८८ ॥
 इन्द्रजालमतनिष्ठ महीयः सा पयोधिवसतिः पिशिताशी ।
 यद्विनाऽपि नभसि प्रतिबन्धाद्बन्धवाहसुतमाशु बबन्ध ॥ ८९ ॥
 संभ्रमन्निपुणदृष्टिरधस्तात् पश्यति स्म कुपितः कपिवीरः ।
 तामपूर्वगगनाध्वगदेहग्रासगार्धिविवृताननगताम् ॥ ९० ॥
 अभ्यभाषत च तस्करि काऽसि क्रीडसीत्थमसुभिः किमिति स्वैः ।
 एष पुच्छवल्याचितकायामुत्वनत्यनिलसूनुरितस्त्वाम् ॥ ९१ ॥
 उन्नमद्य मुखमुल्लवणमुल्कावल्लिसंवलितचञ्चलजिह्वम् ।
 साऽथ वायुसुतमुत्कटदंष्ट्रायन्त्रानिस्वैनीतमिश्रमुवाच ॥ ९२ ॥
 वानरस्य विदितेह न तेऽहं देहिनोऽनुदिनमाहरमाणा ।
 सिंहिकेति रजनीचरसिंही सिंहलावधिजलस्थलरक्षी ॥ ९३ ॥
 लावणेऽहमिह वारिणि रक्षश्चक्रवर्तिनियमान्विवसामि ।
 चक्षुषाऽनलरुचाऽम्बरमार्गं मार्गितव्यविवुधं विदधाना ॥ ९४ ॥
 दक्षिणाद्धि शिखरान्मलयाद्रेरासुबेलमघने गगनेऽस्मिन् ।
 अस्ति मे पवनपुत्र निरोद्धुं तावकं जनकमप्यधिकारः ॥ ९५ ॥
 रक्षयतेऽम्बरपथोऽन्तिकलङ्कः क्वापयासि मम दत्तकलङ्कः ।
 द्वागिमं बत पिबामि रविं वः कस्त्वमत्र विधृतप्रतिबिम्बः ॥ ९६ ॥
 नाकसत्सु गिरिशात् प्लवगते न क्षिपामि कमिवाननगते ।
 संमुखीनपथिकासपिबाऽहं भीषये तमपि काश्यपिवाहम् ॥ ९७ ॥
 आहरामि लवणार्णवलीनैवान्तरिक्षपथिकानविचारम् ।
 जीवशुल्कनिचयार्थं विदेहानप्यहं सुरगणानिह वेर्षि ॥ ९८ ॥

१. CD सुकं । २. A हा । ३. BD कलि । ४. BC त्य । ५. C थने D नञो ६. C D वृ
 ७. C D कृति चयाय । ८. A निवृणाधि ।

यानिमानमृतभानुवलक्षानीक्षसे कपिकुमारक रङ्गान् ।
 तेऽस्त्रमांसविरहान्मरुतोऽस्तास्तृप्तया मलयमूर्ध्नि मयैव ॥ ९९ ॥
 त्वामहं विधुमिवाद्य निगीर्य स्वःपिशाचजननीसमनाम ।
 निर्विंशामि सुहितप्रतताङ्गी निस्तरङ्गमिदमम्बुधितल्पम् ॥ १०० ॥
 इत्युदीर्य वचनं तमुदीर्णद्वादशार्ककिरणाधिकभासम् ।
 सा महाप्रलयकालदिनान्तध्वान्तराजिनिविडा निजगार ॥ १०१ ॥
 हा कुमारकमकालविपन्नं हा मरुद्गणवरौघविसर्गम् ।
 हा तमादिपुरुषं जननादिक्लेशखेदितमकारणमेव ॥ १०२ ॥
 नन्दिकेश जगतामशुभेन स्फूर्जति स्म स तवापि न शापः ।
 कस्तरिष्यति भयङ्करमेवं वानरेषु जलराशिमिदानीम् ॥ १०३ ॥
 कैकायि क्षयमुपैहि नृशंसे कोऽथवाल्पमनसस्तव दोषः ।
 यूपरुद्धवसुधोऽपि स शोच्यः स्त्रीजितो दशरथः क्षितिपालः ॥ १०४ ॥
 नन्द पौत्रविजयेन पुलस्त्य क्वापयाम कमलासन शाधि ।
 व्यक्ष तुष्य स विगर्जतु मत्तस्त्वत्प्रसादरभसः पिशिताशः ॥ १०५ ॥
 दत्त हस्तमृषयस्त्रिदशानामंशुमान्निकृतिपांसुनिरुद्धः ।
 इत्यवोचत नभश्चरलोकः कातरः कपिकुमारमपश्यन् ॥ १०६ ॥
 तां विदार्य निरियाय हनूमानंशुमानिव घनाघनवीथीम् ।
 अत्यदीपि च नृसिंह इवासृग्दिग्धपाणिशिखरो हरिसिंहः ॥ १०७ ॥
 अन्तरीरितसमीरसुता सा पार्श्वयोरथ पृथक्पतिताभ्याम् ।
 राक्षसी विकटवप्रनिभाभ्यां व्याप दूरमुदधिं द्विदलाभ्याम् ॥ १०८ ॥
 तेन विस्मयमवाप सुरौघः कर्मणा दहनसूतसुतस्य ।
 रावणस्य निधनं प्रति विश्वं व्यश्वसीत् प्रमुदितं च तदैव ॥ १०९ ॥
 तां वागुरामिव दृढां दृढपीनवक्षाः संप्रेर्य वृक्षमृगयूथपतिर्बलेन ।
 आसीदति स्म महते बर्तुं विद्रवाय स्थानीयमिन्द्रपुरचारु दशाननस्य ॥ ११० ॥
 इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये समुद्रलङ्घनो नाम षोडशः सर्गः समाप्तः ॥

अथ सप्तदशः सर्गः ॥

तां गान्धवाहिर्गगनस्थ एव श्रुताधिकाभोगमयीमपश्यत् ।
 दूरोच्चलन्नाकवधूनिकारसांराविणीं रावणराजधानीम् ॥ १ ॥

यां सिन्धुमध्ये दिशि दक्षिणस्यां चक्रेऽलकाभर्तुरमर्त्यशिल्पी ।
 सर्वात्मविज्ञानवसुव्ययेन विस्त्रम्भलीलावसतिं द्वितीयाम् ॥ २ ॥

या लोलकलोलभुजस्य सिन्धोरुत्तानसुप्तस्य गिरौ त्रिकूटे ।
 ललास लीलोच्चसुवेलमूर्ध्नि मन्दोदरीवोरसि रावणस्य ॥ ३ ॥

सदा जयस्मेरैर्निशाचरेन्द्रसंसर्गदोषादिव या विजित्य ।
 द्वाराननैः सागरघोषगर्भैः दक्षापि दिक्पालपुरीर्जहास ॥ ४ ॥

या रत्नविन्यासविचित्रहेमप्राकारमालावलयेन रेजे ।
 सन्ध्याभ्रैराजीभिरिवोज्ज्वलाभिर्मध्ये कृता मूर्तिरशीतरश्मेः ॥ ५ ॥

यस्यां लसद्देवकुलोज्ज्वलायां बलिप्रयुक्तोऽपि स तूर्यघोषः ।
 सन्नाहसन्देशभियं ददानो दिवं द्रवद्देवकुलां चकार ॥ ६ ॥

बीभत्सकेलीरसचञ्चलानां विलासिनामुत्सवडम्बरेषु ।
 यत्रोपहासैकपदं बभूवुः ब्रह्मर्षयः स्वस्त्ययनोपपन्नाः ॥ ७ ॥

यस्यां महावेष्मसु पद्मरागग्रावोत्करस्याजिरवेदिभाजः ।
 अमृग्भुजामाविरभूत्प्रभाभिर्रसकूपयोराशिरिवाम्बुराशिः ॥ ८ ॥

तृणोद्गर्माभैर्गुरुडोपलानां प्रतोलिकावेष्मसु रश्मिजालैः ।
 यत्राजनि क्वापि सुधाशनानां सुधामहोत्साहकृतः प्रमोदः ॥ ९ ॥

यस्यां क्वचित्केतकसूचिभासश्चकाशिरे चन्द्रशिलावलम्ब्यः ।
 विलोक्यमानाश्चिरविप्रलुप्तस्वकीर्त्यभिज्ञानरसादमर्त्यैः ॥ १० ॥

क्वचिच्च यस्यामसितोपलाट्छलेन दूरोच्चलितोऽन्धकारः ।
 चक्षुर्गतं राक्षसदम्पतीनामालोकमर्काभिजनं जहार ॥ ११ ॥

१. BC वेलेव २. BCD स्वर्गायसस्मा । ३. A अमर्त्य । D अन्योन्य । ४. ABC तपोभिः
 ५. BC लया D पला । ६. BCD हास्वाद । ७. BCD कर्मा ।

यस्यामकल्याणविधानकल्यः कल्याणकार्तस्वरमन्दिरेषु ।

प्रकार्मभीरुनकुतोभयत्वाज्जहास देवान् क्षणदाचरौघः ॥ १२ ॥

यस्यां जहुः सादरशक्रसान्त्वशीतेन सिन्धोर्लहरीरवेण ।

दशास्यदुर्वाग्विषवर्षदुःखं दिवौकसः संसरणस्थलीषु ॥ १३ ॥

यत्रासितः स्वद्युतिमोषदोषाद्भुवं निरस्तो रजनीचरीभिः ।

जगाम जम्बालकुलानुकारं रथ्यासु रत्नप्रकरोऽशुलोऽपि ॥ १४ ॥

विशुद्धगल्वर्कमहागृहेषु बहिर्मुखं यत्र महश्चकासे ।

आनीतमाकृष्य निशाचरेन्द्रैर्यशः सुराणामिव गन्तुकामम् ॥ १५ ॥

आलिङ्गनात्प्रागपि यत्र गाढात्प्लवङ्गलाङ्गूलहुताशनस्य ।

हैमैर्गृहाशोकवनैर्विनिद्रैर्दिदीपिरे दिग्बनितामुखानि ॥ १६ ॥

ज्वलन्महानायकचक्रवालास्ते ते परिस्कन्दगृहान्तिकेऽपि ।

भेजुर्वहिष्कारमपूर्वरागाचिरोषिता यत्र परिच्छदौघाः ॥ १७ ॥

आयस्तवैदूर्यमयानि यस्यां प्रांशुप्रवालव्रततीव्रतानि ।

शिरःप्रतिष्ठापितशातकुम्भकुम्भानि शाखास्वपि मन्दिराणि ॥ १८ ॥

रुचोऽधिका यत्र चतुष्पथेषु रक्तोपलानुत्किरतोऽत्यधावन् ।

निरस्तसास्रविपशितभ्रमेण रक्षांसि रत्नेषु निरुत्सुकानि ॥ १९ ॥

केलिक्रमायातकलाविवादनिर्विद्यविद्याधरमण्डलानि ।

यस्यां बभ्रुः शौर्यगुणानुरागगम्यानि पर्ण्यप्रमदापुराणि ॥ २० ॥

चतुर्दशानां भुवनेश्वराणां महोपदाश्चिपुर्व्यपेक्षाः ।

यत्र स्वसंपातनिरोधदोषाद्विज्ञाननद्वारसदः प्रवीराः ॥ २१ ॥

दुर्वारशूलाः सुलभार्धचन्द्राः तपस्विनः कृत्तिकरङ्गमात्राः ।

अशक्तयो यत्र शिवत्वमापुः वैलक्ष्यभस्मच्छुरिताः सुरौघाः ॥ २२ ॥

हिसाधिकारं दधुरन्तकस्य यत्राधिकारम्भजुषो नृशंसाः ।

शमाधिकारं कदनप्रकारं सदाधिकारं मरुतामपाये ॥ २३ ॥

१. CD साद २. AB तुलानि । ३. A लेपी. D लेपी । ४. ABC पर्यङ्क । ५. A माराक्षणेचिपि । ६. A ती । ७. AD आबाधकान्य । ८. A रत्न । ९. BC संराव । १०. AD पुण्यानि मन्ये ।

उपागताः पुण्यजनेश्वरेषु निरूपणायेव मिथो गुणानाम् ।
 चिह्नानि चारुणिं विवव्रुच्चैर्यत्रतवः स्वानि समानकालम् ॥ २४ ॥
 शशिप्रभां रक्ष तमः क्षमस्व प्रसीद मुग्धासु कुमुद्वतीषु ।
 चकार यस्यामिति राक्षसेन्द्रात् प्रकम्पमानस्तपनस्तपस्वी ॥ २५ ॥
 निद्रां यथा गच्छति कुम्भकर्णः कर्णं यथा गच्छति मेघनादः ।
 यथा दिशः पश्यति जम्बुमाली काली तथा यत्र सदा जगर्ज ॥ २६ ॥
 अधिक्षपं सौधशिरस्तलेषु कुतूहलावर्जितविग्रहाणाम् ।
 अलम्बत च्छन्दचरः सुदूरं यत्रोपधानाय विधुर्वधूनाम् ॥ २७ ॥
 क्रीडाधिकारश्रमसालसाङ्गीर्यस्यां बहिर्वीथिजुषः सिषेवे ।
 स्वैरानिलोत्सङ्गसलीलनीतैर्वारां कणैर्वारवधूः पयोधिः ॥ २८ ॥
 जितोज्झितानां जगतां शुभार्यं सभां सदा यत्र पुलस्त्यमिश्राः ।
 दूरोच्चलद्बुल्लितप्रवीरामपि प्रणुन्नप्रणयाः परीयुः ॥ २९ ॥
 यत्रोच्चवीचीचयचुम्बितेन्दोः सिन्धोः श्रियं कामपि तामपश्यन् ।
 हर्म्यावलीनां प्रमदाः प्रदोषप्रसन्नमाकाशतलं भजन्त्यः ॥ ३० ॥
 यस्यां मनस्सङ्गमनोहरेषु प्रश्नेषु तस्यामपि दुर्दशायाम् ।
 अचेतना इत्यमराः प्रतीयुरनुत्तरास्तोरैणसालभञ्जीः ॥ ३१ ॥
 ते ते जगद्भामजयप्रगल्भाः स्वमन्दिरेषु प्रमदासमक्षम् ॥
 यस्यामजीयन्त परं प्रसह्य रक्षोयुवानः कुसुमायुधेन ॥ ३२ ॥
 चैलेषु वायोः प्रतिघेषु वह्नेः ध्यानेषु धातुः कदनेषु मृत्योः ।
 रतेषु यस्यां मदनस्य चासीदहर्निशं द्रागिति संनिधानम् ॥ ३३ ॥
 रहस्समेतैः क्षणदाचरेन्द्रैरहस्समे रत्नरुचा निशीथे ।
 ददे वताज्ञाऽधिसभं समन्ताददेवतासंचरणाय यस्याम् ॥ ३४ ॥
 तामन्तरिक्षादवतीर्य दूरं पुरीमदूरादवलोकमानः ।
 सविस्मयश्चिन्तयति स्म तूष्णीमिति क्षणं स प्रतिभानशाली ॥ ३५ ॥
 ममामरावत्यनुभूतपूर्वा पुरी न साऽपि प्रतिगर्जतीमाम् ।
 ध्रुवं स निर्माणकरस्य दोषो दोषाचराणां वसतिर्यदेषा ॥ ३६ ॥

सौम्यः समन्तादयमम्बुधिश्चेदयं गिरिश्चेदनघः सुवेलः ।
 अयं पुनः किं विहितः पुरोऽस्याः पतिः प्रतिज्ञातजगद्विलोपः ॥ ३७ ॥
 मूर्तिः सुधांशोरिव लाञ्छनेन पटीरवल्लीव भुजङ्गमेन ।
 लक्ष्मीरिवोत्कर्षवती मदेन पूर्दूषितेयं दशकन्धरेण ॥ ३८ ॥
 तामेकपत्नीं रघुनन्दनस्य निशाचरस्त्रीपरिषत्परीताम् ।
 आसादयिष्यामि कथं पुरेऽस्मिन्विद्यामविद्यापिहितामिवाहम् ॥ ३९ ॥
 किमित्थमेवावतरामि तूर्णमथार्णवाभ्यर्णवने भवामि ।
 सुवेलशृङ्गेषु दिनस्य शेषं नयामि निर्वर्णितनिर्गमो वा ॥ ४० ॥
 इमं ममाम्भोनिधिलङ्घनार्थमतिप्रवृद्धं न शरीरभारम् ।
 जानेऽष्टदिङ्गागधृतां धराऽपि प्रतीच्छतीयं कियती पुनः पूः ॥ ४१ ॥
 संक्षिप्तमेतर्हि करोमि देहं विदेहराजस्य सुतां चिनोमि ।
 महान् बहिस्तिष्ठति संकटेषु क्षुद्रोऽधिगच्छत्यवकाशमाशु ॥ ४२ ॥
 इत्थं पुरेऽस्मिन्निपताम्यहं चेन्नक्तंचराः किंस्विदिति द्रवन्ति ।
 वीक्ष्य च्युतं मां गगनादकस्मादार्या न विश्वासमुपैति साऽपि ॥ ४३ ॥
 इदं ध्रुवं राजकुलं पुरस्तादेतानि शुद्धान्तगृहाणि नूनम् ।
 अमूनि मन्ये गगनं लिखन्ति श्रीमन्ति सामन्तनिकेतनानि ॥ ४४ ॥
 इमां किमह्नाय बलादरातेः सीतावशेषां नगरीं करौमि ।
 किमुद्धृताधारमहीभ्रमूलामादाय गच्छामि यथागतं वा ॥ ४५ ॥
 अपि प्रदेशं जगतः सुगुप्तं सप्तार्चिषः सूत इव त्वरावान् ।
 रामस्य दूतः पुरमेतदेष्ट्यन्नणोरणीयानथवा भवामि ॥ ४६ ॥
 रक्षोर्वनेऽस्मिन्मनुजेन्द्रसूनोः सीतेति सन्देहमसूनुपेतान् ।
 अहं यते मार्गितुमभ्युपायसिद्धार्थबीजानि किरन् कराभ्याम् ॥ ४७ ॥
 अहो चर्याः कीकसपर्वतानामहो घनाः शोणितनिर्झरिण्यः ।
 अहो मनोज्ञान्यपि मन्दिराणि परीत्य घोरा कुणपाटवीयम् ॥ ४८ ॥

१. BCDE व्यालेन वल्ली मलयोद्भवैव । २. BD जनेऽथवाभ्यर्णवरे । ३. A जाम् । ४. ABCE घ ।

५. A यः B यं । ६. A भर ।

यत्सत्यमन्तर्जनयन्ति कम्पमस्मादृशोऽपि प्रथमावतारे ।
 कोलाहलिन्यः क्षणदाचराणामिमा महामांसपणा विषण्यः ॥ ४९ ॥
 ध्रुवं द्रवद्भीरुविलोक्यमानान्याकल्पसान्द्राङ्गलवान्यमूनि ।
 धारास्त्रयैग्यापिशुनानि रक्षोवीरार्भकाणां खुरलीखलानि ॥ ५० ॥
 किमस्तमैस्त्येव गतो विवस्वानिन्दोरकस्मादुदयः किमुच्चैः ।
 किमूष्मदारिद्र्यमिदं कृशानोः किमत्र सन्तीव न तातपादाः ॥ ५१ ॥
 अत्रैदमुच्चैः कदनं द्विजानां बन्दीरवः स्वर्गसदामिहायम् ।
 अत्रैष निन्दारभसः श्रुतीनामनागसीह क्व पदे पतामि ॥ ५२ ॥
 किमत्र पश्यामि किमत्र लीये किमत्र वाणीः करुणाः शृणोमि ।
 मूलं महस्योपलभे मुहूर्तं किमत्र वादित्रनिवेदितस्य ॥ ५३ ॥
 किमुत्सवानुत्सर्वजातरङ्गनन्मन्दोच्चलद्गीतकलातरङ्गान् ।
 पश्यामि रक्षोविटमण्डलीनां कृत्वा तनुं निष्कुटखण्डलीनाम् ॥ ५४ ॥
 यत्रैव तत्रैव पतामि तावदस्त्येव मे पावनमेनसोऽस्य ।
 द्रक्ष्यामि यत्तां जगदेकभर्तुः महानुभावां महिषीमिहैव ॥ ५५ ॥
 संपूर्णकल्पेऽपि मनोरथेऽस्मिन्मनः प्रयच्छामि न संमदस्य ।
 प्रहर्षलोलस्य हि लाँवसंज्ञाः पतात्रिणः पाणिगताः प्रयान्ति ॥ ५६ ॥
 अयं चिरान्नन्दसि वालिपुत्र निवर्तसेऽद्याधिगतप्रवृत्तिः ।
 सैन्यं तवोन्मथमयोगपङ्कालङ्का करक्रोडगता ममेयम् ॥ ५७ ॥
 समर्थितः कोऽस्मिं रघूद्वहेन किं मे सुमित्रातनयोऽद्य वक्ति ।
 ध्रुवं ममैकस्य विलम्बदोषात्कपीश्वरः कुप्यति यूथपेभ्यः ॥ ५८ ॥
 किं भूयसा वा मम चिन्तितेन तत्रैव तावद्विवसं नयामि ।
 यत्र स्थितः स्पष्टचतुर्विभागां पुरीं करस्थामिव रूपयामि ॥ ५९ ॥
 इत्यादि स व्योमानि संप्रधार्य कार्यं मनीषी मनसैव दीर्घम् ।
 सामान्यशास्त्रासृगमात्रमासीदुत्रासनाभीर्नगसानुमूर्ध्नि ॥ ६० ॥

१. BC D नसाकल्पसान्द्राप्रवणा । or न्द्रश्रवणा २. A स । ३. BC D सन्ध्ये । ४ C. D. लुक ।
 ५. A B लोल ६. A. पत । ७. A का । ८. A पाकमात्रस्तवास्तनाडी ।

त्रीणि त्रयीत्राणसहः पुरस्ताद्वोहार्गलान्यैक्षत गोपुराणि ।
 तत्रादराद्वैत्तमहाकवाटं दृष्टोत्तरद्वारमसौ जहास ॥ ६१ ॥
 स पुष्पकादीनि ककुप्पतिभ्यो दशाननेन प्रसभं हृतानि ।
 अपश्यदत्यद्भुतकल्पनानि विमानरत्नानि च तानि तत्र ॥ ६२ ॥
 सद्यो हताः का अपि कातराङ्गीः तत्र क्रमात् का अपि निर्विशङ्काः ।
 सुराङ्गनाः का अपि सोऽभ्यपश्यत् कारासु कारुण्यविमुक्तकण्ठीः ॥ ६३ ॥
 स तत्र तत्राशनिशक्तिशूलशस्त्रीगदामुद्गरखड्गपाणीन् ।
 ववला वीक्ष्य प्रमनाः पुवङ्गः साङ्ग्रामिकान्यामिकयातुधानान् ॥ ६४ ॥
 तामीक्षमाणो नगरीमकस्मात्स विस्मयाद्विस्मयमाससाद ।
 यदेकतः कान्तपवित्रवेषान्विभीषणस्याभिसैरानन्ददर्श ॥ ६५ ॥
 अत्रापरा केयमिति ब्रुवाणो मखाग्निधूमावलिमीक्षते स्मै ।
 तत्स्वपृशः क्वापि च सोऽभिलाषानभीक्ष्णमाकर्ण्य शिरो दुधाव ॥ ६६ ॥
 शुश्राव शय्यागृहगह्वरान्तःपुरातिरिक्तानि पुरि भ्रमन्ति ।
 स कुम्भकर्णस्य जितार्णवोर्मिसंघट्टघोषाणि च घोरितानि ॥ ६७ ॥
 दर्पः शरीरीव दशाननस्य तेन प्रधानप्रतिहारमूले ।
 अदर्शि देवर्षिकदम्बकानां दिशन् गलेहस्तमथ ग्रहस्तः ॥ ६८ ॥
 महोदरेणादरदत्तपाणिर्विश्राणिताध्वा शुकसारणाभ्याम् ।
 तेन भ्रमन्विभ्रमकेकराक्षो रक्षोयुवाऽदृश्यत जम्बुमाली ॥ ६९ ॥
 श्यामः सुदंष्ट्रोऽरुणवज्जुलांससन्धिः समुद्राहितर्वर्वरीकः ।
 तस्याविरासीत् पुरतः प्रवीरः कुमारचूडामणिरक्षनामा ॥ ७० ॥
 कथं कथंचिज्जितकोपवेगो नयप्रकोपं न कपिर्विषेहे ॥
 चिकीर्षति स्म श्रुतभृतनाम्नो नरान्तकस्यान्तमसौ तदैव ॥ ७१ ॥
 रोषानलः संप्रति मे घनादस्तदत्र हव्यं भव मेघनाद ।
 इतीन्द्रजिह्वर्शनकोपितेन चक्रे रयश्चेतसि कोपि तेन ॥ ७२ ॥

१. BCDE मयः । २. A रन्यस्त । ३. B जुच ४. BC स वीक्षतेस्याहुतिधूमलेखां । ५. A दक्षपलाशस्तृगवी । ६. A चर्व ।

सस्मार कार्यं विजहौ विकारं हरिप्रवीरः स तथैव तस्थौ ।

विजेतुकामा हि परं पराधर्याः स्वात्मानमेव प्रथमं जयन्ति ॥ ७३ ॥

शुश्राव तत्र स तदाऽऽभिमुखीनकार्यः पर्यन्तसंसरणदेशजुषां पशूनाम् ।

साराविणं निकटरावणमृत्युशंसि स्मेरो विरोदनविरावितरङ्गरौद्रम् ॥ ७४ ॥

वामेतरेक्षणपुटस्फुरितप्रहृष्टः शृण्वन्नदाक्षिणाशिवारसितानि वीरः ।

तत्रैव सोऽधिगमनीयपुरव्यवस्थः तस्थौ प्रदोषसमयं समुदीक्षमाणः ॥ ७५ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सुवेलशृङ्गाधिष्ठानो नाम

सप्तदशः सर्गः समाप्तः ॥

नाश्वर्यमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः ।

येनानिशं ललितक्रीमलकाव्यमूर्तिः(तैः)सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥

किं शीधुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।

दुग्धाऽब्धिलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥

अथाष्टादशः सर्गः ॥

अनन्तरं जम्बुकदिङ्मुखातिथेस्तर्पःपरिष्वङ्गसहस्य भास्वतः ।
 नवाँसशोणीलिलिहुर्निशाचरा विलोचनैर्मूलमयूखमञ्जरीः ॥ १ ॥
 स्फुटत्विषा पश्चिमसन्ध्ययाऽर्पितप्रकामविम्बाधरमुद्रिकारुचिं ।
 ददौ दृशां विंशतिमंशुमल्लयाँदृशाननश्चारुणि वारुणीमुखे ॥ २ ॥
 विलोक्य सन्ध्यातपलोहिनीर्दिशो दृशाननः स्वं स्मरति स्म साहसम् ।
 स येन चक्रे निजकन्धराटवीनिवेशितासिर्जगदस्रपाटलम् ॥ ३ ॥
 अनृत्यतेवाद्भुतरौद्रमुच्चकैर्निशाचरेन्द्रं प्रति पश्चिमाशया ।
 प्रदीर्घसन्ध्यारसर्नाग्रोपितस्फुरत्प्रचण्डद्युतिमण्डलाग्रया ॥ ४ ॥
 निवर्त्य पारादपरस्य वारिधेरनुव्रतं वाँसरमेकबान्धवम् ।
 विवेश गम्भीरमगारमप्यतेर्विनीतपादप्रसरः प्रभाकरः ॥ ५ ॥
 तथोल्लसद्दीधितिजालढम्बरादलम्भि नारादपि यो विलोकितुम् ।
 स एव सायं नयनैरलङ्घयत त्विषां निधिः को नियतेरगोचरः ॥ ६ ॥
 पतङ्गविम्बं पतदम्बरोदराद्भार मूर्ध्ना चरमक्षमाधरः ।
 मुशिक्षिताः कर्तुमनुत्तमौजसां महान्त एवापदि पर्युपासनम् ॥ ७ ॥
 रराज लाक्षारसरक्तमम्बरं बभ्रुः प्रवालाभरणा दिगङ्गनाः ।
 चकासिरे तत्क्षणमूर्मयोऽम्बुधेः पुनः प्रसर्पन्मधुकैटभासृजः ॥ ८ ॥
 विलम्बमानारुणभास्कराननो निमीलतोद्दामविकासिपुष्करः ।
 जगाम धीरं परिणामरम्यतामहःकरी रोधसि पश्चिमोदधेः ॥ ९ ॥
 बबन्ध मुद्रामलसा सरोजिनी कुमुद्वती कोशमदर्शयन्निजम् ।
 समेत्य शिश्ये कलहंसमण्डली वितत्य चक्राह्वयुगानि चुक्रुशुः ॥ १० ॥
 शनैः स्वनन्निश्चलकण्ठकन्दलाश्चलत्पतत्रद्वितयाग्रपाण्यः ।
 विचित्रराजीरचना मनीषिणः सुखं खगाः खेन दिशः प्रतस्थिरैः ॥ ११ ॥

१. D मी २. A म ३. A रा ४. B D विः । ५. A यां C D या ६. D अगणा । ७. A जद् । ८. BC श्वस ९. B ल ।

शनैरनेहः करपत्रभिन्नयोर्मिथः पृथक्स्रस्तमृणालभङ्गयोः ।
 विहङ्गयोः सङ्गमदत्तनीरयोर्भवान्तरप्रायमभूदिनान्तरम् ॥ १२ ॥
 असृङ्गदीसंनिभसन्ध्यमुल्लसत्तमः कचश्रेणि घनोडुकीकसम् ।
 विचेतुमीये^१ रभसान्निशाचरैः समाप्तसङ्ग्राममिवाम्बराङ्गणम् ॥ १३ ॥
 ययौ लयं मूर्धन्यपरस्य भूभृतः सुवेलसानौ हनुमानिवांशुमान् ।
 ततस्तिरस्कारमलम्बयद्विशो दशाननच्छन्दमिवोर्ध्वरुरं तमः ॥ १४ ॥
 क्वचित् किरातीकचपाशमेचकं क्वचिच्च कक्षानलधूमधूसरम् ।
 क्वचित्त्तमालद्रुमखण्डसंनिभं^२ नभोऽग्रहीत्क्वाप्युपमातिगं तमः ॥ १५ ॥
 न पेतुरल्पेषु न भेजुरन्तरं विदूरवस्तुग्रहणोद्यमं जहुः ।
 क्रमेण घोणाग्रमपि स्वगोलकान्न चक्षुषामीक्षितुमैशतांशवः ॥ १६ ॥
 क्वचित्प्रसृतं क्वचिदाप्तयौवनं क्वचित्प्रवृद्धं क्वचिदुद्धुरं तमः ।
 क्वचित्प्रहृष्टेष्टजनीशर्ताशिषां कथंचिदासीदविशेषभाजनम् ॥ १७ ॥
 अतीत्य नक्तंचरतस्करावलीं पुनर्दिनेशाय समर्पयिष्यता ।
 जगद्विशेषप्रचयः प्रथीयासि न्यधायि कालेन तमोनिचोलके ॥ १८ ॥
 कुलाङ्गनाः सेदुरूपोढसाध्वसाः तदा सदीपेष्वपि धामसु ध्रुवम् ।
 जगाम संकेतभ्रुवस्तमस्वतीरदृष्टलोकद्वितयोऽसंतीजनः ॥ १९ ॥
 कयापि लब्धं जनसंनिधौ रहः कयापि निष्क्रान्तमभव्ययां सुखम् ।
 कयापि तत्पूर्वमचुम्बि संभ्रमादुपास्थितो जारधियाऽऽत्मनः पतिः ॥ २० ॥
 जनं न पप्रच्छ निषेधपण्डितं प्रमाणमिच्छामकरोत्प्रमादिनी ।
 विमार्गपातत्त्वरया तमश्चयं विवेश सूचीमुखदुर्लभान्तरम् ॥ २१ ॥
 तमःसवर्णं विदधे विभूषणं निनाददोषेण नुनोद नूपुरम् ।
 प्रतीक्षितुं न स्फुटचन्द्रिकाभयादियेष दूतीमभिसारिकाजनः ॥ २२ ॥
 अपि प्रियालोकनलोलयाऽन्यया निजौकसि ज्येष्ठभुजङ्गदुर्भगाः ।
 तमिस्रसन्तोषदरिद्रया धगित्यभीशवः प्रोद्धमिता निशापतेः ॥ २३ ॥

१. A B थाहःकरपात । २. B C D ट्रे । ३. A मिवावरं । B C चरत् । ४. A मण्डितं । ५. A
 पांचुम्बितु ६. A दीपेष्वसतीजना । ७. A व । ८. B C र्थ । ९ B C यस्स । १०. D नन्य । ११. A नमार्ग,

चिरं प्रदीप्योपरतार्कपावकं^१ निशाम्बुसंभिन्नतमोमषीचयम् ।
 अलंचकाराम्बरकच्छेमग्रतः प्रकामशुभ्रा शशिकान्तिकन्दली ॥ २४ ॥
 सितारुणैरिन्दुमहोभिरोदयैः पयोभिरच्छैरिव यावकाविलैः ।
 सिषेच सोच्छ्वासमुखी शतक्रतोर्दिगन्धकाराञ्जनदिग्धमम्बरम् ॥ २५ ॥
 मुखेन पूर्वोद्विललाटविस्फुरद्विधुप्रभा चन्दनपङ्कः भक्तिर्ना ।
 रराज सा रावणमोहकारिणी निशा वृषाभ्यासवतीव कन्यका ॥ २६ ॥
 अथ प्रतीयस्युदये महीभृति क्षणादकस्मादपि^२ दूरमुद्ययौ ।
 तुषारभानुः परिपूर्णकामिनीमुखोपमावाप्तिमहामनोरथः ॥ २७ ॥
 विधूदयेऽभूद्विवर्त्तङ्गमभ्रमः प्रकाशवेगात् खगयोर्वियोगिनोः ।
 न्यवर्ति नीहारनिपातनामभिर्ज्वलद्भिरङ्गनरचयैस्तयोरसौ ॥ २८ ॥
 त्रिनेत्रनेत्राग्निविदाहवेदनाविनोदहेतोरिव सत्वरगतम् ।
 दधानमन्तर्मदनं मृगच्छलाललास पीयूषमयूखमण्डलम् ॥ २९ ॥
 अराजदारुह्य दिवं दवीयसीं शशीति जीवः स मनोभुवः स्फुटम् ।
 चकार यः शम्भुललाटलोचनक्रुधेव निर्वाणमशेषनेत्रगम् ॥ ३० ॥
 रराज सा चन्द्रमयूखमालिनी निशेति कालस्य गतिर्निरत्यया ।
 विशुद्धबोधाभरणा मनीषिणः क्रियेव दाहश्रमशान्तिशीतला ॥ ३१ ॥
 सुभूषितां मूर्तिमिवोद्वृतो गुणः श्रुतप्रदीप्तामिव संविदं शमः ।
 विचित्रनक्षत्रविमानमालिनीमलंचकार क्षणदां क्षपाकरः ॥ ३२ ॥
 मृणालकण्ठीष्विव मानसालयः सितैकपद्मः कुमुदाटवीष्विव ।
 कथास्विवानन्दरहस्यविस्तरो रराज तारासु तुषारदीधितिः ॥ ३३ ॥
 स्मरास्थिभिः सृष्टमिवामृतोक्षितैः स्मरद्विषः शेखरमम्बराकृतेः ।
 स्मराज्ञयाऽऽलोकत सादरं न कः स्मराग्निसन्दीपनमिन्दुमण्डलम् ॥ ३४ ॥
 ततोऽप्युष्णं शशिपूर्णकुम्भवद्धृतान्धकारावकरं समन्ततः ।
 उपेक्ष्यतोऽर्कस्य कृते नु तत्क्षणात् कृतं त्रियामाङ्गनया नभोङ्गणम् ॥ ३५ ॥

१. A नं । २. A क्ष । ३. A खै । ४. A वर्णकभस्तिराजिना । ५. A विभाषावसती ।
 ६. A संमानिवि । ७. B दिवसंगम । ८. A देहे । ९. B C सुरलदीप्रा । १०. A निशा । ११. A सैकं ।

अपि क्षपायामभिलङ्गमुच्चकैः कुतोऽन्धकारः परितो मणिप्रभाः ।

पिपेष पिष्टं पुनरस्रभ्रभयान्निषेदुषी वेष्मसु बालकौमुदी ॥ ३६ ॥

बभ्रुर्विदूरादाजिरेषु रेजिरे चिरं निषेदुर्निकटेषु वेष्मनाम् ।

ययुः क्रमाद्विधितपल्लवा विधोः वधूविलासप्रतिकर्मसाक्षिताम् ॥ ३७ ॥

नखेष्वमूर्छन् कुचयोश्चकाशिरे कपोलयोः पल्लविता इवाभवन् ।

स्मितेषु तेर्नुर्मृगशावचक्षुषां निशापतेः कामपि कान्तिमंशवः ॥ ३८ ॥

सखि स्वसः स्वामिनि पुत्रि पाहि नः किमुज्झसीमां जननीमैवत्सले ।

इति प्रवृद्धिं शशिना सहागमन्वियोगिनीवेष्मसु कातरा गिरः ॥ ३९ ॥

तथा सुधौतं वरयोषितां मनः सुधांशुना मानकषायरूपितम् ।

प्रियेषु तेष्वेव विनाऽनुनाथनैर्यथा पुनर्द्रागतिरागमग्रहीत् ॥ ४० ॥

प्रसीदतासीदत् चन्द्रिकातपे चिरं मिथः संस्तुतं शीधु स्रोतपलम् ।

इति क्षपानाथनिदेशनादिव प्रियापराधान् प्रमदा विसस्मरुः ॥ ४१ ॥

न चन्दनं चन्द्रमरीचयो न ते न चन्द्रबिम्बप्रतिमोज्ज्वलं मधु ।

मनोऽबलानामहरन् विना प्रियैर्न चन्द्रकान्तोपलचत्वरणि च ॥ ४२ ॥

चिरं तदाऽध्यास्त मनोभवज्वराद्विमानपृष्ठं रजनीचरेश्वरः ।

मैथूनि चन्द्रातपसङ्गशीतलान्यजस्रशोषैरनुशीलयन्मुखैः ॥ ४३ ॥

मधु क्षरेति द्विजराजमब्रवीन्मुखैरनङ्गज्वरधूसराधरैः ।

विचेतुमुच्चैरुपदंशकारणादियेष ताराः श्लथकङ्कणैः करैः ॥ ४४ ॥

मुखैरनुष्यन् तदात्मयोषितामियाय तृप्तिं न च शीतरोचिषा ।

विचिन्तयामास विरूढवेपथुः स मैथिलीवक्रसरोरुहश्रियम् ॥ ४५ ॥

अयं विशायः सुरसिद्धयोषितां निशाचरीणां निभृतोऽस्तु संचरः ।

उपेत्य जोषं त्रिजटाऽनुयुज्यतां किमाह सा संप्रति मुग्धमानुषी । ४६ ॥

वनानि पुष्पं सलिलानि मौक्तिकं विविक्तकण्ठाः क्वणितं पतत्रिणः ।

तवाधुनोच्चैर्मलयाचलस्थली दुमद्रवंप्रस्रवणं प्रवर्तताम् ॥ ४७ ॥

समानय द्वन्द्वमिदं पतत्रिणोर्न रावणः पश्यति वैशसं निशि ।
 दिशन्तु वापीकुमुदेषु चोत्सवं सरोजसाधारणमिन्दुरश्मयः ॥ ४८ ॥
 तमस्वर्गाधेष्विव चन्द्रमःकराः कैथं न कृष्णागरुधूपसिन्धुषु ।
 अमी निमज्जन्तु सितालयाः क्षणं वहिर्विसर्पद्वनैतुङ्गवीचिषु ॥ ४९ ॥
 सह प्रगाढप्रणयैः प्रशंसति प्रदोषलक्ष्मीं क्षणदाचरेश्वरः ।
 जितं भवद्भिः सुरसिद्धचारणाः प्रविश्यतां प्रस्तुतकौमुदीमहः ॥ ५० ॥
 क्व दुग्धासिन्धुः क्व च तस्य वीचयः प्रविश्यतां द्वारमिदं सुराङ्गनाः ।
 गृणीते भोः सूर्यरथादनन्तरं कदापि वो दृष्टचरी न चन्द्रिका ॥ ५१ ॥
 करोतु कृत्यं मणिदीपशाखिनां गिरिः सुवेलः स्फुरदोषधीगणः ।
 तनोतु सान्द्रैर्निजवारिबिन्दुभिर्वितानमम्भोनिधिरम्बरोदरे ॥ ५२ ॥
 प्रविश्यतां पाणाविकाः फणाभृतः स्मृताः स्थ वीणानिपुणा नभस्सदः ।
 तवैष तण्डो समयः स्वताण्डवं प्रणेतुमुद्रायति नारदोऽग्रतः ॥ ५३ ॥
 क्षणः कलानामयमेव नर्तकाः क्व ते निविष्टा भरतान्तवासिनः ।
 पृथुस्तनीं चित्ररथश्च कामपि स्वलास्यशिष्यामुपहृत्य मोदताम् ॥ ५४ ॥
 कथावशः किं समयं हरत्यसौ हठोपनीतः सुरनर्तकीजनः ।
 सचास्तयत्नोऽभिनयेषु कोहलः क्षपाचरेन्द्रः स्खलितं न मृष्यति ॥ ५५ ॥
 स संप्रति स्वातिर्पाणिवेपथुस्तथोपधत्तां मुरजेषु मार्जनाम् ।
 यथाऽम्बुभृद्बन्धुकुलं दिदृक्षया तनोति नेत्रैरिव चन्द्रकैर्दिशः ॥ ५६ ॥
 स्मरागमान्वाचयतु स्वयं पुरः स्वरेण सौम्यश्रुतिना सरस्वती ।
 घनप्रयोगं सुरवन्दिसूनवः पठन्तु पौलस्त्यभुजार्जितं यशः ॥ ५७ ॥
 इतस्तृषं संजनयन्तु शीलनान्नवां नवामासवनिम्नगाचयाः ।
 इतश्च सन्तानैर्कपुष्पसंस्तरः स्मरव्ययानन्तरमेव तन्यताम् ॥ ५८ ॥
 इमे न रोहन्तिर्वह्निं बल्लिपल्लवाः स्फुरन्त्वमी मारकता मरीचयः ॥
 किमुत्सुकाः सर्पत सर्पयोषितो निषीदतेदं भुवनं न वासुकेः ॥ ५९ ॥

१. A स्सगन्धे । २. A रात् ३. A षत्सु ४. B D हुत C द्वन । ५. A हताः स्थ । ६. A दीप्यं ७. A कशाः कशाः ८. A मि ९. A तला १०. B C श्वसना ११. CB न्यहि.

इति प्रहस्तानुचरस्य कस्यचित्प्रकाशितोद्दामदशाननश्रियः ।
 चराचरैः शुश्रुविरे भयागतैः गिरः प्रदोषोत्सवधोषणोद्धुराः ॥ ६० ॥ कुलकम् ॥
 मसारगल्वर्कमयेषु मूलतस्ततेषु तैस्तैश्चषकेषु किङ्करैः ।
 दशाननाज्ञाचकिताः प्रचक्षुर्मुधूनि कल्पोपपदा महीरुहः ॥ ६१ ॥
 परीत्य चिन्तामणयोऽथ रावणं सुपर्वरूप्याः सुषुवुः सुराम्बुधीन् ।
 वितेतुरुच्चैरुपदंशपर्वतान् स्वसात्कृतास्तापसहोमधेनवः ॥ ६२ ॥
 परीयुरन्येऽप्यभिरामचाटवश्चराचराणामधिदेवतागणाः ।
 निजक्षणैतिक्रमदण्डशङ्किनः स्मृतेः पुरस्तादिव राक्षसेश्वरम् ॥ ६३ ॥
 सुराङ्गनाः सादरमभ्यभाषत व्यलोकत प्रश्रयवानिवासुरीः ।
 दधेऽनुकम्पां मुनिकन्यकाजनैः निशाचरीनिर्दयमालिलिङ्गः सः ॥ ६४ ॥
 स यक्षरक्षःसुरसिद्धयोषितां वपुषु विश्वासविमुक्तनीविषु ।
 व्यनोदयद्विस्तृतकाञ्चिदामसु स्मरज्वराकल्पकवेगवेदनाम् ॥ ६५ ॥
 निपीय वक्त्राणि सुपर्वयोषितां पपात पातालवधूमृखालिषु ।
 समेत्य जघ्ने जगतीपुरन्धिभिः स निर्मुखैः पङ्क्तिमुखः पयोधरैः ॥ ६६ ॥
 अचुम्बदेकेन वधूमुखं बलादपश्यदन्येन मृगाङ्गमण्डलम् ।
 जगौ स गाथामपरेण मान्मयीं मधूनि वक्त्रैरितरैरशीलयत् ॥ ६७ ॥
 निजादभैषीत् क्षणदाचरीगणान्न पश्यतः पार्श्वत एव साहसी ।
 मुखैः प्रसन्नामपिबद्विभीषिकावशीकृतानां यदमर्त्ययोषिताम् ॥ ६८ ॥
 ततान् मुग्धासु विदग्धमानसो न मोहनाङ्गानि सुराङ्गनासु सः ।
 मनोरथानां निजमत्तकाशिनीष्वगच्छदन्तं जगदन्तलालसः ॥ ६९ ॥
 पुनः स सस्मार विदेहभूपतेः सुतां सतीत्वग्रहदुर्लभामाम् ।
 अवीक्षमाणस्तदवाप्तिकारणं जगाम योषित्सु मुहूर्तशून्यताम् ॥ ७० ॥
 अरक्षदांकारमलक्षितेङ्गितः प्रियासु तासु प्रणयं ततान सः ।
 न वञ्चयन्ति स्वमुपेतसंपदः सुदुर्लभप्रार्थनया विचक्षणाः ॥ ७१ ॥

कयापि सार्धं विधृते ससंभ्रमं कयापि कर्पूरिणि रत्नभाजने ।
 पपौ प्रशंसातरलैः स मौलिभिः कयापि चास्वादितपूर्वमासवम् ॥ ७२ ॥
 इदं तदक्षणां द्युतिचोरमुत्पलं क वा युवत्यः स मुखोपमास्पदम् ।
 शशीति पप्रच्छ मदोष्मविह्वलो विलोकमानश्चपकं च्युतासवम् ॥ ७३ ॥
 तमाशु चन्द्रं चपक प्रयच्छ मे त्वोत्पल क्रोडमिदं विदार्यताम् ।
 ध्रुवं स पीतः सह शीधुनाऽथवा मयेति मत्तः प्रललाप रावणः ॥ ७४ ॥
 किमिन्दुनेन्दीवरमप्रयोजनं मुखेषु नेत्रेषु च सत्सु वः प्रियाः ।
 इति ब्रवीति स्म विलोकयन्नसौ मसारपारीषु निवेशितं मधु ॥ ७५ ॥
 निशापतेरात्मवधूमुखस्य च द्वयोः सकम्पं चपके चकासतोः ।
 चिरात्करिष्यन्निव नीचनिग्रहं दशाननः संविदधे निरूपणम् ॥ ७६ ॥
 स पानमध्ये मणिमर्दलानकध्वनिष्वनुत्तालतरङ्गचारुषु ।
 ददर्श नित्यं निजवारयोषितामपूर्वलीलालयरीतिरेचकम् ॥ ७७ ॥
 ममार्ज मत्तः स्वयमेव पुष्करं जगौ स्वयं गद्गदकण्ठसंहतिः ।
 अदर्शयत्पाणिभिरक्रमेण च स्वयं स्वहस्ताभिनयान् पुरन्ध्रिषु ॥ ७८ ॥
 अमन्यतेन्दुं निपतन्तमम्बरान्महीं भ्रमन्तीमिव रोदुमुद्ययौ ।
 ततार मध्ये तरुणीकदम्बकं स पुष्पकस्योपरि कौमुदीनदीः ॥ ७९ ॥
 तमूहुरङ्गैरलसैर्निजाङ्गनाः तरङ्गवातास्तमपामवीजयन् ।
 अपश्यदुत्थाय मनोरथस्थितामितस्ततः शून्यमनाः स मैथिलीम् ॥ ८० ॥
 प्रसीद मन्दोदरि चन्द्रमानय प्रियस्य तापः प्रबलोऽयमद्य ते ।
 इति प्रमीलापगमेषु दारुणं जगाद भूयः स मनोभवज्वरम् ॥ ८१ ॥
 पुनः प्रसन्नां पुनरातपं विधोः पुनः स मुक्ताफलदामसंहतिम् ।
 पुनः प्रसूनं मलयोद्भवं पुनः पुनः सिषेवे मृगशावलोचनाः ॥ ८२ ॥
 तदङ्गनाचक्रमनङ्गलालसं मुखानि तस्यैकमहाविलासिनः ।
 पपौ प्रसूनानि मधुव्रतीकुलं मधोरिवादौ नवचूतशाखिनः ॥ ८३ ॥
 क्षताधरं सव्रणमेखलातलं घनार्धचन्द्रोच्छ्वसितोन्नतस्तनम् ।
 उपाचरचुल्यमसौ सवेदनं रतान्तचर्यानिपुणः प्रियाशतम् ॥ ८४ ॥

समादधे काश्चिमकुञ्चयत्कचान् कुचावैसिञ्चन्मलयोद्भवाम्भसा ।
 लिलेख सान्द्रव्रणयोर्विशेषकं कपोलयोर्वीलकुरङ्गचक्षुषाम् ॥ ८५ ॥
 अशाययत्कामपि दोष्णु दुर्लभां स वल्लभां वक्षसि कामपि व्यधात् ।
 पुनः पुनश्चुम्बितपाणिपल्लवामरोपयत्कामपि कण्ठकानने ॥ ८६ ॥
 व्यलोकयत्कामपि कर्कशस्तनीमभाषयत्कामपि कोमलस्वराम् ।
 त्रपावतीं कामपि पर्यहासयन्व्यवेशयत्कामपि सत्वरौत्थिताम् ॥ ८७ ॥
 कयाऽप्युपालभ्यत मन्युगद्गदं कयाप्यभूयाकुटिलं व्यलोकयत् ।
 कृतापराधोऽपि कयाप्यमृष्यत स्फुटं कयापि प्रणयादभण्यत ॥ ८८ ॥
 चकार कस्यामपि चाटुमुत्तमं जगाद कस्यामपि कैतवं बहु ।
 ममार्ज कस्यामपि पूर्वखण्डनां ततान कस्यामपि मण्डनान्तरम् ॥ ८९ ॥
 अयाचतैकामधरौष्ठपल्लवं निनाय वक्षःस्थलमात्मनोऽपराम् ।
 अभीक्ष्णमन्यां कुचयोरयोजयन्निमीलिताक्षीं नखमार्गराजिभिः ॥ ९० ॥
 करी करेणुष्विव सल्लकीवने गवां पतिर्गोष्विव गोष्ठचत्वरे ।
 शशीव तारासु तदा नभोङ्गणे विमानपृष्ठे स बभौ पुरन्धिषु ॥ ९१ ॥
 मघवति परदारश्रद्धयेव प्रदीर्घामघवति मधुगोष्ठीं तन्वतीत्यं दशास्ये ।
 रजनिचरसहस्रैरुत्सवः पानशौण्डैरजनि चरति नीचैरात्मजे मारुतस्य ॥ ९२ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये दशाननापानकैलि-
 वर्णनो नामाष्टादशः सर्गः समाप्तः ॥

आचन्द्रमूर्यं निदधे जगत्सु व्यासस्य यद्वज्जनमेजयेन ।
 एषोऽभिनन्दस्य महाप्रबन्धः क्षोणीभुजा भीमपराक्रमेण ॥
 तैस्यैकस्य निकामदानरभसप्रोल्लासिनः शोभते
 श्लाघ्ये वस्तुनि यत्र तत्र पृथिवीपालस्य कौतूहलम् ।
 रुद्धाः सर्वदिशो मनोरथपथातीतर्द्धिभिः पुस्तकैः
 सत्काव्याभिरतेन रामचरितं येन प्रतिष्ठापितम् ॥

१. D न्नुवाच २. A मञ्जुभाषिणी ३. BC कापुन ४. A दस्यै ५. D प्रदोषचन्द्रोदयमदपानसु-
 रतक्रीडा ६. A only reads this ।

अथैकोनविंशः सर्गः ॥

तं केलिचञ्चलविलासिजनं प्रदोषं नीत्वा सुवेलशिखरे पुवगप्रवीरः ।
लङ्कणं शशाङ्ककरचुम्बितचन्द्रकान्तप्रासादपृष्ठसलिलस्नपितां विवेश ॥ १ ॥

तत्राणिमादिगुणसंश्रयणादशब्दलब्धान्तरश्चिरमगारपरम्परासु ।
साक्षाच्चकार चकितश्चपकोपधानाः पौरीः प्रियौघपरिरम्भसुखप्रसुप्ताः ॥ २ ॥

तासु श्रुत्योत्तरवरांशुकपल्लवासु प्रत्येकमीक्षणयुगं निपुणं निपात्य ।
तत्याज तत्क्षणजमाधिमवीक्षणेन रामासु रामशृङ्गीतनुलक्षणानाम् ॥ ३ ॥

तासां प्रकामतनुकान्तिजलाचितानामुद्भिन्नपीनजघनोरसिजस्थलानाम् ।
हेलाविलङ्घितमहाब्धिरपि पुवङ्गः पारं ययौ न स पुरन्ध्रिशरन्नदीनाम् ॥ ४ ॥

भेजेऽर्धपीतमधुगर्भमसारपारीसंवाधपानवसुधामणिकुट्टिमेषु ।
रत्नप्रदीपशतनिर्मलदिक्षु रक्षःसामन्तसञ्ज्वनसन्नसु संनिधानम् ॥ ५ ॥

एकत्र मत्तशयितोत्कटयातुधानसंवाहनार्तमलकाधिपयामिजातम् ।
तत्रापरत्र च कठोरकशानिपातनिष्पन्दमिन्द्रपुरवन्दिजनं ददर्श ॥ ६ ॥

अन्यत्र चाभिनवमाल्यचितं चचार च्छिन्नापविद्धमणिदामलवानुकीर्णम् ।
रङ्गाङ्गणं मणिमृदङ्गमुखोपकण्ठनिद्राणपुण्यजनचारणचक्रवालम् ॥ ७ ॥

एकत्र पूर्वसुरवीरपरिश्रहाणामुद्गीवतां विधुतमृत्युभियां नुनाव ।
मिथ्याविषव्ययविलक्षमुखं हनूमानन्यत्र चाहिमहिषीनिवहं शुशोच ॥ ८ ॥

दृष्टिं निनिन्द नैमिताममितानुभावस्संविष्टं दृष्टमिथुनेषु निकेतनेषु ।
निर्द्वत्तवारवनिताजनसीधुसन्नास्तर्त्रास्पृशन्निव चचार स चन्द्रशालाः ॥ ९ ॥

वीथीषु वेदिषु चयेषु चतुष्पथेषु रथ्यासु रत्नभवनेषु च वानरेन्द्रः ।
सुप्तं सुरासुरभिणाऽऽननपङ्कजेन स्त्रैणं तृणीकृतसुरस्य रिपोश्चिकार्य ॥ १० ॥

स काप्यपश्यदसतीरसतां नियन्ता पर्यन्तकुर्जभवनादभिनिष्पतन्तीः ।
क्वापि प्रसाधनकसौरभसूचितानां संचारशब्दमशृणोदभिसारिकाणाम् ॥ ११ ॥

१. B C D च स कम्पमानः । २. C E य । ३. B C D जामि E जाति । ४. B C D नि ।
५. B सर्वेषु । D सव्येष्ट । ६. D सू । ७. A श्वकार । ८. D कान्त ।

व्याक्रोशनादपि कटु क्षणदाचरीणामाश्वासनं क्वचन निर्विविदे निशम्य ।
 शुश्राव कुत्रचन किंपुरुषाङ्गनानां गीतादपि श्रुतिसुखप्रदमार्तनादम् ॥ १२ ॥
 विश्वाचिं विश्वसिहि किं निहतो दशस्यः संहं घृताचि मरुतः किमुपेयिवांसैः ।
 रम्भे रमस्व रभसान्नलकूबरः किमुन्मील मेघवति किं मघवाऽग्रतो मे ॥ १३ ॥
 मेने निमीलय नयने नय वासराणि क्षमामङ्किणा लिखसि किं सखि चित्रलेखे ।
 त्रासं मृदूकुरु तिलोत्तमिकेऽनुभूतः क्रुद्धो हिरण्यकशिपुः सदसि त्वयाऽपि ॥ १४ ॥
 चित्राङ्गदे चिकुरमाहर वेळतु भ्रूः ते विभ्रमाः क्व तव संप्रति चित्रसेने ।
 कृन्ताऽसि कान्तिमति चन्द्ररुचः प्रतीच्छ वत्से विलासवति वीत इवायमधिः ॥ १५ ॥
 जाँने सखि ज्वलति पूः सकलेयमद्य विद्युत्प्रभे परममित्यवधारयैतत् ।
 सीतेति मा वदं कियच्चिरमेवमास्तां मध्येविशुष्कतृणराशि शिखिस्फुलिङ्गः ॥ १६ ॥
 सानूनि सानुमति सांनिहितानि मेरोः किं रोदिषीन्दुमति नन्दसि मन्दरेऽद्रौ ।
 एषाऽधुनोदयसि भानुमति प्रसीद पर्व्वः स्वयं पतति विश्रवसः सुतोऽयम् ॥ १७ ॥
 कालस्तरङ्गवति मङ्गलमन्द्रकाणां मूर्छन्त्यनङ्गवति मन्मथवर्धमानाः ।
 अद्य प्रपञ्चयति चारुमति त्वदीयं वीणायुगं नुतिमयुग्मविलोचनस्य ॥ १८ ॥
 वीणावति त्वमुपवीणय राक्षसेन्द्रं कामं कलावति कुरुष्व तदीयमाशु ।
 वैदग्ध्यवञ्चितवलादिमहासुराया मायावति क तव कैतवकोविदत्वम् ॥ १९ ॥
 उच्चाभ्यसि प्रततमद्य किमाविभातात् पुष्पावलि स्फुटसमृद्धफलास्तवाशाः ।
 क्रीडाधिरूढजलवाहकिशोरपत्रा पत्रावलि त्वमुपर्याहि दिवः प्रदेशान् ॥ २० ॥
 ईषद्भिन्नत्तु हसितद्युतिरोष्ठमुद्रामुन्निद्रबालशैतपत्रदलायताक्षि ।
 मोदस्व नर्मरसपारणया मुहूर्तं नारायणाप्रियसुते सुतरां कृशाऽसि ॥ २१ ॥
 पर्यश्रुलोचनदलं श्लथकण्ठनालं पर्याकुलालकषटङ्गिकुलं किमेतत् ।
 अत्यार्तिं मार्धरजनावतिवाहितायां हेमे हिमाहतसरोजनिभं मुखं ते ॥ २२ ॥
 किं पुत्रि कामवति कातरतामुपैषि किं मातुलानि मदिरावति मुह्यसीत्थम् ।
 मातस्त्वमप्यधिकमद्य किमातनोषि निर्वस्य दीर्घमलके कलपञ्चमोमीर्त्न ॥ २३ ॥

१ BC खंप्रमदार्त । २. B D श्रावि । ३. A मपेतवाधाः । ४. BC तो मया । ५. C D ते । ६. BC E चेतसि । ७. A कृशाकृशानोः । ८. A रक्षः C पत्युः । ९. A संगम । १०. BC छन्दं । ११. A मपयासि । १२. E नील । १३. BCDE सौन्दर्यं । १४. A प्यन्तिमाप । BE न्यार्तिमाध । १५. AD वि । १६. A त्थान् ।

आलम्ब्यतामिह स धैर्यतरुः प्रगाढं पौलस्त्यचण्डवचनानिलघूर्णितोऽपि ।
व्यावर्तते विर्कलमुत्कलिकाकुलत्वात्तन्वी तवाङ्गलतिकेयमनङ्गलेखे ॥ २४ ॥

मञ्जुस्थले जयसि यासि मदालसे त्वमालि प्रसीद मुकुले कुशलं कुले नः ।
किं मञ्जुकेशि वदसीत्थमनर्गलेव मार्गन्ति रावणचराः पुरकिंवदन्तीः ॥ २५ ॥

तेन प्रसुप्तसकलक्षणदाचरेषु कारागृहेषु हरिणा हरिसुन्दरीणाम् ।
अन्योन्यमन्युभरवेगविनोदनानि लीनेन दूरमिति शुश्रुविरे वचांसि ॥ २६ ॥

तासां तदैव शुचिमृत्तकृष्टचेताः काराविमोक्षविधये न बुधः ससार ।
स्तोकावशेषितसमामिमहोत्सवानामासीद्वर्शः कथमपि प्रभुदेशनानाम् ॥ २७ ॥

तस्मिन् समाहृतसुरासुरसिद्धसाध्यस्त्रीरत्नसारनिचिते नगरे स वीरः ।
सर्वत्र जातजनकेन्द्रसुताभिमानश्चिह्नेषु विस्मरणसाध्वसवानिवासीत् ॥ २८ ॥

प्रत्यङ्गं प्रतिगृहं प्रतिवृक्षवाटि पर्यन्वियेष महिषीं जगदीश्वरस्य ।
कुत्रापि तत्रभवतीं न पुनर्दर्श दर्शक्षपामुख इवेन्दुकलां कपीन्द्रः ॥ २९ ॥

सन्दर्भकल्पितममानुषहेतिगर्भमत्यद्भुतं तदथ पुष्पकमित्यपश्यत् ।
ईषलसद्भुजदुकूलपटाञ्चलाग्रसंमृज्यमानशशिविम्बतलं विमानम् ॥ ३० ॥

क्रीडाचलानुपवनानि सभाः सरांसि प्रेक्षागृहाणि सुरचैत्यचयान् प्रतोलीः ।
शुद्धान्तसंजवनमाजिखलानि तस्मिन्निच्छाविमानमधिरुह्य हरिश्चचार ॥ ३१ ॥

अल्पीयसीमकलयद्रुणाल्यां तां नाकं निकृष्टमिव चेतासि निश्चिकाय ।
तं वीक्ष्य यक्षपतियानवरं हनूमानाकृष्टशोभमहिषिष्ठपमप्यमस्त ॥ ३२ ॥

मोघं विहृत्य स ततोऽवततार वीरः स्वैरं पपात परितश्च पुनः पुरीं ताम् ।
निर्वेदिनामपरिनिश्चितदेशकालः सिध्यत्यलं न खलु दूरमनीषितोऽर्थः ॥ ३३ ॥

शाखापुराणि पुनरुक्तवराङ्गनौघसंवाधसौधशतरोपितसंशयानि ।
पर्यभ्रमद्वितथमेव विचक्षणोऽपि सिद्धेर्नवाधकभयस्तिमितोऽङ्कुमेति ॥ ३४ ॥

भूयश्चचार चयचत्वरमन्दिरेषु रत्नौघमग्रहणकीर्णमुदीक्षमाणः ।
साक्ष्येण राक्षसपतेर्विभवस्य तेन तेपे स दीर्घमसमाप्तनियोगरुद्धः ॥ ३५ ॥

१. A जतीव फ । २. A स । ३. BC D समुत्सुका ४. A यशः D दुरा ५. A यातोऽ ६. D लोकः ।
७. D स्पृश्य ८. A न्मकरा ९. , BC D प्य । १०. BC D क्षे । ११. A नाशि । BC वेन

सार्वर्तुकस्तवकशालितरुप्रवेकं सर्वाभिरामरुतपण्डितपत्रिजातम् ।

सर्वस्वभूतमथ तद्वशकन्धरस्य दूरादशोकवनमैक्षत गान्धवाहिः ॥ ३६ ॥

देवस्य दाशरथितां भजतः समीपं पादान्तिकं भगवतो मृगवाहनस्य ।

अध्यास्य चाङ्गुमनघं न तथाऽञ्जनायाः प्राभञ्जनिस्तदवलोक्य यथा जहर्ष ॥ ३७ ॥

लिङ्गं न किञ्चिदभिकाङ्क्षितवस्तुसिद्धयै शुद्धाशयः कलयति स्म कपिप्रवीरः ।

निस्संशयं निवसतीह वृषात्मजेति तस्य प्रसन्नमनसः प्रतिभा तु जज्ञे ॥ ३८ ॥

शाखासु पर्वसु दलेषु दलान्तरेषु स्कन्धेषु चेक्षितुमथः प्रहिताक्षिपातः ।

तत्रेतरप्लवगगन्धकपिभ्रमेण बभ्राम स प्रतिमहीरुहमप्रमत्तः ॥ ३९ ॥

ग्रंस्तामिव त्विषमयोगमलच्छटाभिः श्लिष्टामिव श्रियमकार्यरसत्वराभिः ।

व्याप्तां विपद्भिर्भिरजातिभिर्वादरेण क्रोडीकृतां मुदमिवाधिपरम्पराभिः ॥ ४० ॥

अद्भिः सुधां व्यवहितामिव लावणीभिः मुद्भिश्चितामिव विदूरशिलाशलाकाम् ।

पुण्याग्निदीधितिमिव स्थगितां समिद्भिर्निन्दोः कलामुपहितामिव कालिकाभिः ॥ ४१ ॥

हेमाब्जिनीं वलयितामिव यामिनीभिः छन्नामजन्यमहिकाभिरिवार्कभासम् ।

धूलीभिरन्तरितशुद्धगुणामिव द्यां विद्यां विकल्पपटलीभिरिवानुविद्धाम् ॥ ४२ ॥

कीर्णामवर्णकणिकाभिरिव प्रसिद्धिं मायाभिरन्वयविशुद्धिमिवोपगूढाम् ।

लीढामिवोच्छ्रसितवृत्तिमनित्यताभिः नीतामिवान्तमनवस्थितिभिः प्रतिष्ठाम् ॥ ४३ ॥

निर्भर्त्सनाभिरिव सत्कृतिमार्त्तकेशीं मैत्रीमिवाधिगतसन्धिमपक्रियाभिः ।

ग्रस्तां^{१२} कथामिव कुपण्डितचोदनाभिः संभूय रुग्भिरिव रुद्धरुचं चिकित्साम् ॥ ४४ ॥

छिन्नामिव श्रुतिमपस्मृतिसंहिताभिरुलङ्घितामिव कुयुक्तिभिरुक्तिमार्षीम् ।

श्रद्धामिव प्रतिहतामपसंस्क्रियाभिरुन्मूलितां धृतिमिवोत्कलिकावलीभिः ॥ ४५ ॥

छायामिवोष्णलहरीभिरुपप्लुतां तामन्तर्हितां दवाशिखाभिरिव दुमालिम् ।

इच्छामसिद्धिभिरिव प्रतिरुद्धवेगां प्राग्बुद्धिभिर्धियमिवार्थरितां प्रतीचीम् ॥ ४६ ॥

ग्राहीभिरागलमिभीमिव रुद्धचेष्टां श्रीखण्डैर्यष्टिमुर्गीभिरिवोपजुष्टाम् ।

व्याघ्रीभिरणशुहिणीमिव रुद्धमार्गां लोहार्गलाभिरिव सिंहवधूं सुगुप्ताम् ॥ ४७ ॥

१. A भीमवद २. BCD ध्व ३. A त्तिम ४. CD त ५. C वो ६. BCDE मवीभिः ७. A मपि ८. BC सन्तापजन्यम् । A छन्नामनल्पमि ९. B सिद्धम् १०. A नवद्याम् । CDE वनद्धां । ११. BCD व १२. BC ग्राहां १३. BC छ १४. D दिशमिवाच १५. A दत्तवे १६. B एलाङ्ग C एकाङ्ग

लुमामिवाघततिभिः सुरयानवीथीं क्रान्तां शिरःस्रजमिवाङ्घ्रिरजःकणाभिः ।
 तत्रागतः परिगतां रजनीचरीभिः नारीं निरायतविपद्विधुरां ददर्श ॥ ४८ ॥
 देहे दृशोर्दशनवाससि पाणिंयुग्मे चूडामणौ चरणपद्मतले च तस्याः ।
 सर्वाण्यभीक्ष्णगुणितानि स तान्यपश्यदिक्ष्वाकुनाथकथितानि च लक्षणानि ॥ ४९ ॥
 मूर्छान्तरोद्धुरविलोचनवारिपूरां पारं दुराधिजनितस्य गतान्तनिम्नः ।
 तां सोऽवलम्बितसमीपतरैकशाखः सीतेयमित्यकथितामपि निश्चिकाय ॥ ५० ॥
 स्थानेऽवसीदैसि रघूद्रह धिग्विधातरस्यास्त्वयेक्षितमलक्षणमङ्गकेषु ।
 अद्यापि जीवसि दशानन हे हनूमन् केयं तवाभिमुखवर्तिरिपोः प्रतीक्षा ॥ ५१ ॥
 देवि क्षमस्व दिवसानयमेति रामः पश्याचिरात्पुरमिमां कपिभिः परीताम् ।
 क्वासौ जगत्रयजयी रजनीचरेन्द्रः कुत्रेन्द्रजित्तत्र जितं पतिदेवराभ्याम् ॥ ५२ ॥
 इत्युचिवाग्निभृतमेव स वातमूनुः गत्वा तयाऽध्युषितमूलमहीतलायाम् ।
 भेजेऽग्निमन्थशिखरादथ शिशपायाः स्कन्धान्तरं विनयबन्धुरितेन मूर्ध्ना ॥ ५३ ॥
 अत्रान्तरे मदनवातविधूतनिद्रः स द्राग्धृतान्यरचनो रजनीचरेन्द्रः ।
 दिव्याङ्गनाशतगृहीतमणिप्रदीपः प्रापत्तमेवं मदलोलपदः प्रदेशम् ॥ ५४ ॥
 रेजे स राक्षसपतिस्तपनीयबद्धैः दोषु त्विषः शिरसि चाश्मभिरुत्किरद्भिः ।
 सानुष्वनुक्षणसमुल्लसदोषधीकं न्यक्कृत्य नक्तमचलाधिपतिं सुवेलम् ॥ ५५ ॥
 आशाः सुदूरमभवन्नधिवासभाजो निर्हारिणा परिमलेन विलेपनानाम् ।
 आसीन्नभः स्फुरितशक्रधनुस्सहस्रं तस्याभितश्छुरितमाभरणप्रभाभिः ॥ ५६ ॥
 दीर्घाक्षमुन्नसमरालशिरोरुहाग्रं विम्बाधरोष्ठमवहन्मुखमेकमेव ।
 द्वावेव तत्क्षणमभीषणवेषधारी भेजे भुजौ मनुजलोकपुरान्ध्रिसात्म्यौ ॥ ५७ ॥
 सान्द्राः स्रजो मलयजोदकमच्छमेकं वासश्च वासवरिपुर्मृषेऽलसाङ्गः ।
 संचिह्निते तुलितरुद्रनिकेतनाद्रिः भारेण तत्क्षणमसौ मणिभूषणानाम् ॥ ५८ ॥
 कान्त्या परप्रहरदक्षमसौ तदानीं कन्दर्पमिन्दुसखमिन्दुमुखो जिगाय ।
 सीतानुबन्धविषमज्वरवेगयोगादुद्धूसराच्छहरिचन्दनपङ्कलेपः ॥ ५९ ॥

१. A त्रैक । २. A वन्न D हस्त ३. B विषी । ४. A किं वि । ५. BC D त्रे । ६. BC D मीक्षति
 तत्प्रतीक्ष । ७. BC D सस्त

आलम्बतासतटमुच्छ्रितमङ्गनानां तासां तुतोष नतु चादुभिरन्यचेताः ।
 आगच्छ तापसि भवामि तवैष दासः किं गच्छसीति विक्रलो वियदालिलिङ्ग ॥ ६० ॥
 पप्रच्छ पृष्ठमपि गद्वदिकात्तकण्ठः शुश्राव नोक्तमपि शून्यमनाः स किञ्चित् ।
 सस्मार न स्मृतमपि क्षणमात्मकृत्यं कुत्राहमित्युपगतोऽपि न संविवेद ॥ ६१ ॥
 पौष्पं कलापमनुदन्नवमप्युरस्तः स्रस्तं मृणालवलयं न विवेद हस्तात् ।
 हारं निनिन्द हरिचन्दनवारिधौतं शीतद्रवस्य शशिनः किरणान् जहास ॥ ६२ ॥
 चस्रवाल नामसु ननाम न जातलज्जः सज्जो बभूव नच सांत्वयितुं कथंचित् ।
 सेवागतासु निजकामवतीष्वकस्माद्वाक्षिण्यमात्रमपि रक्षितुमक्षमोऽभूत् ॥ ६३ ॥
 आत्ताभिरामसरसप्रसवोपदैर्भाभिर्भेजेऽन्तिकात् प्रमदकाननदेवताभिः ।
 वेगोत्थिताभिरुपसृत्य निशाचरीभिः नेमे नराधिपसुतापरिरक्षिकाभिः ॥ ६४ ॥
 चन्द्रातपानुभवगाढतराभिर्तापः पापः पदानि कतिचित्कथमप्युपेत्य ।
 अध्यास्त स त्रिजटयोपहृतां महार्हामासन्दिकामभिमुखं जनकात्मजायाः ॥ ६५ ॥
 कम्पं नियम्य स जगन्नयकम्पकारी कारुण्यवानिव रघूद्वहधर्मदारान् ।
 व्यालोलरत्नवलयं सविलासमीषदुद्यम्य दोषमथ दक्षिणमित्युवाच ॥ ६६ ॥
 जागर्षिं जानकि विषीदसि किं विशेषादद्यापि ताम्यसि न तद्विजहासि वाम्यम् ।
 धिगद्वैवमेवमपि नाम वशंवदस्य विश्वप्रभोर्मम पुरः परिशोषमेषि ॥ ६७ ॥
 उन्मीलयेक्षणयुगं त्यज कण्ठशय्यां सह्यं सरोजमुखि पृच्छति रावणस्त्वाम् ।
 उत्तिष्ठ विश्वसिहि भावय मुञ्च शङ्कां लङ्काजनः सकल एष तले तवाद्य ॥ ६८ ॥
 आमुञ्च काञ्चनवतीर्मणिरत्नभूषाश्चुम्बन्तु रावणमुखानि तवाङ्गमङ्गम् ।
 एष प्रदीर्घसरलालकराजिरास्तां न्यस्तोचितप्रतिविधानकलः कपोलः ॥ ६९ ॥
 एतन्मनाग्वलतु लोचनमञ्चतु भूरासीदतु स्मितसखो मुखमुक्तिलेशः ।
 अध्यापितं कठिनतां हृदयं त्वदीयमेकानुबन्धि किमनेन कुचद्वयेन ॥ ७० ॥
 किं सीदसीत्थमधिगच्छ मनीषितानि नष्टः स ते भृशमयोगदशाधिकारः ।
 दुःखानि विस्मर दिशामुपदाः प्रतीच्छ प्राप्ताऽस्युदग्रसुखभागिनि भोगभूमिम् ॥ ७१ ॥

१. BC D मस्थितिर । २. BC D श्रुत्वा । ३. BCD त्करा । ४. A संभृतगाढ । ५. BC जाब्धं ।
 ६ A न्तमृद्धि । ७ A क्षितः ।

यन्नास्ति धान्नि धनदस्य न वासवस्य नार्चिष्मतो न वरुणस्य न मारुतस्य ।
किं भूयसा पशुपतेरपि दुर्लभं यत् तल्लभ्यते सुमुखि मद्भवनाङ्गणेषु ॥ ७२ ॥
पक्षः सितः सुमुखि गच्छति नेह निष्ठां मासो मधुर्निगडितोऽस्ति वनस्थलीषु ।
एतां च नक्तमपि रक्तसरोजराजिं बाले न बालरविदीधितयस्त्यजन्ति ॥ ७३ ॥
चक्रीर्न पीडयति पङ्कजिनीर्न बध्नात्यन्तविभीतिं न मृगं मृगशावकाक्षि ।
अत्रास्तमृच्छति न जातु मम प्रभावात् पर्वण्यपर्वणि च शीतरुचिः समग्रः ॥ ७४ ॥
ब्रूहि प्रकाममग्निः किमुपाहरामि किं वा सृजामि विसृजामि किमग्रतस्ते ।
एकस्य खण्डपरशोर्मम चापरस्य प्रह्वो नियोगमनुधावति भूतसङ्घः ॥ ७५ ॥
त्वामर्चयन्तु चतुरन्तककुप्पतीनामेताः स्त्रियः सुतनुं मद्भुजवीर्यकृष्टाः ।
संसक्तराक्षसचमूढमरोत्प्लुताक्ष्याः शच्याः प्रभुत्वमवहासहतं कुरुष्व ॥ ७६ ॥
मुञ्च क्षमातलमिदं माणिमञ्चकेषु स्तीर्णोत्तरच्छदशतेषु सुखं शयीथाः ।
एतासु वा समभिरोचय चन्द्रशालास्वत्रापि तत्त्यजं नितम्बिनि वृक्षमूलम् ॥ ७७ ॥
एतेषु हेमैरजतस्फटिकाश्मगर्भवैडूर्यविद्रुममयेषु निवेशनेषु ।
मात्रा महेन्द्रजयिनः परिचर्यमाणा मोदस्व मानुषवधूजनदुर्लभेषु ॥ ७८ ॥
अध्यास्व सौधैर्वलभीं निविडस्तनीमां मुष्णन्तु जालमरुतः सुरतश्रमं ते ।
यद्वाऽधिरोह माणिहर्म्यमिदं मदीयमालब्धुमिच्छसि करेण यदीन्दुबिम्बम् ॥ ७९ ॥
एतासु मे विकटवज्रशिलानिबद्धकूलासु रुक्मकदलीवनमालिकासु ।
वापीषु पीनजघने रमतामितस्ते सोपानसुप्तमणिपत्ररथासु चेतः ॥ ८० ॥
वेणीं विमुञ्चतु किमङ्गुलपस्तवाद्यं किं वा धुनातु शयनीयतलस्य धूलिम् ।
विस्रब्धमादिश भुजिष्य इव प्रपन्नैः पौलस्त्य एष विपुलस्तनि किं करोतु ॥ ८१ ॥
अद्यापि चिन्तयसि किं तमभव्यमेव निर्मान्दिरः स गिरिकन्दरकाननेषु ।
दीर्घं विचिन्त्य भवतीमनवेक्षमाणो दिग्धार्तरोहितं इवास्तमितस्तपस्वी ॥ ८२ ॥
तं वर्तमानमपि कल्पय वृत्तमेव कश्चित्पुरीयमभितः सुभगे सुदृष्टा ।
अत्रास्ति शक्तिरनुजैकसरस्य तस्यै जित्वाऽर्णवं मम समीपमभिप्रयातुम् ॥ ८३ ॥

१. A कन । २. BC स्तक्षणि । ३. A तत्त्व । B C न्नव । ४. B C D हे । ५. B रत्न । ६. A ममालये । ७. A हेम । ८. A C D E नां । ९. B रोद्ध । E C राद्ध । १०. BC नीषु । ११ A त्याः । १२. AB तुलां प्रसन्नः । १३. ABC चेष्टय । १४. A तिरोहिष । १५. D जेतुम् ।

निस्संशयं विहितजैत्रवपुर्ग्रहेण तेनैव हेमहरिणेन हतावुभौ तौ ।
 चेतः समर्थय विमुक्तसभाजनां त्वमात्मानमद्य सुभगे ननु विद्धि लब्धम् ॥८४॥
 किं तेन मैथिलि करिष्यसि तापसेन मामेकवीरमरविन्दमुखि श्रयेथाः ।
 दास्यामि वर्षमभित्य नृपानशेषान् पूज्याय भारतमहं जनकेश्वराय ॥ ८५ ॥
 एताहिं मामवनिपुत्रि भजैकनाथं रत्नाकरं शशधरप्रभवा नदीव ।
 तस्मिन्न राजसि निरोजसि मर्त्यमात्रे मुक्तावली मृतशरीर इवावनद्धा ॥ ८६ ॥
 म्लानाकृती मलिनचीरधरौ नरौ तौ नीराजनार्थमिव मे^१ विहितौ विधात्रा ।
 उद्युक्तनैकरजनीचरयोधगुप्तं^२ प्राप्तवावरण्यमनरण्यपदं प्रपित्सुं ॥ ८७ ॥
 सार्धं मयाऽद्य विहरेह गिरौ सुवेले^३ वेलावनेऽथ मलयेऽथ यथाभिकामम् ।
 देवद्रुमस्तबकवद्धजयावतंसस्त्वां देवरो नमतु मैथिलि कुम्भकर्णः ॥ ८८ ॥
 तेनाथ नाथदुरुदाहरणातपेन सौम्याऽपि नाम परुषत्वमभिप्रपन्ना ।
 जज्वाल तीक्ष्णविशदाः सहस्रोद्विरन्ती वागर्चिषस्तपनकान्तशिलेव सीता ॥ ८९ ॥
 आः पाप निस्त्रप निशाचर गच्छ दूरं वीरोऽसि चेत् किमकृथाः परदारचौर्यम् ।
 तत्स्मर्यतां कृपणमुक्तमभूत्वया यत्संपातिपुत्रमुखगोचरतां गतेन ॥ ९० ॥
 दग्धव्यमेतदचिरान्नगरं त्वदीयं त्वं च ध्रुवं निधनमेष्यसि सानुबन्धः ।
 सीतेति मूढमनसा भवताऽऽत्मनैव कृष्ठाऽस्मि राक्षसकुलक्षयकालरात्रिः ॥ ९१ ॥
 कारौकसि त्वमुषितश्चिरमेष यस्य निर्वापितो युधि स येन सहस्रबाहुः ।
 तस्यार्पि रे पुरभिदाऽखिलमस्त्रवेदमध्यापितस्य विजयी मम जीवनाथः ॥ ९२ ॥
 इत्यन्तरं प्रकटमेव कथं न वेत्सि यद्गर्जसीत्थमबलाजनमध्यवर्ती ।
 शिष्टाः खरादिषु न केचन किं ब्रवीमि^४ येभ्यः शृणोषि पुनरार्यसुतस्य धैर्यम् ॥ ९३ ॥
 त्वन्मूर्धभिः क्षुरमुखाशुगपातवेगच्छिन्नोद्गतैरपुनरुद्धतये पतद्भिः ।
 इत्थं गताऽप्यवनिमीक्षितुमर्च्यमानामाशंसितार्यसुतबाहुबला बलामि^५ ॥ ९४ ॥

१. AB भ्या । २. AB तुष्टु । ३. A तौ । ४. D युक्तं । ५. B C D पदमन्तामयि प्रविष्टे । ६. BC सुवेले । ७. B C D E तामिष्टु । ८. A चेतु । ९. B योग । १०. BC वि । ११. BC बलानि ।

इति परुषमुदीर्य राजपुत्री मरणवितीर्णमनाः पपात भूमौ ।
त्रिभुवनरिपुरुज्जगाम पीठात् झटिति विमोचितचन्द्रहासकोशः ॥ ९५ ॥

कृतकुलिशकठोरमुष्टिवन्धः कपिरूपकण्ठमियाय शिंशपाग्रात् ।
नियतियमितसाहसो दशास्यः परमसिमुद्यमयाञ्चकार दूरात् ॥ ९६ ॥

अलमलमसेनैषा भूमिर्वशे भुवनप्रभोः तव कतिपयैरेवाहोभिर्भविष्यति मानुषी ।
इति निगदितः स्त्रीभिः स्वाभिर्जगाम यथागतं कपिरपि तरौ तत्रैवासीत्तथैव तिरोहितः ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सीतारावणसंवादो नाम
एकोनविंशः सर्गः समाप्तः ॥

विंशः सर्गः ॥

सैम्यगुणग्रहर्षैर्वित्रधियां प्रभूणामेकः परं जयति संप्रति हारवर्षः ।
दोषं नवैत्वमवधूय दधे^१ प्रसह्य येनैष रामचरितं प्रति पक्षपातैः ॥

गमितेऽबलाभिरथ रावणे ततः शयितासु तासु रजनीचरीषु च ।
च्युतविघ्नभीतिरुपविश्य निस्सहा हृदयं बबन्ध मरणाय मैथिली ॥ १ ॥

लतिकाभिराचविटपाभिरन्तिकात् करगोचरै शिरसि शिंशपातरोः ।
घटयांचकार गलपाशमात्मनस्तरलं मनो हनुमतः प्रकुर्वती ॥ २ ॥

सचमत्कृतिर्दुर्ममोचयत्कपिस्समुपेत्य पाशमणुतातिरोहितः ।
चकितेव चन्द्रवदना मुखे दिशां दिशती दृशौ वचनामित्युवाच सा ॥ ३ ॥

इममत्र यत्नमधुनाऽपि निस्त्रपास्त्रिदिवा निवारयथ किं वृथैव मे ।
उपनामितः प्रियतमस्य कर्हिचिन्न भवद्भिरन्तिकचरोऽपि मारुतः ॥ ४ ॥

प्रहिणोतु नामरगणः स मारुतं प्रहितोऽस्ति मारुतिरयं प्रियेण ते ।
इति स ब्रुवन् कपिवृषः कृताञ्जलिर्जनकाधिराजदुहितुः पुरोऽभवत् ॥ ५ ॥

अपि सत्यमाह कपिरेष पेशलः प्रियवार्तयाऽयमभिनन्दयिष्यति ।
कथमागतः कथमिह प्रविष्टवानिदमिन्द्रजालमथ मे मतिभ्रमः ॥ ६ ॥

परितः पयोनिधिरयं सुदुस्तरः क्व च निस्सहत्वपिशुनेयमाकृतिः ।
अविचिन्तनीयगतिरेष कोऽपि वा कपिरार्यपुत्रमुपसन्नवान् कथम् ॥ ७ ॥

घटितं किमप्यथ चिरात्पुराकृतैरियती कुतः शुभसमृद्धिरय मे ।
इति चिन्तयाऽऽकुलमनाः समादधे न तदा किमप्यवनिपालसंभवा ॥ ८ ॥

अवदद्वितर्कतरलां विलोक्य तामुपपादयन्निजसमागमश्रमम् ।
तदहार्यमूर्ध्नि रविसूनु रामयोः शिखिसाक्ष्यपावनमजर्यमानिलिः ॥ ९ ॥

अथ तां ततस्तत इति प्रजल्पितां पुनरब्रवीन्निधनमार्यवालिनः ।
क्षणबन्धुरां सपदि चाभ्यनन्दयत्कपिचक्रवर्तिसमवायसम्पदा ॥ १० ॥

१.D omits this sloka २. A ण पूत । ३.B C बाल्य । ४.AC वृतं । ५.A कथितं पृथिव्याम् ।

ककुभामुवाच विचयं तमुच्चकैः शनकैः स्वमब्धिविजयं न्यवेदयत् ।
 हृदये शवाचिकशतानि तानि च प्रणयादचीकथदभिज्ञया समम् ॥ ११ ॥
 प्रियनामचिह्नमवलोक्य लोचनस्रुतवारिधौ तमलमङ्गुलीयकम् ।
 प्रमिमिल दीर्घमनघा महात्मनः पुत्रगस्य तस्य परिचर्ययोदगात् ॥ १२ ॥
 शिरसि न्यधादुरासि दीर्घमादधे मुदमाप कण्ठमुपनीय कामपि ।
 तदभीक्ष्णमीक्षणविचुम्बितं चिरादकरोत्कपोलतलयोस्तलोदरी ॥ १३ ॥
 क गतोऽसि राम परिहाय मामितः स्मरसीव संप्रति न मामनागसम् ।
 हृदयानि धिक् परिमृद्वानि योषितां कठिनाय सत्पुरुषचेतसे नमः ॥ १४ ॥
 कुरुतामियं किमथ नाथ मैथिली शिथिलं कुलायमसवस्त्यजन्त्यमी ।
 शरसंक्रमं घटय शीघ्रमम्बुधौ यदि मां निनीषसि निशाचरालयात् ॥ १५ ॥
 पुत्रगेश किं प्रभुसुहृत्तमः स वो विशिखैर्वितत्य न पयोधिमागतः ।
 किमिमां न वेत्ति नगरीमसृग्भुजः श्रुतवानितो नयति मामनन्तरम् ॥ १६ ॥
 वद वीर सन्दिशति किं रघूद्वहः स च तस्य किं वदति लक्ष्मणोऽनुजः ।
 कपयः क्षपाचरसमीकसत्त्वराः कति वारिधिं त्वमिव जेतुमीशते ॥ १७ ॥
 कति मन्त्रिणः कति रहस्यरक्षिणः कति शिल्पिनः कति च विक्रमोद्धराः ।
 कति कूटयुद्धजयिनः कति त्वया समरंहसश्च रघुनाथसैनिकाः ॥ १८ ॥
 किमेनेन कायविभवेन वारिधिविजितस्त्वयाऽथ परिवर्तितं वपुः ।
 अणिमादयस्तव कथं महागुणाः क्रतमस्य रामतपसः फलं भवान् ॥ १९ ॥
 न जहामि देहमवशाऽपि संप्रति त्वदुपागमादधिगतावलम्बना ।
 कियतश्चिरात्कथय सत्यमानिले नलिनाननौ नृपसुताविहैष्यतः ॥ २० ॥
 त्रिजटेति राक्षसपतेरियं स्वसा मम सत्सखीव निरुणद्धि साहसम् ।
 हनुमन्निहापि सुकृती विभीषणस्त्वमिवार्यपुत्रचरितं प्रशंसति ॥ २१ ॥
 त्वमिहैव दीर्घमवनीरुहि स्थितः श्रुतवानसि प्रलपितानि रक्षसः ।
 तदलब्धघोरविरहज्वरावधेर्मम धैर्यमार्थं तरलं त्वयेक्षितम् ॥ २२ ॥
 इयमभ्युपैति परितः परिक्षयं न तथा वियोगदहनेन जानकी ।
 हनुमन्नुदग्रयशसो यथेशितुः पिशिताशलङ्घनकलङ्कमन्युना ॥ २३ ॥

अधिवासकष्टमटवीषु तादृशं पिशिताशिनः परिभवोऽयमीदृशः ।
 प्रगुणेन पश्यति न मे मनः शिवं यदि धैर्यमार्यसुतमत्र रक्षति ॥ २४ ॥
 मम कारणात् पितृसखस्य तस्य च श्रुतिमागतेन कृतवान्नघूद्वहः ।
 किमुपार्जितेन रजनीचराधमात् कदनेन पक्षपुटयोर्जटायुषः ॥ २५ ॥
 विरसत्पिशाचमुखरासभत्रजः खगराज रावणरथो वृथैव सः ।
 तव चण्डचञ्चुपुटकोटिताडनाज्झटिति त्रुटन्निपतितो नभस्तलात् ॥ २६ ॥
 नियतिर्जयत्यसुमतां न पौरुषं प्रसभप्रहारकृतसिद्धसंमदैः ।
 मदभाग्यदेशितनिगूढमर्मणा कृपणेन तेन यदकारि स व्यसुः ॥ २७ ॥
 विहगेश पाहि सुहृदः स्नुषामिमां किमु मां जहासि विरहात्पतत्रयोः ।
 अपरित्रमम्बरतलं विलोकयाम्यवलम्बतां क इव मां भवानिव ॥ २८ ॥
 सुतरां सुदूरमपि तं पुरःस्थवत्पतिपन्नशूरमवलोकयाम्यहम् ।
 नियतं मदप्यधिकमाधिनाऽसुनां हनुमन्न विन्दति शमं रघूद्वहः ॥ २९ ॥
 इममुत्तरेदुदधिमुद्धरेदरिं स भवद्विधैः सुसचिवैः समागतः ।
 पितुरस्य राक्षसहतस्य किं पुनः पवनात्मज प्रियतमः करिष्यति ॥ ३० ॥
 कथमेवमादिभिरजस्रमाधिभिर्घ्रियतां धृतोर्त्सुकरयोऽपि राघवः ।
 अनिलैरनारतहतः कियच्चिरं न महीरुहस्त्यजति मूलमात्मनः ॥ ३१ ॥
 धिगुदारतां धिगनुरोधशालितामतिमानुषीं धनुषि धिक् च तां क्रियाम् ।
 उपमातिगां धिगर्थं रूपसंपदं स यदायते^१र्जनवदस्ति भाजनम् ॥ ३२ ॥
 कपयः किमाहुरवलोक्य तं जनं तव च स्थितं मनासि मान्य किं पुनः ।
 प्रकटीकृतः स खलु कोपि लक्षणैर्व्यसनानि मानुषतनुस्तरिष्यति ॥ ३३ ॥
 जगतीक्षितेह पवमानसंभव प्रियजीविताऽहमिव धिक्कृताऽङ्गना ।
 दयितस्य दीर्घविरहेऽपि जीविता द्विषतः शृणोति गलगर्जितानि या ॥ ३४ ॥
 मिथिलेशपुत्रि रघुनाथवल्लभे हतपार्थिवि क्षममिदं कथं नु ते ।
 अधिरोप्य चेतसि किमप्यसंभवं यदरेः पराभवशतैर्न पीड्यसे^२ ॥ ३५ ॥

१. BC छिद्र । २. BCD तडिति । ३. A द्विसंमतः E सम्मदा । ४. BCD संगमनिह ।
 ५. BCDE मिमं ६. BCD सदस्य । ७. B. तामुहुः । ८. A जयो । CE जितो । ९. A गनु B गिव
 १०. BCDE यशसापति । ११ A तेन प्रात्यसे ।

गमिताश्चतुर्दश वनेषु ताः समाः समयः स्वगेहमुपगन्तुमद्य नः ।
 हनुमन् व्रज त्वरितमानय प्रियं नयतु प्रसह्य निजगेहिनीं स माम् ॥ ३६ ॥
 अवलम्बयैनमवशं निजाग्रजं व्रज गाढतां किमासि लक्ष्मण श्रुतः ।
 भरतस्य मातुरुपदेशदायिनी निकटं तवापि किमियाय मन्थरा ॥ ३७ ॥
 महतामनास्थमबलाजने मनो मम कारणात् किमिति नाथ सीदसि ।
 अधिरोपयामि न भवन्तमत्ययं दयितं यशो यदि निहन्यतामरिः ॥ ३८ ॥
 इति मे रहस्यमिदमञ्जनासुत श्रवणान्तिकं प्रियतमस्य लम्भय ।
 परिकुप्यतीव परुषेण चेन्मनागनुनाथयैनमुपगृह्य पादयोः ॥ ३९ ॥
 अयमार्यपुत्रचरणाब्जसन्निधानुपधीयतां मम शिरोमणिस्त्वया ।
 स जनः सदैव निजसिद्धिसंशयी प्लवगेशं विश्वसितु वीक्ष्य मामिव ॥ ४० ॥
 त्यज संशयं श्वासिति सा तव प्रिया हृदयं कठोरमिदमेनया कृतम् ।
 इति भाषमाण इव तस्य पादयोरयमश्रु मोक्षयति महश्छलान्मणिः ॥ ४१ ॥
 चरणौ कुरुष्व विवृणुष्व मूर्धजान् धनुराशुगांश्च निकटे निवेशय ।
 विरहातुरस्य मम पत्युरत्ययं मणिरत्न यत्नपरमो निवारय ॥ ४२ ॥
 जननीति सा न परमेव कैकयी विधुरस्य हेतुरियतस्तैवानिशम् ।
 दयिताह्वयाऽहमपि संप्रति प्रभोः द्विषतीव दुःखशतमाहरामि ते ॥ ४३ ॥
 इति रामभद्रसहधर्मचारिणीं धरणीं गतां गिरमुदीर्य मूर्च्छया ।
 उपचारसंभृतमुहूर्तयापनः कपिरब्रवीन्मधुरशीतलं वचः ॥ ४४ ॥
 त्यज देवि संशयमधीश्वरं प्रति त्वमिव त्वदेकहृदयः स ताम्यति ।
 प्रतिकारयष्टिशिखरावलम्बनाद्धियते कथंचन परिस्खलन्नपि ॥ ४५ ॥
 इयमेति मन्युकुपितेयमीक्षते हसतीयमुल्लसति चेयमन्तिकात् ।
 इति स ब्रुवन्नहसि रूढवेपथुर्भवतीमयं भुवनमेव पश्यति ॥ ४६ ॥
 कृपणं न लक्ष्मणमपीक्षतेऽधुना नच वानरेन्द्रमपि सन्दिशत्यसौ ।
 जयति प्रपन्नविधुरोचितव्रतो वत जानकीति परमक्षरत्रयम् ॥ ४७ ॥

१. BCDE सुचिरेण । २. A C D E मयमेव तद्वतम् । मिदमेतया हतम् । ३. B ते । ४. BCD तोऽथ । ५. A कापि संप्रति । ६. BCDE चारिणी तदा । ७. A पुनः । D पितः ।

नलिनीष्वनिद्रनलिनासु निश्वसित्यलिनीषु मञ्जुमणितासु मुह्यति ।
रजनीषु चन्द्रधवलासु धावति, स्फुटमत्र तत्रभवती विलोकयन् ॥ ४८ ॥

स परिस्खलन् परिसरेषु तेष्वपि प्रततानघप्रथमसस्यराजिषु ।
श्लथमुष्टिकृष्टविशिखासनः शनैरनुजेन तेन रुदताञ्जलम्बयते ॥ ४९ ॥

स विलोलबाहुयुगलः स्वलत्पदो हृदि दत्तपाणिरनुजन्मना मुहुः ।
अवलोकयते हरिणकैरुदश्रुभिस्तव कारणेन करुणां दशां गतः ॥ ५० ॥

घटमानवालघनकोमलाम्बराः प्रतिदिग्विजृम्भितकदम्बवायवः ।
अगमन्नगाग्रतरुषु त्वदीशितुः दिवसाः कथाञ्चिदवशेषितासवः ॥ ५१ ॥

तव सुप्रवृत्त्यधिगमोद्यमामृतप्रतिरुद्धयोरमदनाश्रिवेदनः ।
अधुना स चिन्तयति मन्त्रिभिः समं समरापदानमवैलम्बमात्मनः ॥ ५२ ॥

कमलासनप्रतिसमः स जाम्बवान् विनतो नतश्च कविजीवसंनिभौ ।
तव यान्ति भर्तुरपरे परश्शतौ वितते वितर्कतमसि प्रदीपताम् ॥ ५३ ॥

सुरशिल्पिस्सुनुरयुतस्य शिल्पिनामधिपो नलः कमलपत्रलोचने ।
शिखिनः सुतो नयति नील इत्यसौ नियुतं शतेन हतमुत्तमौजसाम् ॥ ५४ ॥

नवतिग्मदीर्घैतिकडारलोचनो नवतिप्रतीतपृतनापतीश्वरः ।
जयति च्छलप्रधनविभ्रमातुलः प्रेतलायुधो दधिमुखश्च मातुलः ॥ ५५ ॥

श्वशुरः सुषेण इति चास्मदीशितुः गणनादरिद्रणलालसानुगः ।
व्रणमाशु रोपयति भीषणं दृशा निषधादिसर्वकुलशैलसानुगः ॥ ५६ ॥

रणदोहदोद्धृतमहामहीधराः शरभादयः प्रथमयूथपाश्र्वे ते ।
हसितप्रभञ्जनजवास्तव प्रियं प्रणमन्ति शङ्कुहृतपद्मसंख्यया ॥ ५७ ॥

प्रसरन्ति संप्रति परीत्य राघवं प्रथयन्त्यमी किमपि देवि लाघवम् ।
निधनं नयन्ति युधि पश्य रावणं समतीत्य सिन्धुमधुनैव लावणम् ॥ ५८ ॥

अहमङ्घ्रिरेणुरपि काननौकसां न भवामि रामपरिपार्श्ववर्तिनाम् ।
बहिरेवमादि विरलेशदर्शनः शनकैर्निहीनकरणीयमारभे ॥ ५९ ॥

शिशुचापलाञ्च रविमभ्युपेयुषः कुलिशायुधेन कुलिशाहतव्यसोः ।

अमृतोक्षितस्य ललतो ममाहताः पवनान्द्वयेन महता महर्द्धयः ॥ ६० ॥

प्रतियामि रामगृहिणि क्षणादहं तमुदीक्षसे नियतमस्मदीश्वरम् ।

दशकन्धरान्धतमसच्छिदे चिरादुदितं समेत्य महसामिवोत्करम् ॥ ६१ ॥

मणिरुन्मयूखततिरेष तावकः प्रियवागहं च हरिवीरशावकः ।

त्वदिनं^१ विनोदयति जातनिश्चयः सै रुचासुदीरितजयध्वनिश्च यः ॥ ६२ ॥

कथयामि संनिहितमेव किन्तु तं समुपेतमौलकापिचक्रमङ्गदम् ।

दिशति द्विषां कथमपि स्मृतिं गतो हृदि यो भयाख्यमनुपक्रमं गदम् ॥ ६३ ॥

प्रलघुध्वमीषु नगनिम्नगोदधिक्षितिलङ्घ्यनादिषु निदेशवस्तुषु ।

अगण्यवीरहरिवाहिनीपतेरहमस्य हस्तविशिखो वलीमुखः ॥ ६४ ॥

नरदेवि देहि नियमं करोमि किं किमिमाः क्षिपामि विकृताः क्षपाचरीः ।

प्रकटीकृतात्मतनुस्तृणानामि किं निखिलानशोकवनिकातरुनिमान् ॥ ६५ ॥

प्रणिहन्मि कानपि किमस्रपानहं कतिचित् पिनष्मि किमरेः शिरांसि वा ।

पुरमुद्धरामि किमिमां सपर्वतां प्रतियामि मूर्ध्नि भवतीं विधाय किम् ॥ ६६ ॥

न ममात्ययः क्वचिदपीह कश्चन क्षितिपुत्रि विश्वसिहि देहि मे गिरम् ।

करवाणि रावणशिरोमणीनितः स्वपदोपमर्ददलितप्रभाङ्कुरान् ॥ ६७ ॥

मुदितेव राजतनया तमब्रवीद्वज्र साधयं प्रवगराज मा चिरम् ।

अभिकाङ्क्षितानि भवते महर्द्धयो ददतु द्युमार्गचलिताय देवताः ॥ ६८ ॥

न विरोदिमि श्वसिमि नोष्णमप्यहं न मुहुर्विरौमि न करोमि साहसम् ।

असुहेतवो हि मम संनिधापिताः सुतरां त्वयाऽऽर्यसुतपादपांसवः ॥ ६९ ॥

कैपिराज गच्छ पुनरेहि राघवद्वितयेन तेन सह तीर्णतोयधिः ।

नय मां तथा सति यथेच्छमिच्छति प्रियमङ्गना हि कृतकृत्यमीक्षितुम् ॥ ७० ॥

कथय प्रतिश्रुतमहाजिर्कर्मणे मम लक्ष्मणाय पुनरुक्तमाशिषः ।

तव राज्ञि तत्र मदधीशवल्लभे न बहिर्भवन्ति वचनानि किन्तु मे ॥ ७१ ॥

ब्रज सिद्धये हतसमस्तशात्रवः करवै नमश्चिरविपत्कृशाऽत्र वः ।
 नय तं जनं निजविधानैतीव्रतां स्मर माययोगजनिताहर्तीव्रताम् ॥ ७२ ॥
 रजनी समाप्तिमियमोति मारुते रजनीचरा इत इतश्चरन्त्यमी ।
 हृदयं ममाधिगतमेव गम्यतां गहना पुरीयमवधीयतामिह ॥ ७३ ॥
 शिखिनं प्रदीप्तमनु तं सतीमयं प्रणतिं प्रदक्षिणवतीं विधाय सः ।
 प्रचचाल पादपशतप्रणोदनैः परिवोधयन् परिसरेषु रक्षिणः ॥ ७४ ॥
 पुनरुच्यते स्म परिवोधसंभवो निनदः कुलायकदनेन पक्षिणाम् ।
 अभिधावतां तमनु रक्षसां रवैः पिदधे प्रभातपटुरानकस्वनः ॥ ७५ ॥
 हृदि संनिधाप्य कुलदेवताशतं परिचिन्त्य मङ्गलशतं पुनः पुनः ।
 प्रतिपन्नसाहसरसाय सा सती शिवमाशशंस पवमानमूनवे ॥ ७६ ॥
 स जगाम निर्गमनमार्गतोरणं कपिरुत्पिपेष च विमार्गतो रणम् ।
 रजनीचरानातिचिराद्द्वेरेसावुदये मयज्ज तदसृद्भवे रसा ॥ ७७ ॥
 सचिवात्मजानथ निनाय पञ्च तान् प्रधानप्रपञ्चकुशलान् स पञ्चताम् ।
 रणभोज्यमूर्ध्नि मुमुर्दे स निर्भरं कबलान्निवृत्त इव पञ्चमाधिकात् ॥ ७८ ॥
 रुरुचे^१ घनक्षतजनिर्गमोज्ज्वलप्रतिपक्षशस्त्रपदवीकदम्बकैः ।
 स्तवकाविशेषविभवामिवोद्ग्रहन्निखिलामशोकवनिकां वलीमुखः ॥ ७९ ॥
 धूर्तिरोपितव्रणशतः स तत्क्षणात् क्षणदाचराश्चिरममृक् प्रचक्षरुः ।
 किमिवानघस्य गदिनो न भेषजं करजक्षतान्युदधयः प्रमादिनाम् ॥ ८० ॥
 जगृहुर्दशापि दशकण्ठसैनिकाः क्षतजोद्गमेन ककुभस्तथाऽरुणाः ।
 न तदा विवेद स यथा महामतिः परितः प्रवृद्धमपि सान्ध्यमातपम् ॥ ८१ ॥
 फलमर्धपक्वमिव पाणिनाऽपिनट् प्रमुखागतं झटिति जम्बुमालिनम् ।
 युवराजमक्षमवहेलयाऽवधीदवधिर्यथा विविधैर्वध्यसंहतेः^{१३} ॥ ८२ ॥
 प्रजहास वासवजितं विलोक्य स प्रववल्ग दूरर्वलितोच्चवालधिः ।
 अपरोऽस्त्यभीष्टयशसां महौजसां न महोत्सवः प्रतिसमाहवाहते ॥ ८३ ॥

१. BC त्रशात्र D दृशा । २. B C D धन ३. B C D नममवोवि ४. A हि । ५. B C D स ।
 ६. B C D सुतरांबभू. वुरथवि । ७. A प्र । ८. A सुमुदेन । ९. B C D जेऽय । १०. B C काम ।
 ११. A धृ । १२. A यथा विवन् । १३. B ति । १४. D च ।

प्रहरन्तमायुधविशेषवृष्टिभिस्तलमुष्टिदन्तनखपुच्छसाधनः ।
 तमुदग्रशृङ्गन्मृषर्भः स दर्पवान् कपिरुच्चशृङ्गैककुदः समासदत् ॥ ८४ ॥
 तदपास्तनिष्फलनिजास्त्रयोस्तयोर्घटनं नियुद्धकरणैरशोभत ।
 प्रलयप्रभञ्जनजवप्रविष्टयोः कनकाद्रिकज्जलमहीध्रयोरिव ॥ ८५ ॥
 अनयन्निपात्य पवितेजसं शयं कपिरिन्द्रशत्रुमपि जीवसंशयम् ।
 चरमं स तेन जगृहे चिरोषितक्षतजापगाभिमुखवीचिरोषितः ॥ ८६ ॥
 पितुरग्रतस्तमुखसाहसो दधौ समितिर्ममज्जं सहसा हसोदधौ ।
 स वहन्वभौ न विनयं वनालयः प्रथमोद्धतस्य हि विडम्बनालयः ॥ ८७ ॥
 मम बाल्य एव स गतः समक्षतां कुपितः प्रसन्नवदनश्च वासवः ।
 अयमद्य चोत्तमशिरःपणार्जितत्रिजगत्प्रभुत्वरभसो दशाननः ॥ ८८ ॥
 इयती कुतः सुरपतेरुदग्रता न च संपदां धनपतेरियान् भरः ।
 स्फुरितं प्रचण्डमहसोऽपि नेदृशं नच भीषणत्वमिदमन्तकस्य वा ॥ ८९ ॥
 क्व सुखं मुहूर्तमपि सर्वशङ्किनो नययन्त्रितस्य मरुतामधीशितुः ।
 सुदृढैकदण्डविनिबद्धसंपदः परमस्य विश्वजयिनः सुजीवितम् ॥ ९० ॥
 अयमाहिताद्रितनयाचमत्क्रियः पुरतो हरस्य हसितोज्ज्वलाधराम् ।
 दहने घनास्त्रगुरुभिर्जुहुमुखैः जुहवांचकार मुखराजिमात्मनः ॥ ९१ ॥
 अयमेव भूमिनिहितैकंजानुना जनयन्निनादमयमम्बरोदरम् ।
 भयविद्रुतप्रमथमुक्तकन्दरं गिरिमुज्जहार हरकेलिमन्दिरम् ॥ ९२ ॥
 वरुणोऽयमस्ति निभृतोऽङ्घ्रिसंनिधौ वरुणोऽयमानमति भक्तिमानिव ।
 मम तातमप्यनिशमादिशत्ययं ममताऽनलस्य विहताऽमुनोष्मणि ॥ ९३ ॥
 तमसे नमः सरजसे ययोरयं निचयस्त्रिलोकाविजयी विराजति ।
 परमा विभूतिरिह चार्थकामयोरवशस्त्रिवर्गयुगपूर्वराड्यम् (?) ॥ ९४ ॥
 इति चेतसैव तमुदीक्ष्य मारुतिः स्तुतिपेशलामिव जगाद् भारतीम् ।
 अर्पेकर्तुमप्युपगता महाशयाः स्फुटपौरुषेषु न भजन्ति मत्सरम् ॥ ९५ ॥

१. A सं । २. A स्यवक् । ३. A सत्त्व । ४. B D तिममार्ज ५. A यतस्य न । D द्व ।
 ६. C D च । ७. A भट्ट । ८. BC खाम् । ९. B D मितेन । १०. A यान् ११. A दयम् D हसम्
 १२. D हियामया । १३. A योर , १४. A उ ।

विध्वस्तं विपिनमनेन तत्समस्तं ते नीताः प्रलयमनेन मन्त्रिपुत्राः ।
 अत्रान्तं श्रुतिरिति जगाम जम्बुमाली दीप्तेऽप्राविह शलभत्वमाददेऽक्षः ॥ ९६ ॥
 ओषो मे शरसरितामनेन तीर्णः तन्नोच्चैः फलितमिहासिकाननं मे^१ ।
 वीरात्मा ह्ययमहरन्ममासिधेनू^२ः लब्धं मे विवरमनेन बाहुयुद्धे ॥ ९७ ॥
 यत्सत्यं जयति समीरणं जवेन क्रुद्धोऽयं लघयति पावकं प्रभाभिः ।
 नैतस्य प्रतिसदृशो मयाऽनुभूतः संप्राप्तः कथमपि मायया मयाऽयम् ॥ ९८ ॥
 सामान्यप्लवगधियं न तातपादाः कुर्वन्तु प्रकटविशेष एष कोऽपि ।
 इत्युक्त्वोपहितनिराकुलप्लवङ्गः स स्वस्यां भुवि निषसाद मेघनादः ॥ ९९ ॥

एकः परं संप्रति सत्क्रियाभिः मनीषिषु व्याकुरुते विशेषम् ।
 निबन्धनिर्वाहपरिश्रमज्ञो महाकविश्रीयुवराजदेवः ॥
 किं शीघ्रभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किंवा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
 दुग्धाऽब्धिलब्धसुधयाऽपि न किञ्चिदेव यत्नाभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥
 नाश्चर्यमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः ।
 येनानिशं ललितकोमलकाव्यमूर्तेः सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ।

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये हनुमद्ग्रहणो नाम
 विंशतितमः सर्गः ॥

१. BCDE उच्चोऽब्धिः सच । २. BC चो । D तेनो । ३. BC D स्ति ४. B C D ते । ५. A धाराया अ । ६. BC तु । ७. BCDE omit this sloka. ८. B C D read these two slokas.

अथैकविंशः सर्गः

वीरैर्महार्हाभरणैर्मणिपीठनिषादिभिः
 अवाप्तपूजं^१ पुरतः पुरुहूतजयोद्धुरैः ॥ १ ॥
 विदूरतः प्रतीहारमन्दादरनिवेदितैः ।
 दिक्पालदूतनिवहैरुपनीतमहोपदम् ॥ २ ॥
 अलब्धासनमादित्यैर्देत्यैः प्राप्तसभाजनम् ।
 स्वैरोक्तशापं पितृभिर्मातृभिः स्तुतसाहसम् ॥ ३ ॥
 अप्रवेशितकीनाशमसंभावितपावकम् ।
 अनुदीक्षितनिष्क्रान्तसप्तविष्टपनायकम् ॥ ४ ॥
 घोराभिचारमीमांसामुखरब्रह्मराक्षसम् ॥
 निष्कास्यमानकरुणामूकब्रह्मर्षिमण्डलम् ॥ ५ ॥
 प्रकामासृङ्मधुक्षीवैस्त्रिजगत्क्षयदीक्षितैः ।
 रक्षोयुवभिराक्षिप्तं महाभैरवडम्बरम् ॥ ६ ॥
 विलासहसितस्वर्गं लीलाजितरसातलम् ।
 समवेतमहायोधभरबन्धुरितावनिं^२ ॥ ७ ॥
 कथा कैव नृशंसानामधिभित्तिं लंसत्करैः ।
 रत्नैरपि^३ गलेहस्तं दूरादेव ददे दृशाम् ॥ ८ ॥
 निष्कनायकपादाग्रविमृष्टाशनिलाञ्छनैः ।
 उदीर्णपाकाजित्पाकं प्रवीराणाञ्जुरःस्थलैः ॥ ९ ॥
 आयस्तस्फटिकासन्दीविटङ्कुरुचिवीचिषु ।
 आमौलिनायकान्मग्नप्रधानरजनीचरम् ॥ १० ॥
 यथाश्रेणि निविष्टानां रक्षसां रसनालिभिः ।
 प्रत्युक्तासिलतापालीपरिक्षेपपरम्परम् ॥ ११ ॥

सज्वालमिव कैश्याभिः^१ सव्यालमिव बाहुभिः ।
 सज्योत्स्नमिव दंष्ट्राभिः सविद्युदिव दृष्टिभिः ॥ १२ ॥
 अत्यर्धितवलात्कारमतिसंस्तुतसाहसम् ।
 अतिशीलितपारुष्यमतिशिक्षितवैकृतम् ॥ १३ ॥
 अनुभूतान्वयामोदं व्यतिरेकभयोज्झितम् ।
 उद्दामविक्रमगुणं प्रणुन्ननययन्त्रणम् ॥ १४ ॥
 उल्कास्रुखशताकीर्णं विद्युज्जिह्वशताचितम् ।
 दंष्ट्रालशतसंवाधं करालशतसंकुलम् ॥ १५ ॥
 दूरदन्तप्रभापीठं^२ दंष्ट्रासङ्कुटमन्तिकात् ।
 न केवलं प्रहरणैर्घोरमाभरणैरपि ॥ १६ ॥
 यत्सत्यं रावणास्थानमालोक्य हनुमानपि ।
 तत्पूर्वातिथिभावाय साध्वसाय ददौ मनः ॥ १७ ॥
 स्थितं विनीतमिव तं मेघनादोक्तविक्रमम् ।
 कपिं ददृशुरुद्धीवा दशग्रीवसभासदः ॥ १८ ॥
 हनुमद्वर्शनक्षुब्धा सा रक्षः^३परिषद्भौ ।
 संवर्तपवनावर्तधूर्णितेव घनावली ॥ १९ ॥
 बहवस्तं सभाशूराः क्रीडाकपिमकल्पयन् ।
 अन्ये निश्चिक्युरन्यायविपाकं तमृपस्थितम् ॥ २० ॥
 अश्रद्धयेव काक्षेण मकराक्षस्तमैक्षत ।
 वासवद्विषि विश्वासाद्धूमाक्षो न व्यतर्कयत् ॥ २१ ॥
 कदनेन कुमारानां शुकः शोकं समाविशत् ।
 सारणः कारणान्वेषी चिरं चिन्तापरोऽभवत् ॥ २२ ॥
 सीताहरणपुष्पस्य फलबन्धः कियानपि ।
 जातोऽयमिति संचिन्त्य विषसाद विभीषणः ॥ २३ ॥

१. D कैश्यासिः । २. A रादत्तप्रभावाटं । ३. BCD मालोक्याश्चकुसुद्वितर्काः । ४. B रक्षसः ।

इन्द्रजित्पाशानिष्पन्दे कपिन्द्रे तत्र सीदति ।
 निकुम्भो निधनारम्भमनायासमचिन्तयत् ॥ २४ ॥
 विससर्ज विरूपाक्षः क्षोभमल्पे वनौकसि ।
 शोणिताक्षस्तमक्षस्य तत्त्वरे नेतुमध्वना ॥ २५ ॥
 अपि तं मुक्तसंरक्षमपि रक्षःपुरस्कृतम् ।
 अपि नम्रमपि प्रांशुः पिशाचो न व्यलङ्घयत् ॥ २६ ॥
 केयमिन्द्रजितः श्लाघा सखे शाखामृगं प्रति ।
 इत्यवादीन्महाकायमतिकायः समुल्लसन् ॥ २७ ॥
 सुपार्श्वं पार्श्वतोऽपृच्छन्महापार्श्वो महाबलः ।
 अयं स वाली न भवेद्येन लङ्केश्वरो जितः ॥ २८ ॥
 अद्भ्यहं वानरमिमं नराणां सुहितो भवान् ।
 इति सोत्प्रासमसकृद्धसो विधसमब्रवीत् ॥ २९ ॥
 हस्तिकर्णहयग्रीवौ राक्षसौ राजवल्लभौ ।
 युगपद्भासरंभसावग्रतस्तममार्गताम् ॥ ३० ॥
 अपूर्वः प्रातराशोऽयमद्य मे समुपस्थितः ।
 ववल्ग विवृताकूतिरितिवादी महोदरः ॥ ३१ ॥
 किं न पिष्टः शतघ्नीभिः गुम्फणैः किं न सूदितः ।
 इत्यवोचत्समुच्छ्रस्य दशकण्ठसुहृच्छठः ॥ ३२ ॥
 अभि तं कपिमार्तण्डमास्थानगगनोदरे ।
 प्रजगर्ज घनाघोषो विद्युन्माली निशाचरः ॥ ३३ ॥
 विचित्रवेषाकृतयस्तास्ताः कौणपजातयः ।
 ताभिस्ताभिर्विकृतिभिर्द्वैरतस्तमर्जयन् ॥ ३४ ॥
 आहरन्नपरे तस्माद्विस्मयक्षणपातिताम् ।
 स्ववीर्योष्मारुणां दृष्टिं वज्रदंष्ट्रादयो भटाः ॥ ३५ ॥

विवृज्जिह्वादयस्ते च तीक्ष्णास्तं हरिपुङ्गवम् ।
अपूर्वौत्सुक्यसंयुक्तपथार्याः पर्यवारयन् ॥ ३६ ॥

तत्क्षणीदृष्टवङ्गास्याः स्वास्यभङ्गैर्व्यडम्बयन् ।
मायाविनः स्वलाङ्गूलैस्तलाङ्गूलमतर्जयन् ॥ ३७ ॥

गन्धमाघ्राय रामस्य क्षुब्धाः पवननन्दने ।
विवत्रुः क्रूरमाकारं ताटकायाः सनाभयः ॥ ३८ ॥

त्रिशिरःखरमारीचद्रूषणस्मरणोद्भवम् ।
मन्युमैच्छन् कपौ तस्मिन्विमोक्तं निकषासुताः ॥ ३९ ॥

आरूढव्रणवीभत्समुखी शूर्पणखीति सा ।
स्वसा राक्षसराजस्य वैरानलमदीपयत् ॥ ४० ॥

अनाश्रयो वृद्धगिरामयं मे दुहितुः सुतः ।
तद्गच्छामीत्युवाचान्तः सशल्य इव माल्यवान् ॥ ४१ ॥

सहस्रमरुणाक्षानामयुतं हरिचक्षुषाम् ।
कोटिस्तं कोटराक्षानामीक्षाचक्रे वलीमुखम् ॥ ४२ ॥

रामद्रुतः कपिरयं रक्षोभिर्वत लुप्यते ।
किं नः सांप्रतमित्यूचुरशक्ताः सुरचारणाः ॥ ४३ ॥

एधयित्वा तमाशीर्भिर्मुनयः शङ्कितात्ययाः ।
ययुस्त्वरितमालोक्य पौलस्त्यं पुलहादयः ॥ ४४ ॥

वञ्चयित्वाऽऽननश्रेणीं रावणस्य शनैः शनैः ।
ववल्ग वीणां विश्रम्य रणकेलिकलो मुनिः ॥ ४५ ॥

राक्षसेन्द्रनियोगेषु द्रष्टुकामाः कपेः क्रियाः ।
उपाविशन् पुनर्देवाः प्रहस्तोत्थापिता अपि ॥ ४६ ॥

तस्य साहायकं रुद्राः करिष्यन्त इवापदि ।
कारणान्तरमालम्ब्य व्यलम्बन्त सहाम्बिकाः ॥ ४७ ॥

लसद्भिर्विविधोष्णीषरत्नालीकिरणोत्करैः ।

वितानान्तरमातन्वन्निव चित्रपटीमयम् ॥ ४८ ॥

दंष्ट्रानिभादिन्दुकलाः कलयन्नसितैर्मुखैः ।

कुण्डलीकृतमार्तण्डमण्डलैरिव राहुभिः ॥ ४९ ॥

मुखैर्वलीमुखालोकसघृणैः संहरन्निव ।

रयं रुषामसदृशं दशभिर्दशनोज्ज्वलैः ॥ ५० ॥

स्वासिलत्नपुनर्जातां यशःकुसुमवासिताम् ।

हारनिर्झरिणीं शुभ्रां विभ्राणः कन्दराटवीम् ॥ ५१ ॥

प्रसिद्धैः स्वभुजस्तम्भैर्विशतयाज्वहसन्निव ।

मणिस्तम्भानसंख्यातान् सभायां सर्वतोदिशम् ॥ ५२ ॥

तुङ्गैरङ्गदपर्युप्तपद्मरागमरीचिभिः ।

दीप्तदर्पदवज्जालमिव बाहुवनं वहन् ॥ ५३ ॥

निष्कोपलच्छैविच्छन्नदिव्यास्त्रग्रामवर्त्मना ।

वक्षःस्थलेन रुन्धानो यशःपूरं मरुत्पतेः ॥ ५४ ॥

सप्तानामपि सिन्धूनां गत्वा पारमिवागतम् ।

निजं यशो हारनिभाद्विशालेनोरसोद्वहन् ॥ ५५ ॥

हरिचन्दनविच्छित्तिमङ्गैः स्वेदद्रवां दधत् ।

कैलासादिव संक्रान्तां धातुपङ्क्त्यन्तरङ्गिणीम् ॥ ५६ ॥

अन्तः सीतानुबन्धेन बहिः कश्मीरजन्मना ।

हृदयं हृदयोत्तीर्णो वहन्नागबलात्कृतम् ॥ ५७ ॥

आरूढो मणिपर्यङ्कमातङ्क इव सज्जनम् ।

नीलकौसुम्भलक्ष्येण कामक्रोधाविवोद्वहन् ॥ ५८ ॥

विशेषितावलेपोष्मा दुर्निवाराघमाक्षिकः ।

दोधूयमानैरनिशं तैर्वालव्यजनैरपि ॥ ५९ ॥

विषवल्लीष्विव स्त्रीषु विषक्तभुजपादपः ।
 दत्ताङ्गिः शीलशमयोरिवोर्ध्वं रत्नपीठयोः ॥ ६० ॥
 क्रूरोदारमहाकल्पे सुभ्रातरि महोदरे ।
 भावमासञ्जयन् गाढं रूढो रागं इवाहसि ॥ ६१ ॥
 घनसर्वागमोद्गारदीप्तिपूतविकत्थनः ॥
 अत्युदग्रतपस्सिद्धिरुद्धपापक्रियाफलः ॥ ६२ ॥
 विकार इव शोभावान् प्रमाद इव सिद्धिमान् ।
 प्रज्ञावानिव संमोहः कलहः सान्त्ववानिव ॥ ६३ ॥
 संभोगवानिव व्याधिरुद्वेगो धृतिमानिव ।
 अविवेक इव श्रीमानन्याय इव युक्तिमान् ॥ ६४ ॥
 क्षेमवानिव दुष्कालः प्रलयो लोकवानिव ।
 कीर्तिमानिव दुर्वादो निरयः स्वर्गवानिव ॥ ६५ ॥
 रत्नाकल्पविशेषैस्तैस्तैस्तैरङ्गैश्च भीषणैः ।
 अक्ष्णां निर्वाणनिर्वेदावपर्यायं समर्पयन् ॥ ६६ ॥
 स्वैरमाकृत्य नेत्राणि वक्त्रेभ्यः सुरयोषिताम् ।
 पर्यवस्थाप्य कष्टेन मनः सीतासमुत्सुकम् ॥ ६७ ॥
 धैर्यवानिव संक्षोभं संनिरुध्य सभासदाम् ।
 वक्तुमैच्छत्स्वयं रूढो रामद्रुतं दशाननः ॥ ६८ ॥ कुलकम् ॥
 प्रागेवापिदधुः कर्णौ कराभ्यां मुनयो निभात् ।
 सतीं सुदुर्निवारं हि दुरुक्तश्रवणाद्भयम् ॥ ६९ ॥
 विभीषणादयः सभ्याश्चिरमन्तश्चकाम्पिरे ।
 सूक्तं समर्थयामासुर्न तस्य कटुभाषिणः ॥ ७० ॥
 स्वैरं प्रहस्तहस्ताग्रनिषेधनिभृताननाः ।
 लिखिता इव तत्कालं तस्युस्त्रिदिवचारणाः ॥ ७१ ॥

१. B नि । २. BD वार्धे । ३. D स । A स्व । ४. A reads for this line विजृम्भमाण-
 निकटालुंभकर्णे कनीयसि । ५. B C D बाढं स्फुटो रोग इवाहसि । ६. B C D मोहसर्वागमाद्गारदीप्तपुत्र ।
 ७. A भु । ८. B प D द । ९. BC धु । १०. BCD व ११. B CD भा ।

आभिमुख्यं प्रपन्नेन मुखेनैकेन सोऽब्रवीत् ।
प्राश्निकैरिव पार्श्वस्थैरितैरैमौनमाददे ॥ ७२ ॥

कुतः कस्त्वं कथमिह प्रविष्टः केन हेतुना ।
वद वानर निशङ्कन्मङ्के वत्सस्य वर्तसे ॥ ७३ ॥

आवर्जितः शक्रजयी त्वयाऽयं पुण्यवानसि ।
गच्छ मुक्तोऽसि दुष्टोऽपि मा पुनश्चापलं कृथाः ॥ ७४ ॥

किमभाङ्गीः क्षितिरुहान् किमक्षमवधीः शिशुम् ।
अनुयोगक्षमो नासि कपिजातेः^१ परिप्लवात् ॥ ७५ ॥

कच्चिद्वालिसगन्धस्त्वं साध्वभून्न हतोऽसि यत् ।
सत्यं मानुषमात्रेण मित्रं तन्मे निपातितम् ॥ ७६ ॥

न जातु पुरुषो हन्ता निहन्त्री नियतिः परम् ।
यत्त्वमप्यवधीर्योधं जम्बुमालिनमाहवे ॥ ७७ ॥

निशीथ एव किमितो न गतोऽसि यथागतम् ।
कामकारः कुमारेषु कोऽयं सर्वङ्कषस्तव ॥ ७८ ॥

अलीनां कोकिलानां च तन्मे साधारणं वनम् ।
तत्र कश्चिन्न विशतो दोषः शाखामृगस्य ते ॥ ७९ ॥

स्तेनवत् किं प्रविष्टोऽसि धाष्ट्र्यमस्ति रणेषु चेत् ।
चरन्तीत्थं गृहच्छिद्राण्याखवो न वलीमुखः ॥ ८० ॥

यादि त्वमर्थलोभेन प्रविष्टो नगरीमिमाम् ।
तन्नः प्रार्थय दीयन्तां कति ते रत्नकोटयः ॥ ८१ ॥

मर्तुमिच्छोः कपिच्छद्वा नूनं कस्यापि दिक्पतेः ।
प्रणिधिः प्राणवात्सल्याच्छन्नश्चरासि नः पुरीम् ॥ ८२ ॥

यत्सत्यं रामदूतस्त्वं लक्ष्यसे यदिदः शनैः ।
विमार्गन्निव वैदेहीमशोकवनिकामगाः ॥ ८३ ॥

१. BC रान्नैः २. BD तिः ३. BD वा । ४. A सुकुमारेषु कस्त ।

भूयिष्ठं त्वयि जिघ्रामो वानरे नरसंगतिम् ।
 कथय स्फुटमस्मासु निह्वे दण्डमर्हसि ॥ ८४ ॥
 तदैव दैवहतयोः तयोः श्लथमिव श्रुतम् ।
 पणपूर्वकमस्माभिः सख्यं सुग्रीवरामयोः ॥ ८५ ॥
 स्वीयानामिव मे धाम्नामध्यक्षाश्चारचक्षुषः ।
 चतुर्दशानामभितो विष्टपानां प्रवृत्तयः ॥ ८६ ॥
 वधवन्धादयस्तास्ताः कारणैः कृपणस्य ते ।
 पुनरुक्ता इवाभान्ति परिक्षिप्तस्य मद्भटैः ॥ ८७ ॥
 कुम्भकर्णः किमत्राह किं ब्रवीति विभीषणः ।
 किं चेतांसि प्रहस्तस्य मेघनादः किमिच्छति ॥ ८८ ॥
 भो भो भटाः स्फुटमयं विषमो वानरश्चरः ।
 सदृशं क्रियतामस्मिन्नित्युक्त्वा गिरमारमत् ॥ ८९ ॥
 ध्वनिः स तस्य गम्भीरः सभां संपूर्य निर्ययौ ।
 त्रिलोकीमिव कल्पान्तमेदुरस्य पयोमुचः ॥ ९० ॥
 प्रशशंसुर्नृशंसास्ते न परं तस्य तद्वचः ।
 प्रकाशयन्तोऽनुगतिं दूरतस्त्रिदशा अपि ॥ ९१ ॥
 अहो^१ भयं नाम महत्तदानीं मरुतोऽपि यत् ।
 मास्तेरत्ययावेदि तद्वाक्यमुपतुष्टुवुः ॥ ९२ ॥
 अयमार्यो महाराजं श्रूयतां तावदाह किम् ।
 इति वाचि समस्तानामन्वयुङ्क्त स तं पुनः ॥ ९३ ॥
 प्रश्नेषु तस्य बहुषु कृत्वा किञ्चिदिव स्मितम् ।
 अजातसंभ्रमो वाक्यं वानरः स्वैरमाददे ॥ ९४ ॥
 प्रज्ञावानसि पौलस्त्य त्वयेदं साधु तर्कितम् ।
 कस्यापि दिक्पतेर्नाहं रामस्याहं जगत्पतेः ॥ ९५ ॥

महेन्द्रस्य गिरेः शृङ्गात् प्लवङ्गे हनुमानहम् ।
 उलङ्घिताब्धिवैदेहीं त्वां चान्वेष्टुमिहागतः ॥ ९६ ॥
 मत्तमुत्तरेषु रक्षःसु विचित्य निखिलां पुरीम् ।
 सा शोकविधुरा देवी दृष्टाऽशोकवने मया ॥ ९७ ॥
 स दृष्टस्तव दुष्टस्य तस्यामुपगमादरः ।
 निर्भर्त्सनाविमनसो निर्गमश्च ततः पुनः ॥ ९८ ॥
 देहत्यागोद्यतायां च तस्यां निष्पतिते त्वयि ।
 मयोक्तो रामसन्देशः प्रतिसन्देशहारिणा ॥ ९९ ॥
 रामसुग्रीवयोः सख्यं श्रुतवानसि रावण ।
 उक्तस्त्वयि कथं नायमस्माद्विचित्रैश्चरैः ॥ १०० ॥
 वने विन्यस्यति पदं कियन्मात्रं शिखी पुरा ।
 स जायते पुनस्तावान्यावन्मात्रमिदं नभः ॥ १०१ ॥
 तेजस्विनो वितन्वन्ति प्रारम्भेषु न डम्बरम् ।
 स्फुरत्प्रतापाश्रमं क्रममाणाश्चकासति ॥ १०२ ॥
 उदायुधानि पुरतः संपतन्ति पतङ्गवत् ।
 रक्षांसि रजनावेव निहतानि मया तव ॥ १०३ ॥
 नोक्तं त्वयेव कृपणं तव रावण सैनिकैः ।
 कथं तानवगच्छामि कुमारानतिकर्कशान् ॥ १०४ ॥
 अपि निर्वन्धरुष्टेन मया समरमूर्धनि ।
 विक्रमोत्कर्षवात्सल्यादयं ते शेषितः सुतः ॥ १०५ ॥
 स्वयमुत्पत विस्रब्धं वीरान्वा पुनरादिश ।
 पुरः प्रतिनिविष्टस्य यत् क्षमं तत्कुरुष्व मे ॥ १०६ ॥
 ऊढोऽयमिन्द्रजित्पाशस्तवापि बलमीक्षितुम् ।
 दत्तमङ्गं प्रहर भोः प्रभुकृत्यं विलम्बते ॥ १०७ ॥

१. C घृ. D तु । २. BC द्विविधि । D द्विविधविस्तरैः । ३. A न्यावतोऽप्यमिदं । ४. A अत्र ।
 ५. A परि । ६. A यै । ७. AC इति । ८. AC ति

श्रुतमस्मद्वचः सभ्याः समृद्धं च कुतूहलम् ।
 हन्तव्याः संप्रति वयं किं नोत्तिष्ठन्ति घातकाः ॥ १०८ ॥
 कृतं न किंचिदक्षेण रजोऽस्तं जम्बुमालिना ।
 इदं मे मेघनादेन ग्रीवायां सूत्रमर्पितम् ॥ १०९ ॥
 दर्शयिष्यामि युष्माकमपि प्रौढिं सभासदः ।
 अङ्गदार्यं गतः पारमङ्गैरक्षतरोमाभिः ॥ ११० ॥
 अस्तु रामोऽस्तु सौमित्रिरस्तु राजा रवेः सुतः ।
 एकस्य तच्चमूरेणोर्बलं रावण पश्य मे ॥ १११ ॥
 हितं वा शृणु मे वाक्यमोमिति त्यज्यतामियम् ।
 जानकी जगदीशस्य रामस्य पत पादयोः ॥ ११२ ॥
 सुव्यक्तं स्वयमन्धोऽसि देशका अपि ते द्विषः ।
 यैरयं पात्यसे कूपेष्वनाथः शुचमर्हसि ॥ ११३ ॥
 रामस्य रामजयिनः स्वस्यार्जुनजितस्य च ।
 व्यक्तं पश्यान्तरं तावदारभेथास्तथा सति ॥ ११४ ॥
 पुरुषः सदृशारम्भी फलैः पौलस्त्य युज्यते ।
 किमद्रौ विन्दति पतन् प्रतिघातादृतेऽनिलः ॥ ११५ ॥
 विद्वानसि दशग्रीव रामे किमपराध्यसि ।
 अचेतनोऽपि नमति पश्य स्रोतसि वेतसः ॥ ११६ ॥
 तेजोदरिद्रं रजनावाक्रामति जगत्तमः ।
 नेष्टे तद्गृहमात्रेऽपि दीपे शुभदशाजुषि ॥ ११७ ॥
 बलत्यत्युच्चमासाद्य नद्योर्ध्वः सुमहानपि ।
 प्रतिस्वलन्निहास्मासु त्वमपूर्वो जडाज्जडः ॥ ११८ ॥
 त्वं हि पौलस्त्य विदितो वेदवानग्निमानिति ।
 कथं बत विमग्नोऽसि परस्त्रीहरणागसि ॥ ११९ ॥
 रामं मनुजशार्दूलं जिगीषन्न विलज्जसे ।
 विजेता यस्य ते भस्मीभूतो मदनगर्दभः ॥ १२० ॥

अतिक्रान्तास्त्वयाऽन्धेन शीताः सद्गुरुशाखिनः ।
क्व दुर्नयातपक्लान्तो विश्रान्तिं लभसेऽधुना ॥ १२१ ॥

किं ते कृतं सुरगणैर्यत्तान्मथ्नास्यहर्निशम् ।
अजितो रिपुरात्मैव तं मूढ न जिगीषसि ॥ १२२ ॥

नियतिं प्रतिपश्यद्विर्यापितोऽसि जितात्मभिः ।
तत्रैव तव दुर्बुद्धेर्जितबुद्धिरजायत ॥ १२३ ॥

जानांसि वालिनो वीर्यं तत्समस्तसुतोऽङ्गदः ।
अधिको वा युवत्त्वेन युवराजः स तेऽन्तकः ॥ १२४ ॥

पारोद्भुवं वारिनिधेर्वालिसूनुरसौ बली ।
उन्मूलनाय भवतो मद्विलम्बादिहैष्यति ॥ १२५ ॥

नीलैस्तमनु सेनानीरानलिः प्रलयाय ते ।
कालाग्निरिव संक्रुद्धः क्षणार्धादागमिष्यति ॥ १२६ ॥

इति वदति पुरस्ताद्धानरे नेतरीव त्रिभुवनरिपुर्दृष्टं रोषवेगाज्जहास ।
सदृशनियमहेतोः पश्यतः स्वायुधीयान् स वत हत हतेति व्यक्तमेवाददेश ॥ १२७ ॥

जलमुच इव धारावारिभिर्वारणेन्द्रं नगमिव नदपूरास्तीरभाजन्तरङ्गैः ।
कपिवृषमभिजघ्नुर्यातुधानास्तदानीमसिमुसलभुशुण्डीमुद्गरब्रह्मदण्डैः ॥ १२८ ॥

पटलमिव हिमानामह्नि मध्यस्थभानौ विहसितमिव साधौ निष्पकम्पे खलानाम् ।
रजनिचरभटानामस्त्रजालं तदुच्चैः स्वयमवसितमासीन्मारुतौ वज्रकाये ॥ १२९ ॥

विकलसकलकाया मोघसर्वास्रमोक्षाः क्षतजनदपरीताः प्राणसंदेहभाजः ।
दहनसखसुतस्य स्पर्शमात्रेण रोम्णामवनिमवनिपेतुस्ते शतं यातुधानाः ॥ १३० ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये
रावणसल्लापो नामैकविंशः सर्गः ॥

आचन्द्रसूर्यं निदधे जगत्सु व्यासस्य यद्वज्जनमेजयेन ।

एषोऽभिनन्दस्य महाप्रबन्धः क्षोणीभुजा भीमपराक्रमेण ॥

१. BD य । २. D ज्ञाता । ३. A न्तिकात् । ४. D दा C से । ५. B C D E omit this
sloka ६ AD पतिरङ्ग । ७. C omits this sloka.

द्वाविंशः सर्गः ॥

शैकभूपरिपोरनन्तरं कवयः कुत्र पवित्रसंकथाः ।
युवराज इवायमीक्षितो नृपतिः काव्यकलाकुतूहली ॥

तदादिना तेन महाभटानामकाण्डभङ्गेन विघूर्णमानम् ।
अबोधयत्पङ्क्तिमुखं हनूमान्निपातमिच्छन्निव तस्य रोद्धुम् ॥ १ ॥
जितास्तवामी सुभटाः पुरस्तान्मयैकशाखामृगशावकेन ।
विरम्यतां रावण वैरवन्धाद्भरं विसोढाऽसि न यूथपानाम् ॥ २ ॥
भयादमी ते न वदन्त्यमात्या न रामदूतस्य भयं ममास्ति ।
अतो हितं कारुणिकत्वदोषाद्दशानन त्वामनुशास्मि भूयः ॥ ३ ॥
विलोकितं बाहुबलं भटानां विलोकितं स्थाम कपेर्ममापि ।
विधेहि विद्वन्धुनाऽनुरूपं किमध्वना गच्छसि शालभेन ॥ ४ ॥
अपि प्रयुक्तापकृतौ त्वयीत्थं न मे हृदि प्रत्यपकर्तुमिच्छा ।
प्रधावितानक्षमयाऽल्पसत्त्वानुदारसत्त्वाः क्षमया जयन्ति ॥ ५ ॥
प्रदीप्तमेतज्जगदक्षमस्य क्षमस्य सर्वत्र मनः प्रसन्नम् ।
स भीतिवेगो यदुपेतमग्रे कटुस्वनः श्वा भषते महोक्षम् ॥ ६ ॥
अतो न मेऽस्ति त्वयि काप्यसूया शमस्य पृच्छ स्फुटमभ्युपायम् ।
न मादृशाः शासति युष्मदादीनपि प्रहर्तुं प्रसृतानैपथ्यम् ॥ ७ ॥
रजोजुषः सत्यपराङ्मुखस्य स्वकन्धरालीकदनं कियत्ते ।
तमुग्रपाकं मखदीक्षितस्य स्मरानरण्यस्य वधं नृपस्य ॥ ८ ॥
स्मर स्मरारिप्रमथस्य शापं वत प्लवङ्गेषु जिजीविषा चेत् ।
तपः कुसृत्यैव तवापकृष्टं तटीतरोः पत्रमिव स्रवन्त्या ॥ ९ ॥
गतः स कालस्तुलितो यदाद्रिस्त्वया जगद्बोहपरायणेन ।
तवाद्य पापोष्मविलीनशक्तेस्तृणान्यपि व्याकृतगौरवाणि ॥ १० ॥

न चेदिदं रावण वानरेण मयेत्थमाक्रम्य कटूच्यसे त्वम् ।
 शृणोषि तच्च प्रणमद्भिरास्यैः खगेन्द्रसंपातमिवोरगेन्द्रः ॥ ११ ॥
 न सर्वदाऽऽशाः पिदधाति काली न सर्वदाऽऽपः श्लथयन्ति सेतुम् ।
 न सर्वदार्कस्तपति क्षितिध्रान्न सर्वदाऽग्निर्दहति द्रुमालीः ॥ १२ ॥
 कृतं त्रिलोकीकदनं कदापि त्वयैकवीरत्वमुपागतेन ।
 निषीदं संप्रत्ययमन्तमेषि वयं कृतान्ताः कपयः शतं ते ॥ १३ ॥
 रिपुः सखा वा भव नो दशास्य प्रतीच्छ रामस्य शिरोभिराज्ञाम् ।
 द्राविष्यति द्रोहपरेऽपि स त्वय्यपेतमात्सर्यमना महात्मा ॥ १४ ॥
 प्रहर्तुमिच्छाऽस्ति भटाः पुनश्चेत् समेत्य शस्त्रान्तरमाददीध्वम् ।
 विधूय गच्छामि तदप्यखेदान्मरुत्तरूणामिव पाण्डुपत्रम् ॥ १५ ॥
 तवैककस्य क्षणदाचरेन्द्र मयेह बाहुद्रविणं न दृष्टम् ।
 विलोकयिष्यामि तदप्यदूरादयं पुरो दाशरथेर्भवामि ॥ १६ ॥
 इति ब्रुवाणं प्लवगं तमूचे निशाचरेन्द्रस्तपसे^१ न धृष्टः ।
 अनेन हेलोज्झितहस्तहेतिप्रमाथमात्रेण विकत्थमानः ॥ १७ ॥
 विलासिनीनामिव मोहनेषु विलोलधंमिल्लकुरुण्टकानि ।
 मयि व्यलुप्यन्त महाहवेषु ककुप्पतीनां परमायुधानि ॥ १८ ॥
 कदाऽपि चक्रेण हरेरवाप्तं न मर्म वर्मक्षतनेमिना मे ।
 बहिर्वृत्तिक्रान्त्यसहेन सारं कुतस्करेणेव महालयस्य ॥ १९ ॥
 प्रदीपमालास्त्रिव नश्यति स्म क्षणेन खद्योतकतामुपेत्य ।
 असौ ममोष्णीषमणिप्रभासु सहस्रनेत्रस्य सहस्रधरिः ॥ २० ॥
 किमङ्गनानां भुजकन्दलीयं प्रसूनगर्भच्छददाम किं वा ।
 विकल्प्य कण्ठेऽपि जन्यमूर्ध्नि मयाऽनुभूतो वरुणस्य पाशः ॥ २१ ॥
 व्यलीकमन्युष्विव कामिनीभिः श्लथोज्झितस्य स्मरदुर्बलाभिः ।
 पतन्ममाङ्गेषु तुलामवाप मृणालकाण्डस्य यमस्य दण्डः ॥ २२ ॥

१. C प्रसी २. D लो हमात्मा ३. A स्त्ववशेन ४. B C स्व । ५. D प । ६. BCD महायु ।

७. A वामा ८. BC श्लाघ्योद्य ।

मिथोऽस्त्रपानोन्मदयक्षरक्षःसमाकुलेषु प्रधनाङ्गणेषु ।

समापतत्स्वेचरहस्तमुक्ता गदाऽग्रजस्य स्रगिवोत्तमाङ्गे ॥ २३ ॥

इतीदमुक्त्वा तमसौ तदानीं तदुत्तरोक्तिश्रुतिनिर्व्यपेक्षः ।

प्रदीपयामास भटान्वचोभिरुपोदहेतिव्यसनव्यलीकान् ॥ २४ ॥

श्रुतं वचोऽस्य क्षणदाचरेन्द्राः क्षतो न शस्त्रैर्निशितैरयं वः ।

विचिन्त्यतामाशु वधोऽस्य बुद्ध्या दुनोति जल्पन्मुखरः शिरांसि ॥ २५ ॥

कपिब्रुवः कोऽप्ययमप्रियोक्तिरुपागतः स्वस्य वधं विमार्गन् ।

अनर्गलनाननवर्त्मनाऽऽशु निवेक्ष्यतां संप्रति जाठराश्रौ ॥ २६ ॥

निरायतास्वादमनोरथान्तमुपैतु वास्मिन् रसनावली वः ।

प्रदत्त यद्वा दशनाङ्कुराणामनेन वल्लूरसुखं सखायैः ॥ २७ ॥

विवोध्यते किं वत कुम्भकर्णः त्वमेव रे कुम्भ कुरु प्रयत्नम् ।

अश्नातु वा देहशतं विधाय भवोन्निकुम्भाद्य कृतं भयेन ॥ २८ ॥

ययौ यतेः कुम्भभर्वस्य कुक्षौ जरामुरभ्राकृतिरिन्द्रशत्रुः ।

क एष कस्यापि नराधमस्य निदेशकारी वत वानरो वः ॥ २९ ॥

न रोचते वः कृपणः कपिश्रेयसं महामांसभुजोऽस्मदीयाः ।

उदीर्णनैर्घृण्यगुणाय तर्हि वितीर्यतां सर्वभुजेऽनलाय ॥ ३० ॥

वसादिकस्नेहविशेषादिग्धपिण्डकार्पासिकवाल्कफालः ।

विलोक्यतां वालविलग्नवाहिरयं किमह्नाय कपिः करोति ॥ ३१ ॥

इतीरिते तेन रदान्वितेने विलोकयामास मुखानि तेषाम् ।

भयेङ्गितज्ञाः किल ते हताशाः हुताशमादाय तमभ्यगच्छन् ॥ ३२ ॥

पुरस्तथापीक्षितुमास्यभासं न सेहिरे तस्य दशास्यदासाः ।

अदीपयन् पृष्ठजुषोऽशुकान्तं कथंचिदानीयं ललामलग्नम् ॥ ३३ ॥

भयात्तदानीं किल सोऽतिमात्रं तथाऽणिमानं पुवगः प्रपेदे ।

प्रपुष्टुवे मोचितकण्ठपाशः यथा क्षणादङ्गणवेदिकायाम् ॥ ३४ ॥

१. A तत्त्वाद २. AC पद्या ३. AC सुखं सुखाय । ४. A चेत्कु । ५. ABD अशक्तुवन्देहासितं भवेऽस्मिन्लवं । ६. D चर ७. BCD चामाधि ८. B ली ।

विधूय लाङ्गूलमथ स्फुलिङ्गैस्तदङ्गणं पिङ्गलदिग्वितेने ।
ववला विक्षिप्तसटाकलापस्ततस्तटित्पुञ्ज इवाञ्जनेयः ॥ ३५ ॥
ततश्च मुक्त्वा कपिरट्टहासं प्रदीप्तविस्फोटितपुच्छदण्डः ।
पपात पृष्ठेषु महागृहाणां गृहीतकालानलरुद्रलीलः ॥ ३६ ॥
सरेचकैः कुत्रचिदङ्गहारैश्चचार चारीभिरिव क्वचिच्च ।
क्वचिच्च पुच्छान्तविदाहवेगाद्वियद्वितेने करणैर्विलङ्गनैः ॥ ३७ ॥
मुमूर्धुरेप प्लवगस्तपस्वी विचेष्टतेऽर्चिःपरिविष्टकायः ।
किमीक्षणेनेति विभीषणाद्याः कृपालवः कोमलकण्ठमूचुः ॥ ३८ ॥
चचार चीरान्तविलोलमर्चिर्न तस्य लोमान्यपि पुच्छभाञ्जि ।
सुरार्थरुद्धो वहिरेव सोऽग्निललन्यथालब्धविधेस्मरोऽभूत् ॥ ३९ ॥
परीत्य पौलस्त्यसभामियाय धृतैः प्लवङ्गः पटलानि धात्राम् ।
जगाम सीताश्रवणोपशलयं स दाहपर्यायमहानिनादः ॥ ४० ॥
स्थितं ददर्श स्वयमेव देवी कपिं तमन्तःपुरसौधपृष्ठे ।
विलोलपुच्छान्तविसारिणीभिः शिखाभिरग्नेः परिवेषवन्तम् ॥ ४१ ॥
हताऽस्मि हा दैव हुतोऽयमग्नौ न युक्तमग्ने भगवन् प्रसीद ।
वियोगदग्धमपि मां दहेमां विमुच्यतामार्यसुतस्य दूतः ॥ ४२ ॥
भवातिशीतः प्लवगे प्रियोक्तौ तपन्तु मामेव शिखास्त्वदीयाः ।
तपस्विनीयं प्रणमामि दूरादनातुरो गच्छतु वानरेन्द्रः ॥ ४३ ॥
अवन्तु गङ्गानयमुनासरय्वो हुताशनव्यापदि वानरेन्द्रम् ।
तनोत्वमुष्मिन्नमृतस्य धाराः स धर्ममेघः स्वपितुः सनाभिः ॥ ४४ ॥
अमुं तपो रक्षतु लक्ष्मणस्य तदार्जवं रक्षतु चार्यसूनोः ।
वलीमुखं रक्षतु संशयस्थममायमन्तःकरणं ममापि ॥ ४५ ॥
इतीरितेनेव पतिव्रतायाः प्लवङ्गमस्याङ्गमबाधमानः ।
समन्तसंचारितचञ्चलार्चिः सोऽग्निर्दशग्रीवपुरीं परीये ॥ ४६ ॥

१. A र २. BC नूनंयथालघ्वपि ३. DB विरावः । ४. A श्व पितुः समाधिः । ५. A पुरीं परियेष
शिखी सशाखाम् ।

मुखारवः प्रादुरभूत्पुरस्तात्तिरोदधे येन समुद्रघोषः ।
इतस्ततः प्रस्फुटतां मणीनां ममज्ज सोऽपि ध्वनिषूत्कटेषु ॥ ४७ ॥

क्वचित्पताका इव कार्दमिक्यश्चकाशिरे धामसु धूमरेखाः ।
शिखाचर्चयोऽलोचकैराजिरुच्चैः क्वचिच्च माहारजनीव रेजे ॥ ४८ ॥

रुचिं क्वचिद्विश्वथवेष्टनानां ततान धूमोर्मिचयः कचानाम् ।
क्वचिच्च मूले विदधुः कृशानोः श्रियं शिखाः काञ्चनकर्तरीणाम् ॥ ४९ ॥

शिखी स लङ्काहुतिलालितार्चिः न सिन्धुवेलावनमप्यहासीत् ।
सुवेलमारुह्य लिलेह नाकं शिखाभिराब्रह्मनिकेतमूलात् ॥ ५० ॥

तथा न पूर्वं त्रिपुरेन्धनोऽग्निर्गभस्तिजालैर्गगनं वितेने ।
यथा स तर्हि क्षणदाचराणां पुरे प्रगल्भोच्चशिखो हुताशः ॥ ५१ ॥

अलङ्कृत्यद्योम शिखावलीभिर्विलीनमेघावलिभिः स वह्निः ।
अकाण्डसंजातयुगान्तशङ्कैः सुरैः समाधिव्ययदृष्टमूलः ॥ ५२ ॥

फलद्विचित्रोपलदीप्तिरेखः शिखी स लङ्कापुरदाहदक्षः ।
खमानशे लोलशिखासहस्रः सहस्ररश्मेरभिभूय भासम् ॥ ५३ ॥

सपुष्पभारैरिव कर्णिकारैर्मरुद्विकीर्णैरिव हेमशैलैः ।
तदाऽभिलङ्कं युगपज्जृम्भे जगत्क्षयारम्भ इवाश्रयाशः ॥ ५४ ॥

क्वचिज्जपाभाः क्वचिदब्जभासः क्वचिच्च कुन्दद्युतयोऽग्रयस्ते ।
विवत्रुरभ्रंलिहतामुपेताः सुरेषु वैचित्र्यमुपाश्रयाणाम् ॥ ५५ ॥

जलैर्जहासे विधुतैर्दिदीपे हतैः प्रतिघ्नन्नधिकं चुकोप ।
स कोऽपि सामीरिललामलम्बी लिलेह लङ्कामभितो हुताशः ॥ ५६ ॥

जलं जलं यावदुदीरयन्ति निशाचराः क्वापिच तावदासीत् ।
समाप्तकृत्यस्य विभ्रुत्वशंसी सितेतरो वातरथस्य पन्थाः ॥ ५७ ॥

अपि प्रदीप्तानि हिरण्यत्वान्न भस्मभूयं भवनानि भेजुः ।
ययौ रसावर्तविलम्बितार्चिर्लयं न लङ्कापुरधूमकेतुः ॥ ५८ ॥

विजित्य पौलस्त्यभटावलेपं कपेः स्थितस्य स्फटिकालयेषु ।
स्फुटानलार्चिःपटलीच्छलेन यशः प्रतापौण्यमिवौण्यमार्पे ॥ ५९ ॥

इतस्ततो दाहवशात्तथाऽऽसीदिभार्थसांराविणमुज्जिहानम् ।
यथा वचस्त्राणवनीपकानामसौ शृणोति स्म न वानरेन्द्रः ॥ ६० ॥
अभून्न भूतं शिखिनस्तदाऽन्यत् क्रिया न दाहादितराऽऽविरासीत् ।
गतव्यपेक्षा जगदुः प्रकाशं दशास्यदोषादपरं न पौराः ॥ ६१ ॥
तथा न रेजे पुटपावकान्तः क्षपाचरौघः कुलमन्दिरेषु ।
यथा वहिस्तत्प्रभवासु मज्जन् विटङ्करत्नद्रुतिनिर्म्नगासु ॥ ६२ ॥
वितस्थिरे केवलमर्थहार्दान्निशाचरेन्द्राः सदनोदरेषु ।
ज्वलद्भिरङ्गैर्निरगुः कथंचिन्न किंचिदादातुमलं बभूवुः ॥ ६३ ॥
जवेन केचिज्जगृहुर्दिगन्तान्ययुर्ज्वलन्तो जलराशिमन्ये ।
असृग्भुजो निर्झरशीकरालान् सुवेलसानूनपरे परीयुः ॥ ६४ ॥
कपिः स दग्धो न विलोक्यतेऽनावदग्धमस्मन्नगरे न किंचित् ।
अयं बतोत्कीर्ण इवाग्निगोलाद्वलीमुखः क्रामति नः क्षयाय ॥ ६५ ॥
अयं मरुद्वहिरयं यमोऽयमयं कटुर्नो दुरितस्य पाकः ।
दहेदितोऽस्मान् सुतलेऽपि लीनानसंशयं दुस्सहदीप्तिजालः ॥ ६६ ॥
वत ज्वलत्येव तरङ्गमाली तिभिङ्गिलानामपि डिम्बमुच्चैः ।
हतः शिखाभिर्मलयोऽपि नूनं पुरैव लङ्कातिलकः सुवेलः ॥ ६७ ॥
न बोधितः किं वत कुम्भकर्णः किमिन्द्रजिन्नोज्झति वारिदास्त्रम् ।
क स प्रहस्तः क स पण्डितो वा विभीषणः शास्तु कुलस्य शान्तिम् ॥ ६८ ॥
इति ब्रुवाणा विधुरं विचेलुर्विचेलवीभत्सशरीरभाराः ।
इतस्ततस्तत्र हुताशदिम्बे कुटुम्बिनस्त्यक्तकलत्रपुत्राः ॥ ६९ ॥
परस्य दाहश्रवणादसाधुः स्वदेहदाहेऽपि धृतिं बबन्ध ।
अमोदत व्यापदि तर्ककाणामपेतमाप्त्वेव धनं कदर्यः ॥ ७० ॥
अचिन्तयल्लाभसमं दग्धिः समृद्धसाधारणमात्मदाहम् ।
समस्तदाहं विममर्श न स्वं जहर्ष विद्वद्यसनेन मूर्खः ॥ ७१ ॥

१ B D दानी । C थसिद्दिगास्य । २ C ना ३ B AD चमेजे पुटपाकश्रन्तः । ४ A क्षिरल्लद्युति । BC च्छवि । ५ CD खस्त । ६ D तेवचनम् । ७. A नाशं ।

विदह्यमानौ युगपत्तदानीं पतिप्रियौ स्वालयपावकेन ।
 अनुव्रजन्त्या तनुजीविताभ्यामभव्यया भव्यमिव व्यराजि ॥ ७२ ॥
 पुरः पतीनामसतीजनेन तदाऽऽत्मगेहापदि संपदूहे ।
 उपागमेन प्रतिवेशिधूनामदुष्टकण्ठग्रहणेन काऽपि ॥ ७३ ॥
 अभीष्टयाऽन्यः सह जोषमग्रेः शिखानिकुञ्जोदरमध्युवास ।
 वधूं विदग्धामुपगूह्य गाढमथापरो मुर्मुरमध्यशेत ॥ ७४ ॥
 विवेश बालः शिखिनोऽन्तरालमरालकेशीमवलम्बमानः ।
 विवेद विव्वोकवतीं विचुम्बन्धुवा न बिम्बाधरलग्नमग्निम् ॥ ७५ ॥
 तथा न भीतं कुलवालिकाभिर्विशृङ्खलाभ्योऽग्निशिखावलीभ्यः ।
 यथा तदोत्पिञ्जलदुर्निवारविडम्बनाभ्यो विटमण्डलीभ्यः ॥ ७६ ॥
 जहार जीवेशहृदि स्थितानां शिखी सुखौघप्रभवं न शैत्यम् ।
 न चापि विप्रोषितभर्तृकाणां ततान तापान्तरमङ्गनानाम् ॥ ७७ ॥
 ममावलम्बस्व करं वरोरु प्रसीद जीवेश्वर निस्सरग्रे ।
 इति ब्रुवन्वेश्मनि संप्रदीप्ते मियोऽनुरार्गान्मिथुनं विपन्नम् ॥ ७८ ॥
 द्रुतं द्रुतं दानवि धेहि पादौ महीयमर्चिःप्रतिविम्बतप्ता ।
 तवापि किं खेचरि खे दमन्तः विशन्त्यमी निष्कुटवह्निकूटाः ॥ ७९ ॥
 रुणात्सि किं मां कलहंसि मुग्धे मृताऽस्मि मातः स मृतोऽन्यपुष्टः ।
 अयं विमुक्तोऽसि दिशन्त्वभीष्टां गृहाण हारीत रुतं श्रुतं ते ॥ ८० ॥
 कुमारि कीरं करयोः कुरुष्व त्वरस्व तन्वि स्तनभारधीरे ।
 गताऽसि गन्धर्वि मृताऽसि मार्तणं पारितो रक्षितुमेणशावः ॥ ८१ ॥
 कुलालिकां मार्गति मर्चहंसी विसाङ्कुरच्छेदमिदं किमर्चिः ।
 दृशौ रुणद्धीव न पश्यसीदं निराकुले राजकुलं प्रदीप्तम् ॥ ८२ ॥
 न वेदयहं धीमति कोऽभ्युपायः प्रियंवदे जीवसि हा हताऽस्मि ।
 विलिख्य भित्तावधुनैव गार्थमियं विपन्नेव सखी न वक्ति ॥ ८३ ॥

१. A प्रपदे २. B D श C ३म् । ३. B C D म्बन्विचक्षणो न क्षणमग्निदाहम् । ४. A जात-
 हास ५. D टाङ्ग । ६ C. त्वमेव । ७. BD read for this line—त्वमग्रतोनिस्सर कातराक्षि त्वमेव जीवे-
 श्वर निस्सरग्रे । ८. BCD रोधा । ९ A न्यमीषां १० BC स्मिमन्वेन । ११. B C D पुत्रि । १२. A
 दिशा । १३. B C र्थम् । १४ A शारवा ।

भवोत्थिता देवि दहत्युपान्ते स्वयं तवोपाश्रयमाश्रयाशः ।
धुनीहि धंमिलमलातमेतच्छ्रुतं वितानादिह दह्यमानात् ॥ ८४ ॥

अहं गमिष्यामि सहालयेन स्वमालयं गच्छत सौविदल्लाः ।
कुतोऽपि कुब्ज व्रज यत्र जीवस्यशक्तिके किं न वहिः स्थिताऽसि ॥ ८५ ॥

विमुञ्च बालव्यजनं भुजङ्गिः स्फुलिङ्गमाकर्षति मास्तोऽस्य ।
किमातपत्रेण तरङ्गिः नूनममी ममालातचयास्तपन्ति ॥ ८६ ॥

नमोऽस्तु ते चित्रमनोभवाय भवान्तरे कौतुकवेदि भूयाः ।
क्व सालभङ्गि त्वमुदीक्षितव्या गतास्मि भव्या भवनं तवैतत् ॥ ८७ ॥

तपन्त्यमूर्कशिलावलम्ब्यः प्रसीद वामोरु विमुञ्च वाम्यम् ।
यथा भजेथाः शशिकान्तवीथीमदूरधारागृहशीकरेण ॥ ८८ ॥

अयं न हारः शिशिरोऽधुना मे धिनोति नेदं हरिचन्दनाम्भः ।
विलीनमङ्गेषु मृणालमालि स्फुटानलज्वालमिदं गृहं मे ॥ ८९ ॥

कुतस्त्यमोर्जः सहसेदमग्नेः क्व भक्तिशाठ्यं वरुणस्य चैतत् ।
किमेकदैवास्तमितं पुरेऽस्मिन्महो महाराजदशाननस्य ॥ ९० ॥

इति स्फुटार्चिर्भयचञ्चलानां वचः पृथक्काकुतरङ्गतारम् ।
भटैः परित्रातुमशक्नुवद्भिर्विशुश्रुवेऽन्तःपुरसुन्दरीणाम् ॥ ९१ ॥

पुरमिति कृती कृत्वा स द्राक् प्रदीप्तगृहावलि
स्वगतमनलं तं नीराणां निधौ निरवापयत् ।

कपिरधिगतातङ्कः सीतासमीपमगात्पुनः
विदितसुमहाश्चर्यः पश्चाज्जगाम यथागतम् ॥ ९२ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये लङ्कादाहो नाम
द्वाविंशतितमः सर्गः ॥

इति लेखयति स्म लेखकैर्निजकर्माधिकवेतनाभृतैः ।
अभिनन्दनिबन्धगौरवाद्युवराजः शतकीं कथामिमाम् ॥

१. A व्यं २. BD न चै । ३. A त्यमूर्कशिखा ४. BC बाष्पम् । ५. A गृहिणी । B C करशा
६. A स्वमर्चिः । ७. B C D विनिवापयत् । ८. AC omit this sloka

त्रयोविंशः सर्गः ॥

सीताशिषोऽन्ते^१ प्लवगः क्षणेन पारं प्रयातः प्रमनाः पयोधेः ।
 तत्पुच्छकोटिप्रभवश्चिरेण दाह्यवसानं दहनो जगाम ॥ १ ॥
 भेजे न मूलं जनकात्मजायाः तत्याज देवालयदिग्विभागान् ।
 व्यावृत्य रक्षोभवनेषु भूयश्चक्रे शिखी चर्वितचर्वणं सः ॥ २ ॥
 हैमैर्द्रवीभूर्ये गृहैर्वितस्थे तस्थे कथाभिः कुथसंहतीनाम् ।
 धौतत्वमासाद्य परं विरेजुस्तत्राग्निशौचांशुकमण्डपौघाः ॥ ३ ॥
 निर्गत्य वेलागिरिकन्दराङ्गलङ्कालयाः स्वालयसंनिवेशान् ।
 अप्रत्यभिज्ञाधिगमादमार्गन्मार्गेण शुद्धान्तगृहस्थलीनाम् ॥ ४ ॥
 शीतातिभीतेरिव वर्जितायां तेनापि तीव्रद्युतिनाऽनलेन ।
 प्रालेयसंघातशिलासभायामन्वेषकैरैक्ष्यत राक्षसेन्द्रः ॥ ५ ॥
 श्रुत्वाऽपि लङ्कापुरवैशसं तत्त्वेदं न लङ्काधिपतिर्जगाम ।
 मूढो मरुन्नन्दनदेहदाहसन्देह एव प्रमुदं बबन्ध ॥ ६ ॥
 सस्मार पूज्यं मयमेति शङ्कां यस्याद्भुते कर्मणि विश्वकर्मा ।
 जामातुरिच्छानुग इन्द्रजाली लङ्कां स पूर्वाभ्यधिकां चकार ॥ ७ ॥
 ताः संपदस्ता विशिखाः सशाखास्ता योषितः पुण्यजनास्त एव ।
 तान्येव सन्नानि तदेव सर्वं दुस्स्वप्नतुल्यैः स बभूव दाहः ॥ ८ ॥
 दध्युः प्रवृद्धं व्यसनं तदेव तां नोत्तमाः संपदमभ्यनन्दन् ।
 सर्वस्वमादाय गते हि शत्रौ बन्धूपनीतैर्द्रविणैश्चृणैव ॥ ९ ॥
 दृष्टो मयाऽसौ मलयस्थितेन स्वस्थः स्वयूथ्यैः सह मोदमानः ।
 जित्वा जवित्वात्पुनरब्धिमेष जाने तवाक्रामति राजधानीम् ॥ १० ॥
 वेलातटस्थेन मयाऽपि दृष्टो निर्वापयन्वालिमम्बुराशौ ।
 दृष्टः सुवेलाग्रजुषा मयापि सीतां स भूयः प्रणिपत्य गच्छन् ॥ ११ ॥

१ A तां सिषेवे । २. AB पपात । ३. A हा । ४. B C D हेमद्रवैर्भूष । ५. A D सी । ६. BC कल्पः । ७. BCD बक्षुः प्रणी ।

ज्वालावलिस्त्रिवपुःप्रकाण्डश्चण्डो न स प्रैक्ष्यत भीरुभिस्तैः ।
 वल्गन्निवाग्नावनघः स दृष्टः कष्टान्मया कुड्यतिरोहितेन ॥ १२ ॥
 भूतं ब्रुवाणस्य न दूषणं चेज्जीवत्यसौ तुष्यसि किं मुधैव ।
 तस्याद्रिपुच्छस्य पयःपृषद्भिर्निर्वापितेयं परितः प्रतोली ॥ १३ ॥
 प्रत्येकमित्यप्रियतापराधान्न श्रद्धधे वाक्यमसौ हितानाम् ।
 आभासनिर्णीतकपिप्रणशैः प्रोत्साह्यमानः प्रखलैस्तुतोष ॥ १४ ॥
 दग्धः कपिः संनिहितोऽरिदौत्याज्जातेयमह्नाय पुनर्नवा पूः ।
 पौलस्त्य विश्वस्तमिहाधुनाऽऽस्व स्वाधीनतां सापि तवैति सीता ॥ १५ ॥
 रक्षन्तु नक्तन्दिमवासुवेलादर्वाञ्चि सिन्धोः सुभटास्तटानि ।
 तिष्ठन्तु सहादिषु भूधरेषु पारेऽन्धि चाद्यप्रभृति स्पशास्ते ॥ १६ ॥
 आरोप्यतां रावण सिंहिकायाः स्थानेऽधुना कापि निशाचरीषु ।
 आदाय जीवं जलराशिमध्ये गच्छन्त्यविघ्नं गगनाध्वनीनाः ॥ १७ ॥
 प्रस्थाप्यतां प्रत्ययितश्च कश्चित् प्रच्छन्नचारी नरयोः समीपम् ।
 भेदः पुवङ्गेषु च वालिगृहेष्वारभ्यतां मित्रसुतोऽङ्गदस्ते ॥ १८ ॥
 द्यार्युत्तरस्यामपरं नियुङ्क्ष्व क्रूरपुवङ्गप्रतरक्षमं वा ।
 तत्रैव चोर्ध्वं सुभटाः शतघ्नीरादाय तिष्ठन्त्ववधानवन्तः ॥ १९ ॥
 कस्यास्ति शक्तिस्तव राजधानीमित्थं सुगुप्तां परितः प्रवेष्टुम् ।
 यश्च प्रमादात्पातितः पुवङ्गः सोऽङ्गारतां प्राप्य तदैव शान्तः ॥ २० ॥
 रामः स देवासुरगुह्यकेषु कोवा तपस्वी तव येन चिन्त्यः ।
 अन्तर्बहिर्वा विहर प्रकामं कस्ते जगत्कम्पकरस्य कम्पः ॥ २१ ॥
 इत्यादिकं राक्षसचारणानां चाट्टादितं कर्णपथं निनाय ।
 नीचैरनूचुः सचिवास्तदैवैर् गर्भीकृतारिप्रणतिप्रकाराः ॥ २२ ॥
 आह स्म तानाशयविद्वशास्यः साधूदितं काकौलिभिः कुलीनाः ।
 स्वात्मासिलूनोद्धतमूर्धर्जालः पौलस्त्य एष द्विषदास्यमेति ॥ २३ ॥

१. A सचिवै । २. BC तादिदै । D विदौत्य । ३. A नूरु । B थो चुः । ४. A दे । ५. B पि
 ६ CD मा ।

हे शक्रजिजीव वदन्त्यमात्याः किं पुत्र तातप्रणयोचितं ते ।
तस्यारुणद्वारुणवेगमन्तः क्रोधानलं द्रागिति मेघनादः ॥ २४ ॥

पप्रच्छ वात्सल्यजडस्तमेव कर्तव्यमर्थं कपियानैपक्षे ।
जगौ स मूर्ध्ना विनयानतेन जानन्त्यमी तात भुजास्तवैव ॥ २५ ॥

निस्संशयं तात गतः प्लवङ्गः संग्रामकालः समुपस्थितोऽग्रे ।
संपादिनी सत्वरमाविरस्तु रक्षोभटश्रेणिषु घोषणा ते ॥ २६ ॥

शक्तस्य युद्धादपरो न पक्षः शक्तिक्षये सन्धिमुपाश्रयन्ति ।
यानं प्रसुप्तद्विषति प्रशस्तमुत्थानवत्यासनमामनन्ति ॥ २७ ॥

अत्रैव शत्रुं तमभिप्रतीच्छ पुच्छेषु निष्पीड्य तुद प्लवङ्गान् ।
चिन्त्यः परं तात स वीतशङ्को लङ्कापुरीधिवक्त्रिरेक एव ॥ २८ ॥

संनह्यतामाहितलक्षणानां रक्षोभटानां क्रियतां विवेकः ।
चारप्रयोगोऽद्य गतार्थ एव दूतात्प्रतीता हरिशक्तिसंपत् ॥ २९ ॥

एतर्हि सायं यदि वा परेद्युः दूतानुयोगप्रमुदः प्लवङ्गाः ।
रक्षोभटान्निर्भयमाह्वयेरन्नाक्रान्तलङ्कापरिखान्तरालाः ॥ ३० ॥

इत्थं गते कः पर्णवन्धकालः कैलासकोलाहलकारिणस्ते ।
आकस्मिकः सन्ततसाहसस्य नीतिर्ग्रहे भीतिमिव ब्रवीति ॥ ३१ ॥

अत्रैव निष्कम्पमहस्वमीषु ते तात विख्यातविलोलभावाः ।
त्वद्यातुधानेषु पतन्तु लङ्कादीपेषु दिग्भ्यः कपिकीटपूगाः ॥ ३२ ॥

हे मन्त्रिणः किं नुतिरेव शत्रोर्निन्दैव नेतुश्च निजस्य नीतिः ।
मेरूपमं यन्मनुजं मनुष्ये रेणूपमं रावणमेकवीरम् ॥ ३३ ॥

वह्निः पलालेषु पविर्नगेषु नागेषु सिंहस्तपनस्तमस्सु ।
युष्मन्मते संप्रति नूनमूनस्तातश्च तेषु प्लवगाधमेषु ॥ ३४ ॥

आर्या न कार्यस्य गतिं विजानाम्येतत्तु जानामि जगत्रयेऽपि ।
तातस्य कृष्टासिलतस्य लूतातन्तुपमानि द्विषतां बलानि ॥ ३५ ॥

यस्यान्वयः साहसवेगभाजः तस्यैकशूरस्य शिरः सदोच्चम् ।
यस्य ध्रुवं तु व्यतिरेक एव ह्रीवस्तले कस्य न सर्वदाऽसौ ॥ ३६ ॥

तादात्विकात्रस्यति कोऽप्यपायादामुष्मिकात्रस्यति कोऽप्यशूरः ।
शूरः स तु त्रस्यति नैव तस्माल्लोकद्वयोत्थादपि तातवद्यः ॥ ३७ ॥

दैवं भयाद्यस्य सदाऽनुकूलं यस्य क्रियाः कामदुघा भियैव ।
तस्येशितुः सर्वभयङ्करस्य कोऽसौ पितुर्मे नृपशुर्वराकः ॥ ३८ ॥

शास्त्रादरः सूक्तरसात्पितुर्मे न स्वाभिकामप्रतियन्त्रणाय ।
दास्यं पराज्ञानुविधानमाहुः सर्वस्य तिष्ठत्युपरि प्रभुत्वम् ॥ ३९ ॥

संश्रान्त्यतां मद्भुजनिर्जितोऽपि स्वर्गैकवीरः स परं वृषैव ।
कोऽसौ तपस्वी वत यस्य सोऽग्रे सुग्रीवनामा वनकीटभेदः ॥ ४० ॥

पादाब्जयोर्यस्य भुजप्रतापादिन्द्रादयो दिक्पतयः पतन्ति ।
स प्राणिमात्रं प्रणमत्यमात्यास्तातः कथं जीवति मेघनादे ॥ ४१ ॥

श्रुत्वाऽथ घर्मान्तघनोपमस्य स्निग्धोर्जितं गर्जितमिन्द्रशत्रोः ।
तां राघवामर्षनिदाघतन्द्रां तत्याज रक्षोधिपदन्दशूकः ॥ ४२ ॥

अस्तूयत प्रस्तुतसङ्गरोत्कैरुत्कण्टकाभिस्तनुभिस्तदानीम् ।
योधैर्महापार्श्वमहोदराद्यैस्तद्यौगपद्याद्युवराजवाक्यम् ॥ ४३ ॥

साधूक्तमादौ हि नयप्रयोगः संग्रामकाले गतिरीदृगेव ।
इत्यूचिवांसौ शुकसारणौ च तं जिघ्रतुर्मूर्धेनि मन्त्रिवृद्धौ ॥ ४४ ॥

स्वाराड्जितः संयतवातसूनोरेकस्य ते राजति मेघनाद ।
इष्टार्थवृष्टिप्रतिरुद्धवेगं भर्तुः पुरो गर्जितमूर्जितस्य ॥ ४५ ॥

कार्यत्वरामिः सर्वलितं न धैर्यं नौर्जित्यमस्तं विनयग्रहेर्ण ।
क्षोभोद्धमेनापि गिरां प्रसादः प्रत्यक्षरं प्रागिव दर्शितस्ते ॥ ४६ ॥

जानासि तत्त्वं परमायुधानां जानासि विन्यासमनीकिनीनाम् ।
जानासि मायामरिषु प्रयोक्तुं जानासि जेतुं च रणे सपत्नान् ॥ ४७ ॥

१. BC वस्तु । २. A त ३ BCD स । ४. A कासौ दशग्रीवतल्लोकसां वः ५. BCD न हितः ।

६. BC सं । ७. BC द । ८. A पि । ९. BCD त् । १०. B CD नियमात्त्वमेव ।

स्तोके वचः कर्म तवात्युदारं तारं तवैकस्य यशः किमन्यत् ।
 भद्राणि पाणौ दशकन्धरस्य स्कन्धे धुरीत्थं भवतोपनीते ॥ ४८ ॥
 श्लाघौपदानीति सरोमहर्षा हर्षप्रफुल्लस्य पितुः पुरस्तम् ।
 ऊचुः पिशाचप्रमुखाः सखायः किञ्चिन्न तूचे स विभीषणेन ॥ ४९ ॥
 निर्गन्तुमिच्छन्तममूययेव तं पूर्वजन्मा रजनीचरेन्द्रः ।
 वत्स क्व यासि त्वमपीप्सितं स्वं ब्रूहीति वीप्साभसो रुरोध ॥ ५० ॥
 किं सूनृतैः शक्रजितः शिशोर्मे मर्मस्वभिस्पृष्ट इवेक्ष्यसे त्वम् ।
 किं पश्यसीमाननुमोदमानान् जिह्वाननो मत्सरवानिवार्यान् ॥ ५१ ॥
 इत्यागतस्य पुत्रस्य मृत्योरुत्ताम्यसीत्थं मनसा किमुच्चैः ।
 जीवत्यसौ तुष्य वदन्ति केचिद्यातः स जित्वा जलधिं तदैव ॥ ५२ ॥
 किं कुम्भकर्णार्जुन संनिष्ठे रामेऽनुकम्पातिशयस्तवारौ ।
 भ्रातर्यसूयातिभरो मयीत्थं प्रत्यर्थिनिर्ग्रन्थनदीक्षिते च ॥ ५३ ॥
 बन्धुद्विषः शत्रुवशंवदस्य कस्तेऽधुना चेतसि वर्ततेऽर्थः ।
 इत्यादि चोलिङ्गिन्तगूढभावं तं रोषगर्भैर्वचनैरपृच्छत् ॥ ५४ ॥
 निश्वस्य दीर्घं कुलमात्मनस्तत्कालोरगाघातमुदश्रु पश्यन् ।
 तेनाग्रजस्य व्यसनानुबन्धस्थैर्येण धैर्यादपनीयमानः ॥ ५५ ॥
 रामाभिधानस्य हरेरधीर्धैर्यैर्गणिकेणानघतागुणेन ।
 सौदर्यदोषेण दशाननेऽपि शोकाद्रिमन्तःकरणं दधानः ॥ ५६ ॥
 राजन्निजेनैव गुणव्रजेन रक्षोगणस्याघवतः समाजे ।
 चारुत्विषा चन्द्रकमण्डलेन केकीव काकोलकुलस्य मध्ये ॥ ५७ ॥
 तस्यामतिक्षुद्रसभासरस्यामक्रूरदंष्ट्रावलिना मुखेन ।
 जग्राह वीरः स विविच्य शुद्धां वाणीं मृणालीमिव राजहंसः ॥ ५८ ॥
 कैवार्यं संप्रत्यपराऽस्त्यपेक्षा जातं बुधानामिदमैकमत्यम् ।
 संवादिता नास्त्यबुधत्वदोषादेकस्य मे तत्र न कापि हानिः ॥ ५९ ॥

१. BCD दू । २. CD त्वं । ३. BCD प्रोच्चैः । ४. BCD गर्व । ५. BCD दृग्गम्ये । ६. A थायं
 ७. BC नुबन्ध ।

सत्यं मिथः संप्रतिपन्नपक्षाः क्षुद्रः कुलद्रोहरतः सदाऽहम् ।
 राजन् क्षमासिन्धुरसि क्षणार्धमप्यक्षतः संसदि ते यदस्मि ॥ ६० ॥
 इत्थं गतस्याखिलदोषभाजः स्वाजन्यमात्रादुदितेन किं मे ।
 सूक्तैः शिशोरश्रुतपण्डितस्य तुष्य त्वमस्यैव समं सदस्यैः ॥ ६१ ॥
 ईशः स विश्वस्य जितावजय्यौ येनात्र कामप्रतिधावराती ।
 ताभ्यां जितो यस्तु स हीनसत्वः सर्वस्य दास्यं दिवसैरुपैति ॥ ६२ ॥
 स्वस्सुन्दरीनाथ^१ जयेन्द्रियारीनिन्द्रेण किं नाकजुषा जितेन ।
 हास्यः पुमान् दीप्तमपास्य धाम धावन्नगाग्रानलनिग्रहाय ॥ ६३ ॥
 अद्यैव योधाः शतशो हतास्ते दग्धेयमद्यैव पुरी समस्ता ।
 किं विस्मृतं क्रुद्ध इवानुयुङ्क्षे यन्मां महाराज विषादहेतुम् ॥ ६४ ॥
 निर्धार्यतां वा विनिवार्यतां वा निर्भर्त्स्यतां वा रजनीचरेन्द्र ।
 पृष्टेन पथ्यं भवतस्तथाऽपि वक्तव्यमेवाद्य विभीषणेन ॥ ६५ ॥
 अर्थं गतं संप्रति बान्धवानां व्यावृत्त्य पश्यन् कुरु नः प्रसादम् ।
 सर्वानुयोगैर्व्यसनं विहाय पाहि स्वबुद्ध्या परिशिष्टमर्थम् ॥ ६६ ॥
 यैरीषदुक्तः प्रणतिप्रकारः तानेव तातप्रतिमानुपैहि ।
 पृच्छाथवा पुष्पकमर्पयित्वा^२ पूर्वापरं पूर्वजमेकपिङ्गम् ॥ ६७ ॥
 सख्यं तवो^३ द्रिक्तवले पुरा यज्जातं यथा वालिनि वानरेन्द्रे ।
 किं दूषणं दाशरथौ तथैव क्षेमार्थमार्य क्रियतामजर्यम् ॥ ६८ ॥
 धन्योऽसि पौलस्त्य सपत्नभावादभ्येति यस्त्वां पुरुषः पुराणः ।
 तं सौहेदेनैव पुरः प्रतीच्छ किं मुह्यसि श्रेयसि संमुखीने ॥ ६९ ॥
 उत्त्वातकैलासमहाचलस्य किं तेऽद्य रेणूद्धरणेऽलसत्वम् ।
 मोदस्व पश्यन्विशदीकृतेन तं चेतसा रावण रामभद्रम् ॥ ७० ॥
 रामो हरिर्भूमिमुताऽपि सा श्रीस्ते देवपुत्राः कपयश्च सर्वे ।
 उन्मीलयतां चेतसि चिन्मयी दृक् तत्त्वानि ते सत्वरमुद्भवन्तु ॥ ७१ ॥

१. B C त्यश्रु २. A स्मिन्दरीनाथ । ३. CD खा ४ B C ग्य ५. BC तत्करणीयपर्व ६ BC योगम् ७. B C थो ।

क्वायोध्यको दाशरथिः स रामः क्वारण्यकास्ते कपयः क्व लङ्का ।
दाहः क्व चार्यं भवितव्यतायाः सृष्टिस्तवेयं कियती न जाने ॥ ७२ ॥

किं सीतया गच्छतु सा तमेव स त्वय्युपैतु प्रियतामिदानीम् ।
लङ्केन्यमानन्दतु वीतशङ्का कङ्कालकीर्णा किमिमां करोषि ॥ ७३ ॥

हे यातुधानेश्वर नश्वराणि लङ्काधिपत्यादिसुखान्यमूनि ।
आदत्स्व भक्त्या तमनन्तमूर्तिं सौमित्रिमानन्दमनन्तमिच्छन् ॥ ७४ ॥

अस्मासु राजा विरलप्रसादस्त्वं बल्लभः शश्वदतः शमाय ।
जित्वाऽवलेपज्वरवेगमाद्यं^१ मन्दोदरीनन्दन बोधयैनम् ॥ ७५ ॥

वाक्यं पितृव्यस्य यदि प्रमाणं रामं भजस्वौमिति^२ मेघनाद ।
दूरं यशस्ते गतमास्व जोषं न भ्राजसे वत्स विकथ्यमानः ॥ ७६ ॥

शूरः सुरूपो मतिमान्महेच्छस्त्वं तादृशश्चेत्तनयो जनन्याः ।
अन्यायशौण्डीर्यमपथ्यमेतदायुष्यमस्मन्मतमाद्रियस्व^३ ॥ ७७ ॥

मोहात्पुरस्तादवधीरितस्य सिद्धौषधस्येव महामयेषु ।
विज्ञाय पश्चाद्विहितस्य दोषः को नाम कृच्छ्रेषु नयामृतस्य ॥ ७८ ॥

आर्यस्य कस्मादपि नास्ति चेद्भीश्चौर्येण किं राजसुता हताऽसौ ।
अद्योपहारः क्रियतां तयैव स्वस्त्यस्तु नस्त्यक्तरुजे कुलाय ॥ ७९ ॥

दृष्टं भटाः स्थाम च धाम चोच्चैस्तस्यैकशाखामृगशावकस्य ।
शेतामसिस्तत्प्रवरपुं वङ्गसङ्घातसङ्ग्रामसहा न यूयम् ॥ ८० ॥

विश्रान्तवानद्य जयाधिकारः पक्वान्यसत्कर्मतरोः फलानि ।
पश्यामि पर्यायमनार्यशीलाः शोकस्य वः सातिशयोत्तरस्य ॥ ८१ ॥

ध्वस्ता पुरीयं निहतस्तथाक्षः का रक्षसां संप्रति संपदाशा ।
सर्वादरान्मार्गत सङ्कटेऽस्मिन्नापत्प्रतीकारविधिं विधिज्ञाः ॥ ८२ ॥

एतावताऽपि प्रयतास्तमेव रामं यदि ध्यायत यातुधानाः ।
स्फीताः पुनर्नन्दथ चन्द्रगौरमागः क्षयाद्विभ्रु यशः किरन्तः ॥ ८३ ॥

हे बन्धुमित्रानुगचाटुकाराः सर्वानयं वक्ति विभीषणो वः ।
 किं प्रेक्ष्यते रावण एष मज्जन्नुत्थाप्यतामापदियं गभीरा ॥ ८४ ॥
 इत्युक्तिनिष्पन्दितवृद्धवृन्दं तं दर्पदोषादहसद्वशास्यः ।
 वैलक्ष्याविच्छायमुवाच पश्चात्तूष्णीमितः सीद वचः श्रुतं ते ॥ ८५ ॥
 गच्छाथवा रामसमीपमेव किं नस्त्वया तद्रतमानसेन ।
 तत्रापि न स्थास्यसि युद्धसज्जे हा त्वां पुरस्ताद्भयकान्दिशीकम् ॥ ८६ ॥
 इत्युक्तकुत्सोऽपि कुलस्य हार्दात्तं रामपादप्रणतिं ययाचे ।
 निबन्धजातप्रतिघेन जघ्ने निघ्नः पदा मूर्ध्नि स रावणेन ॥ ८७ ॥
 कृत्वा विकोशमपि खङ्गमसौ निषिद्धः तत्याज न प्रणतिवादमथोक्षजस्य ।
 पश्चात्तमास्यगणगोचरमग्रजस्य योधव्रजः स्ववपुषा तिरयांचकारै ॥ ८८ ॥
 राजाज्ञया बाहिरकारि पुरात्तदैव पश्यन् प्रतीपमसकृत्कुलपक्षपातात् ।
 वेलातटीपरिसरे परिलम्बमानः स्वैर्युज्यते स्म सचिवैः स चतुर्भिरेव ॥ ८९ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये त्रयोविंशतितमः सर्गः ॥

येनैराक्षवयस्खलन्मदकलक्वाणोर्मिकौतूहलाः ?
 प्रेक्ष्यन्ते कवयः स्फुटार्थवचसः सन्दर्भशोभारसात् ।
 दृप्तानां निधनानि यो वितनुते संख्येषु संख्यावतां
 निस्संख्यानि धनानि सोऽस्तु सुचिरं श्रीहारवर्षो नृपः ॥

अथ चतुर्विंशः सर्गः

एकः स पालतिलकश्चिरमस्तु सम्राट् कोटिव्ययो न गणितः प्रतिपाठकालम् ।
येनास्य रामचरितस्य समं सदस्यैरेकैकसूक्तिपरिभावनगद्गदेन ॥

विभीषणपरित्यक्तं तत्पुरं तत्यजे बुधैः ।

शरीरमिव निर्जीवमिन्द्रियैश्चक्षुरादिभिः ॥ १ ॥

ज्वलत्सु मणिदीपेषु पुष्पेषु विकसत्स्वपि ।

अनालोकमनामोदमभूलङ्कापुरं तदा ॥ २ ॥

अग्निभ्य इव दीप्तिभ्यः फणिभ्य इव सर्वतः ।

ययुस्तदानीमपदे शङ्कनं लङ्कानिवासिनः ॥ ३ ॥

उच्छेद्याः क्वाद्य सन्देहाः ख्याप्यः काद्य श्रुतश्रमः ।

मोदितव्यं क्व गत्वाऽर्घ्यं मोक्तव्याः क्वाद्य मन्यवः ॥ ४ ॥

द्रक्ष्यन्ति कुपितं देवाः केन द्वारेण रावणम् ।

वारायिष्यति विप्राणां विप्रकारशतानि कः ॥ ५ ॥

विभीषणगुणाकृष्टान् कोविदान्को बताधुना ।

लम्भयिष्यति विस्रम्भमदम्भैः सूतृतामृतैः ॥ ६ ॥

अद्य रक्षःपुरी लङ्का रावणो रावणोऽद्य सः ।

आधाराः सर्वदोषाणामद्य दोषाचरा वयम् । ७ ॥

लङ्के नगरि दग्धाऽसि पुनर्दीर्घेण वह्निना ।

स निर्वाणकरो दूरं गतस्तातविभीषणः ॥ ८ ॥

हा निर्मुदो बन्धुगणान् हा गुणानपरिग्रहान् ।

हा वञ्चितं राजकुलं हा पुरीं मुषितामिमाम् ॥ ९ ॥

अहो बत महाश्वर्यं यदस्मदुरितानिलैः ।

धुतो विभीषणव्रीहिर्न रावणकडङ्गरः ॥ १० ॥

१. CD omit this sloka २. A वंकरणैश्च । ३ BCD एकसर्वे । ४. BCD असज्जनोद्भवाः सान्निः ।
BC लक्षम् ।

ज्वालामुखानां प्रसरादद्य को विचरेद्ब्रह्मिः ।
 शीतांशुवदने तस्मिन् गते गेहेऽपि कः सुखी ॥ ११ ॥
 गतः स वर्त्मना येन तेनैव चलिता वयम् ।
 किं नस्तद्विरहाहूतशङ्कया लङ्कयाऽधुना ॥ १२ ॥
 कच्चिदुद्बुध्य कुपितः कुम्भकर्णस्तमानयेत् ।
 न तं विवासयेद्भूयस्तद्वात्सल्याद्दृशाननः ॥ १३ ॥
 कच्चित्तस्य क्षमाहेतोर्भ्रातुः सर्वकनीयसः ।
 विंशतिश्रवसं पुत्रं बोधयेद्विश्रवा मुनिः ॥ १४ ॥
 कच्चित्तं दैत्यहा देवः संभ्रमेण प्रतीच्छति ।
 देशः स्यादेष राजन्वान् सेत्स्यन्त्यस्मन्मनोरथाः ॥ १५ ॥
 न केवलं सुमनसो मन्युमिश्रमितस्ततः ।
 पुरि वीतविचारायामित्यूचुः सूचका अपि ॥ १६ ॥
 जग्लौ^१ जगन्मनोज्ञाभिर्विभीषणाहितो^२क्तिभिः ।
 धन्वंधास इवाम्भोदधाराभिर्दशकन्धरः ॥ १७ ॥
 हा पितृव्य गतोऽसि त्वमनाथा बालिशा वयम् ।
 ग्राह्योऽद्य विनयः कस्मादित्याक्रन्ददिवेन्द्रजित् ॥ १८ ॥
 प्रहस्तोऽपि मुखे हस्तं निधाय निभृतश्चिरम् ।
 चरणाग्रनिविष्टाक्षः प्रतिपेदे दुरासिकाम् ॥ १९ ॥
 पिशाचः परमेकस्तं प्रशशंस न संसदि ।
 विग्रहप्रतिषेधस्य पश्यन् कारणतां भियः ॥ २० ॥
 तं निनिन्द शुकः शत्रुस्तुतिपूर्वोक्तिविस्तरम् ।
 सारणैस्तुष्टुवे ज्यैष्ठनिकारनमिताननम् ॥ २१ ॥
 क्व गमिष्यति मर्मज्ञः स्थिरधीः किं करिष्यति ।
 इत्यचिन्तयतामन्तर्देवान्तकनरान्तकौ ॥ २२ ॥

रेचयामास निश्वासान्निकुम्भोऽग्निशिखामुचः ।
गाम्भीर्यपिहितारम्भः कुम्भः कुम्भकमाददे ॥ २३ ॥

अतिकायोऽपि चिन्तावान्महाकायमुपाययौ ।
शठः किमपि वक्रस्य कर्णयोरवदच्चिरम् ॥ २४ ॥

विज्ञातवेदनान् ज्ञातीनथ संभृतविक्रियः ।
उवाच रक्षोऽधिपतिः क्षणमाश्वासयन्निव ॥ २५ ॥

किम्भो विषादलुलितप्रसादवदनेन्दवः ।
विभीषणकणः कोऽसौ सति रावणरोहणे ॥ २६ ॥

हे बान्धवाः प्रमोदध्वमुद्धृतः कुलकण्टकः ।
मुदः स्थाने शुचमिमां न जाने भवतामपि ॥ २७ ॥

अद्य नन्दत निर्विघ्नमद्य गायत नृत्यत ।
गतोऽसावुत्सवद्वेषी दशास्यनयनामयः ॥ २८ ॥

अस्माभिरिव किं तेन तपस्तप्तं शतं समाः ।
उत्कृत्योत्कृत्य मूर्धानः सुहुता वा हुताशने ॥ २९ ॥

आत्तं सर्वस्वमसकृद्विचेशस्य बलेन वा ।
आबलीयसमारम्भं जम्भारिलम्भितोऽथवा ॥ ३० ॥

कृतोऽद्रिदुहितुः कम्पः कैलासोद्धरणेन वा ।
अयं वो येन मत्पक्षाः पक्षपातो विभीषणे ॥ ३१ ॥

श्रूयतां तद्गतात्मानं त्यजामि सुतमप्यहम् ।
कर्कशक्षुपसंश्लिष्टं निर्मोकमिव गूढपात् ॥ ३२ ॥

नयोपदेशो विदुषां लोकयात्रानुवृत्तिषु ।
जितलोकत्रयाणां तु किं नस्तेन फलं बुधाः ॥ ३३ ॥

अतिलोकस्य को दोषः शम्भोर्ब्रह्मशिरश्छिदः ।
किमनश्यत्तनूजायां ब्रह्मणश्च वृषस्यतः ॥ ३४ ॥

गच्छतस्तुरगीं गीतः को दोषस्तेजसां निधेः ।
 दत्तस्य जीवदारेषु ज्ञेयस्य राज्ञश्च का क्षतिः ॥ ३५ ॥
 अनैश्वर्यमिदं प्राहुर्यदिच्छा न समाप्यते ।
 ऐश्वर्येणापि किं तेन येनावयं न लुप्यते ॥ ३६ ॥
 ऐश्वर्यं गुरु सर्वस्मादार्यास्तत्केन पात्यते ।
 अपातकमतः सर्वमीश्वराणां विचेष्टितम् ॥ ३७ ॥
 दुर्वारदुर्गतेरेव प्राणाशङ्का पदे पदे ।
 पुंसः प्राप्तोत्तमगतेर्यत्र तत्रोदयः परम् ॥ ३८ ॥
 जानन्तोऽपि जगत्यस्मिन्दुरितस्य दुरन्तताम् ।
 ईशत्वबलमालम्ब्य विहरामो यथासुखम् ॥ ३९ ॥
 विस्रब्धमधिकाराणामवेक्षध्वं कृताकृतम् ।
 प्रवर्तयामो वयमप्यनङ्गमहमङ्गलम् ॥ ४० ॥
 ततः शुद्धान्तमविशद्विषण्णोत्तमनायिकम् ।
 सरः सायमिव म्लानपद्मिनीकं महागजः ॥ ४१ ॥
 निश्वसन्ति किमत्युष्णमेताः पातालयोषितः ।
 वहन्ति विधुराणीव किमङ्गानि सुराङ्गनाः ॥ ४२ ॥
 इतश्च मुनिकन्यानामुद्विग्नमिव किं मनः ।
 मानुष्यश्च चिरानीताः चकिता इव किं पुनः ॥ ४३ ॥
 किं न गायन्ति किन्नर्यो नृत्यन्त्यप्सरसो न किम् ।
 किं नाक्षिपन्ति सर्वास्तान् विलासानसुरस्त्रियः ॥ ४४ ॥
 खण्डिता इव खिद्यन्ते स्वेदाङ्कितमुखेन्द्रवः ।
 यातुधान्यः किमसहाः सह गुह्यकजामिभिः ॥ ४५ ॥
 उपनामितमालीभिरिमाः किं मे मृगीदृशः ।
 न वीक्षन्तेऽपि नेपथ्यमपथ्यमिव सव्यथाः ॥ ४६ ॥

१. BC रतस्य निजदारे । २. BC क । ३. D नवे । ४. BCD जाताशङ्का । ५. A द्विरामो ।

इमाः किं विरतामोदाः सीदद्भिः करपल्लवैः ।
 स्फुटीकुर्वन्ति निर्वेदं निर्वसन्ता लता इव ॥ ४७ ॥
 किं न कुर्वन्ति मां वीक्ष्य व्रीडावत्यः स्मितव्ययम् ।
 आमृष्टाः किं नु शृष्टाभिर्मदभ्यागमचाटवः ॥ ४८ ॥
 किं प्रसुप्ताः परीहासाः विलासाः किमुदासते ।
 वीणावेषुमृदङ्गनां किमिदं मौनमायतम् ॥ ४९ ॥
 किं न प्रपञ्चो लीलायाः किं च्युतं किलिकिंचितम् ।
 किं ममाद्य वराङ्गीणां वीतौ विच्छित्तिविभ्रमौ ॥ ५० ॥
 लङ्कादाहरुगद्यापि किमासामसमापिनी ।
 तनोति वा मन्युलवं विभीषणविवासना ॥ ५१ ॥
 अमङ्गलं प्रतिहतं मोदध्वंससुराङ्गनाः ।
 स्थिते गते वा कृपणे कोऽनुबन्धो विभीषणे ॥ ५२ ॥
 तां तापसीं चिन्तयता कान्तास्ताः कोपिता मया ।
 मानग्रन्थेः श्लथीभावादिदानीमनुशेरते ॥ ५३ ॥
 एकैकशोऽनुनेष्यामि कामी कामवतीरिमाः ।
 समं वा समसंवेगाः सौरभेयीरिवर्षभः ॥ ५४ ॥
 व्याकृतानेकभङ्गीर्नामङ्गनानां दशाननः ।
 मुखानि पातुं जानाति सरितां च सरित्पतिः ॥ ५५ ॥
 मूढे मानुषि वैदेहि त्वयाऽऽत्मा वञ्चितः परम् ।
 आभिस्त्वदहमाच्छिन्नः संप्राप्स्यसि पुनर्न माम् ॥ ५६ ॥
 नूनं समनुरक्ताऽपि मृत्युं पत्युरपेक्षसे ।
 त्वदिच्छामनुवत्स्र्यामि प्रसृताक्षि प्रसीद मे ॥ ५७ ॥
 सीते सत्यामिमाः संप्रत्यप्रिया इव मे हृदि ।
 शीपे तुभ्यं विशालाक्षि दाक्षिण्यादिदर्मागतः ॥ ५८ ॥

१. BCD प्रमोदध्वं वरा । २. A स्वित्र । ३. A शोच । ४. BCD ज्ञा । ५. C सि । ६. D स्ते ।
 ७. A समा । ८. BC भर्तृस्समी । ९. A C दह ।

स्वसारं निष्फलं मन्ये साचेदनुपमा न मे ।
 स्वसारं त्रिजटां वन्दे यदि तां घटयिष्यति ॥ ५९ ॥
 ते रम्भायाः क्व दृक्पत्रे ते मेनायाः क्व दोर्लभे ।
 मदालसायाः क्व च ते निर्मुखे कुचकुञ्जले ॥ ६० ॥
 क्वास्यचन्द्रः स हेमायाः क्व रत्नायाः स्मितं च तत् ।
 मुञ्जस्थलायाः क्व च सा गतिः श्रोणीभरालसा ॥ ६१ ॥
 उत्कलायाः क्व लालित्यं मेखलायाः क्व तन्महः ।
 क्व च ताः पत्रलेखायाः प्रतिगात्रविभक्तयः ॥ ६२ ॥
 क्व तेऽन्तरेण संस्कारमूर्मिलाया वचोर्मयः ।
 सा श्रीरधरमुद्रायाः क्व चन्द्रायाः स्मितं विना ॥ ६३ ॥
 कुण्डलायाः क्व तौ गण्डौ चित्रायाश्चिबुकं क्व तत् ।
 क्व च सा कुचशालिन्या मालिन्याः कण्ठकन्दली ॥ ६४ ॥
 क्व भानुमत्याः स्फुरितं मुखस्यातिभयेऽपि तत् ।
 अश्रुमोक्षेऽपि सा लक्ष्मीर्मेघवत्याः क्व पक्ष्मणाम् ॥ ६५ ॥
 क्व स गम्भीरविशदो बुद्धदाया वचःक्रमः ।
 क्व स शोषेऽपि धीरायाः परभागपरिग्रहः ॥ ६६ ॥
 तन्नैसर्गिकमङ्गेषु मुकुलायाः क्व सौरभम् ।
 तन्व्यास्तस्या लताख्यायाः क्व ते लावण्यपल्लवाः ॥ ६७ ॥
 सा रोमावलिरुर्वश्याः क्व मध्ये बलिभाङ्गिनि ।
 सा तिलोत्तमिकायाश्च क्व रुचिर्मेखलापदे ॥ ६८ ॥
 उत्कर्षस्त्वयि रूपस्य समाप्तः सर्वसुन्दरि ।
 मयि वीर्यस्य विश्रान्तं तारतम्यं तनूदरि ॥ ६९ ॥
 त्वया जिता युवतयो मया योधाः परशताः ।
 अस्तु नौ सदृशोर्द्वन्द्वमस्त्ववाच्यश्चिराद्विधिः ॥ ७० ॥

इत्युन्मत्त इवात्यन्तमन्तः संचिन्तयन्नसौ ।
 विवेश मदनवेशमन्दो मन्दोदरीगृहम् ॥ ७१ ॥
 तं प्रतीयेष महिषी संभ्रमेण महीयसा ।
 कोऽपि देवः कुलस्त्रीणां पतिरेव पतन्नपि ॥ ७२ ॥
 अवस्थाकथितोद्वेगां सुभगां तां दशाननः ।
 पप्रच्छाङ्कमुपानीय मन्दमङ्गानि संस्पृशन् ॥ ७३ ॥
 देवि दूनासि किमिति त्रिलोकी तव पादयोः ।
 अयमादरदत्ताङ्कः किङ्करस्त्रिजगज्जयी ॥ ७४ ॥
 भद्रं तवेन्द्रजिन्मातर्मत्प्रिये मयनन्दिनि ।
 वीरत्रयोज्ज्वलायास्ते किमद्य मलिनं मुखम् ॥ ७५ ॥
 स्मितकान्तिच्छटातिथ्यं किमुच्छिन्नं कपोलयोः ।
 बिम्बाधरे च किमयं रागस्ते स्तोकधूसरः ॥ ७६ ॥
 नामुक्ताः किमलङ्कराः प्रत्युप्तविकटोपलाः ।
 ह्यस्तनान्येव तन्वङ्गि मङ्गलाभरणानि ते ॥ ७७ ॥
 दुनोति व्युषितो वेषस्तवायं लोचनानि मे ।
 क्व सैरन्ध्र्यः कृतं ताभिरहमेव प्रसाधकः ॥ ७८ ॥
 आपाणिग्रहणाद्देवि दासस्ते दशकन्धरः ।
 अयं लाक्षारसेनाद्य पादौ पल्वयिष्यति ॥ ७९ ॥
 इति पादतलप्राप्तप्रस्विन्नकरपल्वम् ।
 रुरोध त्रपमाणेव रावणं रमणी निजा ॥ ८० ॥
 अनुबध्नन्तमाश्लेषैः सविश्लेषा शनैरसौ ।
 तमूचे कोलितरलं विषादतरला गिरः ॥ ८१ ॥
 देशकालोचितं देव दर्शयाकारमात्मनः ।
 अस्मिन्महत्यभिसरे न विराजत्ययं क्रमः ॥ ८२ ॥

महतां निर्विषादेषु हृदयेषु मुदः पदम् ।
 येनास्मिन्नपि ते बन्धुकदने मदनोत्सवः ॥ ८३ ॥
 कुमारमक्षमद्यापि स्मरन्त्याः कपिना हतम् ।
 न मे निर्यान्ति मनसि स्त्रीभावसुलभाः शुचः ॥ ८४ ॥
 तेषां मन्त्रिकुमाराणां निधनादधुनाऽपि मे ।
 यतस्ततः प्रचलिताद्भयं हृदयमीक्षते ॥ ८५ ॥
 अन्तर्न केवलमयं जनस्ते परितप्यते^१ ।
 विभीषणस्य विरहौघहिरण्याधयस्तताः ॥ ८६ ॥
 आशंसितस्वप्रणयौ चरणान्तमुपेयुषी ।
 विज्ञापयामि किञ्चिच्चां यदि नाथ नं कुप्यसि ॥ ८७ ॥
 कषन्नपि कनीयस्त्वान्मर्षणीयो विभीषणः ।
 किं निरस्तो रिपुरिव प्रमादः सुमहानयम् ॥ ८८ ॥
 मनस्वी मुञ्चति प्राणान् मर्मज्ञोऽरिमुपैति वा ।
 स निक्रियामनुचितामकस्मालम्भितस्त्वया ॥ ८९ ॥
 क्षुद्रभावात्तुदन्तोऽपि प्राप्तेन श्रियमुत्तमाम् ।
 संवर्धनीयाः सततं कुल्याः कल्याणमिच्छता ॥ ९० ॥
 सोऽनघश्चेदुपरतः कुलमस्तमिदं तदा ।
 प्रविष्ट्येद्रिपुं दत्तो विजयाय जलाञ्जलिः ॥ ९१ ॥
 आधौ परोत्थेऽस्ति गतिर्न गतिर्वन्धुसंभवे ।
 साध्यः काष्ठोद्भवो वह्निरसाध्यः सलिलेन्धनः ॥ ९२ ॥
 तद्ग्रीमि गृहीताङ्घ्रिस्तमुपानय मन्त्रिभिः ।
 विलम्बमानो वेलायामस्तीति कथितं जनैः ॥ ९३ ॥
 याचे त्वां न महाराज रामपत्न्याः समर्पणम् ।
 क्षिपे न प्राणसन्देहे शान्तिस्तेऽस्तु महौजसः ॥ ९४ ॥

१. A न विषा । B निर्विषा । २. A ताम्यति । ३. A हृदया ४. BC याद ५. BD नाथत्वां किञ्चि-
 द्वादि । ६. C दत्तो । ७. BCD द्विषं । ८. A कृपणः C क्षिपनः । ९. A । सन्धिस्तव ।

आर्यपुत्र न ते कार्यं तयाऽत्र स्थितया पुनः ।
 अनुयास्यति भर्तारं तमेव हतमप्यसौ ॥ ९५ ॥
 ईर्ष्यामलः कोऽपि न मे सपत्न्यः सात्मतां गताः ।
 न च ते मयि हीयेत गौरवं पितृकारितम् ॥ ९६ ॥
 देवदानवगन्धर्वमनुष्योरैरक्षसाम् ।
 वरस्त्रीनिवहस्यास्य कृताऽहमुपरि त्वया ॥ ९७ ॥
 ऐश्वर्यमुपभुक्तं ते जगत्त्रयजयार्जितम् ।
 दैवं^३ प्रमाणमधुना कुरु नाथ यदिच्छसि ॥ ९८ ॥
 त्वदिच्छासिद्धिषु कृतं रहःसाहायकं मया ।
 उपहासाः सपत्नीनामभव्यानामुपेक्षिताः ॥ ९९ ॥
 प्रसिद्धाऽहं त्वयैवोच्चैर्नाथ न प्रतिकर्मणा ।
 यशश्चन्दनविच्छिन्नैस्त्वं च दोर्भिः प्रसाधितः ॥ १०० ॥
 एभिरश्मभिरामुक्तैः किं मुक्तादिकनामभिः ।
 त्वया मुक्तमकस्माच्चेत् कुलस्याभरणं यशः ॥ १०१ ॥
 त्यागः शौर्यं तपः शक्तिः सत्यं धर्मो दमः शमः ।
 शीलं शौचमिति प्रोक्ताः यशसो दश योनयः ॥ १०२ ॥
 धर्मादिपञ्चकद्वेषः किं यशोदयितस्य ते ।
 तदुपार्जनसामर्थ्यविरहस्तु कुतस्त्वयि ॥ १०३ ॥
 त्वयि सर्वगुणोत्कर्षविश्रामजनितं यशः ।
 द्रष्टुं दोहादिनी देव दयितेयं मयात्मजा ॥ १०४ ॥
 विशदीकृतविश्वस्य क्षितिच्छाया विंधोरिव ।
 निमृष्टां कालिकाहेतोर्यशसस्तव पार्थिवी^५ ॥ १०५ ॥
 मन्ये हसति काकुत्स्थदत्तघोराधिमद्य माम् ।
 अवहेलितपौलस्त्यवीर्यसंपद्भ्यां शची ॥ १०६ ॥

१. BD मवस्थि C. स्थितिमत्य । २. BC पिशाच ३. BD देव ४. D स्त. ५. BC पतिरस्मा ।
 ६. B द्वे. ७. A विलुप्त । ८. A व । ९. A भयजीर्णज्वरा ।

विसहर्कं वीक्षमाणायाः क्व नुं मे हृदि सौष्ठवम् ।
 धृतौ यत्तव धर्मार्थौ कामेनाद्य कनीयसा ॥ १०७ ॥
 प्रवेशितस्त्वयाऽऽत्माऽयं यदैवानर्थसंकटे ।
 तदैवान्तःपुरमिदं तव स्वीकृतमाधिना ॥ १०८ ॥
 वर्ते त्राणं न पश्यामस्त्वत्प्रतापे हतेऽरिणा ।
 शफर्य इव सूर्येण पीते पल्वलवारिणि ॥ १०९ ॥
 हतोऽक्षः कपिमात्रेण गतः शत्रुं विभीषणः ।
 न पश्यामि पुरः स्वन्तं कृतान्तो बलवानिव ॥ ११० ॥
 प्रमाणीक्रियतां कालोऽवधिर्स्तस्य विचिन्त्यताम् ।
 जयस्तवाद्यांश्रद्धेयो हैहयारिजयोद्धरे ॥ १११ ॥
 अर्धे पुंसः पुराणस्य देवौ हरिहरावुभौ ।
 एकं तत्र प्रपन्नस्य प्रद्वेषः कस्तवापरे ॥ ११२ ॥
 यो हरिः स हरो देवः यो हरः स पितामहः ।
 नामत्रयविभिन्नेयमेकैव त्रिदशत्रयी ॥ ११३ ॥
 य एतां वेत्ति स बुधो यो नमस्यति सोऽनघः ।
 योऽभ्यस्यति स तत्रैव लीयते लीनविक्रियः ॥ ११४ ॥
 सैद्धान्तिकसमाजेषु प्रत्यक्तत्त्वानि पश्यतः ।
 शुश्रूषमाणया देव त्वत्त एव श्रुतं मया ॥ ११५ ॥
 कुरु प्रसादं प्रह्लादस्मि विह्वलाऽस्मि कुलापादि ।
 रजो विधूय सत्त्वस्थः पाहि पौलस्त्य बन्धुताम् ॥ ११६ ॥
 न कामेषु निरुद्धोऽसि नोपरुद्धोऽसि सङ्कटे ।
 मया न धर्मात् कृष्टोऽसि कारणेनार्थकामयोः ॥ ११७ ॥
 क्षन्तुमर्हसि जीवेश मयेत्पुद्गामयेव यत् ।
 कुलस्याद्य निमित्तेन श्रावितोऽसि कटून्त्यपि ॥ ११८ ॥

१. A ग्रहं । २. A क्षीणं । ३. A धृ । ४. A तव । ५. BCD मित्व । ६. BD बलिस्तस्मिन् ।
 C बालिः । ७. A य । ८. D अर्धविंशः । ९. BCD ध्वनु ।

इति मन्दोदरीवाक्यैर्निष्पन्दोऽभूद्विशाननः ।

चिरस्य तासुवाचेदं मुखैर्मुकुलितेक्षणैः ॥ ११९ ॥

तमोऽस्तं दर्शितः पन्थाः सन्तापः क्षपितो हृदि ।

त्वया नश्चन्द्रिकाभाभिराभिः सुदति सूक्तिभिः ॥ १२० ॥

प्रत्यर्पयामि वैदेहीं मानयामि विभीषणम् ।

रामे वैरं विमुञ्चामि प्रमाणं तव शासनम् ॥ १२१ ॥

द्विजेभ्यो दत्तमभयं देवेभ्यश्च कृतं नमः ।

अद्याकृष्टं परस्त्रीभ्यस्तवादेशान्मया मनः ॥ १२२ ॥

उशन्ति गृहिणीमर्थं मनुष्याणां मनीषिणः ।

मन्दोदरि दशग्रीवः समग्रो भवतीमयः ॥ १२३ ॥

त्वमङ्गानि त्वमसवस्त्वमात्मा च मनश्च मे ।

त्वमन्तश्च बहिश्च त्वं त्वन्मयोऽयं दशाननः ॥ १२४ ॥

त्वत्प्रसादे ममोल्लासस्त्वत्क्रोपेऽपि कुतूहलम् ।

त्वत्प्रागल्भ्ये रतिः कापि त्वन्मौग्येऽपि घना मुदः ॥ १२५ ॥

त्रिजगद्विजयक्लेशं बाहवो विस्मरन्ति मे ।

निमज्ज्यामृतशीतेषु त्वदङ्गेषु वरानने ॥ १२६ ॥

इत्यादिकं स कामार्तः सत्यानृतमुवाच ताम् ।

वञ्चयन्ति विदग्धा हि येन तेनापि योषितः ॥ १२७ ॥

ततः स निष्क्रम्य बैली बलं ज्ञातुं वनौकसाम् ।

रहासि प्रहिणोति स्म मन्त्रिणौ शुकसारणौ ॥ १२८ ॥

अन्तं ययौ न योधानां नायुधानां न वर्मणाम् ।

न खरोष्ट्रगजाश्वानां न च सारार्थसंपदाम् ॥ १२९ ॥

हेमाद्रिवलयाकारान् प्राकारान् परितुष्टुवे ।

कृतक्रूरैकवाट्यां द्वारि द्वारि दृशं ददौ ॥ १३० ॥

१. CD विरम्य । २. A माश्वा । ३. A न्तु । ४. A ज्ञा । ५. A र्तिः । ६. BC छरावर्णि ।

७. A सज्ज ।

नाचिन्त्यत्परास्कन्दं मन्दधीः परिस्वार्तुं सः ।
 लङ्घिताम्बुनिधेस्तस्य कपेर्विस्मृतवानिव ॥ १३१ ॥
 ददर्श दुर्निमित्तानि दुःस्वप्नानन्वभूद्बहून् ।
 आरेभे न प्रतीकारं दर्पदोषाद्दशाननः ॥ १३२ ॥
 वक्ष्यन्ति माममर्यादमनार्यं वा मनीषिणः ।
 आरब्धरावणवधं साधुकारिणमेव वा ॥ १३३ ॥
 त्यजामि वा देहमिमं तपस्तीव्रं चरामि वा ।
 कं पृच्छामि क्व गच्छामि गहने कृत्यसङ्कटे ॥ १३४ ॥
 किमार्यं धनदं यामि किं तिष्ठे परमेष्ठिने^१ ।
 मानयामि किमादेशं पुलस्त्यस्य पितुःपितुः ॥ १३५ ॥
 ज्येष्ठमासन्नसंग्रामं गतो मुक्त्वा विभीषणः ।
 इतीदमयशो दीप्तं को मे निर्वापयिष्यति ॥ १३६ ॥
 न मां द्रक्ष्यति सौमित्रिर्ज्येष्ठभ्रातृवधोद्यतम् ।
 सुग्रीवस्त्यक्ष्यति ब्रीडामनुरूपसमागमे ॥ १३७ ॥
 भिन्नसौदर्यमर्यादे मय्युक्तं भ्रातृमर्मणि ।
 रामो दाक्षिण्यनिभृतः किञ्चित्ते न गादिष्यति ॥ १३८ ॥
 धिञ्छामराक्षसमिव त्यजाम्यद्यापि तं न यत् ।
 एकासृग्गन्धसंस्कारं दारुणे^२ दशकन्धरे ॥ १३९ ॥
 इति द्वापरमापन्नस्तां निशामत्यवाहयत् ।
 वेलाङ्के विलुठन्वेलाद्बालशङ्के विभीषणः ॥ १४० ॥
 निश्चिकाय निशाशेषे सौमनस्यमुपेयिवान् ।
 एकाग्रजजिघांसायामग्रजान्तरसंगतिम् ॥ १४१ ॥
 सर्गं प्रहर्तुमकरोद्दोषराशौ दशानने ।
 व्याधावनैकान्तिकतां गतः सोदरतागुणः ॥ १४२ ॥

१. BC तस्तु । २. BC यत् । ३. BCD नि । ४. BC व । ५. BCD दमयुक्ते । ६. C कतत्व-
 संस्कारो । D गन्धसंसारो । B शुक्ष । ७. BC णो ।

व्रज रामं महात्मानं त्यज दस्युं दशाननम् ।

वेलासख्य इतीवोच्चैस्तमूचुर्वीचयोऽम्बुधेः ॥ १४३ ॥

तिष्ठ तिष्ठ दशकण्ठ हन्त्ययं त्वां निकारनिघृणो विभीषणः ।

इत्युदीर्य पुरमैकपैङ्गलीं गन्तुमम्बरतलेन तत्त्वरे ॥ १४४ ॥

अभजत्ततो बुधर्मनोहृदयेन प्रणमन् पुराणपुरुषं हृदयेन ।

गगनाध्वपृष्ठमलमृज्ज्वलकायाः खचरीरलोकत महोज्ज्वलकायाः ॥ १४५ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये मन्दोदरीसमुपदशो नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥

कैवीन्द्रैरुद्धृतं जितमनघशीलैः सुकृतिभिः कलावद्भिलब्धं फलमविकलं स्वाभिलषितम् ।

कृतेन प्रध्वस्तं कलियुगमकाण्डे बलवता कुलेन्दौ पालानामवाति युवराजे वसुमतीम् ॥

किं शीधुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।

दुग्धाब्धिलब्धसुधयापि न किञ्चिदेव यत्नाभिनन्दसुकवेः प्रसरन्ति वाचः ॥

ते मेघमुक्तमपि न स्तुवते हिमांशुं तेषां मनो न रमते मकरध्वजेऽपि ।

सर्वारिवीरविजयप्रसृतप्रशस्तिः श्रीहारवर्षजगतीपतिरीक्षितो यैः ॥

१ CDE तुजयुतोवधि । २. BCDE परनाथपृष्ठतलम् । ३. CD सनो । ४. A omits this sloka. ५. C only reads this sloka. ६. A only reads this sloka.

पञ्चविंशः सर्गः ॥

कालेन तेन हनुमत्कथितप्रवृत्तिः सौमित्रिणा सह पुरस्सरवानरेन्द्रः ।
यात्रां प्रसन्नकरणोऽनुगुणग्रहेऽहि जग्राह रावणसमाप्तिरणाय रामः ॥ १ ॥

प्रास्थानिकः कपिपतेर्मणिं डिण्डिमानामाडम्बरः सडमरोऽम्बरमाततान ।
सर्वादिकन्दरपरिग्रहमेदुरोर्मिर्धर्मान्तसंभव इवाम्बुमुचां निनादः ॥ २ ॥

तस्याथ राघवसरोरुहसौहृदेन पुत्रच्छलादिव रवेर्ध्रुवमागतस्य ।
छेतुं तमो दशसु दिक्षु दशाननाख्यं चेलुः करा इव कडाररुचः कपीन्द्राः ॥ ३ ॥

शङ्खस्वनानुपदमुज्झितसर्वकार्यैर्निर्यद्भिरग्रसरयूथपयूथपेन्द्रैः ।
पूर्वाधिवासगिरिकन्दरसंस्थ एव तारस्ततारैः तटकाननमम्बुराशेः ॥ ४ ॥

मैन्दो महेन्द्र इव सावरजश्चाल लीलाधृतद्विविदपाणितलस्तदानीम् ।
आसीदथाम्बुनिधिर्मार्गधरातिरिक्तं नासीरसन्ततिनिरन्तरमन्तरिक्षम् ॥ ५ ॥

निश्चक्रमुर्निकटसंख्यरसादसंख्यास्सेनास्तयोरवनिमेव निमज्जयन्त्यः ।
भिद्योद्धयैर्योर्नवधनागमपूरवेर्गादुदामडम्बरतरङ्गरवा इवापः ॥ ६ ॥

संघट्टपिष्टतटालतमालखण्डैः तेने बलैः शतबलैः सकलो महेन्द्रः ।
आमूलकम्पशिथिलाश्मनिवेशबन्धो^{१०} विन्ध्यः पृथुं भैरवमसोढ न वाहिनीनाम् ॥ ७ ॥

प्रष्ठप्रधानकपिसंहतिसङ्क्रुष्टायां तस्यां ममुः ककुभि केसरिणो न सेनाः ।
सौजन्यशीतलमुखोऽपि सुतोऽञ्जनायाः प्रोत्सारणां गुणगणैरकरोत् प्रदीप्तैः ॥ ८ ॥

मध्येवरप्लवगनागचमूसहस्रं सस्त्रे सहस्रकरभासुरवक्त्रभासा ।
तत्पूर्वसंभ्रमपरिग्रहमुक्तमार्गानि^{११} मार्गाद्रिसानुषु हरीन् हर्षता गजेन ॥ ९ ॥

तुल्यं गवः प्रसरति स्म जलस्थलाभ्यां वलगन्महीगगनयोर्गवयो जगाम ।
पृथ्वीभृतामचलदुन्नमितात्मशृङ्गः शृङ्गाणि भूमिसमतां गमयन् गवाक्षः ॥ १० ॥

१. CD गा । २. A स्तुमुलनिर्द्धर । ३. BD न । ४. B घर । ५. AC क्त । ६. A. स्ते । ७. A च ।
८. AC मेदा । ९. BCD वनसदाम् । १०. A द्रो । ११. AB न्ययपृथोर्भै । १२. A सिंहाः । १३. B भुक्त
CD युक्त । १४. BCD सह ।

प्रापत्पुरः कनकभक्तिलसत्किरीटः काष्ठामुखानि मुखकालिकया विलिम्पन् ।
 नीलो दवाग्निरिव विन्ध्यवनाहितांचिःसंभिन्नधूमवलयो मलयोपकण्ठम् ॥ ११ ॥
 दूरप्रकाशदशनालिवलाकिनीभिराकेकरेक्षणमरीचिसट्यताटिद्भिः ।
 आतस्तिरेऽद्विवनमार्गतलाधिकाभिः खं कालिकाभिरिव जाम्बवतश्चमूभिः ॥ १२ ॥
 ऋक्षैः कचार्धनिचितारुणभीषणाक्षैरन्वीयिरे हरिभटाः स्फुटकेसरास्ते ।
 भस्मोत्करैरिव विलम्बितविस्फुलिङ्गैः कक्षाग्रयः प्रसृतलोलशिखाकलापाः ॥ १३ ॥
 एके विनिद्रकनकाम्बुजगर्भगौरैरन्ये नवोदितविरोचनविम्बताम्रैः ।
 केऽपि प्रवालपटलीपरभागचौरैः केचिच्च भिन्नकुरुविन्दशिलैर्भिरामैः ॥ १४ ॥
 केचिद्गजाङ्घ्रिकुसुमोत्करतुल्यवर्णैः केचित्प्रकामविलसद्भिरिकार्णिकाभैः ।
 केचिच्च केतकशिखाशुचिराग्निजालैः केचिच्च रुद्धशरकाण्डविपाण्डुगण्डैः ॥ १५ ॥
 एकेऽम्भगर्भहरितैरपरेऽञ्जनीभैरन्ये निरभ्रगगनोदरसंनिकाशैः ।
 केचिद्विचेलुरलिकोकिलकान्तिनीलैर्वक्त्रैः प्लवङ्गपतयैः पतगेन्द्रवेगाः ॥ १६ ॥
 केचिद्युर्विपुलवर्हिकलापकट्टपच्छत्रावलीहासितसान्द्रतमालखण्डाः ।
 केचिच्च धौतविरजोऽशुकवैजयन्तीसन्तानसंहितशरद्वनराजिरन्ध्राः ॥ १७ ॥
 जग्मुः स्थलीभिरुपशैलमनोकहालीः कापेयखेलमपरे परिलोलवन्तः ।
 साधारणाध्वसुलभोपगमाभिरियुरद्भिः करामलकतुल्यतर्लाभिरन्ये ॥ १८ ॥
 जाताः स्थलानि सरितः सरितो मरुणिं रोधांसि रुद्धवर्नवैणिरयाणि पेतुः ।
 आसन् कियन्त्यपि रजांसि च मार्गशैलाः सेहे भरः स धरया न हरीश्वराणाम् ॥ १९ ॥
 अन्योन्यसंघटनखेलविलासपत्राः पुत्राख्ययौऽऽत्मसु महीतलगोचरेषु ।
 ब्रह्मादयः परमदेवगणास्तदानीं तेरुस्त्रिविष्टपरुहां प्रसवं तरुणाम् ॥ २० ॥
 आघ्रातवज्रधरैर्वीर्यविशेषगन्धैरुत्कन्धराय चलते महता बलेन ।
 तेने मिथः प्रमदमूर्छितंगीतवाद्यैर्विद्याधरैर्वियति मङ्गलमङ्गदाय ॥ २१ ॥
 रामश्चाल मसृणं सह लक्ष्मणेन दूरीचकार ककुदानि वलीमुखेन्द्रः ।
 साधारणश्रमजुषामुपकण्ठमीयुस्तेषामुपान्तनलिनीसुहृदः समीराः ॥ २२ ॥

१. A द्रता । २. D रा ३. A खा ४. A हि. ५. CD स्म ६. BC-पिरेणु । ७. D पतङ्गगतयः ।
 ८. CD रा । ९. BCP तामुस्सु १०. A तल ११. AB विशाल्यन्तः पुत्राख्यया CD विलासपत्नः ।
 १२. D मद ।

चक्रुः स्वयं सहृदया हरयो विविक्तं धीरो वनान्तमरुदन्तिकमाजगाम ।
 रामोऽवतीर्णविरहाधिरिवादरेण पृच्छन्नियाय हनुमन्तमुदन्तशेषम् ॥ २३ ॥
 नात्यादरेण जगृहे फलमङ्घ्रिपाणामासेदिरेऽतिरभसान्न च पुष्पगन्धाः ।
 सोऽध्वा न खेदमकरोत्कपियूथपानामध्यक्षरामचरितामृतनन्दितानाम् ॥ २४ ॥
 छायाः फलानि कुसुमानि पलाशवन्ति ज्ञात्कारवन्ति गिरिनिर्झरिणीजलानि ।
 संवेगिनेव सहसा दधिरेऽन्तिकेषु रामानुवृत्तिसुकृतेन हरीश्वराणाम् ॥ २५ ॥
 तास्ताः पुरोगमृदिता मृगपक्षिजातीरुद्दिश्य दाशरथिना ददृशे सुषेणः ।
 तावानथ प्लवगचक्रभरः स चक्रे वक्रं तृणाग्रमपि नाध्वसु दक्षिणेषु ॥ २६ ॥
 नेशुर्नितान्तमुभगा अपि चन्दनालीस्त्यक्त्वा वितीर्णनिजवेष्टनमार्गचिह्नाः ।
 पर्यायसंनिहितजैत्रमुखारवेभ्यः तेभ्यो भयान्मलयसानुषु पन्नगौघाः ॥ २७ ॥
 मा भैष्ट तिष्ठत यथासुखमेष पश्चाद्देवो दयालुरपगच्छति गायतोच्चैः ।
 इत्यादरोन्नमितपाणितला वितेनुः विश्वासमध्वदनासु वनौकसस्ते ॥ २८ ॥
 ते मुक्तधैर्यनिगडा इव चूतषण्डेष्वकर्ण्य क्रोकिलरवं हरयो ववल्गुः ।
 रामोऽभवन्नपुणलक्ष्मणलक्षितार्तिः तं दक्षिणानिलगुरुं गिरिमीक्षमाणः ॥ २९ ॥
 तासु स्थलीषु ललितासु लतासु तासु तासु प्रसन्नतरवारिषु वाहिनीषु ।
 सौमित्रिसंभ्रमनिवेदितवेदनौघो रामः प्लवङ्गपतिभिश्चकितैः परीये ॥ ३० ॥
 निस्त्रांसनायकमर्यः मलयापगानां रामानुगाः प्रेततमध्वरसार्दपश्यन् ।
 तं शुक्तिसंपुटशतैः पयसः प्रचारमावर्ज्यमानमलसैः पुलिनोदरेषु ॥ ३१ ॥
 तीरान्तिकेष्वपसृताम्बुषु ताम्रपर्ण्यास्तैः सस्मितं ददृशिरे हरिवीरवृन्दैः ।
 ज्योत्स्नानातिशीतविशदां मुहुरुत्पिबन्तो मुक्तारुचं मरिचखिन्नमुखाश्चकोराः ॥ ३२ ॥
 केचिच्छूर्वांसि मुरलोर्मिरवैरधुन्वन् केऽप्यस्पृशन्नगनदीसलिलं सलीलम् ।
 स्रोतस्सु केऽपि दृशमुत्सुकिनो वितेरुः तीरोपलाहतिविवर्तिषु वेत्रवत्याः ॥ ३३ ॥
 रेमे रभः शिखरमृक्षवतोऽधिरुह्य रम्भो विलोक्य मुमुदेऽम्बुधिकूलरम्भाः ।
 तास्ताश्च दर्दुरनितम्बभ्रुवोऽवगाह्य गन्तुं गृहाय रभसो^{१०} रभसं मुमोच ॥ ३४ ॥

१. C वि । २. A तप्यसान्व । ३. D चक्रं मृणालमपि । ४. A निविष्ट । ५. D वारि । ६. A जु ।
 ७. D क्षा । ८. A लम् । ९. A प । १०. BCD वशा । ११. CD का । १२. BCD वीरान्तरे । १३. D
 योस्ताति । A. ज्योत्स्नेति । १४. CD पित्र १५. CD चयैरधि । १६. BCD निरीक्ष्य । १७. B शरभो ।

दातुं^१ शशाक वनवासवनस्थलीषु नाहर्तुमाशु नयनेन्द्रियमिन्द्रपौत्रः ।

रामप्रयोजनरसः स महानहासीद्यच्चन्दनो मलयचन्दनकाननानि ॥ ३५ ॥

वेलाटैवीयवनिकाजनिनान्तरस्य शुश्राव घोषमुदयेः शरभो गभीरम् ।

आरब्धनृत्तमिव तं लहरीभिरारादारुह्य सहस्रमृषभः प्रसभं ददर्श ॥ ३६ ॥

अन्योन्यमुत्कलितकेलिरसाः कथाभिरज्ञातलङ्घितविशङ्कटविन्ध्यपादाः ॥

आशंसिताहवमनोरथमध्वनोऽन्तमीयुः क्लमानुदयकान्तमुखाः कपीन्द्राः ॥ ३७ ॥

निन्युर्निविश्य कियतीमपि केऽपि वेलामेलासु गाढफलसौरभनिर्गमासु ।

केचिच्च पाकमुखरीकृतबीजकोशान् जातिदुमान् दुधुविरे कपयः कराभ्याम् ॥ ३८ ॥

केचित् क्षणार्धमभजन्त भुजङ्गवल्लीः केचिल्लवङ्गमुकुलीनि शनैरचिन्वन् ।

केचिच्च धूलिपटलेन मिथः सलीलमघ्नन् घनेन घनसारवनस्थलीनाम् ॥ ३९ ॥

तेन क्रमाद्विकचकाञ्चनकेतकीकं नैकक्रमोन्नतनिरन्तरनारिकेलम् ।

रेमेऽवलोक्य रघुनाथपुरोगमनां पूगेन पूगवनशालि समुद्रकूलम् ॥ ४० ॥

ऊचुः पुरः प्रतिहतप्रसरास्तदानीमेतांवदेव वतं तत्त्वमिदं महीति ।

आश्चर्यमापुरवलोक्य पुनः कपीन्द्रास्तामम्भसश्च नभसश्च महाविभूतिम् ॥ ४१ ॥

क्वाशाः क्व भूः क्व गगनं क्व वनं क्व शैलाः कीर्णं पुरः सलिलमेव किमुत्तरङ्गम् ।

किं नः क्षमं कथमनेन गतो हनूमानित्याकुलं कपिकुलं सहसा बभूव ॥ ४२ ॥

स्तोमः स रामचरणान्तजुषां कपीनामन्योन्यमद्भुतरसाकुलमीक्षमाणः ।

ऊर्मिप्रणुन्नमणिसंकुलकूलमध्यमैर्ध्यास्त शीकरकणाचितकेसरौघः ॥ ४३ ॥

लभ्या कथं जनकराजसुतेति लक्ष्मीर्विध्यः कथं स च दशाननकालकूटः ।

इत्युत्सुकाः सलिलराशितटे निषेदुस्ते वानराकृतिभृतस्त्रिदशप्रवीराः ॥ ४४ ॥

दूरावनम्रतटसंमुखशङ्खयूथः शङ्खेन्मुखेभमकरावलिवीक्षिताशः ।

तेन प्लवङ्गपतिसैन्यमहाभरेण दोलायमान इव नीरैर्निधिर्जुघूर्णैः ॥ ४५ ॥

तानाकिरन् पृथगुदीरितजैत्रवेर्गानाशीःप्रदानसदृशंप्रतिघातघोषाः ।

आचारलाजविसरैरिव शीकरौघैः वृद्धाः समुद्रलहरीवनिर्ताः कपीन्द्रान् ॥ ४६ ॥

१. BCD दत्तं । २. A जानुः । ३. A तटो । ४. BU त्य । ५. A कूटाः । ६. BCD क्रमानुदित-
कान्तिः । ७. ABC महती । ८. BC कुसुमा । ९. B नन्दन यूथपा । १०. BD तव । ११. BCD मङ्कमन्धेरः ।
१२. A तोय । १३. BC षा । १४. A खसहक् । १५. A ततयः ।

कर्तुं प्रियं रघुपतेः स तदाऽध्यवास वेलातटं निकटदेहभरो हरीशः ।
 मैनाकमम्बुनिधिमग्रमिवानुसर्तुं मेरुर्महीधरसहस्रपरीतमूलः ॥ ४७ ॥
 अन्तः सदर्पविकसत्कुमुदैस्तदानीमुत्केसरैः परिवृतं हरिवीरपद्मैः ।
 पारोन्मुखोत्सुकरघूद्वहैराजहंसमुद्रीवलक्ष्मणमशोभत सिन्धुकूलम् ॥ ४८ ॥
 मीलन्निवास शिशुकाकृतिराञ्जनेयः स्वां जाम्बवान् परिणतिश्लथतां निनिन्द ।
 नीलाङ्गदद्विविदमैन्दमुखा ववल्गुः वीक्ष्याग्रतोऽम्बुनिधिमुग्रजवा युवानः ॥ ४९ ॥
 रामोऽस्मरन्नपि चिरन्तनचेष्टितानि पथुत्सुकत्वमभजज्जलधिं विलोक्य ।
 न व्येति पूर्वजननानुभवाधिवासश्चेतस्यपूर्वविधिभारनिरन्तरेऽपि ॥ ५० ॥
 शेषस्तथैव स तवास्ति तथैव लक्ष्मीः प्रहस्तथाऽहमपि संप्रति को नियोगः ।
 कल्लोलराजिभिरितीव तरङ्गमाली रिङ्गन्नभापत रघूद्वहपादमूले ॥ ५१ ॥
 श्रोतव्यचाटुरसकोमलमञ्जुनादं पादाब्जयोरुपहितोर्चितवीचिहस्तम् ।
 विस्तीर्णरत्नविसरोपदमम्बुराशिमुन्मील्य दासमिव दाशरथिर्ददर्श ॥ ५२ ॥
 तस्मै तदाऽभिमुखनिर्मलवीचिवीथीविश्रान्तसालसदृशे पुरुषोत्तमाय ।
 आचष्ट चाटुकुशलः स्वयमेव सिन्धोः सारं समस्तमिति वानरचक्रवर्ती ॥ ५३ ॥
 पूर्वैरियानयमखानि तुरङ्गहेतोः पातालमूलमवलोकितुमुद्यतैस्तैः ।
 तत्कारणं सुरसरित्पयसामपूरि तप्त्वाऽपरेण भवतोऽयमगस्त्यपीतः ॥ ५४ ॥
 लक्ष्म्याः पितैष तव पूर्वभवप्रियायाः प्रीतो हरः स भगवानिह रेखयेन्दोः ।
 इन्द्राय सात्वमिभरत्नमसावसूत स्वर्गस्य भूषणमितोऽजनि पारिजातः ॥ ५५ ॥
 पुष्पाति शत्रुमपि दीप्तमुदारभावादेश श्रितं शिखिनमद्भिरजातबाधः ।
 अप्राप्तपक्षविपदां कुपितादपीन्द्रादत्रासते शिखरिणामभयं कुलानि ॥ ५६ ॥
 अन्तर्भवन्ति पयसां पृषतेषु मेघाः पूर्णस्स्वलन्ति माणिरश्मिशिखासु भासः ।
 भङ्गोदरेषु विहरन्ति महाभुजङ्गाः शैलास्तिमिङ्गिलतलेषु ललन्त्यमुष्मिन् ॥ ५७ ॥
 अस्याधिगच्छति न कोऽपि तलं जलानामस्यान्तरीपमवनिः परितोऽयमेव ।
 एष स्ववैभवमदोत्कलिकाविलोलः प्रेङ्खत्यजस्रमधिरोढुमिवोपरि द्याम् ॥ ५८ ॥

१. A वि । २. BD क । ३. D हरीश्वर । ४. BD गता । ५. A मन्द । ६. A च्छि । ७. AC हयस्य । ८. C लो । ९. A सृष्टः । B पूष्णस्तुलन्ति । D पूर्णास्तुलन्ति ।

उद्वेलदुर्ग्रभुजगाङ्गदवीचिवाहुः वेलोच्चलचुमुलतोयरवाट्टहासः ।

चन्द्रान्तलग्नपृथुफेनकपालमालो लीलामयं हसति पर्वसु भैरवस्य ॥ ५९ ॥

रोधस्यजस्रमयमोघरवो नदीनां मेघारवोऽयमुपरि प्रणयप्रगल्भः ।

वीचीरवस्तुमुल एष तथापि तूष्णीमास्तीर्य सर्वककुभः स्वपितीव सिन्धुः ॥ ६० ॥

पश्य प्रसीद विषमोलसदङ्कुरालिरोचिष्णुविद्रुमकदम्बकमम्बुराशौ ।

मीनौघपद्मतिविशेषलसत्कठोरसंस्थानभेदशतशालि मधोरिवासृक् ॥ ६१ ॥

आमृष्टशङ्कुर्गविकर्तनवज्रपाणिब्रह्मादिकत्रिदिवसन्नपरम्परस्य ।

निष्कम्पनिर्मलपयःपटलस्तवायं निद्रालयः प्रलयकालनिराकुलस्य ॥ ६२ ॥

गव्यूतयोऽस्य कतिचिन्नयनांशुगम्याः श्राम्यत्यमुष्य कलयद्विश्रुतां मनोऽपि ।

अस्योदितानि पुनरागमसंहिताभिर्द्वीपान्तराणि मम गोचरतां गतानि ॥ ६३ ॥

अत्र त्रयीमनुससार पुराणमीनः कूर्मो महीमिह निविष्टतनुर्विभर्ति ।

अस्मिन्नसावसुरभारभरान्निमग्नां गामुज्जहार परिगृह्य महावराहः ॥ ६४ ॥

शून्यासु दिक्षु विपुले तमसि स्वयभूः विश्वं सिसृक्षुरिममेव ससर्ज पूर्वम् ।

तस्याथ बीजपरिषेकनिदानमन्तर्निर्वर्ण्यते स्म जगदण्डमिहैव हैमम् ॥ ६५ ॥

अत्रोदयास्तमयभाजनमंशुमाली सोमोऽस्य वल्लभ इतीव शिवस्य मूर्ध्नि ।

अस्यान्तमेकमधिगम्य कमप्यगम्यं मीलत्यचिन्त्यमहिमा भगवाननन्तः ॥ ६६ ॥

मेघाः किरन्ति जलमस्य भुवि स्वनन्तः सोऽस्तीह मूलमणिरत्नधरास्वनन्तः ।

आस्मिन् पतन्ति पयसामविराममोघाः श्लाघागिरोऽत्र विदुषां सुतराममोघाः ॥ ६७ ॥

शश्वद्विगम्बरपरिग्रहभीमवर्ष्मा वलगत्ययं विशदशीकरमुत्तरङ्गः ।

विस्रंसिभस्मकणकर्बुरलोलपाणिः कल्पान्तकाल इव शम्भुरमुत्तरङ्गः ॥ ६८ ॥

उद्यन्त्यमी निकट एव महातरङ्गाश्चित्राश्च सत्त्वगतयः स्फुटमुद्भवन्ति ।

दूरादिह क्रमजिताखिलभूमिदोषे निष्कम्पमेकममृतं परमाविरस्ति ॥ ६९ ॥

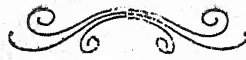
आयस्तनीलमणिकुट्टिमकोमलानि केचिद्विशन्ति हृदि मे^६ भगवन्नमूनि ।

वारीणि विद्रुमरुचिच्छुरितानि सिन्धोः सन्ध्याभ्रभिन्नशरदम्बरविभ्रमाणि ॥ ७० ॥

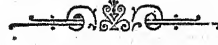
१. BD सु । २. CE मीनोऽय । ३. B अम् D लम् । ४. D पृष्ठगन्ध । C शङ्कसत्वर A सत्वर ।
५. CA कश्चिद्वि । ६. BCD दये । ७. A न्याशु । ८. D डम्बरा ।

अन्तर्गताहिरिपुरत्नरुचिच्छटानामभ्युद्रमेन परितो हरितोर्मिजालः ।
 आश्चर्यमर्पयति चेतसि दृश्यमानः सञ्जातबालतृणराजिरिवाम्बुराशिः ॥ ७१ ॥
 आदिश्यतामरिपुरीपरिखात्वभाजः किं युज्यते जलनिधेः प्लवगोत्तमेभ्यः ।
 गत्वाऽस्य पारमधुनोपगतो हनूमान् विस्रब्धमन्यदपि शाधि सहास्तवामी ॥ ७२ ॥
 इति वचनमुदारं वासरेशः सुतस्य श्रुतिपथमिव नेष्यन्नन्तरिक्षाल्लम्बे ।
 रघुपतिरुदतिष्ठत्सौष्ठवोद्भेददत्तप्रियसखपरितोषः प्रस्तुताचारहेतोः ॥ ७३ ॥
 इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये समुद्रसन्दर्शनो नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥

न त्यागशक्तिमधिगच्छति कश्चिदर्थी नास्त्येव विक्रमगुणस्य समः सपत्नः ।
 अर्था विशन्ति पथि यस्य धियश्च शास्त्रमेकः स विस्मयकरः परचक्रभीमः ॥

षड्विंशः सर्गः ॥

अथ वासरान्तविधिमम्बुनिधौ विततान दाशराथिरेकमनाः ।
 चरमं पुवङ्गपातिमित्यवदद्विनयान्तं वियति तारकिते ॥ १ ॥
 विधिवद्विधिः पुवगराज तैतः कृतमाह्निकं प्रियसखाः सुखिनः ।
 इत आस्यतामुदधिरस्यति नः कृपणोऽतिथीनिव समीपजुषः ॥ २ ॥
 अयमुच्चलत्युडुपतेरुदयान्मम दूरमाधिरिव नीरनिधिः ।
 अनयोर्ययाय समवैहि सहैरसहस्तवाहंमुपदेष्टुमपि ॥ ३ ॥
 मितमित्युदीर्य विरराम विश्रुर्विमनाः ससाद पुलिने शुचिनि ।
 नुनंदुस्तदङ्गकमनङ्गशराः शशिनीव चुम्बितनिशे निशिताः ॥ ४ ॥
 विससर्ज धैर्यमनिवार्यमनोभवरोषरोपितमहार्तिरयः ।
 न जुगूह लक्ष्मण इव पुवगेष्वपि तत्क्षणं रघुपतिः किमपि ॥ ५ ॥
 अयमस्मि देव तव तल्पगृहं निगृहाण रावणमुपैहि पुनः ।
 मुखमुद्रभार शशिविम्बनिभादिति वक्तुकाम इव तं जलधिः ॥ ६ ॥
 पिदधे महीमभिजगाम दिशः प्रसरैरपां गिरितटीरहरत् ।
 पारञ्चिञ्चति स्म चिरमूर्म्यधरैर्दिवमर्षितेन्दुसुमुखीमुदाधिः ॥ ७ ॥
 प्रससार शुक्तिपटपङ्क्तिपुरस्सरमम्बु कम्बुकुलसंवालितम् ।
 विससार बालधिभिराद्रिपटैर्झटिति पुवङ्गमकुलं परितः ॥ ८ ॥
 नवकौमुदीरभसवेगवशादवहत्तथाऽम्बुनिधिरुत्कालिकाः ।
 कलुषैर्मुखैः प्रतिययुः सरितः प्रभवस्थलीस्त्वरितमेव यथा ॥ ९ ॥
 सरितो यतीरनुबबन्ध रसन परिहासवानिव समुल्लसितः ।
 व्यवृत्तचिरेण परिगृह्य निजस्थितिभेदभीत इव सिन्धुपतिः ॥ १० ॥
 सुवृहद्यशोमृतरसेन तटप्रतिशायिनि पुवगदेवसमे ।
 स्वयमर्पितात्मवपुषा मथनं शशिमन्दरेण जलधेर्विदधे ॥ ११ ॥

१. A ग । २. D न । ३. A रा । ४. BCD नुदयतेनु । ५. BCD खे सहसा सहो । ६. A विमले
 ७. A तुतु । ८. तोडुप C तैन्दव । ९. BCD रुद्धगतै or राशुगतै । १०. BCD अपिब । ११. C धि ।

तुहिनांशुतत्प्रतिशरीरभृतोर्विततोडुफेनलवयोः परितः ।
 न तदा रघूद्वहसमाजबुधैर्वुधेऽन्तरं गगनसागरयोः ॥ १२ ॥
 रविनन्दन स्थगय चन्द्रमसं मम पश्य संप्रति सुधेति सखे ।
 अयमन्तरूढकलुषः क्षिपति स्मरबाणवर्त्मसु विषं विषमम् ॥ १३ ॥
 किममीभिरम्बुजदलव्यजनैः किममीभिरार्द्रकुसुमप्रकरैः ।
 मम तापहेतुममुमेव विधुं तुद बालिपुत्र बलवानसि चेत् ॥ १४ ॥
 इयमृशराज रजनी न भवत्यहरेव रौद्रमिदमुत्तपति ।
 वर्तं कौमुदीति मृगतोयमिमास्तरलीकरोति जलराशितटीः ॥ १५ ॥
 नल किं मृणालशकलाभरणैर्मणिभिः फलं किमपि नील न मे ।
 कुमुद प्रयच्छ हृदि पाणितलं विरहानलः शतवले बलवान् ॥ १६ ॥
 मनसः सुषेण विषमो दवथुर्वितथा वपुष्युदकयुक्तिरियम् ।
 अयमुन्मिषत्कुमुदगन्धकटुः पवनः प्रवाति कथमुच्छसिमि ॥ १७ ॥
 कियती निशौ निषध यामवती किमितीन्दुरद्य न जगत्त्यंजति ।
 त्वरयार्य तार सवितारमितश्च्युतचन्द्रिकातपमसौ तपतु ॥ १८ ॥
 पुलिनं विनाकृतमिदं प्रियया मम सार्द्रवालुकमपि ज्वलति ।
 पवमानपुत्र किमवन्ति न मामपि सिन्धुपारलहरीमरुतः ॥ १९ ॥
 इति यामिनीशमहिकोर्द्वैतिभिर्धगिति प्रदीप्तविरहज्वलनः ।
 वदमान एव स मिमिल पुमान् प्रतिपन्नतन्त्र इव चन्द्रमुखः ॥ २० ॥
 निकटं निशाचरपुरं हरयः प्रभुरेष निस्सह इव स्वपिति ।
 अवधाय जाग्रत निशीथवतीमिति यामिकानरुणसुनुरंशात् ॥ २१ ॥
 अथ कुण्डलाङ्गन्दकिरीटमणिद्युतिजालजर्जरितनीलरुचः ।
 निजवर्ष्मरूढपवमानपथानुपतोयदानिव तटिर्निचितान् ॥ २२ ॥
 धृतदीप्तशक्तिमुसलासिगदापरिघाङ्कुशस्वधितिशूलशिलान् ।
 विकरालवक्रनखरप्रकराननरालदीर्घघनकूर्चकचान् ॥ २३ ॥

१. BCD प्रसवेषु मार्गेणपथेषु विषम् । २. D नव ३. BCD वसा ४. A माघवती ५. A गजनय ६. BO मिहिकाद्यु । ७. BCD भास्करिः क्लृप्तगचक्रम । ८. त्व । ९. BCD हरि ।

परिमण्डलारुणविशालदृशो दशनच्छदाभ्यधिकतीक्ष्णैरदान् ।
 जलभिन्नसेतुविषमोच्चनसानसमञ्जसाकृतिविशेषभृतः ॥ २४ ॥
 क्रमनिर्यदूर्ध्वविरलक्ष्म्यान् सिचयान्तचञ्चदनुवातघनान् ।
 प्रतिपन्नभूमिगमनान् गगनाद्वनगोचरा ददृशुरस्त्रभुजः ॥ २५ ॥ कुलकम् ॥
 उदगुस्तदाऽस्त्रभुज इत्युदितप्रतिघाः प्लवङ्गपतयः प्रति तान् ।
 अनुगा हरेरिति कृताञ्जलयो रजनीचराः कपिगणानवदन् ॥ २६ ॥
 त्यजताहवग्रहमुदग्रभुजाः सुहृदो वयं न भवतामरयः ।
 अवधौ भवाम शृणुत प्रचयं विनिवार्यतामयमनीकरवः ॥ २७ ॥
 रजनीचरेष्वनघ एष न किं विदितो विभीषण इति प्लवगाः ।
 प्रततं पतद्दृशशिरश्चरितैर्धृतमस्त्यनेन हि पुलस्त्यकुलम् ॥ २८ ॥
 उचितानुबन्धसरूपाऽग्रभुवा बहु विप्रकृत्य विधुतः स्वपुरात् ।
 परिचिन्त्य भूरि परिपृच्छथ गुरूनयमेति रामचरणौ शरणम् ॥ २९ ॥
 परिबोधनाभिरयमर्थपतेक्ष्युतसोदरत्वमललेपलवः ।
 त्वरतेऽतिशय्य भवतोऽप्यधुना निधनाय तस्य जगदेकरिपोः ॥ ३० ॥
 परमास्त्रवेदविदयं विजयी विविधाजिरङ्गरचनाकुशलः ।
 कुरुतां कुतूहलमरिष्वनघो रघुनायकस्य पुरतः प्रहरन् ॥ ३१ ॥
 इदमस्त्रमुद्यतमरातिषु वः त्यजत भ्रमं वदत किं कुरुताम् ।
 प्रहरत्स्वपि प्लवगयोधगणा न भवत्सु गच्छति विकारमयम् ॥ ३२ ॥
 अयमुज्झति स्वमपि दोषवशं गुणगौरवात्परमपि श्रयति ।
 बत विस्मयन्नुसरत्यसृजः पशुरेव गन्धमभितो न बुधः ॥ ३३ ॥
 अनवेतैकारणतया कपयः प्रथमं प्रपन्नमनुरूपमिदम् ।
 अधुना तु वत्सलतयाऽनलसाः प्रभुमाशु नः कथयत प्रभवे ॥ ३४ ॥
 विवृणोतु रावणरहस्यशतान्ययमादधातु विजयं भवताम् ।
 विजिगीषुमर्ष्यतपसं भजते न सपत्नकुल्यपरमाणुरपि ॥ ३५ ॥

१. A धि कसिताग्र २. BC लोर्ध्वकवा । ३. C दयितेवपञ्चतघनाविव तान् । A नौ । ५. BD नुपेत ।
 ६. A ए ।

कपयस्तदोमिति गिरः सकलाः परिगृह्य राघवसमीपमगुः ।
 विदधुर्विभीषणसमागमनप्रचयं च तं सुवचसो विदितम् ॥ ३६ ॥
 अवलोक्य सादरमथार्कसुतं स पुमानुवाच हनुमान् क्व सखे ।
 अयमस्मि दास इति सोऽभ्यवदद्विदितक्षपाचरकुलप्रचयः ॥ ३७ ॥
 नियमात्प्रभोः स रभसोपगतः पुरदाहपर्वणि मुदृष्टचरम् ।
 मुमुदे सगन्धमिव गन्धवहप्रभवो विभीषणमुदीक्ष्य चिरम् ॥ ३८ ॥
 तमुपानिनाय जनकेन्द्रमुतावचनात् प्रतीतचरितं प्रभवे ।
 कथितोपसर्पणनिमित्तमथ प्रथमानभक्तिरसमास्यरुचा ॥ ३९ ॥
 प्रणनाम रामचरणौ हनुमद्विनिवेदितोपनतिहेतुरसौ ।
 रजनीचरः सुचिरमादरवानधिपृष्ठमेनममृशद्भगवान् ॥ ४० ॥
 अवदाद्विद्वस्य च वयस्यमसौ भवतः श्रमादैवकरे विधुते ।
 कुलमुज्ज्वलत्वममुनाऽस्रभुजामुपयास्यति प्रकटसारतया ॥ ४१ ॥
 लवणोदधेरिव सुधाकिरणं कनकारविन्दमिव पङ्क्तलात् ।
 अवदातशीलमवगच्छ सखे पिशितात्कुलादुदितमार्यमिमम् ॥ ४२ ॥
 इयमंशुमालिसुत रत्नवती जगती न कुत्र सुकृती यदयम् ।
 अजनिष्ट विष्टपबुधोऽस्रभुजामपि घोरकल्मषनिधौ भवने ॥ ४३ ॥
 वत वत्सलक्ष्मण इवोपनते सुहृदि त्वयीव सुबहुप्रणये ।
 सहसैव विश्वसिति शत्रुकुलादपि मे समागतवतीह मनः ॥ ४४ ॥
 अभिषिच्यतामुचित एष पदे पयसा मुदा जलनिधेरधुना ।
 चिरमाविरस्तु कपिचक्रपुरस्कृतिधौतरावणनिकारमलः ॥ ४५ ॥
 श्रुतमुक्षराट्प्रभृतयः सचिवाः स्वमुदीर्यतां हरिभटाः स्फुरितम् ।
 परवानतीव जन एष भवत्स्ववधार्य शिष्ट सुविचिन्त्य मिथः ॥ ४६ ॥
 भगवन् प्रमाणमिह वायुसुतो विचिकित्स्यते किमिव तूर्णमयम् ।
 उपगृह्यतामुपरतः स रिपुर्निभृतानि सूचयति मर्मविदि ॥ ४७ ॥

१. BCD वहनप्रभवः पुरतो २. A वयसः । ३. BC दि । ४. C वृ । BD वृ । ५. A प्रविबुधा ।
 ६. A जन ७. BC D धुनैवजलधेरमुना LBCD omit this stanza.

इति वादिनः प्रमदकण्टकिताः परितः परिच्छदविशेषभृतः ।
उपसेदुरीशमिव तं निकपातनयं तदैकमतयः कपयः ॥ ४८ ॥

प्रणयप्रवृत्तसकलात्मकथाः कथयां वभूवुरतिगूढमपि ।
अथ ते समानकरणीयरसाः सहसाऽब्धिपारमधितत्त्वरिरे ॥ ४९ ॥

समकालमेव जलराशिममुं मम सैन्यमेतदभियाति यथा ।
नल शिल्पवानसि कुरुष्व तथेत्यवदद्विधानतरलोऽधिपतिः ॥ ५० ॥

घटयामि सेतुमहमत्र नगैः पुवगेश विश्वसिहि यातु निशा ।
प्रहिणु क्षितीध्रहरणाय हरीन् प्रहरान्तरे तरसि राशिमपाम् ॥ ५१ ॥

इति विश्वकर्मसुतसंश्रवणात् प्रमुदः पुवङ्गमपतेरपतत् ।
स्ववलेषु दृष्टिरतिहृष्टिकरी कमलेषु दीप्तिरिव चण्डरुचः ॥ ५२ ॥

अवदच्च तानुपसि यूथपतीन् व्रजताहरध्वमविलम्बमिति ।
गुरुदुष्कराद्भुतविधिप्रवणा लवणाब्धिवन्धनसहानचलान् ॥ ५३ ॥

जगृहस्तदोमिति चमूपतयश्चतुराः शिरोभिरधिपस्य वचः ।
मुमुचुर्मुखैश्च ककुभः सपदि क्षणदानुरागमरुणच्छुरिताः ॥ ५४ ॥

अयमावयोर्दहनवाणहतः सहसैव शोषमुदधिर्ब्रजतु ।
रचयाव संक्रममिषुप्रकरैरथवेह यान्ति किममी कपयः ॥ ५५ ॥

इति रामलक्ष्मणवचस्यवदत् कपिराट् किमद्भुतमिदं युवयोः ।
स्वयमेव सत्स्वभिसरेषु नतु प्रथमं परिश्रमजुषः प्रभवः ॥ ५६ ॥

अथ चेलुरुच्चलितवालधयः कपयो नभस्यपसरत्तमसि ।
प्रमुखेऽङ्घ्रि संनिहितवन्धभयादिव सिन्धुराणिभृतभावमगात् ॥ ५७ ॥

प्रशशंस दाशरथिरुन्महसः सह लक्ष्मणेन कपियोधगणान् ।
पुवगेश्वरस्य सुहृदर्थरसः स विभीषणस्य विततान मुदम् ॥ ५८ ॥

चरमं ययुः प्रणयिनः कमलान्यभिहृत्य रामचरणाब्जतलम् ।
प्रथमं समुद्धृतमहीध्रकुलाः स्थपतिं पुवङ्गपृतनापतयः ॥ ५९ ॥

हरिवीरवृन्दसकलाङ्गहतान् परिगृह्य पाणितलयोः कलया ।
 जनितेन्द्रजालमचलानुदधौ निदधे नलस्तरलमीनकुले ॥ ६० ॥
 निपतन्ममज्ज न गरिष्ठमपि प्रचचाल न क्वचिदलग्नमपि ।
 अभिकामसंपदमतीत्य वभौ नलशिल्पसंनिमित्तमद्रिकुलम् ॥ ६१ ॥
 अतिशातमूक्ष्ममतिवासिमुखः शिखराणि संस्थितिसमान्यकरोत् ।
 न जहार कालमणुमप्यचलैर्जलधिं ववन्ध सुरशिल्पिसुतः ॥ ६२ ॥
 च्युतसङ्कटत्वविकटत्वकथाः सुपथाऽऽशु तेन नलशिल्पभुवा ।
 अजयन्नजातपरिखेदकणाः कपयः कृपीटनिधिमैकपदे ॥ ६३ ॥
 बलितूर्यभिन्नसुरवन्दिरवां हविषा करम्बितनृमांसचरुम् ।
 शुचिरत्नरश्मिचयमध्यलसद्रिकरालकालपिशिताशिरुचम् ॥ ६४ ॥
 बहिरप्यजस्रमभिरामशतैर्दिशतीं दृशोर्निगडबन्धमिव ।
 प्रतिरुन्धतीं प्रतिगृहं प्रभया नभसो^१ विनिर्गमपथं परितः ॥ ६५ ॥
 सनवच्छदामरुणरत्नकरैः कुसुमोत्तरां शशिमणिद्युतिभिः ।
 फलशालिनीमुपरि हेमघटैरटवीति रोपितमतिं पुरतः ॥ ६६ ॥
 विपुलोत्पताकधवलाश्रमगृहामुरुहेमसालपरिवेषवतीम् ।
 मणिवप्रदीप्रपरिखावल्यां विमलान्तसंसरणरत्नभुवम् ॥ ६७ ॥
 अगृहीतकालनियमां कुसुमैः सलिलैः सदोढकमलप्रणयाम् ।
 विभवैः समन्तमुलभातिभरैरनपेक्षिताश्रयविशेषगुणाम् ॥ ६८ ॥
 अधितोयराशि गिरिशृङ्गन्तटे घटितां महेन्द्रपुरवर्धकिना ।
 भवमध्यभाजि गुणजालमयीं धियमात्मनीर्वि^२ विभुनाऽहमिति^३ ॥ ६९ ॥
 प्रतिवारि जातकनकाम्बुरुहां प्रतिशाखि मारकतमूलदलाम् ।
 प्रतियातुधानभवर्नान्तलसत्परिमाणं शून्यपरिवारैर्चयाम् ॥ ७० ॥
 निजकान्तिमग्नसकलप्रचयामवधानलक्षितललामर्चयाम् ।
 असकृत्कराग्रपरिमृष्टदृशो ददृशुर्दशाननपुरीं हरयः ॥ ७१ ॥ कुलकम् ॥

१. A निशात । B तिशीत शुक्ल २. BCD वसां ३. A मन ४. BC हि । ५. A धु । ६. B ने
 ७. BCD ताहसति । ८. D विभवान्त । ९. BCD णाम । १०. A प ११. BCD लवा ।

मणिरत्नसानुषु निवेशसहं सह तैर्वलीमुखचमूपतिभिः ।
 अचलद्विभीषणमतेन शनैरचलं सुवेलमनु दाशरथिः ॥ ७२ ॥
 विनिवेश्य तत्र निजमूनुवलं सकलं प्रकाशितसमस्तगुहः ।
 स्वयमंशुभिः कतिपयैरपरं गिरिमध्युवास दिवसाधिपतिः ॥ ७३ ॥
 शिखरान्तगैरपि^१ सवेपथुभिः कपियूथपोद्गममयो मयुभिः ।
 ददृशे दशाननपुरस्य^२ शिखिप्रतिपन्नमूल इव सोऽवनिभृत् ॥ ७४ ॥
 असमोऽयमेव महिमाऽस्य गिरेः स जगाम यत्प्लवगसैन्यभरः ।
 भृशमार्चितैतदुपकण्ठतलः स्थलकाञ्चनाम्बुरुहखण्डतुलाम् ॥ ७५ ॥
 शिखराणि मूलमुपकण्ठतटीरटवीश्च वीक्ष्य विततस्तुतिभिः ।
 अपि शीलितामरनिकेतनगैः प्लवगैः सुवेलमनु संमुमुर्दे^३ ॥ ७६ ॥
 न्यविशन्त नीरधितटे बहवो बहवः सुवेलमवसन् परितः ।
 बहवः प्रवेष्टुमनसोऽरिपुरीं हरयोऽन्तरा रुरुधरे सचिवैः ॥ ७७ ॥
 निपुणैर्विभीषणनिगूढचरैः स्वपुरोन्मुखौ दशमुखप्रणिधी ।
 गलितातपेऽहनि कपिध्वजिनीकटकान्तनिर्गमपथे विधृतौ^४ ॥ ७८ ॥
 कपिभिः कृपारत्नदग्दिकरैर्वपुषि प्रयुक्तबहुविप्रकृती ।
 सदसि स्मितानुपदमूढघृणो भगवानभाषत सपत्नचरौ ॥ ७९ ॥
 अभयं निषीदतममी गमिताः पृतनेश्वरैरसहना हरयः ।
 प्रभुकारणादगणितात्ययययुवयोर्वधात्क इव नो महिमा ॥ ८० ॥
 अवगाढ एष यदि सैन्यभरः प्रतिगम्यतां प्रतिभयं न पुनः ।
 अबुधं प्रबोधयतमात्मपतिं निपतत्यनाथ इव किं विषमे ॥ ८१ ॥
 अधुनाऽपि सोऽर्पयतु राजसुतां भजतां विभीषणमधीशमिव ।
 सुखमस्तु मुक्तवति गर्वमरौ न शराः पतन्ति रघुवंशमुवाम् ॥ ८२ ॥
 इति तौ विसृज्य दशकण्ठचरौ सचिवानुवाच विनतप्रभृतीन् ।
 रणरागवेगचलितप्लवगे सदसि स्वधैर्यसदृशं स वचः ॥ ८३ ॥

१. BC नुगैरिव २. BC चयो । ३. A दुस्त ४. BC मि । ५. A वलिभृत् BD निभृतः ।
 ६. A घनमारि । ७. CD तंशु । ८. BD हे । ९. A धिग ।

विजितोऽम्बुधिः परिगता नगरी रणसंशयस्थमधुनाऽभिमतम् ।
तदुपैतुं कोऽपि दरैदृष्टभयं द्विषमस्मदर्थमभिसाधयितुम् ॥ ८४ ॥

द्विषतोऽभियातिं शतमेकचरः सुभटोऽनभीष्टनिजदेहतृणः ।
दयितप्रभूतपरिवारधनः प्रधनानलं विशति नैव सुधीः ॥ ८५ ॥

गुरुदूतवाक्यहृतिभिर्भवतां स निशाचरश्चरणयोः पततु ।
स्पृहयामि हन्तुमधुना विशिखैर्न तमाततायिनमपि प्रणैतम् ॥ ८६ ॥

प्रलघ्नावपि द्विषति बुद्धिमतामभिकामकृत्प्रशम एव गुणः ।
अधिकृत्य मृत्युरसिकानबुधानुदितो गुणान्तरविधिर्गुरुभिः ॥ ८७ ॥

शर्मबुद्धयः समरभारहराः शैमिता कुतः प्रतिघवेगभृताम् ।
तदुशन्ति पौरुषमुदारधियः प्रथमं जयन्ति हृदि येन रूपम् ॥ ८८ ॥

अपि निश्चयाध्यवसितारिवधाः मृधमुत्तमाः परिहरन्ति पुरः ।
अधमास्तु भीतिरयमेव वदन्त्यनिबद्धभूरिभट्वादिनिभात् ॥ ८९ ॥

तदरेर्विचिन्तयत मन्त्रवशादवसानमप्रहरणोपहितम् ।
तदकौशलं विपुलरक्तनदां जनयन्ति येन वसुधामञ्जुधाः ॥ ९० ॥

नियतं न तस्य नयतन्त्रमिदं मनसि प्रमादरसिकस्य रिपोः ।
प्लवगाः प्रसीदत नखाशनयः कृतकृत्यतां दधति संप्रति वः ॥ ९१ ॥

नयत क्षपामवहिताः परितस्त्यजतार्जवं प्लवगवीरगणाः ।
धृतशङ्कमाध्वमितरेतरमप्यरयः प्रपञ्चचतुराः सविधे ॥ ९२ ॥

उपरुध्यतामियमतीव पुरी कृतमाहवोत्सवविलोलतया ।
रिपुरेष दुर्विषहवामविधिस्त्वरतां रणाय मरणावधये ॥ ९३ ॥

क्रियतां पुरश्चरममूर्ध्वमधः प्रधनाय सैन्यरचनासु रयः ।
रजनीति नैव शयितव्यमिह च्छलयोधिनामनियतः समयः ॥ ९४ ॥

१. A ति । २. A कपि D वर ३. BCD स्तदर्पमत्तिसन्ध । ४. A तु । ५. A स । ६. A थम
७. A याद ८. A स ९. D सहा १०. A समता ११. A धामधर । D वामविधि ।

रजनिरजनि रामस्येति जन्योक्तिभाजः सदासि सदंसिराजीवाविरासीत्तमःश्रीः ।
कपिशकपिशतास्योद्भूतमर्चिस्तदानीमरुणमरुणदुस्त्रैरोषधीनां सुवेलः ॥ ९५ ॥

प्रेलम्भितः ख्यातिमसौ जगत्सु जयेतिहासो जनमेजयेन ।
एषोऽभिनन्दस्य महाप्रबन्धः क्षोणीभुजा भीमपराक्रमेण ॥
सुदृढविपुलगात्रः शत्रुकीटान्तकारी सततमुपाचितायां संनिविष्टो दशायाम् ।
जगदमलमुदस्ताशेषदोषान्धकारं जनयति युवराजः पालवंशप्रदीपः ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये समुद्रलङ्घनो नाम षड्विंशः सर्गः ॥

सप्तविंशः सर्गः ॥

तदैव ताभ्यामथ रावणाय रामस्य निर्विघ्नजिताम्बुराशेः ।
 स शक्तिसंपत्प्रचयश्चराभ्यामाश्चर्यगर्भैर्वचनैः शशंसे ॥ १ ॥
 तस्यावलेपस्तिमितादरस्य पुरः पुरस्कारविवर्जिताभ्याम् ।
 उद्योगमावेद्य रिपोस्तमुग्रं तूष्णीं बभूवेऽतिचिराच्चराभ्याम् ॥ २ ॥
 पप्रच्छ मिथ्यैव स मन्त्रिवृद्भान् दुर्बुद्धिजम्बालनदीनिविष्टः ।
 अतिष्ठत् स्वात्मनिपातमिच्छन्न तेषु तीर्थेष्विव निर्मलेषु ॥ ३ ॥
 ददर्श भूयः शुकमस्तशूकश्चरुयौ स रामस्य वचांसि तानि ।
 भीतैस्तपस्वीति वदन् सहासं स सारणेनाभिदधे यथार्थम् ॥ ४ ॥
 जग्राह नासौ वचनं शुकस्य हितैषिणो नापि च सारणस्य ।
 रुरोध रोषोच्चलितानमात्यान्नुनोद चाभीष्टनिषेधनित्यान् ॥ ५ ॥
 विसृज्य वीरान्विमनाः स सायं प्रासादमारुह्य सह स्पशाभ्याम् ।
 ददर्श तद्वाशरथेर्दशास्यः सैन्यं सुवेलस्य तटे निविष्टम् ॥ ६ ॥
 आख्याञ्च संख्याञ्च समुद्रवञ्च बलञ्च बुद्धिञ्च विशुद्धताञ्च ।
 स्थूलोच्चयानूचतुरुत्तमानां तौ रावणाय प्लवगेश्वराणाम् ॥ ७ ॥
 ययौ न पर्यन्तमनीकिनीनामुद्रीक्षमाणः स रिपोस्तदानीम् ।
 अवातरन्लानमुखप्रसादः प्रासादशृङ्गान्मनसाऽऽकुलेन ॥ ८ ॥
 विसृज्य तौ रामशिरः स तूर्णं निर्मातुमादिश्य कलाविदग्धौ ।
 ययौ समीपं जनकात्मजायास्ततस्तदादर्शितहर्षवेगः ॥ ९ ॥
 उवाच तां वारिनिधेरपारे नक्तं निविष्टस्य तवाद्य पत्युः ।
 श्रुतं त्वया जानकि यन्मदीयैः प्रजङ्घसुप्तप्रमुखैः प्रयुक्तम् ॥ १० ॥
 पतिप्रभावस्थिरनिश्चयायाः संप्रत्ययार्थं दुहितुः स भूमेः ।
 आनेतुमार्द्रं द्विषतः शिरस्तज्ज्वालामुखं किङ्करमादिदेश ॥ ११ ॥

सुव्यक्तसर्वापघ्नं घनाजिस्थलीरजोरूपितमौलिबन्धम् ।
 रामस्य तेनोपहृतं भटेन शिरः क्षरत्फेनिलरक्तधारम् ॥ १२ ॥
 उद्रीक्ष्य सद्यः क्षतकण्ठनालं मुखारविन्दं रघुनन्दनस्य ।
 हा नाथ किं जातमिदं तवेति पपात सा मोहविलुप्तसंज्ञा ॥ १३ ॥
 मायेयमार्ये दशकन्धरस्य प्रत्येपि किं सत्यमिदं ध्रियस्व ।
 आश्वासयत्तां त्रिजटेति जोषं सुशीतलैः सूत्रतशीकरौघैः ॥ १४ ॥
 अत्रान्तरे रामचमूनिवेशाद्विवेश तत्र क्षणदान्तशंसी ।
 प्रगल्भवैतालिकचाटुगर्भो भेरीमृदङ्गनकशङ्खनादः ॥ १५ ॥
 स किङ्करौघश्चकितश्चकम्पे दशाननः स्वं भवनं विवेश ।
 माया गतेति त्रिजटा जहर्ष ददर्श सीता सुमुखीर्दशाशाः ॥ १६ ॥
 आश्चर्यमासीत्तदसौ तदा यद्विनीतवेषः कुशपूतपाणिः ।
 अगच्छद्वह्निग्भिरनुप्रयातः प्रभातकालाहुतयेऽन्यगारम् ॥ १७ ॥
 सन्तर्प्य सोऽग्नित्रितयं त्रिलोकीसंहारदीर्घाध्वरदीक्षितात्मा ।
 निमन्त्रयामास निजप्रवीरानुपस्थितापूर्वमहाजिभोज्यैः ॥ १८ ॥
 अथाजगाम प्रथमं प्रमाथी वरूथिनीभिर्गणनातिगाभिः ।
 ततोऽविशत्कम्पकरः सुराणामकम्पनो नाम निशाचरेन्द्रः ॥ १९ ॥
 व्यकूर्दतोच्चैः कवची पिशाचः क्षपाचरेन्द्रस्य मुदं वितन्वन् ।
 आगच्छति स्म ध्वनयन् दशाशाः स्वनैः शठः स्यन्दनरासभानाम् ॥ २० ॥
 प्रकामैशाखामृगमांसगर्धान्महोदरः स्वोदरमुन्ममार्ज ।
 विशिष्यमाणं रणहर्षवेगान्मही महापार्श्वभरं न सेहे ॥ २१ ॥
 वियद्वितन्वन्विधसो विवेश घसोऽग्रहीद्विग्रहवेषमुग्रम् ।
 रेजे रथस्योपरि रश्मिकेतुरदीपयत्तं पुनर्रश्मिकेतुः ॥ २२ ॥
 ददेऽन्तकायापि भयं भ्रुकुड्या देवान्तकः स्वान्तिकमागताय ।
 लिलेख दंष्ट्राशिखरैः समन्तान्नरान्तकः क्रान्तसर्भान्तरालः ॥ २३ ॥

१. CD येथाः । २. BC ज्याम् । ३. BC श । ४. D वी । ५. A सुग्रवेषम् । ६. CD झामरम् ।
 ७. B शिरा D शता ।

संरम्भमूहे निभृतं निकुम्भः कुम्भः क्षयाम्भोधरवज्जगर्ज ।
 कालः कपीनां कलहल्ललज्जे ममज्ज मन्देऽपि कलौ कपाली ॥ २४ ॥
 जिह्वोष्ठभेद्येषु भटाः कपीनां कपित्थमात्रेषु शिरस्सु कोऽर्थः ।
 अस्माभिरत्रेति हसन्नवादीदंष्ट्रायुधः संसदि वज्रदंष्ट्रः ॥ २५ ॥
 निश्वासवाताः प्रसरन्त्वसङ्गं किमुद्यतैः शस्त्रशतैः शितैर्नः ।
 आसन्नजन्यः प्लवगेषु गर्वादिति स्मितं व्याकृत वज्रमौलिः ॥ २६ ॥
 ब्रह्मास्त्रकुल्यामिव तातपादैर्निपीय मुक्तामयमुत्पिवामि ।
 तां रामसेनामिति कौम्भकर्णिरुद्धूर्णघोरद्रुघणो जगाद ॥ २७ ॥
 मारीचपुत्राः सह ताटकैयैर्वैरान्तमाजग्मुरिवोल्लसन्तः ।
 चिराद्वरंसीदिव शूर्पणख्याः स वक्तृवैरूप्यकृतो विषादः ॥ २८ ॥
 द्रुतं ममार्जं त्रिशिराः शरौघान् मर्मप्रहाराय सकामकारः ।
 रामे स जातप्रतिघः पुरैव वधाज्जनस्थानजुषः सनाम्नः ॥ २९ ॥
 बबन्ध बन्धुत्वमपास्य दूरं विभीषणायैतिबलः पिपासाम् ।
 जगाम संग्राममुखे नृसंख्यां निशम्य नैराश्यामिवातिक्वायः ॥ ३० ॥
 विस्तीर्णपक्षो गगनं ततान श्येनः समागत्य कुतोऽप्यकस्मात् ।
 लघ्वेवै लघ्वीमिव रामसेनां तामुद्धरिष्यन्नखराङ्कुशाग्रैः ॥ ३१ ॥
 असंभवर्दिक्षु जगद्भुक्षोराहूतसर्वानुगमण्डलस्य ।
 क्षपाचराणामपि कर्णशूलं गृध्रस्य कोलाहलमाततान ॥ ३२ ॥
 कृत्स्नैव सोच्चैरथ पूरपूरि घृत्कारैरफूत्कारपुरोगमाभिः ।
 विस्रम्भहन्तव्यरसोद्धुराभिर्मित्रघ्नसुप्तघ्नपताकिनीभिः ॥ ३३ ॥
 इत्यादयो राक्षसयोधवर्याः पर्यायसंहारितसिद्धसङ्घाः ।
 साहायकं भेजुरतीतसंख्याः प्रपन्नसंख्यस्य जगत्त्रयारेः ॥ ३४ ॥
 ततः स्वहस्तोपहिताभिरुच्चैरानर्च दूर्वादिभिरर्हणीभिः ।
 यथोत्तरं स प्रभुरस्त्रपाणामुपेयुषः संसदि राक्षसेन्द्रान् ॥ ३५ ॥

१. BD कोलः कपीनाकलयन् । २. D भोज्ये । ३. A वि । ४. A हरन्त्य । ५. AC हतकेतु ।
 ६. BCD नृ ७. AD ब्धेव लब्ध्या । ८. न्दि । ९. A शुध । १०. A वक्तृ C वस्कार D ध्वाक्षा
 रवस्कार । ११. A चर्चा १२. BCD रर्चना ।

अथैनमास्थानगतं शशास माता हितं माल्यवता सहैत्य ।

जहास तस्या अपि स प्रमादी वात्सल्यकल्लोलकलं वचस्तत् ॥ ३६ ॥

पुनः शनैः प्रेक्ष्य स माल्यवन्तमुवाच मातामहमाहवोत्कः ।

श्रुतं यदुक्तं दुहितुर्मुखेन स्वेनोच्यतामार्यं मुखेन कार्यम् ॥ ३७ ॥

सहोदरौ मालिसुमालिनौ ते हतौ चतुर्बाहुभृताऽरिणेति ।

व्याप्त्याऽनयैवार्यं किमेष नप्ता विशङ्क्यते विंशतिबाहुदण्डः ॥ ३८ ॥

आश्वासयन्नास्व मुहूर्तमेतामिहैव मातामह मातरं मे ।

स एष यावन्नरवानराणां निर्गत्य निर्ग्रन्थनमातनोति ॥ ३९ ॥

जगाद भीतां जननीं स भूयः किमम्ब कार्पण्यमिदं तवाद्य ।

तस्यैकवीरस्य सुमालिनस्त्वं रक्षःपतेस्ताक्षर्यजितस्तनूजा ॥ ४० ॥

वीरानलैकारणितामपीत्यमुपेतया किं जननि त्वयौजः ।

पितुः कुलस्योज्झितमादरेण गृहीतमेतत्पतिवंशदैन्यम् ॥ ४१ ॥

न पक्षपातः स्वपितामहे मे मातर्नमोऽस्तु प्रपितामहाय ।

चराचरेऽस्मिन् प्रथमं प्रतीतो हेतिप्रकर्षादिव र्यः प्रहेतिः ॥ ४२ ॥

स माल्यवन्तं पुनरप्यवादीद्विलोक्य बैलक्ष्यमिवापनेष्यन् ।

विवर्तते विप्रियतापराधस्तथाविधानामपि मातृबन्धौ ॥ ४३ ॥

मान्योऽसि मातामह शाधि संयत्प्रकारमेवं प्रयतः शृणोमि ।

तवापि नाकर्णयतीतरत्तु कर्णावली दुर्ललिता ममेयम् ॥ ४४ ॥

किं वृद्धभावाद्विकृतिस्तवेयं यदुज्झिताऽऽत्मप्रकृतिः प्रदीप्ता ।

स्थिताऽथवा मय्यधुनाऽपि डिम्भसंभावना नप्तरि पङ्क्तिवक्त्रे ॥ ४५ ॥

प्रविश्यतां मातरयं नमामि प्रसीद पुत्रेषु जयोद्धुरेषु ।

मोदस्व मातामह मद्भुजानां वीर्याद्भुतं वैरिषु वीक्षमाणः ॥ ४६ ॥

आयुः श्रियं च द्वितयं दशास्यः तयोर्निभेनात्मगतं विसृज्य ।

द्विषामिवाह्वाननिमित्तमाराद्वारेषु रक्षोनिवहान्ययुक् ॥ ४७ ॥

द्वारं प्रहस्तः प्रपपात पूर्वमपूर्वशाखाभृगमांसगृध्रुः ।
 नाचिन्तयत्तामनिमित्तदृष्टिं हतो जयाशामृगतृष्णिकाभिः ॥ ४८ ॥
 संरम्भसंभेदविशेषमूर्छित्परस्परास्फालमहारवाभ्याम् ।
 कवाटता द्वारि च दक्षिणस्यामूहे महापार्श्वमहोदराभ्याम् ॥ ४९ ॥
 आत्मा मुताख्योऽथ जगत्रयारेः पुरन्दरैकारिरिति प्रतीतः ।
 अभ्यस्तमायास्त्ररहस्यगुप्तिर्गोप्ताऽभवत्पश्चिमगोपुरस्य ॥ ५० ॥
 स्वीकृत्य वैकृत्यविडम्बनानि बलानि बालेययुजा रथेन ।
 द्वारं ययावुत्तरमात्मनैव संप्राप्तनिष्ठादिवसो दशास्यः ॥ ५१ ॥
 इत्यप्रमादीव दिशश्चतस्रः चक्रे चमूरोपितवाटकृत्याः ।
 न्यवीविशदृष्टविशिष्टसारं वीरं विरूपाक्षमनीकमध्ये ॥ ५२ ॥
 सर्वत्र सर्वायुधपाणयस्ते तस्थुस्तथा रावणमूलयोधाः ।
 भयादिवोद्धीय यथाऽऽशु भेजुर्विभीषणाशौमवसर्पकाकाः ॥ ५३ ॥
 ततः स सैन्येन सदम्बरोऽन्तर्द्विषद्वलानामवलोक्यते स्म ।
 मृत्योरपि त्रासकरः सलीलं सुबेलमारुह्य रघूद्वहेन ॥ ५४ ॥
 अवातरद्धीरमथाद्रिशृङ्गद्वलव्यवस्थानमरेः प्रशंसन् ।
 ददौ दशं चात्मचमूपतीन्द्रान् प्रति प्रतिव्यूहविधानहेतोः ॥ ५५ ॥
 प्राच्यां प्रहस्ताभिमुखं न्ययुङ्क्त नीलं नलादिप्लवगेन्द्रमुख्यम् ।
 भेत्तुं महापार्श्वमहोदरौ च स बालिपुत्रं दिशि दक्षिणस्याम् ॥ ५६ ॥
 सामीरणिं रावणिसंमुखीनं विधाय विश्वासमसाविधाय ।
 तमात्मनैवावरजद्वितीयः पतिं प्रतीयेष निशाचराणाम् ॥ ५७ ॥
 विभीषणर्क्षेशवलीमुखेन्द्राननीकिनीनां निदधौ स मध्ये ।
 युद्धाय सञ्जातरयान्निरुध्य क्षणं पुरोगानिति चादिदेश ॥ ५८ ॥
 बलानि विक्रान्तिरसौऽयमास्तामपश्चिमेनाशु पुनर्नयेन ।
 विचिन्त्यतां विद्विषि कार्यसिद्धिराक्रान्तसंसत्सयोऽयमेव ॥ ५९ ॥

१. B D नगरं C युवन् २. C छुर्विभीषणक्षयाम् । ३. A पसर्प्य । ४. D रेण ५. C नून ६. C त्रातुं
 D तन्त्रं ७. BCD सौम । ८. A सन्धेः स ।

मित्राणि बन्धून्नुजीविसार्थानात्मानमर्थान्दयितं यशश्च ।

सन्देहदोलामधिरोपयन्ति न साहसाद्वैर्यधना महान्तः ॥ ६० ॥

साम्प्रैव पूर्वं विहरन्ति शूराः क्रूरा भवन्ति व्यतिरेकपक्षे ।

द्विषत्सु दौर्बल्यनिगूहनाय क्लीबाः पुरैवायुधमुद्गिरन्ति ॥ ६१ ॥

न प्राणिहिंसां मुधियश्चरन्ति सत्सु श्रियः सिद्धिपथान्तरेषु ।

यदा गतिर्नास्त्यपरा परेभ्यः संख्यावतां संख्यरसस्तदानीम् ॥ ६२ ॥

हते द्विषि द्रौगिरमेन्न मन्युः शनैः कृतं तस्य सुखाय तेजः ।

निषिष्यतां तत्क्रमशः पुवङ्गाः शृङ्गं नयैर्ग्रावणि रावणस्य ॥ ६३ ॥

तमङ्गदो बालिनि जातंसख्यं हितानि गत्वाऽऽशु तथाऽनुशास्तु ।

प्रत्यर्प्य सीतामुपहृत्य राज्यं यथा स वः पादरजांसि माष्टि ॥ ६४ ॥

निर्यातु वा निर्जितलोकपालः श्रुत्वा कट्वानि प्रथमं स एव ।

ततस्स्वतः स्वस्थविहारशोभाः क्षोभातुरः कैः पुरतो रिपुर्वः ॥ ६५ ॥

अधैर्यदोषं परिहर्तुमार्यास्त्विदं क्रमो न त्वनुकम्पयाजरेः ।

द्विषद्वेधेनापि न याति लोपमधैर्यदोषप्रभवोऽपवादः ॥ ६६ ॥

नात्यर्थमस्मद्बहुमानयोगादुद्वेजनीयः परुषैः पुरैव ।

त्वयाऽङ्गद क्रोधरयं स रुध्वा सुहृत्सुतेनेव हितानि वाच्यः ॥ ६७ ॥

स्मरन् पितुस्ते नियतं दशास्यस्तैर्वौमिति श्रोष्यति सूत्रतानि ।

तद्गम्यतामङ्गद मङ्गलानि मरुद्गणस्ते मुदितस्तनोतु ॥ ६८ ॥

विपर्ययेऽपि स्वर्मुदीर्य वीर्यमार्येषु नः संभृतसाधुवादः ।

प्रत्याव्रज द्रागिति गीयतां ते दौत्यावदानं त्रिदशाङ्गनाभिः ॥ ६९ ॥

स्वयं न जातु प्रणयौद्धटन्ते हटेन सन्देहपथं व्रजन्ति ।

उपेक्षिताश्रोपनयन्त्यकीर्तिं स्वार्थाः परेषूत्तमदूतसाध्याः ॥ ७० ॥

इतीरयित्वा स बुधानपश्यत्तैस्तुष्टुवे कण्टकितैर्वपुभिः ।

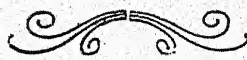
ततोऽचलद्वालिसुतः स्वयूथ्यान् संस्थाप्य तत्रैव महस्सहायः ॥ ७१ ॥

१. A त्रन्ति । २. A द्विष ३. BCD प्राग्वि. ४. BCD निज ५ B बद्ध । ६. BCD भः
क्षोभान्तरंहाः । ७. D रिपुतोऽरिपू । ८. BC वैस्व । D र्याः ९. A ति । १०. A दो । ११. BD विश्व ।
१२. BCD तप्रणयाघ ।

युवा स वज्रांशुविशालमौलिर्ज्वलक्षुभाभ्यां मणिकुण्डलाभ्याम् ।
 विवेश विद्याधरवर्त्मनाऽरेः पुरीं निरुद्धावनिलोकमार्गाम् ॥ ७२ ॥
 अज्ञातपातैः प्रतिहारपालैरुरःस्थलेन प्रणुदन् प्रवीरान् ।
 सभासदां संजनितेन्द्रशङ्को लङ्काधिपस्य प्रसभं पुरोऽभूत् ॥ ७३ ॥
 ततः स रेजेऽरुणवक्त्रविम्बः कदम्बकेषु क्षणदाचराणाम् ।
 आकस्मिकालोकभयद्रुतेषु तमस्सु पूषेव निशावसाने ॥ ७४ ॥
 गतः स दग्ध्वा नगरीं हनूमानस्यापि शिष्योन्वयमेव कोऽपि ।
 इत्थूचुरास्यैः परिशोषवद्भिः तमीक्षमाणाः क्षणदाचरेन्द्राः ॥ ७५ ॥
 स्वयं समाख्याय स वालिमुनुः सन्त्रासमृकेषु निशाचरेषु ।
 मुहूर्तमातिथ्यविनीतमूर्तो जगाद्विपि द्वेषमिवोत्ससर्ज ॥ ७६ ॥
 पितृवधवैरविमोक्षनिमित्तं नियतमुपागतवानयमस्मान् ।
 वितथवितर्कजडे हृदि हृष्यन्निति जगदन्तकरः स जगाद ॥ ७७ ॥
 अयमपरोऽस्मदधीशदुरन्तः किमपि करिष्यति वानरवर्ष्मा ।
 सचिवगणः क्षणदाचरभर्तुः स्फुटमिति चेतासि वाचमुवाच ॥ ७८ ॥

नाश्वर्यमावहति कस्य चराचरेऽस्मिन् श्रीहारवर्षनृपचन्द्रमसः प्रभावः ।
 येनानिशं ललितकोमलकाव्यमूर्तेः सृष्टोऽभिनन्दकुमुदस्य महाविकासः ॥
 ते मेघमुक्तमपि न स्तुवते सुधांशुं तेषां मनो न रमते मकरध्वजेऽपि ।
 सर्वारिवीरविजयप्रसृतप्रसत्तिः श्रीहारवर्षजगतीपतिरीक्षितो यैः ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये अङ्गददौत्यागमनो नाम सप्तविंशतितमः सर्गः ॥

१. BD नवांशुवक्रां C उदंशु । २. A यात्रः । ३. A वशेषा वयमे । ४. A only reads this sloka. ५. BCDE read this sloka.

अष्टाविंशः सर्गः

प्रजहर्ष दशग्रीवः सामग्रीमाकलय्य सः ।
 वालिपुत्रः प्रविष्टोऽयमिति चेतसि चिन्तयन् ॥ १ ॥
 स तं वीक्ष्य प्रमुदितो मेने वालिनमागतम् ।
 पितरं पुत्रनामानमाहुः सत्यं मनीषिणः ॥ २ ॥
 अहो धैर्यं कपेरस्य यापितो यदिचिरम् ।
 तापसापशदोऽनेन पितुर्विसम्भघातकः ॥ ३ ॥
 पितृद्विषः पितृव्यस्य व्यक्तं व्युषितमत्सरः ।
 छिद्रमासाद्य निष्क्रान्तः कालज्ञो वालिनन्दनः ॥ ४ ॥
 यद्येवं जितमेतेन मतिमानयमर्भकः ।
 गताः स्म सौहृदानृण्यं शौर्यशालिनि वालिनि ॥ ५ ॥
 इति वात्सल्यविच्छिन्नविसदृग्भावविक्रियः ।
 मित्रपुत्रादरेणैव तं प्रतीयेष रावणः ॥ ६ ॥
 रामपादरजोभक्तित्यक्तरावणसौहृदः ।
 कपिर्दिदीपे कोपेन कौणपानवलोकयन् ॥ ७ ॥
 विससर्ज तमावेगं वक्ष्यन् सन्देशमीशितुः ।
 प्रवर्तते हि विशदा हृदि स्वच्छे सरस्वती ॥ ८ ॥
 वात्सल्यवेगोपहतं भेजे रावणसंसादि ।
 वालिरमृतिसबाष्पायां पितुरासनमङ्गदः ॥ ९ ॥
 विस्रब्धमथ विश्रम्य संमुखीनमुखावलिम् ।
 सखेव सुखसंप्रश्नैः पौलस्त्यं समबोधयत् ॥ १० ॥
 प्रयुज्य समुदाचारं स दूतोचितमङ्गदः ।
 उवाच वाचं विनयस्वीकारस्वादुविक्रियाम् ॥ ११ ॥

अहं दौत्येन रामस्य रावण त्वामुपस्थितः ।
 शृणु श्रवणपेयानि तद्वाक्यानि मुखेन मे ॥ १२ ॥
 प्राप्तास्त्वद्द्वारपर्यन्तमक्षौहिण्यो वनौकसाम् ।
 अभ्युत्थानत्वरौशन्यः किं रावण भवानयम् ॥ १३ ॥
 अनागतानागमय पृच्छापृष्ठान्विपश्चितः ।
 चिन्तयाचिन्तितं भूयो दत्तस्ते रावण क्षणः ॥ १४ ॥
 स्वैरमहाय मन्त्रेण तन्त्रेण च यदिच्छसि ।
 कुरु तत्सर्वमस्मासु पश्चाद्द्रक्ष्यसि नः क्रमम् ॥ १५ ॥
 विलोक्य चेदातिभरं गतः कृपणतामासि ।
 ब्रूहि द्रविणमात्मीयं सदृशं प्रार्थ्यसे तर्तः ॥ १६ ॥
 न संभृतं सैन्यहविर्न भृतो दक्षिणादरः ।
 परमार्थाय वैराग्निं किमारब्धो रणाध्वरः ॥ १७ ॥
 आर्त्तमर्पय सौभ्रात्रं विवृणुष्व विभीषणे ।
 आकारगुप्तेन फलं शिथिलंस्ते रणादरः ॥ १८ ॥
 शमः समधिके शत्रौ पाण्डित्यं न भयं विदुः ।
 को विक्रमः पतङ्गस्य पततः प्रततेऽनले ॥ १९ ॥
 पुलस्त्यपौत्रस्य तमस्तव नैवोपपद्यते^{११} ।
 सापि मन्ये परीणामं गता ते निकषा निशा^{१२} ॥ २० ॥
 प्रकृत्यमित्रा न वयं न च दूरान्तैरौकसः ।
 मूलमुत्खन वैरस्य शमस्य फलमाप्नुहि ॥ २१ ॥
 प्रतापम्लापनोऽन्तर्धिरयमद्य न केवलम् ।
 अशुक्लकारणारब्धप्राणत्यागोऽपि ते नर्थः^{१३} ॥ २२ ॥
 चिरमास्व विनीतात्मा किमनर्थेषु धावसि ।
 न त्वामुच्छेत्तुमिच्छामश्छिन्ने कारणकानने ॥ २३ ॥

१. B पाग. २. BCD दिवौकसः । ३. B क्रिया ४. BCD श ५. तरं BD ६. BD प्यमेव तत् ।
 ७. C दत्तो । D वृ । ८. CD दा ९. BD न्त । १०. शिशिर ११. BC युज्य । १२. A वि । १३. AC
 तवद्वरी । १४. CD स्तापनो १५. A तमः ।

न नः क्रोधरयः कश्चिदौचित्यादागता वयम् ।
दूरमुत्सार्य मात्सर्यं न्याय्यं त्वमपि चिन्तय ॥ २४ ॥

पौलस्त्यस्य शमोद्गारमुदारं शृण्वाम ते ।
पश्याम नैकषेयस्य निकषं प्लवगेषु वा ॥ २५ ॥

येनोत्कृत्ताः स्वमूर्धानो रुद्राद्रियेन चोद्धृतः ।
दशास्य दर्शयास्मासु साहसं तद्वैलं च तत् ॥ २६ ॥

धर्मः स्वमूर्ध्ना कदनं केन ते गुरुणोदितः ।
क्रौर्यं त्वया तदभ्यस्तं छेतुं क्व दश दिक्पतीन् ॥ २७ ॥

धिक् त्वामेकं नृशंसेषु येनात्मशिरसां त्वया ।
अनुभूतमनार्येण पर्यायच्छेदवैशसम् ॥ २८ ॥

देवा दयौजडतया बलिना येन केनचित् ।
यत्र तत्रापि तुष्यन्ति न पश्यन्ति पुरोऽन्त्ययम् ॥ २९ ॥

उन्मूलनाय मरुतां मर्त्यानामथ भोगिनाम् ।
यत्ते शम्भुर्वरं तुष्टो ददौ दुष्क्रियया तया ॥ ३० ॥

नातिसृष्टो वरस्तुभ्यं तुष्टेन परमेष्ठिना ।
विदग्धेन वधोपायः स तेन तव निर्मितः ॥ ३१ ॥

देवद्विजातिक्रमणात् त्वयैनः संचितं तथा ।
यथा नाथेन तेनापि नियतं नावलम्ब्यसे ॥ ३२ ॥

बहुश्रमः परजयः किमकारणमावृतः ।
स चिन्त्यतामात्मजयो येन भूयो न खिद्यसे ॥ ३३ ॥

ओतुनेवात्मतोकानि^१ त्वया तृप्तिमविन्दता ।
खादितान्याविनीतेन कृत्वा तानि तपांस्यपि ॥ ३४ ॥

प्रदीप्ताः पापशिखिनो निर्वाणास्ते तपोऽग्नयः ।
मग्नाऽस्यापदि निम्नायां मुदितास्तव शत्रवः ॥ ३५ ॥

१. BCD ण्वामतेः । २. A द्व । ३. A यो । ४. A न्ततोऽपि न ५. B परा ६. BC लोक् ।
७. C ते पुरेवात्मनस्ता । D नेतुरेवात्मनस्ता ।

वैधेयस्येव भवतः किमद्यापीयमज्ञता ।
 चतुर्दश दशग्रीव विद्यास्थानानि वेत्सि चेत् ॥ ३६ ॥
 कः शक्नोति समाहर्तुमियतः कपियूथपान् ।
 तवात्रातिकटोः पाकादन्यत्राहितकर्मणाम् ॥ ३७ ॥
 उत्तारिता राशिमपामपास्मचिरादमी ।
 तवैव कर्मणा तेन केवलेन वलीमुखाः ॥ ३८ ॥
 यौस्त्वदीया भजन्ति स्म नोद्यानालीः शिलीमुखाः ।
 तास्त्वत्कर्मबलादद्य विलुम्पन्ति वलीमुखाः ॥ ३९ ॥
 यासु नार्ककरैः क्रान्तं त्वत्पुरप्रान्तभूमिषु ।
 निविष्टमद्य विस्त्रब्धं तास्वेवार्कसुतानुगैः ॥ ४० ॥
 अहो महाश्चर्यबलाद्बलवत्कर्म कर्मणैः ।
 यच्चं कर्मबलोदीर्णः पतितः कर्मणो बलात् ॥ ४१ ॥
 अनरण्यस्य राजर्षेर्दीक्षान्तो न समीक्षितः ।
 येन तस्य तवेदानीं कैवेयं कालयापना ॥ ४२ ॥
 यत्सत्यं मैथिलीहेतोर्न तथा प्रार्थ्यसेऽधुना ।
 रथ्या नस्तस्य पूर्वस्य करणेन महीपतेः ॥ ४३ ॥
 नियतिस्तस्य नृपतेरीदृशी वा करोषि किम् ।
 अस्मासु विनयेनैव तदागः क्षालयाधुना ॥ ४४ ॥
 किमन्यद्देहि वैदेहीमभिषिञ्च विभीषणम् ।
 कपीन् प्रणम रामस्ते न प्रपन्नाय कुप्यति ॥ ४५ ॥
 हितैषिणः सुहृत्सूनोर्वचनेन ममाप्यसौ ।
 सर्वस्वेनार्च्यतां रामो भगवान् भवनागतः ॥ ४६ ॥
 कुलवृद्धेषु तिष्ठस्व हितं शृणु शिशोरपि ।
 गता इव दशग्रीव ते तवोद्यमवासराः ॥ ४७ ॥

१. AD ऋह । २. BCDE omit this sloka ३. B करान्वयैः ४. A कर्मि । ५. D हानयात् ।
 ६. CDE omit these three lines. ७. A लु । ८. CDE न तवोद्यम । B दान ।

अद्य सर्वास्तव दिशः संनद्धकपिकण्टकाः ।
अयं विद्धोऽसि विचलन्विमले तिष्ठ वर्त्मनि ॥ ४८ ॥

कृतं न साधु पौलस्त्य निरस्तो यद्विभीषणः ।
प्रविष्टः सङ्कटं मोहात् कमालम्ब्य गमिष्यसि ॥ ४९ ॥

हितं हितं वदन्त्यार्याः कटुवाक् शास्ति यः शुभम् ।
स्तावकस्तावकः सर्वो रिपुसङ्घः सुहृद्भूवैः ॥ ५० ॥

ये नमन्त्यक्रमादूरं प्रभोरुन्मार्गवर्तिनः ।
ते मन्त्रिणस्तृणानीव दुरन्तावटमूर्धनि ॥ ५१ ॥

दूरमुत्थापितो लक्ष्म्या नैव त्वं तलमीक्षसे ।
दुर्लभास्तव ते नूनं ये बुद्ध्या नमिताननाः ॥ ५२ ॥

तातस्य वेत्सि मे वीर्यमनुजस्तस्य नान्यथा ।
सुग्रीवोऽपि दशग्रीव तव सौहृदमर्हति ॥ ५३ ॥

एकवानरमात्रस्य वीक्षितं बलमानिलेः ।
लङ्केश क इवाद्यापि संघर्षस्ते हरीश्वरैः ॥ ५४ ॥

सीतामर्पय कार्पण्यं किमिव त्रिजगत्पतौ ।
न्यस्य राज्यं कृती भूयाः स्वभ्रातरि विभीषणे ॥ ५५ ॥

अशान्तसुखतृष्णस्य देवदेवः स एव ते ।
दास्यत्यप्राकृतान् भोगान् भक्तिसार्ध्यैः प्रसाधितः ॥ ५६ ॥

उक्त्वेति रामसन्देशमङ्गदः स्वमतं च तत् ।
क्षणं तत्रास्त निष्कम्पः कम्पयन्निव तां सभाम् ॥ ५७ ॥

अहो कषति पौलस्त्यं रामो रम्याभिरुक्तिभिः ।
शीतलामलधाराभिरद्भिर्दावमिवाम्बुदः ॥ ५८ ॥

भूत्वा यद्वालिपुत्रेण रावणः प्रतिबोध्यते ।
तद्बोधितोऽङ्गदेनापि प्रमाणं परतो विधिः ॥ ५९ ॥

१. BD संकटाः । २. BC पि । ३. BCD हंसमुद्रवः । E सुहृद्भवः । ४. A कत्याशाठ्य ।
५. A पवालि D यद्वायु ।

नात्येष्यति वचो नूनं वालिसूनोर्दशाननः ।
 मैत्रीति^१ सेतुरुचुङ्गो न द्यौरपि लङ्घ्यते ॥ ६० ॥
 दर्शिताः कार्यगतयः सर्वा एव निरत्ययाः ।
 अवसाने दमोऽप्युक्तो दुरुक्तेन विनाऽमुना ॥ ६१ ॥
 क्रिययाऽऽनिलिना पूर्वं वयमत्र चिरं जिताः ।
 वाचा वालिसुतेनेत्यभिदानीमतिरञ्जिताः ॥ ६२ ॥
 गाम्भीर्यस्थगितं तेजः किमप्यस्योज्जिहासति ।
 प्रत्युक्तो रावणेनायं न विद्वः किं करिष्यति ॥ ६३ ॥
 एकैकशः स्फुटं^२ स्रष्टाः शठैरस्मत्पुराकृतैः ।
 अमी लङ्कानिकेतानामातङ्कग्य वलीमुखाः ॥ ६४ ॥
 निर्दह्य पुरमस्माकमञ्जनायाः सुतो गतः ।
 तारायास्तनयः क्रुद्धो न शेषं स्थापयिष्यति ॥ ६५ ॥
 शोणिताक्षविरूपाक्षधूम्राक्षप्रभृतिष्वपि^३ ।
 मन्त्रिष्वन्तःप्ररुढार्तिचिन्तानिष्पातिपत्तिषु ॥ ६६ ॥
 महोदरमहापार्श्वसुपार्श्वप्रमुखेषु च ।
 महर्षीरेषु माहात्म्यसंवादमुदितेष्वपि ॥ ६७ ॥
 कपालमालिस्रज्जालिविद्युन्मालिमुखेषु च ।
 माध्यस्थ्यमिव काकुत्स्थे यातेषूत्तमयातुषु ॥ ६८ ॥
 धन्यो दाशरथिर्यस्य दूतः सूतृतवागसौ ।
 इति भूयः प्रशंसत्सु नीचैर्नीचतमेष्वपि ॥ ६९ ॥
 भजतीवार्जवं वक्त्रे शठे शाठ्यमिवोज्जति ।
 ज्वालामुखसमूहे च सौमुख्यमिव गच्छति ॥ ७० ॥
 तैर्वालिसुतसाधूक्तैः सिक्तेज्जन्तः शीकरैरिव ।
 अग्निकेतौ निराकूते निर्वाण इव तिष्ठति ॥ ७१ ॥

शुके सन्धानसङ्कल्पं पुनः स्पृशति चेतसा ।
 सारणे रावणत्रासात्तूष्णीं स्तुवति राघवम् ॥ ७२ ॥
 अहो माहात्म्यपिशुनं वचनं विपिनौकसः ।
 इतीन्द्रजिति जातास्थे दूतसन्दत्तचक्षुषि ॥ ७३ ॥
 कपेस्तेनावलेपेन प्राप्ते कम्पमकम्पने ।
 अतिकायेऽतिमाये च मुह्यतीवारिसंपदा ॥ ७४ ॥
 विकृतेष्विव कृत्येषु भृत्येषु व्यथितेष्विव ।
 संक्रान्तेष्विव कुल्येषु मौलेषु चलितेष्विव ॥ ७५ ॥
 चालितेष्विव चेतस्सु दस्यूनामपि सर्वतः ।
 स्तुवत्सु बालवृद्धेषु वालिनस्तनयं शनैः ॥ ७६ ॥
 उद्गिरत्सु दशग्रीवनिन्दां वैतालिवन्दिषु ।
 स्वैरोक्तारिप्रशंसायां ब्रह्मराक्षससंसादि ॥ ७७ ॥
 विधूय मूर्ध्नः संघट्टस्वनत्काञ्चनकुण्डलान् ।
 क्षणं निगृह्य कण्ठानामन्तरेव रयं रुषः ॥ ७८ ॥
 निविश्य मणिपर्यङ्कपर्यन्तेऽवनिचुम्बिनि ।
 कृत्वैकं मणिपीठाग्रादङ्घ्रिमूरुनिवेशिनम् ॥ ७९ ॥
 अकृत्वा सकृदप्यारात् कर्णेषु हितभाषितम् ।
 दूरेऽपि मुहुरामन्त्र्य विमन्त्रोपनयोद्धुरान् ॥ ८० ॥
 उरःस्थलप्रसारेण प्रणुदन् गगनं पुरः ।
 उपवेश्य द्विषः पश्चादुच्छासिनि महासने ॥ ८१ ॥
 संप्रेक्ष्य राक्षसीः क्षिप्रमशोकवनिकागताः ।
 निवार्य नाकवन्दीनामाक्रन्दस्वमुच्चकैः ॥ ८२ ॥
 विष्वग्बभूव विषं विंशत्या रावणो दशाम् ।
 प्रत्यभाषत पीयूषस्वादुवादिनमङ्गन्दम् ॥ ८३ ॥ कुलकम् ॥

अहो विदग्धः सुग्रीवो यत्त्वामित्यमचेतसम् ।
 अङ्कुरं वालिनोऽस्माभिरुन्मूलयितुमिच्छति ॥ ८४ ॥
 अस्मासु बालिपुत्रोऽहमिति वादी न लज्जसे ।
 दास्यं दाशरथावित्थं गतः परमविद्विषि ॥ ८५ ॥
 त्वया ह्यङ्गद पुत्रेण मित्रं मे दिवि नन्दति ।
 पितृव्ये पितृवैरस्य शक्त्यैकान्त्यमुपेयुषां ॥ ८६ ॥
 युक्तोऽरिसंश्रयः पूर्वं शिशोरशरणस्य ते ।
 सनाथोऽस्यधुनाऽस्माभिः प्रतिप्रहर वैरिणि ॥ ८७ ॥
 तारया किमपि स्त्रीत्वात् कृतं नूनमसांप्रतम् ।
 अत्तस्माज्जठराज्जालम् जातस्त्वमरिनन्दनः ॥ ८८ ॥
 जाने वाली नै रामेण न सुग्रीवेणै केवलम् ।
 तयोस्त्वयाऽऽत्तदास्येन दस्युना विनिपातितः ॥ ८९ ॥
 अस्मत्सङ्गन्समुद्भूतं निकृष्टनरसंश्रयात् ।
 त्वया विलुप्तं जगति यशो बालिश वालिनः ॥ ९० ॥
 निगीर्णः कर्णपरुषं भाषमाणः पुरः पुरा ।
 सुहृद्भिर्विधृतेनापि दूतो धनपतेर्मया ॥ ९१ ॥
 मुक्तोऽसि वालिनः सख्याद्गच्छ तिष्ठन्न जीवसि ।
 कुतः प्रतिनिविष्टेषु मुहूर्तमपि नः क्षमा ॥ ९२ ॥
 गिरस्ते रामदूतस्य श्रुताः परिषदाऽनया ।
 इदं ब्रूहि वयं भूत्वा तापसं कपिसंसदि ॥ ९३ ॥
 अकालहरणादेव किं काकुत्स्थ विकत्थसे ।
 नन्वानीतः प्रसह्य त्वं कृतान्तेर्नास्मदन्तिकम् ॥ ९४ ॥
 सालाग्रसंप्राप्तमपि क्षुद्रभावादनास्थया ।
 शलभोत्थमिवास्माभिः कपियूथमुपेक्षितम् ॥ ९५ ॥

१. A भक्त्येवात्तमुपेयुषि । २. A लिनि । ३. A सुग्रीवेणच । ४. A हु । ५. A गत्वा ।
 ६. A त्वमन्तके । ७. A पात ।

न जानीमो निहीनानि वक्तुमङ्गद रामवत् ।
गच्छ संनाहयानीकमनीकमित एति नः ॥ ९६ ॥

सर्वसेनाङ्गविकलं सर्वसेनाङ्गशालिनः ।
यत्सत्यं वानरवलं जेतुं जातत्रपा वयम् ॥ ९७ ॥

नूनमालोक्य नः सैन्यसंनाहं सन्नसाहसः ।
आत्तार्तकाकुः काकुत्स्थः सत्यनामा भविष्यति ॥ ९८ ॥

नाद्याप्युज्जति सीताशां हताशः किमसौ मयि ।
मरुपृष्ठ इवोदन्यामासन्नमरणो मृगः ॥ ९९ ॥

मैथिलीत्यसवस्तस्य पूर्वमेव हता मया ।
परं भविष्यत्ययशो ममाद्य मृतमारणात् ॥ १०० ॥

स चेदिच्छति सन्धानमाच्छिद्यानुजसन्ततेः ।
सीतावरभवास्तिस्रो विश्राणयतु नस्तदा ॥ १०१ ॥

विभीषणं विशस्यादौ सुग्रीवं चाग्रजद्विषम् ।
वलं विभजतु क्षिप्रं रक्षोभ्यः स जिजीविषुः ॥ १०२ ॥

यातु यातुप्रवीराणां प्रणम्य चरणानसौ ।
नरो न रोषप्रकरं सोढुमिन्द्रजितः क्षमः ॥ १०३ ॥

न चेदत्युग्रमहसा कपिसङ्घस्तरङ्गवान् ।
अगस्त्येनेव जलाधिः पौलस्त्येनाद्य पीयते ॥ १०४ ॥

प्रज्ज्वाल ततः कोपात्कपिः कपिशकेसरः ।
उत्करालशिखाराजिराज्यसेकादिवानलः ॥ १०५ ॥

उज्जगाम जगदीपप्रदीप्ताननमण्डलः ।
हेमाचलशिरस्तुङ्गादङ्गदः काञ्चनासनात् ॥ १०६ ॥

तमुज्जिहानमालोक्य चकितास्ते निशाचराः ।
छन्नं वानरवेषेण देवेशमिव मेनिरे ॥ १०७ ॥

मुष्टिमुद्यतमाहृत्य विजित्य रभसं रूपः ।
 उपसृत्य पुनः सृत्वा पौलस्त्यं कपिरब्रवीत् ॥ १०८ ॥
 नास्ति मे राघवादेशस्त्वां निहन्तुमनन्तरम् ।
 एष गच्छामि निर्गच्छ प्रतीच्छ कपिवाहिनीः ॥ १०९ ॥
 दूरं निमज्ज पौलस्त्य काकुत्स्थशरसिन्धुषु ।
 आचूडमघपङ्कस्य यदि क्षालनमिच्छसि ॥ ११० ॥
 इति क्षोभचलः पद्भ्यां पश्यत्सु पिशिताशिषु ।
 तमुच्चशृङ्गं प्रासादमपिनट् पिट्टरं यथा ॥ १११ ॥
 आदिदेश दशग्रीवः सुभटान्निकटस्थितान् ।
 आजन्मसंस्तुतह्यो हठेनादातुमङ्गदम् ॥ ११२ ॥
 उत्पपात स तैः सार्धं निष्पपात च निर्दयम् ।
 विससर्ज विसृष्टासून् ललतः स्खलतश्च तान् ॥ ११३ ॥
 निर्यूहान्निलयानट्टान्निष्कुटान्ससभाश्रयान् ।
 निर्जगाम भुजैः भञ्जन् प्रभिन्न इव कुञ्जरः ॥ ११४ ॥
 प्रासादं च प्रसादं च भङ्गत्वा वालिसुते गते ।
 अशाद्वहिः स्थितः क्रुद्धो बलाध्यक्षान्दशाननः ॥ ११५ ॥
 संनादयत संनाहतूर्याणि तुमुलारवम् ।
 संपातयत सैन्यानि दैन्यमित्येकमोऽधुना ॥ ११६ ॥
 संनद्धं रथपादातमिभाश्वं कच्चिदागतम् ।
 विलुप्यतां रामबलं बलरेणुभिरेव नः ॥ ११७ ॥
 विभीषिकाः कियन्त्यश्चित् प्रेरणानि च कानिचित् ।
 प्रस्तूयन्तां प्लवङ्गेषु कस्तान् प्रति हि सङ्गरः ॥ ११८ ॥
 नरान्त्रनालवलयो नरशोणितचर्चिताः ।
 कुर्वन्तु कम्पं नरयोर्नरान्तकचमूभटाः ॥ ११९ ॥

क्रोष्टृष्ट्रवरधौरेयाः करालशक्तेवः ।

संकीडन्तः प्रतिष्ठन्तां बीभत्सरचना रथाः ॥ १२० ॥

पिशाचमुखचक्रीवचक्रवालधुरन्धरः ।

कल्यतां विकटाकल्पः स नः कार्णायसो रथः ॥ १२१ ॥

निर्गच्छतु गजस्कन्धैः कवन्धानां कदम्बकम् ।

व्रजन्तु वाजिनामग्रे मूर्धानो युद्धलालसाः ॥ १२२ ॥

उच्छृणा विक्रियावन्तो निष्क्रामन्तु श्वभिः शैवाः ।

जनयन्तु द्विषः शङ्कां कङ्कालाः स्वलितोत्थितैः ॥ १२३ ॥

द्वारि द्वारि तदिजिह्वाः सन्तु सन्तमसच्छिदः ।

ज्वालास्याः सालपृष्ठेषु तिष्ठन्तु विवृताननाः ॥ १२४ ॥

विमुक्तकेश्यः कोटव्यो विकटश्रोणिमण्डलाः ।

राक्षस्योऽसृज्जधुक्षीवाः क्रीडन्तु पुरतस्तयोः ॥ १२५ ॥

दृश्यादृश्यानि भूतानि वितन्वन्तु विडम्बनाः ।

दर्शयन्तिवन्द्रजालानि मत्पूज्यस्यान्तवासिनः ॥ १२६ ॥

वीराः कारुण्यमुज्जन्तु भीषयन्तां भयानकाः ।

बीभत्साः प्रसरन्त्वग्रे निग्रहाय वनौकसाम् ॥ १२७ ॥

एकदैवाभिहन्यन्तां जैत्रवादित्रजातयः ।

विदीर्णैः कर्णविवरैर्विद्रवन्तु वनौकसः ॥ १२८ ॥

केऽपि घ्नन्तु शतघ्नीभिः केऽपि गुम्फर्णकैः कपीन् ।

लीढमस्तिष्कलेपाभिः केऽपि प्रेतकरोटिभिः ॥ १२९ ॥

प्राप्तः कोऽपि न मोक्तव्यः प्रहर्तव्यः पुनः पुनः ।

मर्यादासेतुरुद्धानां धैरान्तगमनं कुतः ॥ १३० ॥

इत्युक्त्वा रजनिचरेश्वरः स्वयोधान् सौधाग्रं गगनमिवारुरोह तुङ्गम् ।

संमूर्च्छन्मुखरवसूचितं प्रकारं प्राकारव्यवहितमीक्षितुं कपीनाम् ॥ १३१ ॥

तारेयागमनसमुद्भवत्प्रहर्षप्रोद्धाचः प्लवगपताकिनीपतीन्द्राः ।
जन्येच्छारभसगृहीतशैलसौलाः सौलानामुपरि विरजुखलसन्तः ॥ १३२ ॥
इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये रणामियोगो नाम अष्टाविंशः सर्गः ।

श्रीधर्मपालकुलकैरवकाननेन्द्र राजा विलासकृतिपङ्कजिनीविवस्वान ।
सर्वाभिरामगुणपत्ररथत्रजैकनीडद्रुमो विजयते युवराजदेवः ॥

एकोनत्रिंशः सर्गः ॥

प्रतिवृषसुरमौलिरत्नराजीरुचिरुचिरप्रसवार्पिताङ्घ्रिपूजः ।
कृतसदृशनुतिर्महाकवीन्द्रैर्जयति चिरं युवराजमेदिनीन्द्रः ॥

तं निशम्य सबलस्य राघवो रावणस्य रणरागमङ्गदात् ।
सिद्धमिष्टमभिगम्यतामिति स्वं जगाद बलमाहवोत्सुकम् ॥ १ ॥

तत्क्षणं मणिमृदङ्गमर्दलध्वानभिन्नतुमुलारवोर्मयः ।
रुद्धमुक्तजलपूरवत्पुरीमप्लवन्त परितः प्लवङ्गमाः ॥ २ ॥
कोटिशः कनकशैलसंनिभाः पद्मशो विकचपद्मकान्तयः ।
शङ्कुशः कुलिशजालरोचिषः सर्वशः क्षयदिवाकरोपमाः ॥ ३ ॥

चक्रचापशकटाम्बुजादिकव्यूहभेदरचनाविचक्षणः ।
मुक्तकादिसकलायुधावलीकृत्यकारितरुशैलमुष्टयः ॥ ४ ॥

संप्रतीष्टसुरपुष्पैष्टयः संप्रहृष्टसुरदृष्टसौष्टवाः ।
संनिकृष्टसुरशत्रुनिर्जयाः संप्रमृष्टसुरयोषिदश्रवः ॥ ५ ॥

पृष्ठतः कृतसहस्ररश्मयः शीतलानुगुणवातवीजिताः ।
सत्त्वसत्त्वरपुरस्सरावलीकथ्यमानरिपुनिर्गमोत्सवाः ॥ ६ ॥

आलिलिङ्गुरथ दोहदा इव व्याकृतस्वरुचिसिद्धसंपदः ।
तां जगन्नयजितः पुरीमरेः तेऽन्तकालंशिखिनः कपिव्रजाः ॥ ७ ॥

तामतीत्य परिखां प्रतस्थिरे राक्षसेश्वरपुरीं हरीश्वराः ।
मैन्त्रणान्तरनिर्घातशङ्कया दूरमुज्झितनिवेशभूमयः ॥ ८ ॥

निर्घनान्निपतिता नभस्तलादुत्कटा इव सहस्रकोटयः ।
रेजुराहितमहाचमत्क्रियास्ते पुरोपवनचैत्यशाखिषु ॥ ९ ॥

१. BC दरोद्धराः । २. BC दृष्टिसौष्टवाः । ३. BCD सन्निविष्टसुरदेहसंपदः । ४. CD omit this
sloka ५. BCD खाः परीयि । ६. BC य । ७. BCD वि । ८. BC निर्जि । ९. D जे ।

केऽपि चुक्रुशुरधिक्रुधो यथा केपि च प्रजहमुर्जयोर्दुराः ।
 केऽपि दीर्घमभितो ननदिरे^१ (?) शैम्बराः शरदुपागमे यथा ॥ १० ॥
 केऽपि राजकुलमेव चक्रमुः केऽपि कोशभवनं व्यलोकयन् ।
 केऽपि जग्मुरवरोधसन्ननामग्रमग्रमभिकामरंहसः ॥ ११ ॥
 केऽपि नृत्यभवनानि भेजिरे केपि चित्रवलभीर्व्यडम्बयन् ।
 केऽपि नेदुरुपरुद्धनिष्कुटाः केऽपि सङ्कटमसङ्कटं व्यधुः ॥ १२ ॥
 केऽपि सालवलयं व्यलङ्घयन् केऽपि गोपुरमपावृतं व्यधुः ।
 केऽपि जग्मुरुपकण्ठमोकसां केऽपि निष्कुटमहीमपूरयन् ॥ १३ ॥
 तद्विलोक्य हरिसैन्यमन्तिकान्तकालशिखिलोलमापतत् ।
 अत्वरन्त निजपुद्गलांहुतिं प्रत्यजन्यजलदत्विपोऽस्त्रपाः ॥ १४ ॥
 निर्ययुर्निजनिकेतनोदरात्ते निजप्रभुनिदेशगौरवात् ।
 वर्षमणिं स्वलितवासवायुधे सस्मितभ्रमितकङ्कटोत्कटाः ॥ १५ ॥
 सावहेलकलितासिपट्सपासपाशहलशूलशक्तयः ।
 शातशुभ्रदशनावलीरुचिच्छन्नगाढनिजदेहकालिकाः ॥ १६ ॥
 ईयुरुलसितरौद्ररंहसः सिंहनादमुखरा नभःस्पृशः ।
 उद्धताः प्रलयवातलालनाल्लावणस्य जलधेरिवोर्मयः ॥ १७ ॥
 सक्तरक्तजलवाहवृष्टयः प्राज्यरक्तमदिरामदोत्कटाः ।
 ऊढरक्तकुसुमोत्करस्रजो रक्तवीरैकदलीकदम्बकाः ॥ १८ ॥
 निर्गतारुणविलोलदृष्टयः सृष्टभङ्गुरभयङ्कुरभ्रुवः ।
 ग्रन्थिवन्धयमिताकुलायतश्मश्रवः श्रवणशङ्कुभीषणाः ॥ १९ ॥
 मूर्ध्नि संनिहितगृध्रपङ्कयः पादयोश्चटुलजम्बुकीगणाः ।
 विप्रतीपखरवातवेलितच्छत्रचामरकिरीटकेतवः ॥ २० ॥
 अग्रतः प्रववृतेऽग्रगामिनामृक्षराक्षसवनौकसां रणः ।
 सालतालशरजालवृष्टिभिर्दृष्टिपलवितवैरवीरुधाम् ॥ २१ ॥

१. BCD यथो । २. A ववलिरे । ३. BC शाक ४. CBD omit two slokas. ५. BCD
 मुद्रलोद्गतीन् । ६. C सृष्ट D स्पृष्ट ७. C ची ।

तेनुरद्रिविशिखैर्दुमव्ययं ते वपुर्भिरघटन्त चास्थितम् ।
 भेजिरे न सुचिरादपि श्रमं स्वामिकार्यरसमग्रचेतसः ॥ २२ ॥
 सेहिरे शरतुषारमद्भुतैरम्बुजैरिव मुखैर्वलीमुखाः ।
 अश्ववर्षमसहन्त राक्षसाः क्षोदकीर्णशिखरैस्तनूरुहैः ॥ २३ ॥
 निर्दयाहतिनिरन्तराहितप्रीतयो ननृतुरुत्तमौजसः ।
 ते परस्परमनीकतूर्ययोश्छेदवीचिभिरपूर्वरीतिभिः ॥ २४ ॥
 द्राक्कृतैः प्रतिघयोनिरुद्धतप्रत्यनीकतलताडनोद्भवः ।
 संमुमूर्च्छं समवेत्य शोणिमा कोऽप्यसौ कपिकपोलपालिषु ॥ २५ ॥
 गूढमर्महतिगाढमीलिताः प्रीतये न कपयस्तथाऽभवन् ।
 स्पन्दमानतनवोऽप्यसृग्भुजामुत्पताकैरुधिरोद्गमा यथा ॥ २६ ॥
 वेद्मि विस्मृतसुरप्रयोजनः केवलं कवलरागर्मग्रहीत् ।
 तत्प्रसह्य शमनः समं तदा रामरावणवलं लिलेह यत् ॥ २७ ॥
 तत्र केऽपि कपियूथपोत्थिताः कौणपाः कुणपतां प्रपेदिरे ।
 केऽपि मुक्तसकलाङ्गसन्धयः सद्य एव परमाणवोऽभवन् ॥ २८ ॥
 वानराश्च पिशिताशिभिः क्षताः शिक्षितैः सकलशस्त्रवृष्टिषु ।
 अध्यशेरत रतक्लमादिव स्मेरवक्रकमलाः समित्त्वलम् ॥ २९ ॥
 प्रागिवोज्ज्वलमुखद्युतिर्मृतोऽप्याददे न शिवया वलीमुखः ।
 जग्रसे तु पिशिताशनः श्वसन्नेव नष्टभृकुटीपरिग्रहः ॥ ३० ॥
 चस्वलुश्च्युतललाटशोणितस्थासकस्थगितचक्षुषोऽस्रपाः ।
 न प्रचेलुरूपनीतशृङ्खलाः स्वान्तवालवल्यैर्वलीमुखाः ॥ ३१ ॥
 दुस्सहानुशयसंज्वराज्जहुर्जीवितानि पिशिताशिनः क्षताः ।
 नाग्रहीद्वणरुजं वनौकसां रामसंस्मरणशीतलं मनः ॥ ३२ ॥
 नैक्षतापि दिशमृक्षरक्षसोरस्पृशत्प्लवगमग्रजिह्वया ।
 जम्बुकी लिखितवाजिपञ्जरा कुञ्जरस्य निममज्ज मज्जनि ॥ ३३ ॥

आससाद् करटी कटीतलं मौलिमश्रयत गृध्रमण्डली ।
 पादमादित शिवा शयं शुनी जन्यमूर्ध्नि सुभटस्य पेतुपः ॥ ३४ ॥
 चर्मवर्मशकलाकुलोर्मयः केशकेसरकलापशैवलाः ।
 ससुरस्रसरितो रथाचलश्रेणिवन्धपरिणद्धरोधसः ॥ ३५ ॥
 तायते स्म तरुणेऽपि दारुणं ध्वान्तमह्नि रजसा हृतातपे ।
 शस्त्रपातरसितेन जज्ञिरे यातुधानविपिनौकसां क्रियाः ॥ ३६ ॥
 गृध्रकाककुलकेलयः शिवासारमेयपरिषत्पुरस्सरौः ।
 रक्षसः समिति सीदतोऽभवन् प्राञ्च एव परिपार्श्ववर्तिनः ॥ ३७ ॥
 मूर्छिताः शतमचेतनाः शतं शातशस्त्रशकलीकृताः शतम् ।
 अग्रजन्यरसिकाः पॅरीयिरे पश्चिमाजिरभसैः परशतैः ॥ ३८ ॥
 गोपुरेषु परिखासु तोयधेस्तीरभूमिषु सुवेलसानुषु ।
 रामरावणवलैर्ध्विचिक्त्रियरे बन्धवः प्रहतिवेगनिर्गताः ॥ ३९ ॥
 सा पुरस्तुरगनागपत्तिषु प्रद्रुतेषु तुषवत्तरुक्षतैः ।
 रक्षसां प्रकटसारमण्डलौ कण्ठितेव रुरुचे वरुथिनी ॥ ४० ॥
 अस्फुरन्नुरसि काननौकसामिष्वसिस्वधितिमार्गसंपदः ।
 रक्षसां रुरुचिरे^१ निपेतुषामप्यरातिमभिसारसंपदः ॥ ४१ ॥
 न्यस्य वक्षसि गरीयसो गिरीन्व्यक्रमन्त दशकण्ठसैनिकाः ।
 कुर्वते हि हृदि शक्तिशालिनः स्वामिकृत्यभरगौरवं परम् ॥ ४२ ॥
 जग्मुरस्थितमुदायुधा मिथस्तेऽस्रपप्लवगवीरबाहवः ।
 नाकिभिस्तदवलोक्य विस्मितैः सस्मरे न बलवासवाहवः ॥ ४३ ॥
 लम्बमानमसिना हसन्निव स्वान्त्रनालमलुनान्निशाचरः ।
 पाणिरुद्धपृथुपार्श्वशेफंसः पुष्टुवेऽभिरिषु कोपनः कपिः ॥ ४४ ॥
 कौण्णशोणितनिपातसूचितस्वोत्तमाङ्गहतयः प्लवङ्गमाः ।
 अभ्यगुर्दिगुणरोषरंहसः सिंहवन्मदकलोपमानरीन्^२ ॥ ४५ ॥

१. BC टम् । २. BC कटाः । ३. D त्परासवः । ४. BCD प्रती । ५. BCD तण्डु । ६. A कुण्डि ।
 ७. C चरुधे । ८. BD नुसाध्व । ९. BC जियु । १०. A गुल्यव । D गुल्य पुष्पु । ११. D कलान्नि-
 शाचरान् । B लानिमानरीन् ।

अभ्यगादगणितव्यथस्तथा कोऽप्यरिं कपियुवा जवोत्तरः ।
 संविवेद न यथा विनिर्गतं कुन्तमन्तरनुलोमवर्त्मना ॥ ४६ ॥
 कोऽपि चाश्वखरपुच्छसंस्तरे हस्तिहस्तमुपधाय सुप्तवान् ।
 बौध्यते स्म रुधिरव्ययोल्बणस्वत्रणोदरसमीरनिस्वनैः ॥ ४७ ॥
 नर्जुना चलनवर्त्मना पयन्नर्जुनाहतशिरौ निशाचरः ।
 वानरो विधुरितः क्षीतिं ययौ वानरोषविषभूमिरुत्फलः ॥ ४८ ॥
 द्रागसृक् स्रवति हस्तवानहन्वानरः शिरसि राक्षसं तथा ।
 निर्जघान घनमुष्टिवन्धनस्तं यथा न पुनराहवोन्मुखम् ॥ ४९ ॥
 उच्चखान विहसन्वलीमुखः पुङ्खशेषमुरसः शिलीमुखम् ।
 संविवेद न महीध्रसंहतिं लोमकूपनिभृतां निशाचरः ॥ ५० ॥
 वानरैः प्रचुरशस्त्रकोविदा कोविदारतरुभिर्न्यवर्त्यत ।
 रक्षसां क्षयरसोद्धुरा सभा रासभारवनिवेदितागमा ॥ ५१ ॥
 तत्र तत्र घनतां गतैरसृक्कर्मैर्जगृहिरे यदङ्घ्रयः ।
 तेर्न वेद्मि शरशैलदुर्दिनं न व्यतीयुरुभयेऽपि सैनिकाः ॥ ५२ ॥
 स्वार्सिभिः कपिभिरात्मसात्कृतैः कृन्त्यमानशिरसामसृग्भुजाम् ।
 दूरमुद्ययुरसृङ्मुखालयो दैवमत्तुमिव शत्रुतां गतम् ॥ ५३ ॥
 उत्तमाङ्गपदभागिति ध्रुवं मूर्ध्नि मत्सरमुवाह विग्रहः ।
 र्यन्ननर्त ततबाहुराहवे तन्निपातसमकालमेव सः ॥ ५४ ॥
 आददे भयदतां न रक्षसश्चापलं नच कपेरचिन्तयत् ।
 तत्पराक्रमगुणैकरञ्जितो नेतुमत्वरत खेचरीगणः ॥ ५५ ॥
 वानरोऽप्सरसमीप्सति स्म न स्वामिनो विरहिणः स्मरन्मुहुः ।
 क्षुद्रमेतदिति नाकानिस्पृहः स्वीचकार न विमानमस्रभुक् ॥ ५६ ॥
 पक्षपातमपहाय राघवे रावणे च परिमुच्य मत्सरम् ।
 प्राश्रिकत्वमगमन् सुरास्तयोस्तुल्यभङ्गजययोरनीकयोः ॥ ५७ ॥

१. BC वीज्य । २. A ववल । C वलन । ३. B वपुः ४. BD क्ष । ५. A भव ६. A प्राक् शिरः ७.
 A मुष्टिनापिनद्धा ८. BC तत्र D तत्र ९. A मि १०. BC द्रुतम् । ११ BC तन्निपातसमकालमुद्धुजो नृत्यति
 स्म यदसौ रणाङ्गणे ।

राक्षसैर्जुहुविरेऽसवः सुखं प्रार्थितैः कपिभिरपितं वपुः ।
 ते^१ द्वयेऽपि यशसः कृते पुनः भेजुरात्तकदनाः कदर्यताम् ॥ ५८ ॥
 प्रत्यनीकमुखभङ्गहेतुतां तेन नूनमगमन्नसृग्भुजः ।
 यत्प्रतीयुरलिकात् प्रतिस्वलच्चञ्चलाग्ररसनाः स्वमप्यसृक् ॥ ५९ ॥
 वीरवक्त्ररुधिराक्षितद्विपस्कन्धमांसकवलग्रहोत्सुका ।
 उन्ननाद मृगधूर्तसुन्दरी दुस्तरासपरिवेषरोषिता ॥ ६० ॥
 व्यक्तविश्लथवरुथसन्धयो गन्धचञ्चलमुखीभिरन्तिकात् ।
 भेजिरे युधि सृगालपालिभिलोलवीरवपुषो रथव्रजाः ॥ ६१ ॥
 ध्वस्तधुर्ययुगयोक्तूरश्मयः स्रस्तसूतकुथकेतुकूवराः ।
 ते ययुर्जयमनोरथा इव प्रक्षयं समिति रक्षसां रथाः ॥ ६२ ॥
 सादिनोऽस्थ्यपि लिलेह जम्बुकी नात्ति पत्तिपिशितोत्करं पुरः ।
 दुर्लभस्य हि समस्तामिष्यते वस्तु सर्वमितरस्य दुर्भगम् ॥ ६३ ॥
 निष्फलप्रकटसङ्गरक्रियाः कूटयुद्धमसृजन्नसृग्भुजः ।
 नारभन्त घृणया वनौकसो विक्रमैकशरणा रणान्तरम् ॥ ६४ ॥
 सालसानुकरकोत्करैररीनृक्षपङ्क्तिरभिवर्षति स्म यौ ।
 साऽलसाऽनुपदमस्तृणाद्घृणाकारिभिर्मुखविलासविन्दुभिः ॥ ६५ ॥
 सा चचार नखराङ्कुशावलीभीषणा द्विपदनीकनाकुर्षु ।
 गुल्मरुद्धघनमूलसन्धिषु प्राणकीटकुलमृक्षसंहतिः ॥ ६६ ॥
 अन्तकोपगमनोत्सवोचितप्रक्रियाविधिविशारदा इव ।
 तेनुरन्त्रततिभिः पतत्रिणस्तोरणानि रणसीमशाखिषु ॥ ६७ ॥
 रक्षसां वपुषि कीकसान्तरे तार्वैः कपिशतैः कृतारवैः ।
 पावकोऽजनि घनार्य सस्पृहो दारुणे रणविहारदारुणे ॥ ६८ ॥
 क्व प्रयात रजनीचरेश्वरं तोषयाम हरयो वधेन वः ।
 देवताः स्मरत संभृता वयं वाससा विरहितासिधेनवः ॥ ६९ ॥

१. BC न २. AD तत्प्रतीपुरल । ३. A योक्तु । D युग्य । ४. A नभ्यर्षदथकालिकोपमा । ५. A मृक्षसंहतिः शीकरानकिरदुत्कफानना । ६. BCD नीषु च । ७. BCD सोत्तरे नारवः कष । ८. D घृणा । ९. D घन ।

यात यत्र शिशवः स्त्रियोऽथैवा केऽत्र यूयमुपहासविन्दवः ।
रामसंज्ञमपि रावणाह्वयो नाभ्युपैति घृणया सविन्दवः (?) ॥ ७० ॥

इत्युदीर्य वचनं निशाचराश्चेरुराजिखलमस्थिसङ्कुलम् ।
नेतुमन्तमिव रामभास्वति स्वस्य शेषमपि तामसं कुलम् ॥ ७१ ॥

शान्तसंज्ञमयुतं स्थितं समित्यर्बुदं निववृते वनौकसाम् ।
रक्षसामविशदाजिसंकटात् कोटिरन्तकरदच्युता पुरीम् ॥ ७२ ॥

भ्रष्टबाहुरपविद्धवालिर्धर्मज्ञानुरवसन्नलोचनः ।
वानरोऽरिनिधनाय तत्त्वरे सत्वमस्खलितवेगमुद्रहन् ॥ ७३ ॥

पीतवान्तनिजरक्तैर्विप्रुषो विप्रकीर्णविकरालमूर्धजाः ।
स्वर्ध्वजाश्वरथरुद्धवक्षसो राक्षसाः समरसीम्नि शिथियरे ॥ ७४ ॥

अक्षतं प्लवगसैन्यमाययौ निर्ययावहतमस्रभुग्वलम् ।
सङ्गरः प्रववृते तथा तयोः स्तोकशेषमुभयं यथाऽभवत् ॥ ७५ ॥

द्वन्द्वशः कपिनिशाचरत्रजास्तेऽभिजग्मुरविशिष्टहेतयः ।
अङ्गदेन्द्रजयिनोरनन्तरं सङ्गरः प्रववृते भयङ्करः ॥ ७६ ॥

वालिसूनुरचलायुधो बली दुर्जयो दशमुखात्मजः कृती ।
संवभूवतुरुभावमर्षणौ तौ जवोत्तमचमूशिरोमणी ॥ ७७ ॥

वेपते स्म दिवि देवसंहतिस्तेन तेन करणेन रावणेः ।
तेन बालितनयस्य चाचलश्रेणिवृष्टिरभसेन पिप्रिये ॥ ७८ ॥

साऽग्रगप्लवगहंसमण्डली मेघनादचकिता दिशोऽग्रहीत् ।
अक्षमिष्ट शरवृष्टिमायतामेकपुङ्गव इवाङ्गदः परम् ॥ ७९ ॥

इन्द्रनप्तुरचलौघमिन्द्रजित्तूलवत्तमधुनाद्वनुर्धरः ।
सूक्ष्मसूत्रपटलीमिवाभिनत्तस्य सोऽपि निर्विर्ढां शरावलीम् ॥ ८० ॥

भग्नभुग्नविषमेषुपञ्जरः संचचार कपिरस्खलन् पुरः ।
कङ्कटप्रतिहताचलावलिर्नाचलन्निजपदान्निशाचरः ॥ ८१ ॥

प्राहरन्निविडमुष्टिमुद्यतं मुदरेण गुरुणापि ताडितः ।
 प्रेर्य दूरमासिवाटमुत्कटं प्राप शत्रुमुरसि प्लवङ्गमः ॥ ८२ ॥
 तं विहस्य दशकण्ठनन्दनः संप्रहारमुरसा तथाऽनुदत् ।
 क्रोशताऽरिनिवहेन तर्जितः क्रोशमेकमगमद्यथाऽङ्गदः ॥ ८३ ॥
 यावदङ्गमधमन्महेन्द्रजित्तावदन्तिकमुपस्थितोऽङ्गदः ।
 आहवः प्रवृत्ते पुनस्तयोरायुधावलिभिरुत्तरोत्तरः ॥ ८४ ॥
 वानरस्य बलमीदृशं कुतः कोन्वयं विकटविग्रहः कृती ।
 एष वेषवपुषोर्विवर्तनाद्वृत्रशत्रुरथ मां जिगीषति ॥ ८५ ॥
 इत्युवाच मनसैव स क्षणं निश्चिकाय नतमेव तं पुनः ।
 प्रागिव प्रतिघवेगमाहरन् प्राहरत् प्लवगयूनि तत्र सः ॥ ८६ ॥
 लाघवाभिजितनोरवश्चयत्तदायुधमनायुधोऽपि सन् ।
 पृष्ठतस्त्वकृत शत्रुमाद्रिभिर्विद्वुताखिलरणाङ्गमङ्गदः ॥ ८७ ॥
 आमोच कवचान्तरं चिरादग्रहीत् प्रहरणान्तरं कृती ।
 आहरोह च स्थान्तरं सतामक्षिणोत् कपिममुं क्षणान्तरे ॥ ८८ ॥
 वालिपुत्रमवधूय स क्षणं पूर्णकल्पमवहन्मनोरथम् ।
 तस्य पश्चिमशिलोच्चयाहतेः स्वं ररक्ष नतु राक्षसो रथम् ॥ ८९ ॥
 उत्पपात हतसप्तिसारथेः नैकषेयपतिनन्दनो रथात् ।
 व्यस्तबाह्वकरणाद्विचेतसः क्षेत्रवाँन्निजकलेवरादिव ॥ ९० ॥
 पुष्पवृष्टिसमकालमुच्चकैरङ्गदः सुरगणेन तुष्टुवे ।
 क्वेत्यतक्वयत न केनचित्पुनर्दाशकन्धरिरदृश्यतां गतः ॥ ९१ ॥
 मेघजालपिहितात्मविग्रहो विग्रहान्तमकरोद्वनौकसाम् ।
 शक्तिशूलहलाष्टिवृष्टिभिः कूटयुद्धनिपुणो निशाचरः ॥ ९२ ॥
 उक्ष्यमाण इव रक्तशीकरैर्भास्करोऽर्थं निममज्ज नीरथौ ।
 जल्लसत्सु निवहेषु रक्षसां नश्यति स्म दिवसो भयादिव ॥ ९३ ॥

१. BC नवल D नचत २. D निर्जितः । ३. A न्य B वज ४. BC omit five slokas ५. D क्षतियात्रिज ६. BC ध्व ।

आततान ककुभस्तमश्चयो मूर्धजोत्कर इव व्यसुच्युतः ।
ज्योतिरिङ्गणगणो विदिद्युते जीवसङ्घ इव देहनिर्गतः ॥ ९४ ॥

उल्लसत्तिमिरजालमांसलं मत्तफेरवनिनादभीषणम् ।
प्राश्यं रक्तमिव सान्ध्यमातपं पुष्फुरे रजनिराक्षसीमुखम् ॥ ९५ ॥

दृष्टेः सन्तमसचौरैर्पङ्क्तयः पङ्क्तिक्वण्टपुरयामिकाँ इव ।
प्रान्तजीर्णतरुकोटरौकसः कौशिकाः कलकलं वितेनिरे ॥ ९६ ॥

अध्यशेत सुभटव्रजोऽङ्गजैन्यस्तनिस्सहतनुस्तमश्चितम् ।
चित्ररात्रिचरभूतसङ्कुलं तन्महारणपरेतकाननम् ॥ ९७ ॥

आपणानुकृतिरैक्ष्यत क्वचित् क्वाप्यसूच्यत महानिवाहवः ।
भीषणे तमसि तत्र कुत्रचित् पप्रथे किलिकिलारवः परम् ॥ ९८ ॥

कश्चिदागमितचिन्निशानिलैरन्वियेष मनसा कपिः सखीन् ।
निस्सहः स्वमपि कोपि चक्षमे नैव पातुमसृगस्रभोजनः ॥ ९९ ॥

स्वीचकार कलहोत्तरं शवार्नं क्षेत्रपालपरिषद्वलीयसी ।
व्याचकार बत वक्तुमक्षमो वैकृतेन कटपूतनस्तृषम् ॥ १०० ॥

तत्पुरस्सरशिवाननानलज्वाँलभिन्नपदवीतमश्चयम् ।
विप्रकीर्णकुणपाङ्गसङ्कुलं मातरः पितृवनं विचिक्रियरे ॥ १०१ ॥

तदोच्चैर्व्याचक्रुः स्वभुजरभसं शोणितभुजो न भेजुर्विश्रामं बहुलरजनीयुद्धरसिकाः ।
निजस्कन्धावारोन्मुखमपि तदाकर्ण्य परितो वितस्थे तत्रैव प्रथममिव शाखामृगबलम् ॥ १०२ ॥

निर्मत्सरः कविरपि प्रभुरप्यवामः कान्तोऽप्यरूढसुभगत्वमदप्रमीलः ॥
अत्युग्रशौर्यरभसोऽप्यकठोरवादी पृथ्वीपातिर्जयति विक्रमशीलजन्मा ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये वानरराक्षसयुद्धवर्णनो नाम

एकोनविंशः सर्गः ॥

१. A प्य D स्य २. C स ३. A गै ४. D वासि ५. B दत्त C धरा ६. AD शिवाम् ७. B लः
का ८, D माकु ९, D omits this sloka

अथ त्रिंशः सर्गः ॥

निर्धूयाजौ द्वित्रिवर्जं कपीन्द्रान्मायानद्रो^१ नाकिनामप्यदृश्यः ।
 नैशे तस्मिन्ध्वान्तराशावमार्गन्मूलाराती राघवौ मेघनादः ॥ १ ॥
 तस्याध्वानं रोद्धुमन्तर्धिभाजः संशृङ्खाद्रीनद्रवन्वानरेन्द्राः ।
 केऽपि स्थानेष्वेव सन्नह्य तस्थुश्चक्रुर्दिक्षु प्रत्यवेक्षां च केऽपि ॥ २ ॥
 सेहुः केऽपि द्वन्द्वयुद्धं विजित्य क्षामा युद्धप्रक्रमेण प्लवङ्गाः ।
 ते^३ धौरेया दुर्लभाः स्वामिनां ये स्कन्धक्लिष्टाः पृष्ठमप्यर्पयन्ति ॥ ३ ॥
 येऽसृक्पङ्केः दूरमग्रा निषेदुर्दीना दीर्घध्वान्तरुद्धासु दिक्षु ।
 त्यक्ताः स्वीयैरार्तिशब्दानुसारात्ते निर्विघ्नं जग्निरे यातुधानैः ॥ ४ ॥
 केऽपि क्रोष्टूनन्वधावन् रयेण स्वश्रेणीनां केऽपि मध्ये निषेदुः ।
 गृध्रानीकं ध्वानसाम्यादरीणामन्ये जघ्नुस्तत्र घोरेऽन्धकारे ॥ ५ ॥
 हेषाघोषैर्बृंहितैः सिंहनादैः ज्याटङ्कारैः शङ्खभेरीविरावैः ।
 नेमिध्वानैरध्वनि ध्वान्तरुद्धे केऽपि क्रुद्धाः शत्रुसेनामभीयुः ॥ ६ ॥
 केचिद्वन्धादन्धकारेऽभिजघ्नुः क्रव्याद्वीरान्वानरेन्द्राः समेत्य ।
 केऽपि स्वीयानेव शैलैरमृदन् भ्रातृव्यासकृपङ्कसङ्क्रान्तिमिश्रान् ॥ ७ ॥
 द्रागित्यर्चिर्भेददृक्तुल्यकालं क्वापि क्वाणः शुश्रुवेऽस्थिष्वसीनाम् ।
 मूर्छन्नुच्चैरुच्चचार कचिच्च व्योमव्यापी चापविष्फारघोषः ॥ ८ ॥
 ऋक्षस्तोमास्ते च रक्षोनिकायाः स्वच्छायाभिः छलादयन्ति स्म विश्वम् ।
 दंष्ट्रालीनामंशुभिस्तु द्वयेऽपि ध्वान्तस्कन्धं जर्जरं ते वितेनुः ॥ ९ ॥
 रक्षःकायैः कज्जलक्ष्माधराभैस्तेष्वारेभे पौनरुक्त्यं तमस्सु ।
 क्रोधात्ताम्रैर्वानराणां मुखार्कैः क्वापि प्रातःकालकान्तिर्वितेने ॥ १० ॥
 हेमाकल्पद्योतविद्युद्विभिन्नश्यामारम्भे तत्र गाढान्धकारे ।
 रक्षोमेघव्यूहसंघट्टजन्मा झञ्झावायुर्वानरेन्द्रान्मुनौद ॥ ११ ॥

स्रस्तैरङ्गैः स्वैरमाजिस्थलीषु स्थूलस्थूलानस्रविन्दून्वमन्तः ।
तासां रक्षोराजिकादम्बिनीनां वाणासारं वानरेन्द्राः प्रतीयुः ॥ १२ ॥

तत्रैवागात्तुङ्गलाङ्गूलकोटिर्नष्टं मार्गन्नङ्गदो मेघनादम् ।
स्तब्धग्रीवः क्रोधताम्रायताक्षः ताक्षर्यः स्रस्तं पन्नगानामिवेशम् ॥ १३ ॥

दृष्ट्वाऽवस्थां तां दिदीपे कर्पीनां खे सन्नद्धान् यातुधानान् ददर्श ।
तैरत्युच्चैर्गर्ज्यते स्म प्रगल्भैर्जग्राह स्वं विक्रमं वालिपुत्रः ॥ १४ ॥

दत्तोत्कम्पं तानि रक्षःशतानि व्योम्नोऽनैषीद्धूतलं तत्क्षणेन ।
शाखैकाग्रादात्मनो वक्तृबिम्बं जम्बूनीव प्रौढपाकश्लथानि ॥ १५ ॥

चिक्षेपोच्चै राक्षसानां सहस्रं लाङ्गुलाग्रेणाङ्गदो वेष्टयित्वा ।
यूथेन्द्राणामिन्द्रजित्तस्य चाग्रे लक्षं शिक्षालाघवेनोन्मथ ॥ १६ ॥

आचस्कन्द स्यन्दनेनार्बुदानि ज्यानादेन व्याधुनात् पद्ममेकम् ।
संख्ये संख्यां रावणिर्वानराणां तामत्यल्पां चापहस्तश्चकार ॥ १७ ॥

तं सेनानीरानिलिः सालजालैर्वाणालीनामन्तराले ततान ।
स प्रत्येकं तानि चिच्छेद यावत् प्रापत्तावत्तालपाणिः सुषेणः ॥ १८ ॥

चक्रैर्मोचाकाण्डवत्खण्डशस्तान् कृत्वात्यर्थं राक्षसेन्द्रस्तृणेन्द्रान् ।
नैषा भूमिः क्रूरशस्त्रत्रजानामित्युज्झित्वा तं ययौ सावहेलः ॥ १९ ॥

विद्युन्मालीत्यस्रभुग्विद्युदाभो निर्भिन्दानः सान्द्रमन्दं तमस्तत् ।
तिष्ठेति द्विर्भाषमाणः सुषेणं निस्सङ्गेन स्यन्दनेनापपात ॥ २० ॥

तेन स्मित्वा सोऽद्विभिः संप्रतीष्टः कष्टात् धृष्टः प्राप कष्टं तदानीम् ।
मूर्छानृण्यं सद्य एव प्रपेदे तस्मिन् साधौ सोऽपि रोषव्ययेन ॥ २१ ॥

तं मूर्छान्तं चक्रुरागत्य वैद्यं दिव्यौषध्यः सिद्धिवेगोपहृताः ।
मुष्टिश्चाभृच्छाखिनां संनिपातात्तस्याजहे तेन घोरः प्रमाथः ॥ २२ ॥

तत्रारूढे तत्क्षणात्नाकपृष्ठं नाकस्त्रीणामुत्सवः कोपि जज्ञे ।
निस्त्राणानां रावणानीकिनीनां हाहेत्युच्चैरुच्चचारार्तनादः ॥ २३ ॥

लङ्घनेत्सङ्गात् पिङ्गलश्मश्रुमालः कालो दंष्ट्रादीप्तिपीतान्धकारः ।
निश्चक्राम द्यां दिशश्चाश्रुवानः सेनाङ्गानां डम्बरैर्जम्बुमाली ॥ २४ ॥

ते सुग्रीवस्याग्रसेनापतीन्द्राः तन्द्रामीयुस्तं विलोकयैव दूरात् ।
 एकस्तस्मिन्वानरानीकमध्ये तस्यास्कन्दं चक्षमेऽक्षप्रमाथी ॥ २५ ॥
 संक्रीडन्तः स्यन्दनास्ते तदानीमत्यादित्यज्योतिषो राक्षसानाम् ।
 सङ्ग्रामच्छागैर्वर्गभस्य पातं तेनुस्तासां वानराक्षौहिणीनाम् ॥ २६ ॥
 प्राञ्चिष्क्रान्तं राक्षसैरल्पसत्त्वैः शूरास्तेऽमी सांप्रतं निष्पतन्ति ।
 वर्ष्माभोगैर्व्यक्तगम्भीरगवैर्गीर्वाणानां रावणो रावणो यैः ॥ २७ ॥
 एतद्वृद्धं हास्तिकं कः प्रतीच्छेत् पारं^९ प्राप्येतास्य वाश्वीयसिन्धोः ।
 कः पत्नीनामत्र कुर्यादियत्तामुन्मत्तोऽयं राघवो यन्न याति ॥ २८ ॥
 इत्युत्तस्ता जम्बुमालिध्वजिन्याः संपाताद्यै^{१०} दीनवाचः पुवङ्गाः ।
 मा मेत्युच्चैर्मरुतिस्तान्निषेधं निस्संज्ञं^{११} तद्यातुचक्रं स चक्रे^{१२} ॥ २९ ॥
 स्मेरास्यस्य स्वैर्भटैरुज्जितस्य स्पष्टं रामे लक्ष्मणे चेक्षमाणे ।
 अष्टौ कोट्यः स्यन्दनानामरातेर्निष्ठामीयुर्मरुतेरेकमुष्टौ ॥ ३० ॥
 यावत्क्रोधादूरमाकृष्य चापं तेने तीक्ष्णैस्तं शरैर्जम्बुमाली ।
 तावत्तस्य क्रोडभाजो भुजाभ्यामुत्खायास्तात्सोऽपतत्स्यन्दनात्क्षमाम् ॥ ३१ ॥
 उत्थायास्तस्तेन भूयो हनूमानागत्यार्तः^{१३} कन्धरायां स तेन ।
 तं लाङ्गूले पीडयामास रक्षः कृत्वा मौलिस्तस्य शाखामृगेण ॥ ३२ ॥
 तासां शत्रोर्वाहिनीनां तथाऽऽजौ तेजशाली शोषैर्मादौ दिदेश ।
 जिह्वायासूनेकशेषस्य पश्चात् पीत्वा तस्य द्वन्द्वयुद्धे यथाऽसौ ॥ ३३ ॥
 रामे दूरात् पश्यति प्रीतिभाजि प्रत्यासन्ने वानराणां च पत्यौ ।
 संख्याभाजः सोऽकृत क्षिप्रहर्षतः^{१४} पौलस्त्यस्य प्राणतुल्यान् प्रवीरान् ॥ ३४ ॥
 दोस्साहय्यं मारुतौ गन्तुमिच्छोस्तस्मिन्दूरं रात्रियुद्धे प्रवृद्धे ।
 अग्रे रक्षोवीरसेनासमग्रः सुग्रीवस्य प्रादुरासीत्प्रजङ्घः ॥ ३५ ॥
 सैन्यानि स्वान्यग्रतः संप्रणुद्य ज्योतीर्षीव प्रत्युपस्यंशुमाली ।
 ध्वान्तच्छायाभोगचौरं निशीथे तन्निशेषं यातु चक्रे कपीन्द्रः ॥ ३६ ॥

१. BCD ते ते सर्वोप्यग्रसेनः कपी । २. BC क्षि । ३. A मोव्यामि । ४. D. षाभा । ५. BCD द्रा ।
 ६. A रः । ७. BC चाली । ८. यैः ९. A न्य । १०. शशङ्कः ११. A चचार १२. BCD हत्यास्तः ।
 १३. C शे । १४. BCD कृताक्षप्रहन्ता । १५. BC च्छौ ।

तत्रान्येऽपि प्रत्यनीकप्रवीराः प्रत्येकं ते जघ्निरे वानरेन्द्रैः ।
रक्षश्शून्यो जन्यरङ्गस्तदानीं नाकस्त्रस्तैस्तस्तरे पारिजातैः ॥ ३७ ॥

एष श्रीमान्वीरबाहुः सुबाहुः सानुप्रस्थश्चन्दनो हेमकूटः ।
रक्षःकूटं ध्वान्तकूटं च भित्वा देदीप्यन्ते देवयूथप्रवीराः ॥ ३८ ॥

शक्रारातेः स्यन्दनं मुष्टिनाद्य प्रत्यक्षं नः क्षुण्णवानङ्गदोऽयम् ।
त्यक्त्वा युद्धं रावणिः प्राणशेषो निर्वादार्यस्तर्हि सोऽन्तर्हितोऽभूत् ॥ ३९ ॥

इन्द्रोपेन्द्रावभिवुत्रौ पुरस्ते पार्श्वस्थोऽयं स्थाणुतुल्यः सुषेणः ।
धर्मः साक्षादक्षराट् पृष्ठतोऽयं सर्वे देवाः सर्वतोऽयं हनुमान् ॥ ४० ॥

तारः सारौन् हन्त्ययं नैकषेयान् सेनां शत्रोरेति गर्जनाजोऽयम् ।
एष क्रुद्धः केसरी तान् भिनत्ति स्वस्थः सैन्यं याति संपातिरेषः ॥ ४१ ॥

प्रत्यासन्नः पन्नदोयं नलोऽयं नीलोऽयं च श्वेत इत्येष वीरः ।
एष क्रोशत्यस्त्रपौघान् प्रमाथी यूथस्याग्र रोषणोऽयं रुमण्वान् ॥ ४२ ॥

मथ्नात्याराद्यूथपौघं पृथुर्मे सारम्भोऽयं जृम्भमाणोऽस्ति रम्भः ।
वल्गत्युच्चैरेष संग्रामरङ्गे गोलाङ्गूलव्यूहगोप्ता गवाक्षः ॥ ४३ ॥

एकैकस्मादत्युदारैर्वचोभिर्युद्धस्यान्तं प्राप्तवन्तो जयेन ।
सुग्रीवेण स्वीयसेनापतीन्द्रा नामग्राहं दर्शिता राघवाय ॥ ४४ ॥

दृष्टाः सर्वे युध्यमाना मयाऽमी रक्षोरूपैरन्तर्कैरेव सार्धम् ।
तेषामेव प्रत्युतान्तं विधाय व्यावल्गन्तो विग्रहाङ्गैः समग्रैः ॥ ४५ ॥

सद्यः क्षुण्णः स्यन्दनः कान्दिशीको दृष्टो नभ्यन्नङ्गन्दान्मेघनादः ।
अंहोराशिः पुण्यराशौ विशुध्यैन् दृष्टः संख्ये स प्रजङ्गाभिधानः ॥ ४६ ॥

दृष्टः शैलश्रेणिपाणेः सुषेणाद्वक्तो विद्युन्मालिनः कालधर्मः ।
निष्ठावत्यो वातपुत्रस्य मुष्टौ दृष्टाः कोट्यस्ताश्च रक्षोभटानाम् ॥ ४७ ॥

श्रान्ताः संप्रत्यासतां तावदेते सार्धं भ्रात्रा दीर्घमव्यापृतस्य ।
क्वाप्युद्देशे रावणिग्रीष्मशेषं बाणासारो लक्ष्मणस्य क्षिणोत् ॥ ४८ ॥

को हन्तव्यो यो हतो न त्वयाऽऽसीत् तत् किंवाजौ निर्जितायां शरैर्नः ।
मायायोधी श्रूयते मेघनादः तस्यान्तर्धिः शङ्कनीयस्त्वकस्मात् ॥ ४९ ॥

व्यक्ताव्यक्तं वेत्सि विश्वं त्वमेव त्वं मायावान् पूरुषोऽन्तर्वहिश्च ।
इच्छावर्तः क्रीडसीत्थं नमस्ते पौलस्त्योऽसौ कस्तवारिवराकः ॥ ५० ॥

त्वत्तेजोभिर्जीयतेऽस्मन्निविष्टैः कष्टेभ्यस्त्वं त्रायसे नः स्मृतोऽपि ।
जानासि त्वं त्रिद्विषामप्यशेषं शेषं सर्वं ब्रूहि किं प्राप्तकालम् ॥ ५१ ॥

तन्निर्व्यूढं सर्वसंपातयुद्धं त्वद्भ्रात्रैव द्वन्द्वयुद्धं जितं तत् ।
युद्धं रात्रावेतदाभोगभीमं विश्वासं नो निर्जयेऽपि क्षिणोति ॥ ५२ ॥

ते सेनान्यः सर्व एवाङ्गनाद्याः श्रुत्वा मूक्तं राघवस्येत्यवोचन् ।
त्रस्तस्त्रस्तास्तस्थुराजौ जितायामाविर्भूतैर्दुर्निमित्तैरकस्मात् ॥ ५३ ॥

चिन्तातुल्यं तान् प्लवङ्गप्रवीरान् घोरे तत्र ध्वान्तनद्धेऽर्धरात्रे ।
दिग्व्यत्यासोदीर्णविष्कारघोषं वर्षं भेजे दुर्निवारं शराणाम् ॥ ५४ ॥

पेतुः स्वित्रत्वात् क्षमातलादुद्ययुः स्वित्पर्यन्तेभ्यः स्विद्विशां तिर्यगीयुः ।
तत्पर्यन्ते स्म प्रोतसर्वाङ्गदेशैः न व्यक्तं ते वानरैर्वाणपूगाः ॥ ५५ ॥

जाताश्चर्याः केवलं ते निदध्युः विद्धच्छिन्नसस्तविध्वस्तकायाः ।
पारावारं न प्रजगृह्णन्तदानीं तस्मिन् बाणैर्कार्णवे संनिमग्नाः ॥ ५६ ॥

तानत्युग्रप्रत्यनीकाभियोगान् भेजे रार्मः सत्वरं सानुजन्मा ।
निस्संपातैः पातशब्दानुसाराद्वाणैर्वाणान् कौणपानां निरुन्धन् ॥ ५७ ॥

तोरैर्योऽभूद्वक्षिणे तस्य पार्श्वे वामे चासीन्नैकपेयः कनीयान् ।
आदायोल्काः सस्रुरग्रेसरौघाः सेदुः पश्चात्प्राप्तगूढप्रहारैः ॥ ५८ ॥

यत्प्राग्यागध्वंसकध्वंसनेन प्रीतिं नीताद्वाधिसूनोरैर्वाप्तम् ।
तत्प्रायुङ्क्त प्रस्तुतोपप्लवानामस्त्रं रामो रक्षसां प्रक्षयाय ॥ ५९ ॥

१. A सर्वज्ञोऽसि । २. BC द्वावारिः किञ्चये । ३. A मय्युद्ध । ४. BC वात्यासीद्दीर्घ । ५. BC वर्षन्तोवैरस्रपाः प्रादुरासन् । ६. BC सङ्गाः । ७. BC तैः । ८. D बाणः । ९. D राम । १०. B तान् । ११. BCD बाले । १२. BCD सान्द्राः । १३. BCD गूढप्रगाढाः । १४. BCD गाभ्यामध्वरा । १५. AD दागतं गाधिसूनोः ।

एकं जज्ञे तत्सहस्रं शराणां तद्भूयोऽभूद्विभु संख्यादरिद्रम् ।
प्रत्यस्त्रेभ्यस्त्रस्यदिन्द्रारिवर्जं निष्ठां निन्ये नैर्ऋतान्विश्वतस्तत् ॥ ६० ॥

तानत्यर्थं तीक्ष्णशृङ्गानिवोक्ष्णश्छिन्नाशेषप्रग्रहानभ्यवर्षत् ।
स प्रत्येकं प्रत्यनीकप्रवीरान् बाणासारो मन्त्रमेघप्रसूतः ॥ ६१ ॥

तस्यां तस्यामापतन्त्यां शरास्ते सेनाङ्गानां संहतौ निर्विषङ्गाः ।
ब्रह्मास्त्राणामोजसा रुद्रवेगाः शक्रारैतेः स्यन्दनग्रे निषेदुः ॥ ६२ ॥

रामः स्वौग्रे रावणे रथ्युपेतान् बाणान्विषणैरङ्कितान् स्वर्णरेखैः ।
वीक्ष्य स्मित्वा सोऽनुजन्मद्वितीयो बाणाद्वैतं विद्विषत्सु प्रतेने ॥ ६३ ॥

क्वाप्यव्राजीद्वज्रदंष्ट्रस्तदानीं भिन्नेनागाज्जत्रुणा यज्ञशत्रुः ।
दृष्टः सर्पन् सारणः पारमव्येः विज्ञाताऽऽसीन्न प्रवृत्तिः शुकस्य ॥ ६४ ॥

कोट्यः सुमास्तत्र तिस्रस्तमिसे दूरं ससे शङ्कुना शङ्कितानाम् ।
सार्धं धात्र्या सायकैः स्यूतमासीज्जन्योपान्ते रक्षसां लक्षमेकम् ॥ ६५ ॥

क्रोष्टाऽजिघ्रद्वाजिनः सन्नसंज्ञान् गृध्रः सान्द्रं यन्तुरन्तं चकर्ष ।
निन्युः कुम्भैः कुम्भयुग्मादिभानामस्रोत्पीडं पीतशेषं पिशाच्यः ॥ ६६ ॥

ज्वालामुख्यः शोणितस्नेहपूर्णाः तस्थुः पार्श्वेष्वन्धकारं पिबन्त्यः ।
तूर्णीभावं तानि तूर्याण्यनैषीत् फेरुण्डानामारवो डम्बरालः ॥ ६७ ॥

खे मूर्धानः सत्त्वरापातचण्डयेनश्रेणीचञ्चुकोटिप्रतिष्ठाः ।
गायन्ति स्म च्छेदसंवेगानिर्यद्राढोच्छ्वासग्रन्थिनिर्भेदनादाः ॥ ६८ ॥

अस्रोत्पीडक्रान्तकण्ठान्तरालप्रत्यावृत्तप्राणदीर्घप्रयाणाः ।
नृत्यन्ति स्म प्रत्यनीकेष्वनुक्तिप्रख्यातव्यप्रीतिबन्धाः कबन्धाः ॥ ६९ ॥

तामद्राक्षुर्ध्वान्तनिर्व्यूढनेत्राः प्रेक्षां रक्षःप्रेतकायाः क्षपायाम् ।
कङ्कालानामन्तराले कपीनामुत्थायोच्चैः स्वाङ्गमायच्छमानाः ॥ ७० ॥

वक्षः पृष्ठं न क्षतं दृष्टमासीद्विष्टान्तोऽभूत् केवलं वीक्ष्यमार्गैः ।
अर्थापत्या यातुधानत्रजेषु प्रव्यज्यन्ते स्मार्थनालीकमार्गाः ॥ ७१ ॥

१. BCD अस्त्रेभ्यो अस्त्र २. A. नष्टा ३. B तिः C ति ४. BCD स्या ५. BCD प्यपसन्
६. BCD णाव ७. BCD ताः ८. D शक ९. BC सर्वे १०. A जतुर्नम्रम् ११. BCD omit
four lines. १२. C ह्यनिष्पी १३. BC णा

दंष्ट्रालीनां विप्रकीर्णेष्वलोके वीक्षापन्नैर्वीक्ष्यमाणा मरुद्भिः ।
 रक्षःकाये रामचापच्युतानां चित्रा मार्गा मार्गणानां विरेजुः ॥ ७२ ॥
 राज्ञौ तस्यां ग्रासहेतोः शैवानां ते संभूता भूतसङ्घाः कृतार्थाः ।
 दीर्घायासक्लेशितस्यापि सद्यो यैस्तद्वृष्टं सौष्टवं राघवस्य ॥ ७३ ॥
 रक्षोगुल्मेष्वेव संसक्तपातास्ते रामस्य स्वर्णपुङ्खाः पृषत्काः ।
 ध्वान्ते तस्मिन्दीधितिनां प्रतानैः खद्योतानां विश्रमं विश्रति स्म ॥ ७४ ॥
 क्ष्वेडारावैः स प्रमथी शशाम क्ष्मोच्चश्वासस्तभारेव दूरम् ।
 आहार्यश्रीरिद्धिमानः ककुप्सु स्वैनैवासीद्वैभवेनान्धकारः ॥ ७५ ॥
 रामस्यास्त्रै रावणस्य ध्वजिन्यस्ताः संश्लेषाद्भेजिरे दीर्घनिद्राम् ।
 एको जाग्रदामिकत्वं प्रपेदे कालापेक्षी केवलं मेघनादः ॥ ७६ ॥
 युग्यैर्जोषं किं पिनष्मि पुवङ्गान् किं सेनाङ्गैः संपतामि प्रसह्य ।
 मृत्युं तस्य भ्रातृसाधारणं वा मायायोधी मानुषस्याहरामि ॥ ७७ ॥
 नैते तावत्तातपादैर्मया वा शक्यास्कन्दा वानरेन्द्राः प्रकाशम् ।
 रामश्चायं लक्ष्मणेनानुयातः शङ्केऽस्माभिर्दुर्जयो माययाऽपि ॥ ७८ ॥
 तत्प्रच्छन्नः सङ्करे संचरामि च्छिद्रं तावद्ब्रूमासादयिष्यन् ।
 किं भूयोभिस्तानहं वैरिणीह ब्रह्मप्रत्तान्नागपाशान् प्रयुञ्जे ॥ ७९ ॥
 बह्वौ वाते वज्रपाणौ यमे वा ये नाम्नैवोन्मुक्तशस्त्रे न मुक्ताः ।
 तानेतस्मिन्नद्य निर्णतिसारे निर्मोक्ष्यामि क्षुद्रवेषग्रहेऽपि ॥ ८० ॥
 नैते शक्याः स्वर्गिभिर्द्रुमारात् का मर्त्यानां शक्तिरालब्धुमेतान् ।
 बाणाकाराः केऽप्यमी काद्रवेयाः सुप्रीतेन स्पर्शिता वेधसा मे ॥ ८१ ॥

इत्यालोच्य स्वबलविपादि स्वात्मनैव प्रदीर्घं

रामाभ्याशं रथमगमयत्त्वेन खेलोत्तमाश्वम् ।

आरेभे च व्ययमणुमुखं बाणधारावलीनां

प्रावृट्चक्तातिशयविषमं मेघवन्मेघनादः ॥ ८२ ॥

१. BCD शि । २. BD प्रवीरान् । ३. B मो नूतम् । ४. BCD क्षत्रियेषु । ५. BD माविद्धोत्काविषयगगनम् । C प्रावृट् कोत्का ।

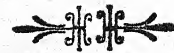
दृढं पेतुः केचिद्विधुरंपरे दुष्करतरं
 तथाऽन्ये चाश्चर्यं रघुतिलकयोरप्यजनयन् ।
 तदानीमिन्द्रारेः कपिसदसि सर्वेऽपि विभिदुः
 शरीरं सर्वस्य प्रलयघनधारा इव शराः ॥ ८३ ॥

किमवनितलादुद्गच्छन्ति स्फुरन्ति किमम्बरात्
 किमथ विवरादाविर्भावं भजन्त्यधुना दिशाम् ।
 वदत किममी वाणवाताः किमङ्गः भुजङ्गमाः
 ययुरिति न ते चिन्तापारं मिथः कपियूथपाः ॥ ८४ ॥

सुषेण विषमा रूजः पनस पश्य किं नः स्थितं
 न वक्ति विनतः शिवं शतबले नल प्राणिषि ।
 कपीश्वर किमीक्षसे न वत भाषते लक्ष्मणो
 गणः स विपिनौकसामिति जगाद गाँमाकुलाम् ॥ ८५ ॥

विषमविशिखश्रेणीनिर्यन्महाभुजगावली—
 वलयविधुरो रामः पूर्वं जगाम महीतलम् ।
 प्रथमजदशालोकव्रीडानिषिद्धरिपुक्षयः
 प्राणिधिविहितप्राणाबाधः क्षणेन च लक्ष्मणः ॥ ८६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये नागास्त्रवन्वनो
 नाम त्रिंशः सर्गः समाप्तः ॥

एकत्रिंशः सर्गः ॥

त्यागस्य पात्रमियमल्पतरा त्रिलोकी को विक्रमस्य कणिकामपि संसहेत ।
शास्त्राणि कानि सुबहून्यपि हारवर्षक्षोणीपतेरतिपटुप्रतिभागुणस्य ॥

शक्रध्वजाकृतिधरौ धरणीशिवुभार्वपि ।
शक्रारिः शरधाराभिः सविशेषमताडयत् ॥ १ ॥
तमुत्तानशयं राममभिराममुखाम्बुजम् ।
बाणैर्भूयोऽतुदत्क्रूरकर्मा मर्मणि मर्मणि ॥ २ ॥
अप्रोषितमिवाङ्गेषु पश्यन् जीवितलक्षणम् ।
पुनरुक्तमिषुव्रातैस्तीक्ष्णैर्लक्ष्मणमक्षिणोत् ॥ ३ ॥
अथ प्रकाशतामेत्य वर्षादित्य इव क्षणात् ।
कपीनसृक्पङ्कजसदः सोऽतुदद्वर्चनांशुभिः ॥ ४ ॥
राजन्नुत्तिष्ठ सुग्रीव किमेवमवसीदसि ।
त्वं किलाहत्य यूथानि जेतुमस्मानिहागतः ॥ ५ ॥
अयं प्रत्युपकारस्ते काकुत्स्थे हतवालानि ।
यन्मया हन्यमानेऽस्मिन्नक्षतः साक्षितामगाः ॥ ६ ॥
व्रज संप्रति किष्किन्धां कृतं रामप्रयोजनम् ।
विकत्थस्व निजास्थाने यद्वयं वीक्षितास्त्वया ॥ ७ ॥
क्व स रामः क्व सा सीतेत्यनुयोगेषु योषिताम् ।
किं नु प्रतिज्ञासदृशं वक्ष्यसि त्वमितो गतः ॥ ८ ॥
हनूमन् कासि मा भैषीः संहं पृच्छति रावणिः ।
त्वं नो रिपुर्ययोरर्थे तौ हतावद्य को भवान् ॥ ९ ॥
एकः पृवगसैन्येऽस्मिन्नञ्जनामुत गीयसे ।
अप्रमत्तेन किं मत्तस्त्वयापीमौ न रक्षितौ ॥ १० ॥

क्वासौ नलो जलनिधिर्येन वद्धः शिलोच्चयैः ।
 स तरत्वधुना क्षुब्धं मेघनादमहार्णवम् ॥ ११ ॥
 भग्नस्त्वया मम रथो वालिपुत्र वली भवान् ।
 मायि भग्नं पितृव्यस्य निर्वाह्य मनोरथम् ॥ १२ ॥
 सुषेण शृणुमः सिद्धिं भैषज्ये भिषजस्तव ।
 गाढबाणव्रजरुज्रावुल्लाघय रघूदहौ ॥ १३ ॥
 अयं स मैन्दद्विविदौ दोर्दर्पः समरेषु वाम् ।
 सुप्तं भवद्भ्यां नरयोर्यन्मया हन्यमानयोः ॥ १४ ॥
 अयं ते जाम्बवन्मन्त्रस्तन्त्रेणानेन राघवः ।
 यत्प्रेरितो योधयितुं यातुधानपतिं त्वया ॥ १५ ॥
 विशेषेण विहस्योर्च्वभाषेऽथ विभीषणम् ।
 रामलक्ष्मणयोर्मूले शोकवैलक्ष्यमीलितम् ॥ १६ ॥
 शूरौ कृतास्त्रौ सुधियौ सुप्रभूर्तपुरोगमौ ।
 इमौ तौ रामसौमित्रौ पितुव्य यमितौ मया ॥ १७ ॥
 बलं विलुप्तमखिलं मयैकेन वनौकसाम् ।
 त्वं शेषितो दर्शयितुं दाशरथ्योरिमां दशाम् ॥ १८ ॥
 क्व नश्यसि निशीथेऽस्मिन्नामितोऽसि मुखत्विषा^१ ।
 मया युध्यस्व पुत्रेण रामलक्ष्मणशत्रुणा ॥ १९ ॥
 यत्सत्यं युध्यमानेऽपि प्रहर्तुं त्वयि नो घृणा ।
 यदग्रतो भयं पश्यन् यत्तत्कृत्वा^२ऽसि निर्गतः ॥ २० ॥
 पतितौ नीडशाखाभौविमौ ते पुरुषाकृती ।
 लयं लङ्काचलाङ्केषु रक्षोऽधमं भजाधुना ॥ २१ ॥
 हताविमौ किं पुनरैरेहि यामो निकेतनम् ।
 तातात्त्रास्येऽहमद्य त्वामरातिवधतोषितात् ॥ २२ ॥

१. D तसू २. A वृत्रीतोषि मुखेन मे । ३. CD त्रकुत्रासि ४. A साखोटा, ५. A वलीकेषु B
 चलाङ्केषु भुजा D ध्वजुजाधम भज

किमश्नासि परोच्छिष्टं कस्त्वं पङ्क्तौ वनौकसाम् ।
नैकषेयपतिभ्रातर्भवितव्यमहो तव ॥ २३ ॥

श्रुतस्य ते परीणामः स्वकुलाद्विच्युतोऽसि यत् ।
बालत्वमिदमस्माकं यदमी रिपवो जिताः ॥ २४ ॥

इति कर्कशमुद्वीर्य जितकाशी निशाचरः ।
पुनराह स्म तान् सर्वान् हर्षवादबलात्कृतः ॥ २५ ॥

अयं नयामि नगरीं शरबद्धाविमावरी ।
दत्त्वा शिरसि वः पादं रक्ष्यतामृक्षवानराः ॥ २६ ॥

तं निशम्यैव निष्पन्दान्यपि निष्पेतुरन्तिकात् ।
सद्यो रूढव्रणानीव बलानि विपिनौकसाम् ॥ २७ ॥

विधुर्बन् शस्त्रजालानि चर्चालोन्मूलितद्रुमः ।
रक्षःपरगजक्षोभाद्रजो गैज इवोन्मदः ॥ २८ ॥

आपृच्छद्य गर्वमुत्पुच्छः शरभो रोषमूर्छितः ।
मेघनादं नभस्संस्थमक्षमोऽपि न चक्षमे ॥ २९ ॥

अपि च्छिन्नोऽस्थिवन्धेन स्कन्धेनोन्नतकन्धरः ।
आजगाम गिरेः शृङ्गं गृहीत्वा गन्धमादनः ॥ ३० ॥

मुखेन क्षुण्णदंष्ट्रेण सुदंष्ट्रः संकुलं वदन् ।
निराकुलेन मनसा निर्जगाम जयन्निव ॥ ३१ ॥

एकेन बाहुनाऽऽदाय सुबाहुः सकलं द्रुमम् ।
ययावन्धेन दधता विकलं पाणिपल्लवम् ॥ ३२ ॥

जित्वा घुसृणविच्छित्तिमशोभत पुरो भवन् ।
मुखेनालिर्ककीलालधाराङ्केन दरीमुखः ॥ ३३ ॥

चक्षुषा विकलेनार्पि सर्वास्त्रग्रामवर्त्मना ।
अक्षुण्णपृष्ठः पनसः पटु गर्जन्विनिर्ययौ ॥ ३४ ॥

१. BC सृज २. BC सर ३. BC रक्षापरो रराजक्षो गजराज ४. A सृजो D बल ५. BCD
आछिन्नाखिल. ६. BC ली । ७. A वली ७. A वक्षसाविकरालादिः

अपि गम्भीरनिस्त्रिंशपथद्रोणीगतोऽङ्गदः ।
 रेजे नदन् सिंह इव गतौ^१ हरिणतां गतः ॥ ३५ ॥
 अपश्यन्नपि धूम्राक्षो वाणभिन्नेन चक्षुषा ।
 मन्युना देशकेनेव तमुद्देशमुपागमत् ॥ ३६ ॥
 प्रतीकैर्विशिखप्रोतैरुत्थितः प्रतिघास्पदैत् ।
 स्वलन्वलन् शतबलिः शिलामादाय निर्ययौ ॥ ३७ ॥
 न केवलं प्राणयुताः प्रेतत्वमपि ये गताः ।
 तेऽपि संनह्य संपेतुः श्रुत्वा सैन्यपराभवम् ॥ ३८ ॥
 नातर्जयन्नचागर्जद्वैर्यमालम्ब्य केवलम् ।
 ररक्ष रक्षःप्रवरो राममेव विभीषणः ॥ ३९ ॥
 सुग्रीवः शोकविकलोऽप्यवलेपमुदीरयन् ।
 तस्थौ युद्धरसादात्तद्विषदन्तप्रतिश्रवः ॥ ४० ॥
 तेन वानरवीराणामवष्टम्भेन रावाणिः ।
 तत्याज नयनारम्भं रामलक्ष्मणयोस्तदा ॥ ४१ ॥
 यास्यन् कृतार्थः स पुरीं नारेभे समरान्तरम् ।
 नेष्यते मर्तुकामेषु निर्बन्धातिशयोऽरिषु ॥ ४२ ॥
 इत्युत्सृज्य रणं लङ्कां प्रविष्टे वासवद्विषि ।
 उदियाय शनैरिन्दुभिन्दन्नशरणं तमः ॥ ४३ ॥
 आनिनाय विमानेन त्रिजटा तत्र जानकीम् ।
 रामस्य तां दर्शयितुं दशां दशमुखाज्ञया ॥ ४४ ॥
 तां तथोऽबोधयत्सर्घः सा तथा पक्षपातिनी ।
 पश्यन्त्यपि यथा पत्युरत्ययं न ममार सा ॥ ४५ ॥
 तौ तथोन्व्यां निपतिता निष्पन्दौ नृपनन्दनौ ।
 विलोक्य चन्द्रिकालोके विललाप कपीश्वरः ॥ ४६ ॥

१. A प्यागताङ्गदः २. A गजे । ३. A घस्य ४. A युजः । ५. A तस्थौ तथैव यददान द्विषद्वचसि
 ६. BD सान्तरे C सांकरे ७. A द्रुयः ८. BC तां

अहो वत महाशूर्यं यदनार्येण रक्षसा ।
 हताविमौ तमिस्त्रेण सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४७ ॥
 भ्रमः स्वप्नोऽथ मायेयं महती पिशिताशिनाम् ।
 पश्यामि यदसंभाव्यं रामलक्ष्मणयोरिदम् ॥ ४८ ॥
 हा देव क्व दृशो दद्यामरिवाणाः परं पुरः ।
 नास्ति क्षमातिलकयोस्तिलस्याप्यन्तरं तनौ ॥ ४९ ॥
 धिक्कां कृतघ्नमस्त्रिंशमक्षतं पापमत्रपम् ।
 तयोः पश्यामि कदनं कृतमेवमरातिना ॥ ५० ॥
 किमशक्ताः किमस्त्रिंशः सर्वे वनचरा वयम् ।
 एकं भ्रातरमादाय देव दूरं गतोऽसि यत् ॥ ५१ ॥
 किं नादिशसि सौमित्रे राम किं मां न भाषसे ।
 अप्रसादः कुतस्त्योऽयं युवयोरुभयोरपि ॥ ५२ ॥
 अकृत्रिमैश्चादुशतैश्चरणावयमाददे ।
 केयं संप्रति सौमित्रे व्यथार्यामविभागिता ॥ ५३ ॥
 आमृशामि क्व हस्तेन क्व लिखामि नखैस्त्वचम् ।
 पृच्छामि सद्यं क्व युवां प्रहृतं क्व न शत्रुणा ॥ ५४ ॥
 द्विषज्जयाय ज्यायांसं वत्स लक्ष्मण बोधय ।
 मुक्त्वा नः प्रस्थितो रामः क्व सौमित्रिरनुत्तरः ॥ ५५ ॥
 प्रसन्ने वदनाम्भोजे जाम्बवन् जीवतः प्रभू ।
 मर्मस्थानेषु विशिखैर्व्याप्तेष्ववचनौ परम् ॥ ५६ ॥
 सुषेण संग्रहः कीदृक् क्वचिदस्ति प्रतिक्रिया ।
 ब्रूहि सत्यं न जामाता कठिनस्ते विदीर्यते ॥ ५७ ॥
 पश्यतानुगमर्यादां हे सर्वे यूथपोत्तमाः ।
 अयं जीवति सुग्रीवः प्रमीतौ^{१०} रामलक्ष्मणौ ॥ ५८ ॥

१. BCP मे नाथ २. BD नाद्या ३. BC यत्कृ ४. D शक् ५. BC त्य ६. BCD नन्त
 ७. BD तुचित् ८. A वर्ण D र्म ९. A सौत्व १०. A वोनिर्यावौ ।

अङ्गदाहर दारुणि दूरमेति रघूद्वहः ।

त्वया सन्दीप्यतामाशु वातपुत्र सखे शिखी ॥ ५९ ॥

मुञ्च मुञ्चाम्यहं प्राणानिदं दीर्घनिमीलितम् ।

रामस्य वीक्षितुं वक्त्रनलिनं नील नोत्सहे ॥ ६० ॥

किं न संभाषसे राम किं लक्ष्मण न वीक्षसे ।

किमुज्झितः सुवदनौ सुग्रीवोऽनुगतः सखा ॥ ६१ ॥

देव देहि प्रतिवचः क्षणमुन्मील्य पश्य माम् ।

तथा वितीर्णप्रणये केयं मय्यवधीरणा ॥ ६२ ॥

हे यूथपतयो मौलाः कुलशेषोऽयमङ्गदः ।

प्राप्यतां पदमार्गस्य मयाऽनार्येण दूषितम् ॥ ६३ ॥

न शक्यतेऽतिपतितुं विचित्रा नियतेर्गतिः ।

यदुत्तरीयं महासिन्धुं निमग्नाः गोष्पदेऽधुना ॥ ६४ ॥

अहः संहृतमह्नाय निहृतः सहसांऽशुमान् ।

नूनं तदस्मदरिणा कृतान्तेन कृतं तमः ॥ ६५ ॥

मन्ये मत्सरमाधाय विधुरद्य विलेहि नैः ।

तिरस्कृतं हि तद्विम्बमनयोर्वदनत्विषा ॥ ६६ ॥

यो न स्वलेन्महीध्रेषु महाब्धिलहरीषु वा ।

स मे लङ्कापरिसरे समे भग्नो मनोरथः ॥ ६७ ॥

शाधि मे मरणोपायं जयाशा जाम्बवन् गता ।

मत्कर्मणः फलं पश्य रामः स्वपिति शोणिते ॥ ६८ ॥

त्वमद्यैव सरिन्नार्थं तार तारय यूथपान् ।

सहाभ्यामेव सुग्रीवः संस्थितः सिन्धुरोधसि ॥ ६९ ॥

इति शोचति सुग्रीवे गीर्भिः करुणकाकुभिः ।

मुक्तकण्ठः कपीन्द्राणामाक्रन्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ ७० ॥

रुदितध्वनिना तेन त्रिजटा संशयं ययौ ।
 अतिगम्भीरमविशैन्मैथिली मोहसागरम् ॥ ७१ ॥
 नाजयन् कपयस्तीर्हि तेषामार्तरवैः पुनः ।
 स महातुत्सवाघोपः पिदधे पिशिताशिनाम् ॥ ७२ ॥
 निपपात कपीन्द्राणामश्रुवर्षं तथाऽभितः ।
 ममृजेऽस्रनदीपङ्कन्स्तावुभौ परितो यथा ॥ ७३ ॥
 हा सुप्रभू दाशरंथी सुप्रभूतगुणालयौ ।
 क्षणिकं दर्शयित्वा नः स्वप्नं कुत्र गतौ युवाम् ॥ ७४ ॥
 अयं योषिदैर्वीरेव रघुवीरौ विरोदिति ।
 युवयोरायतस्वापदीनो दिनकरात्मजः ॥ ७५ ॥
 मूढाविमौ राजसुतावुत लोकान्तरं गतौ ।
 वत सम्यङ् न जानीमो जाम्बवन् कोन्वयं विधिः ॥ ७६ ॥
 अनयोरनयो नास्ति पौरुषं पुरुषाधिकम् ।
 हतौ कथं निहीनेन द्विषा दशरथात्मजौ ॥ ७७ ॥
 किमेतयोरस्त्यशुभं शुभलक्षणदीप्तयोः ।
 यन्मुह्यतः संयमितौ श्लेषेन्द्राविव जौलिना ॥ ७८ ॥
 विचारयति नाचारं नचाकारं नच क्रमम् ।
 आक्रम्य संज्ञपयति यथोत्पादमनित्यता ॥ ७९ ॥
 विक्रमन्ते न सुभटाः पलायन्ते न भीरवः ।
 समं द्वयेऽपि सर्पन्ति सदनं समवर्तिनः ॥ ८० ॥
 अग्रे यान्ति गुणोदग्राश्चरमं निर्गुणा अपि ।
 यथाहनिं तथा रात्रौ वहत्येवैष दारुणः ॥ ८१ ॥
 ऋक्षराज हितं शाधि स्वामिनं शोकविह्वलम् ।
 नीयेतां सत्वरमिमावितः सन्दिग्धजीवितौ ॥ ८२ ॥

१. BCD मात्रेण । २. BC वशा । ३. B C D दिवाक्रान्ता । ४. B C तावुपेन्द्राविन्द्र । ५. A न
 तथान्दिद्य ६. A द्युचैः सु

अस्ति सेतुस्तथैवासावस्ति मारुतिरक्षतः ।

को दोषः पुनरेष्यामः स्वास्थ्ये काकुत्स्थयोः सति ॥ ८३ ॥

इति वाचि कपीन्द्राणामवदज्जातवेपथुः ।

विभीषणः सूर्यसुतं शौर्यसन्दीपनीर्गिरः ॥ ८४ ॥

कोऽयं कपिमहाराज सुग्रीव समयः शुचाम् ।

नन्वाश्वासय सन्त्रासाद्विद्रवद्वलमात्मनः ॥ ८५ ॥

नूनं निदेशेन पितुर्नेतुमेतावितोऽधुना ।

स राक्षसः शक्रजयी सन्नह्य पुनरेष्यति ॥ ८६ ॥

व्यवस्थापय यूथानि स्वस्थो भव जहि द्विषः ।

तर प्रतिज्ञासरितं वीर वीरव्रतं वहन् ॥ ८७ ॥

घूर्णते हरिसेनेयमनाथा समरेऽधुना ।

अम्भस्यकर्णधारेव नौरावर्तभयङ्करे ॥ ८८ ॥

सदृशं चिन्तयारम्भं किं वयस्य विरोदिषि ।

नास्ति रामप्रसादानामश्रुमोक्षेणं निष्कृतिः ॥ ८९ ॥

ध्रुवं ध्रियेते नृपती निमित्तानि वदन्ति मे ।

दैवदौरात्म्यदोषेण व्यतिरेकेऽपि किं शुचा ॥ ९० ॥

विशोको भव सुग्रीव दशग्रीवो निहन्यताम् ।

अनुप्रयाताः काकुत्स्थात् प्राप्स्यामः पारितोषिकम् ॥ ९१ ॥

कपीश पश्य निपुणं प्राणैर्न रहिताविमौ ।

त्वेचि विच्छायताऽन्या सा सन्ननः प्रोषितप्रभोः ॥ ९२ ॥

प्रहारमूर्छितः स्वामी सुभटैः प्रतिबोध्यते ।

स्वबाहुजयनिर्घोषैर्न पुनः परिदेवितैः ॥ ९३ ॥

प्रवर्तस्व महाराज राजधर्ममनुस्मरन् ।

निवर्तस्व जडक्लीबजनजुष्टादितः पथः ॥ ९४ ॥

अश्रुदुर्दिनमस्माकं किमिदं योषितामिव ।
एहि यामो गतिं शुक्लामुज्ज्वलैर्वीरवर्त्मभिः ॥ ९५ ॥

पृच्छ वीरं हनूमन्तं जाम्बवन्तं च पण्डितम् ।
अपण्डित इवेदानीं किमकाण्डे विषीदसि ॥ ९६ ॥

सखे संस्तम्भयात्मानं किमाक्रन्दसि निष्फलम् ।
श्रूयते रुदितैः कश्चित् निवृत्तः परलोकभाक् ॥ ९७ ॥

यौ खल्विमौ यश्च भवान् योऽहं येऽमी तवानुगाः ।
यश्चारिवेत्सि सुग्रीव कश्चित्सर्वमनाकुलम् ॥ ९८ ॥

अविद्यायाः प्रपञ्चोऽयं नास्ति सत्यमिहाण्वपि ।
विवेचयन्ति हि बुधाः विषीदन्त्यविवेकिनः ॥ ९९ ॥

नास्ति भिन्नं चितः किञ्चित्किं प्रपञ्चेन वञ्च्यसे ।
अभ्यासेन रहस्यानां वयस्य विशदो भव ॥ १०० ॥

प्रपञ्चविषया वृत्तिः जाग्रन्निद्रेति कीर्तिता ।
स प्रबुद्धस्तु यस्यान्तश्चित्प्रदीपो निरञ्जनः ॥ १०१ ॥

शून्यमूलः प्रपञ्चोऽयं शून्यताशिखरः सखे ।
सारशून्यतया मध्येऽप्यनास्थाऽस्मिन्मनीषिणाम् ॥ १०२ ॥

अनादिवासनादोषादसन्नेवायमीक्ष्यते ।
गन्धर्वनगराकारः संसारो बहुविभ्रमः ॥ १०३ ॥

चित्तमभ्यस्य कल्याणीं कैवल्यामृतकन्दलीम् ।
संमुह्यसि किमभ्यास्य वासनाविषवीरुधः ॥ १०४ ॥

जगदेतन्निपतति ज्ञानालम्बग्रहादधः ।
तैः सन्न्युपरि सर्वेषां ये निरालम्बसंविदः ॥ १०५ ॥

तावद्वृद्धपराकारसारा संविन्महानदी ।
न यावदात्मरूपेण निपुणैरवगाह्यते ॥ १०६ ॥

१. BC ले वीरवर्त्मनि । २. A श्रुतोऽहं रुदतः कस्य । ३. D वीरस C वंशः । ४. A यान्तर्विशदम् ।
५. A बुद्धिः ।

प्राङ्नास्ति चरमं नास्ति नास्ति सर्वमिदं सखे ।

विद्धि मध्येऽपि नास्तीति स्वप्नवृत्तसमं जगत् ॥ १०७ ॥

अविद्यायोनयो भावाः सर्वेऽमी बुद्बुदा इव ।

क्षणमुद्भूय गच्छन्ति ज्ञानैकजलधौ लयम् ॥ १०८ ॥

सुशीतलोदकनदीं विदित्वान्तर्विगाह्यताम् ।

बहिर्भ्रान्तिनिदानास्ते निर्वान्तु ज्वलिताः शुचः ॥ १०९ ॥

एकस्य ज्ञानजलधेर्जगदाप्लाव्य तिष्ठतः ।

ज्येष्ठोऽयमहमित्यूर्मिरविद्यावातसंभवः ॥ ११० ॥

स विस्वर्लति भेदालीरासाद्यं स्वप्रकल्पिताः ।

ममत्वोत्कलिकावर्तस्ततः स्वरं प्रवर्तते ॥ १११ ॥

रागद्वेषाविति ग्राहौ गृहीतः समनन्तरम् ।

ततश्चानर्थपातालप्रवेशः केन वार्यते ॥ ११२ ॥

प्रशान्ताखिलकल्लोले कैवल्यामृतवारिधौ ।

मज्ज मज्जसि किं द्वैतग्रहक्षाराब्धिबीचिषु ॥ ११३ ॥

कस्तिष्ठति गतः को वा कस्य केन किमागतम् ।

किं निमज्जसि मायायां पश्य तत्त्वमतन्द्रितः ॥ ११४ ॥

तत्त्वमेकं यदात्मेति जगदेतत् प्रचक्षते ।

ततोऽन्यः कस्तवानीतो यस्तात विषयः शुचाम् ॥ ११५ ॥

बालान् प्रति विवर्तोऽयं ब्रह्मणः सकलं जगत् ।

अविवर्तिनमानन्दमास्थिताः कृतिनः पुनः ॥ ११६ ॥

अविविक्तो जनः शौचत्यकस्माच्च प्रहृष्यति ।

तत्त्ववित्तु हसन्नास्ते तस्य मोहो विडम्बनी ॥ ११७ ॥

तथा सूक्ष्ममिदं तत्त्वं तिरोहितमविद्यया ।

यथा स्थूलेषु लोकानां जातः स्वात्मसु संशयः ॥ ११८ ॥

१. BC वस्तु २. BC तिमिदम् ३. BC भेदाः ४. AC वन्यनदी चिदित्यन्त ५. BD कलितागवः ।
६. BC स्या ७. BC ति ८. D वंयु । ९. BC संविस्खलित १०. BCD गाद्याश्च प्र । ११. A
हविडम्बनाम् १२. A नि ।

पृथिव्यादिमहाभूतपरमाणुमयं जगत् ।
 स्थितं यदा तदाऽपीह को गतो योऽनुशोच्यते ॥ ११९ ॥
 असतः संभवो नास्ति नास्त्यभावः सतः सखे ।
 आविर्भावतिरोभावाः संस्थानानाममी परम् ॥ १२० ॥
 किं त्वमेकपुरोत्सादाद्विषादमुपगच्छसि ।
 भज संचारिताभोमं परमेशं पुरान्तरे ॥ १२१ ॥
 दुरितानि दशास्यस्य पच्यन्तेऽद्यापि न ध्रुवम् ।
 द्रुतमेवास्य देवस्य पाशाः प्रश्लथतां गताः ॥ १२२ ॥
 इमांमुद्दामतमसं जित्वा सत्वबलाच्छुचम् ।
 रामस्यानुसराध्वानं विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ १२३ ॥
 समाधाय क्षणं पश्य प्रत्यगात्मानमात्मनि ।
 इयं विभातु सुव्यक्तं प्राग्बुद्धिरजनी तव ॥ १२४ ॥
 कृतं पुरुषकारेण केवलं कर्मणे नमः ।
 रामो रावणिना वाणैर्यदेवं यमितो युधि ॥ १२५ ॥
 नाभिजात्यं न चारित्रं न नयो नच विक्रमः ।
 बलवन्ति पुराणानि सखे कर्माणि केवलम् ॥ १२६ ॥
 अनयोरप्रतीकारात् किमेवमवसीदसि ।
 न लुम्पति ललाटस्थामीश्वरोऽप्यक्षरावलिम् ॥ १२७ ॥
 क्वायोध्या क्व च लङ्क्यं क्व रामः क्व च रावणः ।
 अचिन्तनीया नियतिर्ययेदं द्वन्द्वमाहितम् ॥ १२८ ॥
 हे सुग्रीव दशग्रीवं जहि स्वेनैव मुष्टिना ।
 असामान्यमिदानीं ते यशो यातु परापरम् ॥ १२९ ॥
 दूरमुत्सहते राजन् महासत्त्वो महापदि ।
 अल्पसत्त्वो जनः शोचत्यल्पेऽपि च परिक्षये ॥ १३० ॥

जयः पुण्यपराधीनः प्राप्यते कृपणैरपि ।

नहि शूरादृतेऽन्येन देहत्यागोद्भवं यशः ॥ १३१ ॥

बद्धौ विपक्षभूतेन कर्मणा रामलक्ष्मणौ ।

सुहृद्भूतेन तेनैव मोचनीयाविमौ पुनः ॥ १३२ ॥

कर्मणि प्रगुणे पुंसः सर्वमेव प्रदक्षिणम् ।

तस्मिन् विगुणताभाजि भजते को न वामताम् ॥ १३३ ॥

सतां सत्कर्मसंवेगः पुराणं प्रणुदत्यघम् ।

वर्षाद्य इव शैलानां दवानलशिखोच्चयम् ॥ १३४ ॥

सुखदुःखोपभोगानां मुपनामक्षणोद्धुराः ।

प्रतिजाग्रति कर्तारं केवलं कर्मशक्तयः ॥ १३५ ॥

सखे संन्यस्य कर्माणि ब्रह्मणः प्रणयी भव ।

नेष्यते यदि संसारचक्रावर्तभ्रमश्रमः ॥ १३६ ॥

तावदेव विकल्पोऽयं हृदि यावद्बहिर्ग्रहः ।

सर्ति कूले हि कल्लोलाः केवलं निश्चलं पयः ॥ १३७ ॥

अयं किमन्धङ्कुरणस्त्वया शोकोऽज्वलम्व्यते ।

निर्वाहयतु सैव त्वां प्रज्ञायष्टिरभङ्गुरा ॥ १३८ ॥

ते जातु न विगण्यन्ते गणनासु गरीयसाम् ।

ये तरङ्गैस्तृणानीव हियन्ते हर्षशोकयोः ॥ १३९ ॥

स्वामारूढं दशादोलामहोरात्रमिदं जगत् ।

क्रीड्यते षड्विधैः प्रेङ्खैः सखे कस्य विरोदिषि ॥ १४० ॥

सृते संहरति क्षिप्रं पुनः सृजति हन्ति च ।

जगन्ति बहुपर्यायः काल एव कुतूहली ॥ १४१ ॥

१. B C तु २. B C D कर्मणा रामलक्ष्मणौ ३. B C D द्विषद्भूतेन येनैव ४. B C D यमितौ पुरा । ५. B खेपिष्ठाका । CD खाप्रशापानापापा ६. BCD तद्विकल्पोत्थं । ७. A गतः ८. C सन्ति D चलाः ९ B दन्ते । A दन्ते ।

न विशेषग्रहः कश्चिन्न च कश्चिन्नियामकः ।
 जन्तुष्वभ्यवहार्येषु प्राकाम्यं कालभोगिनः ॥ १४२ ॥
 का कथा मर्त्यपिण्डानां निमेषान्तरनार्शिनाम् ।
 अपि देवनिवायानां कायाः कालस्य गोचराः ॥ १४३ ॥
 स्वयं नृत्यसि किं भ्रातर्विलपन्विकलेन्द्रियः ।
 क्षणं निश्चलमासीनः पश्य संसारनाटकम् ॥ १४४ ॥
 अस्यानेकतरङ्गस्य जगतः क्षणभङ्गिनः ।
 किं विषङ्गेण मनसि प्लवगेश मनागपि ॥ १४५ ॥
 एवं विभीषणेनोक्तोऽप्यनिर्मुक्तमहाशुचम् ।
 ऊचे सुपेणः सुग्रीवं प्रत्यग्रौपयिकं वचः ॥ १४६ ॥
 दूरमाह महाराज व्यतिरेके विभीषणः ।
 प्रसीद शृणु यद्भूमौ वयमाशंसितान्वयाः ॥ १४७ ॥
 त्यज शोकममङ्गल्यं मङ्गल्यानि विचिन्तय ।
 देवसाध्याविमौ देवौ विशदं वीक्षितं मया ॥ १४८ ॥
 वद्धौ विषधरीभूय शरैर्यद्यपि दारुणैः ।
 इमावामूलमिक्ष्वाकुनन्दनौ चन्दनाविव ॥ १४९ ॥
 यद्यपिदं विघटितं शृङ्गाटकचतुष्टयम् ।
 अमी यद्यपि चावर्तश्चत्वारोऽपि शरैश्चिताः ॥ १५० ॥
 सीमन्ता यद्यपि ध्वस्ताः स्रस्ता यद्यपि मातृकाः ।
 सर्वायसो यद्यपिषुर्निर्ऋम्पोऽधिपतावयम् ॥ १५१ ॥
 मग्ना यद्यपि चापुंस्वमंसयोर्विशिखावली ।
 उत्क्षेपयोर्यद्यपि च नाराचानामयं चयः ॥ १५२ ॥
 यद्यपिदं विशसितं वक्षः कक्षधरावर्धि ।
 नाभिनालीषु नालीकाः सङ्गिनोऽमी च यद्यपि ॥ १५३ ॥

१. BCD वासि २. BCD येयेते दुष्का ३. BC पत्तौवि ४. BCD न । ५. BC omit
 three lines ६. BC यद्यपिषुः सुनिष्कम्पो दृश्यते ७. A ह्वं शङ्ख ८. BC चक्षुर्विक्षधरादपि ।

हत्कुशेशयमाक्रान्तं यद्यपीदं शिलीमुखैः ।

अयं यद्यपि निष्क्रान्तः सास्रपिण्डो द्रुकुण्डुकः ॥ १५४ ॥

इन्द्रवस्तावयं यद्यप्यच्छिन्नः प्रवहोऽसृजाम् ।

यद्यप्ययं लोहिताक्षे लक्ष्यते लोहितक्षयः ॥ १५५ ॥

खानि यद्यपि सुप्तानि लुप्ता यद्यपि चेतना ।

आशीविषपरीतेषु यद्यप्यङ्गेषु नान्तरम् ॥ १५६ ॥

यद्यपि स्वापनी विद्धा बृहती यद्यपि क्षता ।

यद्यपीयं विपाठौघैः स्वराणीं सरणिः क्षता ॥ १५७ ॥

सर्वमस्थानां विसन्धानमिदं यद्यपि दुर्घटम् ।

पातः पिशितपेशीनामेष यद्यपि चावनौ ॥ १५८ ॥

स्नायुमर्मसु निर्मग्नाः कर्णिनो यद्यपीषवः ।

आविद्धं धमनीजालमूर्ध्वं यद्यपि जत्रुणः ॥ १५९ ॥

सप्ताग्रमपि सुग्रीव गतं यद्यपि मर्मणाम् ।

हिर्तं तथापि जानीहि देव दीर्घायुषाविमौ ॥ १६० ॥ कुलकम् ॥

सत्यं छिन्नानि भिन्नानि क्षतानि मथितानि च ।

स्वामिन् सर्वत्र सर्वाणि मर्माणि मनुजेन्द्रयोः ॥ १६१ ॥

सद्यः प्राणहरः क्वापि क्वापि कालादिह क्षयः ।

क्वचिच्च शल्योद्धरणान्मरणं मर्माणि ध्रुवम् ॥ १६२ ॥

क्वचिद्विकलतापत्तिः शस्त्रस्पर्शान्मनागपि ।

केवलं क्वापि मूर्च्छन्ति महाराज महारुजः ॥ १६३ ॥

सत्यं तन्मर्त्यमात्रेषु शल्यतन्त्रे निदर्शितम् ।

मर्त्यातिशययोः स्वामिन्ननयोस्तत्पुनः कथम् ॥ १६४ ॥

पश्य नासागतिः सैव सैव मुद्रा दृशोरियम् ।

सैव घोरप्रहारेऽपि च्छाया काऽप्यनपायिनी ॥ १६५ ॥

१. B शान्नापिण्डोषदुन्दुकः । D हृदुन्दुकः २. A स्थ । ३. B धमनी ४. AC दोचैस्तरुणे ५. A प्रातः C पो । ६. A धिकौ । ७. B घृ । ८. A क्ष । ९. BC व्ययः D व्यथः ।

देवद्विजगुरुश्रद्धाभरवन्धुरचेतसाम् ।

सदागमप्रमाणानामकालमरणं कुतः ॥ १६६ ॥

रिष्टशून्यतयाऽनिष्टं पश्यामो न मनागपि ।

उत्थास्यति सह भ्रात्रा रामो नूनमनामयः ॥ १६७ ॥

आसप्तरात्राद्विषजां सद्यः प्राणहरेष्वपि ।

अस्ति मर्मप्रहारेषु पुत्रवेश प्रतिक्रिया ॥ १६८ ॥

अहं भिषक् सहायस्त्वमातुरौ रामलक्ष्मणौ ।

दूराण्यपि न दूराणि भेषजानि च मारुतेः ॥ १६९ ॥

भव्यानां स्वयमायान्ति भिषजो भेषजानि च ।

अनयोर्विषवेगेऽस्मिन् वीक्षे तार्क्ष्यमुपागतम् ॥ १७० ॥

सन्ति सुप्तकचिह्नानि नैवास्ति व्यसुलक्षणम् ।

न चाकृतिविशेषाणामीदृशामीदृशं भवेत् ॥ १७१ ॥

इयं विभातु रजनी द्रष्टाऽसि विरुजाविमौ ।

धान्वन्तरीया हि वयं मा स्म गाः सिद्धिसंशयम् ॥ १७२ ॥

श्रूयते हि शिरश्छिन्नं सप्ततन्तोः पिनाकिना ।

सद्यः संहितमश्विभ्यां तत्र तद्भागतोषिते ॥ १७३ ॥

सुरारिभिः शकलितो बृहस्पतिसुतः कचः ।

संजीवितो भगवता भार्गवेण पुनः पुनः ॥ १७४ ॥

देवासुराः समीकेषु मिथः शस्त्राग्निसंस्थिताः ।

सद्यः समीयुरसुभिः प्रभावात्स्वःपुरोधसः ॥ १७५ ॥

इति वदति सुषेणे संपपातान्तरिक्षा—

दमृतपृषतजालैर्दुर्दिनं दिक्षु तन्वन् ।

पुत्रगपतिसुगुप्तौ सुप्तकावन्तरा तौ

विषधरकुलशत्रुर्विष्णुपत्रं पतत्री ॥ १७६ ॥

युगपदथ विशल्यौ कल्पकायावुभौ तौ
 विगतभुजगपाशौ तस्य पक्षानिलाभ्याम् ।
 बलवति बलमानौ संध्रमे वानराणां
 किमिदमिति कपीन्द्रं सोत्सुकौ पृच्छतः स्म ॥ १७७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये नागपाशपरि-
 भ्रंशो नाम एकत्रिंशः सर्गः ॥

जाते युवामतिचिरान्नयने कृतार्थे कर्णे निषिक्तममृतं युवयोश्चिरेण ।
 त्रिंशादयं (सुकृतिनां बहुमानहेतुः) दृष्टोऽद्य यच्चिरमयं युवराजदेवः ॥

द्वात्रिंशः सर्गः ॥

दृशः प्रसर्पत्ततिभिः क्षणार्धं रुन्धानमाकल्पमणिप्रभाणाम् ।
 दिशश्च लिम्पन्तमिव प्रदीर्घनिर्हारिणा लेपनसौरभेण ॥ १ ॥

मूर्च्छद्विरन्योन्यमनेकवर्णैर्धनाविलेऽह्नीव सहस्रभासम् ।
 तन्वानमिन्द्रायुधजालमुसैरुष्णीपकक्षाङ्गदनायकानाम् ॥ २ ॥

कण्ठेन वज्राङ्घ्रितनिष्कलक्ष्यं महेन्द्रसन्देशमिवोद्वहन्तम् ।
 तमोसि मुक्तालतया हरन्तमुपेन्द्रभक्तयेव हृदि स्फुरन्त्या ॥ ३ ॥

चन्द्रातपेनेव सुधासमुद्रं संवीतमर्चिःशुचिर्नाऽशुकेन ।
 विराजमानं मणिकुण्डलाभ्यां श्रुतिस्मृतिभ्यामिव धर्मकार्यम् ॥ ४ ॥

दिव्याकृतिं दिव्यविलासभाजमुद्भासिदिव्याभरणप्रवेकम् ।
 अनुद्धतैः संविहितावधानं दिव्यैश्च शब्दादिभिरिन्द्रियार्थैः ॥ ५ ॥

सह्यानुयोगोपनतं ददर्श रामः समं संमदिनाऽनुजेन ।
 तमग्रतः कीर्णसुवर्णगौरच्छदप्रभापण्डलमण्डजेशम् ॥ ६ ॥ कुलकम् ॥

अनेन सद्यो विशदीकृतौ स्वः क एष नो बन्धुषु नाकवर्ती ।
 उपक्रियायाः सदृशं विधेयं किमावयोरित्युभयं ललज्जे ॥ ७ ॥

तमानतं संनतिभिर्विशेषादुत्थापयान्विस्मृतपूर्ववृत्तम् ।
 अवोचताधोक्षजमल्पमेव रामाभिधानस्थगितं गरुत्मान् ॥ ८ ॥

प्रसीद गच्छामि नमो नमस्ते समस्तलोकप्रभवेऽच्युताय ।
 गृहाण मां क्षिप्रमहं त्वदीयः सहाय ते सत्वरमागतोऽस्मि ॥ ९ ॥

रक्षःपतेरिन्द्रजिता सुतेन स्वाराधितोऽभूद्रदो विरिञ्चिः ।
 ददौ स तस्मै भगवान् द्विजिह्वान् जैगत्प्रमाथोदयलालसाय ॥ १० ॥

तेनैव नाथ प्रथमं निमृष्टः सृष्टिस्थितिप्रक्षयकारणेन ।
 देवेन देवासुरदुस्सहानामहित्रजानामहमत्ययार्य ॥ ११ ॥

१. B भिः २. A मतां ३. BCD कर्णिका ४. B य ५. A छत्रैः CD छतै ६. A संक्षिप्त ७. A भुजङ्गान् तातप्रसादोजय । ८ A मित्युपायः ।

साध्या मयैते नियतेः प्रभावान्न तु त्वदस्त्यभ्यधिकं ममौजः ।
स्थितानि मय्यप्यधुना तवैव रजांसि पादाम्बुजयोर्यजन्ति ॥ १२ ॥

स्मरात्मनः साधय देवकार्यं तवाजिभाजः क इमे^१ पिशाचाः ।
त्यजार्जवं जिह्वतमेष्वाभीषु जहि प्रकारैः कुटिलैरपीमान् ॥ १३ ॥

इत्युचिवानुत्सुकितप्लवङ्गो^२ विहङ्गमेशः सहस्रोत्पपात ।
दिव्यस्रगालेपनगन्धपुण्यश्चिरात्तदङ्गप्रभवो नभस्वान् ॥ १४ ॥

रामस्य तेनाभ्युदयाद्भुतेन ववल्गुरुचैः कपयः प्रतीर्ताः ।
ततश्चिरात् खेचरचारणानां कोणाहता दुन्दुभयो निनेदुः ॥ १५ ॥

महोत्सवः संमदगीतवाद्यैः सुमूर्छं शोकानुपदं कपीनाम् ।
हर्षविसाने च विषादमूर्कं बभूव लङ्कापुरमेकदैव ॥ १६ ॥

जाताद्भुतैर्यामिकयातुधानैरनक्षरावेदितसंभ्रमस्य ।
विवेश रक्षोऽधिपतेः श्रवांसि स वानराणां प्रमदप्रघोषः ॥ १७ ॥

पप्रच्छ स भ्रूकुटिसान्धकारमुखावलिर्मूलसदः क एषः ।
विलापकाले महकेलिशंसी रवो महान्वानरवाहिनीनाम् ॥ १८ ॥

चरैश्चिरेणाधिगतप्रवेशैर्निवेदितार्थः सुचिरं जुघूर्णे ।
संवृत्य चाकारमुपेतमग्रे जगाद धूम्राक्षमनीकिनीशम् ॥ १९ ॥

हन्ताऽस्मि तं साहसिकं विहङ्गं^३ त्वं भुङ्क्ष्व कोलाहलिनः प्लवङ्गान् ।
हैरोत्थितां मूर्धरुजं ममेमां धूम्राक्ष विश्राम्यतु मेघनादः ॥ २० ॥

स निर्जगाम क्षणदावसाने निजावसानाय हनूमतोऽङ्कम् ।
क्रव्यादवीरैर्विकृतैः^४ परीतो मृत्युः परेतैरिव रुद्रमूलम् ॥ २१ ॥

पपात^५ पश्यन्ननिमित्तजातं स पश्चिमं द्वारमनीकिनीशः ।
ददर्श चामर्षविकूणिताक्षो वलीमुखद्वैतविभूतिमग्रे ॥ २२ ॥

असावमार्गन्मृगवाहसूनुं न प्रार्थयामास वनौकसोऽन्यान् ।
विशोभते शाखिनि दीप्यमानस्तृणे घृणाकारिणि को दवाग्निः ॥ २३ ॥

१. BC मै । २. BC ह्वा । ३. BC किममी । ४. D प्रयोगो । ५. BC आसीच्चि । ६. BC वीराः
७. B वानराणाम् । ८. BC सत् ९. D पतुदः । १०. नेह्व । ११. D हीनो । १२. BCD कचैः
१३. A प्रापश्च D पुरःप्र । B व्रजन्

मुमूर्छं युद्धं घनगुल्मभाजामसृग्भुजां वानरवीरवृन्दैः ।

फणाधराणामहिसत्तमानामुत्पुच्छदण्डैर्नकुलैः सहेव ॥ २४ ॥

क्वाप्यस्रपाः क्वापि परं प्लवङ्गनः क्वापि द्वये तुल्यबलोपपन्नाः ।

तेषां निवेशो विषमः स जन्ये भस्मार्चिषां कैश्च इवाविरासीत् ॥ २५ ॥

सशक्तैः शक्तिगदाशुगानां व्ययं वितेनुर्विपुलं पलादाः ।

त्यागेन जिग्युर्गुरुणा गिरीणां तं लाघवेनोपनतं फलादाः ॥ २६ ॥

निघ्नन् कपिं वक्षसि तोमरेण निर्मत्सरेणाम्बरतोऽमरेण ।

स्तुतोऽस्रपैः सोढवदप्रहारे मुक्ताः स्रजोऽन्यत्र च दीप्रहारे ॥ २७ ॥

क्षुण्णो गमिष्यत्यधुनाऽरिमांसैः क्षुण्णोऽयमोघः सकलः कपीनाम् ।

रक्षोभटाः स्वैरमिति प्रहासैरक्षोभकृष्टासिलतास्तदोचुः ॥ २८ ॥

स्वैरं जहासैव ययौ न दैन्यं स्वैरङ्गभेदैः सुभटः पतद्भिः ।

ममारयो विश्वमिदं बतेति ममार दृष्ट्वैव समित्यसत्त्वः ॥ २९ ॥

तेरुः कपीन्द्राश्विबुकाग्रदघ्नीरुदाननाः शोणितपूरसिन्धूः ।

निर्वाह्यते स्म क्षणदाचरेन्द्रैः दृष्ट्वा यशोबान्धवपूरसिन्धूः ॥ ३० ॥

तुरङ्गमातङ्गन्तथाङ्गपत्तिसंपत्तिसंमर्दसमुद्धृतेन ।

कृत्स्नाम्बरस्वीकरणोद्धरेण भूरेणुनार्चिर्द्युमणेः प्रणुन्नम् ॥ ३१ ॥

निगीर्य निःशेषमथ प्लवङ्गनङ्गेष्वनिर्घातगिरिप्रहाराः ।

स्वमप्यमश्रन् पृतनावशेषमसृग्भुजः शोणितगन्धमत्ताः ॥ ३२ ॥

विभूषणैः स्रग्भिरस्रग्भिरङ्गैरन्वैरुरःपद्मदलैः पलैश्च ।

आदेहपाताद्भटयोः कयोश्चिदावर्ततायोधनमायुधान्ते ॥ ३३ ॥

ऋक्षव्रजे वृक्षमृगव्रजे वा न प्राप रोपस्थगितेऽवकाशम् ।

सुखं निविश्याश्मनि कण्ठभाञ्जि पपौ शिवाऽष्टाञ्जि निशाचराणाम् ॥ ३४ ॥

उत्तेजसा रामबलेन विष्वग्विलुप्यमानाऽरिपताकिनी सा ।

छायेव सङ्कोचमगान्निदाये मध्यन्दिनार्कद्युतिमण्डलेन ॥ ३५ ॥

१. ACD णोद्धराणां परिमण्डला २. A ज. ३ A साक्षा A सान्द्रो । ४. BCD विद्धः कपिः
५. CD सुतास्रपाः । ६. BC मुदबतेति । ७ A कृ ।

साऽप्यञ्जनासंभवसिन्धुर्वर्जं विष्फूर्जदुग्रायुधरश्मिजाले ।
 शोषं पुवङ्गध्वजिनी जगाम धूम्राक्षनान्नि क्षयधूमकेतौ ॥ ३६ ॥
 स राक्षसव्यूहपतिस्तदानीं परात्मकीलालसुराप्रमत्तः ।
 प्रणुद्य शास्वामृगपुङ्गवौघान् मरुत्तनूजैकमृगेन्द्रमीये ॥ ३७ ॥
 तयोस्तदानीं तुमुलारवोर्मिरभ्यागमत्संयतिं संप्रहारः ।
 पर्यन्तलीनात्मबलावशेषपर्यायनिध्यातजयावसादः ॥ ३८ ॥
 तस्थौ तथैव प्रतिकुद्धदिक्षु रक्षः शिलावृष्टिषु वातसूनोः ।
 असौ तदीयास्वपि नावसादमगादगाधासु शराफगासु ॥ ३९ ॥
 निर्वाण्यते स्म प्रसभं स वायोः सुतेन रक्षःपृतनैकदीपः ।
 भेजुर्भयध्वान्तजुषः कथांचिच्छेषाः स्वलन्तो दशकण्ठमूलम् ॥ ४० ॥
 आश्वास्य तानद्भुतशक्तियुक्तं न्ययुङ्क्त नक्तश्चरचक्रवर्ती ।
 कर्तुं कपीनां सपदि प्रकम्पमकम्पनं नाम निशाचरेन्द्रम् ॥ ४१ ॥
 मुमूर्छं भूयः कपिराक्षसानां रणस्तथाऽद्रिद्रुघणायुधानाम् ।
 यथा स मुग्धार्भकरेणुयुद्धक्रीडेव धूम्राक्षवधः प्रतीये ॥ ४२ ॥
 संशप्तकानां समरस्ततोऽभूदभूतपूर्वः कपिराक्षसानाम् ।
 अन्योन्यनिर्ग्रन्थनदीक्षितानां देवासुराणामिव पूर्वकल्पे ॥ ४३ ॥
 पुवङ्गमाः सङ्गरसीमन्यगाधान् घृणोन्मुखास्तेरुरसृकूपयोधीन् ।
 जिह्वाग्रलीढोर्मिशिखाः सुदूरमसृग्भुजस्तेषु तृषा ममज्जुः ॥ ४४ ॥
 परस्परं प्रापुरथावसानमनुपुवौघाः पृतनाधिपत्योः ।
 तावैक्षिषाँतां परमेकशेषौ दवानलप्लुष्टवनाविवाद्री ॥ ४५ ॥
 अलं न नेतुं हनुमन्तमन्तं कृतान्तकल्पोऽपि स यातुधानः ।
 चक्रे न वातप्रभवः प्रकम्पमकम्पनस्यापि स च पुवङ्गः ॥ ४६ ॥
 वेगोद्धृतेन प्रधनाङ्गणान्तात्ततस्तटित्कारविडम्बरेण ।
 अताडयत्तं तरुणा हनूमानिरंमदेनेव तरुं ताटित्वान् ॥ ४७ ॥

विनीय वेगं शिरसि व्यथायास्तथैव तस्थौ स निशाचरेन्द्रः ।
 जुहाव हृतीः सकलाः क्रमेण सामीरणौ कारणमन्तरेण ॥ ४८ ॥
 तं मुष्टिना वक्षसि निष्ठुरेण निष्ठामनैषीत्पवनाङ्गजन्मा ।
 क्षतैस्तथा न क्षतजाशनोऽसौ ववाम वक्त्रेण तदा यथाऽसृक् ॥ ४९ ॥
 मुहूर्तमुदीप्य ययुर्विनाशं रणानले यातुजतूनि तानि ।
 एकः परं तत्र चिरं रराज प्राभञ्जनिः काञ्चनकूटकल्पः ॥ ५० ॥
 निःशेषितारौतिवलो हनूमान् हरीश्वरं येन ययौ तदानीम् ।
 अकम्पनोदन्तहरः कपीनां जयप्रघोषः स विवेश लङ्काम् ॥ ५१ ॥
 साऽधूर्णयद्दीर्घमधीश्वरं पूरकम्पनव्यापदि कम्पमाना ।
 विश्वम्भरा मेरुमिवावसानकालानलध्वस्तकुलक्षितीध्रा ॥ ५२ ॥
 तां वज्रपातप्रतिमां प्रवृत्तिं वज्रोपलौहार्थदृढो दशास्यः ।
 विषह्य वित्रासितवज्रपाणिमुवाच वाणीमिति वज्रदंष्ट्रम् ॥ ५३ ॥
 त्वया पुरोगेण मया मघोनः पृष्ठं सुदृष्टं समराङ्गणेषु ।
 सितेतरं वर्त्म च भीतिवेगान्न भूतियोगादनुभूतमग्नेः ॥ ५४ ॥
 तवासिपाणेर्वरुणो वराकः काकोऽन्तकः सज्यशरासनस्य ।
 करालदंष्ट्राकलिताननस्य त्रैलोक्यमेकः कबलः किमन्यत् ॥ ५५ ॥
 सत्वं महत्त्वं प्रथयन् स्वदोष्णोरत्युष्णमेव ध्वजिनीसमग्रः ।
 छलाद्बलाद्वा कुरु वानराणां निष्क्रम्य निःशेषैवधात् प्रियं मे ॥ ५६ ॥
 प्रोत्साहितं पङ्क्तिमुखेन रक्षस्तत्क्षिप्रमेवाजिखलं जगाम ।
 आतिथ्यमस्योरुभिरद्विवर्षैः स्वयं कपीनामधिपेन तेने ॥ ५७ ॥
 समीयुरन्योन्यमथ ध्वजिन्यो ममुर्न तूर्यध्वनयः ककुप्सु ।
 ननाश रेणौ सराणिः सुंराणां मही ममज्ज क्षतजैकसिन्धौ ॥ ५८ ॥
 सा वज्रदंष्ट्रेण कपीन्द्रसेना ततः शुनोरभ्रपरम्परेवं ।
 आहार्यते स्माशरणं द्रवन्ती देवेषु हाहेति करान् धुंवत्सु ॥ ५९ ॥

१. BD यासमा २. D शरा ३. BCD तोपेत ४. BC मां ५. B मथ ६. ABC निष्कम्पशेषस्य
 ७. BC श ८. BCD रंहस्वि ९. D राच १०. BCD रौघुनानाः ।

मा भैष्ट भोस्तिष्ठत वानरेन्द्राः कोऽयं रिपुर्वो मृतकामिषादः ।
 इत्युचिवानुष्णमयूखजन्मा धामद्वितीयो बलमाललम्बे ॥ ६० ॥
 अनेकसंमर्दसहानपि द्राक् कपीन्द्रकायान् स निशाचरेन्द्रः ।
 दसीत्यैभाङ्गीत् कमलाकरस्थो मृणालदण्डानिव कुञ्जरेन्द्रः ॥ ६१ ॥
 तस्थौ परं भास्करसूनुरेकः तन्वन्परानीकमनोकहौघैः ।
 चकर्त कार्तस्वरचित्रपुङ्खैस्तानस्रपोऽर्धेन्दुमुखैः पृषत्कैः ॥ ६२ ॥
 रोम्णोपि रक्षोवपुषि क्षतिं ते नगा न चक्रुः कपिराजमुक्ताः ।
 न लेभिरे लाघवशालिनोऽङ्गं प्लवङ्गमस्यापि शराः सुरारेः ॥ ६३ ॥
 सालेषु तालेषु च निष्ठितेषु तलेन राजा युयुधे कपीनाम् ।
 दंष्ट्राभिरुत्सृष्टसमस्तहेती रक्षः प्रतीयेष तमङ्कभाजम् ॥ ६४ ॥
 वितेनतुर्दारुणदेहयुद्धौ तौ द्वावपि द्वापरमव्यवस्थम् ।
 नादार्शि दंष्ट्रासु रिपोः क्षणार्धं यत्सत्यमादित्यसुतस्तदानीम् ॥ ६५ ॥
 ततोऽवलोकं द्विगुणं वितन्वन् विलम्बनिष्कासितवक्रविम्बः ।
 विनिर्ययावभ्रपिशाचवक्रादभीशुमालीव वलीमुखेन्द्रः ॥ ६६ ॥
 जग्राह संग्राहयुगेन भूयः करावरेः सोऽन्तिकमभ्युपेत्य ।
 असावपि व्यर्थिततद्विबन्धो बन्धान्तरेण द्रुतमग्रहीत्तम् ॥ ६७ ॥
 अवश्रयच्चञ्चलताबलेन वलीमुखेन्द्रः करणानि शत्रोः ।
 कराङ्घ्रिभ्रालङ्गलविलोलनानि स्थाम्नैव रक्षोऽपि रिपोरपास्थत् ॥ ६८ ॥
 समाप्य रक्षोऽर्थं गुरूपदिष्टान्नियुद्धमार्गानखिलानुदास्त ।
 कपिः स्वकृप्तेन पथा जिगाय जयाभ्युपायः प्रतिभां निजैव ॥ ६९ ॥
 वमन्नसृङ्घ्निर्गतनेत्रजिह्वः स विह्वलो भूमितलं जंगाम ।
 निशाचरः सूर्यसुतेन दोभ्यां दृढं निपीड्य प्रतिमुक्तकण्ठः ॥ ७० ॥
 वनौकसां प्राप जयप्रघोषः स दाशरथ्योः श्रवणातिथित्वम् ।
 ययौ तदा सत्वरमस्रपाणां सांराविणं रावणकर्णमूलम् ॥ ७१ ॥

१. BCD दिखादः २. A विप्राक्, ३. C खिसि ४. A निबद्धनिष्कासित ५. BCD व्युक्षित
 ६. D वधा ७. BCD ना ८. BC पि ९. D सा १०. BC लं भूतलमाजगाम,

अथ प्रहस्तस्य दिशं दशास्यो दशस्वपि ध्वान्तवतीषु दिक्षु ।
ददर्श देवासुरसङ्गरेषु विशेषसंपत्कथितात्मधाम्नः ॥ ७२ ॥

प्राप्तप्रकर्षोऽधिगतप्रमोदः प्रणामपूर्वं लसता मुखेन ।
जगाद रक्षःसदसि प्रहस्तः पौलस्त्यमग्राग्रविपद्विहस्तम् ॥ ७३ ॥

किं नाथ त्विन्नोऽसि गताः कियन्तः सन्ति प्रवीराः परितः शतं ते ।
विस्रब्धमाज्ञापय कः करोतु पर्यन्तमाजौ नरवानराणाम् ॥ ७४ ॥

यदि प्रसादः सुकृतानुभावान्मय्यस्ति भृत्यावयवे तवाद्य ।
तदुच्यतामुत्सुक एष बाहुः कालाद्रहोर्मे बहुषु प्रहर्तुम् ॥ ७५ ॥

लब्ध्वा स भर्तुः सदृशं निदेशमोमित्युदीर्य प्रमनाः प्रतस्थे ।
आसन्नसन्नद्धबलः सगर्वं पूर्वेण लङ्कापुरगोपुरेण ॥ ७६ ॥

तस्याव्रजत्कुम्भहनुः पुरस्ताद्धुरन्धरस्तस्य रथं ररक्ष ।
प्रसस्तुस्तस्य परीत्य पार्श्वे समं महानादसमुन्नदौ च ॥ ७७ ॥

अन्येऽपि नानावयवप्रकाराः कारानिकेतोषितनाकिदाराः ।
तस्याग्रतो वारणवाजिपत्राः प्रतस्थिरे राक्षसवीरपुत्राः ॥ ७८ ॥

शतं विकेशाः शतमाग्निकेशाः शतं विधूमानलसंनिभास्याः ।
शतं मुहूर्तद्युतिलोलजिह्वाः शतं दरीदारुणवक्रमूलाः ॥ ७९ ॥

शतं सितासिच्छुरिताग्रहस्ताः शतं शतघ्नीरभितः सृजन्तः ।
शतं गृहीताङ्कुशपाशदण्डाः शतं शितासिद्युतिदुर्निरीक्षाः ॥ ८० ॥

शतं रथैरश्वखरोष्ठधुर्यैः शतं श्वगोमायुपिशाचपृष्ठैः ।
शतं मनुष्यैः शतमङ्गनाभिः शतं धरित्र्या शतमम्बरेण ॥ ८१ ॥

सहस्रमस्रोक्षितविग्रहाणां सहस्रमन्त्रावलिमेखलानाम् ।
सहस्रमभ्यग्रशवध्वजानां सहस्रमग्रेसरफेरवाणाम् ॥ ८२ ॥

लक्षाणि लाक्षारुणवीक्षणानां कोट्यः कटार्चिर्हरिमूर्धजानाम् ।
पद्मानि दंष्ट्राविकटाननानामुल्कामुखानामभितोऽर्जुदानि ॥ ८३ ॥

रुढारुणश्मश्रुजटाटवीकाः सुक्वान्तनिष्क्रान्तकठोरदंष्ट्राः ।
 मिथोऽपि यत्सत्यमयुर्विशङ्कं प्रहस्तनासीरनिशाचरास्ते ॥ ८४ ॥
 मदोच्चलद्वोरैतरारवोर्भिराडम्बरस्तूर्यकदम्बकानाम् ।
 घनप्रतिश्रुदलयो^१ विरिञ्चेः कथंचिदण्डं न तदा^२ विभेद ॥ ८५ ॥
 तमापतन्तं विकटैर्बलाङ्गैर्विदुदुवुर्वीक्ष्य वनौकसस्ते ।
 निनाय तानग्रिसुतः कथंचिद्विवौकैसः स्कन्द इवाभिजम्भम् ॥ ८६ ॥
 प्रहस्तगुप्ताः पिशिताशिनस्ते विश्वस्तमीयुः समरस्थलीं ताम् ।
 स्ववीर्यविस्रम्भनिराकुलस्य नीलस्य मूलं हरयः परीयुः ॥ ८७ ॥
 रक्षोभटाः प्रष्टभटान्तराले नीलस्य नालं मुखमीक्षितुं ते ।
 मनोरथेनापि रथोपशल्यं प्रापुः प्रहस्तस्य नच पुवङ्गाः ॥ ८८ ॥
 ते निर्विषङ्गप्रसरास्तदानीमादित्यवर्णाः समरस्थलीषु ।
 यूथानि शाखामृगयूथपानां रथव्रजाश्चुक्षुदुरस्रपाणाम् ॥ ८९ ॥
 ममर्द नीलस्य महीध्रवृष्टिर्महारथानस्रभुजः समस्तान् ।
 पेतुः प्रहस्तस्य विभिद्य यूथं शिलीमुखाः प्रष्टवलीमुखानाम् ॥ ९० ॥
 ते मार्गणाः काननगोचराणां वपूंषि निर्भिद्य जवेन जग्मुः ।
 मार्गागतानीव जनङ्गमानां द्विजातिसार्थाः पुटभेदनानि ॥ ९१ ॥
 रथान् रथैर्मत्तगजान् गजेन्द्रैर्हयान् हयैरस्रभुजोऽस्रभुग्भिः ।
 निष्ठां गतेष्वद्विषु रोषवेगाज्जघान वैश्वानरदेहजन्मा ॥ ९२ ॥
 ता नासयस्तांश्च शिता न धारास्ताः कोटयो न द्विजपाणिजानाम् ।
 प्रापुः पुवङ्गं प्रविशन्तमाजावकण्टर्कं सङ्कटमस्रपाणाम् ॥ ९३ ॥
 रणाङ्गणं तत्कपियातुधानैराकीर्णमप्येकपदे तदानीम् ।
 विविक्तमासीत् प्रतिसनिपातं तयोर्द्वयेषां सहसाधिपत्योः ॥ ९४ ॥
 तस्तार हस्तद्वितयप्रकर्षात् पृषत्कवपैः पुवगान् प्रहस्तः ।
 नीलश्च लाङ्गूलशिखाञ्चलेन खं छादयामास जयोद्धतेन ॥ ९५ ॥

१. BC द्वीर २. A यो ३. A था ४. A द्वनौक ५. A म्बम् ६. A शङ्क ७. A स्तारायितास्ता
BC तेनासय । ८. AD क्लृप्तम् ।

वभञ्ज पत्राणि जहार शस्त्रं नाहन्यत कापि जघान सर्वम् ।
एकः परं तत्र चिरं चकाशे^२ नीलो रिपुष्वाहितकालधर्मः ॥ ९६ ॥

पपात संयद्भुवि पातयित्वा कपीन्द्रकोटीः कटकप्रसिद्धः ।
प्रहस्त इत्युच्चलितप्रतापः स दक्षिणो राक्षसराजहस्तः ॥ ९७ ॥

तस्मिन्महीयसि निशाचरनीडशाखि-
न्युन्मूलिते समिति नीलमहानिलेन ।
चक्रुर्महाकलकलं महता भयेन
ते गृध्रकौशिकमुखाः पिशितादसङ्घाः ॥ ९८ ॥

तमनलतनुजन्मा वानरः पातयित्वा
समरममरमुक्तैराचितः पारिजातैः ।
स्वबलनुतिनिषेधव्यग्रपाणिर्जगाम
प्लवगपतिसकाशं केसरैः स्वेददट्टैः ॥ ९९ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये धूम्राक्षाकम्पन-
वज्रदंष्ट्रप्रहस्तप्रमुखमहायोधवधो नाम
द्वात्रिंशः सर्गः समाप्तः ॥

त्रयस्त्रिंशः सर्गः

हालेनोत्तमपूजया कविवृषः श्रीपालितो लालितः
ख्यातिं कामपि कालिदासकृतयो नीताः शकारातिना ।
श्रीहर्षो विततार गद्यकवये बाणाय वाणीफलं
सद्यः सत्क्रिययाऽभिनन्दमपि च श्रीहारवर्षोऽग्रहीत् ॥

श्रुतमातुलमृत्युमीयिरे सचिवाः पङ्क्तिमुखं शुचाऽऽकुलम् ।
अवलोक्य चिराच्चिरागतानथ निश्वस्य जगाद तानसौ ॥ १ ॥
वत सत्यममी वदन्ति यत्पृतनेशस्य रणाङ्गणागतौः ।
अपि वौषिषयं समर्थयेत् कैलभेभ्यः क इवात्ययं हरेः ॥ २ ॥
जयतीह विधिर्न पौरुषं त्रिदशानां विजयो यदाहवे ।
निहतः स हुताशसूनुना कपिकीटेन ममाद्य मातुलः ॥ ३ ॥
श्रमयामि वृथा वरूथिनीः किमस्मद्वैवबलात्कृता इव ।
स्वयमेव समुत्क्षिपन् कपीन् कुपितः संज्ञपयामि तापसौ ॥ ४ ॥
अधमेऽपि रिपौ महीयसः सुधियः शासति यानमात्मना ।
यशसि स्वभुजैकसाधने परहस्ताश्रयणं प्रमादिता ॥ ५ ॥
रिपुरल्पमुखोऽपि धीमता न विषह्यो विसरन्विसर्पवत् ।
जनयत्यवलेपमूर्च्छितः स हि पीडां सकलाङ्गनामिनीम् ॥ ६ ॥
वदतौपयिकं समन्ततः प्लवगोत्थं कथमाशु भिद्यताम् ।
अधुनाऽपि समर्थ्यतां पुनः पणवन्धे सघृणो दशाननः ॥ ७ ॥
इति वाचमुदीर्य संसदि स्थितवन्तं विनयादिव क्षणम् ।
जगदुर्जगदेकविद्विषं तममात्याः स्तुतिपूर्वकं वचः ॥ ८ ॥
जितवानसि राक्षसेश्वर ध्वजिनीं तां मरुतामपीशितुः ।
हरयः समराङ्गणादिशो गमिताः शुष्कदलोत्करा इव ॥ ९ ॥

१. D कव २. D मी ३. B शः प्रहतः प्लवङ्गमैः । C शः स्मरणं रणागतः । D स्ममराङ्गणे हतः
४. A ६ ५. BD श ६. BC किमि । ७ A नैपुन C किमहं D यदम् ८. A नीनां मरुतापि यस्यते ।

समरे समरे वनौकसस्त्वदनीकैर्निहताः सहस्रशः ।
 कियतामपि रक्षसां वधे विधिदोषात् किमिदं विषीदसि ॥ १० ॥
 तव शक्रजिता सुतेन ताविषुरूपैरहिभिर्निषूदितौ ।
 यदि नागरिपोस्समागमात्कथमप्युच्छ्वसितौ ततोऽपि किम् ॥ ११ ॥
 युवराट् सहि देवं दीप्यते स गतः पत्ररथो यथागतम् ।
 निरपत्रपयोः पुनस्तयोरसवः पादतले लुठन्ति नैः ॥ १२ ॥
 प्रिययोधसमुद्भवाः शुचः सुचिरं चेतसि चत् प्रतिष्ठिताः ।
 प्रयतस्व तदद्य सन्धये न रणो बन्धुपरिक्षयं विना ॥ १३ ॥
 अनुपालय वीर पुत्रकानपरित्राः कुरुष्व किमङ्गनाः ।
 परिशृण्व स यातु मानुषीं मनुजस्त्वत्तनुजेषु र्ज्जरः ॥ १४ ॥
 स्वजनैः समवैतु मानुषीं भजतु त्वामनिशं विभीषणः ।
 क्रियतां सदृशं न शोभते विसदृक्संश्रयणं तयोरिदम् ॥ १५ ॥
 इयमुन्नतरत्नगोपुरा नगरी नाथ न शोभते तव ।
 अनिमित्तहर्तृक्षवानरव्रजबीभत्सतमोपनिर्गमा ॥ १६ ॥
 बहवोऽद्य निशाचरा हताः कथिताः केवलमुत्तमास्तव ।
 अवशषय नाथ बन्धुतामनुबन्धः समरस्य मुच्यताम् ॥ १७ ॥
 अयमात्मपुरे क नु ते करुणः कर्णपथं समार्गतः ।
 रजनीचरवीरयोषितामनुमारक्षणरोदनारवैः ॥ १८ ॥
 क्षणमत्र च नाथ वीक्ष्यतामियमग्निं विशती वराङ्गना ।
 अपकृष्य सुताननोदरात् पतिलोकस्पृहया पयोधरम् ॥ १९ ॥
 स विगाढरसो विलासिनां परिहासः स्मरणीयतां गतः ।
 पुरि नैः परमेधतेऽधुना गणरात्रं परिदेवितध्वनिः ॥ २० ॥
 निनदन्ति न वेणवः क्वचिद्धृत वीणाः शयिता इवाधिना ।
 करुणेन बलात्कृता तव श्लथशृङ्गारपरिग्रहा पुरी ॥ २१ ॥

१. C दनेऽत २. BC णि ३. D व. ४. B तरणःसूनु । ५. A परिहाणं ६. B नि ७. A मैथिली
 ८. D लोयलो । ९ BC स्त्वभि १०. B धेगतो धुनिः ११. A तूर्यडम्बरः । १२. AD रिपुजः परिवर्तते ।

अपयःपृषतः प्रतिक्षणं वत वज्राशनिजन्मने परम् ।
 खरवातहता वितन्वते गगनं गर्दभनिस्वना घनाः ॥ २२ ॥
 अतिवेलमसृज्जि वर्षति प्रतिसेनापतिनिर्गमं नभः ।
 प्रतिकेतु खगाः शवाशिनो निविशन्ते च निमन्त्रिता इव ॥ २३ ॥
 अपि कल्पितपूजमादरात्तव हस्त्यश्वस्वरं विरोदिति ।
 निपतन्ति करादकारणं शतखण्डाः शतकोटयोऽपि च ॥ २४ ॥
 अवनिर्भवितव्यदुर्वहव्यसुपीडेवं पुरः प्रवेपते ।
 निकटाहवशङ्किता इव प्रतिमाः स्वेदजुषः सुपर्णाम् ॥ २५ ॥
 ककुभः स्थिरदाहधूमिताः परिवेषी परिघाततो रविः ।
 क्षणदाः क्षणदाचरेश्वर ग्रहसंघातसमीकसङ्कुलाः ॥ २६ ॥
 न भजत्यनुकूलतां मरुत्तनयत्याजितभीरिवाधुना ।
 नियतं निकृतीरिव स्मरन्न हुतं स्वीकुरुते हुताशनः ॥ २७ ॥
 फलपुष्पदलानि वीरुधां विपरीतानि पुरोपकानने ।
 पशुपक्षिसरीसृपेषु च व्यतिहारः प्रजनस्य कोऽप्यसौ ॥ २८ ॥
 इति वक्तव्यनिमित्तसंहतिर्दमरं घोरमरातिसंभवम् ।
 समवेहि विधानकोविदैर्विधिदोषेण तवेदमाकुलम् ॥ २९ ॥
 स्फुटतर्ह्यंगिरो विसृज्य तान्विजयाय प्रखलैः प्रतारितः ।
 स्वयमेव चचाल रावणः स्मृतसंप्राप्तसमस्तसैनिकः ॥ ३० ॥
 प्रतिपन्नधुरं खरव्रजैर्ध्वजमालाचितसर्वदिङ्मुखम् ।
 स्थिरस्मरयिसारितं रथं कुथसंवीतवरुथमास्थितः ॥ ३१ ॥
 युगपद्दशमार्गणासनप्रणिधानार्पितरोपणादरः ।
 सकलाद्रिदरीपरिग्रहस्थिरविष्कारवितीर्णविद्रवः ॥ ३२ ॥
 हलशूलगदासितोपरैः परशुप्रासविशारदैर्मुद्गरैः ।
 मुसलाङ्कुशयष्टिपैट्टसैः परिविष्टः प्रसरैरिव क्रुधाम् ॥ ३३ ॥

१. D तव पक्षा २. B प्र ३. A बलि ४. A हत ५. A पाते ६. BCD संकटा ७. A भूमिकाः ।
 B धूसराः ८. A रितो ९. A कि १०. BD वै । ११. A पथ C मस्य १२. D व १३. BCD पाशपट्टिभ्यः

विपुलाधरपृष्ठोपितस्फुटदंष्ट्राशनिकोटिभिर्मुखैः ।
 ग्रसमान इवावलोकयन् शिथिलस्वस्त्ययनादरौनरीन् ॥ ३४ ॥
 अपकारमिवातिसैन्धवस्तमसत्पक्षमिवापहेतवः ।
 उपसेदुरुदायुधालयः क्षयकालीमलिनाः सनाभयः ॥ ३५ ॥
 विकटाभरणाः सकङ्कटाः समदोल्लासितशातहेतयः ।
 यथुराहवरागचञ्चलाश्चलयन्तः सकलां भुवं भटाः ॥ ३६ ॥
 स्थगयन् गगनं दिशो नुदन् नमयन्नम्बुधिमेखलां भुवम् ।
 सह बन्धुगणेन रावणो रणसंभोज्यकुतूहली ययौ ॥ ३७ ॥
 जगदे तमुदीक्ष्य विस्मयाज्जगदेकप्रभुणा विभीषणः ।
 महतोऽपि महानुपैति मामहंतोदग्रविभूतिरेष कः ॥ ३८ ॥
 सदृशाः परिपार्श्वतोऽस्य के मरुतां पत्युरिवामराः सखे ।
 अधमाहवलज्जयोज्झितं धनुरालिङ्गति मे करोऽधुना ॥ ३९ ॥
 अनुरूपरणोत्सवागमप्रमदोल्लासलसन्मुखेन्दवे ।
 विनिवेदयति स्म संभ्रमादिति तस्मै विशदं विभीषणः ॥ ४० ॥
 अयमेव स राम रावणो रणरागोल्लसदुग्रविग्रहः ।
 पिदधाति सहस्रोचिषं दशचूडाभरणोपलांशुभिः ॥ ४१ ॥
 ककुदानि महाधनान्यमून्यमुमुचैः परितश्चकासति ।
 सुरदानवयक्षभोगिनामुपनीतानि भयादधीश्वरैः ॥ ४२ ॥
 अयमानकशङ्खगोमुखादिकसंख्यातिगतूर्यभेदभूः ।
 ध्वनिरस्य पुरः पुरन्दरध्वजिनीबम्भ्रमणो विमूर्च्छति ॥ ४३ ॥
 अयमेकनिधानमोजसामयमाश्चर्यसमृद्धिभाजनम् ।
 अलुनाभिजकन्धराटवीमयमग्रेऽनुपदं द्विषद्ब्रह्मान् ॥ ४४ ॥
 अयमस्य च मेघनाद इत्यवलिप्तस्तनयो महेन्द्रजित् ।
 चरतीदृमुगेन्द्रकेतुना रथरत्नेन मनोरथाधिकम् ॥ ४५ ॥

१. BCD न्दुरान् २. A भि ३. B तुमामहि ४. BCD सकमा ५. BCD रावणो रणे ६. BCD
 दन्द्रवणो ७. A समस्त D विभूति

विलसन्नवलोक्यतामितस्तरलाश्वीयतरङ्गशालिनि ।
 अयमात्मचमूनदीमुखे मकराक्षो रजनीचरेश्वरः ॥ ४६ ॥
 विकटेभघटः शठाह्वयो दशकण्ठप्रणयी निशाचरः ।
 अयमीक्षितवानरावलिः सह वक्रेण विकत्यतेतराम् ॥ ४७ ॥
 मुसलं मुहुरेष लालयत्यधिरूढो महिषं महोदरः ।
 अतिकाय इति क्रमेलकैः क्रमसंवाह्यथोऽयमस्त्रमुक् ॥ ४८ ॥
 क्रथनोऽयमुरभ्रपृष्ठभागयमारूढशिवारथः क्रथः ।
 विहसन्विधसोऽयमग्रतो घसनामायमनीकिनीपतिः ॥ ४९ ॥
 क्रमते चरमं नरान्तको धुरि देवान्तक एष दीप्यते ।
 अभितः पिशिताशनेश्वरं पृतने कुम्भनिकुम्भयोरिमे ॥ ५० ॥
 द्विजकण्टकयज्ञकोपयोर्व्यतिमिश्रं बलमेतदग्रतः ।
 पितृकाननकाननोत्थयोः शिखिनोरर्चिरिवैकतां गतम् ॥ ५१ ॥
 चतुरङ्गपताकिनीपतिश्चतुरश्रण्डतमेषु कर्मसु ।
 परमेश पिशाच इत्ययं पिशिताशी पिशितात्पतिप्रियः ॥ ५२ ॥
 रथरेणुरयं प्रमाथिनः कदलीजालमिदं कपालिनः ।
 अयमद्भुतरीतिभीषणस्त्रिशिरस्तूर्यरवो निशम्यते ॥ ५३ ॥
 वदतीति विभीषणे रणस्तुमुलस्तुल्यबलावलेपयोः ।
 उभयोश्च पुरोगसैन्ययोरजनि ग्रावजलौघयोरिव ॥ ५४ ॥
 बहुविप्रकृतं निशाचरैर्निजसैन्यं समुदीक्ष्य विद्रवत् ।
 अभिजन्यमजन्यवह्निवत्कपिराजः स्वयमेव पुष्टुवे ॥ ५५ ॥
 रुधिरारुणसङ्गराम्बरोद्यतसुग्रीवदिनेशदर्शनात् ।
 विननाश विलोलतारकः स दशग्रीवचमूनिशागमः ॥ ५६ ॥
 तरुणे तरणात्रिवोद्यति प्लवगे तत्र ततोऽग्रतेजसि ।
 मृधपर्वणि भेजुरुच्चकैर्दशकण्ठाननराहवो रुषम् ॥ ५७ ॥

स जहास निशाचरेश्वरः पुरतस्तस्य विलोक्य चापलम् ।
प्रचुकोप चिरेण तं प्रति प्रहितक्रूरमहीध्रसंहतिम् ॥ ५८ ॥

शतमेकमसंभ्रमात् कपेः पिशिताशी निशितैर्निरन्तरम् ।
निचकर्त महामहीभृतां कदलीकाण्डमुखं शिलीमुखैः ५९ ॥

नतिवञ्चितमार्गणावलिर्वलितव्यर्थितखङ्गमुद्गरः ।
वितुदन्निकटेऽर्थं तेन स द्विभुजो विंशतिबाहुना ददे ॥ ६० ॥

स कपिः कुपितेन रक्षसा दिवि देवेषु रुदत्सु सारवम् ।
श्लथवालधिरुद्धमन्नसृग्भ्रमयित्वा पिपिषे महीतले ॥ ६१ ॥

निममज्ज निजाङ्गजाम्बुधौ विधुरोऽष्टादशपद्मनायकः ।
ददृशे दशकन्धरः स्फुरन्नमरैस्तीर्णमहाहवार्णवः ॥ ६२ ॥

हरिकेशरितारचन्दनानथ मैन्दद्विविदौ दरीमुखम् ।
गवयं गवगन्धमादनौ पनसं पन्नसमङ्गदं गजम् ॥ ६३ ॥

रभरम्भगवाक्षगोमुखप्रमुखान् स्वामिमहोदयक्षमान् ।
समरे स ममाथ यूथपानगणेरानगणेरसाहसः ॥ ६४ ॥

तमुपेत्य जगाद मारुतिर्मरुतां शृण्वति सादरं गणे ।
गुरुशस्त्रहतान्वलीमुखानखिलानन्तरयन् स्ववर्ष्मणा ॥ ६५ ॥

निहतस्तनयो मयैव ते नगरी रावण भस्मसात्कृता ।
अपकारिणि त्किंतीह मय्यवधीः किं पुवगाननागसः ॥ ६६ ॥

इति सत्यपराक्रमः कपिः स गदित्वा निननाद सिंहवत् ।
प्रववल्ग विलोलवालधिर्बलमुत्सार्य रुचैव रक्षसाम् ॥ ६७ ॥

तमुदीक्ष्य दशाननः स्मरन् सुतमक्षं विपुलाक्षमात्मनः ।
विपिनौकासि तत्र सोऽक्षिपद्युषितं मन्युमिवाशुगच्छलात् ॥ ६८ ॥

प्रथमाहृतैवत्पुवङ्गमं स जघान क्षणदाचरेश्वरः ।
साहि तस्य सुताह्वयानसूनहरत् प्रागदहत् पुरं पुनः ॥ ६९ ॥

स विवेद हतीर्न रक्षसः स्फुटवक्षाः पवनात्मजो हरिः ।
 तमभाषत शोणिताशनं जहि जिह्मास्तव किंनु बाहवः ॥ ७० ॥
 प्रहर प्रहरार्पितं वपुः क्व ममाङ्गे पतितास्तवेषवः ।
 भवता विजितः कथन्वसावमुना बाहुबलेन वासवः ॥ ७१ ॥
 किमनोकहशैलवृष्टिभिर्मम मुष्टीर्विषहस्व भोः क्षणम् ।
 इति वाचमुदीर्य संस्थितं निजघानोरसि रक्षसां पतिम् ॥ ७२ ॥
 अथ तत्प्रथमं मिमील स प्रसभं जत्रुणि शत्रुणा हतः ।
 अवलोक्य तदा तदद्भुतं पवनः पुत्रिषु तुष्टुवे सुरैः ॥ ७३ ॥
 ननृतुर्मुदिता वनौकसो भुवि गात्रं मुमुचुः शुचाऽऽप्लाः ।
 जगुरप्सरसस्तदानिलेर्ग्रथितं वाचि भुजार्जितं यशः ॥ ७४ ॥
 अवशिष्टतयाऽऽयुषो जगत्रितयारिस्तिमिरं ततार तत् ।
 पुनराहूत निस्त्रपः कपिं त्रपितं वन्ध्यतया निजाहतेः ॥ ७५ ॥
 तमथ प्रहरन्तमन्तिकादवधीत्प्रत्युरसं दशाननः ।
 अवहासविवर्धितक्रुधं कुलिशक्रूरतलेन मुष्टिना ॥ ७६ ॥
 अतिवेलमरत्निकर्तरीतलमुष्टिप्रतलैरवर्तत ।
 समरः समरोषवेगयोरुभयोस्तुल्यसुरासुरस्तवः ॥ ७७ ॥
 श्रममाप चिरेण वानरः कठिनाङ्गः पिशितान्न विव्यथे ।
 श्लथबाहुमहन्महाभुजस्तनुजं मर्मणि मारुतस्य सः ॥ ७८ ॥
 निपपात कपिः स निःसहः सह बहेस्तनयेन रावणः ।
 सुचिरं युयुधे महायुधो विविधायोधनमार्गवेदिना ॥ ७९ ॥
 तमपि क्लमलोलवालधिं ज्वलनास्त्रेण युयोज रावणः ।
 अदहद्धरणीतलं गतं सुतहार्दान्न तमाश्रयाशनः ॥ ८० ॥
 प्रधानाङ्गणमप्लवङ्गं स चकार क्षणदाचरेश्वरः ।
 तदुदीक्ष्य चुकोप लक्ष्मणः शरशिक्षां महतीमुदीरयन् ॥ ८१ ॥

प्रणिपत्य स रामपादयोः प्रचचाल प्रधनाय धन्वभृत् ।
 पुरतोऽस्य शरीरसौष्ठवं चकितः प्रेक्ष्य स राक्षसोऽभवत् ॥ ८२ ॥
 विससर्ज निशम्य तद्धनुर्गुणटङ्कनरमसावहङ्कृतिम् ।
 प्रददर्श दिशं दशाननस्तदिषुच्छन्नमुखीं न कामपि ॥ ८३ ॥
 क्षणमीलितलोचनावलिः श्लथसंग्रामखलभ्रमादरः ।
 निषसाद निशाचरेश्वरः प्रतते लक्ष्मणबाणदुर्दिने ॥ ८४ ॥
 दृढदुष्करचित्रवर्त्मसु द्विषतः प्रेक्ष्य विशेषमस्रभुक् ।
 प्रतिकारदरिद्रतामगादिषुयोग्यासु विरामवानिव ॥ ८५ ॥
 बहुवानरवीरविग्रहश्रमसन्नापघनो दशाननः ।
 क्षणमेकमरातिसायकान् प्रतियोद्धुं न शशाक सायकैः ॥ ८६ ॥
 न ससर्ज शरान् स राघवे सदृशीं वीक्ष्य निजामिषुक्रियाम् ।
 अधिकेन हि सिद्धिरिष्यते विधिना विद्विषि विक्रमोद्धरे ॥ ८७ ॥
 प्रजिघाय घनांशुमालिनीं मनुजे शक्तिमसावमानुषीम् ।
 क्षयकालवलाहकोऽशनिं कनकप्राय इवावनीधरे ॥ ८८ ॥
 विशिखैः शिखिभिस्तैरैव प्रतिकर्तुं न स तामपारयत् ।
 चरितैरतिनिर्मलैरपि क्षयभागी नियतिं पुमानिव ॥ ८९ ॥
 निपपात वसुन्धरातले स तया भिन्नभुजान्तरोऽनघः ।
 निरुरोध निरर्गलानसून् सहसाऽस्योरसि वैष्णवं महः ॥ ९० ॥
 उदियाय जयारवो महानथ रक्षःपतिमूलवर्तिनाम् ।
 ववृषुर्भयमुद्रितैर्ध्रुवैर्बहुनेत्रोदकमम्बरकैसः ॥ ९१ ॥
 धृतसह्यरुजं जघन्यजं दधतं धाम निजं विशेषवत् ।
 समवेक्ष्य समाययौ चिरादथ रामः सह तेन रक्षसा ॥ ९२ ॥
 समरः स तयोरवर्तत द्युसदां यत्र चिरस्य भेजिरे ।
 जयमेकतरस्य मार्गतां करयोरेव परिक्षयं स्रजः ॥ ९३ ॥

जनकेन्द्रसुतापतीर्षवो हृदि रक्षोधिपतेरलम्भयन् ।
 स्मरबाणरुजां विषह्यतामविषह्यैर्निजवर्त्मनां पदैः^१ ॥ ९४ ॥
 तमवोचत सर्वभावाविद्भगवान् भग्नरणोत्सवादरम् ।
 व्रज संप्रति जातवेदमो विरुजं त्वामिषवो रूजन्तु नः^२ ॥ ९५ ॥
 पुनरागमनाय गम्यतां दशकण्ठ क्व तवानुयायिनः ।
 द्रुतमेव विनश्य पश्य भोः प्रतिबुद्धाः कपिचक्रवर्तिनः ॥ ९६ ॥
 इति वदत्यनघे स रघूद्वहे बहुसमीकपरिश्रमनिस्सहः ।
 दशमुखः स्वपुराभिमुखं ययावनुबबन्ध न कश्चन कश्चन^३ ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये दशमुखयुद्ध-
 लक्ष्मणशक्तिभेदवर्णनो नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ।

चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥

तथा गृही न पौत्राणां नवोढानां च योषिताम् ।

युवराजः कवीन्द्राणां प्रणयान्मोदते यथा ॥

अन्येद्युः कृतसमरान्तरव्यवस्थः काकुत्स्थः सह सचिवैरदृष्टपूर्वम् ।

अद्राक्षीदशमुखमन्दिरोपकण्ठे देवारिं दिवमपिधाय निष्पतन्तम् ॥ १ ॥

कोऽयं भोः कषति किरीटकोटिभिः खं दंष्ट्राभिलिखति मुखानि दिग्बधूनाम् ।

पातालं गमयति मेदिनीमकाण्डे चण्डेन स्वतनुभरेण भूतभेदः ॥ २ ॥

साहाय्यं किमथ चिकीर्षति प्रपन्नो देहित्वं दशवदनस्य दुष्कृतौघः ।

विस्रब्धं विलसति पश्चिमः पुरेऽस्मिन्नुद्दामप्रणयपरिग्रहो गुणो वा ॥ ३ ॥

पौलस्त्यप्रतिघमहानिलप्रणुन्नो लङ्कनयां किमयमुदेति कालमेघः ।

आहोस्वित् पितृपतिरस्रपौर्निरस्तः तानचुं बलिमभिलष्यतीत्यमस्मत् ॥ ४ ॥

इत्युक्ते रघुपातिना सविस्मयेन प्रत्यूचे नतशिरसा विभीषणेन ।

आश्चर्यं समुपगतेन वीक्ष्य वृत्रं सुत्राम्णा सुरगुरुणेव सादरेण ॥ ५ ॥

निर्याति स्फुटदशनो दशाननस्य भ्राताऽयं विपुलवपुर्ग्रहः कनीयान् ।

कुर्वाणश्चरणभराज्जगन्ति लोलप्रान्तेभक्षुभितककुम्भि कुम्भकर्णः ॥ ६ ॥

जित्वाऽऽसृज्यधुमणिभिः प्रबोधखेदं निष्क्रान्तः समरमहोत्सवाय नृत्यन् ।

एषोऽस्यत्युपचयिना मरुन्निकायान् कायेन प्रलयपयोदमेदुरेण ॥ ७ ॥

उन्मौलिर्मणिवलयी विलोलहारो विच्छिन्नः समृगमदेन चन्दनेन ।

पौलस्त्यप्रणयपरिग्रहात्प्रसिद्धो रौद्रोऽयं रस इव रूपवानुपैति ॥ ८ ॥

विन्ध्याद्रेरपि विपुलः शरीरबन्धो धीः सूक्ष्मा कुशेशिखरादपीष्यतेऽस्य ।

अन्यस्य व्रतसमुपार्जितः प्रतापः संजातः सह महसाऽयमद्भुतेन ॥ ९ ॥

जम्भारेरपि सरहस्यजृम्भकानामस्त्राणां प्रतिहतिरत्र सुप्रसिद्धा ।

मथ्नाति त्रिजगति योधपुङ्गवानां शृङ्गाणि प्रसभमयन्तु मुहुरेण ॥ १० ॥

१. B C तपौरा २. B C च्छोचते पुरा. ३. D गेन ४. A स्मात् ५. B सुखितः D मदनिष्प्र C ततिभिः ६. D ल ।

एतस्य त्रिजगदिदं तृणं रणेषु स्वप्नत्वं कुशलममुष्य विष्टपानाम् ।
 निशङ्कं निवसति रावणोऽस्य बाहुप्राकारव्यवहितशत्रुवाहिनीकः ॥ ११ ॥
 सन्नद्धस्वसदृशवाहिनीसमग्रः सङ्ग्रामे क इव निवेद्यतामयं ते ।
 वक्तव्यं किमपरमेधि सावधानः संजातं जगदखिलं तुलाधिरूढम् ॥ १२ ॥
 सुग्रीवः स्वयमभवत्ततः पुरस्तादध्यास्तैः श्वसनसुतः प्रदेशमूलम् ।
 संवर्तुर्भयमितरे कथञ्चिदन्तः सौमित्रिं रघुपतिरन्तिके चकार ॥ १३ ॥
 यूथेन्द्रैरथ पृथुचन्दनाङ्गन्दाद्यैरायन्तः पिशितभुजः प्रतीयिरे^१ ते ।
 संमूर्छितस्वरजवकीर्णरेणुजातैर्जीमूताः प्रतिपवनैरिवोल्लसन्तः ॥ १४ ॥
 तूर्याणांभुयचमूसमुद्भवानां संमूर्छन्मलयसुवेलयोगुहासु ॥
 भूक्तं किमपि दिशन्नभश्चराणामातेने गगनमपारमारवोर्मिः ॥ १५ ॥
 रक्षोभिः कपिषु शरैस्ततः प्रजहे तैस्तेषु द्रुमगिरिदुर्दिनं वितेने ।
 आवर्तैः कतिभिरेपि क्षपाचराणां स व्यूहः समजनि कुम्भकर्णशेषः ॥ १६ ॥
 नाश्रौषीत्कटुमपि सिंहनादमारान्नाद्राक्षीत् प्रलघुतयाऽग्रतोऽपि^२ किञ्चित् ।
 जग्राह क्षीतजविलोकनात्स्ववर्ष्मण्यारम्भं कपिकवलायै कुम्भकर्णः ॥ १७ ॥
 नादत्त प्रथमकपीरितान् प्रहारानृक्षाणां न महदनीकमैक्षतापि ।
 सुग्रीवप्रहतिविबुद्धयुद्धकण्डूः संवेगै^३प्रतिसदृशं च संचंचाल ॥ १८ ॥
 काभ्यांचित्प्रसभमपूरयत्कपोलौ जग्राह द्विजशिखरैर्यदृच्छयाऽन्यान् ।
 जिह्वायां लयमनयच्च कांश्चिदञ्चन् प्राकाम्यं कपिषु कपित्थै^४केष्विवाप ॥ १९ ॥
 भूयोऽन्यान्नाभिमुखपातिनः सलीलं पर्यस्यन्नलिन इव प्लवङ्गन्योधान् ।
 निर्याणंघृतिचकितामरप्रवीरः संरेजे त्रिजगदरातिगन्धहस्ती ॥ २० ॥
 नासौस्मिथ्रुतिकुहरेषु कामचारं^५ निर्विश्व्य क्षितिधरकन्दरादरेण ।
 तस्यान्तर्जठरविवर्तनाद्धि जग्मुर्ब्रह्माण्डोदरवलनं वलीमुखेन्द्राः ॥ २१ ॥

१. BCD लात् । ३. A भिवर्तितः । ३. A स्तः । ४. BC चक्र । ५. A यान्तः CD यातः ।
 ६. A पि । ७. BC रूपा । ८. BC तत । ९. A पि । १०. BC न्तिके । ११. C क्षिति । १२. BC मपि रणा
 १३. B स्वरं तं D स्वरंभ । १४. A समं । १५. BC केषां । १६. A किमिच्छ । १७. BD वां । १८. A मा
 १९. A रात्रि

तारेयश्चरणरजोऽङ्घ्रिपैर्दुधाव क्षोणीत्रैर्दहनसुतो ममर्दं जङ्घे ।

तस्यास्यं झटिति खटादिखण्डखाद्यैः सामीरिः समरखले समाससाद ॥ २२ ॥

संसज्य दुग्धैरणीध्रजालमन्ये^१ निःशङ्कं नभसि गताङ्घ्रयो हरीन्द्राः ।

तस्यान्तर्मदभरमन्थरस्यं दस्योर्दष्ट्रणामकृषत किष्कुभिः प्रमाणम् ॥ २३ ॥

नीलाद्याः कपिपतयः सहस्रमाजावासीदन्नधरशरीर एव तस्य ।

सुग्रीवः कथमपि संभ्रमोद्धुरत्वाद्वित्राभिः प्लुतिभिरवापदूर्ध्वकायम् ॥ २४ ॥

आसेदुर्मुकुलितचक्षुषः पुरस्तात्ताराद्याः कपिपतर्यस्तमद्रिहस्ताः ।

कस्तस्य प्रलयपतङ्गमण्डलाभौ दृग्गोलावलमवलोकितुं द्विषत्सु ॥ २५ ॥

नापश्यत्प्रलघुतया बहून् घृतोऽपि स्पर्शेन स्फुटमवधीह्रूनुपेतान् ।

सोऽङ्घ्रिभ्यां मृद इव पर्यटन्ननैषीच्चूर्णत्वं रणचतुरान्वहून्हरीन्द्रान् ॥ २६ ॥

तावत्तं कपिमशकाः समाकुलत्वं सङ्कीर्णै रणसदने समेत्य निन्युः ।

दुर्वारप्रतिघृताशयोनिरुच्चैर्धूम्येव भ्रुकुटिरुदेति नास्य यावत् ॥ २७ ॥

स भ्राम्यन् मृधभुवि दृश्यते स्म देवैर्देहेन क्षतजविनिर्गमारुणेन ।

संचारी गिरिरिव गैरिकस्रवन्तीसम्भिन्नाखिलदृषदां समुच्छ्रयेण ॥ २८ ॥

सं क्वापि द्रुघणमपातयद्गदां वा गम्भीरप्रतिघरयो निशाचरेन्द्रः ।

तद्बाहुद्विविणविलोकवीतगर्वा सर्वाऽसौ कपिपरिषद्दिशः पपात ॥ २९ ॥

संरुध्य स्वशपथदन्तैर्भिः पुरोगान् जग्राह क्षतजभुजं भुजद्वितीयः ।

सुग्रीवः शिखरिभिरञ्जनासुतादिप्रेष्यौघत्वरितसमुद्धृतोपनीतैः ॥ ३० ॥

तद्देवैर्दिनपतिसंभवस्य भूयः संभूय स्तुतमितरेष्वदृष्टपूर्वम् ।

यत्तस्य प्रधर्नविमर्दसंप्ररूढप्रस्वेदः किमपि चुकोप कुम्भकर्णः ॥ ३१ ॥

तेनाहङ्कृतिरशनाधुतापसारो घोराजिक्रतुचतुरेण चेष्टमानः ।

ग्रीवायां करयुगलेन पीडयित्वा सुग्रीवः पशुरिव साधितः शमित्रा ॥ ३२ ॥

हाहेति ध्वनिरुदभून्नभश्चराणां भूलोकः क्षयतमसीव नश्यति स्म ।

विन्यस्य प्लवगपतिं विसंज्ञमंसे निस्त्रिंशः स निजपुरं प्रति प्रतस्थे ॥ ३३ ॥

१ C. खडा BCD षडा २. BCD न्यस्यद्रुत ३ A ङ्के ४ BC क्कोरसिनिमितां ५. BCD मांयोरासीदनुदरसमीप ६, BCD अपिकप ७, ABC दत्ति ८. BC स्मै प्लवग,

प्रच्छन्नः पवनसुतस्तमन्वयासीन्मूर्छितः कपितिलकं जहार कालः ।
 पाणिभ्यां रदशिखरैः स वेगशाली तस्यारेः सपदि चकर्त कर्णनासम् ॥ ३४ ॥
 संरुद्धोऽनिलतनयेन सोऽथ विग्रः सुग्रीवं प्रति विनिवृत्य संप्रधावन् ।
 निष्पीय स्वरुधिरमस्रभुक् प्रमत्तस्तस्यापि व्यधित वधाधिकामवस्थाम् ॥ ३५ ॥
 निस्संज्ञं कपिमपहाय कुम्भकर्णः संरुद्धो दशरथसूनुमाहृतोच्चैः ।
 स स्मेरस्तमधिरुषं ववर्ष बाणैर्घोणास्रस्त्रापितकरालदन्तमालम् ॥ ३६ ॥
 आह स्म स्मितकुपितः स राममुच्चैर्जानीषे मनुजपशो न मां यथावत् ।
 सञ्जातस्तव खरदूषणाख्यरक्षःसामन्तापशदवधात् किलावल्लेपः ॥ ३७ ॥
 चक्षुष्मानसि यदि पश्य नः प्रमाणं घोणायाः श्रवणयुगस्य किं क्षतेन ।
 दंष्ट्राणां पटलमुदीक्ष्यतामिदं भोः स्वानर्थे हुतकपिचक्रचक्रवालम् ॥ ३८ ॥
 पाशासिद्रुघणपरश्वथाङ्कुशानां को नु त्वं कुसुमपलाशकोमलाङ्गः ।
 आगच्छ प्रहर निषीद नश्य वा त्वं नात्यर्थं त्वयि रुषमेति कुम्भकर्णः ॥ ३९ ॥
 किं नामोपहसासि नः शनैस्तथैव स्वास्थ्यं तेऽनधिगतमेव किं गतासोः ।
 तिष्ठारान्निजनिधनत्वरोत्थिता चेन्निश्चित्कः पतसि पृषत्कपाणिरेषः ॥ ४० ॥
 इत्युक्त्वा तमभिपपात जातरोषः संमृद्रन् प्लवगवलानि संपतन्ति ।
 काकुत्स्थः पुनरपि सस्मितः शिताग्रैर्जग्राह द्रुतमिषुभिस्तमापतन्तम् ॥ ४१ ॥
 संपातिः शतबलिरङ्गदः सुषेणः सुग्रीवः शिखितनयः समीरजन्मा ।
 तस्योच्चैरधिरुरुर्जगत्रयारेरङ्गानि प्लुतिरभसाः प्लवङ्गवीराः ॥ ४२ ॥
 सौमित्रिर्धनशरसंहातिप्रमोक्षाद्विध्वन्धन्तम इव तस्य सन्ततान् ।
 निर्धूय त्रिदशजयी विपाठजालं रामस्य स्फुटमिषुवाहिनीं जगाहे ॥ ४३ ॥
 नालीकैर्भ्रमरविपाठसिंहतुण्डैरर्धेन्दुक्षुरविहगास्यवत्सदनैः ।
 पर्याप्तं वपुषि निशाचरस्य तस्य प्राणानां गमनपथं ससर्ज रामः ॥ ४४ ॥
 बाणानां मनुजपतेर्बिषह्य वेगं जग्राह द्रुघणमस्रभुजामधीशः ।
 पूर्वस्त्रग्वययंचकिता नभश्चरौघाः पर्यन्ते लयमभजन्नभोऽङ्गणस्य ॥ ४५ ॥

वैरूप्यं पिशितभुजस्तदुग्रमाजौ सौमुख्यं किमपि रघूद्वहस्य तच्च ।
सन्दध्युः सदृशविगहणप्रशंसं चेतोसि त्रिदशवधूकदम्बकानि ॥ ४६ ॥
स भ्राम्यन् भुवनभयङ्करः प्रतीये रामस्य ज्वलनशरेण मुद्गरः खे ।
व्यावल्गन्ननिलविलूनमूलबन्धो विन्ध्याद्रिः प्रलयसहस्रकोटिनेव ॥ ४७ ॥
आदत्त स्वधितिमथ क्षपाचरेशस्तस्यार्थे रघुपतिरग्रहीत्क्षुरप्रम् ।
मुष्टिभ्यां रजनिचरस्तमन्वयासीत्तं रामः कुणिमकरोच्छरद्वयेन ॥ ४८ ॥
तस्याङ्घ्री सपदि महीन्दुरैर्धचन्द्रद्वन्द्वेन द्रुतमहरत्प्रधावितस्य ।
जानुभ्यामथ स तथैव सक्थिदघ्नीरुल्लङ्घ्य क्षतजतरङ्गिणीर्विवल्ग ॥ ४९ ॥
काकुत्स्थप्रलंघयनाघनेषुधारासंभेदश्लथसकलाङ्गसानुसन्धेः ।
प्राभूवन्नचलतनोस्ततः प्रपातप्रोद्भिन्नप्रणुदितवेणयोऽस्त्रनद्यः ॥ ५० ॥
प्रभ्राम्यत्कपिकुणपावलिप्रकामग्रासेच्छातरलतटस्थजम्बुकेन ।
तस्योच्चैरपिदधिरे भुवः सुदूरं पूरेण क्षतजमहातरङ्गिणीनाम् ॥ ५१ ॥
क्रोशार्धादहरत जिह्वया चलन्त्या दन्ताग्रैर्ग्रहपतिगोचरेऽप्यगृह्णात् ।
निष्ठीवैरवकिरति स्म वानराणां दृक्सीमाभुवि च कुलानि कुम्भकर्णः ॥ ५२ ॥
तत्सर्वैः कपिपतयो न चक्रुरङ्गैः संक्रुद्धो रदरसननेन यच्चकार ।
अत्याक्षीत्तदनु रघूद्वहस्तदानीं व्यङ्गत्वादुपनिहितामवध्यबुद्धिम् ॥ ५३ ॥
ग्रासाय प्लवगपतङ्गमण्डलानां यावत्स्व विवृतमुखः स धावति स्म ।
तावत्तं द्रुतमसुरारिरात्तराहुव्यापारं विशिरसमाशुगेन चक्रे ॥ ५४ ॥
कीलालं कलश इवोद्वमन् स सृक्वैः^{१३} मूर्ध्नाऽरेदेशरथमनुवाणनुन्नः^{१४} ।
आनीतः क्षयपवनोद्धृताद्रिशङ्को लङ्कायां पिशितभुजः शतं पिपेष ॥ ५५ ॥
निर्घाताधिकविकरालतन्निर्पातप्रध्वानप्रचाकितचञ्चलास्यमालः ।
चक्रन्द स्वयमनुभूतसोदरान्तस्तन्द्रार्तिष्विति विललाप चास्रपेशः ॥ ५६ ॥
हा भ्रातस्त्वमपि हुतो मयाऽऽहवाग्नौ केनाद्य द्रुतमुपनेयमीप्सितं मे ।
धिगैवं नरपरमाणुना मुहूर्ताद्रक्षोऽद्रिर्युधि यदयं विलय कीर्णः ॥ ५७ ॥

१. A णं प्रशंसां । २. D सं । ३. BD लोल ४. A द्वीद्वयमवनिन्युर ५. BC थम ६ AD रसन्धे
७. BC भ्रश्य ८. B ते सर्वे ९. A व १०. BC म ११. BD नो १२. BC प्रथमसुरा १३. A ऊर्ध्वम्
मुद्गैः १४. D पृष्ठां १५. A दत्तः १६. AD सूर्य

स्नेहस्याभजत सहक् तव प्रहस्तः स्वस्त्रेयः परमयमेव कुम्भकर्णः ।
 किं वक्ष्यत्यफलविलम्बितानुयात्रो निर्लज्जः कुलरिपुरेष रावणस्तु ॥ ५८ ॥
 पुत्राक्ष श्रयसि सनाथतामिदानीं नीतस्ते निकटमयं द्विषा पितृव्यः ।
 भ्रातृव्यैः^१ परिगत एष दुःखमास्ते दोष्णीह च्युतवति केवलं दशास्यः ॥ ५९ ॥
 विस्त्रब्धं वदत बुधाः शृणोमि सर्वं किं कस्यापहतमहं समर्पयामि ।
 अन्यायास्त्रिजगति यद्भुजाश्रयेण प्रारब्धाः स मम गतोऽद्य कुम्भकर्णः ॥ ६० ॥
 जन्तूनामुचितमनित्यता न पश्यत्युत्पादं परमियमीक्ष्यते वृशंसा ।
 क्षुद्रायां यदयमगच्छदन्तमाजावव्याजप्रथमजभक्तिरेकशूरः ॥ ६१ ॥
 मूर्धाऽयं समधिगतः समग्रमौलिः प्रत्यार्द्रः समिति विचीयतां कबन्धः ।
 सुभ्रातुः शकलयुगं विधाय वक्षस्यक्षेपी प्रविशतु रावणः कृशानुम् ॥ ६२ ॥
 वाचस्ताः श्रवसि कृता न यद्गुरुणामात्तं यन्न च वचनं विभीषणस्य ।
 तस्यैतत्कटुतरपाकमक्रमेण क्रूरस्योपनमति कर्मणः फलं मे ॥ ६३ ॥
 कं वीक्षे क्व वत निवेदयामि दुःखं कुत्रोच्चैरिवधसंश्रवं शृणोमि ।
 त्वय्येकप्रकटपराक्रमे गतेऽद्य भ्रातर्मे भुवनमिदं विभाति शून्यम् ॥ ६४ ॥
 शोकार्ते पितरमिति प्रतीतसत्त्वाश्चत्वारः प्रियतनयाः समं समीयुः ।
 साकूतैस्त्रिभिरवलोकितः कनिष्ठैर्ज्येष्ठत्वादिदमवदद्वचस्त्रिमूर्धा ॥ ६५ ॥
 किं तात त्रिभुवनजित्वमेकशूरः शोकाय स्वमिति निहीनवद्ददासि ।
 नन्वेभिः कृतबहुविद्रवाय दोर्भिर्दातव्यस्तव रिपवेऽस्ति कालधर्मः ॥ ६६ ॥
 सा तात श्वशुरसमर्पिताऽस्ति शक्तिस्तच्चोग्रं त्रिनयनदत्तमस्ति शूलम् ।
 अस्त्यस्त्रं तदखिलमागतं विरिञ्चेः किं चेतश्चकितमिवाद्य ते विभाति ॥ ६७ ॥
 शक्रारिः स तव तथैव सूनुरास्ते पश्यैनं सुतमतिकायमन्तिकेऽपि ।
 सन्नद्धौ सुरमनुजान्तकावितस्त्वां याचेते रिपुकदनं मदाननेन ॥ ६८ ॥
 मर्येव प्रकटय वा पितः प्रसादं प्रेक्षस्व प्रियसुतमाहवोद्धुरं माम् ।
 कत्थस्व प्रथममिहोद्धृतोद्धतारिस्तीव्रोऽयं विरमतु कुम्भकर्णशोकः ॥ ६९ ॥

न त्यागस्तव महसः कदाऽपि शत्रौ नत्यागः किमिदमुदीरितं त्वयाऽद्य ।
मुष्णाति प्रसभमसौ धियं न केषामुष्णाऽतिप्रियजनविप्रयोगैर्वाधा ॥ ७० ॥

चतुर्णामाकर्ण्योर्जितमिति वचस्तत्तनुभुवां
तमुच्चैरत्याक्षीदनुजवधशोकं दशमुखः ।
निर्जाशंसोत्तालं युगलमपरं स्वावरजयो-
रमीषां बालानां समिति सहसाऽनुप्लवमशातै ॥ ७१ ॥

प्रेतिनृपसुरमौलिरत्नराजीरुचिरुचिरप्रसवार्पितद्विपूजः ।
कृतसदृशनुतिर्महाकवीन्द्रैर्जयति चिरं युवराजमेदिनीन्द्रः ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये कुम्भकर्णवधवर्णनौ
नाम चतुस्त्रिंशः सर्गः समाप्तः ॥

अथ पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥

कुमारस्तेऽथ चत्वारः पञ्चतोत्सुकिता इव ।
 ययुः सहस्रं भ्रातृव्यान् पितृव्यद्वयसंयुताः ॥ १ ॥
 प्रससार पुरस्तेषामश्वारूढो नरान्तकः ।
 उल्लासयन् कुन्तलतामुत्पातोल्कामिवानिलः ॥ २ ॥
 मन्ये^१ महिषमुत्सृज्य तुरङ्गेण त्वरावता ।
 आससाद समिद्भाजस्तद्याजेन यमः कपीन् ॥ ३ ॥
 तं वृक्षवर्षैरकिरन्मथ्रन्तं रामसैनिकाः ।
 मन्दराद्रिमिवोदन्वत्कल्लोलाः शीकरोत्करैः ॥ ४ ॥
 अन्येऽभ्यवर्षन्नचलैस्तं सोढुमदुर्दिनम् ।
 गुर्वस्त्रमोक्षमिच्छन्ति ज्ञातसारेषु वैरिषु ॥ ५ ॥
 तान् कुन्ताशनिमुद्यम्य हयसादी स राक्षसः ।
 हर्यश्वं इव संक्रुद्धः^३ क्षितिध्रानभितोर्जभिनत् ॥ ६ ॥
 पुरतः पार्श्वयोः पश्चात् पाशाग्रेषु ततः स्वयम्^४ ।
 उत्केसरानग्रथयत्^५ कपीन् कुसुमलीलया ॥ ७ ॥
 हतशेषानथाशार्मुं वीक्ष्य विद्रवतो हरीन्^६ ।
 ऐहत स्वयमभ्येतुमभ्यराति हरीश्वरः ॥ ८ ॥
 ततः संवर्त्य संग्राहं सुग्रीवानुज्ञया व्रजन् ।
 पिपेष तं वालिसुतः सतुरङ्गं रणाङ्गणे ॥ ९ ॥
 श्रान्तमन्तरयामास मार्गवाहनिरङ्गदम् ।
 रुन्धानस्त्रिशिरःसेनां तामनन्तां कृतान्तवत् ॥ १० ॥
 स जघान त्रिमूर्धानं दशाननसमुद्भवम् ।
 दृष्टाङ्गसौष्ठवो देवैर्देवान्तकमनन्तरम् ॥ ११ ॥

१ B C अन्यो २. B C क्ष ३. B C क्षुब्ध ४. B क्षुब्धानभिततो । ५. A प्रासाग्रे पततः समम् ।
 ६. A प्रणमन् । ७. A श्वस्य ८ B D तः कपीन् ।

ते रथातिरथाः सर्वे ते सर्वे गजवाजिनः ।
 ययुस्तदानीमुन्मुष्टौ निष्ठामेकहन्मति ॥ १२ ॥
 नीलकालानले शोषमगान्नागसमन्वितः ।
 दूरोल्लसितरोषोर्मिर्महोदरमहार्णवः ॥ १३ ॥
 उल्लसत्पत्रबहुलं सरित्पूर इव द्रुमम् ।
 सुषेणः पार्श्वसंप्राप्तं महापार्श्वमपातयत् ॥ १४ ॥
 प्रतीयुरतिकायस्य समेत्य हरयश्चमूम् ।
 जयसंमदसंसृष्टयज्ञारिसमैरश्रमाः ॥ १५ ॥
 भग्रेषु कपिसैन्येषु स जघ्ने शक्तिशालिना ।
 रामानुजकुमारेण रावणात्मजदानवः ॥ १६ ॥
 मेने स निर्व्यूह इव रणभारो नभश्चरैः ।
 गतयोरन्तकागारं कुम्भकर्णातिकाययोः ॥ १७ ॥
 ययावराक्षसं कृत्वा सौमित्रिभ्रातुरन्तिकम् ।
 जयोत्सवादगणितैव्रणौघैः प्लवगैर्वृतः ॥ १८ ॥
 ते नामचिह्नाः प्रत्यङ्गमतिकायशिलीमुखाः ।
 उदखन्यन्त सौमित्रौ सुषेणस्य समाधिना ॥ १९ ॥
 ऊचे विभीषणो हृष्यन् रक्षोवीरकथेयती ।
 तिष्ठतः कष्टजेतव्यौ परं रावणिरावणौ ॥ २० ॥
 अतिकायादयो वीराः सर्वेऽपि सत्यविक्रमाः ।
 मेघनादस्तु मायास्त्रच्छन्नकायो न कोऽपि सः ॥ २१ ॥
 नीतिर्निरभ्युपायेव लङ्घन साऽद्य न शोभते ।
 प्रकृष्टामन्तरेणेमां राजपुत्रचतुष्टयीम् ॥ २२ ॥
 महोदरमहापार्श्वौ विना तौ च भुजाविव ।
 नूनं निन्दति निर्दोषमात्मानं रावणोऽधुना ॥ २३ ॥

१. A. निघनार्थं प्रधावन्तं नीलङ्गदहन्मताम् । २. कृषमः ३. A त्रयःसंमदसंसृष्टसञ्चारि । ४. A वसि
 ५. A च्छिन्नमायो नकोऽपि सन् ६. BC य न वि

नालं विसोढुं कषयः कम्पं प्रत्येकमद्य वः ।

छिन्नप्रधानयोधाङ्घ्रिः श्लथो दशमुखद्रुमः ॥ २४ ॥

निकुम्भिलायां ब्रह्मास्त्रं मेघनादः प्रसाधयन् ।

गत्वा निहन्यतामाशु निहतः सोऽस्तु रावणः ॥ २५ ॥

इति वादिनमादित्यो विभीषणमभीशुना ।

मुकुलीक्रियमाणेन पाणिनेव न्यवारयत् ॥ २६ ॥

अपश्यन्निव कल्याणं रामस्यासन्नरावणेः ।

जहौ रविस्तूर्णरथो रणसाक्ष्यमनोरथम् ॥ २७ ॥

ददृशेऽथ न दिक् क्वापि दिग्व्यापी कपिभिः परम् ।

मेघनादचमूघोघो घोरस्तमसि शुश्रुवे ॥ २८ ॥

नादृश्यत पुरः किञ्चिन्न पश्चान्न च पार्श्वयोः ।

शरबन्धनिशीथिन्यामवसेदे वलीमुखैः ॥ २९ ॥

धृतगर्भगतावस्थौ काकुत्स्थावपि सेदतुः ।

छन्नाकृतेः प्रतीच्छन्तावरातेरस्त्रदुर्दिनम् ॥ ३० ॥

आस्वास्व वत्स सौमित्रे शत्रुषु प्रहरत्स्वपि ।

नाविज्ञातविशेषेषु विसृजन्त्यस्त्रमुत्तमाः ॥ ३१ ॥

वरं विपन्नमावाभ्यापस्त्रेऽस्मिन् परमेष्ठिनः ।

न तु च्छन्नतनौ दीने द्विषि^१ दिव्यास्त्रमुज्झितम् ॥ ३२ ॥

सन्तो मुहूर्तसन्धानान्मन्त्रिणो जाम्बवन्मुखाः ।

चिन्तयिष्यन्ति कान्तारं नापर्यन्तमिदं द्विषः ॥ ३३ ॥

उद्यतं ब्रह्मणोऽस्त्रेण तदा कर्तुमराक्षसम् ।

रुरोधावरजं क्षुब्धमिति वादी रघूद्वहः ॥ ३४ ॥

एषोऽहमहितोन्माथी रथी दशरथात्मजौ ।

प्राप्तः समितिं संहर्तुं भूयो वां सह वानरैः ॥ ३५ ॥

१. BC शोच्य २. BC यद्यसन्नसः D यद्यसन्नस्य ३. BC निशि । ४. A शत्रोर्मु ५. BC त्वानाम
६. BCD रमर्षय ७. BCD मिन्द्रजिन्मा

हन्यमानं मयेदानीं पाहि राम विभीषणम् ।
 किं निषीदसि रे तूष्णीमयं ते शरणागतः ॥ ३६ ॥
 पितृव्य शक्रजिह्वालः सोऽयं ते समराजिरे ।
 नरवानरवीराणां प्राणैः क्रीडति वार्यताम् ॥ ३७ ॥
 एहोहि जीवयेदानीं विहङ्गेश रणाङ्गणे ।
 मया कालभुजङ्गेन गाढदष्टाविमौ पुनः ॥ ३८ ॥
 तमसाऽऽवृतरूपस्य रिपोर्बाणान्तरोज्झिताम् ।
 शुश्रुवानपि तां वाचं रामः किमपि नाकरोत् ॥ ३९ ॥
 प्रतिकारदरिद्रेण तदुरुक्तं दुरात्मनः ।
 चक्षमे लक्ष्मणनास्य शरीरेण न चेतसा ॥ ४० ॥
 ताः कर्कशाः कपीन्द्रेण श्रुता नेन्द्राजितो गिरः ।
 स्थाने प्रतीष्टं पुरतस्तेन मोहस्य शासनम् ॥ ४१ ॥
 उपोढमुखभङ्गेन नाङ्गदेनापि सा मुहुः ।
 तस्य प्रार्थयतो वाणी कदर्येणेव शुश्रुवे ॥ ४२ ॥
 प्रहारनिस्सहैः सर्वैः कपिभिः सोढगर्जितैः ।
 जैगाम तर्जितः पृष्ठे कालेन रजनीचरः ॥ ४३ ॥
 दस्यौ दूरं गते तस्मिन्नुत्थाय व्रणवान् शनैः ।
 चचार तां महीं घोरामुल्कापाणिर्विभीषणः ॥ ४४ ॥
 ध्वस्तवित्रस्तसर्वाङ्गानपश्यत् परितः कपीन् ।
 शकलीकृत्य शक्रेण विकीर्णानिव पर्वतान् ॥ ४५ ॥
 स तत्र शोकविकलः प्रस्वलन् कुण्ठालिषु ।
 आललम्बे मुमूर्षूणामस्थिच्छेदश्लथैर्भुजैः ॥ ४६ ॥
 अयं शेते सह भ्रात्रा भ्रातृव्यशरपूरितैः ।
 सर्वोत्तरगुणारामो रामः कर्मफलेन मे ॥ ४७ ॥

१. BC पेण २. BCD रावणिनो ३. BC omit five lines ४. BCD स्तु सुगर्जते ५. BCD
 omit this line, ६. BCD वक्रपाणि ७. A पीडि

अपीषुच्छिन्नदेहस्य देवस्यास्य निषेदुषः ।
 अधिकोच्छ्रासिनी दीप्तिः प्रतिहारयतीव माम् ॥ ४८ ॥
 नूनं मानयतः सन्नैवस्त्रं धातुर्नरोत्तमौ ।
 न मुक्तजीर्वयोर्यातु भव्यतेयमुदीक्ष्यते ॥ ४९ ॥
 जीवन्मृतः पुनरहं निर्वादनिरयोष्मणा ।
 यदुत्पश्यामि भूयिष्ठमनयोर्जीवसंशयम् ॥ ५० ॥
 हा हा हतोऽस्मि धिग्धिञ्चा यन्मयाऽयमुदीक्ष्यते ।
 अस्तारूढ इवादित्यः सुग्रीवः स्नपितोऽसृजा ॥ ५१ ॥
 धिगदैवमङ्गदः सोऽयं शेते शत्रुशरार्चितः ।
 भूमावव्यवधानायामविधान इवेतरः ॥ ५२ ॥
 हा कष्टमयमुत्तानो गतासुर्गन्धमादनः ।
 अयं सन्दर्श्य धरणीं प्राणान्मुञ्चति चन्दनः ॥ ५३ ॥
 ताडितः शरधाराभिर्मेघनादस्य रक्षसः ।
 अयं निर्वाति नीलाग्निर्निरुद्धो मोहभस्मना ॥ ५४ ॥
 अयमस्तं गतो वीरः केसरी हनुमत्पिता ।
 कपीन्द्रश्चशुरस्तारस्तरत्यस्रनदीमयम् ॥ ५५ ॥
 अयमृक्षपतिर्धूम्रो धमनीशेषकन्धरः ।
 न मुञ्चत्याहवश्रद्धामुत्तरार्धेन विस्फुरन् ॥ ५६ ॥
 अयं पिबति कीलालं धमन्यादानंभीषणैः ।
 वमन् व्रणमुखैर्बाष्पान्सहान्तर्व्यथः पृथुः ॥ ५७ ॥
 गुर्वी सर्वेन्द्रियग्लानिरिन्द्रजानोरियं पुनः ।
 अयं विपद्यते पश्चाद्वीरबाहुर्विधेर्बलात् ॥ ५८ ॥
 अयं दधिमुखोऽमात्यश्छन्नस्त्यानैरसृक्पथैः^{१६} ।
 अयं पिशितपङ्कस्थः सानुप्रस्थो हरीश्वरः ॥ ५९ ॥

१. A पिप्रष्ठ २. BCD निषेदुषइलातले । ३. BD शला ४. A देह ५. A व्यं देह ६. BCD
 कुशरार्दि । ७. BCD वोत्त ८. AC न्दि ९. BC भूमौ १०. A केश ११. A वम १२. A वमिन्यापार
 १३. A अन्त्रं १४. A बाह्यम १५. A व्रणः १६. BC क्पथैः

मीलत्येष प्रमीलावान् सर्वशिल्पनिधिर्नलः ।
 अयमात्मास्रशय्यायां शेते शतबलिर्बली ॥ ६० ॥
 शरभः शरतल्पेऽस्मिन् निद्रामेति निरायताम् ।
 प्राणैः प्रभुप्रसादानामनृणत्वमुपेयिवान् ॥ ६१ ॥
 अयं बत नतो मन्त्री निजमन्त्रं बहिर्गतम् ।
 अनादृत्य बलत्याराद्विनतं प्रति चक्षुषा ॥ ६२ ॥
 अयमुज्झितसर्वाङ्गस्वाम्यः समरसञ्चरात् ।
 क्रव्यादान् पतितोऽभ्याशे निषधो न निषेधति ॥ ६३ ॥
 अयमप्रतिबोधाय प्रसुप्त इव पन्नदः ।
 पनसः पश्यतीवायमुद्धृत्तारुणलोचनः ॥ ६४ ॥
 विडम्बितोऽयं गवयश्छिन्नपुच्छो मुमूर्षति ।
 बत वीतमदः सीदत्ययं लूनकरो गजः ॥ ६५ ॥
 एते बहिर्गते दूरं वीक्षणे वेगदर्शिनः ।
 अलुप्तप्रत्यभिज्ञानाः संपातेः शकला अमी ॥ ६६ ॥
 अयं गवाक्षः पतितो गोलाङ्गुलचमूपतिः ।
 विशीर्यते गवस्यैतद्रुर्विपुलतेजसः ॥ ६७ ॥
 एष गाढप्रहारोऽपि मैन्दो मन्दं न चेष्टते ।
 द्विधा कृतोऽपि द्विविदो वंदतीवाननत्विषा ॥ ६८ ॥
 श्रुतः पद्मो विकलितः क्व बतेत्यं शिलीमुखैः ।
 कुमुदस्य च कुत्रेदं निशि व्यसनमीक्षितम् ॥ ६९ ॥
 कोटयः कपिमुख्यानां तेनैकेन दुरात्मना ।
 अद्य विध्वंसिताः सायं धिङ्मां तद्वीर्यसाक्षिणम् ॥ ७० ॥
 हनूमन्तं न पश्यामि स मन्ये पुण्यवान् गतः ।
 प्रत्यानेतुमसूनेषां सशरीरोऽन्तकालयम् ॥ ७१ ॥
 ऋक्षराजस्य कानु स्यादिह प्रतिसरस्थली ।
 कं पृच्छामि शवानीके तस्योद्देशं महामतेः ॥ ७२ ॥

दूरमेति सहृत्सार्थः सर्वोऽयं सममेव ते ।
 कस्य हेतोस्त्वमेकाकी विभीषण विलम्बसे ॥ ७३ ॥
 धिग्दैवं त्रियतेऽद्यापि गदापाणिर्विभीषणः ।
 अमित्र इव मित्राणामीक्षमाणो दशामिमाम् ॥ ७४ ॥
 धर्मं त्रातुमशक्तस्त्वमधर्माय कृतं नमः ।
 हतानि रामसैन्यानि जितं रावणसैनिकैः ॥ ७५ ॥
 इति वादिनमश्रोषीन्निकषा निकषासुतम् ।
 अन्तराले प्रमीलानां मौलिमुन्नम्य जाम्बवान् ॥ ७६ ॥
 अवादीच्च समुद्रीक्ष्य हर्षाश्रुद्रवया दृशा ।
 पौलस्त्यं पुत्रहर्देन स पितामहसंभवः ॥ ७७ ॥
 कञ्चित् प्राणिषि पौलस्त्य काकुत्स्थौ कञ्चिदीक्षितौ ।
 ऋक्षवानरवीराणां कञ्चिदुच्छ्वसतीश्वरः ॥ ७८ ॥
 उपसंगृह्य पाणिभ्यां पादौ तस्य विभीषणः ।
 पुरस्तात् प्रह्वमासीनः शनैरित्यब्रवीद्वचः ॥ ७९ ॥
 जीवन्ति कपयः सर्वे जीवतस्तौ नरेश्वरौ ।
 अस्मिन्महति संवर्ते यत्त्वं जीवसि जाम्बवन् ॥ ८० ॥
 कञ्चिन्नार्यस्य कायोऽयमनार्यस्य शरैः क्षतः ।
 कञ्चित् पश्यसि रामस्य ससैन्यस्य पुनः शिवम् ॥ ८१ ॥
 सैन्यानि प्रतिजीवन्ति पुनरुन्मीलतः प्रभू ।
 केनेदमभ्युपायेन स्वमवृत्तसमं भवेत् ॥ ८२ ॥
 प्रत्युवाच तमृक्षेशः कञ्चिद्वृग्विषयं गतः ।
 विभीषण सुषेणस्ते सोऽस्ति वा पवनात्मजः ॥ ८३ ॥
 तदभावे किमस्माभिः किं सुषेणेन किं त्वया ।
 अप्यस्मिन् सर्वसंहारे सोस्ति चेत् सर्वमास्ति नः ॥ ८४ ॥
 ब्रूहि पौलस्त्य विस्रब्धं नास्ति मृत्युर्दृढस्य मे ।
 कञ्चिदप्रोषितप्राणावीक्षितौ रामलक्ष्मणौ ॥ ८५ ॥

न्यवेदयद्यथादृष्टमृक्षराजाय राक्षसः ।
 तौ द्वौ ततः सुषेणस्य गन्तुमुच्चलितौ दिशम् ॥ ८६ ॥
 तावथोल्कार्चिषा वीक्ष्य वीक्षापन्नावुपासदत् ।
 अक्षतः क्षतजाभ्यक्तौ समन्दाक्षोऽञ्जनासुतः ॥ ८७ ॥
 महापादि महात्मानौ मुमुदाते विलोक्य तम् ।
 जगत्प्रलयकाष्ठायां रुद्रं ब्रह्माच्युताविव ॥ ८८ ॥
 अकृतात्मचिकित्सेन व्रणबीभत्सवर्ष्मणा ।
 प्रमीतेष्वपि सैन्येषु संग्रहस्फीतचेतसा ॥ ८९ ॥
 ऊचे तेभ्यः सुषेणेन पृच्छद्भ्यः प्रयतात्मना ।
 अभ्युपायस्य दूरत्वादुद्वृत्तालसपाणिना ॥ ९० ॥
 व्यसुविश्लिष्टविच्छायासशल्यवपुषः प्रति ।
 भेषजान्युपदेक्ष्यामि ध्रियमाणे हनुमति ॥ ९१ ॥
 पुनस्तं प्रह्वमवददुद्दिश्यानिनन्दनम् ।
 अनन्यकरणीयेन करणीयेन संप्रति ॥ ९२ ॥
 उद्यम्य रभसात् पुच्छं गच्छ गन्धवहात्मज ।
 अर्धयामेन यामिन्याः पुण्यमोषधिपर्वतम् ॥ ९३ ॥
 हेमकूटस्य निकटे दूरे हिमवतो गिरैः ।
 कैलासर्षभयोर्मध्ये महीध्रः स प्रतिष्ठितः ॥ ९४ ॥
 चतस्रस्तस्य चतसृष्वशास्वोषधयोऽद्भुताः ।
 सन्ति भानावनुदिते ताभिरत्र प्रयोजनम् ॥ ९५ ॥
 मृतसञ्जीवनी शुक्ला सन्धानी कनकप्रभा ।
 शल्यनिर्हरणी नीला बभ्रुवर्णा सवर्णकृत् ॥ ९६ ॥
 दूरीभवन्ति नश्यन्ति चकासति च ताः पुनः ।
 अपूर्वेऽर्थिनि संप्राप्ते सत्रीडा इव कन्यकाः ॥ ९७ ॥
 चरमं चारुशीलानां विनयेन विमार्गताम् ।
 आविर्भवन्ति भव्यानामभव्यानामगोचराः ॥ ९८ ॥

मानसे सरसि स्नात्वा नत्वा विघ्नविनायकम् ।
 शिवार्पितमनाः पुण्यं तमारोह महीधरम् ॥ ९९ ॥
 गणगन्धर्वयक्षाणामृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।
 तत्र क्षोभमकुर्वाणः प्राप्स्यसि त्वं महौषधीः ॥ १०० ॥
 सङ्गः क्वापि न कर्तव्यः कृती शीघ्रमवातर ।
 जीवन्तु सर्वसैन्यानि यशः स्वीकुरु शाश्वतम् ॥ १०१ ॥
 ऊचे तमृक्षराजोऽपि शीघ्रं साधय मारुते ।
 राघवार्थस्त्वयाऽऽरब्धस्त्वयैवाद्य समाप्यताम् ॥ १०२ ॥
 वह गुर्वीं धुरमिमामञ्जनासुत पाहि नः ।
 समे सर्वे वयममी विषमे^१ विषमे भवान् ॥ १०३ ॥
 तद्वाक्यं वृद्धयोरोमित्यादाय शिरसाऽऽनिलिः ।
 वर्धमानः सुवेलाग्राह्यागच्छदुदङ्मुखः ॥ १०४ ॥
 तत्पादभरभग्नानां पततां शिखराभ्रनाम् ।
 रवेण रावणो निद्रां विजहौ विजयाहताम् ॥ १०५ ॥
 ते हनूमति विश्वासालब्धाश्वासा इवाभवन् ।
 मूले मनुजसिंहस्य ऋक्षराक्षसवानराः ॥ १०६ ॥
 उत्तरस्यामथ दिशि ददृशुस्ते सविस्मयाः ।
 भित्वा दूरं तमो नैशमुन्मिषन्तीस्ततीस्त्वषाम् ॥ १०७ ॥
 ते मारुतिमभिज्ञाय जिज्ञासानन्तरं ततः ।
 स्फुटमालोक्य तं शैलं दूरं ववृधिरे मुदा ॥ १०८ ॥
 विलम्बशङ्की हनुमान् कृत्स्नमेव महीधरम् ।
 आजगाम तमादाय पुरस्तेषां मनोरथात् ॥ १०९ ॥
 यथाविधि यथावार्धं ताः प्रयुज्य महौषधीः ।
 स चक्रे बलमुल्लाघं लाघवेन महाभिषक् ॥ ११० ॥
 प्रत्याव्रजन्निजस्थाने निधायार्द्रिं महौषधिम् ।
 हनुमाननुमानेन विज्ञातव्यगतागतः ॥ १११ ॥

कथ्यमानः सुषेणेन लज्जमान इवानिलिः ।

पपाताद्भुतमुग्धस्य रघुनाथस्य पादयोः ॥ ११२ ॥

एते प्राणास्त्वमस्माकमिति गद्रदभाषिणा ।

उत्थाप्य संभ्रमेणासौ रामेण परिष्वजे ॥ ११३ ॥

साऽथ प्रभाता रजनी रामसेना च सोत्थिता ।

स्मरन्ती रात्रिवृत्तान्तं स्वप्नतुल्यमिवाद्भुतम् ॥ ११४ ॥

सुषेणं तुष्टुवुः केऽपि तुष्टुवुः केपि चौषधीः ।

तुष्टुवुः स्तुत्यकर्माणं केऽपि केवलमानिलिम् ॥ ११५ ॥

अन्योन्यसह्यप्रश्नेन प्रमोदेन महोत्सवैः ।

ययौ कपीनां तदहश्चिन्तामौनेन रक्षसाम् ॥ ११६ ॥

राक्षस नामनिष्कासाज्जाततत्कदनत्वरः ।

लङ्कादाहाय सुग्रीवः प्रमुखानादिशत्कपीन् ॥ ११७ ॥

तामथोद्दीपयामासुः प्रविश्य कपयः पुरीम् ।

स विशालशिखो वह्निर्दूरं द्यामप्यदीपयत् ॥ ११८ ॥

तेनादीपनकोपेन कपीस्तानाततायिनः ।

पेतुः पिशाचप्रमुखाः संभूय पिशिताशिनः ॥ ११९ ॥

रक्षोभिरनुबद्धस्य कपिसैन्यस्य निर्यतः ।

सस्रतुः सज्यधन्वानौ रक्षार्थं रामलक्ष्मणौ ॥ १२० ॥

रामलक्ष्मणबाणानामासारं सोढुमक्षमाः ।

विविशुर्विग्रहखलात्ते लङ्कां राक्षसर्षभाः ॥ १२१ ॥

अन्येऽपि ये पुण्यजनाः स्वनाशं निश्चित्य निश्चक्रमुराहवाय ।

न तेऽपि काकुत्स्थशरस्रवन्तीपूराहताः स्थातुमलंबभूवुः ॥ १२२ ॥

सा यामिनी सङ्कुलजन्यदोलाकोलाहलेनोभयसैन्यजेन ।

अगादगालीवलयप्रतिश्रुत्यतिश्रुताशेषवियद्गहेण ॥ १२३ ॥

प्रमृष्टः संजज्ञे कथमपि स तावत्प्रतिचमू—

जिघांसावीभत्सो दशवदनसेनाकलकलः ।

श्रुतोऽभूदत्यर्थं चिरचकितनाकिश्रुतिसुखो

जयोद्धोषः स्फीतः प्लवगशतजन्मा रघुपतेः ॥ १२४ ॥

गतवति लयं दिक्षु ध्वान्तैः सहास्रभुजां बले

मुखरुचिरुचा दीप्त्या विष्वग्विजित्य चकासतः ।

स्फुटपरिमलामातन्वानाः प्रसिद्धिसरोजिनीं

जगदुरुदयं रामार्कस्य प्लवङ्गन्मरीचयः ॥ १२५ ॥

जयति मुग्धमृगाङ्गसुतो बुधः सुरवधूशतगीतगुणोदयः ।

कविगुरूपनतिक्रमवर्धितः स्वपरभागविशेषसमुच्छ्रयः ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये राजकुमारचतुष्टयीकदनमेघनादब्रह्मास्त्रमोक्षणससैन्यरामवि-
कलताहनूमदोषधिसमानयनवानरसेनोल्लाघतावर्णनो नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ।

अथ षट्त्रिंशः सर्गः ॥

तेनोत्तमोत्तमनिजध्वजिनीपतीनामत्याहितेन हतशेषचमूजयाशः ।

ऊचे शुगन्तरितयुद्धरसो दशास्यः कुम्भेन डिम्भपृतनापतिपुङ्गवेन ॥ १ ॥

देव प्रसीद तव कः पुरुषाधमोऽसौ जाने शयान इव तेन हतः पिता मे ।

प्रत्यग्रबोधरभसे भवति^१ क्व पातस्ताते विलुम्पति वलीमुखयूथपौघान् ॥ २ ॥

आसीदसौ विजयवेगवशात् प्रमादस्तातस्य यत्कवलितः कपिराण्ण हँत्वा ।

तत्कारणं मरणमस्य रणेऽधमे वा स्रष्टुं किमत्र विधिना यर्मितः करोतु ॥ ३ ॥

एतानि शोकतिमिरोपहतच्छवीनि राजन्ति राक्षसपते न तवाननानि ।

तत्प्रागिव ज्वल पुलस्त्यकुलप्रदीप कस्ते विपक्षशलभेषु महाविषादः ॥ ४ ॥

दूरं व्यतीत्य कपिकर्दममुद्धृतेन म्लानारविन्दलघुना मनुजाननेन ।

क्रीडन् करिष्यति समीकसरोनिवृत्तस्त्वां कुम्भकर्णतनयः सहसा सहासम् ॥ ५ ॥

किं शक्रजित्प्रभृतिभिर्युवराजवीरैः ज्यायोभिरूर्जितसुराजिनियोजनीयैः ।

वाल्लेषु लोलकपिकीटकुलक्षयाय मामेकमादिश निकुम्भमथानुजं मे ॥ ६ ॥

विस्रब्धमादिश किमाहरंतु प्रियं ते राजन् प्रियावरजसंभव एष कुम्भः ।

संभावयैनमनुरूपनिदेशदानाच्छिन्धि द्विषन्निधनसूत्रमिदं^२ प्रदीर्घम् ॥ ७ ॥

कः कर्कशाहवसहे सति कौम्भकर्णौ वीरान्तरार्भकचमूघटनादरस्ते ।

रौद्रौ^३ स्थिते मघवतो रिपुनिग्रहार्थं देवात्मजेषु न वलन्ति विलोचनानि ॥ ८ ॥

भ्रातुः सुतं तमिति वादिनमादरेण संप्रेक्ष्य पङ्क्तिवदनः सदनं विवेश ।

कुम्भः स्मृतागतसमस्तबलाङ्गभेदः संभिद्यते स्म हरिवीरवरूथिनीषु ॥ ९ ॥

तेषामुदारतरसै^४ हरियूथपानां तेषाञ्च तीव्रमहसै^५ निकषासुतानाम् ।

जज्ञे मिथः प्रथममक्रमसंप्रवृद्धं युद्धं ततस्तुमुलतुर्यरवोर्मिरौद्रम् ॥ १० ॥

१. DC सुता B चा । २. A यो । ३. स बत ४. BC ग । ५. A सृ B नृ । ६. D वटि । ७. B C D वसा ८. A ते ९. B C वह D हवसु १०. CD वनि धनतस्त्वमदं ११. B C छे १२. A रिपु १३. B C D मन १४. D नीचमन १५. A C मथन

एषोऽन्तर्काधिकभयङ्करसंप्रहारः कुम्भः कुमारपृतनापतिरग्रतो वः ।
 संभूयतां त्यजतं चापलमित्यवादीत् रूष्टः पुलस्त्यकुलमौलिमणिः पुवङ्गर्न ॥ ११ ॥
 बभ्रूर्ध्वमूर्धजनवद्धकरालमौलिं तं क्रूरकेकरं विलोहितमण्डलाक्षम् ।
 उत्कूणितोष्ठपुटविस्फुटदंष्ट्रमापुंरुद्रीक्ष्य रोद्धुमसहाः कपयः प्रकम्पम् ॥ १२ ॥
 किं विद्विषोऽप्युपचरत्यधुना सुषेणो यन्नोऽभिषेणयति संप्रति कुम्भकर्णः ।
 तत्तुल्यमात्मजमुदीक्ष्य तदा क्षमन्तं (?) इत्युचुरुज्झितगृहीतभयाः पुवङ्गाः ॥ १३ ॥
 सोत्साहमुक्तसविडम्बरसिंहनादः संहारकालघनमेदुरकायबन्धः ।
 तेनेऽन्धकारं मुपरोध्य सहस्रभासं सोऽस्त्राशनैः समरभूमिर्सेदां कपीनाम् ॥ १४ ॥
 तं संस्मरन्निजपितुर्निष्कृतिप्रपञ्चं कुम्भः क्रुधा विवृतारौद्रमुखान्तरालः ।
 और्वः समुद्रसलिलौघमिवावसानं तन्नेतुमारभत कीशबलं बलीयान् ॥ १५ ॥
 आक्रान्तसंमुखसमस्तनभोऽन्तरालमज्ञातनिष्पतितरामशरावलीकम् ।
 आलोक्य कङ्कटकरालमूर्तिस्तदीयं दूराद्दुः पुवगवीरबलानि पृष्ठम् ॥ १६ ॥
 कैश्चिद्विद्वत्य विवृतप्रतिघैरघानि कैश्चिद्वर्तैर्जिं स विदूरत एव वीरः ।
 कैश्चिद्वचडम्बि मुखवैकृतडम्बरेण कैश्चित् परीत्य परुषाणि बहून्यभाणि ॥ १७ ॥
 इत्यग्रतः कपिभिराहवकेलिलोलैः प्रत्याहतेषु पुनस्तुमुपलवेषु ।
 क्लान्तासु चाभिसरडिम्बचमूषु कुम्भः संजातकर्कशविहारकुतूहलोऽभूत् ॥ १८ ॥
 ताः पांसुपर्णतृणशाखिमहीधराणां वृष्टीर्विधूय विदधे स बलीमुखेषु ।
 केऽस्मी पुरः कृमय इत्यनुदीरितास्त्रः शस्त्रव्ययं सदृशसंयुगसंनिबद्धम् ॥ १९ ॥
 चुक्षोद कोटिमपिनद् प्रयुतं प्रहस्य चिक्षेप लक्ष्मनवेक्ष्य बभञ्ज पद्मम् ।
 शङ्कुः समीकतलनिश्चलमुच्चखान शाखामृगप्रवरयोधपताकिनीनाम् ॥ २० ॥
 स ज्यातलध्वनिविभिन्नादिगन्तरालश्चस्खालं न कचिदपि क्षणदाचरेशः ।
 बभ्राम संयति युगान्तमरुत्प्रचण्डो निर्वृष्टनीरदलधून पुवगान् धुनानः ॥ २१ ॥

१. D जघन २. A त्रस्तान् ३. B C णि ४. D क्ताः । ५. B C D रित ६. B C D दशोष्ठसु-
 दुरविनिर्गत ७. A मीयुः D भासम् ८. B C D नसून् ९. A तदीयमन्तरि । १०. B C D स्वेनात्तसार
 ११. B C D स प्रासरत् १२. B C सीम १३. A कनी । १४. A च १५. A द्युः १६. A त C ध
 १७. B D स B C व १८. B C कुद्धः १९. B C D चुक्षोम ।

क्षिप्तोऽङ्गदः क्षितिमभूद्भूमितोऽग्निसूनुः पिष्टो नलः कमलयोनिमुतोऽवधूतः ।
तेन प्रसह्य पिशिताशकिशोरकेण तत्राहवे हनुमतोऽपि हतोऽवलेपः ॥ २२ ॥

तं भास्करिः स्फुरितभास्वरवक्त्रविम्बः संवर्तकालतिमिरौघमिवापतन्तम् ।
अभ्यासदत् प्रततपादपशैलवृष्टिः विश्रामदृष्टसुविशिष्टतरप्रतापः ॥ २३ ॥

ऊचे स तेन रविसूनुरभिप्रवृत्तो^१ धृष्टेन कच्चिदधिगच्छसि बाहुयुद्धम् ।
ओमित्युदीर्य रभसोन्नतपुच्छकोटिरास्फोटयद्विकटवर्ष्म^२ वलीमुखेन्द्रः ॥ २४ ॥

रक्षः कठोरकरघातविजृम्भमाणस्वोरःस्थसन्वभुजमण्डलचण्डनादम् ।
उन्नद्धगाढघनकर्परमजिज्मूर्ध्नि रेजे नियुद्धरभसेन रथावतीर्णम् ॥ २५ ॥

तौ नर्तकाविव ततः क्षणमेकमलौ तुल्याहवोत्सवसमागमजातहर्षौ ।
संघर्षहेतुभिरुपस्थितसैन्यचक्रौ चिक्रीडतुर्विकटरीतिभिरङ्गहारैः ॥ २६ ॥

चूर्णीकृताभिरपविध्य^३ गुणान्मणीभिः^४ वक्षोऽकिरत्कपिकरोटिभिरेव रक्षः ।
शैलैश्च मुष्टिदलितैश्छुरयाम्बभूव पृष्ठोपनीतवनमालमुरो हरीशः ॥ २७ ॥

तौ चित्रहस्तरचनारचितेन्द्रजालौ भूयश्च^५ हस्तपुटमुष्टिनिविष्टशिल्पौ^६ ।
निर्व्यूढबाहुयुगलच्छट्का^७दिभेदादुद्धर्तकैरनुपदं मृधमारभेताम् ॥ २८ ॥

नक्तश्चरेण कपिराट् पिपिषे सुवेले तेन क्षणादविकलेन स चिक्षिपेऽब्धौ ।
तत्कालमेव^८ कलिताडिघ्रयुगः सपत्न^९ व्योम्नि प्रदूर्सनयद्भ्रमणावसाने ॥ २९ ॥

तेनाप्यकारि समुपेत्य स पूर्णकुम्भः कुम्भेन चुम्बितभुवा विदधे वराही ।
स्वाङ्गानि कच्छपिकया कपिचक्रवर्ती संहृत्य न प्रचलति स्म चैलत्यरातौ ॥ ३० ॥

अत्युग्रमुष्टिकुलिशाहतिपिष्टनिष्कावत्युद्धुराडिघ्रयुगलङ्घितमौलिबन्धौ^{१०} ।
आघोर्षनिर्गतनिदाघकृताङ्गरागौ तौ रेजतुः स्फुटरुचा निजविक्रमेण ॥ ३१ ॥

एकेन घृष्टमपरेण दृढं निपिष्टमन्येन रुद्धमपविद्धमथेतरेण ।
निर्भग्नमस्थि पटिति^{११} स्फुटनादमन्येनान्येन वैर्म^{१२} चाटिति त्रुटदाशु कृष्टम् ॥ ३२ ॥

१. B समापि कोपः । B C जजान कोपः । २. C D तरलारिजन ३. A तिप्रविष्टो ४. B C लु
५. A बन्धुर ६. A दृ ७. A C D नाम् ८. B C D रक्षोऽभिनत्करिकुथादिभिरेकवक्षः । ९. B C स्त्र
१०. BC शिल्पौ ११. B CD मुद्रमुसलोकटकादि १२. A त्य १३. A एवम् १४. A म्नोऽपि १५. BCD
द्रमना १६. B लितः १७. B C रत्नौ १८. A अप्यौघ १९. A पृष्ठ २०. C मडि २१. B C च

तौ केशकेसरसदोदरगाढमुष्टौ दंष्ट्राललाँमतिलकौ समरोदरेषु ।
 अन्योन्यदेहलयैर्निर्जितखर्वचैन्द्राविन्द्रादिभिः सुरगणैश्चिरमैक्षिषाताम् ॥ ३३ ॥
 द्वावप्युपोढदृढबाहुवलावलेपौ द्वावप्यनेकसमराधिगतप्रतिष्ठौ ।
 द्वावप्यमर्षभैरवृंहितसिंहनादौ द्वावप्यजस्रमातिकर्कशसंपहारौ ॥ ३४ ॥
 द्वावप्युदीर्णरभसोत्करणानुरागौ द्वावप्यसोढपरिकर्मकैलाविलम्बौ ।
 द्वावप्युदग्रनिजसैन्यजयप्रघोषौ द्वावप्युपस्थितनभश्चरपुष्पवर्षौ ॥ ३५ ॥
 रक्षः कदाऽपि कपिरेव परं कदाऽपि द्वन्द्वं कदापि रज एव तयोः कदापि ।
 शब्दः कदापि न किमप्युभयोः कदापि सैन्यैः समस्तमुभयोर्दृष्टे कदापि ॥ ३६ ॥
 व्यावल्गतोश्च वलँतोश्च विनिघ्नतोश्च निर्गच्छतोश्च विशतोश्च नियुद्धमार्गैः ।
 दध्वान दूरमनमत् प्रचचाल विष्वक् विश्वम्भरा भैरमसोढ तयोः कथञ्चित् ॥ ३७ ॥
 तौ द्वौ तदेति भुवनत्रयबान्धवौ बन्धोपबन्धविधिभिः सुमहानुबन्धौ ।
 संभैर्जैर्भुजसमीकममर्षरौद्रं रुद्रान्तकाविव कपिक्षणदाचरौ द्वौ ॥ ३८ ॥
 आलोक्यतामधिपतिः प्रथमं कपीनां निर्वर्ण्यतां तदनु पुण्यजनप्रवीरः ।
 किं दर्पणेन पुनरुक्तमुदीक्षितेन जातं समग्रमिदमालि तमालपत्रम् ॥ ३९ ॥
 किं दूरमापतैसि मानसवेगपुत्रि पत्रं न पत्ररथवर्त्म विगाहते नः ।
 अत्रैव तिष्ठ निधनोत्सवसाक्षिणीर्नामैष्यन्ति नः स्वयममी सुभर्तव्यैः समीपम् ॥ ४० ॥
 प्रत्यक् प्रतीर्य रिपुबाणनदीरूपेतः सोढा न ते सुभट एष कटाक्षबाणान् ।
 एषोऽप्यरातिकरिक्कुम्भविभेददक्षः सन्नस्तवालि कुचकुम्भविलोकनेन ॥ ४१ ॥
 एष्वेव निर्भीतिघमृत्युरसोद्दुरेषु रम्भे रमस्व रजनीचरपुङ्गवेषु ।
 दिव्यानुभावनिरपायरणोत्सवेन वामोरु वानरबलेन किमीक्षितेन ॥ ४२ ॥
 कस्येदमानतमुखं सुभटोत्तमस्य विश्वं निवेशयसि चेतसि चित्रलेखे ।
 अङ्गैः सबाधवलनैरवलोकमात्रात् त्वं कस्य ताम्यसि कृते सखि पत्रलेखे ॥ ४३ ॥
 किं पृष्ठमेव सखि पृच्छसि पञ्चचूडे रूढे किं वदसि मामलके न किञ्चित् ।
 उन्मादिनीव किमियं त्वमपीन्द्रलेखे नाख्यासि मय्यपि किमाधिमनङ्गसेने ॥ ४४ ॥

१. B C D करालवदनौ २. C ज ३. B C D त ४. AB रस ५. B C D प्युपोढ ६. A फ
 ७. B लव ८. B C नियच्छ ९. B C चल १०. A स्वम् ११. B चराचर १२. B C D धकारौ १३. B
 C मम्लेव D यस्तेवतु १४. A नम D तप १५. D त्वम् १६. B C D विभिः १७. B C णंवि
 १८. B C D नप्र १९. A यमानतमुखी २०. A बुद्धि

आरादरोचकिनि तिष्ठ तिलोत्तमे त्वमेत्यूर्वशी सरभसात्र विशेषभूषैः ।
 वीरप्रिया वियति वीरविमर्दजन्मेत्यङ्गैर्मृधाङ्गणरजोऽपि समाहरन्ती ॥ ४५ ॥
 कोऽयं तवाविरतचन्दनपङ्कशेषेष्वङ्गेष्वनङ्गवति कम्पसखो निदाघः ।
 एते वचस्सु बत केच तवाप्यकस्माद्धीरे तरङ्गवति गद्गदिकातरङ्गाः ॥ ४६ ॥
 एबोहि देहि सुभगे सुभटाय हस्तं न्यस्तेन किं प्रतिमुहुः (?) प्रतिकर्मणा ते ।
 नेतव्य एष सखि सत्वरया कयापि तर्हि त्वयाऽश्रुविधुरं परमासितव्यम् ॥ ४७ ॥
 दृष्टो रणस्तरुणि ताम्यसि किन्निमित्तं किं व्याकरोति करभोरु तवोरुकम्पैः ।
 किं घूर्णसे घनविशालकुचादुरस्तः स्रस्तं समुद्धर वराङ्गि वरांशुकान्तम् ॥ ४८ ॥
 वीरद्रुमं कम्बलम्बितुमम्बरेऽस्मिन्नुद्वेष्टसीत्थमलसाऽपि लते लतेव ।
 कस्यानुभावमयमाह तवाप्यकस्मादत्युलसत्परिमलो मुकुले विकासः ॥ ४९ ॥
 हंसीव हंसगमने किमियं कुचाभ्यां कं चुम्बतीव सखि संनमताऽऽननेन
 त्वं चाग्रतः किमिव कामिनि मन्यमाना मन्युत्तरैर्वियदुपालभसे वचोभिः ॥ ५० ॥
 गत्वा विमानमणिवीथिमिमां विविक्तमङ्गानि देहि सुरसिन्धुसमीरणाय ।
 निर्वातु निर्गतकणः कुचयोरयं ते वीरव्रजोच्चयपरिश्रमजो निदाघः ॥ ५१ ॥
 सङ्कल्पसंनिहितवीरभुजोपगूढा बाढं निमीलसि मुधैव मदालसे त्वम् ।
 त्वं चाप्यसंशयमलीकवियोगतापं मेने विनोदयसि चन्दनचर्चिकाभिः ॥ ५२ ॥
 दृष्टाः प्रहृष्टमनसः सुभटाः सहस्रमभ्यागताः शतममी जयिनो युवानः ।
 कर्तव्यमस्ति रतिमन्दिरमिन्दुमौलैर्यामः किमाहवसमाप्तिसमीक्षणेन ॥ ५३ ॥
 केऽमी समस्तगगनेचरचक्रवर्तिसाधारणाः सुरगिरेः शिखरप्रदेशाः ।
 यत्सत्यमेतदपि संप्रति नाकपृष्ठं नार्हत्यमून् प्रकटिताद्भुतशौर्यशोभान् ॥ ५४ ॥
 पद्मोदरेष्वपि शिराः करजैरुदस्य प्रान्ते निवेश्य कलमञ्जुगिरः षडङ्गीन् ।
 मध्येविमानमभिमानिनि पुष्पशय्या कस्यातिवल्लभतरस्य कृते कृतेयम् ॥ ५५ ॥
 अर्हन्त्यमी तव घनस्तनि हस्तमाराद्वीरा विमानपरिवेषतलान्तभाजः ।
 एते च सोढसुदृढारिपृषत्कवर्षा वर्षं मुहुः सुमनसां मधुशीतलानाम् ॥ ५६ ॥
 इत्याहवं तमवलोकितुमागतानां वाचः प्रहृष्टसुभटान्तरदर्शनोत्थाः ।
 इर्ष्याकषायहृदयैस्त्रिदिवाङ्गन्नानामाकर्णिताः कथमपि त्रिदशप्रवीरैः ॥ ५७ ॥

सोऽभज्यताथ रणमूर्ध्नि कपीश्वरेण कुम्भः क्षितिः क्षतजवारिभिराप्लुताऽभूत्
दासीव दर्शितमहाभयवेगदीना सेना निवृत्य दशकण्ठतले पपात ॥ ५८ ॥

विज्ञाय कुम्भनिधनं रजनीचरेन्द्रः चक्रन्द योषिदिव दुर्धरशोकवेगः ।
अत्रान्तरे तदखिलं पुरमाततान हाहेति रुद्धसकलध्वनिरार्तनादः ॥ ५९ ॥

प्रत्यालयं तदनु वीरपरिग्रहाणां जज्ञेऽनुभाररवतूर्यवोर्मिरुचैः ।
तेनाहतो जलधरागमनिम्नगायाः कूलद्रुमं दशमुखस्तुलयाम्बभूव ॥ ६० ॥

हा मातुलप्रभृतयः क्षणदाचरेन्द्राः दूरीकृतः किमयमेकपदे दशास्यः ।
एहोहि कुम्भ मम देहि भुजावलम्बमित्यूचिवान् दशमुखः सुचिरं जुघूर्णे ॥ ६१ ॥

भेजे निकुम्भ इति कुम्भजघन्यजस्तं जन्योत्सवादरतिरस्कृतशोकदैन्यः ।
ऊचे च संप्रमविशेषितमन्युवेगमुद्वेगलङ्घितविकत्थनसंनिरोधः ॥ ६२ ॥

शोकस्य लोकनिधनोद्धुर कः क्रमोऽयं कालोऽयमप्रतिहतः प्रतिघानलस्य ।
शाधि त्रिलोकमखिलं कबलीकरोमि कस्तापसः कपिकृमिध्वजिनीसमेतः ॥ ६३ ॥

पित्रा न यत्कृतमनुत्तमपौरुषेण भ्रात्रा च तेन जगदद्भुतविक्रमेण ।
प्राप्तेन रूपमनयोरनुशासनाभ्यां तत् पश्य तात कृतमद्य मयाऽऽजिमूर्ध्नि ॥ ६४ ॥

स्थूलोच्चयान् प्रथमतः प्लवगान्मुङ्गं भूयश्च यः समिति शेषयति स्म कांश्चित् ।
सोऽयं समापयति संप्रति विद्विषस्ते तातस्तृतीयमवलम्ब्य निजप्रभेदम् ॥ ६५ ॥

आरामलक्ष्मणवधाद्गुरुणा गृहीतस्तेन प्लवङ्गपृतनानिधनाधिकारः ।
दूरान्तरोऽपि सुतसञ्चरितात्मरूपः तातः स एव तव तात निहन्ति शत्रून् ॥ ६६ ॥

जातोऽस्मि वर्महरं एष शिशुर्न सौहं को मां सहेत भवदङ्कन्तलप्ररूढम् ।
नालोक्यते मदकलैरपि जृम्भमाणः सन्दिग्धदन्तमुकुलो मृगराजशावः ॥ ६७ ॥

उच्छिष्टैतामुपगतौ रणमूर्ध्नि गुर्वोः गुर्वाहवोत्सवरसप्रसृतो निकुम्भः ।
तावद्य मर्त्यमृतकौ भवतो निदेशान्निशेषता नयतु पश्य दिशो विविक्ताः ॥ ६८ ॥

आनीय वीतगुरुचापरवौ कराभ्यां युद्धोद्धतार्प्रहरिवीरतरङ्गमालौ ।
तावुत्पिबन् युगपदुच्चलिताविवाब्धी कुम्भोद्भवं हसतु कुम्भजघन्यजन्मा ॥ ६९ ॥

१. BCD कुमारवध. २. BCD र्वध. ३. A डुम्. ४. BC तिष्ठ. ५. BC तौ. ६. BC गर्वा. ७. AC D धीर or वीर ८. BCD क्षुब्धोद्ध.

उक्त्वा गता बहुतरं बहवस्तवाग्रे तद्वर्जितेन किमकारणमूर्जितेन ।
 तात प्रसीदसि रणाङ्गण एव शृण्वन् भ्रातुः सुतस्य मम शत्रुषु सिंहनादम् ॥७०॥
 गच्छामि शत्रुकदनाय किमाज्ञया ते को बल्लभानुजसुतस्य ममोपराधः ।
 सत्यं पितुः शिशुरहं तदपि द्विषस्तानग्रेः कणस्तृणचयानिव निर्दहामि ॥७१॥
 तेनात्मनः शिशुजनस्य सुभाषितेन तद्वैमनस्यमजहात् क्षणदाचरेन्द्रः ।
 अन्तर्गतस्य कथयन् प्रमदस्य भासमास्यैरवोचदिति विस्फुरिताधरैस्तम् ॥ ७२ ॥
 एह्येहि वत्स गुरुवत्सल शौर्यशालिन्नालिङ्ग मां विनयबन्धुर वीतबन्धुम् ।
 जानामि वक्ति पुरतो मम कुम्भकर्णः कुम्भोऽथवा पुनरुपेत्य रिपुक्षयाय ॥७३॥
 यत्सत्यमुक्तमिति न प्रथमं प्रदीप्तं ताभ्यामपि प्रथनकर्मणि दीक्षिताभ्याम् ।
 किं भूयसा यदि वदेत् पुरतो हरस्य क्रौञ्चारिरादिसुरवीरवधार्थमेवम् ॥ ७४ ॥
 त्वां वक्ति कः शिशुरिति स्फुटवाचमेवं त्वं नः कुमार कुलवृद्धतमेषु कोऽपि ।
 यत्प्राप्तकालमनुतिष्ठ तदात्मनैव जानाति वः किमपि संप्रति नैष नेता ॥ ७५ ॥
 मां चेत् प्रमाणयसि वत्स भजस्व मायां मायाबलेन बलिनो वयमाहवेषु ।
 तामन्तरेण रणमूर्ध्नि गतौ गुरु ते मुक्तो युनक्ति कुशलैर्न खलु स्वधर्मः ॥७६॥
 इत्यादि तोषभरगद्गदकण्ठमुक्त्वा मुक्त्वा शुचं सकलबन्धुभवां दशास्यः ।
 विश्रम्य विश्रुतभयङ्करसाहसेन सेनापतिर्विजयाय तमादिदेश ॥ ७७ ॥
 अविशदथ रथी बलं कपीनां कपिशशिखण्डकभासुरो निकुम्भः ।
 अधिगतचरमानिलश्चलार्चिश्चयरुचिरोऽग्निरिवौघमङ्घ्रिपानाम् ॥ ७८ ॥
 प्रथमजवधमन्युदीपितेन प्रकटमपि प्रथनाङ्गणोद्वतेन ।
 प्लवगपरिवृढस्य तेन तेजः शिखिन् इवाहि विवस्वता निरुद्धम् ॥ ७९ ॥
 रघुवृषभपुरोगास्तेऽथ शाखागृहेन्द्राः दशमुखशिशुसेनानायकेनाशु तेन ।
 बलिभुज इव नक्तं नीडवृक्षाग्रलीनाः तिमिरनिकरभाजा जघ्निरे कौशिकेना ॥८०॥
 हरिपतिमथ मार्गन्मार्गवाहिं स वेगादुपनतमुपतस्थे यूथपेषु द्रवत्सु ।
 दिनमाणिमुपरुन्धन् तत्क्षणात्प्रावृषेऽर्थः पवनमिव पयोदः प्रोषितेष्वकुल्लेषु ॥ ८१ ॥

१. BCD रबन्धो । २. BCD नं प्रदिष्टम् । ३. D दन् । ४. B कुलस्य । ५. D टाम् । ६. B-D श्रान्त
 ७. B C D माहसेनाः । ८. A नाःसपल । ९. B C लाञ्छ । १०. A शुचिसमयनिरोधाव्युत्थितो विप्रतीपं
 ११ B D प्रोषितव्रीकुल्लेषु ।

प्रहृष्टः किं विन्ध्यः पुनरपि निरोद्धुं रंघिरथं
 निकुम्भोऽनिक्रान्तः किञ्चयमथ कुम्भान्तकुपितः ।
 कपिस्कन्धाचारे कनकशिखरीबोलसति कैः
 स नूनं समीरिः स्फुटमिति जगुर्देवनिवहाः ॥ ८२ ॥
 तयोरासीद्दीर्घः तरुपरशुषातव्यतिकरः
 ततो जज्ञे भूयानचलकुलिशोत्सर्गरभसैः ।
 ततो दन्तादन्ति प्रधानमभवत्तुल्यरसयौ—
 रसुग्रन्थिच्छेदं कपिरकृत कृच्छ्रादथ रिपोः ॥ ८३ ॥
 ननाद सुरदुन्दुभिर्भुवमियाय पुष्पं दिवो
 जगुस्त्रिदशचारणा नन्तुत्सरःश्रेणयः ।
 भृशं चट्टपुराशिषो मुनिगणाः समीरात्मजे
 जुगृह मघवा मुदं सपदि मेघनादं स्मरन् ॥ ८४ ॥
 निभीषणमभाषत पुवगराड् जितो रावर्णः
 तपोमिति जमाद स श्लथ इवावशेषेक्षणात् ।
 खरात्प्रजविकत्थनाद्वितथमेव हर्षं ययौ^१
 निकुम्भनिधनेऽपि यद्वशमुखस्य सा मूर्खता ॥ ८५ ॥

१. A नवि २. D स्थूलगतिकः । ३. B तलपातप्रहरणः । D शाबर्थरभसः । ४. BC तरसोः D
 रभसोः ५. A मुहदः । ६. BCD मुदमङ्गदः ७. A मनसि ८. B जिः ९. BC यौवने

जयति जगन्ति भ्रमन्ती कीर्त्या सह द्वारवर्षेष्टपशुशिनः ।
 शिरसि कृता कृतविद्यैः कृतिरियमार्याविलासस्य ॥
 ऋक्षाणां भूरिधाम्नां श्रितमधिपतिना प्रस्फुरद्भीमतारं
 स्फारं नेत्रानलेन प्रसभनियमितोच्चापमीनध्वजेन ।
 रामायचं पुरारेः कुमुदशुचि लसन्नीलसुग्रीवमङ्गं
 प्लावङ्गं सैन्यमन्यद्दशवदनशिरश्छेदहेतुः श्रियेऽस्तु ॥

पौलान्वयाम्बुजवनैकविरोचनाय
 तस्मै नमोऽस्तु युवराजनरेश्वराय ।
 कोटिप्रदानघटितोज्ज्वलकीर्तिमूर्तिः
 येनामरत्वपदवीं गमितोऽभिनन्दः ॥
 किं शीघुभिर्भवतु फाणितशर्कराद्यैः
 किं वा सितासहचरैः कथितैश्च दुग्धैः ।
 दुग्धाब्धिलब्धसुधया च किमन्यदेव
 यत्राभिनन्दसुकवेर्विचरन्ति वाचः ॥
 तथा गृही न पौत्राणां नवोढानाञ्च योषिताम् ।
 युवराजः कवीन्द्राणां प्रणयान्मोदते यथा ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये कुम्भनिकुम्भवधवर्णनो नाम षट्त्रिंशः सर्गः ।

१. C D omit this sloka. २ B only reads this sloka. ३ C only reads these three slokas.

परिशिष्टम् । १ ।

अथ सप्तत्रिंशः सर्गः ॥

अथ कुमारकुलक्षयकातरं पितरमेत्य सरोषमिवाब्रवीत् ।
 धृतसुदुर्विषहश्रवणज्वरं परबले रवलेपिनि शक्रजित् ॥ १ ॥
 जितंवतस्तव तात जगत्पुरा क इव हस्तमदत्त सनाभिषु ।
 ननु जुषः स्वयमेव जयत्वरं गतवती तव तीव्ररुषः क्व सा ॥ २ ॥
 किमनुशोचसि निष्फलमर्भकान् क इव कर्कशवर्त्मसु तेऽरिषु ।
 तव समृद्धिरूपैतु मयि स्फुरत्करणके रणकेलिविलोकनम् ॥ ३ ॥
 किमिव सीदसि कुप्यसि मे न चेत् किमिव तात न योजितवानसि ।
 अनवधानविवर्धितविद्रवः स्वपृथुकं पृथुकम्पकृतं द्विषाम् ॥ ४ ॥
 क्व स रथः खरकोटिधुरन्धरः क्षणमितः समुपेत्य विलोकय ।
 कलितजैत्रपरिच्छदसंहर्तेर्मम रणं मरणं च वनौकसाम् ॥ ५ ॥
 तव लसन्तु गृहेषु महोत्सवाः प्रविश तात नियुज्य रणाय माम् ।
 जयासि यासि न भाजनतां शुचः पृतनया तनयापितया पुनः ॥ ६ ॥
 किरतु संप्रति संसरणस्थलीः विशिखजालमनन्तरमेव ते (मे) ।
 किमपरं निपतन्नवलोक्यतां रिपुरसौ पुरसौधशिखाततेः ॥ ७ ॥
 जय पितः कुपितः कलशोद्भवं भज निजासनमेतदचञ्चलम् ।
 उपहरामि तवोत्कलिकाकुलं कपिवलं पिब लङ्कितसागरम् ॥ ८ ॥
 इति वदन्तमभाषत रावणस्तनयमिन्द्रजितं जितवेदनः ।
 जयति वत्स भवान्न वहन्त्यमी मम करा मकराक्षपरिक्षये ॥ ९ ॥
 अपिच वत्स न विस्मृतिमीयते समरमूर्ध्नि स कुम्भनिकुम्भयोः ।
 पुवगवीरकदम्बकनिग्रहः श्रमसेहे मसहेतुरसुव्ययः (?) ॥ १० ॥
 प्रहर दूरत एव जय च्छलाद्विचर वत्स परेष्ववधानवान् ।
 श्रवणयोः कथयामि निशम्यतां न सुतरा सुत रामशरावली ॥ ११ ॥

१ बहुमातृकासंवादेन शैलीतारतम्येन चाभिनन्दस्य कृतिः प्रयुञ्जितसर्गान्ते विच्छिद्येति संभाव्यते । इदञ्च परिशिष्टमन्येन कविनाऽभिनन्दनाम्ना प्रक्षिप्य पूरितमित्यपि प्रतीयते ।

जयकलाः सकलास्त्वमधीतवान् गुरुरसि च्छलयुद्धविपश्चिताम् ।

अवितथं त्वमभीप्सितभीशिषे गमयितुं मयि तुङ्गमनोरथः ॥ १२ ॥

न मनसा विमृशामि नरद्वयं न कलयामि कपीनितरानपि ।

त्वयि तनूज कठोरपराक्रमे हनुमतोऽनुमतोऽद्य मम क्षयः ॥ १३ ॥

नगरदाहपराभवपांसुना मलिनमात्मकुलं धवलीकुरु ।

त्वयि समाप्तिमुपैतु सं वातभूर्द्रवकरोऽवकरोपमतां गतः ॥ १४ ॥

स्मरसि तात सुरेन्द्रजयं मम पुवगजन्तुषु कैव समित्कथा ।

सदृशमादिश देहि जयाशिषं जय मया यमयामि नरौ पुनः ॥ १५ ॥

स वच इत्यभिधाय समुल्लसद्विकटकाञ्चनकेसरिकेतुना ।

रथवरेण रणाङ्गमधावत ध्वनिभृता निभतारिमहाभटः ॥ १६ ॥

अनुययुस्तमुदीरितभीषणध्वजवरूथवितानकुथा रथाः ।

पुवगचक्रचमत्कृतिकारिणः प्रयुतशोऽयुतशोभिसमृद्धयः ॥ १७ ॥

प्रहरणाभरणप्रभया पुनः कपिकुलं स चकार चमत्कृतम् ।

नरयुगं परमैक्षत सोऽग्रतः सुरुचिरं रुचिरञ्जितदिङ्मुखः ॥ १८ ॥

प्रकिरतस्तरुभिः प्रथमं कपीनुपजहास दशानननन्दनः ।

न पिदधे विशिखैरचलायुधान्न समरे समरेचितविक्रमान् ॥ १९ ॥

ययुरसृग्भुजि पर्वतवृष्टयः प्रतिहतिं पुवगध्वजिनीरिताः ।

हनुमतः प्रविवेश न साऽङ्गकेष्वपि शिता पिशिताशशरावली ॥ २० ॥

हरिपृथुक्रथनीलनलाङ्गदा द्विविदकेसरितारदरीमुखाः ।

युयुधिरे सह दंष्ट्रीभिरस्रपैः सुदशना दश नायकयूथपाः ॥ २१ ॥

हरिरमार्गदनर्गलविक्रमान् शतबलिर्विममर्द बलीयसः ।

अभिजघान दशानननन्दनादनितरानितरान्न (न्स) समीरभूः ॥ २२ ॥

विटपिभिः स पिपेष धुरन्धरान् ध्वजमपातयदस्य महीधरैः ।

अकृत सूतमभीक्ष्णमुपप्लवैर्विधुरितं धुरि तंतुशतैर्युतम् ॥ २३ ॥

अभजतान्यमथाहवसाधनं पितृनिदेशनिधापितमिन्द्रजित् ।

अपि मुहूर्तमभून्न स विघ्नवानुपरतः परतश्च स मारुतिः ॥ २४ ॥

तमजयत् प्लवगं त्रिदशेन्द्रजित्तदुपरुद्धरथो ददृशे न सः ।
 पुनरजृम्भत रावणिरानिलः पुनरसौ नरसौष्ठवहृद्भौ ॥ २५ ॥
 अभिजघान घनैर्घटमुष्टिभिर्निकटमेत्य निशाचरमानिलः ।
 प्रतिजघान निवृत्य स मुद्गरैरुरसि तं रसितं बहु मोचयन् ॥ २६ ॥
 सच शचीरमणैकरिपुः कपेस्तदसहन्मुहुराहवचापलम् ।
 अविचलन् बलवानपि दोर्बलाभिजगृहे जगृहे किल तेन सः ॥ २७ ॥
 कपिरुवाच तमुद्धतवालाधिर्विजितवानसि यत्समयैव मे (माम्) ।
 प्रहर तद्वदुपैषि न संप्रति प्रकुपितः कुपितस्त्वयि मारुतिः ॥ २८ ॥
 यदपराद्धमृषिष्वसकृत्त्वया पितुरधीतमसच्चरितं च यत् ।
 गुणलवो न यदार्यविभीषणादधिगतो धिगतो भवदुद्भवम् ॥ २९ ॥
 तमितिवादिनमिन्द्रजयी हसन् प्रतिजगाद वलीमुखमग्रतः ।
 गुरुरिव प्लवगाधम किं वदस्ययमितो यमितोऽद्य भविष्यसि ॥ ३० ॥
 स्मरसि यत्तदनेन महौजसा नियमितोऽधिगलं निशि नीयसे ।
 तव करोतु किमद्य स रावणिर्वि(र्व)द हरे दह रे नगरं पुनः ॥ ३१ ॥
 प्रभुरूपैतु स ते रविनन्दनः सच पुमानुपसर्पतु सानुजः ।
 त्वमपि तिष्ठ तथा सति मे सदृग्भुजवतो जवतोऽधिगतो मृधः ॥ ३२ ॥
 दशरथात्मजयोस्तपनात्मजे त्वयि च वज्रतनौ पवनात्मजे ।
 जयनिकामसमाप्तिरवाच्यतामयति मे यतिमेति नराधमे (?) ॥ ३३ ॥
 प्रहर तत्प्रभुयुग्मपुरस्कृतः क्षिपासि कालमकारणमेव किम् ।
 अथ परिश्रमवानासि गम्यतामयमहं यमहन्तृसमः स्थितः ॥ ३४ ॥
 जनयिता पवनस्तव कोन्वसौ चरति नः पुरि पौरमनोरथैः ।
 मम पिताऽधिगतैरभवद्वरैर्गिरिशितोऽरिशितोष्मानिषूदनः ॥ ३५ ॥
 इति मिथः स्फुटवाग्व्ययिनोस्तयोः सुभटयोर्झटिति ज्वलितं मनः ।
 प्रववृते समरः समवीर्ययोः सुरसभे रसभेदमपश्यति ॥ ३६ ॥
 स गत (तदनु) चित्तमकारि वलीमुखं दशमुखप्रभवेण रणाङ्गणात् ।
 कुसृतिभिर्विनिवर्तयितुं श्रमय्युतमुदा तमुदात्तपराक्रमम् ॥ ३७ ॥

अथ भयाकुलपक्ष्मललोचना हनुमतः पथि लोचनयोरभूत् ।
 उपगता युवतिर्विरहातुरा धुरमरेरमरेन्द्रजितः स्फुटम् ॥ ३८ ॥
 तदुपमानदरिद्रमिदं मुखं तदिदमाश्रवणं द्वितयं दृशोः ।
 चरणपाणि तदेतादिदं वपुस्तादिव सा दिवसान्तसरोजिनी ॥ ३९ ॥
 इति वितर्कनिपातितसंभ्रमस्तिमितनेत्रयुगेन हनूमता ।
 निगमिता गृहिणी जगतः प्रभोः प्रतिभयातिभयाकुलभाषिणी ॥ ४० ॥
 किमपरं रभसः स निशाचरः शितमसिं परिगृह्य लुलाव ताम् ।
 चिरमघूर्णत वीक्ष्य तदाऽऽनिलिः करुणयाऽरुणया रहितस्त्विषा ॥ ४१ ॥
 अवसराधिगमेऽपससार स प्रतिययौ कपिरप्यतिकातरः ।
 किमिदमित्यथ पृच्छति राघवे तदवदद्वदग्ध इव द्रुमः ॥ ४२ ॥
 अहह किं वदसीति विशुश्रुवे रघुपतेरुदभून्न वचस्ततः ।
 अवरजः कथमप्युपसान्त्वनैरतमसं तमसन्नमिवाकरोत् ॥ ४३ ॥
 इति जगाद च तं विशदं मनाक् किमियताऽऽर्यं गतौऽसि विजिह्वताम् ।
 असदृशग्रहकल्मषपावके बहुतराहुतराज्य तवाहवः(?) ॥ ४४ ॥
 बत यदोज्झितवानसि गामिमां तव तदैव गताऽऽर्यं महिष्यपि ।
 सुविशदाहवलभ्यमनामयं भुजपदं जप दम्भविनाकृतः ॥ ४५ ॥
 अपितु राज्यसुखेषु घृणावतस्तव तपोवनमेव हृदि स्थितम् ।
 शुभमभूद्यदभाग्यवती गता न भवतो भवतौऽद्य भयं क्वचित् ॥ ४६ ॥
 नरपतिर्भरतो जननीबलादवनिमद्य भुनक्ति ससागराम् ।
 त्वमहमित्युभयं विधिना हतं निधनभागधनभाग्यविवर्जितम् ॥ ४७ ॥
 जयति नः कुलवैष्मनि मन्थरा वितनुतेऽद्य न किञ्चन कैकयी ।
 परगृहेष्विव ते परमावयोर्वनगयोर्नगयोरिव शुष्कयोः ॥ ४८ ॥
 धनमिति स्फुटमुच्छसितं नृणामपधनोऽपगतासुरुदाहृतः ।
 मलिनिमापि जडैरभिनन्द्यते धनवतो नवतोयभृतो यथा ॥ ४९ ॥
 भज महाव्रतमेहि महावनं प्रविश वा दहनं सहलक्ष्मणः ।
 स्फुरासि न त्वमतीर्णपराभवस्तव तमो बत मोक्षपथोऽप्यसौ ॥ ५० ॥

जुहुधि देहमिहैव महाहवे मयि समित्तुलया सुहुते पुनः ।
 भवति शुद्धिरवन्ध्यपथार्पिता तव दशा वद शाम्यति केन सा (?) ॥ ५१ ॥
 उपनताऽऽर्य तव स्वपदत्यजः सुमहतीयमनर्थपरम्परा ।
 किमधुनाऽधमवत्परितप्यसे ननु भवान् भवापदि विज्वरः ॥ ५२ ॥
 इदमुशन्ति नराधमलक्षणं विपदि यद्विधुरत्वपरिग्रहः ।
 स्वलति चित्तगतिर्विषमे लघोः सुमहतामहता हि मनोरथाः ॥ ५३ ॥
 ब्रज रणाजिरमास्व मुधा रुदन्नयमहं विनिहन्मि तव द्विषः ।
 बत स एष न तेऽवरजोऽधुना निभरतं भरतं हतवान्न यः ॥ ५४ ॥
 बलमपेतमिदं विपिनौकसां वद विभीषणमेत्वभयां दिशम् ।
 युधि न यावदिह क्रियतेऽरिणा स(श)कलशः कलशः सुनयाम्भसाम् ॥ ५५ ॥
 अथ जगाद् निजं बलमाकुलं द्रुतमुपेत्य कुतोऽपि विभीषणः ।
 कपटमेतादिति क्व विदेहभूर्निहतं तं हततन्त्रमसृग्भुजम् ॥ ५६ ॥
 इदमसत्यमसत्यमरातिना कपिरयं पिशुनेन निवर्तितः ।
 कृतकया जनकात्मजया रणे निहतया हत यातुचमूशतम् ॥ ५७ ॥
 ऋजुरयं पवमानसुतः कपिः स्फुटमुपैति समस्तमरेरपि ।
 भगवती हतरावणसूनुना शकलिता कलिता यदनेन सा ॥ ५८ ॥
 शृणुत रामकपीश्वरलक्ष्मणाः प्रहरतीन्द्राजिदित्यमरातिषु ।
 इदमनित्यमपोहितुमुद्रता युवतयो बत योधतमा अपि ॥ ५९ ॥
 इति विधाय गतः स निकुम्भिलामभिचरन्निशि तिष्ठति तत्र सः ।
 कुरुत विघ्नमुपेत्य स हन्यतामितरथा तरथास्य न वाहिनीम् ॥ ६० ॥
 निकटसिद्धिरसौ विधिरस्य भोः प्रतिहतः क्रियतां कपिभिर्द्रुतम् ।
 पततु रावणिना सह रावणः प्रभवतां भवतां कथितं मया ॥ ६१ ॥
 अथ विभीषणमारुतिजाम्बवत्प्रमुखविश्रुतवीरचमूवृतः ।
 अभिययावतुजस्त्रिजगत्पतेस्तमहितं महितं मरुतामपि ॥ ६२ ॥
 श्रुतिमुपेयुषि लक्ष्मणसंश्रवे तदभिचारविधानपरोऽभवत् ।
 प्रसभमाहवमूर्ध्नि महेन्द्रजिह्वा सहते सह तेन शरव्ययम् ॥ ६३ ॥

उदगमन् कपयः पितृकाननं तदपि यत्र स पुण्यजनः शनैः ।
मखमथर्वमहोष्मसमर्थकं प्रतनुतेऽतनुतेजसि रावणे ॥ ६४ ॥

कपिभिराददिरेऽथ निकुम्भलाककुदभूतमहावटमूलगाः ।
क्षतजमज्जवसाघृतपिच्छिलाः सरणयो रणयोग्यबहिर्भुवः ॥ ६५ ॥

जुहुधि जोषमुदेति हुताशनात्तव रथोऽयमदूरमनोरथः ।
रथकुटुम्बिन एष शिरोमणेः करचयो रचयोरि(मि)तिमा(सा)दरम् ॥ ६६ ॥

अयमसिः सुतया (गदया) सह सिध्यति स्फुरति कुन्तलताग्रमिदं पुरः ।
इदमुदेति निपीय जुहूमुखाद् घृतवसे तव सेषुधिकं धनुः ॥ ६७ ॥

इदमितश्च यथायथमाहितस्फुरितवेगाविडम्बरमीक्ष्यते ।
कुलमिव स्फुटमम्भसि यादसां हुतवहे तव हेतिकदम्बकम् ॥ ६८ ॥

जय कपीनखिलान् जय राघवौ जय कुलद्विषमाशु विभीषणम् ।
किमपरं मदनारिमधुद्विषौ सविधिकौ विधिकौशलतो जय ॥ ६९ ॥

जय दशाननपुत्र जगत्रयं हयरवः श्रुतिमेति महानयम् ।
लसति हास्तिकमेतदतिस्फुटं ध्वजपटं जपटङ्कृतिनिर्गतम् ॥ ७० ॥

इत इतः खलु शौर्यरसादमी समुदयन्त्यसिर्वर्मभृतो भटाः ।
रणति रावणनन्दन दुन्दुभिर्विजयदो जयदोहदिनस्तव ॥ ७१ ॥

परिसमाप्त इव क्रतुरेष भोः कतिचिदाहुतयः परमासते ।
कुरु पितुः करणीयमिदं क्रुधो जय जवं यज बन्धुरिताननः ॥ ७२ ॥

इयमुपप्लवकारकवानरत्रजमयी भवतो बत कैव भूः ।
जयसि कर्मबलोपनतामरत्रय दिवं यदि वञ्चयसि क्षणात् ॥ ७३ ॥

इदमुदेति समिद्धरबन्धुरं कवचरत्नमितश्च शनैः शनैः ।
भगवता विधिनैव समन्ततो घृतवता तव तात विनिर्मितम् ॥ ७४ ॥

ग्रहजुहूसमिदाज्यचरुसुचागुपरि पश्य चमूं चतुरङ्गिणीम् ।
परिगृहाण कृती सकलामिमामव कुलं वकुलं तव राघवः ॥ ७५ ॥

अयमहं भवतः कुलदेवता कमलभूर्बद वत्स किमिच्छसि ।
जगदिदं वितरामि तवाचिरादकलहं कलहंसमपि स्वकम् ॥ ७६ ॥

रिपुरपि क्रतुयापितमत्सरः शृणु सुजात यदाह जनार्दनः ॥
 निभृतमास्व निहन्त्यहितानयं तव यमो वयमोमिति च स्तुमः ॥ ७७ ॥
 सततसन्ततमर्चति रावणस्त्वमपि तर्पयसीत्यमतः स ते (?) ।
 भवसि वत्स शिवस्य गुहादपि प्रियतरो यतरोषरयो रुचः (?) ॥ ७८ ॥
 विशासिताः पशवः शतसंख्यया धनभरैर्गमिता मुदमृत्विजः ।
 निमिषमेधि यथाविधि मा विधेर्बलवतो लवतोऽपि कृथाः क्षातिम् ॥ ७९ ॥
 इदमनीकमनेकपरिच्छदं विभव एष धनाधिपदुर्लभः ।
 तव जयाय समृद्धिरियं चरोरुदयते दयते विधिदेवता ॥ ८० ॥
 इति निशम्य निशाचरसंपदं कपिवरप्रकराः पुरतोमुखाः ।
 विलुलितं व्यधुराहितमीहितं हविरतो विरतो विधिरस्त्विति ॥ ८१ ॥
 नुनुदुरुन्नदतः सदयं पशून् विजहसुर्विघ्नं शतमृत्विजाम् ।
 परिययुर्यजमानमनु क्षमाधृतरुषं तरुषण्डतलस्थितम् ॥ ८२ ॥
 किमसि भो निभृतः कपियूथपैरयमसृक्पिशिताहुतिलालितः ।
 अभिमुखैरपि वेद विलुप्यते हुतवहस्तव हस्तविदूषितः ॥ ८३ ॥
 स्वयमशान शवामिषमाहितं क इव मूर्ख तवैष मरुग्रहः ।
 हसति लक्ष्मण एष विलक्ष ते समरतोऽमरतोषमुपाहर ॥ ८४ ॥
 उपरतोऽसि न जीवसि रावणे तव यशो गतमिन्द्रजयार्जितम् ।
 न यदिदं झटिति स्फुटमानया रिपुरुषा पुरुषाधम दीप्यसे ॥ ८५ ॥
 निकृतिभिर्निकटेषु हरीश्वरास्त्वरितमाहरतास्य हृदि क्रुधः ।
 इह तथा सति विक्रमतामरौ सुरपतेरपतेजसि लक्ष्मणः ॥ ८६ ॥
 इति वचोऽनुपदं कपिविद्रवे महति मुक्तसमाधिपरिग्रहः ।
 अभजत क्रुधमैक्षत नाध्वरश्रियमसौ यमसौहृदमोहितः ॥ ८७ ॥
 मुदमगुस्तमुदीक्ष्य वनौकसः प्रतिगताद्भुतनूतनसंपदम् ।
 स्मृतसमेतसमस्तचिरन्तनप्रधनसाधनसाध्यजयश्रियम् ॥ ८८ ॥
 पृथगुपेतशृहीतचिरिद्रुमः कपिगणस्तमुपेत्य समाहृत ।
 स हनुमन्तमभाषत भारतीमिति मितां तिमितां मदवीचिभिः ॥ ८९ ॥

युगशतान्तरिताहवकर्मवित्तमरुणत्तरसाऽधिकविक्रमः ।

प्रसभमृक्षपतिः क्षणदाचरं हरिवरैरवरैरुदितोदितम् ॥ ९० ॥

गतिरहो वपुरेतदहो वत व्रज कपीन् कवलीकुरु नाकुषु ।

क इव वैकृतयुक्तिभवानिति स्थविरतो विरतो युधि सोऽभवत् (?) ॥ ९१ ॥

समुपयातु युवा बलवान् स वो मम समत्वसहः समरेषु यः ।

विरम नश्य विषीद न सर्वथा जरति रे रतिरेति भवादृशि ॥ ९२ ॥

वद पितृव्य गदायुधकौशलं यदि चिरेण न विस्मृतवानसि ।

व्रजति शोषमपक्रमरोषितात्तनयतोऽनयतोयनिधिर्भवान् ॥ ९३ ॥

कुलविनाशपटो रिपुनन्दन व्रज विभीषण नैष विलोक्यसे ।

मितनिमित्तगतागतगर्हितादपि शुनः पिशुनः परिभूयते ॥ ९४ ॥

त्वमपि पूयसमीरणज व्रज स्वभुजरोपितलक्ष्मणमस्तकः ।

प्रथमजो धृतिमेतु विडम्बयन्नवरजं वरजम्बुकतां गतः ॥ ९५ ॥

इति निगद्य निरन्तरपातिनामुपरि तेन करद्वयशालिना ।

शरततिवितता विपिनौकसां निधनदा धनदानुजसूनुना ॥ ९६ ॥

विषमभूरिभयङ्करकोटिभिः स्फुटधनुर्मुखमण्डलनिर्गतैः ।

प्लवगचक्रमभीक्ष्णमशेषयत्तदशनैर्दशनैरिव सायकैः ॥ ९७ ॥

हरिजिताऽऽशु तमोऽस्त्रविसर्जनात् क्षणविलम्बितलक्ष्मणदीप्तयः ।

पिहितजन्यदिशः प्लवगेश्वरा ददृशिरे दृशि रेणुहता इव ॥ ९८ ॥

उदयशैलमहीयासि मास्तौ नमितचण्डशरासनमण्डलः ।

शरमहोभिरनन्तविकर्तनस्तदधुनादधुनाऽनुपदं तमः ॥ ९९ ॥

कृतवलीमुखपद्मनिमीलने तमसि तत्र विमूर्छति रावणेः ।

स्मितहिमप्रभया परमुद्रभावविधुरो विधुरोमिति लक्ष्मणः ॥ १०० ॥

हर इव प्रधनाभिमुखे कृते दिविषदां धृतसज्यशरासनः ।

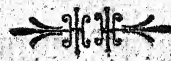
अहरदन्तिकभाजि वनौकसां भयमरौ यमरौद्रमहिम्नि सः ॥ १०१ ॥

इतरवानरबद्ध(वन्न)रवानरास्तादिषुनामजलव्यसनं महत् (?) ।

सपदि तेऽपि तपान्तसमुत्थितादिनवतो नवतोयधरात् पपुः ॥ १०२ ॥

स ववृधे नरनैर्ऋतयोस्तयोः समधिकोत्तरादिव्यशरव्ययः ।
 अधरशस्त्रपरिग्रहणादरव्युपरमे परमेश्वरयोर्मृधः ॥ १०३ ॥
 क्षयमियाय गवाक्षपताकिनी गजगवौ गवयानुपदं गतौ ।
 जगृहिरे च दिशो न विषेहिरे शरभरं रभरम्भदरीमुखाः ॥ १०४ ॥
 अपिशिताखिलमुक्तशरादिवक्षितिरुहातु महायुधसङ्कुले । (?)
 स्मितविविक्तदृशस्त्रिदशास्तदा महति खे हतिखेदभयं जहुः ॥ १०५ ॥
 छदपतत्परितः कपिराक्षसद्रुमनगेष्वसृगाशनिदुर्दिनम् । (?)
 हतविधूतविहस्तहरिश्चिरं रविरथो विरथोऽभवदम्बरे ॥ १०६ ॥
 वरुणवह्निमरुद्यमरूपिणं कपिषु रोपमरोपयदिन्द्रजित् ।
 व्यथितवक्षसि रक्षसि लक्ष्मणस्त्रिगतिकं गतिकम्पजितं शरम् ॥ १०७ ॥
 वलितमुष्टिरनोकहसंचयात् कपिरतीव समीपमियाय सः ।
 अगमयत् क्षयमुद्धृतवानसिं द्रुतमसौ तमसौ रजनीचरः ॥ १०८ ॥
 तदथ युद्धमविन्दत चन्दनः शरभिया शरभो न विचक्रमे ।
 प्रसरति स्म निशाचरयूनि कः श्रुतरवे तरवे तरुगोचरः ॥ १०९ ॥
 भुवि निषीदति वानरमण्डले सुरगणे दिवि साक्षिणि लक्ष्मणः ।
 विशिखमिन्द्रजिति स्वभुवोऽसृजन्मरणदं रणदम्भनिराकृतः ॥ ११० ॥
 यदि ममार्यमुपैतु न कश्मलं जनयिता यदि तेऽपि मयस्ततः (?) ।
 तव लुनातु शिरोऽस्त्रमिदं विधेरशवलं शवलम्पटचेतसः ॥ १११ ॥
 स एवं ब्रह्मास्त्राद्विमलविकरालांशुपरिधेः सुराणां प्रत्यक्षं सह दशरथेनोपरिसदाम् ।
 सुमित्रायाः सूनोः स्मरणसमुपेताहतिमहानहोरात्रैरन्तं त्रिदशपतिशतोस्तदिदगात् (?) ॥ ११२ ॥
 स कृत्वा कर्तव्यं परममिति कृत्स्नस्य जगतो गतो रामस्यान्तर्गुरुतरमुदः पादयुगलम् ।
 तदानीं रूढारिप्रतिविशिखमार्गेण वपुषा सुषेणस्य स्पर्शान्नव इव बभौ धर्मविजयी ॥ ११३ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये सप्तत्रिंशः सर्गः ।

अथाष्टात्रिंशः सर्गः ॥

सौमित्रिशैलप्रभवावि(भि)रासीत् प्रवेशिता रावणकर्णमूलम् ।
 असृग्भुजामश्रुतरङ्गिणीभिः सा मेघनादस्य वधप्रवृत्तिः ॥ १ ॥
 नोचे न चक्रन्द मुमोच नाङ्गं तस्थौ बत स्तम्भ इव क्षणं सः ।
 सर्वस्य तस्य व्यसनस्य मूलमुच्छेत्तुमुर्वीतनयामियाय ॥ २ ॥
 कृतं कुमारेण रणे न युक्तं मायामयी यत्पुरतो हताऽऽसीत् ।
 सत्येन सीतानिधनेन शत्रोः करोमि संहारमहं तदद्य ॥ ३ ॥
 निश्चित्य निस्त्रिंशतयां तदैव चकर्ष कोशादथ चन्द्रहासम् ।
 कोपादितस्यास्य तदोद्धृतासेदूरं ययुर्मूलसदः प्रवीराः ॥ ४ ॥
 हरोध निर्गत्य कुलीनभावात्तमाकुलं व्याकुलकेशपाशा ।
 मन्दोदरी तुल्यशुचा समेत्य मात्राऽतिकायस्य जगाद चेति ॥ ५ ॥
 मा मा महाराज तपस्विर्मीं तामावां स्वजाये शकलीकुरुष्व ।
 विराजते पुंसि तवैष वेगो वधूजने कः कृपणे कृपाणः ॥ ६ ॥
 निवर्ततां नाथ न वर्तते ते वीरस्य नारीषु नृशंसभावः ।
 यतस्व तस्यैव रिपोर्वधार्थमर्थान्तरं शक्त्यवसादमाहुः ॥ ७ ॥
 जातो गतः संयति मेघनादः किमेति भूयः क्रिययाऽनया ते ।
 अहं न शास्मि स्वयमेव देव दैवस्य दोषे सदृशं विधेहि ॥ ८ ॥
 जहि द्विषश्चक्रमिदं प्रशाधि चक्रेशयान् विद्धि कदापि कोऽपि ।
 प्रकाश्य यत्किञ्चन दूषणं ते विभीषणस्यानुकृतिं करोति ॥ ९ ॥
 देहि प्रमीताय हुताशतोये सान्द्रव्रणान् सह्यमुपेत्य पृच्छ ।
 सञ्जातसर्वायुधगुग्यनाशानयाचितः संविभृदि प्रवीरान् ॥ १० ॥
 पितुः पदे रोपय वीरपुत्रान् दिशः स्तुषाणामनुमर्तुमाज्ञाम् ।
 शनैरपुत्रस्य विचिन्त्य यत्नात्तद्वन्धभाजः सुभटान् गृहाण ॥ ११ ॥
 त्वत्कारणादन्तरितैकपुत्राः प्रतीच्छ मातृरिह सान्त्वनाभिः ।
 गृहे गृहे लुम्प मलीमसं त्वं जातं शुचा शोकमिमं निगृह्य ॥ १२ ॥

श्रुत्वा समाप्तं युधि मेघनादं मन्दोदरी जीवति जीवितेश्च ।
स्वं रक्ष रक्षोऽधिप मामवीरां कुरुष्व मा मन्त्रिगृहाणि गच्छ ॥ १३ ॥

प्रसीद खड्गैकसखः सपत्नानुच्छिन्धि कस्त्वामधुना रुणाद्धि ।
तवेत्यमस्तङ्गन्तसर्वबन्धोर्न सन्धिमिच्छत्यबलाजनोऽपि ॥ १४ ॥

हा मेघनादं सुतमेकवीरं पितुः पुरस्तात् प्रधानानभिज्ञम् ।
इति श्रुते तारतरं तदानीं रुरोद कण्ठैर्दशभिर्दशास्यः ॥ १५ ॥

हा मेघनाद क्व गतोऽसि मुक्त्वा लङ्काधिपत्यं तृणवत् क्षणेन ।
साक्षात् पितुः पङ्क्तिमुखात् किमिष्टः कनिष्ठतातस्तव कुम्भकर्णः ॥ १६ ॥

कासि प्रहस्त प्रतिहारपाल कुम्भं हृदि स्थाप्य तप्तिरुर्वी ।
भग्नः स चेद्दर्शय मे निकुम्भमम्भोनिधिं तद्विरहे विशामि ॥ १७ ॥

वत क्व सा पुत्रचतुष्टयी मे गता पितृव्यद्वितयेन सार्धम् ।
निवर्तते कोऽपि न किं समीकादेकोऽहमेषोऽधिपतिर्विरौमि ॥ १८ ॥

पुत्रातिकाय स्मर नः प्रसादानर्धासनं गोत्रभिदः कियत्ते ।
किं दूषणं मे सुत मेघनाद त्वयेक्षितं यत्सहसोज्झितोऽस्मि ॥ १९ ॥

प्राभातिकाम्भोजदलायताक्षं द्रक्ष्याम्यहं कुत्र कुमारमक्षम् ।
नवाम्बुदभ्यामतनुः पुनर्मे कदाऽग्रतो यास्यति जम्बुमाली ॥ २० ॥

शोकादिति प्रत्यहसङ्गरोत्थात्तमुत्थितोत्तालविलापदन्यम् ।
कथञ्चिदन्तर्हितमन्युवेगा मन्दोदरी सान्त्वयितुं प्रपेदे ॥ २१ ॥

तवाग्रतो वक्तुमहं न जाने जानामि जीवेश जगद्व्यवस्थाम् ।
संस्थापयात्मानमरिस्वभावान्न ते विलापावसरः प्रसीद ॥ २२ ॥

अल्पायुषस्ते कतिचिद्विपन्नास्तपोभिरन्ये घटिता भटास्ते ।
तथैव देवाश्च दयस्व पत्न्योरपुत्रयोः पुत्रगुणग्रहान्नौ ॥ २३ ॥

ब्रह्मास्त्रमासीद्विफलं सुतस्य तवाद्य गान्धर्वमरीन्निहन्तुः ।
स्मराथवा देव तमेकदैव द्विषोस्तयोः पाशुपतं प्रयुङ्क्ष्व ॥ २४ ॥

गुरुन् प्रमाणीकुरु वर्तमानान्न सर्वदा त्वत्क्रिययाऽस्ति सिद्धिः ।
रहस्यमन्यं विधिमारुहेथाः क्षयीणि ते पूर्वतपःफलानि ॥ २५ ॥

किं दुष्करं पुष्कलसंपदस्ते विशङ्कनीयः स विभीषणोऽस्ति ।

निकुम्भिलायां निशि मेघनादो येन द्विषा विद्विषि कथ्यते स्म ॥ २६ ॥

आनाय्यतां बुद्धिबलेन राजन् स भेद्यतां मानुषयोः कथंचित् ।

एतावतैव द्विषतामपैति वृन्दं किमिन्द्राभ्यधिकः स रामः ॥ २७ ॥

अन्तःपुरं सर्वमिदं तथैव तथैव लङ्कापुरमस्ति पूर्णम् ।

तथैव ते रावणबाहुदण्डास्तथैव सर्वं न परं कुमारः ॥ २८ ॥

उवाच ते तीव्रशुचौ शुचार्तः पत्न्यौ प्रयत्नप्रतिपन्नधैर्यः ।

प्रसीदतं गच्छतमुत्थितोऽस्मि प्रमाणमाज्ञा युवयोः सदा मे ॥ २९ ॥

देव्यौ किमित्थं प्रतिकूलदैवः करोतु वां रावण एष दासः ।

किं दैवमेवाद्य बलेन जित्वा निरत्ययः शत्रुबलं निहन्मि ॥ ३० ॥

प्रविश्यतां पश्यतमभ्युपैतमुत्वातरक्षःकुलकण्ठकं माम् ।

तामद्य सीतामचिरादवीरां पर्यायदासीं युवयोः करोमि ॥ ३१ ॥

तयोस्तदत्यादरतस्तदानीं विशोकमन्तःकरणं बभूव ।

स्तोकं हि तोकं धनमङ्गनानां गतं सति स्वामिनि सुप्रसन्ने ॥ ३२ ॥

तमूचतुस्ते जय जीवनाथ दीर्घानुगे संविहिते तवावाम् ।

रणेऽपि किं नौ भवतः पुरस्तात् तथापि तावन्निलयं गते स्वः ॥ ३३ ॥

कुर्वन्तु शान्तिं कुलदेवतास्ते करोतु रक्षां निकषा च माता ।

त्वां चिन्तयन्त्वङ्गिरजांसि धातुस्तव प्रसीदन्तु पुलस्त्यमिश्राः ॥ ३४ ॥

इति प्रसादाभिमुखे महिष्यावसह्यतादात्विकतद्वियोगः ।

स पार्श्वयोः संरुद्धे भुजाभ्यामुदासिताष्टादशबाहुदण्डः ॥ ३५ ॥

रुरोद ताभ्यां सह मुक्तकण्ठः पुनर्नवं मन्युरयं विवृण्वन् ।

अहः क्षणार्धस्य सहस्रकृत्वस्तस्योद्ययुः शोकसमुद्रवेगाः ॥ ३६ ॥

हा पुत्र हा पुत्र पुरन्दरारे मन्दोदरीनन्दन मेघनाद ।

कथं कुथच्छन्नमहारथस्थो हतोऽसि तेनाद्य नराधमेन ॥ ३७ ॥

उवाच साचीकृतकण्ठपङ्क्तिर्जाये स नक्तश्चरचक्रवर्ती ।

किमेकदैव त्यजथः पतिं मां तमस्यगाधे विनिधाय देव्यौ ॥ ३८ ॥

यातः कमलम्ब्य च विस्वलन्त्यौ शोकान्धकारेण दिशो निरुद्धाः ।
निर्वापितौ दुर्विनयान्मया वामत्युज्ज्वलावात्मजरत्नदीपौ ॥ ३९ ॥

इति ब्रुवन् वैरिविलुप्तचक्रश्चक्रन्द नारीव निशाचरेन्द्रः ।
ससार भिन्नप्रतिषेधसेतुः प्रत्यालयं कोपि तदा रवौघः ॥ ४० ॥

निवारयामास पुनर्विलापकोलाहलं स प्रतिपन्नमौनः ।
क्षणेन शुद्धान्तमनाययच्च ते धर्मपत्न्यौ निजसौविदलैः ॥ ४१ ॥

निमन्त्रयामास महाहवाय वीरानशेषान् स गृहीतिनाम्नः ।
इयेष वर्षान्तरवासिनां च साहायकं संप्रति चेतसैव ॥ ४२ ॥

सन्नाहभेरिमुज्ज्वलकादितूर्यारवं घोरमथादिदेश ।
पप्रच्छ कः प्राणिनि सारणस्य शुक्रस्य को वाऽयं कुलावशेषः ॥ ४३ ॥

अत्रान्तरे तन्त्रभरेण दूरात् प्रापद्विडालाक्ष इति प्रवीरः ।
प्रागल्भ्यदुर्वारिमुज्ज्वलप्रणुन्नद्वारं विरूपाक्षबलं विवेश ॥ ४४ ॥

अदृश्यतोच्चैः खरकेतुरग्रे समग्रसेनाङ्गसमूहशाली ।
बभौ दशग्रीवसभाङ्गणं तत्पूर्णं हयग्रीवचमूभरेण ॥ ४५ ॥

विवेश हर्षादथ संप्रणृत्यन्तुन्मत्त इत्यस्रभुजामधीशः ।
स रावणेनादरगद्गदेन शिरोभिरूहे भगवानिवोग्रः ॥ ४६ ॥

मत्तः स्वलन् खेल इवोपतस्थे वीरस्त्विशेषितवीरपाणः ।
स्वान्तःपुरस्वस्त्ययनप्रपञ्चात् कथं कथञ्चित्प्रतिपन्नयात्रः ॥ ४७ ॥

संख्यानदीप्णैरपि राजपुम्भिरनाप्तहस्त्यश्वपदातिपारः ।
अम्भोधिरुद्वेल इवाविवेश प्रतर्दनो नाम निशाचरेन्द्रः ॥ ४८ ॥

संहादिनच्छेदतरङ्गभीमा ममुर्न तूर्यध्वनयो धरायाम् ।
विष्फूर्जयुः क्रोधविषप्रसूतो दिक्षु द्विजिह्वस्य च दुस्सहोऽभूत् ॥ ४९ ॥

आपृच्छच्च दुर्वारसहप्रयाणमनोरथानर्धपथैऽवरोधान् ।
उरोभिरार्द्रस्तनकुङ्कुमाङ्कैर्लङ्कैश्चरं केऽपि ययुर्यवानः ॥ ५० ॥

किं वर्मणा नर्मभिदो न यावद्विभीषणस्य क्रियतेऽवसानम् ।
इत्यैकवासा युवभिर्युवाऽन्यो ययौ परिच्छेदधिया न वाचा ॥ ५१ ॥

दिग्वाससं कोऽपि चकार स स्त्रीं सा वीक्षिता किञ्चिदितीष्टांसि ।

नान्यः समैक्षिष्ट रणोद्धतत्वादूर्वादलं दुर्बलयोपनेयम् ॥ ५२ ॥

नाप्रीयतान्यः स्वविलासवत्याः श्रुत्योत्तरीयेण पयोधरेण ।

आशंसितारातिकरोटिभङ्गमयोगुडं पाणिगतं नुनाव ॥ ५३ ॥

समृज्य भूयः स्वपटाञ्चलेन सासृक्कलङ्कं करवालधाराम् ।

ययौ निषिद्धोऽप्यपरः सुहृद्भिरार्द्रव्रणोन्मोचितपट्टबन्धः ॥ ५४ ॥

वृद्धाशिषामग्रहणादुदीर्णस्वान्तस्थितासुव्ययदोहदस्य ।

कस्याप्यलब्धानुनया वितेने मनस्विनी मङ्गलसंविधानम् ॥ ५५ ॥

प्रकाशराज्ञीशतचाटुवादं विवेश नान्तःपुरमेकवीरः ।

ययौ जिगीषारसभावितात्मा समीकमेवोद्यतसिंहनादः ॥ ५६ ॥

आचार इत्यध्वनि ते किलायं सृष्टोऽपसर्पाय ममानुबन्धः ।

बद्धच्छ धीरं किमियं त्वरोति गामश्रुतां कोऽप्यकरोत् प्रियायाः ॥ ५७ ॥

मया विमुक्तोऽसि न मुञ्चतीयं त्वां नाथ सौभाग्यवती नवोढा ।

मूढे समाश्वासय गेहिनि त्वमितीषदुक्त्वा सुभटो जगाम ॥ ५८ ॥

एकः प्रियाबाहुलतोपधानमाश्लिष्य पुष्पास्तरणं रणाय ।

ययौ विलीनश्च्युतहस्तिहस्तां तामन्तश्चर्यां बहुमन्यमानः ॥ ५९ ॥

दृष्ट्वापि कश्चिन्निजवासगेहादुद्गाढसंग्रामरसः प्रियायाः ।

विहस्तताविश्रथमेखलाया नाभीतलं निष्कलवज्जगाम ॥ ६० ॥

जगाम कश्चिन्निजवासगेहान्नितम्बिनीं द्वारगतामतीत्य ।

असावुपेक्ष्यः शिथिलोच्चयश्रीः प्रभुप्रसादान्न गुरुर्नितम्बः ॥ ६१ ॥

किं रावणालोकनलाघवेन यामो वयं यत्र रघुप्रवीरौ ।

इति स्वदोर्दण्डबलावलेपादालोकयन्ति स्म मिथो रणोत्काः ॥ ६२ ॥

आपृच्छच भृत्यानखिलानयासीदाशंसितात्मैकभुजो भटोऽन्यः ।

अन्योन्यसंवासमनोरथेन वहन्नसाधारणमाजिभारम् ॥ ६३ ॥

तले सति क्षुद्रमुशन्ति धीराः सहस्रधारं किमनेन यामः ।

इत्युज्झितव्यासुतया तदानीं निजासुनाथामपि तत्यजुस्ते ॥ ६४ ॥

तिष्ठन्ति कारास्वमरस्त्रियो वः किमाहवेनेति वधूर्वदन्तीः ।
 वीक्ष्य क्षणं सस्मितमीयुरेव वीराः परीहासरसं न भेजुः ॥ ६५ ॥
 विवृत्य दन्तैकपदं पुरस्तादन्यो मुखत्राणमुदस्य किञ्चित् ।
 दूरानुयात्रां दयितामचुम्बत् पपौ न विम्बोष्ठमधित्वरोऽस्याः ॥ ६६ ॥
 संभोगबाधाशयितामुरस्तः प्रेर्य प्रियामेकपदे यदीयुः ।
 तेन प्रकामोदितकेलयोऽपि रक्षोभटा राक्षसतां विवव्रुः ॥ ६७ ॥
 आमोदनिद्रागमनादतीये न बाहुपाशं सुभटः प्रियायाः ।
 कश्चित् प्रियालम्बितकण्ठ एव भटः प्रतस्थे दशकण्ठमूलम् ॥ ६८ ॥
 तदङ्गनालिङ्गनलालनीयं शृङ्गरलीलायतनं क्षणेन ।
 रक्षांसि जग्मुः परिवृत्य रूपमरातिरोषप्रतिघातहेतोः ॥ ६९ ॥
 तद्वाम पौष्पं नृकपालमाला तच्चन्दनं लोहितमस्रचर्चा ।
 तेषां तु यूनां रदनाश्च रम्या दंष्ट्रा बभूवुः कुटिलायताग्राः ॥ ७० ॥
 आस्वादितं मांसमिदं कपीनां निपीतमेवं नरयोरसृक्च ।
 आपानगोष्ठ्यामिति कश्चिदूचे मनोरथं सिद्धमिव स्वकीयम् ॥ ७१ ॥
 शून्यावुभौ यत्र नरप्रवीरावृत्याः(क्षाः) शतं ते कपयश्च मुख्याः ।
 तयोर्न चास्माकमिदं च यानमुक्त्वेति संशप्तकबृन्दमीये ॥ ७२ ॥
 जायायुगस्थापितखड्गचर्मवर्माऽर्धमत्तः स्वयमेव युञ्जन् ।
 आपानगोष्ठीं ललितामियाय जन्यक्रियां कौऽपि च मन्यमानः ॥ ७३ ॥
 अवातरन्नर्कविमानजुष्टादसृग्भुजः स्वादसिखेटकाभ्याम् ।
 पातालमूलालुदगुस्तदाऽन्ये कालाग्निरुद्रप्रतिवेशिनोऽपि ॥ ७४ ॥
 ज्वालागुखाः सूचिमुखाः प्रसस्रुः स्वनः श्रुतोऽभूत् कटपूतनानाम् ।
 चस्वाल कङ्कालकुलं पुरस्तादहस्तपादं पिशिताय धावत् ॥ ७५ ॥
 मिथः कराग्राहितफक्कबन्धं कबन्धवृन्दं निरियाय नृत्यत् ।
 दन्तोष्ठजिह्वाभ्रुकुटीजटाभिः दीप्तानि दिग्भ्यो निरगुः शिरांसि ॥ ७६ ॥
 आखूरगव्याघ्रविडालचक्रन्यस्तस्वहस्ताङ्घ्रिशिरःकटीकम् ।
 अलं विकुर्वाणमितस्ततश्च वैतालवृन्दं विकटं पुरोऽभूत् ॥ ७७ ॥

मुण्डा जटाला विकटा विशालाः कालाः करालाश्च दिगन्तरेभ्यः ।
तमीयिरे तूर्यनिनादहूताः पतिं पशूनामिव भूतभेदाः ॥ ७८ ॥

नासीरबन्धाय निषेदुरारादरालजङ्घाः पिशिताशसङ्घाः ।
तूर्याणि तूर्णाद्भुतबोधनानि रेणू रणौत्सुक्यभृतां भटानाम् ॥ ७९ ॥

आसप्तपाथोनिधिकूलपीठात् पीठेश्वराः क्षमां च दिवं च रुध्वा ।
युद्धाय लब्धप्रमदप्रकर्षाः समीयिरे राक्षसपादमूलम् ॥ ८० ॥

आकेतितादप्यतिदूरभाजः क्षेत्रेश्वराः सत्वरमभ्युपेयुः ।
विलुप्यते न प्रभुषु प्रमत्तैः द्विषत्क्षणोपेक्षणजन्यमागः ॥ ८१ ॥

इति क्रमाप्तप्रतिहारमूलास्तदैव निर्ज्ञातकुलावदानाः ।
निवेदितास्ते सुभटा बभूवुः प्रहस्तपुत्रेण दशाननाय ॥ ८२ ॥

प्रणेशुरन्ये त्वनिवेद्यमानाः क्रव्याशिनः क्रव्यभुजामधीशम् ।
अर्हन्ति पूजां हि विशेषभाजः सामान्यभृत्याः प्रणमन्त्युपेत्य ॥ ८३ ॥

तद्वीक्ष्य लङ्काधिपतिः समन्तादन्तमात्मीयमनीकचक्रम् ।
जहौ शुचं पूर्वभटावसानसमुद्भवां गूढमहा महेच्छः ॥ ८४ ॥

संभूय भेजे सह तैस्तदानीं स वीरपाणं मधुनेतरेण ।
स उन्मना राघवयोरसृग्भिः पानान्तराय प्रधनावसाने ॥ ८५ ॥

तैः पूर्वयोधाभ्यधिकप्रपञ्चैः पञ्चत्वलोलैः सुभटैः परीतः ।
रथेन मथनन् कपिपूथपालीर्विनिर्ययौ सान्द्रशवध्वजेन ॥ ८६ ॥

नेशुस्तमालोक्य वलीमुखेन्द्राः सेन्द्रा इवादौ मरुतां निकायाः ।
स रामसौमित्रिहन्तमतामप्यभूत्तदा विस्मयनीयतेजाः ॥ ८७ ॥

विभीषणेनाथ चिरं चकम्पे तं प्रेक्ष्य रक्षोधिपसैन्यशेषम् ।
तत्पूर्वसङ्ग्राम इवावतेने स जाम्बवानप्यतिसाध्वसेन ॥ ८८ ॥

नलस्य न स्म प्रतिभाति किञ्चिन्नीलस्य हस्तादगलन्महीध्रः ।
तारस्य चेतस्तरलं चचाल न केसरी भद्रमुवाच पृष्ठः ॥ ८९ ॥

ईये न जीवान्तमहं गदेऽस्मिन् गृहीतपादो रघुनन्दनस्य ।
पृच्छत्सु पृच्छत्स्विति सत्यमूचुर्विशिष्यताऽऽस्येन सुषेणमिश्राः ॥ ९० ॥

गजो ललज्जे गवयो मिमील मनोऽविशत्कश्मलमङ्गदस्य ।
ययौ रुमण्वानपदिश्य यत्तद्वधौ न पुच्छं पनसस्तदोच्चैः ॥ ९१ ॥

दरीमुखः क्षुब्ध इव क्षणार्धं सुक्रोशनः क्रोशमतीत्य तस्थौ ।
समं गवाक्षेण विलक्ष एव गवोऽपि गव्यूतियुगं जगाम ॥ ९२ ॥

मा भैष्ट मा भैष्ट गृहीतशैलाः समं मया सर्पत वानरेन्द्राः ।
इत्यर्कसूनुर्वचसा वभाषे न चेतसाऽस्तंगतसौष्टवेन ॥ ९३ ॥

इति रजनिचराणां विक्रमेण प्रणुन्नं
दिशि दिशि तदनश्वद्वानराणामनीकम् ।
तरणिसुतहनूमज्जाम्बवद्वालपुत्रैः
कथमपि च चतुर्भिः स प्रसादः प्रपेदे ॥ ९४ ॥

रघुपतिरपयानं तत्कपीनामियेष
द्विषि बलवति मृत्युर्निश्चितः कातराणाम् ।
अनुजमपि तदानीमिन्द्रजिद्युद्धखिन्नं
कथमपि शपथौघैरात्मपृष्ठे चकार ॥ ९५ ॥

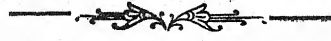
अयमवरजः सुग्रीवोऽयं पुरो हनुमानयं
मम च कतिचिद्वाणास्तेऽमी निषङ्गनिषादिनः ।
किमसि विमनाः कोऽयं पापः कृती भवसि क्षणात्
क्षणमिति गिरं रामेणोच्चैरभाषि विभीषणः ॥ ९६ ॥

उदितमभवद्दृष्ट्वा देवैः समिद्धवि तावुभा-
वनुचितमिदं पद्भ्यां देवो स्थेन यदस्रशुक ।
मनसि मरुतामीशश्चिन्तामधादथ निश्चया-
दनलसवलच्चक्षुर्मालः स मातलिमैक्षत ॥ ९७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्येऽष्टत्रिंशः सर्गः समाप्तः ।

अथैकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥

अथान्तरिक्षाद्रपुषः प्रभाभिलिम्पन्दिशो दाशरथेः पुरोऽभूत् ।
निबद्धसर्वारिकुलप्रमाथं रथं समादाय सुरेन्द्रसूतः ॥ १ ॥

स मातलिर्भूतलगोचराय देवाय देवार्थसमुद्यताय ।
नमश्चकार प्रथमं विपश्चिज्जगाद पश्चादिति स्रुतानि ॥ २ ॥

प्रतीहि मां मातलिमिन्द्रसूतमात्मानमिन्द्रानुजमप्यवेहि ।
त्वमादिदेवो भगवाननन्तस्त्वमन्तहेतोरिह रावणस्य ॥ ३ ॥

मीनस्त्रयीमन्वसरस्त्वमप्सु त्वं विश्वमेतत् कमठो विभर्षि ।
दंष्ट्राङ्कुराग्रेण समुद्रमूलात्त्वया वराहेण धरोद्धृतेयम् ॥ ४ ॥

जगन्नयीविद्रवदं हिरण्यपूर्वं पुरा त्वं कशिपुं व्यदारीः ।
तथाऽर्धसिंहार्धमनुष्यमुग्रं कृत्वाऽद्भुतं रूपमभूतरूपम् ॥ ५ ॥

मायामयं वामनविप्ररूपमुत्पाद्य पादत्रययाचनेन ।
बलिं तथाक्रान्तसमस्तलोकं रसातले वासितवानसि त्वम् ॥ ६ ॥

परश्वथाग्रौ हुतराजलोकं त्रिःसप्तकृत्वस्तदनन्तमूर्तेः ।
त्वमेव रूपं मलिनीचकर्थं स्वरध्वरोधाद्रपुषाऽमुनैव ॥ ७ ॥

जयस्यरीनित्थमपि त्वमुर्व्यामेभिः किमस्माभिरिहागतैस्ते ।
परं गृहाणाग्रजगौरवेण पौरन्दरीमभ्युपपत्तिमेनाम् ॥ ८ ॥

इदं तदाहुः कवचं निवातमिदं पयोदाभिजनं धनुश्च ।
सहस्रसंख्या भगवन्नमी ते मयूरकण्ठद्युतयस्तुरङ्गाः ॥ ९ ॥

प्रतीच्छ सर्वं विजयस्व वेगात् प्रसीद पश्य द्रवतः कपीन्द्रान् ।
अनेन मच्छन्दचरेण घोरं जहि द्विषं दाशरथे रथेन ॥ १० ॥

तेनेन्द्रसाहाय्यमहोत्सवेन समीयुरुद्धामागिरः कपीन्द्राः ।
विलज्जमानोऽधिरूरोह रामः क्षणादपर्यस्तकुथं रथं तम् ॥ ११ ॥

स देवसूतः सविशेषमूर्च्छदुर्यानुगुण्यप्रथितानुभावः ।
तमस्तुताश्चर्यरथाधिरोहक्रियागुणन्यक्कृतशक्रशोभम् ॥ १२ ॥

प्रशस्य भूयस्तमिदं जगाद मानुष्यके विस्फुरितं मयैतत् ।
तवोपयातस्य महेन्द्रमूलमुपेन्द्रभावेऽपि न दृष्टमासीत् ॥ १३ ॥

रथस्तवायं हरयस्तवामी तवाहमग्रे वद किं करोमि ।
वैरोचनेर्वैश्वनकारणेन भ्राता कनीयानसि वासवस्य ॥ १४ ॥

प्रसीद सन्धेहि पृषत्कधाराः सौत्रामणं चापमिदं गृहाण ।
तपान्तजीमूत इव प्रसर्पन् जयोद्धतश्रीर्दिशि दक्षिणस्याम् ॥ १५ ॥

ततः प्रतीताः कपयः प्रतीयुर्निशाचरानागतसंप्रहर्षान् ।
ते पूर्वमासन्नमुरवारिभङ्गदलब्धयुद्धैकमहा महान्तः (?) ॥ १६ ॥

ततान तारः प्रकरं गिरीणां न प्रागिवाकर्ण्यत शङ्कुकर्णात् ।
कमप्यधाज्जन्यकलावलेपं नलस्तलेनाहतहस्तिकर्णः ॥ १७ ॥

पिपेष भूयः पिशिताशयूनामेकोऽङ्गदः कोटिमनोकहाङ्गैः ।
अग्रे यदृच्छाधिगतेन घोरं ग्राव्णाऽवधीत् कुम्भहनुं हनूमान् ॥ १८ ॥

आदेहपातादयमाहवोऽपि रामस्य सारोऽपि विलोकनीयः ।
क्षपाचराः खादत खादतापि न घातमात्रादरयोऽद्य हेयाः ॥ १९ ॥

इति श्रुतायां प्रभुघोषणाया रक्षोबलं तत् क्षुभितं चचाल ।
तद्वीक्ष्य दूराज्जगदुः प्लवङ्गाः परस्परं साध्वसकश्मलाङ्गनः ॥ २० ॥

स कुम्भकर्णः सच मेघनादः सच प्रहस्तः खलु नैव कश्चित् ।
एतेऽधुना राक्षसशब्दवाच्याः पुरः पिशाचैः सह युद्धमासीत् ॥ २१ ॥

को मातलिः के हरयस्तथाऽमी स एव को वा मघवाऽभ्युपेतः ।
युद्धस्य रक्षोधिपतेः पुरस्तादस्य त्रिलोक्येव न कापि के स्मः ॥ २२ ॥

यस्यानिशं दूषणमेव जाल्मो विभीषणः श्रावयति प्लवङ्गान् ।
सोऽयं समभ्येति चमूसमग्रः क्षुब्धो दशग्रीव इति प्रवीरः ॥ २३ ॥

इति प्रतापाचकितैः कपीन्द्रैरैन्द्रं मुहुः स्यन्दनमाश्रयद्भिः ।
अदृश्यत प्रष्टुनिशाचरालीकालीनिमीलद्दशदिग्दशास्यः ॥ २४ ॥

रे राम रे लक्ष्मण रे हनूमन् यूयं त्रयः केवलमाहवेऽस्मिन् ।
अस्मासु जञ्झानिलभीषणेषु विभीषणो रेणुरयं वराकः ॥ २५ ॥

ध्वस्तः पुरा रावणिरावणाभ्यां येनागमज्जम्बुकवद्विदौजाः ।
तेनाधुना संप्रति गच्छ राम निर्वाहको मातलिरागतस्त्वाम् ॥ २६ ॥

इत्यग्रहीद्व्राणपरम्पराभिरग्रे सुमित्रातनयं प्रसृत्य ।
छेत्तव्यदन्ताधरतालुजिह्वानसृग्भुजः कर्णकटूपदेशान् ॥ २७ ॥

वनौकसामाहवलक्षणानां चचाल कोटिः सह लक्ष्मणेन ।
तं रावणस्योपशयस्थमीये कृत्वापसव्यं रथमिन्द्रसूतः ॥ २८ ॥

सा कण्ठहेषालहरी हरीणां स रासभानां रसितोर्मिरुचैः ।
विवत्रतुर्भूरजसि प्रवृद्धे तद्वैरथं युद्धमभूतपूर्वम् ॥ २९ ॥

यत्सत्यमिन्द्रादपि सातिरेकं रामः स्तुतो मातलिना तदानीम् ।
मरुद्भिरस्तूयत सौष्ठवं तदपुण्यराशेरपि रावणस्य ॥ ३० ॥

योग्याभिरायोधनसाधनानामुभौ समानौ मुहुरैक्षिषाताम् ।
स पक्षपातश्चकरे मरुद्भिर्यत्पुष्पवर्षेण रघुप्रवीरः ॥ ३१ ॥

असंख्यशास्त्रामृगराक्षसर्क्षसंख्यसेनाङ्गविशेषसंपत् ।
असंख्यशङ्खादिकतूर्यभाण्डं चण्डप्रतिद्वन्द्वि नियुद्धमासीत् ॥ ३२ ॥

क्रूराङ्गुलिः सङ्गरगोचराणामावेदयन् मर्म सलोहितानाम् ।
विभीषणो रावणलोचनानामभूत् पुरो राघवकर्णमूले ॥ ३३ ॥

ततश्चकम्पे गुरुसाध्वसोर्मिर्विभीषणः संवरणोद्धुरोऽपि ।
ररक्ष रामे रथिनि क्षितिस्थं तं लक्ष्मणः पङ्क्तिमुखाननेभ्यः ॥ ३४ ॥

आलोकनोद्धूतनिजान्ववायद्रोहक्रियारम्भफलोपभोगात् ।
स रावणात् कारणरूढवैरान्माभीतिवादः कपिभिः प्रपेदे ॥ ३५ ॥

रथस्य ताक्षर्यादपि कामगत्वं योग्यावलान्मातलिराजहार ।
वाहाश्च ते बहिरुचः प्रकामं तमूहुरावलिगभिरङ्गहारैः ॥ ३६ ॥

ते तेऽवतस्थुः (प्रजहुः) कपयोऽभ्यमित्रं जैत्राभिरामैः करणप्रभेदैः ।
महौजसो भूमिषु तासु तासु कराङ्गिलाङ्गूलगृहीतलीलाः ॥ ३७ ॥

रथं वरूथं कुथमक्षमश्वान् सूतं च नाभीक्ष्णमभीक्षते स्म ।
सौमित्रिसुग्रीवसमर्पितात्मा रामः परं लक्षमिषोश्चकार ॥ ३८ ॥

शरेष्वमोघेषु रघूदहस्य जग्मुः क्षयं राक्षसवीरवर्षाः ।
 व्रणे सुषेणस्य दृशैव रोहत्यविघ्नरोषा हरयो बबल्गुः ॥ ३९ ॥
 दूरं ममज्जे दशकन्धरेण स्वकन्धरालीरुधिरापगासु ।
 रराज रामः परितः प्रवृत्तास्तदा यज्ञःक्षीरसमुद्रवीचीः ॥ ४० ॥
 जानूरुनाभीकुचकण्ठघोणाललाटकेशान्तशिखाधिकाभिः ।
 क्षपाचराः काननगोचरेभ्यो ररक्षिरे शोणितनिम्नगाभिः ॥ ४१ ॥
 निष्पृदिताग्रेसरयातुधाना वनौकसः शेषमभिप्रवृत्ताः ।
 सेदुः स्वलन्तः समरस्थलीषु नासृङ्गदीकर्मपारमीयुः ॥ ४२ ॥
 रिपावपि स्वार्थकणानुबन्धान्मूर्ध्नः प्रणामप्रवणस्य पातात् ।
 ननर्त जातोत्सववत्कबन्धः फेरुण्डकोलाहलडम्बरेण ॥ ४३ ॥
 पपुः शिवा न व्युषितान्यसृञ्जि जुगुञ्जुरुष्णोष्णनवास्त्रपानात् ।
 व्यसोरपि ऋव्यलवान्न गृध्रा भेजुर्भटास्यभ्रुकुटीभयेन ॥ ४४ ॥
 ममर्द रक्षोधिपतिः कपीन्द्रानिन्द्रक्रुधा मातलिमभ्यधावत् ।
 रामः प्रतीयेष तमापतन्तं पृषत्कवर्षेण भुजान्तराले ॥ ४५ ॥
 हसन्नवादीच्च क एष कोपः सूते दशग्रीव रिपुस्तवाहम् ।
 ततस्तमुत्सृज्य निशाचरेन्द्रस्ततान रोषेण रघुप्रवीरम् ॥ ४६ ॥
 स्मेराननस्तं वदति स्म रामश्चिरात् प्रपन्नं सदृशं त्वयैतत् ।
 सन्धेहि सन्धेहि शरानुदारानुदारमोजः शृणुमस्त्वदीयम् ॥ ४७ ॥
 पौलस्त्यं पौलस्त्यं बली किलासि कैलासमुन्मूलितवानसि त्वम् ।
 प्रकाशयाशु द्रविणं तदद्य त्वयारिणा तुष्यतु रामभद्रः ॥ ४८ ॥
 ततः कपीन्द्राः प्रभुसूनुतेन तेनोन्मदस्तेष्वरिषु प्रजहुः ।
 जहुर्भयम्लानरुचः पिशाचानुत्तेजसः पुण्यजनानमार्गन् ॥ ४९ ॥
 बलोत्तरं बालिसुतो जघान जघान वीर्योत्तरमाञ्जनेयः ।
 अभृदसंख्या युधि राक्षसानां यथोत्तरं जाम्बवता हतानाम् ॥ ५० ॥
 ततश्चमूदुर्गतिसंभृतक्रुन्नित्य वेगेन रणाङ्गणस्थः ।
 हस्तैरुदस्तैः कपिमात्तमात्तमभुङ्क्त नक्तश्चरचक्रवर्ती ॥ ५१ ॥

अमोचयन्मोचनिभान् कपीन्द्रान्दन्तोष्ठजिह्वागलतालुभेदी ।
 द्विषस्ततः स्वादुभुजो भुजाभ्यां दिग्धेषुपूगोपनयेन रामः ॥ ५२ ॥
 नालीकनाराचविकर्णकर्णिविपाठवैतस्तिकसिंहतुण्डैः ।
 गोजाविगोधाननवत्सदन्तैराजघ्नतुस्तावितरेतरस्य ॥ ५३ ॥
 शस्त्रेषु वैयर्थ्यमुपागतेषु सस्मार सोऽस्त्राणि निशाचरेन्द्रः ।
 रामः पुरस्तानि परिस्फुरन्ति प्रत्यस्त्रवर्षेण हसन्नुनोद ॥ ५४ ॥
 आर्तस्वरं रावणजं जिगाय स योग्यया केवल्यैव रामः ।
 वस्त्वन्तरग्राहममुष्य बुद्धेरद्वैतवादी मितया गिरेव ॥ ५५ ॥
 अस्त्रान्तरैरन्तरयाश्चकार दशाननः संनिहितावसानः ।
 मुहूर्तमस्त्राणि रघूद्वहस्य मन्दक्रुधः काम इवेश्वरस्य ॥ ५६ ॥
 दशाननत्रासचलाग्रहस्तमुत्साहयामास रघुप्रवीरः ।
 सूतं हरेः स त्रपया मुहूर्तमवाङ्मुखश्चोदयति स्म धुर्यान् ॥ ५७ ॥
 किमग्रतो याति किमेति पश्चात् किमीयतेऽधः किमथोपरिष्ठात् ।
 स्थितः किमन्ते किमकाण्डलोलः संवर्तवायोः परिणामभेदः ॥ ५८ ॥
 किमर्थहेतुः किमनर्थहेतुः किमन्धकारः किमुत प्रकाशः ।
 इति द्विषस्तस्य गतैर्वितेने महेन्द्रजालानि महेन्द्रसूतः ॥ ५९ ॥
 आसादितारातिजयोद्धुरत्वादभीक्ष्णमाविष्कृतसामवादः ।
 आत्माधिकां सारथिवृत्तिमिन्द्रः स्वसारथेर्दाशरथौ ददर्श ॥ ६० ॥
 अहो रथस्यास्य हरेरिदानीं सत्त्वोद्धुरः संयति संप्रचारः ।
 असावधिष्ठातृकृतो विशेषः स्वदित्यनुच्चैरमरैर्वभाषे ॥ ६१ ॥
 स रावणः शत्रुरथं शरौघैः सहस्रकृत्वः कृतमाजिवाहम् ।
 प्रक्षेप्तुमासीत् प्रधनात्तदानीं नालं तिलस्यार्धमपि स्वदोर्भिः ॥ ६२ ॥
 रामक्षुरप्रैरविषह्यवेगैः शिरांसि लूनानि शरोत्तरेण (?) ।
 नाबुध्यत व्यग्रतया दशास्यस्तदुष्णकीलालपरिष्ठुतोऽपि ॥ ६३ ॥
 एकं न जज्ञे हतमुत्तमाङ्गं शरं निषङ्गादिव बाणपूर्णात् ।
 जहर्ष मूर्धास्यभराद्बहूनां (द्विल्लनात्) लघूभवन्नर्धवपुर्भरेण ॥ ६४ ॥

अपश्चिमेनाथ रघूद्वहस्य प्राप्तान्तरालानि शरानिलेन ।
 निपेतुस्तपाकपरिश्रुथानि रक्षस्तृणेन्द्रस्य शिरःफलानि ॥ ६५ ॥
 वेलां न सिन्धोर्नमुचेर्न मूलमासाद्य लङ्कामपि नैव तस्थुः ।
 असृग्भुजो रामशरप्रणुना विशश्रममृत्युमुखान्तराले ॥ ६६ ॥
 ते दक्षिणाशामुखसंप्रसृताः पीतार्कभासो दशकण्ठबाणाः ।
 काष्ठासुदीचीमनयन् कपीन्द्रान् घर्मान्तमेघा इव राजहंसान् ॥ ६७ ॥
 चकार तूणीरशतं च तुच्छं न किञ्चिदाधत्त परोपघातम् ।
 नचापराद्धेषुतया ललज्जे जहर्ष गोणीभिरयोगुडानाम् ॥ ६८ ॥
 आपूललूनानि शिरांस्यरोहन् भुजो भुजांशैर्जघनैर्न कृत्तः ।
 न राघवस्यापि शराः शितास्ते ददुः क्षतिं कामपि रावणस्य ॥ ६९ ॥
 चापान्तरं पार्श्वचरोपनीतं सद्यः समादाय समाहितेषुः ।
 रघुप्रवीरस्य शरासनज्यां लक्ष्यं चकार क्षणदाचरेन्द्रः ॥ ७० ॥
 स तर्जितः सारथिनार्धमार्गे तस्यैव सैन्यावयवे पपात ।
 एवं न किञ्चित्तु ददुस्तदीयाः शराः रथोत्सारणयावधूताः ॥ ७१ ॥
 अकैतवोपस्थितमुत्तमायामप्युज्झति प्राग्बडबो न रेमे ।
 सत्यं गतोऽसीत्यभिधाय मूढां स्मरन् प्रियामप्सरसि प्रवीरः (?) ॥ ७२ ॥
 अयुध्यतायोधनमूर्ध्नि दीर्घं गवः शराकारकृता भटेन ।
 जित्वा बिडालाक्षमनुक्षतेन वीरं विरूपाक्षमहन् गवाक्षः ॥ ७३ ॥
 द्विधा चकार द्विविदो हताक्षं ममाथ रुष्टः शतमिन्द्रजानुः ।
 मम्ले पिशाचाय निजे गजेन न चन्दनस्तृप्तिमगादरीणाम् (?) ॥ ७४ ॥
 द्रुतं दशग्रीवरथः स भग्नः सुग्रीवनुन्नेन शिलोच्चयेन ।
 रथान्तरस्थेन स तेन पश्चादपश्चिमायां निदधे दशायाम् ॥ ७५ ॥
 हा मित्र सुग्रीव हतोऽस्यनेन पापीयसेति प्रमिमिल रामः ।
 तं मातलिर्वोधयति स्म यावत्तावद्वितन्द्रः शुशुभे कपीन्द्रः ॥ ७६ ॥
 एकैषुणा सन्नशिलाशतानि विशालविष्फारविडम्बराणि ।
 हसन् हसन्नेव शरासनानि रामो दशास्यस्य दशाप्यलावीत् ॥ ७७ ॥

संवेगभिन्नप्रतिशङ्खजालादलातसङ्घातनिभादभीक्ष्णम् ।

रामस्य रक्षोधिपसायकौघान्मर्माणि धर्मः सुतरामरक्षत् ॥ ७८ ॥

स वीरवादानिलविप्रणुन्नो विलोचनोल्कावलिदुर्निरीक्ष्यः ।

निर्वाणमेष्मन्निकटीवभूव रामाम्बुदे रावणकृष्णवर्त्मा ॥ ७९ ॥

अथोत्पतद्भिः क्षतजप्रवाहैः शिरोधराभ्यो दशकन्धरस्य ।

दूराद्भवन्तोऽपि घृणारयेण नभस्सदामाददिरे समूहाः ॥ ८० ॥

अथ दिवमुपनीते रावणे राघवेण प्रथममनिमिषाणामम्बरे डिम्बमासीत् ।

प्रसरदनयभावेनोपसंगृह्यमाणास्त्रिदिवसदनभूतास्तेन पश्चान्ननन्दुः ॥ ८१ ॥

रणरवलमवतेरुः कर्मणा तेन विष्णोरुपहितपरितोषाः सर्व एवामरौघाः ।

दशरथ इति राजा सोऽपि शक्रेण सार्धं निजसुतविजयश्रीदर्शनायाजगाम ॥ ८२ ॥

शतमख सखे दुर्भार्यायाः प्रमाणयता वचो मनुजतिलकस्तैस्तैः कष्टैर्मयैष कदर्थितः ।

विलसितमभूच्छेवानां न तद्युवयोः कृतं कृतमनुशयेनेति स्मेरो हरिस्तमसान्त्वयत् ॥ ८३ ॥

ददृशुरमरा भूयो जैत्रैर्वपुर्भिराधित्रणै-

रमृतमपतद्द्वारासारैः परीत्य रणस्थलीम् ।

अभिनववपुःशोभाभाजः सभाजितनाकिनो

जहृपुरसुभिः प्रत्यायातैः पुवङ्गमयूथपाः ॥ ८४ ॥

समुत्थाप्याघ्रातः शिरसि पृषदश्वेन हनुमान्

जतु(मृदु)ज्वालाजालः सुचिरममृशन्नीलमनलः ।

स्फुटं सुग्रीवं च स्फुटकलितरोमाश्चनिकरो

निनाय स्वोत्सङ्गं निजकरसहस्रेण सविता ॥ ८५ ॥

कृतार्थानां तेषामिति समरपारं गतवतां

गतं तत्तत्राहस्त्रिदशगणसंवादसुभगम् ।

विधाय ज्येष्ठस्य व्युपरतवतः कर्म विहितं

रुदन्नामादेशात् पुरमविशदेकः पलभुजाम् ॥ ८६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये एकोनचत्वारिंशः सर्गः समाप्तः ।

अथ चत्वारिंशः सर्गः ॥

अथाविभूतहर्षास्ते सहस्राक्षसमश्रियः (?) ।

पितुः स्मरति सोत्कण्ठं रामे सौमित्रिणा सह ॥ १ ॥

स्वपुत्रार्तिनिरासार्थं हरिपादरजांसि च ।

परिमार्गति सुग्रीवे स्वैरं शिरसि पाणिना ॥ २ ॥

एहोहि दृष्टोऽसि चिरादिति गद्गदभाषिणः ।

वायोः स्तुवति वात्सल्यमधोद्धुद्धे हनूमति ॥ ३ ॥

अङ्गार्पणैर्व्यञ्जयति स्वैरं मुग्धे पितुः पितुः ।

मरुत्पतेः परिष्वङ्गं वर्तमानमिवाङ्गन्दे ॥ ४ ॥

कुतो गतास्तव ज्वालाः स्पृश कामं न रोदिमि ।

इति स्वप्नायमाने च नीले बाल इव क्षणम् ॥ ५ ॥

स्वयम्भुवः क्षणे तस्मिन् जाम्बवत्परिणाहवाः (?) ।

विनिश्चिन्वति रामस्य प्रवृत्तिं मैथिलीं प्रति ॥ ६ ॥

शयानेष्वेव कपिषु तमस्यरुणजर्जरे ।

प्रवाति वाते सुरभौ नलिनीकोशनिर्गते ॥ ७ ॥

प्रपन्ने तूर्यपटहैर्मौने शून्येषु वेश्मसु ।

स्फुटं रटितुमारब्धे लङ्कानिष्कुटकुक्कुटैः ॥ ८ ॥

हा मन्दोदरि सम्राज्ञि क्व गतासि हता वयम् ।

इतीव भाषयन्तीषु वापीषूर्मिभुजैरुरः ॥ ९ ॥

कासांचिद्वशिष्ठानामवैधव्यविलम्बिते ।

उन्मूर्छति भटस्त्रीणामनुमारमहारवे ॥ १० ॥

सम्यगादिश्य दारुणि स्तुषाणां करुणावशात् ।

जगाम राघवाभ्याशं शान्तवेगो विभीषणः ॥ ११ ॥ (कुलकम्)

स दूरात् प्रत्यभिज्ञातः क्षपान्तक्षणयामिकैः ।

आवेद्यतासन्नतरः प्रथमं कपिनायके ॥ १२ ॥

प्रविश्य प्रश्रयवशात्तल्पान्तं पवनात्मजः ।
 विभीषणस्यागमनं कथयामास लक्ष्मणम् ॥ १३ ॥
 रजनौ सावशेषायामेव राजा विभीषणः ।
 समायात इति श्रुत्वा रामः शयनमत्यजत् ॥ १४ ॥
 कार्यमार्यागतं वेष्टि वक्तुमभ्युदितत्वरः ।
 अयमह्नाय संप्राप्तस्तवाप्तेषु विशेषवान् ॥ १५ ॥
 वदतीति सुमित्रायास्तनये कोसलात्मजः ।
 उत्थाय महयामास महाराजं विभीषणम् ॥ १६ ॥
 आसांचक्रे समं तेन सुग्रीवमुपवेशयन् ।
 सगौरवं जाम्बवति व्यावर्तितमुखाम्बुजः ॥ १७ ॥
 पप्रच्छ समुदाचारपर्यन्तेऽथ विभीषणम् ।
 लङ्कागतमनातङ्कं त्वराञ्चङ्की रघूद्वहः ॥ १८ ॥
 पप्रच्छ तं प्रह्वशिराः सौमित्रिस्तदनन्तरम् ।
 वेपमानः प्रजावत्याः प्राणितव्ये विनिश्चयम् ॥ १९ ॥
 सत्यं ब्रूहि बलत्यार्या रावणे निहतेऽपि यत् ।
 सपर्या स्वयमार्याया देवपादैरुपेक्षिता ॥ २० ॥
 आर्यं विज्ञापयाम्येष किमार्या विस्मृतेव वः ।
 तदनन्तरवृत्तान्तं यन्न पृष्टो विभीषणः ॥ २१ ॥
 तावृचे वाक्यसंक्षेपान्मितवादी विभीषणः ।
 नाथौ किं बहुनोक्तेन गम्यतां यत्र जानकी ॥ २२ ॥
 मयि स्थिते स्थितैवासावसुन् संरुध्य गत्वरान् ।
 एतावत्सु मुहूर्तेषु संशयो मम तां प्रति ॥ २३ ॥
 प्रसीद गम्यतां नाथ जीवन्ती वीक्ष्यतामियम् ।
 ध्रियेत वेलामियतीमप्रामाण्यादसंशयम् ॥ २४ ॥
 अवोचत सभास्तारानभीक्ष्णं समुदीक्ष्य सः ।
 विदाङ्कुरत वैदेही विलम्बान्नावलोक्यते ॥ २५ ॥

मान्ये ततो जाम्बवति हनूमत्येकवल्लभे ।
 सुग्रीवे सुहृदि प्रह्वैर्बहून् व्यञ्जयतीङ्गितम् ॥ २६ ॥
 तारे हरौ केसरिणि सुषेणे शरभे रभे ।
 सानुप्रस्थे पृथौ धूम्रे धूम्राक्षे गन्धमादने ॥ २७ ॥
 दरीमुखे च सुमुखे कपौ दधिमुखेऽङ्गदे ।
 तत्र तत्रापि विज्ञातसाहायकमहागुणे ॥ २८ ॥
 विभीषणस्यानुगुणं भाषमाणे रघूद्वहः ।
 प्रह्वमालम्ब्य सौमित्रिमशोकवनिकां ययौ ॥ २९ ॥
 उन्मीलोन्मील वैदेहि पश्य देवि दिशः शुभाः ।
 एति त्वत्पतिमादाय क्षणादार्यविभीषणः ॥ ३० ॥
 गतो दुःसहदुःखोष्मा कालः कमललोचने ।
 अनन्यशीताः सुचिरमावृत्ता दिवसास्तव ॥ ३१ ॥
 उन्मूलितं रिपुकुलं सुवले पतिदेवरौ ।
 मनोरथः स्तोकशेषः किं तथैव विषीदसि ॥ ३२ ॥
 यद्यपीदं प्रियसखि त्रिजटे तदपि स्फुटम् ।
 न ममात्मानि कल्याणमन्तःकरणमीक्षते ॥ ३३ ॥
 शृणु कारणमन्तःस्थमार्यपुत्रस्य वेद्म्यहम् ।
 स विभेति महासत्त्वः कौलीनस्य कणादपि ॥ ३४ ॥
 एकाकिनी दीर्घमहमुषिता शत्रुसङ्घानि ।
 मित्रस्थानस्थितोऽपीह कः साधु मयि वक्ष्यति ॥ ३५ ॥
 आन्तरः पुरुषो वेत्ति वेत्ति वायुः शिखी तथा ।
 वेत्तीयं द्यौर्भगवती वेत्ति भूर्जननी च माम् ॥ ३६ ॥
 पश्यन्त्येव जगद्भूतं न वदन्ति किमप्यमी ।
 अहं साध्वीति संपृष्टा कथं वक्ष्याम्यसाक्षिकम् ॥ ३७ ॥
 किं भूयसा भगिनि मां गणयान्यगतामितः ।
 विरहज्वलनोच्छिष्टं जुहोमि ज्वलने वपुः ॥ ३८ ॥

मैवं मैथिलि भर्ता ते वृद्धसेवी रघूद्वहः ।
 वेत्ति वेदवतीवृत्तं रम्भावृत्तं च स ध्रुवम् ॥ ३९ ॥
 अत्यरुन्धति च स्त्रैणमापाणिग्रहणात्तव ।
 रामो जानकि जानाति जनवन्न पुमानसौ ॥ ४० ॥
 तपस्विन्योरिति तयोः संवदन्त्योः परस्परम् ।
 आसीत्पुरस्तात्परिषत्सविशेषं विभीषणः ॥ ४१ ॥
 किमन्यत्पण्डितम्मन्ये जाते रघुपतौ तदा ।
 धिगिति स्वयमुदीप्तं साऽविशदहनं सती ॥ ४२ ॥
 तामरुन्धन्त कपयस्तस्याः प्रतिहतास्त्विषा ।
 किमन्यत्सोऽपि काकुत्स्थः प्रेक्ष्य तां चकितोऽभवत् ॥ ४३ ॥
 पृष्ठो न जाम्बवानेष पृष्ठो नैव विभीषणः ।
 सुग्रीवोऽपि न पृष्ठोऽयं न पृष्ठो हनुमानयम् ॥ ४४ ॥
 अनुष्ठितं घोरमिदं त्वया राघव लाघवात् ।
 यद्गुरुक्तैः प्रतीष्टेयं पुरस्तादेव मानिनी ॥ ४५ ॥
 केन केनाहतं दारु केन केनाहतः शिखी ।
 केन केन कृतो द्रोहश्चपलेन वनौकसा ॥ ४६ ॥
 केन त्वमाहतो बह्वे केन चैषा हुता त्वयि ।
 राजस्वं कथमादत्से तीक्ष्णदण्डः कपीश्वरः ॥ ४७ ॥
 आकृष्यतां द्रुतं देवी कृशानुः किं करिष्यति ।
 ध्रियतामात्मतनुभिः सतीयं वानरेश्वरैः ॥ ४८ ॥
 हा मुखं मुग्धबिम्बोष्ठं हा नेत्रे पक्ष्मलायते ।
 हन्त हेमतरोर्वल्लीं दग्धां धिगिति वह्निना ॥ ४९ ॥
 तेनाक्रन्दनिनादेन कपीनां गगनस्पृशा ।
 अष्टादशमरुत्कोट्यः समानीता भुवस्तलम् ॥ ५० ॥
 ऊचुस्तास्तात काकुत्स्थ कोऽयमद्य मनीषिणः ।
 तव त्र्यम्बकचूडेन्दुलेखायां लाञ्छनभ्रमः ॥ ५१ ॥

तात नान्यगृहस्थाऽपि चलत्येवंविधा वधूः ।
सा योषिज्जातिरन्यैव या स्वगेहेऽपि चञ्चला ॥ ५२ ॥

शीलं नाम तदेतस्याः परं जानीमहे वयम् ।
पृच्छ नः सत्यमितरो दोषमेवेक्षते जनः ॥ ५३ ॥

पश्य रामकलत्रस्य चारित्रं ज्वलतोऽनलात् ।
उदेति शुद्ध्याऽधिकया शिखिशौचमिवांशुकम् ॥ ५४ ॥

प्रमाणमनुधावन्ति पण्डिता भवदादयः ।
प्रमाणाभासमासाद्य किमस्यां व्यतितिष्ठसे ॥ ५५ ॥

आर्यं पूर्वस्तवेक्ष्वाकुः सूर्यसायुज्यमीयिवान् ।
कृत्स्नं पश्यति काकुत्स्थ नृणां सुकृतदुष्कृते ॥ ५६ ॥

अयमाह विशेषेण विशुद्धेयं वधूस्तव ।
माभूः शङ्कुशुकी तात गृहाणोमिति गेहिनीम् ॥ ५७ ॥

वैवस्वतो मनुरयं त्वामाह गृहिणीमनु ।
मा गच्छ वत्स सन्देहमसन्दिग्धगिरो वयम् ॥ ५८ ॥

अयं दिलीपो भूपालः पौलस्त्योन्मूलनात्तव ।
दूरं राघव तुष्टोऽपि रुष्टो वाम्यपरिग्रहात् ॥ ५९ ॥

रघुर्लघुतरं प्राह त्वामयं कुपिताननः ।
यदहासीर्विना दोषान् कुशध्वजसमुद्भवाम् ॥ ६० ॥

हे देवा मम दुर्बुद्धेस्तनयः सदृशीदृशः ।
इत्यवादीदृशरथो विनिश्चस्य मितं वचः ॥ ६१ ॥

अहो बालस्य कौलीनभयमस्येत्यजोऽब्रवीत् ।
यदर्धमात्प्रदेहस्य छित्वायं दूरमाक्षिपत् ॥ ६२ ॥

किं बद्धः सरितां नाथः क्लेशिताः किं वनौकसः ।
त्यक्तव्या यदि वैदेही किं हतो दशकन्धरः ॥ ६३ ॥

इति रामं समुद्दिश्य चिन्तयत्सु परस्परम् ।
गतेषु हर्षादित्युक्त्वा सूर्यवंश्येषु राजसु ॥ ६४ ॥

जज्वाल परमत्युच्चैरर्चिष्मान् सुरसंसदि ।
 नादहत्तां सतीत्यग्निः कोऽप्ययं तत्र कः शिखी ॥ ६५ ॥
 मरुद्गणानां सर्वेषां पूर्वेषां च रघूद्वहः ।
 प्रामाण्यात् परिजग्राह प्रियामग्निसमर्पिताम् ॥ ६६ ॥
 ययुर्दत्त्वाऽऽशिषं देवाः कपयो ननृतुर्मुदा ।
 रक्षांसि भेजुर्लङ्कगयामभिषिक्तं विभीषणम् ॥ ६७ ॥

(असंपूर्णः) ।

परिशिष्टम् । २ । सप्तत्रिंशः सर्गः ।

तत्राथ तं हनुमता निहतं निकुम्भं वीक्ष्य प्लवङ्गपतयो जयघोषणाभिः ।
उद्यत्प्रमोदरससम्भृतमानसास्ते व्यालोलकुण्डलितवालयधयो बबल्लुः ॥ १ ॥

तेषां स कोपि रणमूर्द्धनि वानराणां तद्धेतुरुद्धतजयध्वनिरुच्चचार ।
श्रोत्राध्वना दशमुखस्य मनः प्रविश्य शोकेन यः सपदि सङ्गमयांभवूव ॥ २ ॥

पुत्रेषु बन्धुषु सुहृत्सु सुहृज्जनेषु भृत्येषु तेषु न तथा युधि निष्ठितेषु ।
विश्वत्रयस्य जयिनः स यथाऽनुजस्य प्रीत्या शुशोच किल कुम्भनिकुम्भनाशे ॥ ३ ॥

तूर्णं रणादपगतक्षणदाचरेभ्यो विज्ञाय तन्निधनमाधिकरं दशास्यः ।
नेत्रावलीविगलदश्रुपरम्पराया व्याजाज्जलाञ्जलिमिवैष ददौ जयाय ॥ ४ ॥

मानैकगेहमपि दूरमभूतपूर्वा सम्प्राप योषिदिव कातरतामकस्मात् ।
आसन्नवर्तिनिरतस्य विनाशकाले सञ्जायते विनयः प्रकृते न कस्य(?) ॥ ५ ॥

धैर्यं विहाय स जगत्त्रयधैर्यहारी शोकातिरेकविकलीकृतचित्तवृत्तिः ।
वक्रेस्तदा दशभिरश्रुजलाभिषिक्तैरित्थं सगद्गदपदं व्यलपद्मशास्यः ॥ ६ ॥

आगच्छ वत्स मम यच्छ वचो निकुम्भ प्राप्ता त्वया विमुखता पितुरग्रजे किम् ।
आबालकेलि विनयैकनिकेतनेन मच्चित्तवृत्तिपदवी न कदाऽप्यलङ्घि ॥ ७ ॥

दुःखाकुलं हृदयमेहि परिष्वजस्व सम्प्रत्यदो मम निवारय दीर्यमाणम् ।
हा हन्त तातगुरुमेनमनिष्टकष्ट कष्टमिमामनुभवन्तमुपेक्षसे किम् ॥ ८ ॥

उत्तिष्ठ विष्टपजयी त्वमिति प्रतीमः कोसौ प्लवङ्गपशुना भवतोऽवसादः ।
एहोहि वीरवर नन्दय नन्दयैनं शोकात्समुद्धर समुद्धर को विलम्बः ॥ ९ ॥

कुत्र ब्रजामि हृदयं क विनोदयामि कस्याग्रतो निजमिदं कथयामि दुःखम् ।
सूनुः सखा सहचरः सचिवो रहस्यरक्षैकतत्परमना हि भवान्ममाभूत् ॥ १० ॥

धिग्दुर्विधेर्विलसितं विषयेन बुद्धेः त्वं येन संस्मरणमात्रमनायि वत्स ।
किंवाऽथ तस्य मदभाग्यमहानिलेन निर्द्धूतपादप इवासि परं निरस्तः ॥ ११ ॥

बालोप्यसि प्रचुरवीररसाम्बुराशिरग्रेसरः समरकर्मणि वाहिनीषु ।
 वीरेषु वासवजिदादिषु सत्सु वत्स नाहं जयं प्रति न सम्प्रति संशयालुः ॥ १२ ॥
 उन्मील्य शोकविकले मयि मुञ्च चक्षुः सम्प्रत्यहो न समयश्चिरशायितायाः ।
 निद्रायितं समिति चेद्भवता प्रसिद्धधाम्नोऽपि राक्षसपतेर्मम का जयाशा ॥ १३ ॥
 हेलविहारितपुरन्दरकुम्भिकुम्भ कुम्भानुज त्वमपि वानरकीटकेन ।
 तेन प्रसह्य समरे विनिपातितोऽसि लीलायितं जयति केवलमीश्वरस्य ॥ १४ ॥
 बाष्पाम्बुपूरलहरीपरिरुद्धकण्ठः सोऽलं विलप्य सहसा किल जोषमास ।
 शोकस्य हन्त विषमः प्रसरः स कोऽपि येनात्मसादशमुखोऽपि बलादकारि ॥ १५ ॥
 तस्मिन्नपापशुचिमौलिकिरीटकोटिरत्नद्युतिव्यतिकरस्तिमितैर्वभासे (?) ।
 सा राक्षसैः परिषदिन्द्रधनुर्विराजिनिर्वातनिश्चलतमैर्जलदैरिव द्यौः ॥ १६ ॥
 पाकोन्मुखं दशमुखस्य पुराकृतानां दुष्कर्मणां मनसिकृत्य फलं तदानीम् ।
 संसत्सदः परिगलन्नयनाम्बुसिक्तां केऽप्यासनान्तभुवमुल्लिखुर्नखाग्रैः ॥ १७ ॥
 केऽप्यस्मरन् गिरमृषेर्हृदि नारदस्य केऽपि स्फुटं भवमनित्यतया निनिन्दुः ।
 केचिज्जगुर्नियतिरेव बलीयसीति दीर्घां विकल्पपटलीं चिरमीयुरन्ये ॥ १८ ॥
 सौहित्यमस्ति न जगद्भ्रसतां परं नस्तेषां कियत् कबलनं नरवानराणाम् ।
 दोर्विक्रमादगणिताखिलविश्वसाराः केऽप्युत्कटा इति हृदा घट्यांबभूवुः ॥ १९ ॥
 अस्तोकशोकविकलं तमवेक्ष्य चण्डदोर्दण्डदर्पदलितामरवीरवीर्यम् ।
 इत्यूर्जिताक्षरमुवाच वचनं खराङ्गजन्माथ संसदि तदा मकराक्षरक्षः ॥ २० ॥
 लीलाप्रचालितमहेशनिवासशैल स्वामिन् शुचाऽन्यजनवत् परितप्यसे किम् ।
 निःशेषिताखिलवनान्तमहाद्रुमोऽपि पाथोनिधिं दहति न प्रबलो दवाग्निः ॥ २१ ॥
 प्रायो द्विषत्यभिभवेन स शोकपात्रं जायेत तत्प्रतिविधान अनीश्वरो यः ।
 सीदेत्तद्गुभिरपां हि रयो न तेषामुन्मूलनक्षमतमो विटपाहतोर्मिः ॥ २२ ॥
 स्फूर्जद्बलात्मविषयीकृतविश्व विश्वश्रीसारिकाश्रितमहाभुजपञ्जरस्य ।
 कस्ते रिपुस्त्रिभुवनस्य भवान् विजेता सम्भावना मनसि का व्यतिरेकपक्षे ॥ २३ ॥
 भास्वत्किरीटमणिराजिविराजिमौलिमन्दारचारुकुसुमप्रकरं किरन्तः ।
 इन्द्रादयोऽपि ककुभां पतयः पदाग्रे येन प्रसह्य विजितास्तव लोलुठन्ति ॥ २४ ॥

पूर्वं विचीर्णतपसा परितोषिताद्यः सम्प्राप सर्वपरमास्त्रशतानि धातुः ।
 तेजस्विनं तनुभुवं तव मेघनादं कस्तं सहेत समरे रजनीचरेन्द्र ॥ २५ ॥
 आस्तां महेन्द्रविजयी स हि वीरवर्यः किं तेन नीचनरयोः कपिकीटकेषु ।
 त्वच्छासनादहमपि क्षणदाचरेन्द्र क्रुद्धो रणे त्रिभुवनं कवलीकरोमि ॥ २६ ॥
 क्रोधोद्धुरभ्रुकुटिधिकृतधूमकेतुर्निर्घातघोरघनघर्घरसिंहघोषः ।
 स्वामिन्नहं जगदुपप्लवदानशौण्डः कुर्वन् पुवङ्गमकुलप्रलयं विलज्जे ॥ २७ ॥
 वेगान्निपातिविशिवप्रकरेण कण्ठात् सञ्छेदितैर्वनसदां स्रवदश्रुमिश्रैः ।
 अद्यान्तनालवलयग्राथितैः शिरोभिर्लङ्कापथेषु तनवै वद तोरणानि ॥ २८ ॥
 को विक्रमो विनिहतैर्भुजशालिनो मे तैर्भूरिभीतिभवनैः कपिभिर्वराकैः ।
 गम्भीरवारिनिधिवन्धनगर्वितौ तौ द्वावेव हन्मि दशकण्ठ रणे मनुष्यौ ॥ २९ ॥
 सन्तर्प्य रक्तसुरया कपियूथपानां तेषां शिरांस्युपनयन् प्रयतः फलानि ।
 उत्कृत्तकण्ठपरिकृप्तनरोपहारैः कुर्या बलिं पलभुजां रणचच्चरेऽस्मिन् ॥ ३० ॥
 कीलालकल्पितनदे रणदीक्षितोऽस्मि स्नातः समुच्चलितदुष्कृतिमन्त्रगर्भम् ।
 कृप्तपुवङ्गसमिधो जठराग्निकुण्डे रामं जुहोमि रचयन्नरमेधयज्ञम् ॥ ३१ ॥
 स्थामैकधामभुजनिर्जितविश्वसारो न प्रापयामि युधि दाशरथी रथी चेत् ।
 अद्याहमन्तकपुरं क्षणदाचरेन्द्र तत्का भवेत्सुभटसंसादि मे प्रशंसा ॥ ३२ ॥
 प्रत्यक् विचारय निवारय मोहमन्तः पौलस्त्य कोऽहमिति चिन्तय मा विषीद ।
 स्मेराशयो निजशिरांसि भवानिवान्यः कश्चश्चदर्चिषि निकृत्य जुहाव बह्वौ ॥ ३३ ॥
 इत्युत्कटस्फुटवचांसि निशम्य तस्य मूढः परां मुदमवाप निशाचरेन्द्रः ।
 स्थान्नामिहास्ति भुजयोस्तव किं न साध्यमित्थं प्रशस्य समराय तमादिदेश ॥ ३४ ॥
 उद्गर्जता प्रियवचोभिरधीश्वरस्य प्रोत्साहितेन रजनीचरकुञ्जरेण ।
 चित्रं मदान्धमनसा हरयोऽपि तेन सङ्ख्याधिका न गणिताः स्फुटकेसरास्ते ॥ ३५ ॥
 शक्तित्रिशूलहलमुद्गरभिण्डमालप्रासासिपट्टिशगदाङ्कुशपाशगर्भम् ।
 हैमं रथं ध्वजविराजितमेत्य वाजियुक्तं स सारथिसमाहृतमारुरोह ॥ ३६ ॥
 दृप्यद्भिरायुधधरैर्निशितासिरोमसंस्पर्शनेदितपरस्पररोषबाणैः ।
 क्रूरैः स्थलप्रधनविद्भिरुदग्रवीर्यैर्वक्षःस्थलप्रतिहतेन्द्रपविप्रहारैः ॥ ३७ ॥

पिङ्गप्रदीप्तनयनैर्नवनीरदाभैर्दीर्घास्यकोटरललद्रसनाकरालैः ।

अत्युन्नतायतरदोल्लिखितान्तरिक्षै रक्षोभटैरनुगतः स ययौ रणाय ॥ ३८ ॥ युग्मम् ॥

दानोद्धुरद्विरदबुंहितवाजिहेषासंमूर्च्छितप्रतिदिशं पिदधे पयोधेः ।

स्फारं प्रघोषमपि राक्षसवाहिनीनां तत्कालनिर्गमनतूर्यमहानिनादः ॥ ३९ ॥

मूर्च्छन् सुवेलगिरिकन्दरकोटरेषु मन्द्रायुधध्वनितसंमिलितं समन्तात् ।

खं व्यानशे तरलयन् द्युसदां समाजं प्रस्थानडिडिमरवः पलभुक्चमूनाम् ॥ ४० ॥

मध्ये स्वलत्करितुरङ्गरथैः प्रतीपवातोद्धुतध्वजपटायुधचामराद्यैः ।

बाह्यात्मनामशकुनैर्विदितोऽप्यपायः सेनाचरैर्न ददृशेऽतिमदावलेपात् ॥ ४१ ॥

भ्रान्तास्तदा शिरसि मांसभुजो न गृध्राः सेनादिभिस्तदशुभं विविदुः पुनस्तैः(?) ।

अत्युन्नबोधि(?)पतगा अपि नः स्वपक्षच्छायाभिरुद्रतभयाः प्रियमाचरन्ति ॥ ४२ ॥

तैर्दुर्निमित्तशतशंसितसन्निपातैरप्याहवोत्कलिकयाऽऽकुलितैः पलादैः ।

आत्यन्तिकान्वयपरिच्युतशेषुषीकै(?)रैक्षि प्लवङ्गमवलं तुमुलं पुरस्तात् ॥ ४३ ॥

ग्राहोग्रराक्षसगणामनणुप्रमाणां घोरारवां करितुरङ्गन्तरङ्गमालाम् ।

सेनां रुरोध सहसा प्रवलः प्लवङ्गव्यूहो महान् विधिनियोग इवाब्धिवेलाम् ॥ ४४ ॥

प्रावर्तत प्लवगराक्षसवाहिनीनामन्योन्यमर्दनरसातिशयो रणोऽथ ।

मुष्टिद्रुमाद्रिनखरप्रतिरुद्धवेगनिस्तिशमुद्ररगदापरिघप्रहारैः ॥ ४५ ॥

अम्भोजनालवदलं कपिभिः प्रणुन्ना निन्युः शरैः शिखरिणः शतखण्डशस्ते ।

तैर्मुक्तशैलशिखरैः पिशिताशनानामग्रान्त आशु शमिताः शितशक्तयोऽपि ॥ ४६ ॥

ग्राहग्रहा वलयिताः ततपुच्छदण्डैरावेष्ट्य रोषरभसद्विगुणारुणास्यैः ।

उर्व्यां प्रकम्पितफणीन्द्रफणासहस्रमाजघ्निरे प्रसभमस्रभुजः कपीन्द्रैः ॥ ४७ ॥

गाढप्रहारपतिता रजनीचराणां वान्तो मुखेन रुधिरं हरयो मुमूर्च्छुः ।

प्राणाः परं रुधिरं नियमेन तेषां रामाभिधानहरिकार्यरसामृतेन ॥ ४८ ॥

अङ्गेषु वज्रकठिनेषु निपत्य तेषां मुक्ताः शिलाः कपिभिरापुरणुत्वमुच्चैः ।

हस्तोद्धृतानि हतये पलभुग्भिरेव ते चायुधानि रभसोत्प्लवनेन जहुः ॥ ४९ ॥

तेषां वलीमुखवलेरितशैलसानुसंघट्टजं कुलिशकर्कशविग्रहाणाम् ।

शङ्कामगुः शिखिनमुग्रशिखं निरीक्ष्य सिद्धा दिवि प्रलयकालमहानलस्य ॥ ५० ॥

नक्तश्चरैर्विनिहताः परिघप्रहारैः सम्मूर्छिता रणभुवि प्लवगा निपेतुः ।

ये न्यस्य पादमुरसि द्रुतलब्धसंज्ञास्तेषां शिरांसि रुषिताश्चकृषुर्नखाग्रैः ॥ ५१ ॥

आत्मानमप्यगणयंश्च रणानुरोधी स्वीयांत्रपात्रमवभिद्य नखैः प्लवङ्गः ।

कश्चिन्निजास्थिशकलायुधभृन्निहन्तुं यान्तं प्रहृत्य रजनीचरमभ्यधावत् ॥ ५२ ॥

कश्चिद्विपन्नकरिदन्तविवल्गदङ्गस्तस्थौ गतासुरपि शोणितभृक् तथैव ।

मद्राढमुष्टिनिहतोऽपि पपात नासौ धिज्झां मुहुः स्वमिति तु प्लवगो निनिन्द ॥ ५३ ॥

भग्नोद्यमाः सकलजर्जरितास्थिवन्धवक्षस्युदग्रतलमुष्टिहताः कपीन्द्रैः ।

हस्ताब्जिजानि विविदुः श्लथमुष्टिवन्धात् शस्त्राणि ते न निपतन्त्यपि नष्टसंज्ञाः ॥ ५४ ॥

तेषाममन्दमदमेदुरमत्सराणां सेनामुदग्रतरसां प्लवगप्रवीराः ।

निन्युर्जयं रणरसोद्धुरकेसरास्ते पञ्चानना इव घटा युधि सिंधुराणाम् ॥ ५५ ॥

मस्तिष्ककीकसयकृद्रसमज्जमेदोमांसास्थिशोणितवसाकुलितप्रदेशम् ।

गृध्रादिपक्षिनिकरस्य च जम्बुकानां सौहित्यहेतुरभवत्समरांगणं तत् ॥ ५६ ॥

निष्ठां प्लवङ्गमवलैर्बलशालिनोऽपि ते निन्यिरे पलभुजो बहुशः समीके ।

उद्यद्भयोत्तरलतारदृशः कियन्तः सेनापतिं च शरणं मकराक्षमीयुः ॥ ५७ ॥

मा भैष्ट तिष्ठत विमुञ्चत मा मृधं वो भीतिभ्रमो मनसि कोऽयमभूतपूर्वः ।

तत्कोऽस्मि संयति न चेज्जगदद्य बाणैः कुर्यामराधवमलक्ष्मणमप्लवङ्गम् ॥ ५८ ॥

रक्षांसि तेन गिरमित्यभिधाय तानि दोगर्वस्वर्वितधिया रजनीचरेण ।

वैरं पितुर्मनसि संस्मरता कपीन्द्रान्मुक्त्वा रणाय चकमे रघुनाथ एव ॥ ५९ ॥

सुग्रीवनीलरभरम्भनलाञ्जनेयताराङ्गदद्विविदमैन्ददरीमुखाद्याः ।

तं न प्लवङ्गपतयो रुरुधुर्वृतैकवीरे भटे न हि घटेत मृधेऽन्यरोधः ॥ ६० ॥

सार्द्धं चतुर्दशसहस्रनिशाचरैर्यं पूर्वं भवान् खरमुदग्रबलं जघान ।

स्वामिन् विलोक्य पलाशवरुथिनीनां नेता तवाभिमुखमेति तदङ्गजोऽयम् ॥ ६१ ॥

प्रत्यग्रकूटकुशलेषु रणोत्कटेषु योधेषु सत्स्वपि निशाचरचक्रवर्ती ।
 सेनापुरःसरममुं मकराक्षमेकं कृत्वा जिगाय भुवनानि चतुर्दशपि ॥ ६२ ॥
 सर्वान्मुराञ्जयति संयति लीलयैव मर्त्यान्सौ न गणयत्यभिमानदोषात् ।
 आशीविषभ्रुकुटिमीक्षितुमप्यशक्तो लोकोत्तरः प्रतिभटः पुरुषः पुरोऽस्य ॥ ६३ ॥
 युक्तस्य दोर्भिरपि विंशतिभिः प्रसिद्धैः द्वावेव पङ्क्तिवदनस्य तु मुख्यदोषौ ।
 एकः पिबन्निव जगत्रयमग्रतोऽसावन्यो न कस्य विदितो युधि मेघनादः ॥ ६४ ॥
 अस्तप्रहस्तमुखमुख्यमहाभटोऽपि लङ्कनपतिर्यदमुनैव दधाति दर्पम् ।
 तस्मादमुं यमपुरीपथिकं कुरुष्व तत्तादृशां हि महसां तव किं न साध्यम् ॥ ६५ ॥
 देव प्रसह्य भवता भुजगेन्द्ररौद्रैर्निष्ठापितस्य रणमूर्ध्नि पुरा पृषत्कैः ।
 पन्थानमेष गत एव पितुर्निजस्य कार्यं हि कारणगुणैर्व्यतिरिच्यते(न) ॥ ६६ ॥
 इत्थं विभीषणवचांसि धृतावधानः श्रुत्वा स मानवतनुः पुरुषः पुराणः ।
 देवैः पुवङ्गमशरीरधरैः परीतः तं लीलयैव भगवानवलोकते स्म ॥ ६७ ॥
 काकुत्स्थ वेद्मि बलवानसि मानवेषु मा गर्वमुद्रह कृतं तव विक्रमेण ।
 साङ्गामिकत्वमथवा यदि किञ्चिदस्ति तत्तिष्ठ रे तव विलोकयिताऽस्मि सारम् ॥ ६८ ॥
 कोदण्डदण्डगुणसंहितबाणपुङ्खवेलत्करं तमिति वादिनमापतन्तम् ।
 तद्योद्धुकाममनुजं विनिवार्य रामः प्रापत्तमस्रपमनर्गलमात्मनैव ॥ ६९ ॥
 अन्योन्यसायकबलाहतिजातवन्हिज्वालाकरालितसमस्तनभोन्तरालः ।
 पश्यत्सु मत्सरभृता दिवि निर्जरेषु तेनाहवः प्रवृत्ते रघुनन्दनस्य ॥ ७० ॥
 आकर्णकुण्डलितकामुकमुक्तबाणः क्ष्वैडारवैर्मुखरयन् ककुभां मुखानि ।
 सूर्यान्वयस्य पुरतः स पिधाय सूर्यं तत्कालरात्रिमिव रात्रिचरश्चकार ॥ ७१ ॥
 दिग्यापिभिः प्रचुरवीर्यभराभिरामो रामोऽपि तस्य विशिखान् विशिखैर्विभिद्य ।
 तद्यानकेतुमलुनात्सहसा सुराणां दोलायमानमनसां सह साध्वसेन ॥ ७२ ॥
 यावच्च रोषपरुषः प्रधनाय धन्वी भूयोऽपि पौरुषधनः स धनुर्धुनाति ।
 तावत्पपात धनुषा सह तस्य बाहुर्बाणेन बालहरिणाङ्गमुखेन लूनः ॥ ७३ ॥

अत्रान्तरेऽथ तुरगेषु च सारथौ च चक्रद्वयभ्रमदरेषु च कूबरे च ।
 बाणास्तथा रघुपतेर्निशिता निपेतुः सर्वात्मनैव स यथा विरथो बभूव ॥ ७४ ॥
 तत्कालमुज्झितरथः प्रतिगृह्य कुन्तं हन्तुं स गाधिसुतशिष्यमगाधवीर्यम् ।
 अभ्युत्पपात समुदञ्चितबाहुदण्डः क्रुद्धः क्षितिध्रुविवरादिव पुण्डरीकः ॥ ७५ ॥
 कुन्तभ्रमभ्रमचमत्कृतसिद्धसङ्घं तं वीतसाध्वसमथार्द्धपथप्रपन्नम् ।
 छित्त्वा शिरः क्षुरमुखेन शिलीमुखेन सम्प्रापयद्रघुपतिः पुरमन्तकस्य ॥ ७६ ॥
 पौलस्त्यस्य त्रिभुवनरिपोर्मुख्यरक्षःप्रवीरे नीते नाशं दशरथभुवा तत्र पुत्रे खरस्य ।
 अङ्गैरुद्यद्बहलपुलकैः पद्मनालायमानैः वीरध्यानं किमपि कपयः प्रीतिभाजो ववल्गुः ॥ ७७ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये महंभीमकृतौ सप्तत्रिंशः सर्गः ॥

न मधुरं मधु फल्गु च फाणितं रसपरा न सिताऽपि सुधा मुधा ।
 अधर एव नवप्रमदाधरो लसति भीमकवेः कवितारसे ॥

अष्टाविंशः सर्गः ॥

अथ क्षुरमेण रघूद्वहस्य तं छिन्नशीर्षं समवेक्ष्य खारिम् ।
 प्रापुर्भयभ्रान्तविलोचनानि रक्षांसि शेषाणि कियन्ति लङ्काम् ॥ १ ॥
 समन्ततो दृष्टरघूद्वहस्य शस्त्रान्धकारादिव दिग्विमूढैः ।
 स्वनाशशङ्काकुलमानसैस्तैः कथञ्चिदापे दशकण्ठसंसत् ॥ २ ॥
 दशाननायेति मलीमसाभा नाशं शशंसुः खरनन्दनस्य ।
 ते यातुधाना इव सम्परायभङ्गोद्भवाकीर्तिमपीविलिप्ताः ॥ ३ ॥
 तत्स्थैर्यमौज्ज्वलत्तदपायवात्याबलाद्धुतो यद्वशकण्ठशास्वी ।
 तदेन्द्रजिह्वाहुविकत्थनैव लता ग्रहोऽभूदवलम्बनाय ॥ ४ ॥
 आकुञ्चितं सव्यम(व)यकर्मा निवेश्य पादं मणिरत्नपीठे ।
 दुर्वारदोर्दर्पमसौ जगाद दशाननः संसदि मेघनादम् ॥ ५ ॥
 वदन्त्यमी सङ्गरकान्दिशीकाः प्रत्येषि कच्चिन्मकराक्षनाशम् ।
 तस्मिन्स्तु मायापिहितस्वरूपे मन्येऽत्ययभ्रान्तिरमीभिरापे ॥ ६ ॥
 ऋक्षप्लवङ्गैकपरिच्छदेन निरोजसा विक्रमवर्जितेन ।
 न जीयते तेन स तापसेन गोमायुनेव द्विरदोऽतिमत्तः ॥ ७ ॥
 कासौ तरस्वी मकराक्षवीरः क्षुद्रस्तपस्वी क स रामनामा ।
 कस्तर्क्येन्नाशममुष्य शाबात्पञ्चाननस्येव कुरङ्गपुत्रात् ॥ ८ ॥
 स तेन चेत्संयति शौर्यशाली छलेन केनापि हतो महौजाः ।
 न जातु पुंसां हि बलं बलीयः कालो बलीयानिति मे वितर्कः ॥ ९ ॥
 त्रैलोक्य(?)लोकोत्तरविक्रमस्त्वं रणाय वत्सोत्सहसे न यावत् ।
 चेतश्चमत्कारकराणि तावत् मनुष्यडिम्भस्य विजृम्भितानि ॥ १० ॥
 समन्ततस्त्वच्छरजालवृष्ट्या सान्द्रान्धकारे सति मेघनाद ।
 बभूव नालं युधि दर्शनेऽपि सहस्रनेत्रस्य सहस्रनेत्री ॥ ११ ॥
 नेन्द्रादयः संयति लोकपाला न च ग्रहा नो वसवो न रुद्राः ।
 न सिद्धविद्याधरकिन्नराश्च तवाभिमुख्यं बलिनोऽपि जग्मुः ॥ १२ ॥

पितामहाराधनदृष्टसर्वमहास्त्रपारस्य जगत्त्रयेऽपि ।

कः संयुगे वत्स तवोर्जितस्य सोढुं शरासारमलंभविष्णुः ॥ १३ ॥

भीरुस्वभावाच्चपला कपीनां जातिर्न सा तेऽभिमुखी भवित्री ।

तौ तिष्ठतश्चेदुरगेन्द्रभीमैः शरैः समाप्तिं मनुजौ नयस्व ॥ १४ ॥

तावद्य मिथ्याजटिलौ मनुष्यौ सुग्रीवमात्माग्रजघातिनं तम् ।

कुलद्रुहं वत्स विभीषणश्च त्वमन्तकस्यान्तिकमापयाशु ॥ १५ ॥

तद्व्यस्तसर्वप्रधनातिभारः स सन्निगद्येति तदा व्यरंसीत् ।

वृत्रद्विषद्वैर्यपि वीरवर्यस्तां वाचमोमित्युररीचकार ॥ १६ ॥

अथारिनिर्मूलनवद्धकक्षो विक्षोभयन्नाकसदां मनांसि ।

ययौ प्रणम्य क्षणदाचरेन्द्रं स ब्रह्मरक्षोनुगतोऽन्यगारम् ॥ १७ ॥

स क्रूरकर्मा शरपत्रदर्भानास्तीर्य बह्वावभिचारमन्त्रैः ।

हविर्महाजाङ्गलमक्षवृक्षसमित्समिद्धे(?) जुहवां बभूव ॥ १८ ॥

निकृत्तकण्ठस्य शितिच्छगस्य निधाय शीर्षं स्रुचि लोहमय्याम् ।

अच्छिन्नधाराभिरसृङ्मयीभिः पूर्णाहुतिं शक्ररिपुश्चकार ॥ १९ ॥

अथो रथं न्यस्तसमस्तहेतिमारुह्य मायापिहितस्वरूपः ।

आधाय सन्धां रिपुनिर्जयाय ययौ स जन्याय भुजाभिमानी ॥ २० ॥

किमेतदित्यद्भुतमीक्षितासु दिक्षु प्लवङ्गैः स समाशशंस ।

विभीषणस्तं रवमाहवाय निर्गच्छदिन्द्रारिधनुर्गुणस्य ॥ २१ ॥

नभश्चराणामपि लोचनानामगोचरत्वं वियति प्रयातः ।

स ताडयामास बलेन बाणैर्वलीमुखान्नाक्षसराजसूनुः ॥ २२ ॥

यतो यतः सम्पततः पृषत्कानद्राक्षुरक्षामरुषः कपीन्द्राः ।

दधाविरे ते द्रुमशैलहस्ता जिघांसया व्योमनि तत्र तत्र ॥ २३ ॥

मायाविनस्तस्य रणे न रूपं न कार्मुकं नापि रथो न यन्ता ।

परिस्फुरद्वाणपरम्पराभिर्विद्धं स्वमेवैक्ष्यत वानरेन्द्रैः ॥ २४ ॥

थान्येककालं शतशः समेत्य सानून्यमुश्चन् दिवि वानरेन्द्राः ।

अलब्धलक्ष्याणि दिवः पतन्ति तानेव तानि व्यथयांबभूवुः ॥ २५ ॥

संपश्यतां वैरिदिदृक्षया द्यां केषाञ्चिद्वक्षस्तुवगेश्वराणाम् ।
 स पूरयित्वा परितः पृषत्कैर्मुखानि भस्त्राकरणीचकार ॥ २६ ॥
 स्फारस्फुरच्चद्विशिखाभिघातस्फुटत्कपीन्द्रोद्धृतशैलजन्मा ।
 जगद्विसर्पी ध्वनिराविरासीत्संवर्तनिर्घातसहस्रघोरः ॥ २७ ॥
 शरोत्करेण प्रहरत्यवश्यं मामेव नान्यं रुषितो हठेन ।
 बलीमुखेन्द्रैरिति बाणभिन्नैः प्रत्येकमन्तर्विभरां वभूवे ॥ २८ ॥
 तदीयनाराचशताभिपातक्षतक्षरच्छोणितशोणशोभम् ।
 मधूदये पुष्पितकिंशुकानां तद्दानरानीकमवाप लक्ष्मीम् ॥ २९ ॥
 प्रत्यङ्गमृक्षस्तुवगप्रवीरास्तद्बाणभिन्नाः शतशो मुमूर्च्छुः ।
 करोद्धृतान्नो विविदुर्द्रुमाद्रींस्ते नष्टसंज्ञाः पततः पृथिव्याम् ॥ ३० ॥
 रे रे प्रकाशीभव मुञ्च मायां त्वमाद्यवीरो दशकन्धरस्य ।
 वीरव्रतं क स्थलयोधिता चेत्त्वया विजिग्ये कथमित्यमिन्द्रः (?) ॥ ३१ ॥
 मुहुः समास्फोटितपुच्छदण्डं नर्दन्तमुच्चैस्तरमित्युदीर्य ।
 विशिष्य सोऽक्षस्मरणेन बाणैर्वीरं समीराङ्गजमाजघान ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥
 समुद्धृतक्षिप्तगिरीन्द्रशृङ्गैराच्छादयन्तं जलदैरिव द्याम् ।
 शिलीमुखैः संयति सूर्यसूनुं विव्याध स व्याध इव द्विपेन्द्रम् ॥ ३३ ॥
 अवार्यवीर्यस्य सुरेन्द्रशत्रोः पतत्पृषत्कैश्चित्युद्धमाप्तान् ।
 हृदान्न सत्त्वामृतमुत्तरङ्गं चित्रं मनागभ्यगमन्नलस्य (?) ॥ ३४ ॥
 चिक्षेप शृङ्गाणि तथा गिरीणां शालान्विशालानपि बालिसूनुः ।
 तद्वर्जनव्यग्रतया कथञ्चित्स बाणसन्धानपरो यथाऽऽसीत् ॥ ३५ ॥
 निरन्तरं व्योमनि शैलशालविक्षेपजातश्रमसालसाङ्गः ।
 तन्मार्गणैर्मर्मसु विद्धमात्रो निपत्य नेत्रे निमिमील नीलः ॥ ३६ ॥
 तारं त्रिलोकीविदितैकसारं भूभृत्कराग्रं नभसि स्फुरन्तम् ।
 निशातशक्त्या हृदये निहत्य स लम्भयामास विसंज्ञमुर्वीम् ॥ ३७ ॥
 गवो गवाक्षो गवयो गजश्च दरीमुखश्चन्दन इन्द्रजानुः ।
 रम्भो रुम्भवान् विनतो नतश्च रभः सुबाहुः द्विविदोऽथ मैन्दः ॥ ३८ ॥

तन्नैकशस्त्राहतिभिः समन्तात् शराससंग्राहविशीर्णगात्राः ।

एते तथाऽन्येऽपि वलीमुखेन्द्राः सङ्ग्रामखिन्ना इव शेरते स्म ॥ ३९ ॥

तदाशुगावेगतयाभिरामवलैकशालाग्रविणी विशाला (?) ।

अह्नाय शाखामृगराजिशाखा प्रवेपमाना किल भङ्गमाप ॥ ४० ॥

वेलातटान्तांश्च दरीगिरीणां द्वीपानि वार्द्धेस्तरुकोटराणि ।

दृष्ट्वा निपातं युधि यूथिकानां भयादनीकानि युयुः कपीनाम् ॥ ४१ ॥

हरीश्वरो जाम्बवताऽङ्गदेन समं सुषेणेन हनूमता च ।

विभीषणः स्वैः सचिवैश्चतुर्भिस्तस्थौ प्रभू दाशरथी परीत्य ॥ ४२ ॥

किं कान्दिशीकैर्निहतैरमीभिर्मयेति मुक्तः (क्त्वा) प्लवगान्हातास्थः ।

अत्यादराद्दाशरथौ शरौघान् ववर्ष (ततैव) तथेन्द्रशत्रुः ॥ ४३ ॥

आकर्णकृष्टोत्कटचापदण्डे सुरेन्द्रशत्रौ क्षिपति क्षुरप्रान् ।

अहो महोवर्ष्म पुराणपुंसः तन्मर्मरक्षैकपरं बभूव ॥ ४४ ॥

किंकार्यतामोहमना विनाशे प्रत्येकमुत्सर्पति वानरेषु ।

स्वैरप्रचारं तमवेक्ष्य शत्रोः रामं तदा लक्ष्मण इत्युवाच ॥ ४५ ॥

क्षयाय सर्वक्षणदाचराणां वैरिश्चमस्त्रं तदहं नियोक्ष्ये ।

क्षयाग्निरौद्रार्चिषि यस्य यास्यन्त्युत्पातपक्षाः शलभत्वमेते ॥ ४६ ॥

ततोऽध्वगानां कुशलोऽस्तु पन्थाः सुराः परं संमदमुद्रहन्तु ।

निर्विघ्नमुच्चैर्मुनयो जयन्ता (?) मनैकपेये विहितेऽद्य विश्वे ॥ ४७ ॥

रोषातिरेकात्कृतसर्वरक्षःक्षयाय (तु) सन्धानदृढप्रयत्नम् ।

प्रोवाच सुस्मेरमुखाम्बुजश्रीः रामः सुमित्रातनयं नयज्ञः ॥ ४८ ॥

किमेष रक्षोपसदेषु तेषु विजृम्भते ते प्रतिघान्धकारः ।

स्फुरद्विवेकांशुनतोऽपि रोचि (?) विलुप्यते येन निरङ्कुशेन ॥ ४९ ॥

अयुध्यमानान् पृथुकान् प्रमत्तानन्तःसतः साध्वसिनोऽतिवृद्धान् ।

तव घ्नतो मांसभुजोऽपि भानोः कुलावलेपी भविता कलङ्कः ॥ ५० ॥

रोषान्निवर्तस्व न युक्तमेतत् न धर्ममुज्झान्ति रणेऽपि शूराः ।

विमुक्तधर्मस्य कदाऽपि पुंसः किं वत्स सिध्यन्ति मनीषितानि ॥ ५१ ॥

उदारगम्भीरगुणाभिराममुत्तवेति वाक्यं विरराम रामः ।
 निवर्तयामास निजं क्रियायास्तस्याः सुमित्रातनयोऽपि चेतः ॥ ५२ ॥
 बलं विलुप्तं सकलं कपीनां रोमाग्र एवापि मम क्षतिर्न ।
 एतावजित्वा वत तातपादान् पश्यामि न श्यामिकया कयाऽपि ॥ ५३ ॥
 विदारितेन्द्रद्विरदेन्द्रकुम्भा अप्येतयोर्मे विशिखास्स्वलन्ति ।
 तातेन दिष्टोऽस्म्यनयोर्जयार्थमलङ्घनीयो हि गुरोर्नियोगः ॥ ५४ ॥
 यमः सुरेन्द्रो धनदः प्रचेता जिता मयाऽमी युधि लोकपालाः ।
 मनुष्यमात्रावपि तावदेतौ मनो विजेतुं मम संशयालु ॥ ५५ ॥
 तन्मायया मोहयितुं यतिष्ये मूढाविमौ मे भवतः सुजेयौ ।
 इत्यादि चित्ते सुचिरं विचिन्त्य जगाम लङ्कां दशकण्ठसूनुः ॥ ५६ ॥
 तस्मिन्गते जाम्बवतो निदेशात् महौषधीनामुचितक्रियाभिः ।
 क्षणात् शरीरैर्विशदान् कपीन्द्रान् चक्रे चिकित्सां चतुरः सुषेणः ॥ ५७ ॥
 मुखाम्बुजानि व्यकसन्सुराणां गतेऽन्तरिक्षादथ मेघनादे ।
 ये वाऽभवन् नष्टचराः प्लवङ्गस्तेषांजकीटा (खञ्जरीटा) इव शीघ्रमीयुः ॥ ५८ ॥
 प्राप्तप्रबोधैः प्रसभं परस्य पुरी परीये परितः प्लवङ्गैः ।
 तदा सुरेन्द्रारिकृतस्तु तेषां दुःस्वप्नतुल्यः स बभूव डिम्बः ॥ ५९ ॥
 आक्रान्तकान्तनगरीनिलयाग्ररथ्याप्राकारचैत्यशिखरोपवनद्रुमाणाम् ।
 कोलाहलेन मुदमुद्रहतां कपीनां चक्रे पदं हृदि सुरेन्द्ररिपोरमर्षः ॥ ६० ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये अष्टत्रिंशः सर्गः ।

न मधुरं मधु फल्गु च फाणितं रसपरा न सिताऽपि सुधा मुधा ।
 अधर एव नवप्रमदाधरो लसति भामिकवेः कवितारसे ॥

एकोनचत्वारिंशः सर्गः ।

अथो निदेशात्त्रिदशेन्द्रशत्रुर्निगूढमन्त्रस्य दशाननस्य ।
 मायामयीं रामवधूं विधाय स पश्चिमं द्वारमवाप पापः ॥ १ ॥
 म्लानां कृशां शोकनदीनिमग्नां दीनां कृपार्हामकृपेन तेन ।
 करावकृष्टामिव वारणेन तां पद्मिनीमैक्षत गान्धवाहिः ॥ २ ॥
 तां वीक्ष्य निस्त्रिंशकरेण तेन साध्वीं पुरस्ताद्धृतवेणिमूलाम् ।
 दुःखस्य रोषस्य कृपारसस्य जगाम कोटिं परमां हनूमान् ॥ ३ ॥
 उल्लङ्घितो वारिनिधिर्यदर्थं भ्रान्तं त्वयाऽस्मिन्नगरे यदर्थम् ।
 प्रभुप्रभुस्ते व्यथते यदर्थं तां रक्ष रे वानर हन्यमानाम् ॥ ४ ॥
 आबालकालादपि संचितं यत् संदर्शयास्मासु बलं तदद्य ।
 स सान्त्वनेनैव निषेद्धुकामं हसन्नुवाचेति पुनः पुनस्तम् ॥ ५ ॥
 त्रायस्व मां राम जगच्छरण्य युक्ता न ते लक्ष्मण मय्युपेक्षा ।
 तदक्षनिर्वाणपरं हनूमन् गतं बलं तेऽद्य यतः श्लथोऽसि ॥ ६ ॥
 पापाऽस्मि तात प्रियदुःखदेति स्थाने तवाशीर्मयि निष्फलाऽऽसीत् ।
 तवापि हा गोत्रगुरो वसिष्ठ रामेऽनघे किं फलिता न वाचः ॥ ७ ॥
 तामातुरां गद्गादिकार्तकण्ठीमिति ब्रुवाणामतिदीनवाचम् ।
 हत्वाऽसिना तस्य पुरो दुरात्मा यथागतं रात्रिचरश्चचार ॥ ८ ॥
 स कोऽपि हा हेति रवस्तदानीं वनौकसां तत्र समुल्लास ।
 पप्रच्छ येनान्तरनिष्ठशङ्कनी रामः शुचां कारणमागतांस्तान् ॥ ९ ॥
 शनैरशंसन्नतिमात्रपृष्टास्तदिन्द्रजिह्वारुणकर्म तेऽस्मै ।
 तद्वाक्यतीव्राशनिना हतोऽसौ पपात शाखीव विभिन्नमूलः ॥ १० ॥
 कैकेयिमातः फलितस्तवैव सहस्रशाखः खलु कामशाखी ।
 इति ब्रुवाणेन च लक्ष्मणेन पादारविन्दोपरि तस्य पते ॥ ११ ॥
 ययुः परां निर्गतचेतनास्ते काष्ठां शुचः कामपि वानरेन्द्राः ।
 विभीषणस्तत्त्वविदेक एव न शोकपङ्केन पुनर्विलिप्तः ॥ १२ ॥

पयोऽभिषेकेन पदाम्बुजाग्रे संवाहनेन व्यजनानिलेन ।
 मूर्च्छा तयोर्दुर्द्धरशोकवेगसमुद्भवा शान्तिमनायि तेन ॥ १३ ॥
 क्षणं मुमूर्च्छे श्लथगात्रयष्टिः क्षणं स चैतन्यमिव प्रपेदे ।
 क्षणं पुरस्थामिव वीक्षमाणः प्रियां प्रसीदेति जगाद रामः ॥ १४ ॥
 मृगाक्षि मामानतमौलिमेनं मुक्त्वा (मत्वा) मुखे मोचय मौनमुद्राम् ।
 मनो मुहुर्मानिनि मथ्यमानमुपेक्षसे किं मम मन्मथेन ॥ १५ ॥
 मृषा किमित्थं रसने ब्रवीषि गतैव साऽत्यन्तमदर्शनं मे ।
 विभीषणस्तं प्रलपन्तमेवं कर्णामृतप्रायमुवाच वाक्यम् ॥ १६ ॥
 अद्यैव देवी न विपर्ययोऽत्र साक्षात्कृता नाथ चरैर्मदीयैः ।
 निकुम्भिलाहोमपरेण तेन मायाविनाऽसौ निरमायि माया ॥ १७ ॥
 न कारयेत्तादृगनिष्टमस्या जयाशया रुद्धमतिर्दशास्यः ।
 विधातुमीशो न विना तदाज्ञां भृशं नृशंसोऽपि च मेघनादः ॥ १८ ॥
 तस्य प्रसन्नस्तपसा विरिञ्चिः पुरा वराणां शतमुत्ससर्ज ।
 स साम्प्रतं निश्चितमस्ततन्द्रो जुहोति हव्यं विजयाय वन्हौ ॥ १९ ॥
 समुतवर्मायुधवाजिकेतुः संजुह्वतस्तस्य रथोऽग्निकुण्डात् ।
 आविर्भविष्यत्यपि तं न तस्मिन्नारूढमीशोऽपि विजेतुमीशः ॥ २० ॥
 निकुम्भिलाहोमसमुत्सुकत्वान्मोहात्मिकीमित्यकरोत्स मायाम् ।
 किमन्यथा वानरयूथपेभ्यो निरत्ययं पूर्णमनोरथः स्यात् ॥ २१ ॥
 तस्यैकतानत्वमुपागतस्य सम्पूर्यते होमविधिर्न यावत् ।
 असंशयं सम्प्रति नाथ तावदाक्रम्यते नेतरथा स जेयः ॥ २२ ॥
 तस्यैति वाक्यामृतशीकरौघैर्निर्वापिताशेषमनोऽभितापः ।
 रामः कियद्भिः कपियूथनाथैः सहादिश्लक्ष्मणमाहवाय ॥ २३ ॥
 नीलानिली दक्षिणवामपक्षे विधाय पश्चात् नलदुर्मुखादीन् ।
 पुरस्सरीभूतविभीषणेन सौमित्रिरादिष्टपथश्चाल ॥ २४ ॥
 सुरर्षयो हर्षविकासिवक्त्रा जयाशिपोऽस्मै ददुरम्बरस्थाः ।
 स्वयोषितश्चाक्षतपात्रहस्ताः प्रास्थानिकं मङ्गलमस्य चक्रुः ॥ २५ ॥

अपि स्वयं स्वात्मजनायकस्य तस्यैव तन्वन्ननुजीविधर्मम् ।
 सुरेन्द्रशत्रुं तरसा जिगीषोः समीरणः प्रष्टचरः सुखोऽभूत् ॥ २६ ॥
 छन्नान्तरिक्षक्षितिदिग्वितानां तामापतन्तीं पृतनां कपीनाम् ।
 कुम्भानिला(निकुम्भिला)यामिकयातुधानाः पौलस्त्यपुत्राय समाशंसुः ॥ २७ ॥
 तत्कालमुत्सृज्य कृतार्धहोमं स निर्ययौ रोषवशंवदात्मा ।
 अग्रेसरं वानरवाहिनीनां विभीषणं चाथ हसन्नवादीत् ॥ २८ ॥
 भ्रातुस्तनूजः प्रणमत्ययं त्वां दिष्ट्याऽद्य दृष्टोऽसि चिरात्पितृव्य ।
 अस्मद्वधार्थं सह मानवेन भवान्कपीनां बलमानिनाय ॥ २९ ॥
 धातुः कुलेऽभूदशकन्धरस्य वीराधिवीरस्य च सोदरोऽसि ।
 मुक्त्वा तमत्रावसरे परेषां किं कारणं किङ्करतां करोषि ॥ ३० ॥
 यस्य प्रसादाद्भवताऽग्रजस्य त्रैलोक्यसाम्राज्यमिहोपभुक्तम् ।
 विमुञ्चतस्ते व्यसनोदये तं लज्जाभरेण स्फुटितं न वक्षः ॥ ३१ ॥
 अस्मत्कुले प्रोद्यतवीरपुंसि क्षुद्रस्वभावो मलिनस्त्वमीदृक् ।
 कल्पद्रुचिन्तामणिरत्नयोनौ जातः पयोधाविव कालकूटः ॥ ३२ ॥
 स्वबन्धुवैरं रिपुभृत्यता च केनोपदिष्टस्तव धर्म एषः ।
 अमी भविष्यन्त्यतिदुष्प्रवृत्तिनिवृत्तिशिक्षा)गुरवः शरा मे ॥ ३३ ॥
 स्फारप्रणादैर्मुखरीकृताशं करेण मौर्वीं मुहुरामृशन्तम् ।
 साटोपमित्थं विरतं निगद्य तं प्रत्युवाचाथ विभीषणोऽपि ॥ ३४ ॥
 वीरः पिता ते यदि मैघनाद छलेन किं रामवधूमनैषीत् ।
 सुपार्श्वचञ्चूपुटगोचरस्थः कथं स वाणीं कृपणामभाणि ॥ ३५ ॥
 अहर्निशं तीर्णकुर्मकोटिः स्फायन्महापातकपङ्कजलिप्तः ।
 पिताऽपि तावत् न विमुच्यते किमहो कथा का वद सोदरस्य ॥ ३६ ॥
 बन्दीकृतानेकमहार्पिकन्यानिःश्वासधूमोर्मिनीलीनशक्तिः ।
 निष्ठामसत्कर्मफलैः स यन्ता रामेषवस्सन्तु निमित्तमात्रम् ॥ ३७ ॥
 तथाऽपराद्धं भुवनैः किमस्य तान्येव मथ्नाति निरन्तरं यत् ।
 तद्रक्षणार्थं वसुधावतीर्णं न वेत्ति रामं पुरुषं पुराणम् ॥ ३८ ॥

उपासते यं सनकादयोऽपि पश्यन्ति यं चेतसि योगिनश्च ।

रे राक्षसानामुदितं क्षयाय परं पुमांसं तमवेहि रामम् ॥ ३९ ॥

तस्यानुजं लक्ष्मणमाजिभाजं म(न)त्वा भज त्वं यदि जीवितेच्छा ।

असंशयं नो रघुवंशजानां पतन्ति पादप्रणते पृषत्काः ॥ ४० ॥

नो चेदमुष्येषुपरम्पराभिर्विलम्बमूर्द्धा भविता परासुः ।

त्वच्छोणितास्वादनितान्तलोला न कालजिह्वा सहते न(हि)कालम् ॥ ४१ ॥

सौमित्रिन्द्रारिमवेक्ष्य तद्दीर्घक्रुधं रोपितरोपचापम् ।

बिभीषणं तत्क्षणमादरेण स्वविग्रहेणान्तरयाञ्चकार ॥ ४२ ॥

प्रावर्ततान्योन्यविमुक्तबाणपरम्पराच्छन्नवियद्वितानः ।

चेतश्चमत्कारकरः सुराणां शक्रारिरामानुजयोर्महाजिः ॥ ४३ ॥

उभौ महोदग्रबलभिमानौ नभस्स्थले पश्यति सिद्धसङ्घे ।

अशेषशस्त्रास्त्रविशारदौ तावयुध्यतां लक्ष्मणमेघनादौ ॥ ४४ ॥

एकत्र धातुर्वरलब्धमोजः सदैर्घ्यं धाम परं परेऽस्मिन् ।

जयैषिणोरेकतमं तयोस्तन्नातर्किं देवैरधिकं बलीयः ॥ ४५ ॥

विदार्य रक्षोधिपसूनुवक्षो वज्राकरक्षमाधरभूकठोरम् ।

ययौ प्रियं ख्यातुमिवोरगैभ्यो रसातलं लक्ष्मणकङ्कपत्रः ॥ ४६ ॥

भीत्या श्रितानि त्रिदशैः पुरा यैः कुलाद्रिसानून्यपि भेदितानि ।

तैर्मघनादस्य शरैः कथञ्चित्छोणितास्वादरसोऽनुभूतः ॥ ४७ ॥

परिस्रवच्छोणितपङ्कदिग्धे वक्षस्स्थले राक्षसराजसूनोः ।

आपुङ्गवमग्रेष्वपि तच्छरेषु मनागपि क्षाममभून्न धैर्यम् ॥ ४८ ॥

प्रत्यङ्गमिन्द्रारिशरावलीभिः परिक्षतस्यापि च लक्ष्मणस्य ।

निर्भर्त्सिताखण्डशरच्छशाङ्का रेजे मुखश्रीर्मधुरैव तस्य ॥ ४९ ॥

अनेकरक्षःप्लवगप्रवीरैः प्रोत्साहिताभ्यां बलगर्विताभ्यां ।

इत्थं न संग्रामरसेन ताभ्यां त्रयं दिनानां गतमप्यवेदि ॥ ५० ॥

शश्राम जग्लौ विषसाद मम्लौ तयोर्महामत्सरयोर्न कोऽपि ।

विमुक्तशस्त्रप्रतिशस्त्रजालैः परस्परं प्राहरतां पुनस्तौ ॥ ५१ ॥

इयच्चिरं तिष्ठति विष्टपान्तकर्तापि रुद्रो न रणे पुरो मे ।
 शस्त्राणि तान्येव स एव चाहमिहाद्य यातः कथमन्यथात्वम् ॥ ५२ ॥
 धिकार्मुकं मे धिगिष्टूनिमांस्तान् यैः सद्यते सम्प्रहरन् मनुष्यः ।
 इतीन्द्रजिचेतासि सम्प्रधार्य दिव्यास्त्रमोक्षेषु बभार बुद्धिम् ॥ ५३ ॥
 ज्वलज्जगद्व्यापिशिखावलानामन्तर्गतो यस्य बभूव भानुः ।
 स्फुरत्स्फुलिङ्गकृतिरन्तरिक्षे सोऽमुश्चदस्त्रं शिखिदैवतं तत् ॥ ५४ ॥
 तदस्त्रजातस्य तदा समन्ताद्विस्तारिणीभिः शिखिनः शिखाभिः ।
 ज्वलत्सु पुच्छेषु वलीमुखानां चकम्पिरे चेतसि सिद्धसङ्काः ॥ ५५ ॥
 सौमित्रिरभ्राजत पावकस्य ज्वालावलीभिः परिवेषिताङ्गः ।
 करालनेत्रानलदीप्यमानो दाहक्षणे रुद्र इव स्मरस्य ॥ ५६ ॥
 क्रतुक्रियारक्षणदक्षिणेन यत्कौशिकात्तेन मुनेरवाप्तम् ।
 अमोघमस्त्रं मुमुचे तदस्त्रनिवारणं वारुणसंज्ञकं तत् ॥ ५७ ॥
 तदा तदस्त्राहतवारिदालीकालीकृताशेषनभोविभागः ।
 धारावलीभिः पयसां समन्तान्निर्वापयामास हुताशनं सः ॥ ५८ ॥
 यद्यत्सुरेन्द्रारिरमुश्चदस्त्रं तत्तन्निजास्त्रेण वृथा स चक्रे ।
 सौमित्रिणा निष्फलसर्वयत्नो वैलक्ष्यविच्छायवपुर्व्यलोकि ॥ ५९ ॥
 अत्रान्तरे विस्फुरदुग्रतेजा जयेति देवैरभिनन्द्यमानः ।
 शरं पुरेव त्रिपुरे पुरारिः स सन्दधे सायकमर्द्धचन्द्रम् ॥ ६० ॥
 तमग्रजं चेतसि सन्निधाप्य सीतापदाम्भोजरजःकर्णांश्च ।
 आकर्णमाकृष्य शरासनान्तं वीरस्तमस्मिन्विससर्ज बाणम् ॥ ६१ ॥
 स्फुरच्छिखो व्योमनि सिद्धसङ्घैर्दृष्टः क्षणं लक्ष्मणकङ्कपत्रः ।
 अपातयत्तस्य शिरः क्षणाद्दार्त्तच्छृङ्गमद्रेरिव वज्रपातः ॥ ६२ ॥
 प्रकम्पयन् संहननातिभारात्साम्भोनिधिद्वीपवनाद्रिमुर्वीम् ।
 आनन्दशोकप्रभवाश्रुपूरैः पपात सार्द्धं स सुरासुराणाम् ॥ ६३ ॥
 रणाङ्गणे क्ष्मातलतूलतल्पे तस्मिन् प्रसुप्ते क्षयकालरात्रौ ।
 परःशता वानरदीपकेषु रक्षःप्रवीराः शलभत्वमापुः ॥ ६४ ॥

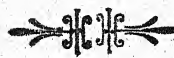
अथान्तरिक्षात्सुरलोकमुक्तप्रभूतमालाश्रितकण्ठपीठः ।
 सौमित्रिराजिश्रमवारिविन्दुसन्दोहमुक्ताफलभूषिताङ्गः ॥ ६५ ॥
 वल्गुस्त्रिरुचैः प्रमदप्रकर्षाद्वलीमुखेन्द्रैरनुगम्यमानः ।
 संस्तूयमानः सुरचारणौघैस्त्रपानमन्मौलिरियाय रामम् ॥ ६६ ॥ युग्मम् ॥
 गाढप्रहारव्रणजर्जराङ्गमुद्धृत्य दूरादवनौ लुठन्तम् ।
 तं वक्षसा स्नेहभराभिरामो रामोऽग्रहीद्वाष्पपरिप्लुताक्षः ॥ ६७ ॥
 न चन्दनैर्नेन्दुकुरैः प्रशान्ता न पद्मिनीपल्लवमारुतैर्यैः ।
 क्षणं स सीताविरहाग्नितापस्तदङ्गसङ्गेन शशाम तस्य ॥ ६८ ॥
 जयावदानं युधि लक्ष्मणस्य तस्मै तदानन्दपराः शशंसुः ।
 वलीमुखेन्द्रा जयनादभङ्गीसङ्गीतकैस्तत्र ववल्गुरन्ये ॥ ६९ ॥
 कर्णाटवीदारुणदाववन्निर्मनोविनोदार्णवकुम्भयोनिः ।
 जयारवः कोऽपि कपीश्वराणामभूद्विसर्पन्दशकन्धरस्य ॥ ७० ॥
 संशोषिते संयति मेघनादमहानदे लक्ष्मणभास्करेण ।
 तदाश्रयैस्तत्पुरवासिलोकैरत्याकुलैर्मीनकुलायितं तैः ॥ ७१ ॥
 प्रत्यङ्गणञ्च प्रतिमण्डपञ्च प्रत्यालयञ्च प्रतिचत्वरञ्च ।
 विलुप्तसर्वान्यकथाविशेषं हाहेति सर्वत्र महाविरावम् ॥ ७२ ॥
 प्रियप्रणाशोद्भवशोकदीर्णचक्षुःपुरन्ध्रीपृथुकार्तनादम् ।
 विलापकोलाहलमूर्च्छनाभिरपास्तपाथोनिधिघोरघोषम् ॥ ७३ ॥
 निश्वासधूमोर्मिभिरङ्गनानां शीर्णाङ्गणाशोकनवप्रवालम् ।
 विलोचनेभ्यः स्रवदश्रुपूरैः प्लुतालयप्रान्ताविहारभूमि ॥ ७४ ॥
 प्रत्यालयं शान्तिनिशान्तशंसिभेरीमृदङ्गानकशङ्खनादम् ।
 निवृत्तनानाविधनृत्तभिन्नमूर्च्छामिलन्मङ्गलमञ्जुगानम् ॥ ७५ ॥
 उच्तालशैवालजटालवापीजलस्खलद्वालमरालमालम् ।
 लीलावतीलालनलाभलोभविनिश्वसत्केलिकुरङ्गशावम् ॥ ७६ ॥
 अनल्पतूर्यत्रयनादभङ्गीसङ्गीतकैरुज्जितरङ्गशालम् ।
 दिनावसाने कुसुमापर्णातर्विमुक्तसञ्चारविलासिलोकम् ॥ ७७ ॥

वैधव्यविध्वस्तवधूविलासं विमुक्तवाद्यत्रतवेषुवीणम् ।
 वियुक्तवैतालिकवर्गदाहं (?) विस्तीर्णविश्वव्यसनावतारम् ॥ ७८ ॥
 सर्वत्र वक्रान्तरचञ्चदग्निज्वालावलीघोरशिवाविरावम् ।
 सर्वत्र मत्तश्चरणानुषङ्गिकङ्कालकीर्णाखिलराजमार्गम् (?) ॥ ७९ ॥
 निरञ्जनाक्षिस्रवदश्रुविन्दुमुक्ताफलालिङ्गिधनस्तनीभिः ।
 परिस्फुरत्कङ्कणराजिरिक्तकराग्रसुमाननपङ्कजाभिः ॥ ८० ॥
 विष्वग्विलोलालकवल्लरीभिर्धृतैकलावण्यविभूषणाभिः ।
 अगाधदुःखाम्बुधिमध्यमग्नमनोभिरध्यासितमङ्गनाभिः ॥ ८१ ॥
 उत्पातवातान्वितवानघात्तं (?) सञ्जातवातायनजालपातम् ।
 कटुकणत्काककदम्बकेन समन्ततः संश्रितसौधशृङ्गम् ॥ ८२ ॥
 तत्पूर्वजाताद्भुतवैशसेन लङ्कापुरं संश्रितशोकलोकम् ।
 अगण्यकारुण्यरसाम्बुराशौ निमज्जयामास न कस्य चेतः ॥ ८३ ॥ कुलकम् ॥
 इत्थं कथञ्चिद्विनिरुद्धवाष्पपूरैर्जनानां पुरसुन्दरीणां (?) ।
 तदा परं शुश्रुविरे समन्तात् कारुण्यगर्भाणि वर्चांसि तत्र ॥ ८४ ॥
 भ्राता मदीयो निहतः सुतो मे सहे न चाहं प्रियशोकदाहम् ।
 ममास्ति शेषः शिशुरेक एव हताऽस्मि हा हाऽस्तमितं कुलं मे ॥ ८५ ॥
 हा तात हा बान्धव हा तनूज प्राणेश हा हा बत बन्धुवर्गाः ।
 किं कारणं प्रेमपरा परास्ता समेत्य सर्वैरहमेककालम् ॥ ८६ ॥
 यद्वीक्षणक्षोभकरीक्षमाणां मामक्षिणोदक्षिनिमेषमुद्रा ।
 प्रियस्य तस्यापि चिरप्रवासे जीवामि पापा प्रियजीविताऽस्मि ॥ ८७ ॥
 रामः श्रुतो मन्मथमुग्धमूर्तिर्दुष्टासि दौर्भाग्यनिकेतने त्वम् ।
 हा तेन ते शूर्पणखे मनोभूकेलीरसेच्छा कथमाविरासीत् ॥ ८८ ॥
 गर्भस्थितैवासि न किं विलीना जाता कथं चेदथ जीविता किम् ।
 येनाधुना रावणराजधान्याः संवर्तहेतुर्भवती बभूव ॥ ८९ ॥
 कृतापराधाऽपि रघूद्वहेन न तेन कारुण्यवता हताऽसि ।
 अशेषलङ्कापुरघस्मरेण हुताशनेनापि कथं न दग्धा ॥ ९० ॥

एतस्य जाता रघुनन्दनेन मूलं महावैरमहीरुहस्य ।
 अक्षादिरक्षःकुलकालरात्रेर्दोषैकगोहं भवती प्रदोषः ॥ ९१ ॥
 रौद्रं शिशुत्वेऽपि बभञ्ज चापं यो हैहयारिं तरसा जिगाय ।
 एकः खरादीन् शतशो जघान पौलस्त्य किं ते वितथेन (न तथापि) वैरम्(?) ९२
 त्वयाऽनुभूतं बलमिन्द्रसूनोः कपेर्न तस्मिन्निहते भवाञ्छेत् ।
 रामेण वैराद्विरराम कस्मादम्भोधिबन्धे न महाद्भुतेऽपि ॥ ९३ ॥
 अखर्वगर्वादवमानिताश्चेत्त्वया पुलस्त्यप्रमुखा ह्यवाचः ।
 मज्जन्तमज्ञानमहाम्बुराशौ निजं निजेनैव न किं निषिद्धः ॥ ९४ ॥
 अद्यापि संविन्मयलोचनेन सम्यङ्निरीक्ष्यान्तमुपैहि रामम् ।
 प्रसीद शेषानपि पाहि बन्धून् ममात्मजांश्चापि विभूषणानि ॥ ९५ ॥
 अत्यर्थं प्रादुरासन् प्रसभमरतयो नैकरक्षःक्षयाद्या-
 स्तेनात्यर्थैर्विनोदैर्वितथविहसितैर्गोपयाञ्चक्रिरे ताः ।
 तस्याशेषप्रणाशप्रगुणमलिनताधूमराजिः समन्ता-
 दिन्द्रारातिप्रणाशप्रभवमकथयार्त्कितु शोकाग्निमन्तः ॥ ९६ ॥

इत्यभिनन्दकृतौ रामचरिते महाकाव्ये एकोनचत्वारिंशः सर्गः ।

न मधुरं मधु फल्गु च फाणितं रसपरा न सिताऽपि सुधा मुधा ।
 अधर एव नवप्रमदाधरो लसति भीमकवेः कवितारसे ॥

चत्वारिंशः सर्गः ।

शक्रवैरिणि गते शलभत्वं लक्ष्मणौजसि महोदरवीरः ।
 आदरादभिदधे दशकण्ठे सङ्गरोत्कलिकयाऽऽकुलितं स्वम् ॥ १ ॥
 शक्तिपट्टिशगदाङ्कुशहस्तैः स्यन्दनाश्वमयवारणयानैः ।
 सोऽनुगैस्सह निदेशमवाप्य स्वामिनः समरभूमिमगच्छत् ॥ २ ॥
 उद्धृतोद्धुरधुरैर्हरिवीरैरङ्गदद्विविदमैन्दनलाघैः ।
 तत्र मौलरजनीचरयोधाः सङ्गिसङ्गररसैः समगच्छन् ॥ ३ ॥
 मेघनीलवपुरायतदन्तो मत्तवारण इव प्रतिगर्जन् ।
 सोऽपि पर्वतशयेन हरीणां नायकेन रुरुधे रुधिराशी ॥ ४ ॥
 वञ्चनाय रणशृङ्खलचारीरीतिभिस्तदुभयोरजनिष्ट ।
 बाहुयुद्धमतिदारुणमुच्चैः शस्त्रशैलशरचापगतेन ॥ ५ ॥
 निष्ठुरं हृदि निपात्य स मुष्टिं चेतनां कपिपतेरपनिन्ये ।
 पिष्ट्वांश्च विधिलम्भितसंज्ञो यातुधानमुरसा तरसा सः ॥ ६ ॥
 घ्राणकर्णनयनाननरन्ध्रैरुद्धमन् रुधिरमाप स नाशम् ।
 पारिजातकुसुमानि किरद्भिस्तुष्टुवे कपिवरः सुरसार्थैः ॥ ७ ॥
 तद्विनाशमवगम्य समीकाद्भ्रूभ्राक्षसमुखैर्दशकण्ठः ।
 तत्प्रियत्वरिपुमत्सरभावाद्दुःखरोषपरमावधिमाप ॥ ८ ॥
 निर्ययावथ विमृश्य युयुत्साकेलिकौतुकसमुत्सुकबाहुः ।
 सोऽधिरुह्य रथमुत्तरलङ्कागोपुरेण सह सर्वचमूभिः ॥ ९ ॥
 उत्सृजन्तमभितः शरजालं रावणं भ्रुकुटिभीषणभालम् ।
 अप्यवेक्षितुमहो युधि नालं वानरास्तमभवन्निव कालम् ॥ १० ॥
 उत्कटभ्रुकुटिकोटिविटङ्कन्स्पष्टसङ्कटललाटतटान्तः ।
 उच्चलन् विकटनिष्ठुरमुष्ट्रीन् कोटिशः कपिभटान् स्म पिनष्टि ॥ ११ ॥
 लीलया नलिननालदलानां निर्ममन्थ परितः प्लवगेन्द्रान् ।
 सञ्चरन् समरभूमिसरस्यामुन्मदः स गजराज इवोच्चैः ॥ १२ ॥

कांश्चिदक्षिपदपान्निधिनीरे कानपि क्षितितलेन ममर्द ।
 निष्पिपेष परिरभ्य च कांश्चिद्वक्षसा स तरसा हरिवीरान् ॥ १३ ॥
 पार्श्वयोर्न पुरतोऽथ न पश्चात्स्थातुमक्षमतया युधि तस्य ।
 दूरगाः श्रुतधनुर्गुणनादैः सेदुर्ग्रमहसोऽपि कपीन्द्राः ॥ १४ ॥
 तेन रोषरभसेन जिघांसावेशवश्यहृदयेन मुहूर्तात् ।
 सङ्गराजिरमकारि विनाशत्रासविद्रुतहरीन्द्रदरिद्रम् ॥ १५ ॥
 विद्रवद्बलमवेक्ष्य कपीनां तन्निषेद्धुमनुयोज्य तदीशम् ।
 द्यां दिशश्च पिदधन् शरजालैर्लक्ष्मणो रणरसेन तमाप ॥ १६ ॥
 एष शक्रजयिनो युधि हन्ता निश्चितं मम रिपोरसवश्च ।
 इत्येवेत्य स विरिश्चिवितीर्णां लक्ष्मणस्य हृदि शक्तिममुञ्चत् ॥ १७ ॥
 शक्तिभिन्नहृदयो निपपात क्षमातले रघुपतेरनुजन्मा ।
 स्वःसदां गगनवर्त्मनि हाहेत्युच्चचार करुणध्वनिरुच्चैः ॥ १८ ॥
 शक्तिभिर्विदपिभिर्गिरिकूटैस्तं निजध्नुरभितो हरिवीराः ।
 तस्य वज्रवपुषो न पुनस्तै रोममात्रमपि भेदमवाप ॥ १९ ॥
 राघवोऽनुजनिपातसमुत्थं शोकवेगमविचिन्त्य कथञ्चित् ।
 दुर्दिनं किमपि वैरिणि वीरो बाणसंहतिमयं विततान् ॥ २० ॥
 शत्रुसान्द्रशरसंहतिसिन्धुं तं मनागपि तरीतुमशक्तः ।
 अप्यनलपरणखेलनखिन्नः स्वां पुरीं प्रतिजगाम दशास्यः ॥ २१ ॥
 नेतुमौषधवरं हिमशैलप्रस्थसंस्थमथ वीक्ष्य तमित्थम् ।
 मारुतिः श्वशुरबोधितसौरिप्रेरितो दिशमगच्छदुदीचीम् ॥ २२ ॥
 यच्छयानमनुजं रणभूमौ वीक्ष्य तस्य हृदयं न विदद्रे ।
 तर्कयामि तदभूत्परमेकं कारणं परमपूरुषधाम ॥ २३ ॥
 तं निधाय गतचेतनमङ्के भ्रातरं रघुपतिः क्षितिपीठात् ।
 अश्रुपूरपरिपूरितनेत्रो भूरि शोकविकलो विललाप ॥ २४ ॥
 वत्स यच्छ गुरुवत्सल वाचं त्वं ममाशयशयार्थविधाता ।
 अद्य ते मयि पराङ्मुखवृत्तिः कथ्यतां कथमभूस्त्वमकस्मात् (?) ॥ २५ ॥

वीक्ष्यसे वदासि किं न पुरस्तादार्तमग्रजममुं विलपन्तम् ।
मोहमीलितविलोचनपद्मं मञ्जुलं वदनमुन्नमयैतत् ॥ २६ ॥

अङ्गुगस्तव कृतो वनयाते बाष्पगद्गदगिराऽस्मि जनन्या ।
वत्स मां परिसरेऽरिनगर्या हा विहाय कथमद्य गतोऽसि ॥ २७ ॥

तादृशः सहचरस्तव राम प्रोज्झितः स भवता कथमेकः ।
आर्ययेति करुणं वद पृष्ठः का भविष्यति मुखे मम वाणी ॥ २८ ॥

जीवितं मदनुजस्य गृहीत्वा नष्टवान्प्रसभमन्तकचौरः ।
आदिशाशु रविपुत्र हरींस्तन्निग्रहाय च तदानयनाय ॥ २९ ॥

अङ्गद प्रहिणु वानरवीरान् यान्त्वमी स्वविषयेषु यथेच्छम् ।
जीवितेऽपि हृदयं निरपेक्षं किं जयेन जनकात्मजया किम् ॥ ३० ॥

आततायिनमरातिमहत्वा नाभिषिच्य च विभीषणमेनम् ।
सत्यसन्ध समरे वद कस्मादादृताऽद्य भवता चिरनिद्रा ॥ ३१ ॥

त्वद्भुजौ मनसिकृत्य मयाऽसावादृतोऽतिविषमो रणभारः ।
एतयोस्समुचिता चिरनिद्रा साम्प्रतं किमसमाप्य विपक्षम् ॥ ३२ ॥

मुक्तकण्ठमतिशोकरयार्तो धैर्यमौज्ज्वल्य (?) विलपन् रघुनाथः ।
सौषधीकगिरिशृङ्गकराग्रं वीरमैक्षत पुरो हनुमन्तम् ॥ ३३ ॥

शक्तिशल्यमपनीय सुषेणस्तत्समाहृतवरौषधियोगात् ।
लक्ष्मणस्य च सचेतनभावं स्वप्नवृत्तिसममाशु चकार ॥ ३४ ॥

तत्क्षणं वनसदां जयघोषः कोऽपि स प्रतिदिशं विजजृम्भे ।
येन यातुपतिर्विंशतिनेत्री चिन्तयाऽजानि विनिश्चलतारा ॥ ३५ ॥

क्रुद्धकेसरिकठोरकराग्रक्रान्तकुञ्जर इवोज्झितदर्पः ।
निःश्वसन्नतितरां स जुघूर्णे ताक्ष्यपक्षतिभयादिव सर्पः ॥ ३६ ॥

केलिवेश्मसु विनोदयुतेषु प्राप राक्षसपतिर्न विनोदम् ।
वीरमेकमपि राममनेकं पश्यति स्म पुरतः प्रहरन्तम् ॥ ३७ ॥

मा मुधा क्षिप मृगाक्षि कटाक्षान् स्निग्धमुग्धहसितैरलमेतैः ।
विश्वविश्वमपि पश्यति चित्तं शत्रुपत्रिमयमेव ममाद्य ॥ ३८ ॥

सन्तु सुन्दरि मनोभवभावाः किं वृथैव विदधासि विलासान् ।
 कापि निर्वृतिमुपैति न चेतो रामचापचकितं चपलाक्षि ॥ ३९ ॥
 पुष्पकं विविधविस्तृतपुष्पं नैव केलिसदनञ्च सुखाय ।
 भोगिभोगसदृशा मम भोगा राममेव पुरतोऽद्य निरीक्षे ॥ ४० ॥
 न्यकृतानि च वचांसि गुरूणां पुण्यधीर्यदनुजोऽपि निरस्तः ।
 यज्जगन्ति मथितान्यभिमानात्तत्फलं प्रियतमेऽनुभवामि ॥ ४१ ॥
 भ्रातृमित्रसुतबन्धुविनाशादप्यदस्तुदति मामतिमात्रम् ।
 सोऽनुजो यदनिशं हितवादी मानितो नहि मया मयपुत्रि ॥ ४२ ॥
 हा विभीषण न मे कथमेकं सौढवानसि गुरोरविवेकम् ।
 यातु यातु रसना शतधा सा त्वं यया कटुवचोभिरपास्तः ॥ ४३ ॥
 रामरोषविधुरः शरणार्थं यामि तस्य यदि विश्रवसोऽङ्कम् ।
 साम्प्रतं तदवधीरितपूर्वो लज्जयिष्यति स मामुपहासैः ॥ ४४ ॥
 क व्रजामि मम धीरतिमूढा शाधि सुन्दरि करोमि किमद्य ।
 कोऽपि मां न परिरक्षितुमीशस्तं विहाय गिरिजापतिमेकम् ॥ ४५ ॥
 किं ब्रवीमि कृपणोचितमेतद्रावणोऽस्मि विजिताखिलविश्वः ।
 साऽस्ति होममतिरीश्वरदत्ता येन मे करगतैव जयश्रीः ॥ ४६ ॥
 इत्युदीर्य महिषीं कुशपाणिः स्नानपूतवपुरीश्वरमन्त्रैः ।
 संजुहाव विधिवद्विजयार्थी यातुधानपतिरग्निषु हव्यम् ॥ ४७ ॥
 चारुबोधितविभीषणवाक्यैः (कयः) तत्क्षणं रविसुतोऽङ्गदमुख्यान् ।
 तस्य होमविधिनाशनहेतोरादिदेश दश वानरवीरान् ॥ ४८ ॥
 ते मिथः कथितदोरभिमानास्तुङ्गशृङ्गमपि दुर्गमतीत्य ।
 होमधामनि गता यमिनं तं वीक्ष्य विस्मयमनल्पमवापुः ॥ ४९ ॥
 तन्नितान्तपरुषान्द्रुतवाक्यैर्नोदंतिष्ठदपहाय स होमम् ।
 प्राकृतप्लवगबालकलीला तेन तेषु विदधे त्व(भि)मानात् ॥ ५० ॥
 तत्र ते मयसुतामथ नीत्वा गाढमाचकृषुरुल्लिलिखुश्च ।
 तामवेक्ष्य कृपणं विलपन्तीमुज्झिताहुतिविधिः स उदस्थात् ॥ ५१ ॥
 ४९

पात्रपङ्क्तिमवभिद्य च पिष्ट्वा वेदिकाञ्च शिखिनं शमयित्वा ।
 रावणस्य रुषितस्य समक्षं ते यथागतमगुः क्षणमात्रात् ॥ ५२ ॥
 साम्प्रतं प्रमथशङ्करमूर्त्तेरर्हणां रणरसेन विधास्ये ।
 चन्द्रहासदलितैर्गलमालाद्रामलक्ष्मणकपीन्द्रशिरोब्जैः ॥ ५३ ॥
 इत्थमादरशृतोद्धतसन्धो निर्जगाम च रणाय मदान्धः ।
 श्वेतगृध्रशतपक्षनिवातप्रोद्धतध्वजपटेन रथेन ॥ ५४ ॥
 ध्वानयन्दशशरासनमौर्वीनिस्वनैर्दशदिशावदनानि ।
 अभ्यगाद्वशरथात्मजमाजिप्रीतिवर्द्धितरसो दशकण्ठः ॥ ५५ ॥
 मातलिर्दशरथात्मजहेतोरायुधानि विविधानि च वर्ष ।
 आनिनाय रथमिन्द्रनिदेशात् तारहारिमणिरत्नवरूथम् ॥ ५६ ॥
 स्यन्दने दशमुखः पदचारी राम इत्यनुचितं हृदि मत्वा ।
 अम्बरे रणनिरीक्षणरागादागतेन हरिणा न विषेहे ॥ ५७ ॥
 भानुनन्दनविभीषणवाचा स्वीचकार कथमप्युपरोधात् ।
 प्राभृतं मघवतस्तदुपेतं रामनामपिहितो दनुजारिः ॥ ५८ ॥
 वज्रवर्म परिधाय तदेष प्रस्फुरत्परमधामनिधानम् ।
 भानुमानुदयशैलमिवोच्चैरारुरोह तमथो रथमैन्द्रम् ॥ ५९ ॥
 स्यन्दनेन जविना गरुडेन प्रोह्यमान इव काञ्चनभासा ।
 तेन घोररिपुणा रणरागी संययौ स भगवान्मनुजाङ्गः ॥ ६० ॥
 बाढवो भृगुपतिर्भवता यो निर्जितः सुभट तावदकाण्डे ।
 साधु रावण कथं वद सत्यं तादृगेव सच हैहयहन्ता ॥ ६१ ॥
 अप्यकम्पयमुमासहितं तं पर्वतोद्धरणपर्वणि शर्वम् ।
 विश्व(पश्य)विश्वजयिनोऽपि तदाद्यं नाम रावण इति प्रथितं ते ॥ ६२ ॥
 राम यो मम रणेऽभिमुखोऽभूदेक एव बलवान् स जटायुः ।
 सोऽपि किं न दशकण्ठ सुपार्श्वो योऽर्द्धवर्त्मनि ततो मिलितस्ते ॥ ६३ ॥
 यद्वलेन भवतो विजयेच्छा तेतु काननसदः पशवो मे ।
 केऽपि केऽपि पुनरेषु सवार्या (माना) वालिनस्तदनुजात्मजमुख्याः ॥ ६४ ॥

मुक्तमार्गणमरीचिसमूहैस्तामरातिशरसंहतिमुच्चैः ।

वारिवाहपटलीमिव भित्त्वा विस्फुरन् रविरिवैक्ष्यत रामः ॥ ७७ ॥

नोपमानमथ नाप्युपमेयं भूतभाविभवदाजिभिरापे ।

यस्य यत्तदुभयं स्वयमासीत्कृत्ययोरनिजमन्युजजन्यम् (?) ॥ ७८ ॥

विस्फुरान्वियति तद्रथचक्रोत्स्वातभूतलभवो युधि रेणुः ।

तत्परस्परशिलीमुखलोहच्छेदजातशिखिधूम इवासीत् ॥ ७९ ॥

निर्विकल्पममलं परमेकं ब्रह्म मानवतनुस्थगितं यत् ।

तन्महःप्रसरतो युधि धैर्यं रक्षसः किमपि पश्यत तस्य ॥ ८० ॥

राघवस्य शरधोरणिधारारुद्धसर्वनयनप्रसरेण ।

केवलं स्वशरसंहतिरुग्रज्यानिनादमनु तेन वितेने ॥ ८१ ॥

एष विंशतिभुजस्य शरान्मे सम्प्रतीच्छति शरैर्द्विभुजोऽपि ।

सोऽतिविस्मयमियाय न यस्मात् स्वाधिकं कमपि वेत्ति न मानी ॥ ८२ ॥

तत्तनुच्छदपरिस्वलनोत्थं वीक्ष्य पावकमुदचिषमाजौ ।

व्योम्नि सिद्धपरिषद्दहनास्त्रभ्रान्तिमाप दशकण्ठशरेषु ॥ ८३ ॥

सर्वतः कृततनुच्छदभेदैर्भेदितेऽपि हृदि राघवबाणैः ।

मौलिरत्नमपि(भि)मानधनानां नो मनागपि ययौ स विकारम् ॥ ८४ ॥

तौ परस्परशरौघनिपातप्रस्फुरद्गुधिरशोणशरीरौ ।

प्रापतुः समरकाननभूमौ स्मेरशाल्मलिपलाशविलासम् ॥ ८५ ॥

भूरिभीतिजननं भुवनानां दारुणं प्रबलमौरगमस्त्रम् ।

रावणेन मुमुचेऽथ जयश्रीवाञ्छया रघुपतौ रुषितेन ॥ ८६ ॥

उत्फणैश्च विषमैर्विषमास्यैरुद्धमद्भिरुरगैरुरुभोगैः ।

व्यानशे जगदपि क्षयकालक्षुब्धवारिनिधिर्वीचिचयाभैः ॥ ८७ ॥

मथ्यमानमहिभिः कपिसैन्यं वीक्ष्य चात्मनि निबन्धनमुग्रम् ।

स द्रुतं तदपनोदनहेतोर्गारुढं बलवदस्त्रममुञ्चत् ॥ ८८ ॥

उच्चलत्कनकशैलतटाभाः पक्षतिक्षुभितदिग्गजराजाः ।

चञ्चुकोटिदलिताभ्रनिकाया दारुणा ददृशिरे दिवि ताक्षर्याः ॥ ८९ ॥

तानवेक्ष्य विलसद्पुराभापिञ्जरीकृतसमस्तदिगन्तान् ।

तानि भीतितरलानि समन्तादद्रवन् सपदि नागकुलानि ॥ ९० ॥

आददेऽथ रजनीचरभर्ता यत्किल ज्वलनदैवतमस्त्रम् ।

वारुणेन विशिखेन तदानीमापतत्तदपि शान्तिमनैषीत् ॥ ९१ ॥

अक्षिपत्क्षयदिवाकरदीप्तां शक्तिमस्रपपतिर्निशितां याम् ।

अन्तरा क्षुरमुखेन शरेण व्याच्छिनत्सपदि तामपि रामः ॥ ९२ ॥

संरुष्टस्त्रिनयनदत्तमुग्रसारं सांवर्तातुदशशतकोटिकान्ति (?) ।

पौलस्त्यस्त्वमलममोघपातमुच्चैः शस्त्रास्त्रव्ययरुषितोऽग्रहीच्छिशूलम् ॥ ९३ ॥

स्फूर्जच्छौर्यातिरिक्तोच्छ्रसितसमुदितस्फाररोमाश्रवाग्रः

वृध्यत्सन्धानसन्धिः समररसवशावेशविभ्रान्तनेत्रः ।

क्रूरः क्रोधाद्गुवाणो दशभिरपि मुखैस्तिष्ठ तिष्ठेति रामं

यानात्सोऽभ्युत्पपात द्रुतममरजनक्षोभकृच्छूलहस्तः ॥ ९४ ॥

विश्वत्रयव्यसनवारणकारणाय स्वस्त्यस्तु ते दशरथात्मज नस्तपोभिः ।

शूलस्य तस्य बलमद्भुतमीक्षमाणा दिव्यास्तदा मुनिगणाः सममित्यवोचन् ॥ ९५ ॥

अद्यानिष्टं भवति जगतामाः किमेतत् किमेतत्

पापस्यैतद्विफलय विधे प्रोद्धृतं शूलमुग्रम् ।

यावद्रीः स्यादिति दिविषदां राघवस्तावदाशु

ब्रह्मास्त्रेण त्रिभुवनरिपोराच्छिनच्छीर्षराजिम् ॥ ९६ ॥

उद्धूतधूलिपटलैः परिधूसराणि संसक्तसङ्गरसोद्धुरितालकानि (?) ।

स्पर्द्धाविशादिव परस्परमेककालं पेतुः शिरांसि विशदानि दशाननस्य ॥ ९७ ॥

क्षणं भ्रमित्वा स्वलदाकुलक्रमं सपृष्टलास्पालितपिच्छलच्छवि (?) ।

पपात निर्घातसहस्रनिस्वनप्रकम्पितोर्वीवलयश्च तद्रपुः ॥ ९८ ॥

अलभत गतभारा भूमिरुच्छ्वासमुच्चैः रविरपि निजवंशस्योदयात्संदिदीपे ।

प्रमदमधिकमीयुर्नाकिनो वीतशङ्का धृतवाति जयलक्ष्मीपुद्गले रामनाम्नि ॥ ९९ ॥

जगुरथ सुरमार्गे चारु गन्धर्ववर्या ननृतुरमरनार्यो दिव्यतूर्याणि नेदुः ।
 दशमुखरिपुमौलौ लोलरोलम्बमाला सुरवरकरमुक्ता पुष्पवृष्टिः पपात ॥ १०० ॥
 चिन्ताकुले रघुपतौ स्फुटमुल्लसन्ती गीर्देवता भगवती स्फुटमन्तरिक्षात् ।
 क्रव्यादमन्दिरचिरोषितराजपुत्रीस्वीकारसंशयविकारमपाचकार ॥ १०१ ॥
 नीतं विजित्य धनदं दशकन्धरेण हत्वा परं रघुपतिः स्वयमग्रहीद्यत् ।
 संशुद्धया हुतभुजि प्रियया विमानं तच्चानुजेन सह पुष्पकमारुरोह ॥ १०२ ॥
 प्रह्वं प्रहित्य सरथं दिवि शक्रदूतं सार्द्धं ससैन्यकपिराजविभीषणाभ्याम् ।
 सिद्धाङ्गनाभिरभिगीतजयावदानो देवो जगाम नगरीं निजराजधानीम् ॥ १०३ ॥

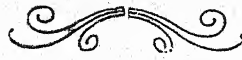
रामस्यासीद्वासिष्ठप्रमुखमुनिवरैरेत्य सम्यक्प्रणीतः

सुग्रीवादिष्टहृष्टप्लवगशतसमानीततीर्थोदकेन ।

मूर्च्छन्माङ्गल्यतूर्यध्वनिमिलितमनोहारिगेयप्रपञ्च-

स्फीतो राज्याभिषेकः त्रिभुवनजनतानन्दकृतसुन्दरेऽन्धि ॥ १०४ ॥

इति श्रीमदभिनन्दकाव्ये कायस्थज्ञातिकुलतिलकेन महंश्रीदेवपालतमयेन
 महंश्रीभीमकृतौ सर्गचतुष्टय्यां चत्वारिंशत्तमः सर्गः ॥

रामचरितान्तर्गतपद्याना-मकाराद्यनुक्रमणिका ।

अ	पृष्ठ.		पृष्ठ.
अकरोदसकृत्प्रसादवान्	११४	अचलत्यपि तत्र कार्यसिद्धिम्	६३
अकारणं सत्यमकारणं तपो	३९	अचिन्त्यल्लभसमम्	१९९
अकालहरणादेव	२४९	अचुम्बदेकेन वधूमुखम्	१९८
अकुतोभयमध्युवास	६९	अजनि प्रथमं तवोपयन्ता	६८
अकृतविहगानीको०	४६	अजनिष्ठ कुलेऽरविन्दबन्धोः	६६
अकृतात्मचिकित्सेन	३१९	अजयत्क्रमशः शुभाः स भूमीः	६७
अकृत्रिमैश्चाटुशतैः	२७९	अजिघ्रन्नथ संकीर्णम्	९२
अकृत्वा सकृदप्यारात्	२४८	अजोऽयं जायते योगी	७३
अकृत्वा समसंभाषाम्	८७	अज्ञातपातः प्रतिहारपालैः	२४१
अकृपे कृपणामकारणम्	१०८	अटवीमटति स्म निष्कलः	१०६
अक्षतं प्लवगसैन्यमाययौ	२६०	अत ऊर्ध्वमहं न वेद्मि वृत्तम्	७०
अक्षात्रं क्षत्रिययुवा	९	अतिकायादयो वीराः	३१३
अक्षा मृगाक्ष्यो मृगया	२३	अतिकायोऽपि चिन्तावान्	२०८
अगर्जवर्षैः पिदधे	४२	अतिकृशामपि दीधिति०	९९
अगात्परिगतस्ताभ्याम्	७२	अतिक्रान्तः कालः परिकलित०	११९
अगादतिक्रम्य दिनानि	३२	अतिक्रान्तास्त्वयाऽन्धेन	१८९
अगाधं धैर्यमार्यस्य	४	अतिथीन्दुविलोकनोत्थया	११०
अगृहीतकालनियमां कुसुमैः	२३१	अतिथे परिगृह्यतामियम्	११५
अगृहीतनरेश्वरार्धपाद्यः	७०	अतिरिक्तबलेन वालिनाऽसौ	६५
अग्निभ्य इव दीप्तेभ्यः	२०६	अतिलघुपतनैरतिप्रगल्भैः	४८
अग्रतः प्रववृतेऽग्रगामिनाम्	२५५	अतिलोकस्य को दोषः	२०८
अग्रतः शिखरशाखिसंहतेः	१२	अतिविदूरगतोऽपि गतागत	५६
अग्रहीदथ समुद्रपिशाची	१४४	अतिवेलमरत्निकर्तरी	३०२
अग्रे यान्ति गुणोदग्राः	२७७	अतिवेलमसृज्जि वर्षति	२९८
अङ्कितेष्वपि करङ्कविशेषैः	१३७	अतिशातसूक्ष्ममतिवासिमुखः	२३१
अङ्गदाहर दारुणि	२७६	अतिसृष्टमुखः सुखोचिते	१०९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
अतीत्य नक्तंचरतस्करावलीम्	१५४	अथ प्रहस्तस्य दिशम्	२९३
अतीत्य शैत्यं तटवालुकानाम्	२७	अथ मारुतसूनुसूनुत ०	११७
अतो न मेऽस्ति त्वयि काप्यसूया	९०	अथ माल्यवतः प्रस्थे	१
अत्यगात्तमगमङ्गुलिकोट्या	१४४	अथ वातमृगं मृगव्यशीलः	६७
अत्यर्धितबलात्कारम्	१८०	अथ वासरान्तविधिमम्बुनिधौ	२२६
अत्यशेताङ्गदं दैत्यः	१०१	अथ विजित्य भुजिष्यजनोचितम्	१८
अत्युग्रमुष्टिकुलिशाहति ०	३२५	अथ संभृतसंस्तेरण राज्ञा	६९
अत्र तेऽध्वनि विशुद्धषडध्वा	१४३	अथ सदृशविलासदीप्तशोभम्	४७
अत्र त्रयीमनुससार पुराणमीनः	२२४	अथ सा हनुमत्यनामयम्	१०८
अत्रान्तरे मदनवातविधूतनिद्रः	१६५	अथ सिद्धवधूं स्वयंप्रभाम्	११०
अत्रान्तरे रामचमूनिवेशात्	२३६	अथ स्तिमितपक्षायाम्	९०
अत्रापरा केयमिति ब्रुवाणो	१५१	अथाजगाम प्रथमम्	२३६
अत्रेदमुच्चैः कदनं द्विजानाम्	१५०	अथाञ्जनेयाहितसौष्ठवोऽपि	३९
अत्रैव निष्कम्पमहस्त्वमीषु	२००	अथादरालोकितकाननान्तरो	३१
अत्रैव शत्रुं तमभिप्रतीच्छ	२००	अथापतन्नपर्यन्तम्	९०
अत्रोदयास्तमयभाजन ०	२२४	अथाब्दाविव गर्जन्तौ	१००
अथ कारणमानुषी नभस्तः	६७	अथार्याः कार्यसौरस्यात्	८९
अथ कुण्डलाङ्गदकिरीट	२२७	अथासावास्थितद्वारो	९९
अथ कृतदिवसस्थितिः	४७	अथेक्षितर्क्षेन्द्रसमीर	४३
अथ कोसलकेकयाभिजाते	६८	अथैनमास्थानगतम्	२३८
अथ गोपतिपौत्रमङ्गदम्	११५	अथोदकक्लिन्नतलेन पाणिना	३५
अथ चिन्तयतामनारतम्	१०४	अथोपविष्टेषु कपिष्वनुक्रमात्	४०
अथ चेलुरुच्चलितवालध्वजः	२३०	अथो स भीतातुरबालवृद्धान्	२४
अथ तत्प्रथमं मिमील स	३०२	अदृश्यतारात्तरलैः स्थलीषु	२८
अथ तां ततस्तत इति	१७०	अदृश्यन्त पुरस्तेन	२
अथ प्रकाशतमेत्य	२७१	अदृष्टान् पश्यतोद्देशान्	८३
अथ प्रतीक्षमाणेन	७२	अद्भिः सुधां व्यवहितामिव	१६४
अथ प्रथीयस्युदये	१५५	अद्भ्यहं वानरमिमम्	१८१
अथ प्रबुद्धः प्रथमम्	२१	अद्य नन्दत निर्विघ्नम्	२०८

अद्य रक्षःपुरी लङ्का	२०६	अनयोरनयो नास्ति	२७७
अद्य सर्वास्तव दिशः	२४६	अनयोरप्रतीकारात्	२८१
अद्यापि चिन्तयसि किम्	१६७	अनरण्यस्य राजर्षेः	२४५
अद्यापि चेत्तेतयसि	९७	अनर्थिभावादुपचारवादात्	२५
अद्यापि प्लवसे बाल	९८	अनवासविपत्पारः	९
अद्याप्ययमेति मेरुमद्रिम्	१२९	अनवेतकारणतया	२२८
अद्यैव योधाः शतशो	२०३	अनागतानागमय	२४३
अद्यैव सायमथवा	७९	अनाददानाः कवलम्	८६
अधमेऽपि रिपौ मर्हीयसः	२९६	अनादिनिधनः श्रीमान्	७२
अधिक्षपं सौधशिरस्तलेषु	१४८	अनादिवासनादोषात्	२७९
अधिगतो यदि जम्बुरसा०	५९	अनाश्रयो वृद्धगिराध्	१८२
अधितोयराशि गिरिशृङ्गतटे	२३१	अनुकृतनरलोकलील	५३
अधिलक्षणतेयमाकृतेः	११७	अनुगोदं गतामोदा	८६
अधिवसति स कल्पशाखि	४८	अनुचितामिह कामपि सा भुवम्	५६
अधिवासकष्टमटवीषु	१७२	अनुदन्ननुजीविनः प्रभून्	१०३
अधिवासधिया मर्हीभृताम्	१११	अनुपवनभिया मुहूर्तमात्रात्	५३
अधिविद्यमतीद्धवर्णना	११३	अनुपालय वीर पुत्रकान्	२९७
अधिशयितसमस्तविन्ध्यसानुः	५१	अनुषधन्तमाश्लेषैः	२१२
अधिसमरमरातिहस्तमुक्ताः	५३	अनुभूतान्वयामोदम्	१८०
अधुनाऽपि सोऽर्पयतु	२३२	अनुरूपरणोत्सवागम०	२९९
अधुनैव गतः श्रमोऽथवा	११७	अनुसरति खरातपेऽह्नि	५१
अधैर्यदोषं परिहर्तुमार्याः	२४०	अनूपविष्टमनुजम्	७
अध्यशेत सुभटव्रजोऽङ्गज	२६२	अनृत्यतेवाद्भुतरौद्रमुच्चकैः	१५३
अध्यास्व सौधवलभीम्	१६७	अनेकसंमर्दसहानपि द्राक्	२९२
अध्वजर्जरितराजलक्षणम्	१४	अनेन कूर्माकृतिना	७५
अनन्तरं जम्बुकदिङ्मुखातिथेः	१५३	अनेन सद्यो विशदीकृतौ स्वः	२८७
अनन्तरं परममिति प्रपन्नवान्	१३५	अनेन स प्रतिहत०	७५
अनयदनिलसून्यस्तकार्यातिभारः	७१	अनेनार्धविबुद्धेन	७४
अनयन्निपात्य पवितेजसम्	१७७	अनैश्वर्यमिदं प्राहुः	२०९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
अन्तं ययौ न योथानाम्	२१६	अपि कल्पितपूजमादरात्	२९८
अन्तः सदर्पविकसत्कुमुदैः	२२३	अपि क्षपायामभिलङ्कमुच्चकैः	१९६
अन्तः सीतानुबन्धेन	१८३	अपि गम्भीरभिस्त्रिंश	२७४
अन्तकोपगमनोत्सवोचित	२५९	अपि च्छिन्नास्थिवन्धेन	२७३
अन्तरारितसमीरमुता सा	१४५	अपि तं मुक्तसंरक्षम्	१८१
अन्तर्गताहिरिपुरत्नरुचिः	२२५	अपि तामतिरक्तिशालिनीम्	१०६
अन्तर्न केवलमयम्	२१३	अपि तुलाग्रवशाद्यादि जीवति	५६
अन्तर्भवन्ति पयसाम्	२२३	अपि निर्बन्धरुष्टेन	१८७
अन्तस्तत्रैव सुष्वाप	८२	अपि निश्चयाध्यवसितारि	२३३
अन्यत्र चाभिनवमाल्यचितम्	१६१	अपि पत्रविशेषशोभितानाम्	६४
अन्येद्युः कृतसमरान्तरव्यवस्थः	३०५	अपि पूर्वमजातसौहृदः	१०६
अन्येऽपि नानावयवप्रकाराः	२९३	अपि प्रदीप्तानि हिरण्मयत्वात्	१९४
अन्येऽपि ये पुण्यजनाः	३२१	अपि प्रदेशं जगतः सुगुप्तम्	१४९
अन्येऽभ्यवर्षन्नचलैः	३१२	अपि प्रयुक्तापकृतौ त्वयीत्यम्	१९०
अन्येऽवर्षन् शिलाजालम्	९५	अपि प्रियालोकनलोलयाऽन्यया	१५४
अन्योन्यदूरपरिषक्तविशाल०	१९	अपि भृशविवशत्रिकस्त्रिलोकीम्	५२
अन्योन्यमुत्कलितकोलिरसाः	२२२	अपि मुक्तसमस्तभूषणैः	११०
अन्योन्यसंघटनखेलविलास	२२०	अपि मुहुरमरौघसीमरुद्धः	४८
अन्योन्यसह्यप्रश्नेन	३२१	अपि संमुखसाध्वसद्गत	११२
अन्वस्य न सामिषः सुपार्श्वः	१२७	अपि सत्यमाह कपिरेष	१७०
अन्विष्टा सुतसिंहासु	८८	अपि स्यात्तातमुग्रीवः	७८
अपकारमिवातिसन्धयः	२९९	अपीषुच्छिन्नदेहस्य	३१६
अपयःपृषतः प्रतिक्षणम्	२९८	अपूर्वः प्रातराशोऽयम्	१८१
अपश्यन्नपि धूम्राक्षो	२७४	अप्पतेर्दिशि विचेष्टते रविः	१२
अपश्यन्नपि कल्याणम्	३१४	अप्रवेशितकीनाशम्	१७९
अपसस्त्रुर्भयात्पादैः	९२	अप्राकृतविग्रहं विहङ्गम्	१२०
अपहरन्ति न तापमपां कणाः	५७	अप्राप्तसंतोषमसंविभक्त	२४
अपादशिखरं विन्ध्यम्	९९	अप्रोषितामिवाङ्गेषु	२७१
अपावृतवधूहार	८५	अब्रवीदथ कालज्ञः	२

अभजत्ततो बुधमनोहृदयेन	२१८	अमूनुमासंभ्रमसंस्मृतेरिव	४९
अभजन् प्रथमं तमम्बुभिः	११९	अयं ककुप्सु ग्रहिणोति यूथपान्	३६
अभयं निषीदतममी गमिताः	२३२	अयं किमन्धङ्करणः	२८२
अभयं वचसाऽङ्गदो ददौ	१०३	अयं कुशद्वीपचरः प्लवङ्गराट्	४४
अभवन्नथ तामनुस्मरन्तो	११८	अयं गवः पुङ्गवलोलवालधिः	४९
अभवन्नृपतिः पुरोऽर्भकाणाम्	६९	अयं गवाक्षः पतितो	३१७
अभिकाममथाशितम्भवै	११६	अयं चिरान्नन्दसि वालिपुत्र	१९०
अभि तं कपिमार्तण्डम्	१८१	अयं ते जाम्बवन्मन्त्रः	२७२
अभिपतति सुमेरुचक्रवालम्	४८	अयं त्राता चतुर्बाहुः	७३
अभिमुखं सुमुखि क्षणमास्व मे	९७	अयं दधिमुखोऽमात्यः	३१६
अभिलक्ष्यतमानि तस्य हस्ते	६४	अयं नयामि नगरीम्	२७३
अभिलष्य ययौ शनैः समी०	१०७	अयं न हारः शिशिरोऽधुना मे	१९७
अभिर्वीक्ष्य विलङ्घारि	९४	अयं निर्गच्छति करी	७९
अभिषिच्यतामुचित एष पदे	२२९	अयं निहन्त्यकुपितः	७३
अभीतिविश्वासवलाद्विलम्बितम्	४२	अयं पिबति कीलालम्	३१६
अभीष्टयाऽन्यः सह जोषमग्नेः	१९६	अयं प्रत्युपकारस्ते	२७१
अभूदभिज्ञा तव तत्र लक्ष्मण	३२	अयं बत नतो मन्त्री	३१७
अभून्न भूतं शिखिनस्तदाऽन्यत्	१९९	अयं ब्रह्मर्षयः पूर्वं	७३
अभ्यगादगणितव्यथस्तथा	२९८	अयं मरुद्वहिरयं	१९९
अभ्यग्रसैकतविसृष्टरथो	७०	अयं महः किमपि किमप्ययं तरः	१३४
अभ्यभाषत च तस्करि काऽसि	१४४	अयं महाराज न राजते क्रमः	३९
अमङ्गलं प्रतिहतम्	२१०	अयं योषिदवीरेव	२७७
अमन्यतेऽनुं निपतन्तमम्बरात्	१९९	अयं रवेः सूनुरयं सदागतेः	३२
अमी च दुग्धोदतटान्तवासिनः	४४	अयं वयस्यः पनसोऽभ्यसूयति	४९
अमी तवाज्ञावनमालभारिणः	४९	अयं वहत्याहृतपुष्पसौरभो	३६
अमी विविच्य प्रवरा वनौकसो	४४	अयं विभातश्छथवन्धनच्युतः	३१
अमुं तपो रक्षतु लक्ष्मणस्य	१९३	अयं विशायः सुरसिद्धयोषिताम्	१९६
अमुं विभर्ति पतताम्	७४	अयं व्युत्क्रान्तनिस्सार	७३
अमुमनु हनुमानयं निषीदत्य०	९३	अयं व्रजाभ्युपरि महासरित्पतेः	१३४

पृष्ठ.	पृष्ठ.
अयं शेते सह भ्रात्रा	अयमुन्मौलिरथवा ९५
अयं सखे शिखिसुत नील	अयमुपचरति प्रसादवधैः ५१
अयं स मैन्दद्विविदौ	अयमुपनतिरुद्धरुद्रकोपः ४७
अयं स्वपिति मध्येऽन्वि	अयमुभयमहापथान्तगामी ५३
अयं हरेः कपिलहृतस्य कारणात्	अयमुरुविधिभार भारतेऽस्मिन् ५०
अयमञ्जलिरञ्जनासुतः	अयमृक्षपतिर्धूम्रो ३१६
अयमतिबहुदीप्तसंविधानः	अयमेकनिधानमोजसाम् २९९
अयमनघनरावतार तारः	अयमेव भूमिनिहितैकजानुना १७७
अयमररोऽस्मदधीशदुरन्तः	अयमेव स राम रावणो २९९
अयमपि च निवातनिश्चलाब्धि	अयाचैतैकामधरोष्ठपल्लवम् १६०
अयमप्रतिबोधाय	अयि ममानिशालनलालसे ५७
अयमभ्यासवैराग्य	अयि समस्तमिदं हृदि रोपितम् ६२
अयमरुणफलभ्रमाद्विभाते	अयि सुखेन सखे रजनी गता ५५
अयमलसविर्वर्तितैकपाणिः	अरक्षदाकारमलक्षितेङ्गितः १५८
अयमसुकरकर्मविश्वकर्मा	अराजदारुह्य दिवं दवीयसीम् १५५
अयमस्तं गतो वीरः	अरुणभिन्नमिवारुणसारथेः ५८
अयमस्मि देव तव तल्पगृहम्	अरोचत समस्तेभ्यो ९०
अयमस्य च मेघनाद इत्य०	अरोपशमितोदग्र ५
अयमात्मपुरे कदा नु ते	अर्घ्योदचलन्निविक्रमधिया १३६
अयमानकशङ्खगोमुखा०	अर्धं गतं सम्प्रति बान्धवानाम् २०३
अयमार्यपुत्रचरणाञ्जसन्निधौ	अर्धं पुंसः पुराणस्य २१५
अयमार्यो महाराज	अर्हन्त्यमी तव घनस्तनि ३२७
अयमावयोर्दहनबाणहतः	अलं न नेतुं हनुमन्तमन्तम् २९०
अयमाहिताद्रितनयाचमत्क्रियः	अलक्ष्यत बिलद्वारि ९४
अयमिन्दुमुखस्तदिन्दुमौलेः	अलङ्घ्यद्योम शिखावलीभिः १९४
अयमुच्चलत्युडुपतेरुदयात्	अलङ्घ्वा मैथिलीवार्ताम् ८२
अयमुज्झति स्वमपि दोषवशम्	अलङ्घासनमादित्यैः १७९
अयमुज्झितसर्वाङ्ग	अलमलं प्लवगेश विशङ्कया ५७
अयमुदयगिरेः शिरोऽधिशेते	अलमलमसेनैषा भूमिः १६९

अलम्बि कच्चिद्युवराजसत्क्रियासु	४०	अवितथैरथ तैः सुहृदीरितैः	६०
अलीनां कोकिलानां च	१८९	अविद्यायाः प्रपञ्चोऽयम्	२७९
अल्पीयसीमकलयद्वरुणालयां ताम्	१६३	अविद्यायोनयो भावाः	२८०
अवगच्छ नवच्छदारुणेन	६३	अविरतमपरान्तमिन्धुवेलायाम्	९०
अवगाढ एष यदि सैन्यभरः	२३२	अविलेपनदानसौरभेण	६४
अवगाढमलं तलं न ते	१०३	अविविक्तो जनः शोचत्य०	२८०
अवग्रहातपेनैव	७४	अविशदथ रथी बलं कपीनाम्	३२९
अवजित्य निरङ्कुशं ततः	१०४	अविहितविकृतिर्मरौरतीत्य	९०
अवञ्चयच्चञ्चलतावलेन	२९२	अवेक्ष्य कच्चिन्निजमण्डलं भवान्	४०
अवदच्च तानुषसि यूथपतीन्	२३०	अव्याजतां च विनयं च	४६
अवदत्पुनरप्यपूर्ववच्च	६३	अव्याहतिवर्धमानवैग	१२३
अवदद्वितर्कतरलां विलोक्य ताम्	१७०	अशान्तसुखतृष्णस्य	२४६
अवदद्विहस्य च वयस्यमसौ	२२९	अशाययत्कामपि दोषु दुर्लभाम्	१६०
अवधूय वधूजनोचिताम्	११२	अश्रद्धयेव काक्षेण	१८०
अवधेहि विदेहराजपुत्रि	६६	अश्रुदुर्दिनमस्माकम्	२७९
अवनिर्भावितव्यदुर्वह०	२९८	अश्रुवैगैः प्रमीलाभिः	४
अवन्तु गङ्गायमुनासरस्वो	१९३	अष्टादशद्वीपकपीन्द्रमौलिः	२४
अवलम्बयैनमवशं निजाग्रजम्	१७३	असंख्यचरणो दोषम्	७३
अवलम्बस्व मां भ्रातः	९	असंभवद्विषु जगद्भुक्षोः	२३७
अवलम्ब्य लतां निरायताम्	१०७	असंशयं तामगृहीतसान्त्वनाम्	३२
अवलोक्य बुभुक्षितान् कपीन्	११५	असंशयं स प्रतिहारपाली	२२
अवलोक्य महीं महौजसो	११६	असतः संभवो नास्ति	२८१
अवलोक्य सादरमथार्कसुतम्	२२९	असमधामभृतः प्रभवन्त्यमी	५६
अवशिष्टतयाऽऽयुषो जगत्	३०२	असमाप्तविधेरसौ वधः	११८
अवसरोऽस्ति न मे वचनं प्रति	५५	असमोऽयमेव महिमाऽस्य गिरेः	२३२
अवस्थाकथितोद्वेगाम्	२१२	असावनागतः श्रेयान्	९
अवाग्वालिमुतः किं स्वित्	१००	असावमार्गन्मृगवाहसुनुम्	२८८
अवातरद्वीरमथाद्रिशृङ्गाद्	२३९	असावस्माभिरवट०	८४
अवादीच्च समुद्रीक्ष्य	३१८	असावितस्ततः स्थूल	८३

पृष्ठ.	पृष्ठ.
असावुपद्वीपसदामनीकिनी	४९ अहं सुदृष्टो मम दत्तमासनम् ४०
असृङ्गनदीसनिभसन्ध्यमुल्लसत्	१९४ अहः संहतमहाय २७६
असौ गतः श्रुतिपथम्	८४ अहमङ्घ्रिरेणुरपि १७४
असौ जगद्बीजपुटः	७८ अहर्दिवं द्रविणपरिक्षयप्रदैः १३९
असौ जिगीषारभसम्	४९ अहस्स्वमेषु क्षण एव नासीत् २२
असौ परिक्षेशसहो न ते करः	३३ अहृदयमहीपालास्थान ९४
असौ विशेषात्परिवृंहितो वृषः	४० अहो कषति पौलस्त्यम् २४६
अस्ति त्रिककुन्महीभृतोऽङ्के	१२८ अहो चयाः कीकसपर्वतानाम् १४९
अस्ति सेतुस्तथैवासौ	२७८ अहो दीप्तिरहो कान्तिः ९
अस्तु चारभुवि भूरिभयायाम्	१४३ अहो धैर्यं कपेरस्य २४२
अस्तु रामोऽस्तु सौमित्रिः	१८८ अहो वत महाश्चर्यम् २०६; २७९
अस्तु साधुरसाधुर्वा	९ अहो भयं नाम महत् १८६
अस्तूयत प्रस्तुतसङ्गरोत्कैः	२०१ अहो महन्मोहजमन्धकारम् २१
अस्फुरन्नुरसि काननौकसाम्	२९७ अहो महाश्चर्यबलात् २४९
अस्मत्सङ्गसमुद्भूतम्	२४९ अहो माहात्म्यपिशुनम् २४८
अस्मदाभाषणोद्भूत	८७ अहो विदग्धः सुग्रीवो २४९
अस्माभिरिव किं तेन	२०८
अस्मासु नावेदयति स्म	२२
अस्मासु राजा विरलप्रसादः	२०४ आः पाप निखप निशाचर १६८
अस्मासु वालिपुत्रोऽहम्	२४९ आकृष्टमालतीगन्धः १
अस्य नाभीसरसिजे	७४ आक्रम्य बलेन तामिदानीम् १२८
अस्याधिगच्छति न कोऽपि	२२३ आक्रान्तसंमुखसमस्त ३२४
अस्यानेकतरङ्गस्य	२८३ आख्याञ्च संख्याञ्च समुद्भवञ्च २३९
अस्येदानीं निषङ्गस्थ	७६ आगतामागतां निद्राम् ७४
अस्यैकार्णवकासार	७९ आगन्तव्यं ध्रुवं तेन ९
अस्रोत्पीडकान्तकण्ठान्तराल०	२६८ आघातवज्रधरवीर्य २२०
अहं गमिष्यामि सहालयेन	१९७ आचन्द्रसूर्यं निदधे जगत्सु १६०; १८९
अहं दौत्येन रामस्य	२४३ आचस्कन्द स्यन्दनेनार्बुदानि २६४
अहं भिषक् सहायस्त्वम्	२८९ आततान ककुभस्तमश्चयो २६२

आततान गगनाङ्गणाधिकैः	१९	आमृष्टशङ्करविकर्तन	२२४
आततायी स विज्ञातो	९	आययौ सद्यकटकात्	८२
आत्तं सर्वस्वमसकृत्	२०८	आयस्तनीलमणिकुट्टिम०	२२४
आत्तजैत्रनिजपुष्पधन्वनो	१८	आयस्तवैदूर्यमयानि यस्याम्	१४७
आत्तमर्पय सौभ्रात्रम्	२४३	आयस्तस्फटिकासन्दी	१७९
आताटकासंज्ञपनात्प्रपन्नः	२९	आयुः श्रियं च द्वितयं दशास्यः	२३८
आत्ताभिरामसरसप्रसवोपदाभिः	१६६	आरात्रायस्व वा पृष्ठम्	८९
आत्तावरजभावेन	७९	आरादपि सत्वरं न चेरुः	१२१
आत्मा सुताख्योऽथ जगत्रयोरः	२३९	आरादरोचकिनि तिष्ठ	३२७
आदत्त स्वधितिमथ	३०९	आरादाकर्णितस्निग्ध	८
आददे भयदतां न रक्षसः	२९८	आरामलक्ष्मणवधात्	३२८
आददे वियदलाञ्छनव्रतम्	१८	आरूढव्रणवी ५त्स	१८२
आदाय तमापतामि सद्यः	१२७	आरूढो मणिपर्यङ्कम्	१८३
आदिदेश दशग्रीवः	२९१	आरोप्यतां रावण सिंहिकायाः	१९९
आदिश्यतामरिपुरीपरिखा०	२२९	आरोप्य सन्ध्यां दिशि वज्रपाणेः	२६
आधौ परोत्थेऽस्ति गतिः	२१३	आरोहत मामितः कुमारः	१२८
आध्वं सुखमत्र वाऽहमेकः	१२८	आर्यपुत्र न ते कार्यम्	२१४
आनिनाय विमानेन	२७४	आर्यस्य कस्मादपि नास्ति	२०४
आनीय वीतगुरुचापरवौ	३२८	आर्या न कार्यस्य गतिम्	२००
आपणानुकृतिरैक्ष्यत क्वचित्	२६२	आर्यायाः शिवमेवास्ति	४
आपतत्सु तरुषु व्रततीषु	१३८	आलम्बतांसतटमुच्छ्रित०	१६६
आपाणिग्रहणाद्देवि	२१२	आलम्ब्यतामिह स धैर्यतरुः	१६३
आपृच्छच्च गच्छन्ति वधूः	८०	आलिङ्गनात्प्रागपि यत्र गाढात्	१४७
आपृच्छच्च गवमुत्पुच्छः	२७३	आल्लिङ्ग रजनीमहासयत्	१८
आपृच्छच्च तौ चीरभृतौ	९७	आल्लिङ्गुरथ दोहदा इव	२९४
आभिमुख्यं प्रपन्नेन	१८९	आलोक्यतामधिपतिः	३२६
आमुञ्च काञ्चनवतीः	१६६	आवर्जितः शक्रजयी	१८९
आमुमोच कवचान्तरं चिराद्	२६१	आवां यदैवाद्वितटे निविष्टौ	२२
आमृशामि क हस्तेन	२७९	आवां विहगान्वयावतरे	१२३

पृष्ठ.	पृष्ठ.
आविष्कृतविशुद्धिभ्याम्	३
आशंसितस्वप्रणया	२१३
आशाः सुदूरमभवन्नधि	१६५
आशीः फलिता न ते सुमित्रे	१२६
आश्चर्यनिधिः स शौर्यशाली	१२१
आश्चर्यमासीत्तदसौ तदा यत्	२३१
आश्वासयन्नास्व मुहूर्तमेताम्	२३८
आश्वास्य तानद्भुतशक्तियुक्तम्	२९०
आसक्तस्त्वयि भारोऽयम्	७९
आससरात्राद्विपजाम्	२८५
आससाद् करटी कटीतलम्	२५७
आसितुं समय एष नावयोः	११
आसीत्क्षुरप्रस्य कियान्विलम्बः	२६
आसीदसौ विजयवेगवशात्	३२३
आसेदुर्मुकुलितचक्षुषः	३०७
आस्तां त्वद्योग्यतोद्गीवः	७७
आस्तामसाविवृत	७६
आस्पदाधिगमगर्वितोऽस्तु	१५
आस्वास्व वत्स सौमित्रे	३१४
आहरन्नपरे तस्मात्	१८१
आहरामि लवणार्णवलीनैः	१४४
आह स्म तानाशयवित्	१९९
आह स्म स्मितकुपितः स	३०८
आहारं देहि वैदेहि	८६
आहारकृते ततो दवीयान्	१२७
इ	
इत आस्व विनीयतां क्लमः	११२
इतः काष्णर्यायसस्तस्य	८७
इतः कृतघ्ने मयि मन्दिरम्	४४
इतः शनैर्लवकशाबकावली	३०
इतः सुदृष्टैर्निचितानि	३०
इतश्च निद्रानिभृताम्	३१
इतश्च मुनिकन्यानाम्	२०९
इतस्ततः करचरणम्	१३४
इतस्ततः परिणतिम्	१
इतस्ततश्चरन्त्येव	७९
इतस्ततः सिकतिलाः	९०
इतस्ततो दाहवशात्	१९५
इतस्तृषं संजनयन्तु शीलनात्	१५७
इति कर्कशमुद्गीर्य	२७३
इति कान्यपि लक्षणानि	६४
इति कुण्ठसमस्तविभ्रमाय	१०९
इति क्षोभचलः पद्भ्याम्	२५१
इति चतुर्दशलोकविपश्चितम्	६०
इति च विवृतविस्मयाय तस्मै	४७
इति चेतसैव तमुदीक्ष्य	१७७
इति तं वदन्तमवदत्प्रियम्	४६
इति तामभिलक्ष्य लक्षणौघैः	६५
इति तामवदत्स मारुतिः	११६
इति तौ विसृज्य दशकण्ठचरौ	२३२
इति द्वापरमापन्नः	२१७
इति निपतितयोस्तयोर्द्वयोः	१०
इति परुषमुद्गीर्य राजपुत्री	१६९
इति पादतलप्राप्त	२१२
इति प्रकटसुप्रभुत्रयमहा	६२
इति प्रसन्नां गिरमग्रस्य	२४
इति प्रसादद्रवसूक्तिवर्षिणो	४२
इति प्रहस्तानुचरस्य कस्यचित्	१५८
इति प्रेषणवैयर्थ्य	८२

इति बहुरसैः स्वैरालपैः	८०	इति सत्यपराक्रमः कपिः	३०१
इति ब्रुवन्नश्रुपृष्कदम्बकम्	३४	इति स्तुतिप्रमुखमधीशितुः	१३६
इति ब्रुवाणं प्लवगं तमूचे	१९१	इति स्फुटार्चिर्भयचञ्चलानाम्	१९७
इति ब्रुवाणस्य गिरं जगद्गुरोः	३७	इतीदमुक्त्वा तमसौ	१९२
इति ब्रुवाणस्य जवात्	९९	इतीरयित्वा स बुधानपश्यत्	२४०
इति ब्रुवाणा विधुरं विचेलुः	१९५	इतीरितान्तर्गतमन्युमश्रुणुः	३५
इति भूतमुदीर्य सा चिरात्	११५	इतीरिते तेन रदान्	१९२
इति मन्दोदरीवाक्यैः	२१६	इतीरितेनेव पतिव्रतायाः	१९३
इति मे रहस्यमिदमञ्जनासुत	१७३	इतो महत्कष्टमिदं दुनोति	३५
इति यामिनीशमहिर्कोद्वृतिभिः	२२७	इतोऽवतीर्यतां प्रस्थात्	४
इति रामभद्रसहधर्मचारिणीम्	१७३	इतो वितत्य दीयन्ताम्	४
इति रामलक्ष्मणवचस्यवदत्	२३०	इत्थं गतस्याखिलदोषभाजः	२०३
इति लेखयति स्म लेखकैः	१९७	इत्थं गते कः पणबन्धकालः	२००
इति वक्त्यनिमित्तसंहतिः	२९८	इत्थं गते तत्र गतस्य केन	२३
इति वचनमुदारं वासरेशः	२२५	इत्थं न मां प्रत्युपपत्तिमेति	२४
इति वदति पुरस्तात्	१८९	इत्थं पुरेऽस्मिन्निपताम्यहं चेत्	१४९
इति वदति सुषेणे	२८५	इत्थमीक्षितगतिर्गगनेऽस्मिन्	१४०
इति वदत्यनघे स रघुद्रहे	३०४	इत्यग्रतः कपिभिराहव	३२४
इति वाचमुदीर्य संसदि	२९६	इत्यजस्त्रमनुजातसेवया	१५
इति वाचि कपीन्द्राणाम्	२७८	इत्यन्तरं प्रकटमेव	१६८
इति वाचि प्रगल्भायाम्	९३	इत्यन्योन्यमुपारूढ	१०१
इति वात्सल्यविच्छिन्न	२४२	इत्यप्रपञ्चोदितकारणानि	२६
इति वादिनः प्रमदकण्टकिताः	२३०	इत्यप्रमादीव दिशश्चतस्रः	२३९
इति व दिनमश्रौषीत्	३१८	इत्यभिक्षिणं क्षपयतः	९६
इति वादिनमादित्यो	३१४	इत्यागतस्य प्लवगस्य मृत्योः	२०२
इति विक्रमशालिनः कपीन्द्रान्	६६	इत्यादयो राक्षसयोधवर्याः	२३७
इति विविधवितर्कचञ्चलम्	१११	इत्यादिकं राक्षसचारणानाम्	१९९
इति विश्वकर्मसुतसंश्रवणात्	२३०	इत्यादिकं स कामार्तः	२१६
इति शोचति सुग्रीवे	२७६	इत्यादिकानि सुबहूनि	७१
इति श्रुताधिपतिगिरः	१३३	इत्यादि तोषभरगद्गदकण्ठ	३२९

इत्यादि स व्योमनि संप्रधार्य	१५०	इदं त्वसदृशं बाल	९७
इत्यायतमैथिलीविलाप	१२६	इदं ध्रुवं राजकुलं पुरस्तात्	१४९
इत्यालोच्य स्वबलविपदि	२६९	इदं लतावेश्म विविक्तमत्र	३३
इत्याहवं तमवलोकितुम्	३२७	इदमल्लमुद्यतमरातिषु वः	२२८
इत्युक्तकुत्सोऽपि कुलस्य	२०५	इन्द्रजालमजनिष्ट महीयः	१४४
इत्युक्तनिजापदानसारः	१२७	इन्द्रजित्पाशनिष्पन्दे	१८१
इत्युक्तिनिमीलितं प्लवङ्गाः	१२२	इन्द्रनप्तुरचलौघमिन्द्रजित्	२६०
इत्युक्तिनिष्पन्दिदवृद्धबृन्दम्	२०५	इन्द्रवस्तावयं यद्यप्य०	२८४
इत्युक्तिसमानकालमासीत्	१२८	इन्द्रोपेन्द्रावक्षिपुत्रौ पुरस्ते	२६६
इत्युक्ते रघुपतिना	३०५	इमं ममाम्भोनिधिलङ्घनार्थम्	१४९
इत्युक्त्वा तमभिपपात	३०८	इममत्र यत्नमधुनाऽपि	१७०
इत्युत्तवा रजनिचरेश्वरः	२५२	इममुत्तरेदुदधिम्	१७२
इत्युग्रविपाकमेकपाकः	१२६	इमां किमह्नाय बलादरातेः	१४९
इत्युत्त्रस्ता जम्बुमालिध्वजिन्याः	२६५	इमाः किं विरतामोदाः	२१०
इत्युत्प्लुत्य विलोक्याशाः	९९	इमामुद्दामतमसं	२८१
इत्युत्सृज्य रणं लङ्काम्	२७४	इमे न रोहन्तिवह वल्लिपल्लवाः	१५७
इत्युदीरितभूतार्थान्	८९	इयं रसत्यद्य शिवाऽशिवाकृतिः	३६
इत्युदीर्य वचनं तमुदीर्णं	१४५	इयं विभातु रजनी	२८५
इत्युदीर्य वचनं निशाचराः	२६०	इयती कुतः सुरपतेः	१७७
इत्युदीर्य सरमा विरराम	१४४	इयमंशमालिसुत रत्नवती	२२९
इत्युन्मत्त इवात्यन्तम्	२१२	इयमभ्युपैति परितः	१७१
इत्युभौ व्यवहितान्तरव्यथौ	१४	इयमियं दिवि दिक्षु च	५७
इत्युवाच मनसैव स क्षणम्	२६१	इयमुक्तिरियं द्युतिस्तनोः	११७
इत्युवाच स तानृक्ष	९५	इयमुन्नतरत्नगोपुरा	२९७
इत्युचिवानुत्सुक्तिप्लवङ्गो	२८८	इयमृक्षराज रजनी न भवत्य	२२७
इत्युचिवाग्निभृतमेव	१६५	इयमेति मन्युकुपितेय	१७३
इत्युचिषि मय्यधोमुखोऽभूत्	१२७	इष्वैकया मया विद्धो	९
इदं किमत्रैव दिनम्	३१	इह यामि लयं मयं चिरात्	११४
इयं घनश्यामतृणोलपाचितम्	३३	इहार्णवे समुदितशक्ति	१३२
इदं जनन्या भरतस्य	३५	इहास्यतामतिशयित	१३४
इदं तदक्षणां द्युतिचोरमुत्पलम्	१५९		

पृष्ठ.	पृष्ठ.
इहास्व वा सम्प्रति	४२ उत्कर्षस्त्वयि रूपस्य
इहैव चित्रां गुणवर्हिणः	३५ उत्कलायाः क्व लालित्यम्
इहैव भोस्तरलशिखा	१३२ उत्खातकैलासमहाचलस्य
ई	उत्तमाङ्गपदभागिति ध्रुवम्
ईयुरुल्लसितगैद्रं हंसः	२५५ उत्तरस्यामथ दिशि
ईर्ष्यामलः कोऽपि न मे	२१४ उत्ताम्यसि प्रततमद्य
ईशः स विश्वस्य जितावजस्यौ	२०३ उत्तारिता राशिमपात्र
ईषद्भिन्नत्तु हसित	१६२ उत्तिष्ठ कुलोचितं कुरुष्व
उ	उत्तिष्ठ वत्स गच्छावः
उक्तप्रचयाः प्लवङ्गमास्ते	१२८ उत्तेजसा रामबलेन विष्वग्
उक्तैः किमथ भूयोभिः	६ उत्थायास्तस्तेन भूयो हनूमान्
उक्तो निलयः क्षपाचरस्य	१२९ उत्पपात स तैः सार्धम्
उक्त्वा गता बहुतरम्	३२९ उत्पपात हतसप्तिसारथेः
उक्त्वेति पूर्वनिजवृत्त	७० उत्सारितेवाभ्रकरेणुकुम्भात्
उक्त्वेति रामसन्देशम्	२४६ उदगुस्तदाऽस्तभुज इत्युदित
उक्ष्यमाण इव रक्तशीकरैः	२६१ उदडीयत कीरपङ्क्तिभिः
उग्रदण्डभृतो राज्ञः	८३ उदपतज्जनलोकमसौ यदि
उचितानुबन्धसरुषाऽग्रभुवा	२२८ उदायुधानि पुरतः
उच्चखान रुषमुच्चमण्डलः	१९ उदिताधिकवीर्यपुष्टयो
उच्चखान विहसन्वलीमुखः	२५८ उदियाय जयारवो महान्
उच्चचार न वनस्थलीष्वसौ	१६ उदीर्णकोपातपमेतदन्तिकात्
उच्चचाल तदाकर्ण्य	९७ उद्गर्भशुक्तिगुवति
उच्चयं मोचयामासुः	९२ उद्गिरत्सु दशग्रीव
उच्चेतुमुच्चैरुडुकुड्मलानि	२६ उद्धृत्य घोरायुधवृन्दवृष्टिम्
उच्छ्रयं तीरतरवो	३ उद्ध्वो न जयभारः
उच्छिष्टतामुपगतो	३२८ उद्गदास्यरुचमुद्गयमुग्ध
उच्छ्रूना विक्रियावन्तो	२५२ उद्यतं ब्रह्मणोऽखेण
उच्छेद्याः क्वाद्य सन्देहाः	२०६ उद्यता हिमवतः शिरवरीन्द्रात्
उज्जगाम जगद्दीप	२५० उद्यन्त्यमी निकट एव
उज्ज्वलाग्राकिरण	१७ उद्यमाश्च निगीषूणाम्

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
उद्यम्य रभसात् पुच्छम्	३१९	उपेत्य वा यूयमनन्तरं दिशो	३९
उद्वाम परितः सलिलौघान्	१३७	उपोढमुखभङ्गेन	३१९
उद्वीक्ष्य वीक्षितचरीम्	८६	उरःस्थलप्रसारेण	२४८
उद्वीक्ष्य सद्यः क्षतकण्ठनालम्	२३६	उल्कामुखशताकीर्णम्	१८०
उद्वेल्लदुग्धभुजगाङ्गदवीचिबाहुः	२२४	उल्लङ्घ्य रवेरह हयालीम्	१२३
उन्नताब्जिलहरीगलहस्त	१३७	उल्लसत्तिमिरजालमांसलम्	२६२
उन्नमय्य मुखमुल्वणमुल्का	१४४	उल्लसत्पत्रबहुलम्	३१३
उन्मिमील रघुनन्दनश्चिरात्	१२	उवाच तां वारिनिधेरपारे	२३९
उन्मीलयामास दृशो	६	उशान्ति गृहिणीमर्धम्	२१६
उन्मीलयेक्षणयुगम्	१६६	ऊ	
उन्मूलनाय मरुताम्	२४४	ऊचिवानिति बभूव निर्वचाः	१९
उन्मौलिर्मणिवलयी विलोलहारो	३०९	ऊचुः पुरः प्रतिहतप्रसराः	२२२
उपचारपरम्परामिमांश्च	११६	ऊचुः प्लवगास्तमाद्रवाचः	१२१
उपदिशत्यधुनैष किमृक्षराट्	९९	ऊचुश्च ते वालिसुतम्	९६
उपदिश्य पुरः सरस्वतीम्	११३	ऊचे स तेन रविसूनु	३२९
उपनामितमालीभिः	२०९	ऊचुः सेनापतिं नाथ	९३
उपनीय महीमवोचत	११८	ऊचे तमृक्षराजोऽपि	३२०
उपमन्त्रयति स्म माधवी	१०९	ऊचे तेभ्यः सुषेणेन	३१९
उपमर्दविकल्पशान्तये	११९	ऊचे त्रिभीषणो हृष्यन्	३१३
उपयुङ्क्ष्व यथासुखं पयः	११९	ऊचे सेनापरिक्षिप्तः	९७
उपरि चरति गन्धमादनस्य	४९	ऊढोऽयमिन्द्रजित्पाशः	१८७
उपरि शिखरिणः पयः प्रतीच्छन्त्य०	९२	ऊहे जलैराहितकोपरागः	२८
उपरुद्धोऽहमत्यर्थम्	८३	ऊ	
उपरुध्यतामियमतीव पुरी	२३३	ऊक्षराज पुनः शाधि	७९
उपविष्टस्तदा रामो	६	ऊक्षराजस्य कानु स्यात्	३१७
उपसंगृह्य पाणिभ्याम्	३१८	ऊक्षराज हितं शाधि	२७७
उपसंजगृहे महीरुहैः	१०९	ऊक्षत्रजे वृक्षमृगत्रजे वा	२८९
उपसर्गजडे विडम्बनाम्	१०८	ऊक्षस्तोमास्ते च रक्षोनिकायाः	२६३
उपागताः पुण्यजनेश्वरेषु	१४८	ऊक्षाणां भूरिधाग्नां श्रितमधिपतिना	३३
उपेत्य कच्चिचतृषितान्प्रतीच्छसि	४१	ऊक्षैः कचार्धनिचितारुग	२२०
		ऊजुरादीयतां पन्थाः	४

पृष्ठ.	पृष्ठ.
ऋते स्तुतेरितरवलीमुखोपमः	१३४
ऋषिरस्य सुतार्थमृष्यशृङ्गः	६८
ए	
एकं जज्ञे तत्सहस्रं शराणाम्	२६८
एकः परं सम्प्रति सत्क्रियामि	१७८
एकः प्लवगसैन्येऽस्मिन्	२७१
एकः स परं प्रपन्नधीरो	१२०
एकः स पालतिलकः	२०६
एककः प्रार्थयामास	९७
एकत्र पूर्वसुरवीरपरिग्रहाणाम्	१६१
एकत्र मत्तशयितोत्कटयातुधान	१६१
एकदैवाभिहन्यन्ताम्	२९२
एकवानरमात्रस्य	२४६
एकस्य ज्ञानजलधेः	२८०
एकिमेव निजवृन्दमध्यगा	१९
एकेन घृष्टमपरेण दृढं निपिष्टम्	३२५
एकेन बाहुनाऽऽद्य	२७३
एके विनिद्रकनकाम्बुजगर्भगौरैः	२९०
एकेऽश्मगर्भहरितैरपरेऽञ्जनाभैः	२२०
एकैकशः कृशैरङ्गैः	८१
एकैकशः स्फुटं स्रष्टाः	२४७
एकैकशोऽनुनेप्यामि	२१०
एकैकस्मादत्युदारैर्वचोभिः	२६६
एतदेकमतिवाह्यतामहः	११
एतच्चूढं हास्तिकं कः प्रतीच्छेत्	२६५
एतन्मनाग्वलतु लोचनमञ्चतु भूः	१६६
एतस्य त्रिजगदिदं तृणं रणेष्ु	३०६
एतर्हि मामवनिपुत्रि भजैकनाथम्	१६८
एतर्हि सायं यदि वा परेद्युः	२००
एतानि शोकतिमिरोपहतच्छवीनि	३२३
एतावताऽपि प्रयतास्तमेव	२०४
एतासु मे विकटवज्रशिलानिवद्ध	१६७
एति भूतपतिरेव कदापि	१४०
एते तवैकसुभगस्य जयन्ति पादाः	५५
एते निकामरासिकस्य जयन्ति पादाः	१०,५५
एते प्राणास्त्वमस्माकम्	३२१
एते बहिर्गते दूरम्	३१७
एते वयमस्य ते भजिष्या	१२२
एतेषु हेमरजतस्कटिकाश्मगर्भ०	१६७
एधयित्वा तमाशीर्भिः	१८२
एभिरश्मभिरामुक्तैः	२१४
एवं विभीषणेनोक्तो	२८३
एवं विवृतात्मधैर्यपारम्	१२२
एष गाढप्रहारोऽपि	३१७
एष पश्य पतितो नभस्तलाद्	१२
एष पश्य विपुलोर्मिरुदन्वान्	१३८
एष प्रसहोऽथ पार्वतीयः	१२०
एष मुक्तकरपाटवो रविः	१२
एष श्रीमान्वीरबाहुः सुबाहुः	२६६
एषोऽन्तकाधिकभयङ्करसंप्रहारः	३२४
एषोऽस्म्यहं निजवचस्सु	८१
एषोऽहमहितोन्मार्थी	३१४
एषोऽहमहिद्विषस्तनूजः	१२५
एष्वेव निष्प्रतिघमृत्युरसोद्धरेषु	३२६
एहि जानकि भुजान्तरं खरः	१७
एहि यामि पवनात्मज तुष्टा	१४३
एह्योहि जीवयेदानीम्	३१५
एह्योहि देहि सुभगे सुभटाय हस्तम्	३२७
एह्योहि प्रियसंलाप	७

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
एह्येहि वत्स गुरुवत्सल शौर्यशालिन्	३२९	कचिद्बालिसगन्धस्त्वम्	१८९
एह्येहि स दह्यतां कुरङ्गः	१२६	कचिन्मत एष वः कपीन्द्रः	१२९
ऐ		कटकं निवेश्य कटकेऽथ भूभृतः	४६
ऐश्वर्यं गुरु सर्वस्मात्	२०९	कण्ठेन वज्राङ्कितनिष्कलक्ष्यम्	२८७
ऐश्वर्यमुपभुक्तं ते	२१४	कतिपयगणगोचरानुदीचः	४७
ओ		कतिभिश्चिदपोढकृत्यगन्धैः	११८
ओं नमोऽच्युतविरिञ्चिबिडौजः	१४१	कति मन्त्रिणः कति रहस्यरक्षिणः	१७१
ओघो मे शरसरितामनेन तीर्णः	१७८	कथं कथंचिज्जितकोपेवेगो	१९१
ओतुनेवात्मतोकानि	२४४	कथं न सीतामुषितोऽस्मि लक्ष्मण	३४
औ		कथं बताध्यक्षसरोषदेशिताम्	३२
औदयेन शशिनो गभस्तिना	१७	कथमप्यनघे तपस्विना ते	६९
औदार्यमार्य हनुमन्	७७	कथमेवमादिभिरजस्रमाधिभिः	१७२
औरसानपि सुतानरीनिव	११	कथय प्रतिश्रुतमहाजिकर्मणे	१७९
औषधीनामधिपतिः	७८	कथयामि संनिहितमेव किन्तु तम्	१७९
क		कथयामि सखीगतं रहः	११७
कं वीक्षे क्व वत निवेदयामि दुःखम्	३१०	कथा कैव नृशंसानाम्	१७९
कः कदाऽप्यभिमतेन घटेत	१४३	कथावशः किं समयं हरत्यसौ	१९७
कः कर्कशाहवसहे सति	३२३	कथिताः प्रथितौजसश्च पूर्वं	६६
कः शक्नोति समाहर्तुम्	२४९	कथ्यमानः सुषेणेन	३२१
ककुदानि महाधनान्यमूनि	२९९	कदनेन कुमाराणाम्	१८०
ककुभः स्थिरदाहधूमिताः	२९८	कदाऽपि चक्रेण हरेरवासम्	१९१
ककुभामुवाच विचयं तमुच्चकैः	१७१	कनकपर्वतकूटकुतूहलम्	९६
कक्कोलीतरवारतुङ्गाः	८९	कन्दराणि च महामहीभृताम्	१८
कक्षयोरक्षिपत्पाशम्	१००	कपयः किमाहुरवलोक्य तं जनम्	१७२
कच्चित्तं दैत्यहा देवः	२०७	कपयः प्रतिबोधाय	९९
कच्चित्तस्य क्षमाहेतोः	२०७	कपयस्तदोमिति गिरः सकलाः	२२९
कच्चित्प्राणिषि पौलस्त्य	३१८	कपालमालिखद्भूमालि	२४७
कचिदुद्बुध्य कुपितः	२०७	कपिकटाः कुतो यूयम्	९३
कच्चिन्नार्यस्य कायोऽयम्	३१८	कपिब्रुवः कोऽप्ययमप्रियोक्तिः	१९२
		कपिभिः कृपारसदरिद्रकैः	२३२

कपियोधयुवानमित्यसौ	१०७	कवीन्दैरुद्धतं जितमनवशीलैः	२१८
कपिराज गच्छ पुनरेहि राघव	१७५	कश्चिदागमितचिन्तिशानिलैः	२६२
कपिराजसमर्पितं च गाढ	६९	कषत्रापि कनीयस्त्वात्	२१३
कपिः स दग्धो न विलोक्यतेऽग्नौ	१९५	कस्तिष्ठति गतः को वा	२८०
कपिसुभटसमाजदत्तकर्णः	३२	कस्यात्र च रुद्यते गतः कः	१२१
कपीश पश्य निपुणम्	२७८	कस्यार्थस्य कृते विद्धाः	९
कपेस्तेनावलेपेन	२४८	कस्यावलम्बादकरोत्परासुम्	२६
कमलासनप्रतिसमःस जाम्बवान्	१७४	कस्यास्ति शक्तिस्तव राजधानीम्	१९९
कम्पं नियम्य स जगत्रयकम्पकारी	१६६	कस्येदमानतमुखम्	३२६
कयापि लब्धं जनसंनिधौ रहः	१५४	का कथा मर्त्यपिण्डानाम्	२८३
कयापि सार्धं विधृते ससंभ्रमम्	१५९	काकुत्स्थ प्रलयघनाघनेषुधारा	३०९
कयाऽप्युपालभ्यत मन्युगद्गदम्	१६०	कान्त्या परप्रहरदक्षमसौ तदानीम्	१६५
करकं च करेण विभ्रती	११०	काप्यभिख्या विरजसोः	१
करपल्लवपर्वमूलमूर्च्छत्	६४	काभ्यांचित्प्रसभमपूरयत्कपोलौ	३०६
कराभ्यामभिनत्खड्गम्	१००	कारौकसि त्वमुषितश्चिरमेष यस्य	१६८
करी करेणुष्विव सल्लकीवने	१६०	कार्यदिग्गृह्यतां कापि	३
करुणैरुपरुध्यसे चिरम्	११५	कार्यमार्य परिशिष्टमुच्यताम्	११
करेणादाय लाङ्गूलम्	९७	कार्यत्वराभिः स्खलितं न धैर्यम्	२०१
करोति कच्चिन्न वृथा जलव्ययम्	४२	कार्यान्तराशारहितेन तेन	२१
करोति लोलानलिने	८०	कालत्रयोर्मिविजयी	७३
करोतु कृत्यं मणिदीपशाखिनाम्	१५७	कालनेमितमो घोरम्	७४
कर्तव्यनिर्णयविरूढमनःप्रसाद	२९	कालस्तरङ्गवति मङ्गलमन्द्रकाणाम्	१६२
कर्तव्यमथ प्रियान्तरं चेत्	१२९	कालेन तेन हनुमत्कथितप्रवृत्तिः	२१९
कर्तव्योपकृतिः सद्भिः	९	कालो मयाऽनवशरत्पदवीरसेन	४६
कर्तुं प्रियं रघुपतेः स तदाऽध्युवास	२२३	किं कुम्भकर्णानुज संनिक्छे	२०२
कर्मणि प्रगुणे पुंसः	२८२	किं क्षिप्तमचलप्रान्तात्	९
कलं कणन्त्यः कलहंसमालाः	९१	किं गुणानां समग्राणाम्	७७
कलहा रतीयस्ताश्च	८५	किं तात त्रिभुवनजित्वमेकशूरः	३१०
कविश्च जीवश्च सुतश्च भूमेः	२६	किं ते किष्कन्ध्या कार्यम्	९७
कवीनां किं दत्तैः	२०	किं ते कृतं सुरगणैः	१८९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
किं तेन मैथिलि करिष्यसि	१६८	किमङ्गनानां भुजकन्दर्लयम्	१९१
किं त्वमेकपुरोत्सादात्	२८१	किमङ्घ्रिणा विलिखसि मैन्द मेदिनीम्	१३२
किं दुर्गमर्गलभिदां हरिपुङ्गवानाम्	७१	किमत्र पश्यामि किमत्र लीये	१९०
किं दूरमापतसि मानसवेगपुत्रि	३२६	किमधः शिवलिङ्गलङ्घनात्	११०
किं न कुर्वन्ति मां वीक्ष्य	२१०	किमनिमित्तममी निपतन्ति वा	९६
किं न गायन्ति किन्नर्यो	२०९	किमनेन कायविभवेन वारिधिः	१७१
किं न पिष्टः शतघ्नीभिः	१८१	किमनोकहशैलवृष्टिभिः	३०२
किं न प्रपञ्चो लीलायाः	२१०	किमन्यद्देहि वैदेहीम्	२४९
किं न संभाषसे राम	२७६	किमपि कोपि न पश्यति पृष्ठतः	९८
किं नाथ खिन्नोऽसि गताः कियन्तः	२९३	किमपि निष्करुणस्मरसायक	९७
किं नादिशसि सौमित्रे	२७९	किमपि सन्दिश वस्त्वतिसुन्दरम्	९८
किं नामोपहससि नः	३०८	किमभाङ्गीः क्षितिरुहान्	१८९
किं पश्यत यात लोकपालाः	१२६	किममीभिरम्बुजदलव्यजनैः	२२७
किं पुत्रि कामवति कातरतामुपैषि	१६२	किमम्बरे किं भुवि किं पयोनिधौ	३२
किं प्रसुताः परीहासाः	२१०	किमयं सुमहान् भुजङ्गमः	१०३
किं प्रस्वलतीव सन्नचञ्चुः	१२०	किमर्थमिममुद्देशम्	९९
किं पृष्ठमेव सखि पृच्छसि	३२६	किमवानितलादुद्गच्छन्ति	२७०
किं भूयसा वा मम चिन्तितेन	१९०	किमवाससमीहितान्तरः	११४
किं भूरिभिरीरितैः कर्पीन्द्राः	१२९	किमशक्ताः किमस्निग्धाः	२७९
किं वः कथयामि वानरेन्द्राः	१२७	किमश्नासि परोच्छिष्टम्	२७३
किं विद्विषोऽप्युपचरत्यधुना सुषेणो	३२४	किमस्तमस्त्येव गतो विवस्वान्	१९०
किं वृद्धभावाद्विकृतिस्तवेयम्	२३८	किमर्थं धनदं यामि	२१७
किं वैष्णवस्य महसः	७७	किमित्थमेव क्षपितो निशीथः	२१
किं शक्रजित्प्रभृतिभिर्युवराजवरैः	३२३	किमित्थमेवावतरामि तूर्णम्	१४९
किं सीतया गच्छतु सा तमेव	२०४	किमिन्दुना चन्दनवारिणापि किम् ३९, ६३, ८०	
किं सीदसीत्थमधिगच्छ मनीषितानि	१६६	किमिन्दुनेन्दीवरमप्रयोजनम्	१९९
किं सूनृतैः शक्रजितः शिशोर्मे	२०२	किमियं करुणा शरीरिणी	११०
किं स्वद्वीयसो देशान्	७९	किमुच्यते बहुतरमेवमादिषु	१३६
किञ्च वत्स दशासास्यात्	८	किमुडुः स्वलितेयमम्बरात्	११०
किमगाद्विजयाय वज्रिणो	११४		

किमुत स्मरखण्डिता रतिः	११०	कुरु स्थिरं परिकरमीयतामितः	१३५
किमुत्सवानुत्सवजातरङ्गान्	१५०	कुर्वाणयोः सरसि पद्मवनावनद्धे	२९
किमुदितैर्बहुभिर्बहुविस्मया	६०	कुलभवनममुष्य भूभृतोऽष्टौ	४९
किमेतदित्यूढवितर्कदोले	९१	कुलवृद्धवसिष्ठवारिताश्रुः	६७
किमेतयोरस्त्यशुभम्	२७७	कुलवृद्धेषु तिष्ठस्व	२४५
किमेप्यतास्याः सदृशं निकेतयोः	३२	कुलाङ्गनाः सेदुरुपोढसाध्वसाः	१५४
किम्भो विषादलुलित	२०८	कुलालिकां मार्गति मत्तहंसी	१९६
कियच्चिरं त्यक्ष्यति मानुषी न सा	३३	कुल्योल्लङ्घनलाघवेन जलधीन्	५४
कियच्चिरं पुनरसौ	६	कूजत्कारण्डवकुला	८८
कियच्छेषमहः पश्य	७९	कृच्छूलब्धनगशृङ्गासन्धयो	१९
कियती निशा निषध यामवती	२२७	कृतं त्रिलोकीकदनं कदापि	१९१
कियन्नभः क्षमा कियती पयोधयः	४५	कृतं न किञ्चिदक्षेण	१८८
कीर्णामवर्णकणिकाभिरिव प्रसिद्धिम्	१६४	कृतं न साधु पौलस्त्य	२४६
कीर्यते कृतरवैः खगत्रजैः	१३	कृतं पुरुषकारेण	२८१
कीलालं कलश इवोद्गमन्	३०९	कृतकुलिशकठोरमुष्टिबन्धः	१६९
कुटीयमल्पा शतपत्रसन्धनः	४५	कृतकृत्यमिवागतं पुरस्तात्	६३
कुण्डलायाः क तौ गण्डौ	२११	कृतवसतिरयं कपिः कुमार्याम्	४९
कुतः कस्त्वं कथमिह	१८५	कृतसमस्तनियोगमनागसम्	५८
कुतस्त्यमोजः सहसेदमग्नेः	९७	कृतानतीनुत्तमयूथपानसौ	३९
कुमार कुरु विश्वासम्	७२	कृतावहेलः प्रणयप्रसन्नम्	२३
कुमारमक्षमद्यापि	२१३	कृतोऽद्रिदुहितुः कम्पः	२०८
कुमारास्तेऽथ चत्वारः	३१२	कृत्वा विक्रोशमपि खङ्गमसौ निषिद्धः	२०५
कुमारि कीरं करयोः कुरुष्व	१९६	कृत्स्नैव सोच्चैरथ पूरपूरि	२३७
कुमुदवनमहेतु त्यक्तनिद्रम्	२०	कृपणं न लक्ष्मणमपीक्षतेऽधुना	१७३
कुम्भकर्णः किमत्राह	१८६	केचिच्छ्र्वांसि मुरलोर्मिरवैरधुन्वन्	२२१
कुरुत मार्गमनर्गलहंसः	६२	केचित् क्षणार्धमभजन्त भुजङ्गवल्लीः	२२२
कुरुतामियं किमथ नाथ	१७१	केचित्तमाक्रान्ताबिलम्	९५
कुरु प्रसादं प्रह्लादस्मि	२१५	केचिद्गजाह्वकुसुमोत्करतुल्यवर्णैः	२२०
कुरु यदाह महाहृदयः सुहृत्	६०	केचिद्गन्धादन्धकारेऽभिजघ्नुः	२६३

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
केचिद्ययुर्विपुलवर्हिंकलपक्वलस	२२०	क्रमते चरमं नरान्तको	३००
केतकीषु कदलीषु वालुका०	१९	क्रमनिर्यदूर्ध्वविरलक्षचयान्	२२८
केऽपि क्रोष्टूनन्वधावन् रयेण	२६३	क्रमोचिताचारकुठारखण्डित	४१
केऽपि धनन्तु शतघ्नीभिः	२५२	क्रान्ताः सन्ततमाकन्द	८४
केऽपि चुक्रशुरधिक्रुधो यथा	२५५	क्रियतां पुरश्चरममूर्ध्वमधः	२३३
केऽपि नृत्यभवनानि भोजिरे	२५५	क्रियतामधुनोत्साहः	४
केऽपि राजकुलमेव चक्रमुः	२५५	क्रिययाऽनिलिना पूर्वम्	२४७
केऽपि सालवलयं व्यलङ्घयन्	२५५	क्रीडाचलानुपवनानि सभाः सरांसि	१६३
केऽमी समस्तगगनेचरचक्रवर्ति०	३२७	क्रीडतां मृगवनेषु धन्विनाम्	११
केयमिन्द्रजितः श्लाघा	१८१	क्रीडाधिकारश्रमसालसाङ्गीः	१४८
केलिक्रमायातकलाविवाद०	१४७	क्रूरं मुसलमुद्यम्य	९९
के वयं वायुपुत्राद्यैः	९४	क्रूरोदारमहाकल्पे	१८४
केवलं पलभुजो न तस्य नः	११	क्रोशार्धदहरत जिह्वया चलन्त्या	३०९
केवलं शकुनयो न नीडगाः	१५	क्रोष्टाऽजिघ्रद्वाजिनः सन्नसंज्ञान्	२६८
कैकायि क्षयमुपैहि नृशंसे	१४५	क्रोष्टूखरघौरैयाः	२५२
कैवार्य संप्रत्यपराऽस्त्यपेक्षा	२०२	क गतोऽसि राम परिहाय मामितः	१७१
कैः शिक्षिता वर्तयितुं तदासीत्	२७	क गमिष्यति मर्मज्ञः	२०७
कैश्चिद्विवृत्य विवृतप्रतिघैरघानि	३२४	कचिच्च यस्यामसितोपलाट्ट	१४६
कोटयः कपिमुख्यानाम्	३१७	कचिज्जपाभाः कचिदब्जभासः	१९४
कोटिशः कनकशैलसंनिभाः	२५४	कचित् किरातीकचपाशमेचकम्	१५४
कोट्यः सुप्तास्तत्र तिष्ठस्तमिस्त्रे	२६८	कचित्पताका इव कर्दमिक्यः	१९४
कोऽपि चाश्वखरपुच्छसंस्तरे	२५८	कचित्प्रसूतं कचिदाप्तयौवनम्	१५४
कोऽयं कपिमहाराज	२७८	कचिद्दाल इवोल्लीलः	७३
कोऽयं तवाविरतचन्दनपङ्कशेषे	३२७	कचिद्विकलतापत्तिः	२८४
कोऽयं भोः कषति किरीटकोटिभिः खम्	३०५	क तेऽन्तरेण संस्कारम्	२११
कोऽवगच्छति शिवे तव तत्त्वम्	१४३	क दुग्धसिन्धुः क च तस्य वीचयः	१५७
कोष्णशोणितनिपातसूचित०	२५७	क नश्यसि निशीथेऽस्मिन्	२७२
को हन्तव्यो यो हतो न त्वयाऽऽसीत्	२६७	क नीतेति न जानीमो	८७
क्रथनोऽयमुरभ्रपृष्ठभाक्	३००	क नु सद्वत्सलः श्रीमान्	९७

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
क प्रयात रजनीचरेश्वरम्	२९९	क्षितिधरमनयोर्महेन्द्रमेकः	९२
क बिलं क च साऽमरावती	११७	क्षितिमयमनुशोचति प्लुतार्धात्	४९
क भानुमत्याः स्फुरितम्	२११	क्षितिमेकरथेन सिन्धुनेमिष	६७
क रभसः क्रमते रभरम्भयोः	९९	क्षित्तमंशुकमिदं मयोरसि	१७
क स गमिष्यति संप्रति पापकृत्	६१	क्षित्तमिन्दुरुचिर्भिव्यलम्बत	१८
क स गम्भीरविशदो	२११	क्षित्तोऽङ्गदः क्षितिमभूत्	३२९
क स रामः क सा सीता	२७१	क्षुण्णः कपिकिशोरेन्द्र	८६
क सुखं मुहूर्तमपि सर्वशङ्किनो	१७७	क्षुण्णा घनसंहतिर्ग्रहौघः	१२३
काप्यब्राजीद्वज्रदंष्ट्रस्तदानीम्	२६८	क्षुण्णायां दिशि युष्माभिः	८९
काप्यस्त्रपाः कापि परं छवङ्गाः	२८९	क्षुण्णो गमिष्यत्यधुनाऽरिमांसैः	२८९
कायोध्यको दाशरथिः स रामः	२०४	क्षुद्रभावात्तुदन्तोऽपि	२१३
कायोध्या क च लङ्केयम्	२८१	क्षेमवानिव दुष्कालः	१८४
काशाः क भूः क गगनम्	२२२	क्ष्वेडारवैः स प्रमाथी शशाम	२६९
कासौ नलो जलनिधिः	२७२	ख	
कास्यचन्द्रः स हेमायाः	२११	खण्डिता इव खिद्यन्ते	२०९
क्लिश्नाति साधुचरितान्	७७	खरादिरक्षःकदनेषु दीर्घम्	२९
क्षणं प्रिये मन्युरयं निवार्यताम्	३३	खानि यद्यपि सुप्तानि	२८४
क्षणं मिथः केलिरयं निवार्यताम्	३८	खे ककुप्सु भुवि च क्षपापतेः	१८
क्षणं व्याकृत्य काठिन्यम्	७४	खे मूर्धानः सत्त्वरापातचण्ड	२६८
क्षणः कलानामयमेव नर्तकाः	१९७	ख्याताऽसि तयोर्द्वयोः प्रवृत्तिम्	१२९
क्षणमत्र च नाथ वीक्ष्यताम्	२९७	ग	
क्षणमस्त्वयमर्हणाक्रमः	११९	गङ्गे सरयु प्रतीरयोर्वाम्	१२६
क्षणमिह क्षणकोपिनि सुप्यताम्	९७	गच्छतस्तुरगीं गतिः	२०९
क्षणमीलितलोचनावलिः	३०३	गच्छन्ति गतिं त एव शुक्लाम्	१२१
क्षणविनीतपवित्रपरिच्छदो	६०	गच्छन्त्यमी सिन्धुतटीः	८०
क्षतशतविषमीकृतोद्भटाक्षि	९१	गच्छ वत्स शयनीयमात्मनः	१९
क्षताधरं सत्रणमेखलातलम्	१९९	गच्छाथवा रामसमीपमेव	२०९
क्षन्तुमर्हसि जीवेश	२१९	गच्छामि शत्रुकदनाय किमाज्ञया ते	३२९
क्षान्तं प्रमादकापेयम्	९३	गजगिरेर्यदि शीलयति स्थलीः	९९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
गणगन्धर्वयक्षाणाम्	३२०	गृहाद्विवासो वनवासयातना	३४
गतः स कालस्तुलितो	१९०	गृहीतसाधुवर्त्मपि	९
गतः स दग्ध्वा नगरीं हनूमान्	२४१	गेहगर्भा विदर्भाणाम्	८५
गतः स वर्त्मना येन	२०७	गोपुरेषु परिखासु तोयधेः	२५७
गतवति लयं दिक्षु ध्वान्तैः	३२२	ग्रंथिपल्लवयोः सन्धौ	८८
गतस्य तस्याथ सहानुजन्मना	३८	ग्रस्तामिव त्विषमयोगमल	१६४
गता गत्वरमारीच	८६	ग्रामगोष्ठसभारामा	८३
गत्वा विमानमणिवीथिमिमाम्	३२७	ग्रावाणो रावणक्रूराः	९०
गन्धमाघ्राय रामस्य	१८२	ग्रासाय प्लवगपतङ्गमण्डलानाम्	३०९
गमिताश्चतुर्दश वनेषु	१७३	ग्राहीभिरागलमिभीमिव	१६४
गमितेऽबलाभिरथ रावणे ततः	१७०	ग्राह्यसे त्वमतरङ्गसुधोद	१४३
गन्धूतयोऽस्य कतिचिन्नयनांशु	२२४	घ	
गाम्भीर्यस्थगितं तेजः	२४७	घटमानबालघनकोमलाम्बराः	१७४
गिरमित्यभिधाय तामसौ	१०९	घटयति परिशुद्धबुद्धिसूची	५४
गिरस्ते रामदूतस्य	२४९	घटयामि सेतुमहमत्र नगैः	२३०
गिरिः सुनिर्वर्णित एष माल्यवान्	३३	घटितं किमप्यथ चिरात्पुराकृतैः	१७०
गिरिशो गिरिजान्तवासिनी	११३	घटितेक्षणवर्त्मसंपुटाम्	११८
गिरिष्वमार्गं प्लवगाः	९०	घनघर्मपयःकणावली	१०८
गीर्भिः समुल्लसितसंभ्रम	३८	घनमलिनमुखांशुजालधूमो	५३
गुणगुणिसमवायसन्धिगामी	५३	घनवंशीवनश्यामाः	८४
गुणा न यूयं नियतिर्गरीयसी	३४	घनविभ्रमभङ्गमालिनी	१०७
गुरुगिरिशिखरौघयुद्धयोग्यो	५१	घनसर्वागमोद्गार	१८४
गुरुदूतवाक्यहतिभिर्भवताम्	२३३	घूर्णते हरिसेनेयम्	२७८
गुरुस्तदात्वात्तव कच्चिदायतिः	४१	घोराभिचारमीमांसा	१७९
गुर्वी पुनश्च लज्जेयम्	८	च	
गुर्वी सर्वेन्द्रियगलानिः	३१६	चकार कस्यामपि चाटुमुत्तमम्	१६०
गुल्फदघ्नतनुरानिलिरासीत्	१४१	चक्रचापशकटाम्बुजादिक	२५४
गूढमर्महतिगाढमालिताः	२५६	चक्रुः स्वयं सहृदया	२२१
गृध्रकाककुलकेलयः शिवा	२५७	चक्रीर्न पीडयति पङ्कजिनीर्न	१६७

पृष्ठ.	पृष्ठ.
चक्रे चक्रे हुतारातिः	७७
चक्रे शकलत्रयं जटायुः	१२०
चक्रैर्मोचाकाण्डवत्खण्डशस्तान्	२६४
चक्षुषा विकलेनापि	२७३
चक्षुष्मानसि यदि पश्य नः प्रमाणम्	३०८
चचार चीरान्तविलोलमर्चिः	१९३
चचाल वाचालमहीधरा मही	३७
चञ्चैव कथंचिदक्षमत्वात्	१२२
चतस्रस्तस्य चतसृषु	३१९
चतुरङ्गपताकिनीपतिः	३००
चतुरन्तचलद्विलोचनो	१०४
चतुर्णामाकर्ण्योर्जितमिति	३११
चतुर्दशानां भुवनेश्वराणाम्	१४७
चतुष्पाणि चतुष्पादम्	१०१
चन्द्रातपानुभवगाढतराभितापः	१६६
चन्द्रातपेनेव सुधासमुद्रम्	२८७
चरणरागमयावकसंभृतम्	६१
चरणेष्वसुरा लुठन्ति नः	११२
चरणौ कुरुष्व विवृणुष्व	१७३
चरमं चारुशीलानाम्	३१९
चरमं ययुः प्रणयिनः कमला	२३०
चरैश्चिरेणाधिगतप्रवेशैः	२८८
चर्मवर्मशकलाकुलोर्मयः	२९७
चल चन्दन गन्धमादन	१०३
चलति मेरुरपांनिधिरुच्चल	९६
चलेषु वायोः प्रतिघेषु बन्धेः	१४८
चस्वलुश्च्युतललाटशोणित	२९६
चस्वाल नामसु ननाम	१६६
चाटुः स च कोऽपि किङ्कराणाम्	१२४
चालितेष्विव चेतस्सु	२४८
चिक्षेपोच्चै राक्षसानां सहस्रम्	२६४
चित्तमभ्यस्य कल्याणीम्	२७९
चित्राङ्गदे चिकुरमाहर वेष्टु भ्रः	१६२
चिन्ताकुलेऽपि हृदि सप्रणयोपचारः	४६
चिन्तातुल्यं तान् प्लवङ्गप्रवीरान्	२६७
चिरं तद्वाऽध्यास्त मनोभवज्वरात्	१९६
चिरं प्रदीप्योपरतार्कपावकम्	१९९
चिरमास्व विनीतात्मा	२४३
चिरादप्यशकलोल	८८
चिरान्मनोहारि तथेदमद्य मे	३१
चुक्षोद कोटिमपिनट् प्रयुतं प्रहस्य	३२४
चूर्णीकृताभिरपविध्य गुणान्मणीभिः	३२९
चेलुरुन्मूलितासन्न	९४
चैत्यषण्डेषु पाण्ड्यानाम्	८९
च्युतसङ्कटत्वविकटत्वकथाः	२३१
छ	
छायया निजतनोः स तदानीम्	१३९
छायाः फलानि कुसुमानि	२२१
छायामिवोष्णलहरीभिरुपप्लुतां ताम्	१६४
छित्वा शतसरं हारम्	९३
छिन्नाः सटाः शिरः पिष्टम्	९६
छिन्नामिव श्रुतिमपस्मृतिसंहिताभिः	१६४
ज	
जगतीक्षितेह पवमानसंभव	१७२
जगत्क्रामन्ति निर्विघ्नाः	८०
जगदेतन्निपतति	२७९
जगदे तमुदीक्ष्य विस्मयात्	२९९
जगाद भावं वचसैव जाम्बवान्	४३

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
जगाद भीतां जननीं स भूयः	२३८	जर्जरं त्यजति वासरप्लवम्	१३
जगाद सौमित्रिमुदीक्ष्य चान्तिकात्	३१	जलं जलं यावदुदीरयन्ति	१९४
जगाम भञ्जन् कमलानि कोकः	२९	जलजानां सुमनसाम्	३
जगाम सिद्धौषधताम्	९४	जलनिधिमधु मेरुबीजकोशम्	५२
जगृहुर्दशापि दशकण्ठसैनिकाः	१७६	जलपङ्कजोऽनिलातप०	१०५
जगृहुस्तदोमिति चमूपतयः	२३०	जलमुच इव धारा	१८९
जम्मुः स्थलीभिरुपशैल	२२०	जलैर्जहासे विधुतैर्दिदीपे	१९४
जम्मुस्थितमुदायुधा मिथः	२५७	जवेन कोचिज्जगृहुः	१९५
जम्मुर्जाम्भवतो मूलम्	८१	जहार जीवेशहृदि	१९६
जग्रसे गजतनुर्दनुसूनुः	१४२	जहीहि बाष्पं विशदोऽस्मि लक्ष्मण	३६
जग्राह नासौ वचनं शुक्लस्य	२३५	जागर्ति योगनिद्रालुः	७४
जग्राह संग्राहयुगेन भूयः	२९२	जागर्षि काश्मरि निषीदसि कोविदार	१९
जग्लौ जगन्मनोज्ञाभिः	२०७	जागर्षि जानकि विषीदसि किम्	१६६
जनकः कुशिकात्मजेन जोषम्	६९	जातं विभातममलम्	३
जनकेन्द्रमुतापतीषवो	३०४	जातप्रकाशासु बहिःस्थलीषु	२७
जनं न पप्रच्छ निषेधपण्डितम्	१५४	जाताद्भुतैर्याभिकयातुधानैः	२८८
जननीति सा न परमेव कैकयी	१७३	जाताश्चर्याः केवलं ते निदध्युः	२६७
जनयति क्रियमाणमसौहृदम्	५७	जाताः स्थलानि सरितः सरितो	२२०
जनयति न भयं हयाननानाम्	४७	जाते युवामतिचिरान्नयने कृतार्थे	२८६
जन्तूनामुचितमानित्यता न पश्यत्यु०	३१०	जातोऽस्मि कर्महर एष शिशुर्न	३२८
जम्भारैरपि सरहस्यजृम्भकानाम्	३०५	जानन्तोऽपि जगत्यास्मिन्	२०९
जयः पुण्यपराधीनः	२८२	जानाति भवानिमं पुरावित्	१२९
जयति जगन्ति भ्रमन्ती	३३१	जानासि तत्त्वं परमायुधानाम्	२०१
जयति मुग्धमृगाङ्गसुतो बुधः	३२२	जानासि वालिनो वीर्यम्	१८९
जयतीह विधिर्न पौरुषम्	२९६	जानासि वीर्यमनघे मम	७०
जयत्यदः प्रतिदिनमंशुमानियत्	१३३	जाने पिशितं च कातराणाम्	१२७
जयत्यपारे पयसि	७३	जानेऽवरजस्य न प्रवृत्तिम्	१२७
जयत्यस्य घनश्यामो	७५	जाने वाली न रामेण	२४९
जयत्वयं त्वदाभिसरः सरित्पतिम्	१३४	जाने सखि ज्वलति पः सकलेय	१६२
जयाञ्जनातनय तनुष्व वर्ष्म तत्	१३५		

जायते स्म घनमालतीगुण	१७	तं कालकल्पं कियता श्रमेण	२६
जितवानसि राक्षसेश्वर	२९६	तं केलिचञ्चलविलासिजनं प्रदोषम्	१६१
जितास्तवामी सुभटाः पुरस्तात्	१९०	तं धुताग्रजलवाहधवित्रः	१३९
जिते जगद्व्यसनसमाप्तिरम्बुधौ	१३२	तं निनिन्द शुक्रः शत्रुः	२०७
जितोज्झितानां जगतां शुभाय	१४८	तं निशम्य सबलस्य राघवो	२९४
जितोऽम्बुधिर्जनकसुतेयमीक्षिता	१३१	तं निशम्यैव निष्पन्दा	२७३
जितोऽस्ति ते जलधिरयं तरङ्गः	१३४	तं प्रतीयेष महिषी	२१२
जितोऽस्त्ययं तिमिनिलयः	१३३	तं प्रत्युग्रायुधग्राम	१००
जित्वा घुसृणविच्छित्तिम्	२७३	तं बभार न विधुः नवोदयम्	१८
जित्वा स जितेन्द्रियः कथंचित्	१२२	तं भास्करिः स्फुरितभास्वरवक्त्रविम्बः	३२९
जित्वाऽसृङ्मधुमणिभिः प्रबोधखेदम्	३०९	तं मुष्टिना वक्षसि निष्ठुरेण	२९१
जिह्वोष्ठभेद्येषु भटाः कर्षिनाम्	२३७	तं मुहूर्तधुतशृङ्गमगेन्द्रम्	१३७
जीवन्ति कपयः सर्वे	३१८	तं मूर्च्छान्तं चक्रुरागत्य वैद्यम्	२६४
जीवन्मृतः पुनरहम्	३१६	तं राजपुत्रापशदम्	९८
जृम्भाभरादूरविसङ्गतानाम्	२८	तं वर्तमानमपि कल्पय वृत्तमेव	१६७
ज्ञप्तिरित्यवितथा तव मूर्तिः	१४३	तं विलोक्य चकिताञ्जिशिष्यान्	१४०
ज्ञेयोऽस्ति नः पूर्वमेरुदन्तः	२५	तं विलोक्य जलधेरुपरिष्ठात्	१३९
ज्येष्ठमासन्नसंग्रामम्	२१७	तं विलोक्य पथि कान्यपि दूरम्	१४०
ज्वलत्सु मणिदीपेषु	२०६	तं विहस्य दशकण्ठनन्दनः	२६१
ज्वलदनलविकृष्टहेमगौरः	४८	तं वृक्षवर्षैरकिरन्	३१२
ज्वलन्ति वारीणि तपन्ति रात्रयो	३९	तं संस्मरन्निजपितुर्निकृतिप्रपञ्चम्	३२४
ज्वलन्महानायकचक्रवालाः	१४७	तं सेनानीरानिलिः सालजालैः	२६४
ज्वलित्वा तूलवत्तच्च	७८	तटशिखरगतस्तटान्तराग्र	९०
ज्वालामुखानां प्रसरत्	२०७	तटिदिव तरलस्ततो विराजत्यु०	४८
ज्वालामुख्यः शोणितस्नेहपूर्णाः	२६८	ततः परिकरन्यास	१००
ज्वालावलिक्षिप्तवपुःप्रकाण्ड	१९९	ततः प्रतस्थे रघुनाथसन्निधिम्	३९
		ततः प्रतिभटयोप	९४
		ततः प्रफुल्लस्थलपद्मिनीनिभा	४३
		ततः शुद्धान्तमविशत्	२०९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
ततः संवर्त्य संग्राहम्	३१२	तत्प्रत्ययरोपितायतास्थो	१२६
ततः स निष्क्रम्य बली	२१६	तत्त्वमेकं यदात्मेति	२८०
ततः स रेजेऽरुणवक्त्रविम्बः	२४१	तत्सर्वैः कपिपतयो न चक्रुरङ्गैः	३०९
ततः स सैन्येन सडम्बरोऽन्तः	२३९	तत्र केऽपि कपियूथपोत्थिताः	२५६
ततः स्वहस्तोपहिताभिरुच्चैः	२३७	तत्र तत्र घनतां गतैरसृक्	२५८
ततजातिषु तुम्बुरुर्गुरुः	११३	तत्र तत्र च शयानयोश्चिराद्	१५
ततश्च तौ पूर्णमनोरथाविव	३८	तत्र मुग्धपृष्ठतस्तमोघने	१६
ततश्च मुक्त्वा कपिरट्टहासम्	१९३	तत्राङ्गदकुमारेण	७२
ततस्ततस्तावदसौ न पित्सति	४१	तत्राणिमादिगुणसंश्रयणादशब्द०	१६१
ततस्ततस्ते परिणाहशालिनीः	३९	तत्रान्येऽपि प्रत्यनीकप्रवीराः	२६६
ततस्ततोऽद्रिविषमात्	८१	तत्रापश्यन्न सरसीः	९१
ततस्तौ साश्रुनयनौ	१०	तत्रारूढे तत्क्षणाच्चाकपृष्ठम्	२६४
तताग्रपक्षो मम पक्षसम्पदम्	३६	तत्रैवागात्तुङ्गलाङ्गलकोटिः	२६४
ततान् मुग्धासु विदग्धमानसो	१५८	तथा गृही न पौत्राणाम्	३०५, ३३२
ततार सन्तीर्य हिमान्वकारम्	२७	तथा चतुर्मासकदर्थनावशाद्	४४
ततोऽपुष्पं शशिपूर्णकुम्भवत्	१५५	तथा तूर्णं कवेः कस्य	३९
ततोऽब्रवीद्विगलितवाहिनीबलः	१३४	तथा न तस्या मृगशाबचक्षुषः	३६
ततोऽल्लसद्दीधितिजालडम्बरात्	१५३	तथा न पूर्वं त्रिपुरेन्धनोऽग्निः	१९४
ततोऽवलोकं द्विगुणं वितन्वन्	२९२	तथा न भीतं कुलबालिकाभिः	१९६
तत्कबन्धशबरीहनुमताम्	११	तथा न रेजे पुटपावकान्तः	१९५
तत्क्षणं गगन एव निरुद्ध	१३८	तथापि प्रत्याशास्तिमितनयनाः	११९
तत्क्षणं मणिमृदङ्गमर्दल	२५४	तथा पूर्वं कवेः कस्य	७२
तत्क्षणोऽप्लवङ्गास्याः	१८२	तथा सुधौतं वरयोषितां मनः	१५६
तत्तद्विचिक्युर्विन्ध्याद्रेः	९०	तथा सूक्ष्ममिदं तत्त्वम्	२८०
तत्परीयुर्महातरुपम्	९२	तदङ्गनाचक्रमनङ्गलालसम्	१५९
तत्पादभरमग्नानाम्	३२०	तदतिशान्तिजडं जगतां प्रभोः	५८
तत्पुरस्सरशिवाननानल	२६२	तदनु प्रथमासमप्यदत्त	६५
तत्पूर्वप्रतिसंभाषा	८२	तदनुरूपमनन्तरमात्मनः	५८
तत्प्रच्छन्नः सङ्गरे संचरामि	२६९	तदपास्तनिष्फलनिजास्त्रयोस्तयोः-	१७७

पृष्ठ.	पृष्ठ.
तदभावे किमस्माभिः	३१८ तपस्वी रमतामेवम्
तदरेर्विचिन्तयत मन्त्रवशाद्	२३३ तमःकोपितनिस्त्रास
तदादिना तेन महाभयानाम्	१९० तमःसवर्णं विदधे विभूषणम्
तदाशु क्षणमन्दाक्ष	९९ तमकाण्डमहाप्रचण्डतेजः
तदित्थमुत्थानसमाकुलत्वात्	२५ तमङ्गदो वालिनि जातसख्यम्
तदीक्षितं जनस्थानम्	८६ तमथ प्रहरन्तमन्तिकात्
तदेवं हेतुना केन	५ तमनलतनुजन्मा वानरः
तदेष निष्क्रम्य तथा करोमि	२५ तमपत्यचतुष्टयैकपूज्यम्
तदेष मे निर्मलसर्गसर्गः	२२ तमपि क्लमलोलवालिधेम्
तदैव कालीकरणाय सन्ततेः	४४ तमवोचत सर्वभावविद्
तदैव ताभ्यामथ रावणाय	२३५ तमसकृदुपहृतप्राञ्जलिम्
तदैव दैवहतयोः	१८६ तमसाऽऽवृतरूपस्य
तदोच्चैर्व्याचक्रुः स्वभुजरभसम्	२६२ तमसे नमः सरजसे
तदेवैर्दिनपतिसंभवस्य भूयः	३०७ तमसौ सहकारमञ्जरीम्
तद्ग्रीमि गृहीताङ्घ्रिः	२१३ तमस्स्वगाधेपिव चन्द्रमःकराः
तद्वक्रमार्केस्तरुणार्कताम्रम्	२२ तमहं बोधयिष्यामि
तद्वाक्यं वृद्धयोरोमि०	३२० तमहमग्रिकयोद्धुरवानर
तद्वाक्यमोमिति पुरन्दरसूनूसूनुः	१३० तमानतं संनतिभिर्विशेषात्
तद्विभातु रजनी सुखेन ते	१५ तमापतन्तं विकटैर्बलाङ्गैः
तद्विलोक्य हरिसैन्यमन्तिकात्	२५५ तमाशु चन्द्रं चषक प्रयच्छ मे
तद्यतिक्रमसमुत्थितमागः	१४१ तमुज्जिहानमालोक्य
तनुनि स्तनभारपीडिते	१०८ तमुत्तानशयं रामम्
तनूजराजीववनम्	७८ तमुदीक्ष्य दशाननः स्मरन्
तनूदका मार्गनदीयमग्रतः	३३ तमुद्यम्य महाकायम्
तन्निर्व्यूढं सर्वसंपातयुद्धम्	२६७ तमुपानिनाय जनकेन्द्रसुता
तन्नैसर्गिकमङ्गेषु	२११ तमुपेत्य जगाद् मारुतिः
तन्मरीचिरवचितो रुरुचेऽब्धिः	१३९ तमुवाचाङ्गदः क्रुद्धः
तपनांशुरुचस्तपस्विनी	११० तमहूरङ्गैरलसैर्निजाङ्गनाः
तपन्त्यमूर्कशिखिलवलम्ब्यः	१९७ तमोऽस्तं दर्शितः पन्थाः

तया तेषु तपस्विन्या	७	तस्य च प्रवयसो जटायुषः	११
तयोः कवोष्णाचलवाहिनीजलम्	३०	तस्य तन्मत्सरान्धोऽपि	९७
तयोस्थाश्यानविशुद्धचौरयोः	३०	तस्य पित्रा निरस्तस्य	९८
तयोरासीद्दीर्घः तरुपरशुपात	३३०	तस्य वीक्ष्य वपुरुस्त्रतवक्राः	१३९
तयोस्तदानीं तुमुलारवोर्मिः	२९०	तस्य साहायकं रुद्राः	१८२
तयोस्संभेदपृथुभिः	१००	तस्याकृतिविशेषस्य	२
तरवस्तरुणच्छदा इति	१०४	तस्यागमाद्यः सहसा भविष्यत्य०	२३
तरुणे तरणाविवोद्यति	३००	तस्याङ्घ्री सपदि महीन्दुरर्धचन्द्र	३०९
तव प्रसूःकृतपृषदश्वरञ्जना	१३५	तस्यां तस्यामापतन्त्यां शरास्ते	२६८
तव शक्रजिता सुतेन तौ	२९७	तस्यात्र कदाचिदह्मचसीते	१२६
तव सुप्रवृत्त्यधिगमोऽद्य	१७४	तस्याथ राघवसरोरुहसौहृदेन	२१९
तवानुगैरेभिर्दुर्गप्रविग्रहैः	४२	तस्याध्वानं रोद्धुमन्तर्धिभाजः	२६३
तवावरोधः ककुभः प्रसाधिताः	४१	तस्यापतन् शनैः मूर्ध्नि	९२
तवासिपाणेर्वरुणो वराकः	२९१	तस्याभ्युदयेन तेन तेने	१२८
तवैककस्य क्षणदाचरेन्द्र	१९१	तयामतिक्षुद्रसभासरस्याम्	२०२
तवोपमा कमलभवेन योगतो	१३५	तस्यावलेपस्तिमितादरस्य	२३५
तवोर्जितं यदि वदति स्वयं स्वभूः	१३५	तस्यात्रजत्कुम्भहनुः पुरस्तात्	२९३
तस्तार हस्तद्वितयप्रकर्षात्	२९४	तस्यैकस्य निकामदानरभस	९१, १६०
तस्थुःक्षणमुत्थिताः समेत्य	१२२	तस्योर्जितेनातिरवेरवद्यम्	२४
तस्थुरास्थितमनुष्यमूर्तयो	१६	तां गान्धवाह्निर्गगनस्थ एव	१४६
तस्थुर्विन्ध्यगिरिप्रस्थे	७२	तां तथाऽबोधयत्सद्यः	२७४
तस्थौ तथैव प्रतिरुद्धदिक्षु	२९०	तां तापसीं चिन्तयता	२१०
तस्थौ परं भास्करसूनुरेकः	२९२	तां बिभेद् घनपीवरकायाम्	१४१
तस्मादपि दहत्युच्चैः	८	तां वज्रपातप्रतिमां प्रवृत्तिम्	२९१
तस्मिन्निति वादिनस्तदानीम्	१२५	तां बागुरामिव दृढां दृढपीनवक्षाः	१४६
तस्मिन्महीयसि निशाचर	२९५	तां वितर्ककणकूणितनेत्रः	१४०
तस्मिन् समाहृतसुरासुर	१६३	तां विदार्य निरियाय हनूमान्	१४५
तस्मै तदाऽभिमुखनिर्मलवीचि	२२३	ताः कर्कशाः कपीन्द्रेण	३१५
तस्य चक्रुश्चमत्कारम्	२	ताः पांसुपर्णतृणशाखिमहीधराणाम्	३२४

ताः संपदस्ता विशिखाः सशाखाः	१९८	तारेयोऽभूदक्षिणे तस्य पार्श्वे	२६७
ताडितः शरधारभिः	३१६	तावत्तं कपिमशकाः समाकुलत्वम्	३०७
तातस्य तातमित्रस्य	७	तावथोलकार्षिषा वीक्ष्य	३१९
तातस्य वेत्ति मे वीर्यम्	२४६	तावदेव विकल्पोऽयम्	२८२
ताताः क्षिपताप्सु मामितोऽद्रेः	१२२	तावद्वटपराकार	२७९
तादात्विकान्नस्यति कोऽप्यपायाद्	२०१	तावुभौ भ्रातरौ यत्र	८६
तानत्यर्थं तीक्ष्णशृङ्गानिवोक्षणः	२६८	तासां तदैव शुचिसूनृत०	१६३
तानत्युग्रप्रत्यनीकाभियोगान्	२६७	तासां प्रकामतनुकान्ति०	१६१
तानथाश्वास्य चकितान्	९४	तासां शत्रोर्वाहिनीनां तथाऽऽजौ	२६९
तानाकिरन् पृथगुदीरित	२२२	तासु श्लथोत्तरवरांशुकपल्लवासु	१६१
ता नासयस्ताश्च शिता न	२९४	तासु स्थलीषु ललितासु लतासु	२२१
तान् कुन्ताशनिमुद्यम्य	३१२	तास्ताः पुरोगमृदिता मृगपक्षि०	२२१
तापः खलदुष्प्रलापजन्मा	१२९	तिरश्चकार केयूरम्	९६
तापसीनां समाजेषु	८७	तिरोऽभवज्जर्जरझल्लरीरवैः	३७
तापिञ्चकल्पः ककुभि प्रतीच्याम्	२७	तिष्ठ तिष्ठ दशकण्ठ	२१८
तामतीत्य परिखां प्रतस्थिरे	२९४	तिष्ठ प्रहर सारं ते	९८
तामथोद्दीपयामासुः	३२१	तीरान्तिकेस्वपसृताम्बुषु	२२१
तामद्राक्षुर्ध्वान्तनिर्व्यूढनेत्राः	२६८	तीर्णा मही महाभाग	८४
तामनीक्षितचरीमधीरताम्	११	तुङ्गैरङ्गदपर्युत	१८३
तामन्तरिक्षादवतीर्य दूरम्	१४८	तुरङ्गमातङ्गरथाङ्गपत्ति०	२८९
तामीक्षमाणो नगरीमकस्मात्	१९१	तुल्यं गवः प्रसरति स्म	२१९
तामुवाच हनुमानुचिता ते	१४१	तुष्टुषे सुरसंघातैः	१०१
तामेकपत्नीं रघुनन्दनस्य	१४९	तुहिनांशुतत्प्रतिशरीरभृतोः	२२७
तायते स्म तरुणेऽपि दारुणम्	२९७	तूर्याणामुभयचमूसमुद्भवानाम्	३०६
तारः सारान् हन्त्ययं नैकषेयान्	२६६	तूलीं धूलीभिरकिरन्	९२
तारया किमपि स्त्रीत्वात्	२४९	तृणोद्गमैर्गुरुडोपलानाम्	१४६
तारायास्तनयोऽयमार्यसदृश	९४	तेऽङ्गदद्विविदनीलनलाद्याः	१३७
तारेयश्चरणरजोऽङ्घ्रिघ्नपैः	३०७	ते च तस्यास्तलस्त्वस्त	८३
तारेयागमनसमुद्भवत्प्रहर्ष०	२९३	ते चोपसस्तुः शनकैः	९६

पृष्ठ.	पृष्ठ.
तेजस्विनो वितन्वन्ति	१८७ ते बाह्यकरणप्रायाः ७९
ते जातु न विगण्यन्ते	२८२ तेऽभिजग्मुस्तमुद्देशम् ९४
तेजोदरिद्रं रजनौ	१८८ ते मारुतिमभिज्ञाय ३२०
ते ते जगद्भ्रमजयप्रगल्भाः	१४८ ते मार्गणाः काननगोचराणाम् २९४
ते त्वयैव परितः परिणद्धाः	१४२ ते मुक्तधैर्यनिगडा इव २२१
तेऽथ प्रवहावरोधगेष	१२३ ते मेघमुक्तमपि न २१८; २४१
ते दीर्घाध्वश्रमक्षामाः	७९ ते यामिकनाकिनः समन्तात् १२४
ते दूराद्दृष्टुर्दीप्तिम्	९२ ते रथातिरथाः सर्वे ३१३
तेन क्रमाद्विकचकाञ्चनकेतकीकम्	२२२ ते रम्भायाः क दृक्पत्रे २११
तेन पुण्यघटितेन ततोऽद्रेः	१३७ तेरुः कपीन्द्राश्चिबुकाग्रदन्त्रीः २८९
तेन प्रसुप्तसकलक्षणदाचरेषु	१६३ ते विनिश्चित्य सुचिरम् ९०
तेन रेचकसमुल्लसितेन	१३९ तेषां मन्त्रिकुमाराणाम् २१३
तेन वानरवीराणाम्	२७४ तेषामारोषरुचिरैः ५
तेन विस्मयमवाप सुरौघः	१४५ तेषामुदारतरसाम् ३२३
तेन शौर्यरसेनासीद्	९४ तेषु तेषु विगाढोरः ८८
तेन स्मित्वा सोऽद्रिभिः	२६४ ते सुग्रीवस्याग्रसेनापतीन्द्राः २६५
तेनात्मनः शिशुजनस्य	३२९ ते सेनान्यः सर्व एवाङ्गदाद्याः २६७
तेनाथ नाथदुरुदाहरणात्तपेन	१६८ ते हनूमति विश्वासात् ३२०
तेनादीपनकौपेन	३२१ तैरथादृश्यत पुरः ८१
तेनापनिद्रः क्षोभेण	९३ तैर्वालिसुतसाधूक्तैः २४७
तेनाप्यकारि समुपेत्य	३२५ तौ केशकेसरसटोदर ३२६
ते नामचिह्नाः प्रत्यङ्गम्	३१३ तौ चित्रहस्तरचना ३२५
तेनावरजन्मना विद्युक्तः	१२५ तौ तथोर्व्या निपतितौ २७४
तेनाहङ्कृतिरशनाधुतापसारो	३०७ तौ दीर्घं विधिवदुपास्य २९
ते निपेतुः समं सर्वे	९२ तौ द्वौ तदेति भुवनत्रय ३२६
ते निर्विषङ्गप्रसरास्तदानीम्	२९४ तौ नर्तकाविव ततः ३२५
तेनुरद्रिविशिखद्रुमव्ययम्	२५६ त्यजताह्वग्रहमुदग्रभुजाः २२८
तेनैव नाथ प्रथमं निसृष्टः	२८७ त्यजति जगति केवलं न ४८
तेनोत्तमोत्तमनिजध्वजिनी	३२३ त्यज देवि संशयमधीश्वरं प्रति १७३

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
त्यजन्त्यसून् कृतसुभटाङ्गनाव्रता	१३३	त्वमङ्गानि त्वमसवः	२१६
त्यज मोहमहं स्वयंप्रभा	११२	त्वमद्यैव सरिन्नाथम्	२७६
त्यज विकल्पमनन्तरमेव सा	५९	त्वमानिलिर्द्वयमिह नो जवोत्तरम्	१३४
त्यज शोकममङ्गल्यम्	२८३	त्वमिहैव दीर्घमवनीरुहि स्थितः	१७१
त्यज संशयं श्वासिति सा	१७३	त्वमुच्यसे सुभटकुलैकचन्द्रमाः	१३१
त्यजामि वा देहमिमम्	२१७	त्वमुद्धतं व्रज गज दिग्गजेन्द्रवत्	१३१
त्यागः शौर्यं तपः शक्तिः	२१४	त्वमुद्वहन्नलघुधुरं धरातले	१३१
त्यागस्य पात्रमियमल्पतरा	२७१	त्वया जिता युवतयो	२११
त्रय्याः स्फुटवैभवं तदोजः	१२३	त्वयाऽपि चेलक्ष्मण धैर्यं०	३५
त्रस्तेषु दिवि देवेषु	१००	त्वया पुरोगेण मया मघोनः	२९१
त्रिजगाद्विजयक्लेशम्	२१६	त्वया ह्यङ्गद पुत्रेण	२४९
त्रिजटोति राक्षसपतेरियम्	१७१	त्वयि सर्वगुणोत्कर्ष	२१४
त्रिदिवपितृवनस्थलीषु	५२	त्वराभिलषितौ कान्तौ	१००
त्रिनेत्रनेत्राग्निविदाहवेदना	१५५	त्वां जगन्मतमहां महयामि	१४२
त्रिशिरःखरमारीच	१८२	त्वां वक्ति कः शिशुरिति	३२९
त्रिःसप्तकृत्वः क्षितिप०	७६	त्वामर्चयन्तु चतुरन्त	१६७
त्रीणि त्रयीत्राणसहः पुरस्तात्	१५१	त्वामहं विधुमिवाद्य निगीर्य	१४५
त्वं केवलं न सुभ्राता	८	द	
त्वं प्रसह्य विहतप्रसवेधोः	१४२	दंष्ट्रानिभादिन्दुकलाः	१८३
त्वं सृजस्यवासि संहरसि त्वम्	१४२	दंष्ट्रालीनां विप्रकीर्णोऽवलोके	२६९
त्वं हि पौलस्त्य विदितो	१८८	दक्षः स पिताऽऽवयोर्जनन्याः	१२३
त्वत्तेजोभिर्जीयतेऽस्मन्निविष्टैः	२६७	दक्षिणाद्धि शिखरान्मलयाद्रेः	१४४
त्वत्प्रसादाससंभोग	६	दक्षिणेन स पथाऽम्बुधराणाम्	१३९
त्वत्प्रसादे ममोच्छासः	२१६	दग्धः कपिः संनिहितो	१९९
त्वदिच्छासिद्धिषु कृतम्	२१४	दग्धव्यमेतदचिरात्	१६८
त्वद्वाक्यशीकरैरेभिः	८	दत्त हस्तमृषयस्त्रिदशानाम्	१४५
त्वन्मयोऽयमणुसङ्घविकारः	१४२	दत्तान्तरे स्वे च पुरे	७६
त्वन्मूर्धभिः क्षुरमुखाशुगपात०	१६८	दत्तोत्कर्षं तानि रक्षःशतानि	२६४
त्वमङ्गभूर्भुवनगुरोर्नभस्वतः	१३५	दत्तोऽयमुरस्युरुः कवाटः	१२२

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
ददर्श दुर्निमित्तानि	२१७	दिशमयमधितिष्ठति प्रतीचीम्	४८
ददर्श भूयः शुक्रमस्तशूकः	२३५	दिशि दशशतनेत्रपालितायाम्	४९
ददृशुस्तस्य दूरस्थाः	९३	दिशो ददृशिरे तेन	२
ददृशेऽथ न दिक् कापि	३१४	दीधितिः परिचिताः परित्यज०	१४
ददृशेऽनिमिषेण तैर्दशाशा०	६९	दीपः सतां स खलु पाल०	१०२
ददेऽन्तकायापि भयं भ्रुकुट्या	२३६	दीपकृत्यमकरोदुपान्तिके	१७
दधपि शिशुतामयं जितान्तः०	५३	दीर्घक्षिमुन्नमरालशिरोरुहाग्रम्	१६५
दधिमुखः किमभीप्सति मातुलः	५५	दुनोति व्युषितो वेषः	२१२
दधिमुख इति मातुलो ममायम्	५१	दुन्दुभयो दिवि ध्वनुरुच्चैः	१०२
दध्युः प्रवृद्धं व्यसनं तदेव	१९८	दुरितानि दशास्यस्य	२८१
दन्तमूलनिहितैकसल्लकी	१३	दुरुपक्रमघोरमर्मशल्यम्	६८
दन्तैर्दन्तच्छदपुटम्	९६	दुर्निरीक्ष्यमुखमण्डलदीप्ति०	१४०
दर्पः शरीरिव दशाननस्य	१५१	दुर्वारदुर्गतेरेव	२०९
दर्शयिष्यामि युष्माकम्	१८८	दुर्वारशूलः सुलभार्धचन्द्राः	१४७
दर्शिताः कार्यगतयः	२४७	दुष्टदैत्यकुलमारि नमस्ते	१४२
दशकण्ठभयादिवागतम्	१०५	दुस्सहानुषायसंज्वराज्जहुः	२५६
दस्यौ दूरं गते तस्मिन्	३१५	दूरं निमज्ज पौलस्त्य	२५१
दातुं शशाक वनवासवन०	२२२	दूरं मम न प्लवङ्गवाराः	१२८
दारानुदारचरितो	८६	दूरं व्यतीत्य कपिकर्दम०	३२३
दास्यं दश ता दिशो भजन्त्यः	१२४	दुरतोऽध्वश्रमक्षामाः	८१
दिक् सरागमुखसन्निधापित०	१८	दूरदन्तप्रभापठिम्	१८०
दिक्षु दक्षमवनावनाकुलम्	१६	दूरप्रकाशदशनालि	२२०
दिक्षु सन्नद्धमेघासु	८	दूरमस्वलितशक्तिशरीरा	१४३
दिगङ्गनानां गगनाङ्गणस्य	३६	दूरमाह महाराज	२८३
दिग्दर्शयामास मुखं सरागम्	२६	दूरमिश्रितपरस्पराङ्गकै.	१६
दिङ्निरोधिनि दिगन्तरलिप्ये	१३९	दूरमीयुश्च दृष्टैव	९२
दिङ्मुखाहूतविख्यात	५	दूरमुत्थापितो लक्ष्म्याः	२४६
दिव्याकृतिं दिव्यविलासभाजम्	२८७	दूरमुत्सहते राजन्	२८१
दिश निशाम्बुजदीनमुखाय मे	५८	दूरमेति सुहृत्सार्थः	३१८

पृष्ठ.	पृष्ठ.
दूरावनम्रतटसंमुखशङ्खयूथः	२२२ देवस्य दाशरथितां भजतः
दूरीभवन्ति नश्यन्ति	३१९ देव प्रसीद तव कः
दृग्भिरेव गतमाकुलमेणैः	१३७ देवात्प्रसूतेन हिमेतरांशोः
दृढं पेतुः केचित्	२७० देवा दयाजडतया
दृढदुष्करचित्रकर्मसु	३०३ देवासुराः समकिषु
दृशः प्रसर्पत्ततिभिः क्षणार्धम्	२८७ देवि क्षमस्व दिवसानयमेति रामः
दृश्यतामुदयति स्म यादृशः	१४ देवि दूनासि किमिति
दृश्यादृश्यानि भूतानि	२५२ देवि देवकरणीयनिमित्तम्
दृष्टं भटाः स्थाम च धाम	२०४ देवो गोवृषवाहनः
दृष्टः शैलश्रेणिपाणेः सुषेणात्	२६६ देशकालोचितं देव
दृष्टद्रष्टव्यपर्यन्ताः	८२ देशितोऽयमहतस्तव येन
दृष्टसन्तमसचौरपङ्क्तयः	२६२ देहत्यागोद्यतायां च
दृष्टां शृणोषि हरिभिस्तरसा०	४६ देहि देवि गमनाय नियोगम्
दृष्टाः प्रहृष्टमनसः	३२७ देहे दृशोर्दशनवाससि
दृष्टाः सर्वे युध्यमाना मयाऽमी	२६६ दैत्योऽहं दुर्दमो नाम
दृष्टिं निनिन्द नमिताम्	१६१ दैवं भयाद्यस्य सदा
दृष्टिपाणितलपातशोषिताम्	१४ दोस्साहाय्यं मारुतौ गन्तुमिच्छोः
दृष्टोऽद्य मया महेन्द्रशृङ्गात्	१२७ द्यौ रवीन्दुरहितापि निर्मला
दृष्टोऽन्तः कुन्त्यवन्तीनाम्	८५ द्यौर्मुक्तमेवावरणा
दृष्टो मम दारकेण दस्योः	१२७ द्रक्ष्यन्ति कुपितं देवाः
दृष्टो मयाऽसौ मलयस्थितेन	१९८ द्राक्कृतः प्रतिघयोनिरुद्धत
दृष्टो रणस्तरुणि ताम्यसि	३२७ द्रागसृक् स्रवति हस्तवान्
दृष्टौ नवयौवनावलेपात्	१२३ द्रागित्यर्चिर्भेददृक्कतुल्य
दृष्ट्वाऽवस्थां तां दिदीपे	२६४ द्राङ्निदाघमनुदद्रजो
देवः स च कोऽपि	१२४ द्रुतं द्रुतं दानवि धेहि
देवदानवगन्धर्व	२१४ द्रुतं ममार्ज त्रिशिराः शरौघान्
देव देहि प्रतिवचः	२७६ द्रुतसमिद्धमनोरथशालिनः
देवद्विजगुरुश्रद्धा	२८५ द्रुन्दशः कपिनिशाचरव्रजाः
देवद्विजातिक्रमणात्	२४४ द्वारं प्रहस्तः प्रपपात पूर्वम्
	२३९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
द्वारि द्वारि तटिजिह्वाः	२५२	धीमाननुजः स ते जटायुः	१२१
द्वार्युत्तरस्यामपरं नियुङ्क्ष्व	१९९	धुतिरोपितव्रणशतः स	१७६
द्वावप्युदीर्णरभसोत्करणानु०	३२६	धृतगर्भगतावस्थौ	३१४
द्वावप्युपोढदृढबाहुबलाव०	३२६	धृतदीप्तशक्तिमुसलासि०	२२७
द्विजकण्टकयज्ञकोपयोः	३००	धृतसह्यरुजं जघन्यजम्	३०३
द्विजेभ्यो दत्तमभयम्	२१६	धैर्यवानिव संक्षोभम्	१८४
द्वितयं द्वितयीभिरस्यति	११२	ध्रियतेऽद्य सखी मदाशया	११४
द्विषज्जयाय ज्यायांसम्	२७५	ध्रुवं तदैव कचिदुद्विलापया	३२
द्विषतोऽभियाति शतमेकचरः	२३३	ध्रुवं द्रवद्ग्रीखिलोक्यमानान्	१५०
ध		ध्रुवं द्विषद्वाग्बिषवेगविह्वला	३२
धनुरिदं परिगृह्य समार्गणम्	५७	ध्रुवं ध्रियेते नृपती	२७८
धनुर्धनुर्व्योम्नि कथं न	३४	ध्रुवं वचः स्वलति महा०	१३५
धन्या वयमद्य रामहेतोः	१२०	ध्रुवं विनाऽमुनेदानीम्	७६
धन्यो दाशरथिर्यस्य	२४७	ध्रुवमद्य स विस्मृतो मयः	११६
धन्योऽसि पौलस्त्य	२०३	ध्रुवमाशु भवद्ग्रीदृशैः	११७
धर्मः स्वमूर्ध्ना कदनम्	२४४	ध्वनिः स तस्य गम्भीरः	१८६
धर्मं त्रातुमशक्तस्त्वम्	३१८	ध्वस्तधुर्ययुगयोक्तरश्मयः	२५९
धर्मादिपञ्चकद्वेषः	२१४	ध्वस्तमग्रतरुपुष्पवितानम्	१३८
धावद्भिरयमत्युष्णैः	७३	ध्वस्तवित्रस्तसर्वाङ्गान्	३१५
धिक् तं धनुष्पाणिमनुल्लवं माम्	२५	ध्वस्ता पुरीयं निहतस्तथाक्षः	२०४
धिक् तयान्तवसतीन्सित०	१३	न	
धिक् त्वामेकं नृशंसेषु	२४४	न कस्यामपि काष्ठायाम्	८९
धिक् शाततां सन्नतपर्वताम्	२५	न कामेषु निरुद्धोऽसि	२१५
धिगस्तु मां तं प्रति विप्रतीपम्	२४	न किञ्चित्ते कृतं प्रष्टैः	८९
धिगुदारतां धिगनुरोध०	१७२	न किञ्चिदस्याप्यथवा	३२
धिगदैवं ध्रियतेऽद्यापि	३१८	न केवलं प्राणयुताः	२७४
धिगदैवमङ्गदः सोऽयम्	३१६	न केवलं सुमनसो	२०७
धिङ्मां कृतघ्नमास्निग्धम्	२७५	न कोऽप्ययं जरठनदः	१३३
धिङ्मामराक्षसमिव	२१७	नक्तञ्चरेण कपिराट्	३२५

पृष्ठ.	पृष्ठ.
नखेष्वमूर्छन् कुचयोः	१९६ न दुर्गमं किमलसरुद्धं १३३
नगमतीत्य गतो यदि	९९ न दूरमिषवो यान्ति ८९
नगमुन्मिषितेक्षणाः क्षणात्	११८ न द्वितीयमनुभूयते स्म १६
न गुणग्रहणैः ससौष्ठवैः	१०८ न नः क्रोधरयः कश्चित् २४४
न गृहीतवधूव्रतैर्नतैः	१०८ ननर्त नमिताग्राङ्घ्रिः ९६
नगैरङ्गदमुक्तैस्तैः	९९ ननाद सुरदुन्दुभिः ३३०
न च दुर्बलधैर्यया दृशा	१०९ ननाम सौमित्रिनिषिद्धसाध्वसः ३९
न च दुर्लभशीतलाङ्गक	१०९ ननु विश्वविलोभनक्षमे १०९
न चन्दनं चन्द्रमरीचयो न ते	१९६ ननृतुर्मुदिता वनौकसो ३०२
न च मन्युभिरुद्धराश्रुभिः	१०९ नन्द पौत्रविजयेन पुलस्त्य १४५
न च मोहविरामवेदना	१०९ नन्दयन् भुवनमुन्मुखं चिरात् १८
न च संमुखतीव्रया त्विषा	१०९ नन्दिकेश जगतामशुभेन १४५
न चुकोप न चाकुलोऽभवत्	१०७ न पक्षपातः स्वपितामहे मे २३८
न चेदत्युग्रमहसा	२५० न परित्यज्यते मार्गः ९
न चेदिदं रावण वानरेण	१९१ न पीता वातगण्डूषाः ८७
न जहामि देहमवशाऽपि	१७१ न पुरत्रयमस्मरद्वसन् ११४
न जातु जानन्त्यनुरोध	४३ न पेतुरल्पेषु न भेजुरन्तरम् १५४
न जातु पुरुषो हन्ता	१८५ न प्राणिर्हिंसां सुधियश्चरन्ति २४०
न जात्वहिः सन्निहिता०	४२ न बोधितः किं बत कुम्भकर्णः १९५
न जानीमो निहीनानि	२५० न बोधितः स्यामुपसृत्य० ४४
न ज्ञायते परं व्यक्तम्	५ न भजत्यनुकूलतां मरुत् २९८
न तदिह त्रिशिखेन	५६ नभस्तलात्खगपतौ ७
नतनगनिवहस्य	५० न भेजुरुच्छ्रयं पुच्छाः ८१
नतिवञ्चितमार्गणावलिः	३०१ नभोम्बुधी निषध निरत्ययौ १३१
न ते गतिः स्वलति	१३५ नमः श्रीहारवर्षाय० ३९, ६३, ८१, १११
न तेऽथवा विस्मृत	३२ न ममात्ययः कचिदपीह १७५
न त्यागशक्तिमधिगच्छति	२२५ न मां दक्षयति सौमित्रिः २१७
न त्यागस्तव महसः कदाऽपि	३११ न मुखेन तिरस्कृतेन्दुना १०८
न दिवि न भुवि नाग्रतो न	५२ नमो नृपतिचन्द्राय ३०

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
नमोऽस्तु ते चित्रमनोभवाय	१९७	न विशेषग्रहः कश्चित्	२८३
नमोऽस्तु ते निधिरयमीक्ष्यताम्	१३६	न वेदग्रहं धीमति कोऽभ्युपायः	१९६
नमोऽस्मै जितमेतेन	७७	न शक्यतेऽतिपतितुम्	२७६
नमोऽस्मै मन्त्रघोषाय	७५	नश्य नश्य कपिशवक दूरात्	१४०
न मौलितां कलयति	१३३	न संशयः सच्चरिते तवास्ति	४०
नयत क्षपामवहिताः परितः	२३३	न सन्तुतोष हनुमान्	७२
नयनोदकनिम्नगातिविगात्	६४	न सम्भृतं सैन्यहविः	२४३
न याच्यसे भूरि वलीमुखेश्वर	३५	न संभ्रमस्त्रिदशरिपौ	१३४
न यान्ति रत्नाकरसम्मुखा०	३५	न सर्वदाऽऽशाः पिदधाति	१९१
नयोपदेशो विदुषाम्	२०८	न ससर्ज शरान् स राघवे	३०३
नरकुञ्जरयोस्तयोरधीयन्	११८	न सूरयो न स्थविरा न	२३
नरदेवि देहि नियमम्	१७१	न स्थली न पुलिनं न	१६
नरदेवि निरस्यताम्	६५	नस्म भाति किमपि स्फुटम्	१७
नरान्त्रनालवलया	२५१	नाकर्णितः खगो मार्गान्	८७
न रोचते वः कृपणः	१९२	नाकसत्सु गिरिशात् प्लवर्गते	१४४
नर्जुना चलनवर्त्मना पयन्	२५८	नाचिन्तयत्परास्कन्दम्	२१७
नल किं मृणालशकलाभरणैः	२२७	नाजयन् कपयस्तर्हि	२७७
न लक्ष्मणोऽपीक्षित०	३४	नातर्जयन्नचागर्जत्	२७४
नल जीवसि जीव जाम्बवन्	१०३	नातिसृष्टो वरस्तुभ्यम्	२४४
नल स्थलं जनय जलौघ०	१३२	नात्यर्थमस्मद्बहुमानयोगात्	२४०
नलिनीष्वनिद्वनलिनासु०	१७४	नात्यादरेण जगृहे	२२१
नवकौमुदीरभसवेगवशाद्	२२६	नात्येप्यति वचो नूनम्	२४७
नवघनवल्यैरिवाञ्जनाद्रिः	५२	नादत्त प्रथमकपीरितान्	३०६
नवातिम्मदीधितिकडारलोचनो	१७४	नादृश्यत पुरः किञ्चित्	३१४
न वदति न विकल्थते	५३	नाद्याप्युज्जति सीताशाम्	२५०
नवाम्बुवाहच्छविरग्रतो नमत्	३९	नापश्यत्प्रलघुतया बहून्	३०७
न विचित्रपरागपांसुलैः	१०८	नाभिजात्यं न चारित्रम्	२८१
न विरोदिमि श्रसिमि	१७५	नामुक्ताः किमलङ्काराः	२१२
न विलासविवर्तनैर्भ्रुवोः	१०९	नालं विसोढुं कपयः	३१४

पृष्ठ.	पृष्ठ.
नालीकैर्भ्रमरविपाठासिंहतुण्डैः	३०८
नाश्वर्यमावहति कस्य	१९२, १७८, २४१
नाश्रौषत्किटुमपि सिंहनाद०	३०६
नासास्यश्रुतिकुहरेषु	३०६
नासौ सुमहात्मनामुदन्वान्	१२१
नास्ति प्रत्युपकाराशा	८
नास्ति भिन्नं चितः किञ्चित्	२७९
नास्ति मे राघवादेशः	२९१
नास्ति वत्स चिकित्साऽस्य	७
निकटं निशाचरपुरं हरयः	२२७
निकटनिजविधिभ्याम्	४६
निकषा नषचूतचम्पकौ	१०६
निकुम्भिलायां ब्रह्मास्त्रम्	३१४
निगमयेयुरमी च विदूरतो	९९
निगीर्णः कर्णपरुषम्	२४९
निगीर्य निःशेषमथ प्लवङ्गान्	२८९
निगृहीतेन्द्रियग्रामाः	७७
निघ्नन् कपिं वक्षसि तोमरेण	२८९
निचुलान्तरिते पयस्यथास्याः	६७
निजकान्तिमग्नसकलप्रचयाम्	२३१
निजगाद गुणान् पुनः प्रियायाः	६३
निजदेहपरिच्छिदावलोक०	६४
निजबलयुवाभिर्विलक्ष्यमाण०	९१
निजमणिगृहदेहलीसमाख्या०	४८
निजसंसदि लक्ष्मणद्वितीयम्	६८
निजादभैषीत क्षणदाचरीगणात्	१९८
निद्रां यथा गच्छति कुम्भकर्णः	१४८
निनदन्ति न वेणवः क्वचित्	२९७
निन्युर्निविश्य कियतीमपि	२२२
निपतन्ममज्ज न गरिष्ठमपि	२३१
निपतति निकटे शरः	९४
निपतितो यदि माल्यवतः	९९
निपपात कपिः स निःसहः	३०२
निपपात कर्पान्द्राणाम्	२७७
निपपात वसुन्धरातले	३०३
निर्णीय वक्त्राणि सुपर्वयोषिताम्	१९८
निपुणैर्विभीषणनिगूढचरैः	२३२
निममज्ज निजाङ्गजाम्बुधौ	३०१
निमिजो नृपातिः कुमारभावात्	६९
नियतं न तस्य नयतन्त्रमिदम्	२३३
नियतं न मुखानि वीक्षते	११७
नियतिं प्रतिपद्याद्भिः	१८९
नियतिर्जयत्यसुमताम्	१७२
नियतिस्तस्य नृपतेः	२४९
नियमात्प्रभोः स रभसोपगतः	२२९
निर्वर्त्यदागतः सुतानाम्	६९
निरायतास्वादमनोरथान्तम्	१९२
निराशिषा निर्मिलयेन मेदिनीम्	४३
निरियाय निरङ्कुशा ततः	१०६
निरुध्यतां क्षणमतिसोत्सुकं मनो	१३४
निरूप्यतां शीतलमातपः पटुः	३१
निरूप्य सरितां पारम्	८२
निर्गच्छतु गजस्कन्धैः	२९२
निर्गतारुणविलोलदृष्टयः	२९९
निर्गत्य वेलगिरिकन्दरा०	१९८
निर्गन्तुमिच्छन्तमसूययेव	२०२
निर्धनान्निपातिता नभस्तलात्	२९४
निर्घाताधिकविकरालतन्निपात	३०९

निर्झरोऽयमियमापगा सरः	१४	निषसाद निशीथमल्लिका	१०८
निर्णिनेज महसा सुषुप्ततः	१४	निषीद मूर्ध्ना भुजमूर्ध्नि मामके	३३
निर्दयाहतिनिरन्तराहित०	२५६	निषेदुरपरे पश्चात्	८१
निर्दह्य पुरमस्माकम्	२४७	निष्कनायकपादाग्र०	१७९
निर्धार्यतां वा विनिवार्यतां वा	२०३	निष्क्रोपलच्छविच्छन्न	१८३
निर्धूयाजौ द्वित्रिवर्जं कपीन्द्रान्	२६३	निष्फलप्रकटसङ्गरक्रियाः	२५९
निर्भर्त्सनाभिरिव सत्कृतिमात्त०	१६४	निस्त्रासनायकमयम्	२२१
निर्मत्सरः कविरपि०	२६२	निस्संज्ञं कपिमपहाय	३०८
निर्मलेन्दु नभो रेजे	१	निस्संशयं तात गतः सुवङ्गः	२००
निर्यन्त्रणं यत्र न वर्तितव्यम्	२५	निस्संशयं विहितजैत्रवपुर्ग्रहेण	१६८
निर्ययुर्निजनिक्तेनोदरात्	२५५	निहतस्तनयो मयैव ते	३०१
निर्यये निरवकाशितरन्ध्रेः	१३७	निहितहिमनिजावलोकापिण्डः	४८
निर्याति स्फुटदशनो	३०५	नीतिर्निरभ्युपायेव	३१३
निर्यातु वा निर्जितलोकपालः	२४०	नीलः प्रत्यङ्गमुद्गम	८२
निर्यूहान्निलयानद्वान्	२५१	नीलकालानले शोषम्	३१३
निर्वाप्यते स्म प्रसभं स वायोः	२९०	नीलस्तमनु सेनानीः	१८९
निर्विकासा निरामोदा	८१	नीलाद्याः कपिपतयः	३०७
निर्वेशनिर्यातनशाठ्यनिद्राश्च	२२	नूनं निदेशेन पितुः	२७८
निवर्त्य पारादपरस्य वारिधेः	१५३	नूनं मानयतः सन्नौ	३१६
निर्विश्य मणिपर्यङ्क	२४८	नूनं समनुरक्ताऽपि	२१०
निशापतेरात्मवधमुखस्य च	१५९	नूनमालोक्य नः सैन्य०	२५०
निशिताशुगदूरभिन्नमर्मा	६७	नूनमुष्णं न तप्ताऽपि	७६
निशीथ एव किमितो	१८५	नूनमेप्यत्तमोदोषात्	८०
निःशेषितारातिबलो हनूमान्	२९१	नेशुर्नितान्तसुभगा अपि	२२१
निश्चक्रमुर्निकटसंस्थिरसाद्	२१९	नैकदुर्वारघोराधि	७
निश्चिकाय निशाशेषे	२१७	नैक्षतापि दिशमृक्षरक्षसोः	२५६
निश्चसन्ति किमत्युष्णम्	२०९	नैते तावत्तातपादैर्मया वा	२६९
निश्चस्य दीर्घं कुलमात्मनस्तत्	२०२	नैते शक्याः स्वर्गिभिर्द्रष्टुमारात्	२६९
निश्चासवाताः प्रसरन्त्वसङ्गम्	२३७	नैसङ्ख्यमालम्ब्यत कैरवेषु	२८

नोक्तं त्वयेव कृपणम्	१८७	पप्रच्छ स भ्रूकुटिसान्धकार	२८८
नोत्कृष्यन्ते निहीनेषु	७८	पप्रच्छ ससंभ्रमः स पक्षी	१२०
नोपनीतमुखमुद्रमम्बुजम्	१३	पप्रच्छाङ्गदमालोक्य	९५
न्यविशन्त नीराधितटे बहवो	२३२	परं प्रसूनस्य हिनस्ति	४१
न्यवेदयद्यथादृष्टम्	३१९	परमास्त्रवेदविदयं विजयी	२२८
न्यस्य वक्षसि गरीयसो	२५७	परवत्यपरिच्छदे कपौ	१०९
प		परस्परं प्रापुरथावसानम्	२९०
पक्षः सितः सुमुखि	१६७	परस्य दाहश्रवणादसाधुः	१९५
पक्षपातमपहाय राघवे	२५८	परिगतो यदि तिष्ठति वह्निना	६०
पक्षानिलदूरविद्रुताभिः	१२३	परिगृह्य विशेषमस्तुवन्	११४
पक्षीन्द्र कियानयं समुद्रः	१२९	परिगृह्य सखीं ममानघाम्	११४
पक्षोपगमो मुनेः प्रसादः	१२९	परिचरति नरोपसेवितेति	५०
पङ्कोर्जरतः क्षुधातुरस्य	१२७	परिचर्य वसिष्ठकामधेनुम्	६६
पटलमिव हिमानाम्	१८९	परिणतिशिथिलोऽपि	४९
पतङ्गबिम्बं पतदम्बरोदरात्	१५३	परितः पयोनिधिरयं सुदुस्तरः	१७०
पतङ्गसंभावनयाऽयमुन्मुखः	४५	परिबोधनाभिरयमर्थपतेः	२२८
पतदश्रुनदीतरङ्गमार्ष्टि०	६४	परिमण्डलारुणविशालदृशो	२२८
पतितेषु निषेदुरादृताः	११५	परिमलं प्रतिगात्रमकृत्रिमम्	६१
पतितौ नीडशाखाभौ	२७२	परिमलभरवाहिवाहिनीकः	५१
पतिप्रभावस्थिरनिश्चयायाः	२३५	परिमाणलसत्फलमपि	१०६
पदवीमृजुमादिशाभ्यहम्	११५	परिवेषयति स्म सादरम्	११६
पदैर्मनोहारिभिरग्रजन्मनो	३०	परीत्य चिन्तामणयोऽथ	१५८
पद्मोदरेष्वपि शिराः करजैः	३२७	परीत्य पौलस्त्यसभामियाय	१९३
पनसखुटिशश्चक्रे	२६	परीयुरन्येऽप्यभिरामचाटवः	१५८
पपात पश्यन्ननिमित्तजातम्	२८८	पर्यश्रुलोचनदलं श्लथकण्ठनालम्	१६२
पपात संयद्भुवि पातयित्वा	२९५	पवनाङ्गभुवा तरङ्गिणी	१०४
पप्रच्छ पृष्ठमपि गद्गदिकात्तकण्ठः	१६६	पश्यतानुगमर्यादाम्	२७५
पप्रच्छ मिथ्यैव स मन्त्रिवृद्भान्	२३५	पश्य नासागतिः सैव	२८४
पप्रच्छ वात्सल्यजडस्तमेव	२००	पश्यन्त्या इव कष्टां ताम्	२

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
पश्य प्रसीद विषमोल्लस	२२४	पुत्राक्ष श्रयसि सनाथताम्	३१०
पात्रभूताः प्रतीच्छन्ति	७८	पुनः पुनर्वत्स कथं स	३२
पादाब्जयोर्यस्य भुजप्रतापात्	२०१	पुनः प्रसन्नां पुनरातपं विधोः	१५९
पाद्यतां प्राप्तमस्येति	७५	पुनः प्रस्रवणस्याद्रेः	८८
पारं तुषारक्षणसान्धकारम्	२९	पुनः शनैः प्रेक्ष्य स माल्यवन्तम्	२३८
पाराङ्मुखं वारिनिधेः	१८९	पुनः स सस्मार विदेहभूपतेः	१५८
पार्श्वयोरुपदधे महेषुधी	१५	पुनन्ति पश्यन्तमपि	८३
पार्श्वस्थावरजससंभ्रमोपनीत०	२९	पुनरागमनाय गम्यताम्	३०४
पालान्वयाम्बुजवनैकविरोचनाय		पुनरुच्यते स्म परिबोधसंभवो	१७६
२०, ६३, १३०, ३३१		पुनस्तं प्रह्वमवदत्	३१९
पाशासिद्धघणपरश्वथाङ्कुशानाम्	३०८	पुरः पतीनामसतीजनेन	१९६
पितुरग्रतस्तमुरुसाहसो दधौ	१७७	पुरतः पार्श्वयोः पश्चात्	३१२
पितुरुत्सविनो निमन्त्रणा०	११४	पुरमिति कृती कृत्वा स द्राक्	१९७
पितुर्नः प्रियमित्रस्य	७	पुरस्कृतप्राज्ञकुलीनदेशकः	४०
पितृद्विषः पितृव्यस्य	२४२	पुरस्तथापीक्षितुमास्यभासम्	१९२
पितृपतिपिशिताशपावकानाम्	५०	पुराविभातं कलशोद्भवाश्रमा०	३१
पितृवधवैरविमोक्षनिमित्तम्	२४१	पुरुषः सदृशारम्भी	१८८
पितृव्यकार्यतोद्देशाम्	८३	पुलस्त्यपौत्रस्य तमः	२४३
पितृव्य शक्रजिह्वालः	३१५	पुलिनं विनाकृतमिदम्	२२७
पित्रा न यत्कृतमनुत्तम०	३२८	पुष्पाति शत्रुमपि दीप्त०	२२३
पिदधे महीमभिजगाम	२२६	पुष्पवृष्टिसमकालमुच्चकैः	२६१
पिबति च नृपचन्द्र चन्द्र०	५०	पूर्वैरियानयमखानि तुरङ्गहेतोः	२२३
पिशाचः परमेकस्तम्	२०७	पृच्छ वीरं हनूमन्तम्	२७९
पिशाचमुखचक्रिवत्	२५२	पृच्छचमानोऽथ पनसः	८२
पिशिताशिबिभीषिकानुबन्धात्	६४	पृथक्कृताः पत्रपुटाः	८८
पिशुनितसविशेषविक्रमोष्मा	५१	पृथक् पृथक् कथयत वीर्य०	१३१
पीतवान्तनिजरक्तविप्रुषो	२६०	पृथिव्यादिमहाभूत०	२८१
पीतः सोऽमृतवत्पूष्णो	७८	पृषत्कवज्जलनिधिलङ्घनो०	१३४
पीयते स्म कुमुदं न लोचनैः	१९	पृष्ठं परिरक्षता मयैव	१२३

पृष्ठ.	पृष्ठ.
पृष्ठतः कृतसहस्ररश्मयः	२५४
पेतुः स्वित्वात् क्षमातलादुद्युः	२६७
पौलस्त्यप्रतिघमहानिल०	३०५
पौलस्त्यस्य शमोद्धारम्	२४४
पौष्पं कलापमनुदन्नव०	१६६
प्रकटमिव निरीक्षते	५२
प्रकटय क्रिययाऽऽशु	६१
प्रकामशास्त्रामृगमांसगर्धात्	२३६
प्रकामासृङ्मधुक्षीबैः	१७९
प्रकाशरोचिर्निचयो	३०
प्रकृत्यमित्रा न वयम्	२४३
प्रगल्भेनाप्रमत्तेन	५
प्रचरति प्रमना दिशि यत्र	५६
प्रच्छन्नः पवनसुतः	३०८
प्रजज्वाल ततः कोपात्	२५०
प्रजहर्ष दशग्रीवः	२४२
प्रजहास वामवजितम्	१७६
प्रजिघाय घनांशुमालिनीम्	३०३
प्रज्ञावानसि पौलस्त्य	१८६
प्रणनाम रामचरणौ हनुमत्	२२९
प्रणयप्रवृत्तसकलात्मकथाः	२३०
प्रणयरभसपूजितेन तेन	४७
प्रणिपत्य स रामपादयोः	३०३
प्रणिहन्मि कानपि किमस्त्र०	१७५
प्रणुदन्मधुपर्कपाणिरूचे	७०
प्रतर्लुमृष्टिभिल्लैष्टैः	९९
प्रतापम्लापनोऽन्तर्धिः	२४३
प्रतिक्रियारम्भरसोच्च०	४३
प्रतिनृपसुरमौलिरत्नराजी	२५४, ३११
प्रतिपन्नधुरं खरन्नजैः	२९८
प्रतिपालय निद्रान्तम्	७४
प्रतिबोधमयाच्यताडिघ्न०	६७
प्रतियामि रामगृहिणि क्षणादहम्	१७५
प्रतिवारि जातकनकाम्बुरुहाम्	२३१
प्रतिविधूय तमः स्वयमेव तत्	६१
प्रतिष्ठिता श्रीर्विपुलेयमद्य	४०
प्रतिहतिरहितस्य रूपवत्ताम्	५४
प्रतीकारदरिद्रेण	३१५
प्रतीकैर्विशिखप्रोतैः	२७४
प्रतीयुरतिकायस्य	३१३
प्रतीष्टकेशकलोलः	७५
प्रतीष्टोपत्यकासाल	४
प्रत्यक् प्रतीर्य रिपुबाण०	३२६
प्रत्यङ्गणं प्रतिगृहम्	१६३
प्रत्यनीकमुखभङ्गहेतुताम्	२५९
प्रत्यभान्न पुरतो न पृष्ठतः	१६
प्रत्यर्पयामि वैदेहीम्	२१६
प्रत्यालयं तदनु वीर०	३२८
प्रत्याव्रजन्ति जविनो	७७
प्रत्याव्रजन्निजस्थाने	३२०
प्रत्यासन्नः पन्नदोऽयम्	२६६
प्रत्युद्योतहतोद्योताः	९३
प्रत्युसमात्रं दिशि देवभर्तुः	२७
प्रत्युवाच तमृक्षेशः	३१८
प्रत्युचुरथ निर्जित्य	८३
प्रत्येकममी महानुभावाः	१२९
प्रत्येकमित्यप्रियतापराधात्	१९९
प्रथमजवधमन्युदीपितेन	३२९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
प्रथममद्रिरजोरुणकेसरा	९८	प्रवर्तस्व महाराज	२७८
प्रथमाहतवत्प्लवङ्गमम्	३०१	प्रवालशङ्खस्तनिते समन्ततः	३७
प्रददौ वृथुकद्वयाय तस्मै	६८	प्रविश्यतां पाणविकाः फणाभृतः	१५७
प्रदीपमालास्विव नश्यति स्म	१९१	प्रविश्यतां मातरयं नमामि	२३८
प्रदीप्तमेतज्जगदक्षमस्य	१९०	प्रविष्टोऽङ्गददोःपाशम्	१०१
प्रदीप्तसन्ध्याग्निं नदद्विजौघम्	२७	प्रवृत्तिचन्द्रिकालोप	८२
प्रदीप्ताः पापशिखिनो	२४४	प्रवृद्धः किं विन्ध्यः	३३०
प्रधनाङ्गणमप्लवङ्गमम्	३०२	प्रवेशितस्त्वयाऽऽत्माऽयम्	२१५
प्रपञ्चविषया वृत्तिः	२७९	प्रशशंस दाशरथिरुन्महसः	२३०
प्रपद्यतामुपरि तरङ्गिणीपतेः	१३२	प्रशशंसुर्नृशंसास्ते	१८६
प्रपन्नशाठ्यस्य हठोपनामात्	२३	प्रशान्ताखिलकल्लोले	२८०
प्रपेदे पुनरुद्देदः	१	प्रश्नेषु तस्य बहुषु	१८६
प्रभवति स्म वचोभिः	६१	प्रष्ठप्रधानकपिसंहति	२१९
प्रभालवोल्लासिमुखैर्न केवलम्	३०	प्रसत्तिनिर्व्यूढसुधामयूखम्	२७
प्रभुतया प्रणयेन च	५५	प्रसन्ने वदनाम्भोजे	२७५
प्रभ्राम्यत्कपिकुणपावलि०	३०९	प्रसभं चलतीव कः खलो	१०३
प्रमत्तमात्मभरिमप्रतिष्ठितम्	४४	प्रसभात्परिग्रहः स तेन	६५
प्रमाणमुप्तं जननी न वासवः	४१	प्रसरन्ति संप्रति परीत्य	१७४
प्रमाणीक्रियतां कालो	२१५	प्रससार पुरस्तेषाम्	३१२
प्रमृज्यतामश्रु दृशोः	३६	प्रससार शुक्तिपुटपङ्क्ति	२२६
प्रमृष्टः संजज्ञे कथमपि०	३२२	प्रसिद्धाऽहं त्वयैवोच्चैः	२१४
प्रयतध्वमकालहापनात्	११७	प्रसिद्धैः स्वभुजस्तम्भैः	१८३
प्रययौ वनमात्मना तृतीयः	७०	प्रसीद कम्पः क्वचिदस्ति	४४
प्रयुज्य समुदाचारम्	२४२	प्रसीद कुरु भूयोऽपि	४
प्रलघावपि द्विषति बुद्धिमताम्	२३३	प्रसीद कैश्चिद्विषैः	३१
प्रलघुष्वमीषु नगनिम्नगा	१७५	प्रसीद गच्छामि नमो	२८७
प्रलम्बितः ख्यातिमसौ	२३४	प्रसीद जीयतां मोहः	६
प्रलयघनगभीर	५१	प्रसीदतासीदत चन्द्रिकातपे	१५६
प्रनयाः प्रययौ दिवं दिलीपो	६६	प्रसीद तेजः प्रतिहन्यते	४४

प्रसीद दीयतां कर्णः	३	प्राप्तः कोऽपि न मोक्तव्यः	२९२
प्रसीद मन्दोदरि चन्द्रमानय	१९९	प्राप्तप्रकर्षोऽधिगतप्रमोदः	२९३
प्रसीद सौम्यानन पद्म पद्मशः	४६	प्राप्तसूक्ष्मघनपल्लवान्तरैः	१९
प्रसीद स्वामितनय	७८	प्राप्तानि विप्रकृष्टानि	८९
प्रस्वलद्विरुपलैरुपरिष्ठात्	१३८	प्राप्तास्त्वद्वारपर्यन्तम्	२४३
प्रस्थाप्यतां प्रत्ययितश्च	१९९	प्रावेशयद्भीममुखः	९६
प्रस्निग्धशाद्वलश्यामम्	९०	प्रासादं च प्रसादं च	२९१
प्रहरन्तमायुधविशेष	१७७	प्रास्थानिकः कपिपतेः	२१९
प्रहर प्रहारपितं वपुः	३०२	प्राहरन्निबिडमुष्टिमुद्यतम्	२६१
प्रहर्तुमिच्छाऽस्ति	१९१	प्रियनामचिह्नमवलोक्य	१७१
प्रहस्तगुप्ताः पिशिताशिनस्ते	२९४	प्रिययोधसमुद्भवाः शुचः	२९७
प्रहस्तोऽपि मुखे हस्तम्	२०७	प्रियस्य सूनोर्न विलोकसे	३४
प्रहारनिस्सहैः सर्वैः	३१९	प्रियापहारजः शाम्येत्	७
प्रहारमूर्च्छितः स्वामी	२७८	प्रेर्यते न महता महतीयम्	१४१
प्रहिणु शंसितपूर्वरहः	९८	प्रोत्साहितं पङ्क्तिमुखेन रक्षः	२९१
प्रहिणोतु नामरगणः स	१७०	प्लवगध्वजिनीपतिश्च सीते	६६
प्रहितः प्रयुताधिपः प्रतीचीम्	६६	प्लवगेश किं प्रभुसुहृत्तमः	१७१
प्रहिताऽस्मि मयप्रवृत्तये	११४	प्लवङ्गमाः सङ्गरसीमन्यगाधान्	२९०
प्रह्वैः कपिभिर्वितीर्णकर्णः	१२९	प्लवङ्गयूथाधिपतेरवेक्षया	३०
प्रागिवोज्ज्वलमुखद्युतिर्भूतो	२९६	प्लुतिभिर्ललिताभिरग्रतः	१०६
प्रागेवापिदधुः कर्णौ	१८४		
प्राङ्नास्ति चरमं नास्ति	२८०	फलद्विचित्रोपलदीप्तिरेखः	१९४
प्राडनिष्क्रान्तं राक्षसैः	२६९	फलपुष्पदलानि वीरुधाम्	२९८
प्राच्यां प्रहस्ताभिमुखम्	२३९	फलमर्षपक्कमिव पाणिना	१७६
प्रातरस्ति बहु कृत्यमावयोः	१९		
प्रापत्पुरः कनकभक्तिः	२२०	ब	
प्रापद्वन्द्व्यश्रमो विन्ध्यात्	८२	बत ज्वलत्येव तरङ्गमाली	१९९
		बत त्राणं न पश्यामः	२१९
		बत सत्यममी वदन्ति यत्	२९६

वत वत्सलक्ष्मण इवोपनते	२२९	बहुश्रमः परजयः	२४४
वत विचेतुमितो मनसा	९८	बहूनसौ पत्ररथस्तपस्वी	२९
बद्धवैराविव व्यालौ	१००	बाणानां मनुजपतेर्विषह्य वेगम्	३०८
बद्धौ विपक्षभूतेन	२८२	बालान् प्रति विवर्तोऽयम्	२८०
बद्धौ विषधरीभूय	२८३	बिम्बमूलरुचिरा रवेरमी	१२
बन्धुद्विषः शत्रुवशंवदस्य	२०२	बिभीषिकाः कियन्त्यश्चित्	२९१
बबन्ध बन्धुत्वमपास्य दूरम्	२३७	बिभ्रता भासुरमुरो	७४
बबन्ध मुद्रामलसा सरोजिनी	१९३	बिलानि प्रतिवल्मीकम्	८८
बभञ्ज पत्राणि जहार शस्त्रम्	२९९	विसदण्डानिवादाय	९९
बभुर्ध्वजाः सांशुकरत्नपल्लवाः	३७	बीभत्सकेलीरसचञ्चलानाम्	१४६
बभुर्विदूरादजिरेषु रेजिरे	१९६	बुद्धिरूपिणि विरूपदृशस्तत्	१४२
बभ्रूर्ध्वमूर्धजनबद्धकराल०	३२४	बुबुधे बिबुधोन्माथी	९९
बलं विलुप्तमखिलम्	२७२	ब्रह्मास्त्रकुल्यामिव तातपादैः	२३७
बलवद्विनिवर्तितत्तराः	११६	ब्राह्मि वैश्रविणि वैष्णवि	१४२
बलानि विक्रान्तिरसो	२३९	ब्रुवता पुनरुक्तमग्रतो	१०६
बलितूर्यभिन्नसुरबन्धिरवाग्	२३१	ब्रूत प्रियमाचरामि किं वः	१२९
बली विलुप्त्यबलम् न	४१	ब्रूत हे जाम्बवन्मिश्राः	७२
बलोदयेनैव महर्षिनाऽमुना	४०	ब्रूहि पौलस्त्य विस्त्रव्यम्	३१८
बहवस्तं सभाशूराः	१८०	ब्रूहि प्रकाममभितः किमु०	१६७
बहवोऽत्र निशाचरा हताः	२९७		
बहिरप्यजस्त्रमभिरामशतैः	२३१	भ	
बहिः स्फुरत्पीवरदोः	७९	भगवन् प्रमाणमिह वायुसुतो	२२९
बहु तत्तदपूर्वमद्भुतम्	१०४	भग्नभुग्नविषमेषुपञ्जरः	२६०
बहुना किमुदीरितेन वा	११७	भग्नस्त्वया मम रथो	२७२
बहुपर्वसु पर्वतादयः	११३	भग्नेषु कपिसैन्येषु	३१३
बहुमोहतरङ्गमालिनीम्	१०४	भजतीवार्जवं वक्त्रे	२४७
बहुवानरवीरविग्रह	३०३	भद्रं तवेन्द्रजिन्मातः	२१२
बहुविप्रकृतं निशाचरैः	३००	भद्रं भाद्रपदच्छेद	४

पृष्ठ.	पृष्ठ.
भयात्तदानीं किल सोऽति०	१९२
भयादमी ते न वदन्त्य०	१९०
भरं धिक्काराणामसु०	११९
भर्तृदारक भक्तानाम्	८३
भवद्भिरप्यचकितमद्य	१३३
भवातिशीतः प्लवगे प्रियोक्तौ	१९३
भवोत्थिता देवि दहत्युपान्ते	१९७
भव्यानां स्वयमायान्ति	२८५
भिन्नः परिदेवितेन तेषाम्	१२१
भिन्नसौदर्यमर्यादे	२१७
भीमानिर्झरनिर्घोष	८४
भुवि भास्वदभीषणाम्	३
भुवि सप्तसमुद्रमेखलायाम्	६५
भूतं ब्रुवाणस्य न दूषणं चेत्	१९९
भूत्वा यद्वालिपुत्रेण	२४६
भूयश्चचार चगचत्वर०	१६३
भूयिष्ठं त्वयि जिघ्रामो	१८६
भूयोऽन्यानभिमुखपातिनः	३०६
भृगुपतिशरवर्त्मनैष तिर्यक्	४७
भेजुरुज्झितविचित्रशिलाली	१३८
भेजुरैक्यमिव तुर्यवैशसाः	१६
भेजे न मूलं जनकात्मजायाः	१९८
भेजे निकुम्भ इति कुम्भ०	३२८
भेजेऽर्धपतिमधुगर्भ०	१६१
भेजे विनिद्रां नलिनीं न	२९
भोः पश्यत संपतामि लङ्काम्	१२९
भो भो भटाः स्फुटमयम्	१८६
भ्रमति भूः पततीव	५७
भ्रमति रविगभास्तिभिः	५२
भ्रमति स्म समन्ततः परम्	१०४
भ्रमः स्वप्नोऽथ मायेयम्	२७५
भ्रष्टबाहुरपविद्धवाल्धिः	२६०
भ्रष्टोऽथ नभस्तलादनूरुः	१२०
भ्राता तव गीयतेऽप्सरोग्भिः	१२१
भ्रातुः सुतं तमिति वादिन०	३२३
म	
मखनिष्ठितकृत्स्नसारकोशः	६७
मग्ना महति मीनेन	७५
मग्ना यद्यपि चापुंखम्	२८३
मघवति परदारश्रद्धयेव	१६०
मञ्जुस्थले जयासि यासि	१६३
मणिपीठमुखैः परिच्छदैः	१०५
मणिभित्तिषु तेन वेश्मनाम्	१०४
मणिरत्नसानुषु निवेशसहम्	२३२
मणिरुन्मयूखततिरेष तावकः	१७५
मत्तसुप्तेषु रक्षःसु	१८७
मथ्नात्याराद्यूथपौघं पृथुर्मे	२६६
मदकेलिकला मदालसा	११२
मदोच्चलद्वोरतरारवोर्मिः	२९४
मद्विभेति विरही रघूद्वहो	१७
मधु क्षरेति द्विजराजमब्रवीत्	१५६
मध्येनिद्रमयं लीला	७४
मध्येवरप्लवगनागचमूसहस्रम्	२१९
मनसः सुषेण विषमो दवथुः	२२७
मनस्वी मुञ्चति प्राणान्	२१३
मन्दो मनुरन्तकोऽश्विनौ द्वौ	१२४
मन्द्रध्वनिं मणिमिव	९२
मन्ये मत्सरमाधाय	२७६

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
मन्ये महिषमुत्सृज्य	३१२	महोदधौ मलयसुवेलयोस्तयोः	१३३
मन्ये हसति काकुत्स्थ	२१४	महोदरमहापार्श्व	२४७
मम कारणात् पितृसखस्य	१७२	महोदरमहापार्श्वौ	३१३
मम ताश्च तिलोत्तमादयः	११८	महोदरेणादरदत्तपाणिः	१५१
मम पनसमुखास्तटीमिमाम्	५२	मां चेत् प्रमाणयासि	३२९
मम बाल्य एव स गतः	१७७	मां पिनाष्टि कपिरद्भुतरूपः	१३८
मम मार्गति को नु वक्षसि	१०३	मा ग्रहीस्तस्य नामापि	९८
ममर्द नीलस्य महीध्रवृष्टिः	२९४	मातः कैकायि तुष्टासि	१०
मम सख्यवशंवदेर्वशी	११२	मातर्मिथिले न वीक्षिताऽसि	१२६
ममामरावत्यनुभूतपूर्वा	१४८	मानसे सरासि स्नात्वा	३२०
ममार्ज मत्तः स्वयमेव पुष्करम्	१५९	मान्यं तमथो निषिद्धसैन्यः	१२९
ममावलम्बस्व करं वरोरु	१९६	मान्योऽसि मातामह शाधि	२३८
ममोद्धोषितकण्डूते०	९८	मा भैष्ट तिष्ठत यथासुख०	२२१
ममौ मयूरीमदनादमांसलो	३७	मा भैष्ट भोस्तिष्ठत	२९२
मयानुरोधेन मया	९८	मायेयमार्ये दशकन्धरस्य	२३६
मयि कृत्स्नमुदीरितम्	६६	मारीचपुत्राः सह ताटकेयैः	२३७
मयि दूरत एव शंसितम्	११४	मारुतान्ममृषिरे खरवेगान्	१३८
मयि देवगणा दयालवो	११२	मासावधिप्रवासास्ते	७२
मय्येव प्रकटय वा पितः प्रसादम्	३१०	मितमित्युदीर्य विरराम विभुः	२२६
मर्तुमिच्छोः कपिच्छद्मा	१८५	मित्राणि बन्धूननुजीविसार्थान्	२४०
मल्लानुत्फुल्लवक्त्राब्जौ	१००	मिथः कृतालोकमहोत्सवानाम्	२७
मसारगल्वर्कमयेषु मूलतः	१५८	मिथः प्रसादस्वलनादुपाधेः	२५
महतां निर्विषादेषु	२१३	मिथिलेशपुत्रि रघुनाथवल्लभे	१७२
महतामनास्थमबलाजने	१७३	मिथोऽस्त्रपानोन्मदयक्षरक्षः	१९२
महतीगुरवो गणेश्वराः	११३	मीलत्येष प्रमीलावान्	३१७
महापदि महात्मानौ	३१९	मीलन्निवास शिशुकाकृतिः	२२३
महाब्धयो यान्ति निदाघ०	३५	मीलितोन्मिषितलोचनः शनैः	१५
महेन्द्रस्य गिरेः शृङ्गात्	१८७	मुकुलितां मिथिलेन्द्रसुता०	६२
महोत्सवः संमदगीतवाद्यैः	२०८	मुकुलैः सशलाटुभिश्चितम्	१०५

पृष्ठ.	पृष्ठ.
मुक्तमोहमवलोक्य लक्ष्मणः	१२
मुक्तोऽसि वालिनः सख्यात्	२४९
मुखारवः प्रादुरभूत्पुरस्तात्	१९४
मुखेन क्षुण्णदंष्ट्रेण	२७३
मुखेन पूर्वादिललाटविस्फुरत्	१९५
मुखेन भाति स्म सहस्रपत्रम्	२८
मुखेन मे प्रार्थयते गरीयसीम्	४५
मुखैरतुष्यन्न तदात्मयोषिताम्	१५६
मुखैर्वलीमुखालोक	१८३
मुञ्च क्षमातलमिदम्	१६७
मुञ्च मुञ्चाम्यहं प्राणान्	२७६
मुञ्च मोहमवतीर्यतामितः	१२
मुदितेव राजतनया तमब्रवीत्	१७५
मुनिशापतमोहतः स राजा	६८
मुमुचे नमुचेरिं स	६६
मुमुदे नृपतिः सुतैश्चतुर्भिः	६८
मुमूर्छ भूयः कपिराक्षसानाम्	२९०
मुमूर्छ युद्धं घनगुल्मभाजाम्	२८९
मुमूर्षुरेष प्लवगस्तपस्वी	१९३
मुष्टिमुद्यतमाहृत्य	२५१
मुसलं मुहुरेष लालयत्य	३००
मुहुरनिलविमानशंवराली०	५१
मुहुर्वान्तसफेनास्त्रो	१०१
मुहूर्तं क्रियतामार्य	४
मुहूर्तमुदीप्य ययुर्विनाशम्	२२१
मृढाविमौ राजसुतौ	२७७
मूढे मानुषि वैदेहि	२१०
मूर्च्छद्भिरन्योन्यमनेकवर्णैः	२८७
मूर्च्छान्तरोद्धुरविलोचन०	१६५
मूर्च्छिताः शतमचेतनाः शतम्	२५७
मूर्तिः सुधांशोरिव लाञ्छनेन	१४९
मूर्ध्नाऽयं समधिगतः समग्रमौलिः	३१०
मूर्ध्ना जाम्बवतोऽभिवाद्य	१३६
मूर्ध्नि संनिहितगृध्रपङ्क्तयः	२५५
मृगाः सम्प्रति शालेयम्	३
मृणालकण्ठीष्विव मानसालयः	१५५
मृतसञ्जीवनीं शुक्ला	३१९
मेखलासु विकलासनबन्धैः	१३८
मेघजालपिहितात्मविग्रहो	२६१
मेघाः किरन्ति जलमस्य	२२४
मेने निमील्य नयने नय	१६२
मेने स निर्व्यूढ इव	३१३
मैथिलीत्यसवस्तस्य	२५०
मैन्दो महेन्द्र इव	२१९
मोघं विहृत्य स ततो	१६३
मोहात्पुरस्तादवधीरितस्य	२०४
म्लानाकृती मलिनचीरधरौ	१६८
य	
यं दूरमैधयद्वेधाः	७५
य एतां वेत्ति स बुधो	२१५
यतध्वमवधेरर्वाक्	७७
यत्प्राग्यानध्वंसकध्वंसनेन	२६७
यत्र ता निष्कुटभुवः	८५
यत्र यत्र तव सिद्धिरग्रतः	११
यत्र वाति न कुमुद्वतीमरुत्	१४
यत्रासितः स्वद्युतिमोषदोषात्	१४७
यत्रैव तत्रैव पतामि तावत्	१५०
यत्रोच्चवीचीचयचुम्बितेन्दोः	१४८

यत्सत्यं जयति समीरणम्	१७८	यद्यपि स्वापनी विद्धा	२८४
यत्सत्यं मैथिलीहेतोः	२४५	यद्यपीदं विघटितम्	२८३
यत्सत्यं युध्यमानेऽपि	२७२	यद्यपीदं विशासितम्	२८३
यत्सत्यं रामदूतस्त्वम्	१८५	यद्येवं जितमेतेन	२४२
यत्सत्यं रावणस्थानम्	१८०	यन्नास्ति धाम्नि धनदस्य	१६७
यत्सत्यं वालिनः सूनुः	९७	यया कयाऽपि कलया	११९
यत्सत्यमन्तर्जनयन्ति	१५०	यया न येषामनुषङ्गपातिनी	३३
यत्सत्यमादित्यसमुद्भवत्वात्	२३	ययावराक्षसं कृत्वा	३१३
यत्सत्यमुक्तमिति न	३२९	ययौ न पर्यन्तमनीकिनीनाम्	२३५
यथा तथाऽस्मासु विचेष्टताम्	४२	ययौ यतेः कुम्भभवस्य	१९२
यथातथाऽहं विहरामि	४४	ययौ लयं मूर्ध्न्यपरस्य	१५४
यथाऽयमावाति सरोजिनी०	३१	ययौ विरहसंवर्तः	२
यथावयोस्तातजटायुषोक्तम्	२३	यस्तथोपकृतः पूर्वम्	६
यथाविधि यथाबाधम्	३२०	यस्यां कचित्केतकसूचिभासः	१४६
यथा विलुप्तोऽङ्कदम्बकायाम्	२८	यस्यां जहुः सादरशक्रसान्त्व०	१४७
यथाश्रेणि निविष्टानाम्	१७९	यस्यां मनस्सङ्गमनोहरेषु	१४८
यथेयमन्हः स्पृहणीयता मुखे	३१	यस्यां महावेष्टमसु पद्मराग	१४६
यदार्द्रविरहो रामः	२	यस्यां लसद्देवकुलोज्ज्वलायाम्	१४६
यदि जगाम चिरात्	५९	यस्यान्वयः साहसवेगभाजः	२०१
यदि त्वमर्थलोभेन	१८५	यस्यामकल्याणविधानकल्यः	१४७
यदि नमस्यति वित्तपमत्रपः	६०	यां सिन्धुमध्ये दिशि	१४६
यदि निरूढभवद्भयवेषथुः	६०	याच्चे त्वां न महाराज	२१३
यदि प्रसादः सुकृतानुभावात्	२९३	यात यत्र शिशवः स्त्रियो	२६०
यदि विकम्पमधावत्	५९	यातु यातुप्रवीराणाम्	२५०
यदि विजित्य जवात्	५९	यानिमानमृतभानुवलक्षान्	१४५
यदि विदेहपदं प्रतिपन्नवान्	६०	यान्ति स्त्रिज्जनसेव्यताम्	१३
यदि विभिद्य कुटीपटलम्	६०	यायजूकवपुषो गिरिशस्य	१४२
यदि विवेश रसातलमन्तिमम्	६०	या रत्नविन्यासविचित्र०	१४६
यदि स तेषु कलत्रमलिम्लुचः	५९	या लोलकलोलभुजस्य	१४६

पृष्ठ	पृष्ठ.
यावच्च वलामि लब्धसंज्ञः	१२५
यावत्क्रोधादूरमाकृष्य चापम्	२६५
यावदङ्गमधमन्महेन्द्रजित्	२६१
यावन्न विश्राम्यति वेगजन्मा	२२
यावन्निपतामि निष्प्रयत्नः	१२७
यासु नार्ककरैः क्रान्तम्	२४५
यास्त्वदीयाः भजन्ति स्म	२४५
यास्यन् कृतार्थः स पुरीम्	२७४
युक्तोऽरिसंश्रयः पूर्वम्	२४९
युगपच्च युगेन वीणयोः	११३
युगपच्चलितेषु यूथपेषु	६३
युगपज्जमतुर्मोहम्	१०१
युगपत्कुमुदारविन्दयोः	१०५
युगपदथ विशल्यौ	२८६
युगपद्दशमार्गणासन०	२९८
युग्यैर्जोषं किं पिनाम्नि	२६९
युयुजे निजकारणानुसारात्	६८
युयुत्सारभसोत्खात	३
युयुधाते महायोधौ	१०१
युयुधे शतमन्युना सहोच्चैः	६६
युवराट् स हि देव दीप्यते	२९७
युवा स वज्रांशुविशालमौलिः	२४१
यूथेन्द्रैरथ पृथुचन्दनाङ्गदाद्यैः	३०६
यूयं सुकृतिनस्त्रासात्	७६
ये नमन्त्यक्रमादूरम्	२४६
येनाद्य रामचरितम्	९१
येनाराक्षवयस्खलन्०	२०५
येनोत्कृताः स्वमूर्धानो	२४४
येऽपि प्रत्याययुर्भक्षाः	९४
येऽसृक्पङ्के दूरमग्ना निषेदुः	२६३
यैरीषिदुक्तः प्रणतिप्रकारः	२०३
यो न स्वलेन्महीध्रेषु	२७६
योऽस्तु सोऽस्तु मतेऽस्माकम्	९४
यो हरिः स हरो देवः	२१५
यौ खल्विमौ यश्च भवान्	२७९
र	
रंहसश्च महसश्च समाधेः	१३९
रक्तोत्पलमण्डलः स मौलिः	१२४
रक्षःकठोरकरघातविजृम्भ०	३२५
रक्षः कदाऽपि कपिरेव	३२६
रक्षःकायैः कज्जलक्षमाधराभैः	२६३
रक्षःपतेरिन्द्रजिता सुतेन	२८७
रक्ष क्षणदाचराद्वधूं स्वाम्	१२६
रक्षन्तु नक्तन्दिवमासुवेलाद्	१९९
रक्षसां वपुषि कीकसान्तरे	२५९
रक्षोगुल्मेष्वेव संसक्तपाताः	२६९
रक्षोभटाः प्रष्ठभटान्तराले	२९४
रक्षोभिः कपिषु शरैस्ततः	३०६
रक्षोभिरनुबद्धस्य	३२१
रक्षोभुजङ्गः सोऽन्विष्टः	८४
रक्षोवदनाच्च रक्षिताऽहम्	१२६
रक्षोवनेऽस्मिन्मनुजेन्द्रसूनोः	१४९
रक्ष्यतेऽम्बरपथोऽन्तिकलङ्कः	१४४
रघुनाथवधूर्न चेक्षिता	११६
रघुपतिः कपिषूपयमात्	६१
रघुपतेः प्रथमं चरणाब्जयोः	६१
रघुवृषभपुरोगास्तेऽथ	३२९
रजनयो दिवसाश्च सदा	९८

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
रजनिरजनि रामस्येति	२३४	राजा दशरथो धन्यः	७६
रजनीचरेष्वनघ एष न	२२८	रात्रौ तस्यां ग्रासहेतोः शवानाम्	२६९
रजनी समाप्तिमियमेति मारुते	१७६	रामं मनुजशार्दूलम्	१८८
रजोजुषः सत्यपराङ्मुखस्य	१९०	रामः पितुराज्ञयैतदेष्यत्यै०	१२५
रणखलाक्रमणोचितमुच्यताम्	५६	रामः स देवासुरगुह्यकेषु	१९९
रणदोहदोद्धृतमहामहीधराः	१७४	राम इत्यवतीर्णोऽयम्	७६
रणाङ्गणं तत्कपियातुधानैः	२९४	राम इत्युज्ज्वलज्वाला	७६
रत्नाकल्पविशेषैस्तैः	१८४	रामदूतः कपिरयम्	१८२
स्थरेणुरयं प्रमाथिनः	३००	रामनामपिहितस्य हितैषी	१४३
स्थान् रथैर्मत्तगजान् गजेन्द्रैः	२९४	रामपादरजोभक्ति	२४२
रभरम्भगवाक्षगोमुख	३०१	रामलक्ष्मणबाणानाम्	३२१
रमणकं निपुणो यदि सेवते	५९	रामश्चचाल मसृणं सह	२२०
रम्भाकमितुः कुबेरसूनुः	१२८	रामसुग्रीवयोः सख्यम्	१८७
रराज लाक्षारसरक्तमम्बरम्	१५३	रामस्य तेनाभ्युदयाद्भुतेन	२८८
रराज सा चन्द्रमयूखमालिनी	१५५	रामस्य रामजयिनः	१८८
रविनन्दन स्थगय चन्द्रमसम्	२२७	रामस्यास्त्रै रावणस्य ध्वजिन्यः	२६९
रसवन्ति रसातलोद्भवाः	११६	रामस्स्वाग्रे रावणेरप्युपेतान्	२६८
रसेन कच्चित्त्वरसेऽथ नः कृते	४२	रामाभिधानस्य हरेरधीयन्	२०२
रहस्समेतैः क्षणदाचरेन्द्रैः	१४८	रामाय ण गम	२
राक्षसानामानिष्कासात्	३२१	रमे दूरं पश्यति प्रीतिभाजि	२६५
राक्षसापशदः कोऽसौ	४	रामोऽस्मरन्नपि चिरन्तन०	२२३
राक्षसेन्द्रनियोगेषु	१८२	रामो हरिर्भूमिसुताऽपि सा	२०३
राक्षसैर्जुहुविरेऽस्रवः सुखम्	२५९	रिपुः सखा वा भव नो दशास्य	१९१
रागद्वेषाविति ग्राहौ	२८०	रिपुररूपमुखोऽपि धीमता	२९६
राघवो वालिनः शत्रुः	९८	रिष्टं न दृष्टं पवमानसनोः	२१
राघवौ रविमुतो युवराजः	१४३	रिष्टशून्यतयाऽनिष्टम्	२८५
राजञ्चुत्तिष्ठ सुग्रीव	२७१	रुचिं क्वचिद्विश्लथवेष्टनानाम्	१९४
राजन्निजेनैव गुणव्रजेन	२०२	रुचिराहवकर्मतोषित०	१०३
राजाज्ञया बहिरकारी पुरात्तदैव	२०५	रुचेयमाराजति यावती रवेः	४४

रुचोऽधिका यत्र चतुष्पथेषु	पृष्ठ.	लब्ध्वा स भर्तुः सदृशम्	पृष्ठ.
रुजा गृहीतचरणः	१४७	लभ्या कथं जनकराजमुतेति	२९३
रुणात्सि किं मां कलहंसि	७८	लम्बमानमसिना हसन्निव	२२२
रुणाद्धि कच्चित्कमसुसरोहिते	१९६	लम्बमानो बभौ कण्ठात्	२९७
रुदितध्वनिना तेन	४२	लवणोदधेरिव सुधाकिरणम्	९६
रुद्धस्तपस्वी स कथं न	२७७	लवलीमभिनीतविक्रिया	२२९
रुद्धा मुनिभिरारुयात्	२१	लसद्भिर्विविधोष्णीष	१०६
रुद्धोऽस्मि गिराऽऽर्द्रयाऽद्रिः	८८	लहरी लहरीषु नर्मणाम्	१८३
रुधिरारुणसङ्गराम्बरो	१२९	लाघवान्निजतनोरवञ्चयत्	११२
रुरुचे घनक्षतजनिर्गमो	३००	लाङ्गूलेन गभस्तिमान्वलयितः	२६१
रूढारुणश्मश्रुजटाटवीकाः	१७६	लावणेऽहमिह वारिणि रक्षः	१३६
रूपिता साऽपि यत्नेन	२९४	लिखतीव नखेन कस्त्रिकम्	१४४
रेचयामास निश्वासात्	८४	लिङ्गं न किञ्चिदभिकाङ्क्षितम्	१०३
रेजेऽरविन्दैररविन्दबन्धोः	२०८	लुप्तमिवाघततिभिः	१६४
रेजे स राक्षसपतिः	२८	लुप्यते स्म कृपणोचितचेष्टा	१६५
रेमे रभः शिखरमृक्षवतो	१६५	लुलोठ धूलीषु पपौ मधूनि	१३७
रोधसः पुलिनमाब्जिनीं ततः	२२१	लोकानुवर्तनघृणोज्झितचित्रकूटः	२८
रोधस्यजस्रमयमोघरवो	१३	लोचनालिनिवहैकपङ्कजम्	७०
रोम्णोऽपि रक्षोवपुषि क्षतिं ते	२२४	लोभस्य मोहस्य मनोभवस्य	१८
रोषानलः संप्रति मे घनादः	२९२	लोलपुष्पविटपोल्लितानाम्	२२
	१५१		१३७

ल.

व.

लक्षाणि लक्षारुणवीक्षणानाम्	२९३	वक्षः पृष्ठं न क्षतं दृष्टमासीत्	२६८
लक्ष्म्याः पितैष तव पूर्वभवप्रियायाः	२२३	वक्ष्यन्ति माममर्यादम्	२१७
लघूलसल्लहरितुषारतस्करैः	१३२	वचोमनःकार्यनिवेदितत्वर	४३
लङ्कादाहरुगद्यापि	२१०	वञ्चयित्वाऽऽननश्रेणीम्	१८२
लङ्के नगरि दग्धाऽसि	२०६	वतंसकाब्जात्किमलिर्न वारितो	३३
लङ्केयमयं क्षपाचरेशः	१२८	वत्सेन मया च खं भजद्भ्याम्	१२३
लङ्कोत्सङ्गात् पिङ्गलश्मश्रुमालः	२६४	वदतीति बिभीषणे रणः	३००
लतिकाभिरात्तविटपाभिरन्तिकात्	१७०	वदतौपायिकं समन्ततः	२९६

वदन्त इव वृत्तान्तम्	८६	वाङ्मिश्रणात्स चास्माभिः	८८
वदन्ति भीताः सचिवा न किञ्चित्	२३	वाचस्ताः श्रवांसि कृता न	३१०
वदन्ति कर्म वाराह	८०	वाडवः किमुदधेरुदितोऽयम्	१४०
वद् कर्म विलोदरादितो	११६	वात्येयं केवला नोभौ	१०१
वद् वीर सन्दिशति किम्	१७१	वात्सल्यवेगोपहतम्	२४२
वधवन्वादयस्तास्ताः	१८६	वानरस्य बलमीदृशं कुतः	२६१
वनानि पुष्पं सलिलानि मौक्तिकम्	१९६	वानरस्य विदितेह न तेऽहम्	१४४
वने विन्यस्यति पदम्	१८७	वानराश्च पिशिताशिभिः क्षताः	२९६
वनौकसस्तस्य नवेश्वरस्य	२१	वानरैः प्रचुरशस्त्रकोविदा	२९८
वनौकसां प्राप जयप्रबोधः	२९२	वानरोप्सरसमीप्सति स्म न	२९८
वन्द्यः सुतः स खलु राम	७२	वामेतेरेक्षणपुटस्फुरितप्रहृष्टः	१९२
वपुरप्रतिसुन्दरं क्षणात्	१०७	वार्ताऽपि न श्रुता काचित्	८९
वमन्नमृङ्गिर्गतनेत्रजिह्वः	२९२	वाल्लिपुत्रमवधूय स क्षणम्	२६१
वयमप्यनुभूतवत्समरामः	७०	वाल्लिसूनुरचलायुधो बली	२६०
वयमप्सरसः परश्शताः	११२	विकटाभरणाः सकङ्कटाः	२९९
वयमुक्ता मुनिवरैः	८७	विकटेभघटः शठाह्वयो	३००
वरं विपन्नमावाभ्याम्	३१४	विकलसकलकाया	१८९
वरमिथमिदं गतं वयो	११९	विकसत्कलिकानुकारिणीम्	१०७
वरुणोऽयमस्ति निभृतो	१७७	विकार इव शोभावान्	१८४
वरेण्यः स हिरण्याक्षः	७९	विकृतेष्विव कृत्येषु	२४८
वलत्यत्युच्चमासाद्य	१८८	विक्रमन्ते न सुभटाः	२७७
वसादिकस्नेहविशेषदिग्ध	१९२	विक्रमेण सुहृदामभिकामम्	१३९
वह गुर्वी धुरमिमां	३२०	विचक्रमेऽथ क्रमवेगविक्रिया	४३
वहन्त्यमी वनोत्सङ्ग	७९	विचरति चुलुकोद्धृताम्बुराशेः	९०
वाहिः पलालेषु पविर्गेषु	२००	विचरति परकारणेन कृत्स्नाम्	९३
वाहिः स च पिङ्गलः प्रजानाम्	१२४	विचरति लघुलब्धलोकापारः	९२
वाहौ वाते वज्रपाणौ यमे वा	२६९	विचारयति नाचारम्	२७७
वाक्यं कटु तत्प्लवङ्गमानाम्	१२०	विचित्य विन्ध्यमाखिलम्	९०
वाक्यं पितृव्यस्य यदि प्रमाणम्	२०४	विचित्रविक्रान्तविकुञ्चित०	४९

विचित्रवेषाकृतयः	१८१	विद्वानसि दशग्रीव	१८८
विचिन्वन्तश्चिरतरम्	९०	विधिवद्विधिः प्लवगराज०	२२६
विचुचुम्ब बृहद्विडम्बना	१०७	विधिविरचितरत्युपायरम्यम्	४८
विचेष्टमानात्कुचमण्डलान्तिके	३३	विधुन्वन् शस्त्रजालानि	२७३
विजयाय भवार्सीनो	३	विधूदयेऽभूद्विसागमभ्रमः	१९९
विजयो विक्रमेणैव	७४	विधूय मूर्ध्नः संघट्ट	२४८
विजितोऽम्बुधिः परिगता	२३३	विधूय लाङ्गलमथ स्फुलिङ्गैः	१९३
विजित्य जम्भप्रभृतीन्	४२	विध्वस्तं विपिनमनेन तत्	१७८
विजित्य पौलस्त्यभटावलेपम्	१९४	विनयचलितवालधिर्विलास	४९
विजित्य मूर्च्छामुत्पुच्छाः	९६	विनयवारितवाग्व्ययविस्तराः	५६
विजीयतामाधिरुपस्थितो	३१	विनियुज्य तव प्रवृत्तये माम्	६६
विज्ञातनिशाचरप्रवृत्तिः	१२०	विनिवेशितवाहिनीपतिः	१०४
विज्ञातवेदनान् ज्ञातीन्	२०८	विनिवेश्य तत्र निजसूनुबलम्	२३२
विज्ञाय कुम्भनिधनम्	३२८	विनीय वेगं शिरसि व्यथायाः	२९१
विडम्बितोऽयं गवयः	३१७	विन्ध्याद्रेरपि विपुलः शरीर	३०५
विततव्रतनिस्सहे मया	११७	विपर्ययेऽपि स्वमुदीर्य वीर्यम्	२४०
विततार च वानरे स तत्र	६३	विपिनात्पिशिताशिना हृतायाश्च	६५
विततार फलानि संमुखम्	१०६	विपुलमूर्ध्नि महाजगतीरुहः	५९
विततार्द्ररजोभुजाहित	१०६	विपुलाधरपृष्ठरोपित	२९९
वितस्थिरे केवलमर्थहार्दात्	१९५	विपुलोत्पताकधवलश्रमगृहाश्च	२३१
वितेनतुर्दारुणदेहयुद्धौ	२९२	विप्रक्रीर्णविकृतिः प्रकृतिस्त्वम्	१४२
विदर्शितोत्प्रासलवे	४३	विप्रचित्तिप्रभृतिषु	९३
विदह्यमानौ युगपत्	१९६	विप्रतीपमित एव वलेथा	१४१
विदितं न जलं न च	१०४	विबोध्यते किं बत कुम्भकर्णः	१९२
विदीर्घविश्रामितसालसाङ्ग्रयो	३०	विभक्तसामन्तसमूहलाञ्छनः	३७
विदूरतः प्रतीहार	१७९	विभातसन्ध्येव कपीन्द्रवाहिनी	३६
विदेहराजस्य सुता	७	विभीषणर्क्षेशवलीमुखेन्द्रान्	२३९
विद्यावासी विलिखित	७३	विभीषणगुणाकृष्टान्	२०६
विद्युज्जिह्वादयस्ते च	१८२	विभीषणपरित्यक्तम्	२०६
विद्युन्मालीत्यस्त्रभुविद्युदाभो	२६४	विभीषणं विशस्यादौ	२५०

विभीषणमभाषत प्लवगराट्	३३०	विविनक्ति पुरो न वासरम्	१०५
विभीषणादयः सभ्याः	१८४	विवृणोतु रावणरहस्यशतान्यय०	२२८
विभूषणैः स्वभिरसृग्भिरङ्गैः	२८९	विवेश गर्तं गतमुत्तमोहि	२८
विमार्गताशास्त्वरया हरीश्वराः	३४	विवेश बालः शिखिनोऽन्त०	१९६
विमुक्तकेश्यः कोटव्यो	२५२	विशदीकृतविश्वस्य	२१४
विमुक्तान्यविनोदस्य	७८	विशान्ति कच्चिन्निभृतम्	४१
विमुञ्च बालव्यजनम्	१९७	विशिखैः शिखिभिस्ततैरिव	३०३
वियद्वितन्वन्विषसो विवेश	२३६	विशुद्धगल्बकर्महागृहेषु	१४७
वियोगस्यैकसुभ्रातुः	७६	विशेषकस्थानमयं विशेषवान्	३३
विरमन्तु विरूपलोचने	११७	विशेषज्ञ विशेषेण	८४
विरसात्पिशाचमुखरासभत्रजः	१७२	विशेषितावलेपोष्मा	१८३
विरोपतसस्य विदेशवासात्	२३	विशेषेण विहस्येच्चैः	२७२
विलङ्घ्यतां जलनिधिरेष लावणः	१३२	विशोको भव सुग्रीव	२७८
विलङ्घ्यतामुदधिरयं महौजसः	१३२	विश्रान्तवानद्य जयाधिकारः	२०४
विलम्बदोषान्निजभर्तुराननम्	४३	विश्राम्यत परिश्रान्ताः	८९
विलम्बमानारुणभास्कराननो	१५३	विश्वाचि विश्वसिहि किम्	१६२
विलम्बशङ्क्री हनुमान्	३२०	विश्वेश कुरु विश्वासम्	३
विललाप विमुक्तकण्ठमुच्चैः	६७	विषमविशिखश्रेणीनिर्यत्	२७०
विलसदुभयकुण्डलाश्मदीप	५०	विषवल्लीष्विव स्त्रीषु	१८४
विलसन्नवलोक्यतामितः	३००	विषसाद विशेषविह्वला	१०८
विलासहसितस्वर्गम्	१७९	विष्वग्मन्निव विषम्	२४८
विलासिनीनामिव मोहनेषु	१९१	विसदृक् वीक्षमाणायाः	२१५
विलोक्यन्नरिककुभं न	१३१	विसर्जिता वा पुनरागमाय	२४
विलोकितां बाहुबलम्	१९०	विसर्जितोऽङ्गुः क्षणमिन्दु०	२६
विलोक्य चेदतिभरम्	२४३	विससर्ज तमावेगम्	२४२
विलोक्य वृषभाकारम्	८२	विससर्ज धैर्यमनिवार्य	२२६
विलोक्य सन्ध्यातपलोहिनीर्दिशो	१५३	विससर्ज निशम्य तद्धनुः	३०३
विविक्तचित्रांशुकचिह्नपालयः	३७	विससर्ज विरूपाक्षः	१८१
विविक्तासीनमितरे	८१	विसृज्य तं निजकरणीय	१३१
विविच्यते स्म प्रततप्रतिस्वनः	३७	विसृज्य तौ रामाशिरः स	२३५

पृष्ठ.	पृष्ठ.
विसृज्य पाण्डुच्छदनौघतुल्यम्	वैधेयस्येव भवतः
विसृज्य वीरान्विमनाः स	वैरूप्यं पिशितभुजस्तदुग्रमाजौ
विस्तीर्णपक्षो गगनं ततान	व्रजत द्रुतमिष्टसिद्धये
विस्त्रब्धं वदत बुधाः	व्रजत साधयतारविगोचरात्
विस्त्रब्धमथ विश्रम्य	व्रज रामं महात्मानम्
विस्त्रब्धमधिकाराणाम्	व्रज वलीमुखनाथ यथागतम्
विस्त्रब्धमादिश किमाहरतु	व्रज सम्प्रति किष्किन्वाप्त
विस्त्रब्धमाज्ञापय किं करोमि	व्रज सिद्धये हतसमस्त
विहगेश पाहि सुहृदः	व्यकूर्दतोच्चैः कवची पिशाचः
विहरन्तु सहावरोधनैः	व्यक्तं न तदा मयाऽनुजस्य
विहसितविस्सागदोषयोगो	व्यक्तवर्त्मविलवाहिनीवन
वीणावति त्वमुपवीणय	व्यक्तविश्लथवरूथसन्धयो
वीथीषु वेदिषु चयेषु	व्यक्ताव्यक्तं वेत्ति विश्वं त्वमेव
वीरद्रुमं कमवलम्बितुमम्बरेऽस्मिन्	व्यजृम्भत व्यवहितभास्करातपम्
वीरवक्त्ररुधिरोक्षितद्विप०	व्यतरत्स्वरकन्धरास्त्रालिताम्
वीराः कारुण्यमुज्झन्तु	व्यतिरेकेऽपि यत्कार्यम्
वीरानलैकारणितामपीत्थम्	व्यतीतविघ्नः सुहृदर्थनिघ्नो
वीरैर्महाहर्भरणैः	व्यलीकमन्युष्विव कामिनीभिः
वीरौ च मैन्दद्विविदौ	व्यलोकयत्कामपि कर्कशस्तनीम्
वृद्धमङ्गमनयच्छिशुभ्रमात्	व्यवस्थापय यूथानि
वृष्टिविच्छेदजातेन	व्यसुविश्लिष्टविच्छाय
वेगवातविधुतप्रमुखाभ्रो	व्यस्मर्यतामृतमरीचिकराभितापः
वेगोद्धृतेन प्रधनाङ्गणान्तात्	व्यस्य वर्ष्म विकरालमधारात्
वेगोऽयमनादिमोहजन्मा	व्याकृतानेकभङ्गीनाम्
वेणीं विमुञ्चतु किमङ्कजुषः	व्याक्रोशनादपि कटु क्षणदा०
वेद्मि विस्मृतसुरप्रयोजनः	व्याततोडुदशनापि मुच्यसे
वेपते स्म दिवि देवसंहतिः	व्याप्य दूरमथ निर्मलं वियत्
वेलाटवीयवनिकाजनितान्तरस्य	व्यावल्गतोश्च वलतोश्च
वेलातटस्थेन मयाऽपि दृष्टो	व्याहृताश्चाटवो लटैः

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
व्योम्नि कीर्ण इव काञ्चनद्रवः	१३	शाधि मे मरणोपायम्	२७६
श		शान्तनिर्झरझात्कार	२
शकभूपरिपोरनन्तरम्	१९०	शान्तसंज्ञमयुतं स्थितं समित्य०	२६०
शक्तस्य युद्धादपरो न पक्षः	२००	शालिपिङ्गमहीपृष्ठ	९
शक्तिरस्मि जगदीशितुरुग्रा	१४१	शास्त्रादरः सूक्तरसात्पितुर्मे	२०१
शक्यमर्चितुमनुचपाणिभिः	१२	शिखराणि मूलमुपकण्ठतटीः	२३२
शक्रध्वजाकृतिधरौ	२७१	शिखरान्तगैरपि सवेपथुभिः	२३२
शक्रारातेः स्यन्दनं मुष्टिनाद्य	२६६	शिखिनं प्रदीप्तमनु तम्	१७६
शक्रारिः स तव तथैव	३१०	शिखी स लङ्काहुतिलालितार्चिः	१९४
शङ्खस्वनानुपदमुज्झितसर्वकार्यैः	२१९	शिरसि न्यघादुरसि दीर्घमादधे	१७१
शतं रथैरश्वखरोष्ट्रधुर्यैः	२९३	शिलाः कठोराः कुटिलास्तरङ्गिणीः	४२
शतं विकेशाः शतमशिकेशाः	२९३	शिवचापसमीकृतं स विष्णोः	७०
शतं सितासिच्छुरिताग्रहस्ताः	२९३	शिशुचापलाञ्छ रविमभ्युपेयुषः	१७९
शतकृत्वः शिखरिणः	८८	शीतातिभीतेरिव वर्जितायाम्	१९८
शतमेकमसंभ्रमात् कपेः	३०१	शीर्णा अपि दशार्णानाम्	८९
शानुसन्ततिपक्षेऽपि	९७	शीलयन्ति करिणः स्ववासिता	१३
शनैरनेहः करपत्रभिन्नयोः	१९४	शीलयन्त्यचलमेखलास्वमी	१४
शनैः स्वनन्निश्चलकण्ठकन्दलाः	१९३	शीलिताः स्वैरकलोल	८४
शमः समधिके शत्रौ	२४३	शुके सन्धानसङ्कल्पम्	२४८
शमबुद्धयः समरभारहराः	२३३	शुश्राव तत्र स तदा	१९२
शयालो बिलमुत्सृज्य	९९	शुश्राव शय्यागृहगह्वरान्तः	१९१
शरदमलतले नभस्युडुनाम्	४९	शुष्यदृढदेहकाण्डशेषः	१२८
शरभः शरतल्पेऽस्मिन्	३१७	शून्यपर्णचतुःशालम्	८७
शशाक रोद्धुं रभसो	४३	शून्यमूलः प्रपञ्चोऽयम्	२७२
शशाम वृष्टिर्मेघानाम्	१	शून्यासु दिक्षु विपुले तमासि	२२४
शशिप्रभां रक्ष तमः क्षमस्व	१४८	शून्ये सुचिरं रुदत्सु रोधस्य०	१२१
शश्वद्दिगम्बरपरिग्रहभीमवर्ष्मा	२२४	शूरः सुरूपो मतिमान्	२०४
शाखापुराणि पुनरुक्तवराङ्गनौघ	१६३	शरौ कृतास्त्रौ सुधियौ	२७२
शाखासु पर्वसु दलेषु दलान्तरेषु	१६४	शृणोतु संवर्तकमेघमण्डली	३६

पृष्ठ.	पृष्ठ.
शृणोषि कच्चिद्वचनं विपश्चिताम्	४०
शेषस्तथैव स तवास्ति तथैव	२२३
शेषोऽपुष्पस्तबकोच्चयाय	२६
शैलादित ईयते सुवेलम्	१२८
शोकस्य लोकनिधनोद्धुर कः	३२८
शोकार्तं पितरमिति प्रतीतसत्त्वा	३१०
शोणिताक्षविरूपाक्ष	२४७
शौचानुपदं भवत्सु वत्साः	१२२
श्यामः सिताभितनिरायतपक्ष्मलाक्षः	४७
श्यामः सुदंष्ट्रोऽरुणवज्रुलांस	१९१
श्रद्धारभसेन यावदूर्ध्वम्	१२९
श्रमः सिद्धचवसानोऽयम्	८३
श्रममाप चिरेण वानरः	३०२
श्रमयामि वृथा वरूथिनीः	२९६
श्रान्तमन्तरयामास	३१२
श्रान्ताः संप्रत्यासतां तावदेते	२६६
श्रावितागममिव द्विजारवैः	१४
श्रियंमप्रतिमां विवृण्वती	११०
श्रीधर्मपालकुलैरवकाननेन्दु	२९३
श्रुतं वचोऽस्य क्षणदाचरेन्द्राः	१९२
श्रुतः पद्मो विकलितः	३१७
श्रुतमस्मद्वचः सभ्याः	१८८
श्रुतमातुलमृत्युमीयिरे	२९६
श्रुतमृक्षराट्प्रभृतयः सचिवाः	२२९
श्रुतवानसि कच्चिदूर्जितम्	११४
श्रुतस्य ते परीणामः	२७३
श्रुतिषु श्रुतनाकनिम्नगा	११३
श्रुतोऽयमृक्षराजस्य	७७
श्रुत्वाऽथ घर्मान्तघनोपमस्य	२०१
श्रुत्वाऽपि लङ्कापुरवैशसं तत्	१९८
श्रूयतां तद्गतात्मानम्	२०८
श्रूयते हि शिरश्छिन्नम्	२८९
श्रोतव्यचाटुरसकोमल०	२२३
श्लथबाहुल्यतोपगूढकुम्भम्	६८
श्लथेन केचिद्विशुर्मुखेन	२८
श्लाघापदानीति सरोमहर्षा	२०२
श्लाघ्याः कस्य न ते यूयम्	८९
श्वशुरः शिशुरेव तेऽभिषिक्तः	६७
श्वशुरः सुषेण इति चास्मदीशितुः	१७४
श्वसिति जनकपुत्री सत्त्वरो	२०
स	
संकीडन्तः स्यन्दनास्ते तदानीम्	२६९
संक्षिप्तमेतर्हि करोमि देहम्	१४९
संघट्टपिष्टतरतालतमालखण्डैः	२१९
संनद्धं रथपादातम्	२९१
संनह्यतामाहितलक्षणानाम्	२००
संनादयत संनाह	२९१
संनाहकृतवेगैस्तैः	९९
संपातिः शतबलिरङ्गदः सुषेणः	३०८
संपूर्णकल्पेऽपि मनोरथेऽस्मिन्	१९०
संप्रति प्रथममार्य गृह्यताम्	१२
संप्रतीष्टसुरपुष्पवृष्टयः	२९४
संप्रेक्ष्य राक्षसीः क्षिप्रम्	२४८
संबभूव नगमूर्धनि तस्मिन्	१३७
संभवत्यभिमरः पुरेऽथवा	१२
संभोगवानिव व्याधिः	१८४
संभ्रमन्निपुणद्विष्टरघस्तात्	१४४
संमुखीनघनपत्रबन्धनात्	१३

संरम्भमूहे निभृतं निकुम्भः	२३७	सङ्गः कापि न कर्तव्यः	३२०
संरम्भसंभेदविशेषमूर्च्छत्	२३९	स चकार महावीरः	९९
संरुद्धोऽनिलतनयेन सोऽथ	३०८	स च प्रत्युपकाराय	५
संरुध्य स्वशपथदन्तिभिः	३०७	सचमत्कृतिर्द्रुतममोचयत्	१७०
संवित्तयस्तत्त्वविगाहशुभ्राः	२७	सचिवात्मजानथ निनाथ	१७६
संशसकानां समरस्ततोऽभूत्	२९०	स चेदिच्छति सन्धानम्	२९०
संसज्य द्रुमधरणीध्रजालमन्ये	३०७	स जगाम निर्गमनमार्गतोरणम्	१७६
संसरत्येष न परम्	७५	स जगाम यथागतं चिरेण	७०
संसारगतिः स्थितेयमार्य	१२१	स जघान त्रिमूर्धानम्	३१२
स ककुप्सु कषायशीतलम्	१०५	स जहास निशाचरेश्वरः	३०१
स कपिः कुपितेन रक्षसा	३०१	स जातवान् जितमिह तेन	१३२
स करिष्यति लोकभावनः	११६	स ज्यातलध्वनिविभिन्न	३२४
स किङ्करौघश्चकितश्चकम्पे	२३६	सज्वालमिव कैश्याभिः	१८०
सकोलकाः शर्करिलाः	८८	सञ्चिन्त्यतां मद्भुजनिर्जितोऽपि	२०१
स कृतप्रणिधिः कृतप्रणामः	६९	स तं वीक्ष्य प्रमुदितो	२४२
सक्तरक्तजलवाहवृष्टयः	२५५	स तत्र तत्राशनिशक्तिशूल	१५१
स कापि द्रुघणमपातयत्	३०७	स तत्र शोकविकलः	३१५
स काप्यपश्यदसतीरसताम्	१६१	सतां सत्कर्मसंवेगः	२८२
सखि स्वसः स्वामिनि पुत्रि	१५६	स तेनाच्छिन्नमुसलो	१००
सखीन् समाहर्तुमिमानितो मया	४६	सत्यं छिन्नानि भिन्नानि	२८४
सखे महाराज दिवाकरात्मज	४०	सत्यं तन्मर्त्यमात्रेषु	२८४
सखे रभ श्लथरभसं किमीक्षसे	१३२	सत्यं मिथः संप्रतिपन्नपक्षाः	२८३
सखे संन्यस्य कर्माणि	२८२	सत्यमेष्यति सुग्रीवः	८
सखे संस्तम्भयात्मानम्	२७९	सत्वरप्रह्वसौमित्रि	६
सख्यं तवोद्विक्तबले पुरा यत्	२०३	सत्वं महत्वं प्रथयन् स्वदोष्णोः	२९१
सगोमुखकाणतरङ्गसंहतिः	३७	सदसि दाशरथेः स तदा	६०
सगौरवस्नेहरसार्द्रभारतीः	३९	सदसि स्फुटवादिनामजैर्षात्	७०
सङ्कल्पसंनिहितवीरभुजोपगूढा	३२७	सदा जयस्मेरनिशाचरेन्द्र	१४६
सङ्कुचद्विरभिरामताधिके	१९	स दुर्निवारो हरिरद्य शेताम्	२१

पृष्ठ.	पृष्ठ.
सदृशं चिन्तयारम्भम्	२७८
सदृशाः परिपार्थतोऽस्य के	२९९
स दृष्टस्तव दुष्टस्य	१८७
सद्यः क्षुण्णः स्यन्दनः कान्दिशीको	२६६
सद्यः प्राणहरः कापि	२८४
सद्यो हृताः का अपि	१५१
स द्वारि पुरन्दरावतारो	१२४
सनवच्छदामरुणरत्नकरैः	२३१
सनाथोभयपार्श्वस्य	१०
स नाम्ना संपातिर्विहगपति	११९
सनिदाघजलेन पाणिना	१०७
स निर्जगाम क्षणदावसाने	२८८
स नूनमायास्यति वानरेन्द्रः	२४
सन्तर्प्य सोऽग्नित्रितयम्	२३६
सन्ति सुसकचिह्नानि	२८५
सन्तो मुहूर्तसन्धानात्	३१४
सन्त्यजन्ति मसृणं सरस्सारत्	१३
सन्दर्भकल्पितममानुषहेतिगर्भम्	१६३
सन्नद्धस्वसदृशवाहिनीसमग्रः	३०६
सन्निकृष्टमुदधेरुपरिष्ठात्	१४०
स परिस्खलन् परिसरेषु तेष्वपि	१७४
स पानमध्ये मणिमर्दलानक	१५९
स पुनः कृतवेदिनोपसेदे	६५
स पुष्पकादीनि ककुप्पतिभ्यो	१५१
सपुष्पभारैरिव कर्णिकारैः	१९४
स पूर्यतां नृपसुतराजहंसयोः	१३५
सप्ताग्रमपि सुग्रीव	२८४
सप्तानामपि सिन्धूनाम्	१८३
स प्रतिश्रुतमर्थं नः	६
स प्राक्तनो नूनमनर्थभाजा	२३
स बहूक्तवधूविशेषचिह्नो	६५
स भयङ्करताटकान्तकारी	६८
स भ्राम्यन् भुवनभयङ्करः प्रतीये	३०९
स भ्राम्यन् मृधुमुवि दृश्यते स्म	३०७
समं विभक्तो विनयः	४२
समं विश्राम विमुक्तवीवधा	३७
समकालमेव जलराशिममुष्	२३०
समदिशत्सदृशं प्रणयस्य यत्	६१
समन्तादुदभृज्यन्त	९०
स ममार्जं गुणं गुणैः	६९
समरः स तयोरवर्तत	३०३
समरे समरे वनौकसः	२९७
समर्थितं साधु समस्तमेव	२४
समर्थितः कोऽस्मि रघूद्वहेन	१५०
समवाहयदूरमादरात्	१०७
समादधे काञ्चिमकुञ्चयत्	१६०
समाधाय क्षणं पश्य	२८१
समानय द्वन्द्वमिदं पतत्रिणोः	१५७
समाप्य रक्षोऽथ गुरुपादिष्टान्	२९२
स मालयवन्तं पुनरप्यवादीत्	२३८
समीयुरन्योन्यमथ ध्वजिन्यो	२९१
समुदिताः कपयश्च नलादयः	६१
समुपस्थितजीवितान्तबाधः	६८
समेतनानाविधसूक्ष्ममूलभूः	४०
समेतसङ्ख्यातिगशाकशाल्मली	४५
समेत्य जृम्भानुपदं स्वयूथैः	२८
समेहि शत्रुघ्न समं सहोदरौ	३४

पृष्ठ.		पृष्ठ.	
सम्यग्गुणग्रहपवित्रधियां प्रभूणाम्	१७०	स विस्वलति भेदालीः	२८०
सम्राट्पदस्थस्य पदादपेताः	२२	स वृथाऽस्माभिरुहाम	८६
स यक्षरक्षःसुरसिद्धयोषिताम्	१९८	सशक्तयः शक्तिगदाशुगानाम्	२८९
स यथास्तीर्णशेषाहिः	७६	स सम्प्रति स्वातिरपाणिवेषुः	१९७
स रक्षति विलं वीर	९३	ससैन्येन त्वया सार्धम्	९८
सरभसमवसाव्य वृक्षराजीः	५३	सस्मार कार्यं विजहौ विकारम्	१९२
सरभसादरवेगपुरस्कृताः	५८	सस्मार पूज्यं मयमेति शङ्काम्	१९८
सरभसाश्चलिताश्च नभश्चरैः	५६	सहजातविदग्धकैशिकी	११३
सरसीः सरितश्च तेऽभिजग्मुः	११८	सह नवार्ककरैरिव यूथपैः	५५
स राक्षसव्यूहपतिस्तदानीम्	२९०	सह निकामनिवासमहोत्सवात्	५७
सरितो यतीरनुबबन्ध रसन्	२२६	सह प्रगाढप्रणयैः प्रशंसति	१९७
सरिद्वरिद्राति शरत्सभागमे	३४	सहस्रमरुणाक्षणागाम्	१८२
सरेचकैः कुत्रचिदङ्गहारैः	१९३	सहस्रमस्तोक्षितविग्रहाणाम्	२९३
सर्गं प्रहर्तुमकरोत्	२१७	सहाश्रु मुञ्चन्ननुगच्छसि	३४
सर्वतः परिगतेव पर्वतैः	१६	सहोदरौ मालिसुमालिनौ ते	२३८
सर्वत्र सर्वायुधपाणयस्ते	२३९	सह्यानुयोगोपनतं ददर्श	२८७
सर्वधर्ममयि सर्वनमस्ये	१४१	सह्यान्यसह्यविरहे रिपुतर्जितानि	७१
सर्वमस्थनां विसन्धानम्	२८४	साऽग्रगण्यगहंसमण्डली	२६०
सर्वसेनाङ्गविकलम्	२९०	साऽवूर्णयद्दीर्घमधीश्वरं पूः	२९१
सर्वेऽपि शकुन्तराजकेतोः	१२८	सा चचार नखराङ्कुशावली	२५९
सर्वे वयं चलिष्यामः	७९	सा तात श्वशुरसमर्पिताऽस्ति	३१०
सर्वे वयमथो नीताः	९३	सा तुतोष तुषितैः सह तस्य	१४३
स वत्स विरलो जन्तुः	९	साऽथ प्रभाता रजनी	३२१
स विगाढरसो विलासिनाम्	२९७	साऽथ सादरनभश्चरसार्थ	१४०
स विजित्य चिरेणं शोकबाधाम्	६७	सा दशा रामभद्रस्य	८७
स विलोलबाहुयुगलः	१७४	सादिनोऽस्थितिलिलेह जम्बुकी	२५९
स विवेद हतीर्न रक्षसः	३०२	साधूक्तमादौ हि नयप्रयोगः	२०१
स विष्टपत्रयगुरुः	७७	साध्या मयैते नियतेः प्रभावात्	२८८
स विसृज्य सुतामगर्भजाम्	६९	साध्वसं जनयत्येष	८०

पृष्ठ.	पृष्ठ.
सानुजस्य तमसि प्रमीलितः	१७ सुखदुःखोपभोगानाम्
सानुरागमुपगूढमग्निमैः	१७ सुग्रीवः शोकविक्रलो
सानूनि सानुमति संनिहितानि	१६२ सुग्रीवः स्वयमभवत्ततः
सान्द्राः स्वजो मलयजोदक	१६५ सुग्रीवस्य स्तिमितनयनम्
सा पुरस्तुरगनागपत्तिषु	२५७ सुतरां सुदूरमपि तम्
साऽप्यञ्जनासंभवसिन्धुवर्जम्	२९० सुदूरोन्नतपर्यन्ताः
सामान्यप्लवगधियं न तातपादाः	१७८ सुदृढविपुलगात्रः
सामीरणिं रावणिसंमुखीनम्	२३९ सुदृष्टौ लवणाम्भोधेः
साम्नेव पूर्वं विहरन्ति शूराः	२४० सुनीतिमित्रं तव कच्चित्
सा यामिनी सङ्कुलजन्यदोला	३२१ सुपार्थ्व पार्थ्वतोऽपृच्छन्
सारार्थस्पर्शनौदार्य	८५ सुसवाक्यमिति मैथिलीपतेः
सा रोचनिकी दुकूलपालिः	१२४ सुवृहद्यशोमृतरसेन तट
सा रोमावलिरुक्श्याः	२११ सुभूषितां मूर्तिमिवोद्गतो गुणः
सार्धं मयाऽद्य विहरेह गिरौ	१६८ सुभ्रातुरथ स्मरन् जटायोः
सार्वर्तुकस्तबकशालितरुप्रवेकम्	१६४ सुमनसस्तव सन्त्वधिपा दिशाम्
सालसानुकरकोत्करैररीन्	२५९ सुमेरुणा तलमिव साचलम्
सालाग्रसम्प्राप्तमपि	२४९ सुरचारणचक्रवर्तिनाम्
सालेषु तालेषु च निष्ठितेषु	२९२ सुरमार्गानदीनिमज्जनैः
सा लोहितचन्दनस्य भक्तिः	१२४ सुरशतनिलयोऽमुना सलीलम्
सा वज्रदंष्ट्रेण कर्पान्द्रसेना	२९१ सुराश्लिपिसूनुरयुतस्य
सावहेलकलितासिपट्टस	२५५ सुराङ्गनाः सादरमभ्यभाषत
सा वितत्य वियदेव वितस्थे	१४० सुरारिभिः शकलितो
साहाय्यं किमथ चिकीर्षति	३०५ सुरासुरैरयमहिनद्धमन्दर
सितजलमपरं ततोऽब्धिमेष	४९ सुवाक्सुधासारसमीरवीजिताः
सितारुणैरिन्दुमहोभिरौदयैः	१५५ सुवीक्षितघनद्रोणी
सीतामर्पय कर्पण्यम्	२४६ सुव्यक्तं स्वयमन्धोऽसि
सीताशिषोऽन्ते प्लवगः क्षणेन	१९८ सुव्यक्तसर्वापघनं घनाजि
सीताहरणपुष्पस्य	१८० सुशीतलोदकनदीम्
सीते सत्यमिमाः संप्रत्य	२१० सुषेणं तुष्टुवुः केऽपि
सीमेन्ता यद्यपि ध्वस्ताः	२८३ सुषेण विषमा रुजः पनस
	२७०

पृष्ठ.	पृष्ठ.	
सुषेण शृणुमः सिद्धिम्	२७२ स्थगयन् गगनं दिशो नुदन्	२९९
सुषेण संग्रहः कीदृक्	२७५ स्थलं कुरङ्गीनयनैरनिद्वैः	२८
सुसमे विषमत्वमग्रहीत्	१०४ स्थानभङ्गविकलैर्जलवाहैः	१३८
सूचयन्ति श्वपाकानाम्	७९ स्थानान्तराणि दृष्टानि	८५
सूते संहरति क्षिप्रम्	२८२ स्थाने निरस्तः सुधियाऽग्रजेन	२२
सूनुभावसुलभादिव हार्दात्	१३९ स्थानेऽवसीदसि रघूद्वह	१६५
सूनुतैरिति सौमित्रैः	६ स्थितं ददर्श स्वयमेव देवी	१९३
सेव्यमानः श्रिया सोऽपि	७७ स्थितं विनीतमिव तम्	१८०
सेहिरे शरतुषारमद्भुतैः	२५६ स्थितः स्थिरे मलयमहेन्द्रयोः	१३४
सेहुः केऽपि द्वन्द्वयुद्धं विजित्य	२६३ स्थितोऽस्मि तावद्दिनमेतत्	२५
सैद्धान्तिकसमाजेषु	२१५ स्थिरसान्द्रकषायगन्धगर्भैः	६४
सैन्यानि प्रतिजीवन्ति	३१८ स्थूलायतनिर्निमेषनेत्रम्	१२४
सैन्यानि स्वान्यग्रतः संप्रणुद्य	२६५ स्थूलोच्चयान् प्रथमतः	३२८
सोऽतिशीतहिमशीकरो मरुत्	१६ स्नानगन्धाः किरातीनाम्	८०
सोऽसाहमुक्तसविडम्बरसिंहनादः	३२४ स्नायुर्मर्मसु निर्मग्नः	२८४
सोऽनघश्चेदुपरतः	२१३ स्निग्धानिति शोकवेगदीनो	१२२
सोऽपि नो विदितो दस्युः	८७ स्नेहस्याभजत सदृक् तव	३१०
सोऽभज्यताथ रणमूर्ध्नि	३२८ स्पर्धयाऽथ ववृषे हरिवीरः	१४१
सोऽसकृद्बहुगम्भीर	८३ स्पृश कपीश करेण जडेन माम्	५७
सौदासेन वसिष्ठस्य	७८ स्पृष्टो न चेद्विक्रियया कयापि	२३
सौमित्रिणा शूर्पणखा	८६ स्फटिकाश्मगृहादनन्तरम्	११०
सौमित्रिर्वनशरसंहतिप्रमोक्षात्	३०८ स्फीतमब्जकुलमीक्ष्यतामितः	१४
सौम्यः समन्तादयमम्बुधिश्चेत्	१४९ स्फुटतथ्यागिरो विसृज्य तान्	२९८
स्खलतां चलतां विघूर्णताम्	१०३ स्फुटत्विषा पश्चिमसन्ध्यायाऽर्पित	१५३
स्तनबन्धवती नितम्बिनी	११० स्फुटनाभितला तलोदरी	१०७
स्तिमिताञ्चितपक्षमालयोः	१०८ स्फुरदनवविनीलभासि यस्य	५३
स्तेनवत् किं प्रविष्टोऽसि	१८५ स्फुरन्नसव्यस्य ममैष चक्षुषः	३६
स्तोकं वचः कर्म तवात्युदारम्	२०२ स्फुरन्महोल्लासहसा	९५
स्तोताऽनुवादी सुलभो	७९ स्फुरन्मुखः शिखरितबभ्रु	१३२
स्तोमः स रामचरणान्तजुषाम्	२२२	

स्मरति किञ्चिदयं न तवाग्रजः	६१	स्वयमुत्पत विस्रब्धम्	१८७
स्मरति यो न गृहं निजमुन्मनाः	९९	स्वरंहसः कुरुत कपीश्वराः	१३३
स्मरन् पितुस्ते नियतं दशास्यः	२४०	स्वभोगोपचितस्वाङ्ग	७८
स्मरव्ययक्लान्तवलत्पुलिन्दी	२७	स्वविक्रमप्रतिसदृशीक्ष्यताम्	१३१
स्मर स्मरारिप्रमथस्य शापम्	१९०	स्वसारं निष्फलं मन्ये	२११
स्मरागमान्वाचयतु स्वयं पुरः	१९७	स्वस्ति तेऽस्तु निकषातनयानाम्	१४३
स्मरात्मनः साधय देवकार्यम्	२८८	स्वस्सुन्दरीनाथ जयेन्द्रियारीन्	२०३
स्मरास्थिभिः सृष्टमिवामृतोक्षितैः	१९९	स्वागतं वः क्षणमिह	८२
स्मारिष्यति त्वां न स बोध्यमानो	२२	स्वामारूढं दशादोलाम्	२८२
स्मर्तव्यकलिकाजालम्	१	स्वाराड्जितः संयतवातसूनोः	२०१
स्मितकान्तिच्छटातिथ्यम्	२१२	स्वालोचितं वक्तु भवानिदानीम्	२४
स्मितभिन्नमुखीं च ससलाम्	१०६	स्वासिभिः कपिभिरात्मसात्कृतैः	२९८
स्मिताद्रिबिम्बाधरमुद्रमुन्नसम्	३४	स्वासिलूनपुनर्जाताम्	१८३
स्मितेन वाचाऽभिनयैरभिज्ञया	४०	स्वीकरोति शनकैरनोकह	१२
स्मृताञ्जनेयसम्बन्धो	९१	स्वीकृतं न नलिनैर्निमीलितम्	१३
स्मेरमुग्धमुखचन्द्रमसा वा	१४२	स्वीकृत्य वैकृत्यविडम्बनानि	२३९
स्मेरास्यस्य स्वैर्भटैरुज्झितस्य	२६९	स्वीचकार करकोटिलालना	१८
स्याद्वत्स रामहतकात्	७	स्वीचकार कलहोत्तरं शवान्	२६२
स्वस्तैरङ्गैः स्वैरमाजिस्थलीषु	२६४	स्त्रीयानामिव मे धाम्नाम्	१८६
स्वं स्वं वदत विज्ञानम्	९९	स्वैरं जहासैव ययौ न दैन्यम्	२८९
स्वकार्यलाभस्तिमितः कपिः	२१	स्वैरं प्रहस्तहस्ताग्र	१८४
स्वकृत्यभारसन्न्यासी	९	स्वैरमग्रकरजौर्वृत्य च	१९
स्वजनैः समवैतु मानुषी	२९७	स्वैरमहाय मन्त्रेण	२४३
स्वनैरनुत्रासविचित्रकाकुभिः	३०	स्वैरमाकृष्य नेत्राणि	१८४
स्वन्तमेतदिति सनृतयोक्त्या	१३८		
स्वपन्ति कच्चिद्गृहिणो	४१		
स्वमप्यपुष्पाता कायम्	८		
स्वयं न जातु प्रणयाद्धटन्ते	२४०	हंसीव हंसगमने किमियम्	३२७
स्वयं नृत्यसि किं भ्रातः	२८३	हतशेषानथाशासु	३१२
स्वयं समारूपाय स वालिसूनुः	२४१	हतहेमचमूरुणा मुमूर्षोः	६९
		हताविमौ किं प्लवगैः	२७२

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
हताऽस्मि हा दैव हुतो	१९३	हा सुप्रभू दाशरथी	२७७
हते द्विषि द्राविरमेन्न मन्युः	२४०	हा स्वर्गममुना शून्यम्	७६
हतोऽक्षः कपिमात्रेण	२१५	हा हा हताः स्मः सर्वेऽमी	१०१
हत्वा वा वालिमुग्रीवौ	९५	हा हा हतोऽस्मि धिग्धिङ्माम्	३१६
हनुमद्दर्शनक्षुब्ध	१८०	हाहेति ध्वनिरुदभून्नभश्चराणाम्	३०७
हनूमन् क्वासि मा भैषीः	२७१	हा हेत्यकरोदुरुर्गिरैव	१२५
हनूमन्तं न पश्यामि	३१७	हिंसाधिकारं दधुरन्तकस्य	१४७
हन्ताऽस्मि तं साहसिकम्	२८८	हितं वा शृणु मे वाक्यम्	१८८
हन्यमानं मयेदानीम्	३१५	हितं हितं वदन्त्यार्याः	२४६
हरन्त्यमी कुड्मलशालिनो	३७	हितरोचकिभिर्मुग्धैः	९८
हरिकेशरितारचन्दनान्	३०१	हितैषिणः सुहृत्सूनोः	२४५
हरिचन्दनविच्छित्तिम्	१८३	हतोऽसि कच्चिद्विधिभिः	४१
हरिचन्द्रपथेन वः क्षणात्	११८	हृत्कुशेशयमाक्रान्तम्	२८४
हरिचापशतं मनोहरम्	१०५	हृदयं स्वमिवानिवार्यमानं	६४
हरिपतिमथ मार्गन्	३२९	हृदि संनिधाप्य कुलदेवताशतम् ०	१७६
हरिपतिरयमुत्तरापथश्च	५०	हे बन्धुमित्रानुगचाटुकाराः	२०५
हरिवीरवृन्दसकलज्जहतान्	२३१	हे बान्धवाः प्रमोदध्वम्	२०८
हलशूलगदासितोमरैः	२९८	हेमकूटस्य निकटे	३१९
हस्तिकर्णहयग्रीवौ	१८१	हे मन्त्रिणः किं नुतिरेव	२००
हा कष्टमयमुत्तानो	३१६	हेमाकल्पद्योतविद्युद्विभिन्न	२६३
हा कुमारकमकालविपन्नम्	१४५	हेमाद्रिवलयाकारान्	२१६
हा देव क दृशो दद्याम्	२७५	हेमाब्जिनीं वलयितामिव	१६४
हा निर्मुदो बन्धुगणान्	२०६	हे यातुधानेश्वर नश्वराणि	२०४
हा पितृव्य गतोऽसि त्वम्	२०७	हे यूथपतयो मौलाः	२७६
हा भीरु हा प्रियतमे	१०	हेलवहतगीर्वाण	९९
हा भ्रातस्त्वमपि हुतो मया	३०९	हे शक्रजिज्जीव वदन्त्यमात्याः	२००
हा मातुलप्रभृतयः	३२८	हेषाघोषैर्वृहितैः सिंहनादैः	२६३
हा राम हरत्ययं हताशः	१२६	हे सुग्रीव दशग्रीवम्	२८१
हालेनोत्तमपूजया कविवृषः	२९६	हैमः स रथो महाप्रमाणः	१२३
हा वत्स भवतोऽपीयम्	७	हैमैर्द्वीभूय गृहैर्वितस्थे	१९८

परिशिष्टद्वयगतपद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका ।

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
अ		अद्यानिष्टं भवति जगताम्	३८९
अकैतवोपस्थितमुत्तमायाम्	३९४	अद्यापि संविन्मयलोचनेन	३८१
अक्षिपत्क्षयदिवाकरदीप्ताम्	३८९	अद्यैव देवी न विपर्ययोऽत्र	३७९
अखर्वगर्वादवमानिताश्चेत्	३८१	अनल्पतूर्यत्रयनादभङ्गी	३७९
अङ्गगस्तव कृतो वनयाते	३८४	अनुययुस्तमुदीरितभीषण	३३३
अङ्गद प्रहिणु वानरवीरान्	३८४	अनुष्ठितं घोरमिदम्	३९९
अङ्गार्पणैर्व्यञ्जयति	३९६	अनेकरक्षःस्रवणप्रवीरैः	३७७
अङ्गेषु वज्रकठिनेषु निपत्य	३९९	अन्तःपुरं सर्वमिदं तथैव	३४३
अत्यरुन्धति च स्त्रैणम्	३९९	अन्योन्यसायकबलाहतिजातवन्हिः	३६७
अत्यर्थं प्रादुरासन् प्रसभमरतयो	३८१	अपश्चिमेनाथ रघूद्वहस्य	३९४
अत्रान्तरे तन्त्रभरेण दूरात्	३४४	अपि च वत्स न विस्मृतिमीयते	३३२
अत्रान्तरेऽथ तुरगेषु च	३६८	अपितु राज्यसुखेषु घृणावतः	३३९
अत्रान्तरे विस्फुरदुग्रतेजाः	३७८	अपिशिताखिलमुक्तशरादिव	३४०
अथ कुमारकुलक्षयकातरम्	३३२	अपि स्वयं स्वात्मजनायकस्य	३७६
अथ क्षुरप्रेण रघूद्वहस्य	३६९	अप्यकम्पयमुमासहितं तम्	३८६
अथ जगादं निजं बलमाकुलम्	३३६	अभजतान्यमथाहवसाधनम्	३३३
अथ दिवमुपनीते रावणे	३९९	अभिजघान घनैर्घटमुष्टिभिः	३३४
अथ भयाकुलपक्ष्मललोचना	३३९	अमोचयन्मोचनिभान् कपीन्द्रान्	३९३
अथ विभीषणमारुतिजाम्भवत्	३३६	अम्भोजनालवदलं कपिभिः प्रणुत्वा	३६९
अथान्तरिक्षात्सुरलोकमुक्त	३७९	अयं दिलीपो भूपालः	३६०
अथान्तरिक्षाद्वपुषः प्रभाभिः	३४९	अयमवरजः सुग्रीवोऽयम्	३४८
अथारिर्निर्मूलनवद्धकक्षो	३७०	अयमासिः सुतया सह सिध्यति	३३७
अथाविर्भूतहर्षास्ते	३९६	अयमहं भवतः कुलदेवता	३३७
अथोत्पताद्भिः क्षतजप्रवाहैः	३९९	अयमाह विशेषेण	३६०
अथो निदेशात्त्रिदशेन्द्रशत्रुः	३७४	अयुध्यतायोधनमूर्ध्नि दीर्घम्	३९४
अथो रथं न्यस्तसमस्तहेतिम्	३७०	अयुध्यमानान् पृथुकान् प्रमत्तान्	३७२
अदृश्यतोच्चैः खरकेतुरग्रे	३४४	अलभत गतभारा भूमिरुच्छ्वासमुच्चैः	३८९

पृष्ठ.	पृष्ठ.
अल्पायुषस्ते कतिचिद्विपन्नाः	३४२ आन्तरः पुरुषो वेत्ति ३९८
अवसराधिगमेऽपससार सः	३३५ आपृच्छच्च दुर्वारसहप्रयाण ३४४
अवातरन्नर्कविमानजुष्टाद्	३४६ आपृच्छच्च भृत्यानखिलान् ३४५
अवार्यवीर्यस्य सुरेन्द्रशत्राः	३७१ आबालकालादपि संचितं यत् ३७४
अवोचत सभास्तारान्	३५७ आमूललूनानि शिरांस्यरोहन् ३५४
असंख्यशाखाभृगुराक्षसर्क्षम्	३५१ आमोदनिद्रागमनादतीये ३४६
अस्तप्रहस्तमुखमुख्यमहाभटोऽपि	३६७ आर्तस्वरं रावणजं जिगाय ३५३
अस्तोकशोकविकलं तमवेक्ष्य चण्ड	३६३ आर्य पूर्वस्तवेक्ष्वाकुः ३६०
अन्नान्तरैरन्तरयाञ्चकार	३५३ आर्य विज्ञापयाम्येष ३५७
अस्मत्कुले प्रोद्यतवीरपुंसि	३७६ आलोकनोद्भूतनिजान्ववाय ३५१
अहर्निशं तीर्णकुर्मकोटिः	३७६ आश्रुतिश्रयितकार्मुकमौर्वी ३८७
अहह किं वदसीति विशुश्रुवे	३३५ आसप्तपाथोनिधिकूलपीठात् ३४७
अहो बालस्य कौलीन	३६० आसांचक्रे समं तेन ३५७
अहो रथस्यास्य हरेरिदानीम्	३५३ आसादितारातिजयोद्धुरत्वात् ३५३
आ	आस्तां महेन्द्रविजयी स हि ३६४
आकर्णकुण्डलितकार्मुकमुक्तवाणः	३६७ आस्वादितं मांसमिदं कपीनाम् ३४६
आकर्णकुष्ठोत्कटचापदण्डे	३७२ इ
आकुञ्चितं सव्यम(व)द्यकर्मा	३६९ इत इतः खलु शौर्यरसादमी ३३७
आकृष्यतां द्रुतं देवी	३५९ इतरवानरबद्धरवानराः ३३९
आकेतितादप्यतिदूरभाजः	३४७ इति क्रमाप्तप्रतिहारमूलाः ३४५
आक्रान्तकान्तनगरीनिलयाग्र	३७३ इति जगाद च तं विशदं मनाक् ३३५
आखुरगव्याघ्रबिडालचक्र	३४६ इति निगद्य निरन्तरपातिनाम् ३३९
आगच्छ वत्स मम यच्छ वचो	३६२ इति निशम्य निशाचरसंपदम् ३३८
आचार इत्यध्वनि ते किलायम्	३४५ इति प्रतापाच्चकितैः कपीन्द्रैः ३५०
आततायिनमरातिमहत्वा	३८४ इति प्रसादाभिमुखे महिष्या ३४३
आत्मानमप्यगणयंश्च रणानुरोधी	३६६ इति ब्रुवन् वैरिविलुप्तचक्रः ३४४
आददेऽथ रजनीचरभर्ता	३८९ इति मिथः स्फुटवाग्व्ययिनोस्तयोः ३३४
आदेहपातादयमाहवोऽपि	३५० इति रजनिचराणां विक्रमेण ३४८
आनाय्यतां बुद्धिबलेन राजन्	३४३ इति रामं समुद्दिश्य ३६०

पृष्ठ.	पृष्ठ.
इति वचोऽनुपदं कपिविद्वे	३३८ उत्सृजन्तमभितः शरजालम्
इति वदन्तमभाषत रावणः	३३९ उदगमन् कपयः पितृकाननम्
इति वितर्कनिपातितसंभ्रमः	३३९ उदपतत्परितः कपिराक्षस
इति विधाय गतः स निकुम्भिलाम्	३३९ उदयशैलमहीयासि मारुतौ
इति श्रुतायां प्रभुघोषणायां	३३९ उदारगम्भीरगुणाभिरामम्
इत्थं कथञ्चिद्विनिरुद्धवाष्प	३४० उदितमभवदृष्ट्वा देवैः
इत्थं विभीषणवचांसि धृतावधानः	३४० उद्गर्जता प्रियवचोभिरधीश्वरस्य
इत्थमादरधृतोद्धतसन्धो	३४० उद्धृतोद्धुरधुरैर्हरिवैरैः
इत्यग्रहोद्घाणपरम्पराभिः	३४० उद्धृतधूलिपटलैः परिधूसराणि
इत्युत्कटस्फुटवचांसि निशम्य तस्य	३४० उन्मीलोन्मील वैदेहि
इत्युदीर्य महिषीं कुशपाणिः	३४० उन्मील्य शोकविकले मयि
इदं तदाहुः कवचं निवातम्	३४० उन्मूलितं रिपुकुलम्
इदमनीकमनेकपरिच्छदम्	३४० उपनताऽऽर्यं तव स्वपदत्यजः
इदमसत्यमसत्यमरातिना	३४० उपरतोऽसि न जीवासि रावणे
इदमितश्च यथायथमाहित	३४० उपासते यं सनकादयोऽपि
इदमुदेति समिद्धरबन्धुरम्	३४० उभौ महोदग्रबलाभिमानौ
इदमुशान्ति नराधमलक्षणम्	३४० उलङ्घितो वारिनिधिर्यदर्थम्
इयाचिरं तिष्ठति विष्टपान्त	३४० उवाच ते तीव्रशुचौ शुचार्तः
इयमुपप्लवकारकवानर	३४० उवाच साचीकृतकण्ठपङ्क्तिः
ई	ऊ
ईये न जीवान्तमहं गदेऽस्मिन्	३४० ऊचुस्तास्तात काकुत्स्थ
उ	ऋ
उच्चलत्कनकशैलतटाभाः	३४० ऋक्षप्लवङ्गैकपरिच्छदेन
उत्कटभ्रुकुटिकोटिविटङ्क	३४० ऋजुरयं पवमानसुतः कपिः
उत्तरोत्तरपदै रघुनाथ	३४० ए
उत्तालशैवालजटालवापी	३४० एकं न जज्ञे हतमुत्तमाङ्गम्
उत्तिष्ठ विष्टपजयी त्वमिति	३४० एकः प्रियाबाहुलतोपधानम्
उत्पातवातान्वितवानघातम्	३४० एकत्र धातुर्वरलब्धमोजः
उत्फणैश्च विषमैर्विषमास्यैः	३४० एकाकिनी दीर्घमहम्

एकेषुणा सन्नशिलाशतानि	३५४	किमेतदित्यद्भुतमीक्षितासु	३७०
एतस्य जाता रघुनन्दनेन	३८१	किमेष रक्षोपसदेषु तेषु	३७२
एष विंशतिभुजस्य शरान्मे	३८८	किरतु संप्रति संसरणस्थलीः	३३२
एष शक्रजयिनो युधि हन्ता	३८३	कीलालकल्पितनदे रणदीक्षितोऽस्मि	३६४
एह्येहि दृष्टोऽसि चिरात्	३९६	कुतो गतास्तव ज्वालाः	३९६
क		कुत्र व्रजामि हृदयं क विनोदयामि	३६२
कपिभिराददरेऽथ निकुम्भिला	३३७	कुन्तभ्रमश्रमचमत्कृतसिद्धसङ्घम्	३६८
कपिरुवाच तमुद्धतवालयधिः	३३४	कुम्भकर्णमवधीश्चिरनिद्रा	३८७
कर्णाटवीदारुणदाववन्हिः	३७९	कुर्वन्तु शान्तिं कुलदेवतास्ते	३४३
काश्चिद्विपन्नकरिदन्तविवलगदङ्गः	३६६	कुलविनाशपटो रिपुनन्दन	३३९
कांश्चिदक्षिपदपान्निधिनीरे	३८३	कृतं कुमारेण रणे न युक्तम्	३४१
काकुत्स्थ वेद्मि बलवानसि	३६७	कृतवलीमुखपद्मनिर्मलने	३३९
कार्यमार्यागतं वेद्मि	३९७	कृतापराधाऽपि रघूद्वहेन	३८०
कासाञ्चिदवशिष्टानाम्	३९६	कृतार्थानां तेषामिति समरपारम्	३९९
किं कान्दिशीकैर्नहतैरमीभिः	३७२	केन केनाहतं दारु	३९९
किं कार्यतामोहमना विनाशे	३७२	केन त्वमाहतो वहे	३९९
किं दुष्करं पुष्कलसंपदस्ते	३४३	केऽप्यस्मरन् गिरमृषेर्हृदि	३६३
किं बद्धः सरितां नाथः	३६०	कोल्वेश्मसु विनोदयुतेषु	३८४
किं ब्रवीमि कृपणोचितमेतत्	३८९	कैकेयि मातः फलितस्तवैव	३७४
किं भूयसा भगिनि माम्	३९८	कोदण्डदण्डगुणसंहितबाणपुङ्ख	३६७
किं रावणालोकनलाघवेन	३४९	को मातलिः के हरयस्तथाऽमी	३९०
किं वर्मणा नर्मभिदो न यावत्	३४४	को विक्रमो विनिहतैर्भुजशालिनो	३६४
किमग्रतो याति किमेति पश्चात्	३९३	क्रतुक्रियारक्षणदक्षिणेन	३७८
किमनुशोचसि निष्फलमर्मकान्	३३२	क्रुद्धकेसरिकठोरकराग्र	३८४
किमन्यत्पण्डितम्मन्ये	३९९	क्राङ्गुलिः सङ्गरगोचराणाम्	३९१
किमपरं रभसः स निशाचरः	३३९	क्रोधोद्धुरभ्रुकुटिधिक्कृतधूमकेतुः	३६४
किमर्थहेतुः किमनर्थहेतुः	३९३	क व्रजामि मम धीरतिमूढा	३८९
किमसि भो निभृतः कपियूथपैः	३३८	क स रथः खरकोटिधुरन्धरः	३३२
किमिव सीदसि कुप्यसि मे न चेत्	३६२	कासि प्रहस्त प्रतिहारपाल	३४२
		कासौ तरस्वी मकराक्षवीरः	३६९

पृष्ठ.	पृष्ठ.
क्ष	जगाम कश्चिन्निजवासगेहात् ३४५
क्षणं भ्रमित्वा स्वलदाकुलक्रमम् ३८९	जगुरथ सुरमार्गे चारु गन्धर्ववर्या ३९०
क्षणं मुमुच्छे श्लथगात्रयाष्टिः ३७५	जज्वाल परमत्युच्चैः ३६१
क्षयमियाय गवाक्षपताकिनी ३४०	जनायिता पवनस्तव कोन्वसौ ३३४
क्षयाय सर्वक्षणदाचराणाम् ३७२	जय कपीनखिलान् जय राघवौ ३३७
ग	जयकलाः सकलास्त्वमधीतवान् ३३३
गजो ललजे गवयो मिमील ३४८	जयति नः कुलवेश्मनि मन्थरा ३३५
गतिरहो वपुरेतदहो बत ३३९	जय दशाननपुत्र जगत्रयम् ३३७
गतो दुःसहदुःखोष्मा ३५८	जय पितः कुपितः कलशोद्भवम् ३३२
गर्भस्थितैवासि न किं विलीना ३८०	जयस्यरीनित्थमपि त्वमुर्व्याम् ३४९
गवो गवाक्षो गवयो गजश्च ३७१	जयावदानं युधि लक्ष्मणस्य ३७९
गाढप्रहारपतिता रजनीचराणाम् ३६५	जहि द्विषश्चक्रमिदं प्रशाधि ३४१
गाढप्रहारव्रणजर्जराङ्गम् ३७९	जातो गतः संयति मेघनादः ३४१
गुरून् प्रमाणीकुरु वर्तमानान् ३४२	जानूरुनाभीकुचकण्ठघोणा ३५२
ग्रहजुहूसमिदाज्यचरुस्तुचाम् ३३७	जायायुगस्थापितखड्गचर्म ३४६
ग्राहग्रहा वलयिताः ततपुच्छदण्डैः ३६५	जितवतस्तव तात जगत्पुरा ३३२
ग्राहोग्राक्षसगणामनणुप्रमाणां ३६५	जीवितं मदनजस्य गृहीत्वा ३८४
घ	जुहुधि जोषमुदेति हुताशनात् ३३७
घ्राणकर्णनयनाननरन्ध्रैः ३८२	जुहुधि देहमिहैव महाहवे ३३६
च	ज्वलज्जगद्व्यापिशिखावलानाम् ३७८
चकार तूणीरशतं च तुच्छम् ३५४	ज्वालामुखाः सूचिमुखाः प्रसस्तुः ३४६
चापान्तरं पार्श्वचरोपनीतम् ३५४	त
चारुबोधितविभीषणवाक्यैः ३८५	तं निकृत्य शरमम्बरमार्गे ३८७
चिक्षेप शृङ्गाणि तथा गिरीणाम् ३७१	तं निधाय गतचेतनमङ्के ३८३
चिन्ताकुले रघुपतौ स्फुटमुलसन्ती ३९०	ततः कपीन्द्राः प्रभुसूनुतेन ३५२
छ	ततः प्रतीताः कपयः प्रतीयुः ३५०
छन्नान्तरिक्षक्षितिदिग्वितानाम् ३७६	ततश्चक्रम्पे गुरुसाध्वसोर्मिः ३५१
ज	ततश्चमूदुर्गतिशंभृतक्रुत् ३५२
जगत्रयीविद्रवदं हिरण्य ३४९	ततान तारः प्रकरं गिरीणाम् ३५०

ततोऽध्वगानां कुशलोऽस्तु पन्थाः	३७२	तयोस्तदत्यादरतस्तदानीम्	३४३
तत्कालमुज्जितरथः प्रतिगृह्य	३६८	तले सति क्षुद्रमुशन्ति धीराः	३४५
तत्कालमुत्सृज्य कृतार्धहोमम्	३७६	तव लसन्तु गृहेषु महोत्सवाः	३३२
तत्क्षणं वनसदां जयघोषः	३८४	तवाग्रतो वक्तुमहं न जाने	३४२
तत्तनुच्छदपरिखलनोत्थम्	३८८	तस्मिन्गते जाम्बवतो निदेशात्	३७३
तत्पूर्वजाताद्भुतवैशसेन	३८०	तस्मिन्नपापशुचिमौलिकिरिट	३६३
तत्र ते मयसुतामथ नीत्वा	३८५	तस्य प्रसन्नस्तपसा विरिञ्चिः	३७५
तत्राय तं हनुमता निहतम्	३६२	तस्यानुजं लक्ष्मणमाजिभाजम्	३७७
तत्स्यैर्यमौज्जत्तदपायवात्या	३६९	तस्येति वाक्यामृतशीकरौघैः	३७५
तथाऽपराद्धं भुवनैः किमस्य	३७६	तस्यैकतानत्वमुपागतस्य	३७५
तदङ्गनालिङ्गनलालनीयम्	३४६	तां वीक्ष्य निर्विंशक्रेण तेन	३७४
तदथ युद्धमविन्दत चन्दनः	३४०	तात नान्यगृहस्थाऽपि	३६०
तदस्त्रजातस्य तदा समन्तात्	३७८	तादृशः सहचरस्तव राम	३८४
तदा तदस्त्राहतवारिदाली	३७८	तानवेक्ष्य विलसद्गुराभा	३८९
तदाशुगावेगतयाभिराम	३७२	तामरुन्धन्त कपयः	३५९
तदीयनाराचशताभिपात	३७१	तामातुरां गद्गदिकार्तकण्ठीम्	३७४
तदुपमानदरिद्रमिदं मुखम्	३३५	तारं त्रिलोकीविदितैकसारम्	३७१
तद्वाम पौष्पं नृकपालमाला	३४६	तारे हरौ केसरिणि	३५८
तद्विनाशमवगम्य समीकात्	३८२	तावद्य मिथ्याजटिलौ मनुष्यौ	३७०
तद्वीक्ष्य लङ्काधिपतिः समन्तात्	३४७	तावूचे वाक्यसंक्षेपात्	३५७
तन्नितान्तपरुषाद्भुतवाक्यैः	३८५	तिष्ठन्ति कारास्वमरस्त्रियो वः	३४६
तन्नैकशस्त्राहतिभिः समन्तात्	३७२	तूर्णं रणादपगतक्षणदाचरेभ्यो	३६२
तन्न्यस्तसर्वप्रधनातिभारः	३७०	ते तेऽवतस्थुः कपयोऽभ्यमित्रम्	३५१
तन्मायया मोहयितुं यतिष्ये	३७३	ते दक्षिणाशामुखसंप्रसूताः	३५४
तपस्विन्योरिति तयोः	३५९	तेन रोषरभसेन जिघांसा	३८३
तमग्रजं चेतसि सन्निधाप्य	३७८	तेनाक्रन्दनिनादेन	३५९
तमजयत् प्लवां त्रिदशेन्द्रजित्	३३४	तेनेन्द्रसाहाय्यमहोत्सवेन	३४९
तमिति वादिनमिन्द्रजयी हसन्	३३४	ते मिथः कथितदोरभिमानाः	३८५
तमूचतुस्ते जय जीवनाथ	३४३	तेषां वलीमुखबलेरितशैलसानु	३६६

तेषां स कोपि रणमूर्द्धनि	३६२	दुतं दशग्रीवरथः स भग्नः	३५४	पृष्ठ.
तेषाममन्दमदमेदुरमत्सराणाम्	३६६	द्विधा चकार द्विविदो हृताक्षम्	३५४	
तैः पूर्वयोधाभ्यधिकप्रपञ्चैः	३४७	ध		
तैर्दुर्निमित्तशतशंसितसन्निपातैः	३६५	धनमिति स्फुटमुच्छ्वसितं नृणाम्	३३५	
तौ परस्परशरीरघनिपात	३८८	धातुः कुलेऽभूर्दशकन्धरस्य	३७६	
त्रायस्व मां गम जगच्छरण्य	३७४	धिक्कार्मुकं मे धिगिषूनिमांस्तान्	३७८	
त्रैलोक्यलोकोत्तरविक्रमस्त्वम्	३६९	धिदुर्विधेर्विलसितं विषयेन बुद्धेः	३६२	
त्वं निशाचर विकत्थनमेतत्	३८७	धैर्यं विहाय स जगत्रयधैर्यहारी	३६२	
त्वत्कारणादन्तरितैकपुत्राः	३४१	ध्वस्तः पुरा रावणिरावणाभ्याम्	३५१	
त्वद्भुजौ मनसिकृत्य मयाऽसौ	३८४	ध्वानयन्दशशरासनमौर्वी	३८६	
त्वमपि पूयसमीरणज ब्रज	३३९	न		
त्वयाऽनुभूतं बलमिन्द्रसूनोः	३८१	न कारयेत्तादृगनिष्टमस्याः	३७५	
द		नक्तञ्चरैर्विनिहताः परिघप्रहारैः	३६६	
ददृशुरमरा भूयो जैत्रैः	३५५	नगरदाहपराभवपांसुना	३३३	
दरीमुखः क्षुब्ध इव क्षणार्धम्	३४८	न चन्दनैर्नेन्दुकैः प्रशान्ता	३७९	
दरीमुखे च सुमुखे	३५८	नभश्चराणामपि लोचनानाम्	३७०	
दशरथात्मजयोस्तपनात्मजे	३३४	न मनसा विमृशामि नरद्वयम्	३३३	
दशाननत्रासचलाग्रहस्तम्	३५३	न मधुरं मधु फल्गु च फाणितम्	३६८, ३७३, ३८१	
दशाननायेति मलीमसाभा	३६९	नरपतिर्भरतो जननीबलात्	३३५	
दानोद्धुरद्विरदबृंहितवाजिहेषा	३४५	नलस्य न स्म प्रतिभाति किञ्चित्	३४७	
दिग्वाससं कोऽपि चकार स स्त्रीम्	३६७	नान्तको न वरुणो न कुबेरो	३८७	
दिग्भ्यापिभिः प्रचुरवीर्यभराभिरामो	३६२	नाप्रीयतान्यः स्वविलासवत्याः	३४५	
दुःखाकुलं हृदयमेहि परिष्वजस्व	३५२	नायकं वनसदां रणतीर्थे	३८७	
दूरं ममज्जे दशकन्धरेण	३६४	नालीकनाराचविकर्णकर्णं	३५३	
दृष्यद्विरायुधधरैर्निशितासिरोम	३४५	नासीरबन्धाय निषेदुराराद्	३४७	
दृष्ट्वापि कश्चिन्निजवासगेहात्	३६७	निकटसिद्धिरसौ विधिरस्य भोः	३३६	
देव प्रसह्य भवता भुजगेन्द्ररौद्रैः	३४३	निकुम्भिलाहोमसमुत्सुकत्वात्	३७५	
देव्यौ किमित्थं प्रतिकूलदैवः	३४१	निकृतिभिर्निकटेषु हरीश्वराः	३३८	
देहि प्रमीताय हुताशतोये				

निकृत्तकण्ठस्य शितिच्छगस्य	३७०	परिसमाप्त इव क्रतुरेष भोः	३३७
निमन्त्रयामास महाहवाय	३४४	परिस्त्रवच्छोणितपङ्कदिग्धे	३७७
निरञ्जनाक्षि खवदश्रुविन्दु	३८०	पश्यन्त्येव जगद्वृत्तम्	३९८
निरन्तरं व्योमनि शैलशाल	३७१	पश्य रामकलत्रस्य	३६०
निर्ययावथ विमृश्य युयुत्सा	३८२	पाकोन्मुखं दशमुखस्य	३६३
निर्विकल्पममलं परमेकम्	३८८	पापाऽस्मि तात प्रियदुःखदेति	३७४
निर्वर्ततां नाथ न वर्तते ते	३४१	पात्रपङ्क्तिमवभिद्य च पिष्ट्वा	३८६
निवारयामास पुनर्विलाप	३४४	पार्श्वयोर्न पुरतोऽथ न पश्चात्	३८३
निश्चित्य निश्चिंशतया तदैव	३४१	पिङ्गप्रदीप्तनयनैर्नवीरदाभैः	३६६
निश्वासधूमोर्मिभिरङ्गनानाम्	३७९	पितामहाराधनदृष्टसर्व	३७०
निषूदिताग्रेसरयातुधानाः	३९२	पितुः पेद रोपय वीरपुत्रान्	३४१
निष्ठां म्लवङ्गमबलैर्बलशालिनोऽपि	३६६	पिपेष भूयः पिशिताशयूनाम्	३९०
निष्ठुरं हृदि निपात्य स मुष्टिम्	३८२	पुत्रातिकाय स्मर नः प्रसादान्	३४२
नीतं विजित्य धनदं दशकन्धरेण	३९०	पुत्रेषु बन्धुषु सुहृत्सु सुहृज्जनेषु	३६२
नीलानिली दक्षिणवामपक्षे	३७९	पुष्पकं विविधविस्तृतपुष्पम्	३८९
नुनदुरुन्धतः सदयं पशून्	३३८	पूर्वं विचीर्णतपसा परितोषिताद्यः	३६४
नेतुमौषधवरं हिमशैल	३८३	पृथगुपेतगृहीतचिरिद्रुमः	३३८
नेन्द्रादयः संयति लोकपाला	३६९	पृष्ठो न जाम्बवानेष	३९९
नेत्रुस्तमालोक्य बलीमुखेन्द्राः	३४७	पौरुषं तदिह किं यदि बद्धो	३८७
नो चेदमुष्येषुपरम्पराभिः	३७७	पौलस्त्य पौलस्त्य बली किलासि	३९२
नोचे न चक्रन्द मुमोच नाङ्गम्	३४१	पौलस्त्यस्य त्रिभुवनरिपोः	३६८
नोपमानमथ नाप्युपमेयम्	३८८	प्रकम्पयन् संहननातिभारात्	३७८
न्यकृतानि च वचांसि गुरुणाम्	३८९	प्रकाशराज्ञीशतचाटुवादम्	३४९
प		प्रकिरतस्तरुभिः प्रथमं कपीन्	३३३
पपुः शिवा न व्युषितान्यसृज्जि	३९२	प्रणेमुरन्येत्वनिवेद्यमानाः	३४७
पप्रच्छ तं प्रह्वशिराः	३९७	प्रतीच्छ सर्वं विजयस्व वेगात्	३४९
पप्रच्छ समुदाचार	३९७	प्रतीहि मां मातलिमिन्द्रसूतम्	३४९
पयोऽभिषेकेन पदाम्बुजाग्रे	३७९	प्रत्यविचारय निवारय मोहमन्तः	३६४
परश्वथाग्नौ हुतराजलोकम्	३४९	प्रत्यग्रकूटकुशलेषु रणोत्कटेषु	३६७

प्रत्यङ्गणञ्च प्रतिमण्डपञ्च	३७९	बालचापलतया प्रतिकूलम्	३८७
प्रत्यङ्गमिन्द्रारिशरावलीभिः	३७७	बालोप्यसि प्रचुरदीररसाम्बुराशिः	३६३
प्रत्यङ्गमृक्षप्लवगप्रवीराः	३७१	बाष्पाम्बुपूरलहरीपरिरुद्धकण्ठः	३६३
प्रत्यालयं शान्तिनिशान्तशंसि	३७९	ब्रह्मास्त्रमासीद्विफलं सुतस्य	३४२
प्रपन्ने तूर्यपटहैः	३९६	भ	
प्रभुरपैतु स ते रविनन्दनः	३३४	भग्नेद्यमाः सकलजर्जरितास्थि	३६६
प्रमाणमनुधावन्ति	३६०	भज महाव्रतमेहि महावनम्	३३९
प्रविश्यतां पश्यतमभ्युपेतम्	३४३	भानुनन्दनविभीषणवाचा	३८६
प्रविश्य प्रश्रयवशात्	३९७	भास्वत्किरीटमणिराजिविराजिमौलि	३६३
प्रशस्य भूयस्तमिदं जगाद्	३९०	भीत्या श्रितानि त्रिदशैः पुरा यैः	३७७
प्रसीद खड्गैकसखः सपत्नान्	३४२	भीरुस्वभावाच्चपला कपीनाम्	३७०
प्रसीद गम्यतां नाथ	३९७	भुवि निर्षीदति वानरमण्डले	३४०
प्रसीद सन्धेहि पृष्त्कधाराः	३९०	भूय एव स विहस्य विशेषात्	३८७
प्रहरणाभरणप्रभया पुनः	३३३	भूरिभीतिजननं भुवनानाम्	३८८
प्रहर तत्प्रभुमुग्मपुरस्कृतः	३३४	भ्राता मदीयो निहतः सुतो मे	३८०
प्रहर दूरत एव जय च्छलात्	३३२	भ्रातुस्तनूजः प्रणमत्ययं त्वाम्	३७६
प्रह्वं प्रहित्य सरथं दिवि शक्र	३९०	भ्रातृमित्रसुतबन्धुविनाशात्	३८९
प्राप्तप्रबोधैः प्राप्तं परस्य	३७३	भ्रान्तास्तदा शिरसि मांसभुजो न	३६९
प्राभातिकाम्भोजदलायताक्षम्	३४२	म	
प्रायो द्विषत्यभिभवेन स	३६३	मत्तः स्खलन् खेल इवोपतस्थे	३४४
प्रावर्तत प्लवगराक्षसवाहिनीनाम्	३६९	मथ्यमानमहिभिः कपिसैन्यम्	३८८
प्रावर्ततान्योन्यविमुक्तबाण	३७७	मध्ये स्खलत्करितुरङ्गरथैः प्रतीप	३६९
प्रियप्रणाशोद्भवशोकदीर्ण	३७९	ममर्द रक्षोधिपतिः कपीन्द्रान्	३९२
ब		मया विमुक्तोऽसि न मुञ्चतीयम्	३४९
बत क सा पुत्रचतुष्टयी मे	३४२	मयि स्थिते स्थितैवासौ	३९७
बत यदोज्झितवानसि गामिमाम्	३३९	मरुद्गणानां सर्वेषाम्	३६१
बन्दीकृतानेकमहर्षिकन्या	३७६	मस्तिष्ककीकसयकृद्रंसमज्जमेदो	३६६
बलं विलुप्तं सकलं कपीनां	३७३	मातलिर्दशरथात्मजहेतोः	३८६
बलमपेतमिदं विपिनौकसाम्	३३६	मानैकगेहमपि दूरमभूतपूर्वम्	३६२
बल्योत्तरं वालिसुतो जघान	३९२		

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
मान्ये ततो जाम्बवति	३९८	यद्यत्सुरेन्द्रारिरिमुञ्चदस्त्रम्	३७८
मा भैष्ट तिष्ठत विमुञ्चत	३९६	यद्यपीदं प्रियसखि	३९८
मा भैष्ट मा भैष्ट गृहीतशैलाः	३४८	यद्वीक्षणक्षोभकरीक्षमाणाम्	३८०
मा मा महाराज तपस्विनीं ताम्	३४१	यमः सुरेन्द्रो धनदः प्रचेता	३७३
मा मुधा क्षिप मृगाक्षि कटाक्षान्	३८४	ययुः परां निर्गतचेतनास्ते	३७४
मायामयं वामनविप्ररूपम्	३४९	ययुरसृग्भुजि पर्वतवृष्टयः	३३३
मायाविनस्तस्य रणे न रूपम्	३७०	ययुर्दत्त्वाऽऽशिषं देवाः	३६१
मिथः कराग्राहितफक्कबन्धम्	३४६	यस्य प्रसादाद्भवताऽग्रजस्य	३७६
मीनस्त्रयीमन्वसरस्त्वमप्सु	३४९	यस्यानिशं दूषणमेव जाल्मो	३९०
मुक्तकण्ठमतिशोकरयार्तो	३८४	यातः कमालम्ब्य च विस्वलन्त्यौ	३४४
मुक्तमार्गणमरीचिसमूहैः	३८८	यान्येककालं शतशः समेत्य	३७०
मुखाम्बुजानि व्यकसन्सुराणाम्	३७३	यावच्च रोषपरुषः प्रधनाय	३६७
मुग्धमन्दमुख सम्प्रहरन्तः	३८७	युक्तस्य दोर्भिरपि विंशतिभिः	३६७
मुण्डा जटाला विकटा विशालाः	३४७	युगशतान्तरिताहवकर्मवित्	३३९
मुदमगुस्तमुदीक्ष्य वनौकसः	३३८	योग्याभिरायोधनसाधनानाम्	३९१
मुहुः समास्फोटितपुच्छदण्डम्	३७१		
मूर्च्छन् सुवेलगिरिकन्दरकोटरेषु	३६५	२	
मृगाक्षि मामानतमौलिमेनम्	३७५	रक्षांसि तेन गिरमित्यभिधाय	३६६
मृषा किमित्थं रसने ब्रवीषि	३७५	रघुपतिरपयानं तत्कपीनाम्	३४८
मेघनीलवपुरायतदन्तो	३८२	रघुर्लघुतरं प्राह	३६०
मैवं मैथिलि भर्ता ते	३५९	रजनौ सावशेषायाम्	३५७
म्लानां कृशां शोकनदीनिमग्नान्	३७४	रणखलमवतेरुः कर्मणा तेन	३५५
य		रणाङ्गणे क्षमातल्लतूलतल्पे	३७८
यच्छयानमनुजं रणभूमौ	३८३	रथं वरूथं कुथमक्षमश्वान्	३५१
यतो यतः सम्पततः पृषत्कान्	३७०	रथस्तवायं हरयस्तवामी	३५०
यत्सत्यमिन्द्रादपि सातिरेकम्	३५१	रथस्य ताक्ष्यादपि कामगत्वम्	३५१
यदपराद्धमृषिष्वसकृत्स्वया	३३४	राघवस्य शरधोरणिधारा	३८८
यदि ममार्यमुपैतु न कश्मलम्	३४०	राघवोऽनुजनिपातसमुत्थम्	३८३
यद्वलेन भवतो विजयेच्छा	३८६	रामः श्रुतो मन्मथमुग्धमर्तिः	३८०

पृष्ठ.	पृष्ठ.
रामक्षुरप्रैरविषह्यवेगैः	३५३
राम यो मम रणेऽभिमुखोऽभूत्	३८६
रामरोषविधुरः शरणार्थम्	३८५
रामस्यासीद्विसिष्ठप्रमुख	३९०
रिपावपि स्वार्थकणानुबन्धात्	३५२
रिपुरपि क्रतुयापितमत्सरः	३३८
रुरोद ताभ्यां सह मुक्तकण्ठः	३४३
रुरोध निर्गत्य कुलीनभावात्	३४१
रे राम रे लक्ष्मण रे हनूमन्	३५०
रे रे प्रकाशीभव मुञ्च मायाम्	३७१
रोषातिरेकात्कृतसर्वरक्षः	३७२
रोषान्निवर्तस्व न युक्तमेतत्	३७२
रौद्रं शिशुत्वेऽपि बभञ्ज चापम्	३८१
ल	
लीलया नलिननालदलानाम्	३८२
लीलाप्रचालितमहेशनिवासशैल	३६३
व	
वज्रवर्म परिधाय तदेष	३८६
वञ्चनाय रणशृङ्खलचारी	३८२
वत्स यच्छ गुरुवत्सल वाचम्	३८३
वदतीति सुमित्रायाः	३५७
वदन्त्यमी सङ्गरकान्दिशीकाः	३६९
वद पितृव्य गदायुधकौशलम्	३३९
वनौकसामाहवलक्षणानाम्	३५१
वरुणवह्निमरुद्यमरूपिणम्	३४०
वलितमुष्टिरनोकहसंचयात्	३४०
वल्गुद्विरुच्चैः प्रमदप्रकर्षात्	३७९
वाडवो भृगुपतिर्भवता यो	३८६
विदपिभिः स पिषेध धुरन्धरान्	३३३
विदारितेन्द्रद्विरदेन्द्रकुम्भाः	३७३
विदार्थ रक्षोधिपसूनुवक्षो	३७७
विद्वद्वलमवेक्ष्य कपीनाम्	३८३
विभीषणस्यानुगुणम्	३५८
विभीषणेनाथ चिरं चकम्पे	३४७
विवृत्य दन्तैकपदं पुरस्तात्	३४६
विवेश हर्षादथ संप्रणृत्यत्	३४४
विशसिताः पशवः शतसंख्यया	३३८
विश्वत्रयव्यसनवारणकारणाय	३८९
विषमभूरिभयङ्करकोटिभिः	३३९
विष्वग्विलोलालकवल्लरीभिः	३८०
विस्फुरन्वियाति तद्रथचक्रो	३८८
वीक्ष्यसे वदसि किं न पुरस्ताद्	३८४
वीरः पिता ते यदि मेघनाद	३७६
वृद्धाशिषामग्रहणादुदीर्ण	३४५
वेगान्निपातिविशिखप्रकरेण	३६४
वेलां न सिन्धोर्नमुचेर्न मूलम्	३५४
वेलातटान्तांश्च दरीगिरीणाम्	३७२
वैधव्यविध्वस्तवधूविलासम्	३८०
वैवस्वतो मनुष्यम्	३६०
व्रज रणजिरमास्व मुधा रुदन्	३३६
श	
शक्तित्रिशूलहलमुद्गरभिण्डमाल	३६४
शक्तिपाटिशगदाङ्कुशहस्तैः	३८२
शक्तिभिन्नहृदयो निपपात	३८३
शक्तिभिर्विदपिभिर्गिरिकूटैः	३८३
शक्तिशल्यमपनीय सुषेणः	३८४
शक्रवैरिणि गते शलभत्वम्	३८२
शतमख सखे दुर्भार्यायाः	३५५

शत्रुसान्द्रशरसंहतिसिन्धुम्	३८३	स गतचित्तमकारि वलीमुखम्	३३४
शनैरशंसन्नतिमात्रपृष्ठाः	३७४	सच शचीरमणैकरिपुः कपेः	३३४
शयानेष्वेव कापिषु	३९६	सततसन्ततमर्चति रावणः	३३८
शरेष्वमोघेषु रघूद्रहस्य	३९२	स तर्जितः सारथिनार्धमार्गे	३९४
शरोत्करेण प्रहरत्यवश्यम्	३७१	स तेन चेतसंयति शौर्यशाली	३६९
शश्राम जग्लौ विषसाद मम्लौ	३७७	सत्यं ब्रूहि वल्यार्या	३९७
शस्त्रेषु वैयर्थ्यमुपागतेषु	३९३	स दूरात् प्रत्यभिज्ञातः	३९६
शीलं नाम तदेतस्याः	३६०	स देवसूतः सविशेषमूर्छत्	३४९
शून्यावुभौ यत्र नरप्रवीरा	३४६	सन्तर्प्य रक्तसुरया कपियूथपानाम्	३६४
शृणु कारणमन्तःस्थम्	३९८	सन्तु शूलपरिघासिभुशुण्डी	३८७
शृणुत रामकपीश्वरलक्ष्मणाः	३३६	सन्तु सुन्दरि मनोभवभावाः	३८९
शोकादिति प्रत्यहसङ्गरोत्थात्	३४२	सन्नाहभेरीमुरजानकादि	३४४
श्रुतिमुपेयुषि लक्ष्मणसंश्रवे	३३६	समन्ततस्त्वच्छरजालवृष्टया	३६९
श्रुत्वा समाप्तं युधि मेघनादम्	३४२	समन्ततो दृष्टरघूद्रहस्य	३६९
स		स मातलिर्भूतलगोचराय	३४९
संख्यानदीर्घणैरपि राजपुम्भिः	३४४	समुत्थाप्याघातः शिरसि	३९९
संपश्यतां वैरिदिदृक्षया घाम्	३७१	समुद्धृतक्षिप्तगिरीन्द्रशृङ्गैः	३७१
संभूय भेजे सह तैस्तदानीम्	३४७	समुपयातु युवा बलवान् स वो	३३९
संभोगबाधाशयितामुरस्तः	३४६	सम्यगादिश्य दारुणि	३९६
संमृज्य भूयः स्वपटाञ्चलेन	३४९	स रावणः शत्रुरथं शरौघैः	३९३
संरुष्टस्त्रिनयनदत्तमुग्रसारम्	३८९	सर्वतः कृततनुच्छदभेदैः	३८८
संवेगभिन्नप्रतिशस्त्रजालात्	३९९	सर्वत्र वक्रान्तरचञ्चदाग्नि	३८०
संशोषिते संयति मेघनाद	३७९	सर्वान्मुखाञ्जयति संयति लील्यैव	३६७
संहादिनश्छेदतरङ्गभीमा	३४४	स वच इत्याभिभाय समुल्लसत्	३३३
स एवं ब्रह्मास्त्राद्विमलविकरालांशु	३४०	स ववृधे नटनैः क्रतयोस्तयोः	३४०
स कुम्भकर्णः सच मेघनादः	३९०	स वीरवादानिलविप्रणुन्नो	३९९
स कृत्वा कर्तव्यं परममिति	३४०	समूतवर्मायुधवाजिकेतुः	३७९
स कोऽपि हा हेति रवस्तदानीम्	३७४	सा कण्ठहेषालहरी हरीणाम्	३९१
स क्रूरकर्मा शरपत्रदर्भान्	३७०	साम्प्रतं प्रमथशङ्करमूर्तेः	३८६

पृष्ठ.	पृष्ठ.
सार्द्धं चतुर्दशसहस्रानिशाचैर्यम	३६६ स्वबन्धुवैरं रिपुभृत्यता च
सुग्रीवनीलरभरम्भनलाञ्जनेय	३६६ स्वयमशान शवामिषमाहितम्
सुरर्षयो हर्षविकासिवक्रा	३७५ स्वयम्भुवः क्षणे तस्मिन्
सौमित्रिरभ्राजत पावकस्य	३७८ ह
सौमित्रिरिन्द्रारिमवेक्ष्य तद्ग्रीः	३७७ हर इव प्रधनाभिमुखे कृते
सौमित्रिशैलप्रभवाविरासीत्	३४१ हरिजिताऽऽशु तमोऽस्त्रविसर्जनात्
सौहित्यमस्ति न जगद्रसताम्	३६३ हरिपृथुकथनीलनलाङ्गदा
स्थामैकधामभुजनिर्जितविश्वसारो	३६४ हरिरमार्गदनर्गलविक्रमान्
स्फारप्रणादैर्मुर्वरीकृताशम्	३७६ हरीश्वरो जाम्बवताऽङ्गदेन
स्फारस्फुरत्तद्विशिखाभिघात	३७१ हसन्नवादीच्च क एष कोपः
स्फुरच्छिखो व्योमनि सिद्धसङ्घैः	३७८ हा तात हा बान्धव हा तनज
स्फूर्जच्छौर्यातिरिक्तो	३८९ हा पुत्र हा पुत्र पुरन्दरारे
स्फूर्जद्वलात्माविषयीकृतविश्व	३६३ हा मन्दोदरि सम्राज्ञि
स्मरासि तात सुरेन्द्रजयं मम	३३३ हा मित्र सुग्रीव हतोऽस्यनेन
स्मरासि यत्तदनेन महौजसा	३३४ हा मुखं मुग्धबिम्बोष्ठम्
स्मेराननस्तं वदति स्म रामः	३५२ हा मेघनादं सुतमेकवीरम्
स्यन्दने दशमुखः पदचारी	३८६ हा मेघनाद क गतोऽसि
स्यन्दनेन जविना गरुडेन	३८६ हा विभीषण न मे कथमेकम्
स्वपुत्रार्तिनिरासार्थम्	३५६ हे देवा मम दुर्बुद्धेः
	३६३ हेलाविहारितपुरन्दरकुम्भिकुम्भ

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES.

Critical editions of unprinted and original works of Oriental Literature, edited by competent scholars, and published by the Oriental Institute, Baroda.

I. BOOKS PUBLISHED.

Rs. A.

1. **Kāvya-mīmāṃsā** : a work on poetics, by Rājasekhara (880-920 A.D.): edited by C. D. Dalal, and R. Anantakrishna Sastry, 1916. Re-issue. 1924 2-4

This book has been set as a text-book by the Bombay and Patna Universities.

2. **Naranārāyaṇānanda** : a poem on the Paurāṇic story of Arjuna and Kṛṣṇa's rambles on Mount Girnar, by Vastupāla, Minister of King Viradhavala of Dholka, composed between Samvat 1277 and 1287, i.e., A.D. 1221 and 1231: edited by C. D. Dalal and R. Anantakrishna Sastry, 1916 out of print.
3. **Tarkasaṅgraha** : a work on Philosophy (refutation of Vaiśeṣika theory of atomic creation) by Ānanda-jñāna or Ānandagiri, the famous commentators on S'aṅkarācārya's Bhāṣyas, who flourished in the latter half of the 13th century: edited by T. M. Tripathi, 1917 .. 2-0
4. **Pārthaparākrama** : a drama describing Arjuna's recovery of the cows of King Virāta, by Prahlādanadeva, the founder of Pālanpur and the younger brother of the Paramāra king of Chandrāvātī (a state in Mārwar), and a feudatory of the kings of Guzerat, who was a Yuvarāja in Samvat 1220 or A.D. 1164: edited by C. D. Dalal, 1917 0-6
5. **Rāṣṭraudhavaṁśa** : an historical poem (Mahākāvya) describing the history of the Bāgulas of Mayūragiri, from Rāṣṭraudha, king of Kanauj and the originator of the dynasty, to Nārāyaṇa Shāh of Mayūragiri by Rudra Kavi, composed in S'aka 1518 or A.D. 1596: edited by Pandit Embar Krishnamacharya with Introduction by C. D. Dalal, 1917 1-12
6. **Liṅgānuśāsana** : on Grammar, by Vāmana, who lived between the last quarter of the 8th century and the first quarter of the 9th century: edited by C. D. Dalal, 1918 0-8
7. **Vasantavilāsa** : an historical poem (Mahākāvya) describing the life of Vastupāla and the history of

- Guzerat, by Bālachandrasūri (from Moḍheraka or Moḍhera in Kaḍi Prant, Baroda State), contemporary of Vastupāla, composed after his death for his son in Samvat 1296 (A.D. 1240): edited by C. D. Dalal, 1917 1-8
8. **Rūpakāṣaṭkam**: six dramas by Vatsarāja, minister of Paramardideva of Kalinjara, who lived between the 2nd half of the 12th and the 1st quarter of 13th century: edited by C. D. Dalal, 1918 .. 2-4
9. **Mohaparājaya**: an allegorical drama describing the overcoming of King Moha (Temptation), or the conversion of Kumārapāla, the Chalukya King of Guzerat, to Jainism, by Yaśahpāla, an officer of King Ajaya-deva, son of Kumārapāla, who reigned from A.D. 1229 to 1232: edited by Muni Chaturvijayaji with Introduction and Appendices by C. D. Dalal, 1918 .. 2-0
10. **Hammīramadamardana**: a drama glorifying the two brothers Vastupāla and Tejahpāla and their King Viradhavala of Dholka, by Jayasimhasūri, pupil of Virasūri, and an Ācārya of the temple of Munisuvrata at Broach, composed between Samvat 1276 and 1286 or A.D. 1220 and 1239: edited by C. D. Dalal, 1920. 2-0
11. **Udayasundarikathā**: a romance (Campū, in prose and poetry) by Sodḍhala, a contemporary of and patronised by the three brothers Chchittarāja, Nāgārjuna, and Mummunirāja, successive rulers of Konkan, composed between A.D. 1026 and 1050: edited by C. D. Dalal and Pandit Embar Krishnamacharya, 1920 .. 2-4
12. **Mahāvidyāvidambana**: a work on Nyāya Philosophy, by Bhaṭṭa Vādindra who lived about A.D. 1210 to 1274: edited by M. R. Telang, 1920 .. 2-8
13. **Prācīnagurjarakāvysaṅgraha**: a collection of old Guzerati poems dating from 12th to 15th centuries A.D.: edited by C. D. Dalal, 1920 .. 2-4
14. **Kumārapālapratibodha**: a biographical work in Prākṛta, by Somaprabhāchārya, composed in Samvat 1241 or A.D. 1195: edited by Muni Jinavijayaji, 1920 7-8
15. **Gaṇakārikā**: a work on Philosophy (Pāśupata School) by Bhāsarvajña who lived in the 2nd half of the 10th century: edited by C. D. Dalal, 1921 .. 1-4
16. **Saṅgītamakaranda**: a work on Music by Nārada: edited by M. R. Telang, 1920 .. 2-0
17. **Kavindrācārya List**: list of Sanskrit works in the collection of Kavindrācārya, a Benares Pandit (1656 A.D.): edited by R. Anantakrishna Shastry, with a foreword by Dr. Ganganatha Jha, 1921 .. 0-12
18. **Vārāhagrhyasūtra**: Vedic ritual (domestic) of the Yajurveda: edited by Dr. R. Shamasastry, 1920 .. 0-10
19. **Lekhapaddhati**: a collection of models of state and private documents, dating from 8th to 15th centuries

- A.D.: edited by C. D. Dalal and G. K. Shrigondekar, 1925 Rs. A.
2-0
20. **Bhaviṣayattakahā or Pañcamīkahā**: a romance in Apabhraṁśa language by Dhanapāla (*circa* 12th century): edited by C. D. Dalal, and Dr. P. D. Gune, 1923 6-0
21. **A Descriptive Catalogue of the Palm-leaf and Important Paper MSS. in the Bhandars at Jessalmere**, compiled by C. D. Dalal, and edited by Pandit L. B. Gandhi, 1923 3-4
22. **Paraśurāmakalpsūtra**: a work on Tantra, with commentary by Rāmeśvara: edited by A. Mahadeva Sastry, B.A., 1923 *out of print.*
23. **Nityotsava**: a supplement to the Paraśurāmakalpasūtra by Umānandanātha: edited by A. Mahadeva Sastry, B.A., 1923 *out of print.*
24. **Tantrarahasya**: a work on the Prābhākara School of Pūrvamīmāṃsā, by Rāmānujācārya: edited by Dr. R. Shamasastri, 1923 1-8
- 25, 32. **Samarāṅgaṇa**: a work on architecture, town-planning and engineering, by king Bhoja of Dhara (11th century): edited by Mahamahopadhyaya T. Gaṇapati Shastri, Ph.D., 2 vols., 1924-1925 .. 10-0
- 26, 41. **Sāadhanamālā**: a Buddhist Tāntric text of rituals, dated 1165 A.D. consisting of 312 small works, composed by distinguished writers: edited by Benoytosh Bhattacharyya, M.A., Ph.D., 2 vols., 1925-1928 .. 14-0
27. **A Descriptive Catalogue of MSS. in the Central Library, Baroda**: Vol. 1 (Veda, Vedakṣaṇa and Upanisads), compiled by G. K. Shrigondekar, M.A. and K. S. Ramaswāmi Shastri, with a Preface by B. Bhattacharyya, Ph.D., 1925 6-0
28. **Mānasollāsa or Abhilāṣitārthacintāmaṇi**: an encyclopædic work divided into one hundred chapters, treating of one hundred different topics by Someśvaradeva, a Chalukya king of the 12th century: edited by G. K. Shrigondekar, M.A., 3 vols., vol. I. 1925 .. 2-12
29. **Nalavilāsa**: a drama by Rāmchandasūri, pupil of Hemachandasūri, describing the Paurāṇika story of Nala and Damayanti: edited by G. K. Shrigondekar and L. B. Gandhi, 1926 2-4
- 30, 31. **Tattvasaṅgraha**: a Buddhist philosophical work of the 8th century by S'āntarakṣita, a Professor at Nālandā with Pañjikā (commentary) by his disciple Kamalaśīla, also a Professor at Nālandā: edited by Pandit Embar Krishnamāchārya with a Foreword in English by B. Bhattacharyya, M.A., Ph.D., 2 vols. 1926 24-0

- 33, 34. **Mirat-i-Ahmadi**: By Ali Mahammad Khan, the last Moghul Dewan of Gujarat: edited in the original Persian by Syed Nawabali, Professor of Persian, Baroda College, 2 vols., 1926-1928 .. 19-8
35. **Mānavagr̥hyasūtra**: a work on Vedic ritual (domestic) of the Yajurveda with the Bhāṣya of Aṣṭāvakra: edited with an introduction in Sanskrit by Pandit Rāmākṛishna Harshaji S'āstrī, with a Preface by Prof. B. C. Lele, 1926 .. 5-0
36. **Nāṭyāśāstra**: of Bharata with the commentary of Abhinavagupta of Kashmir: edited by M. Ramakrishna Kavi, M.A., 4 vols, vol. I, illustrated, 1926 .. 6-0
37. **Apabhraṃs'akāvyaṭrayī**: consisting of three works, the Carcari, Upadeśarasāyana and Kālasvarūpakulaka, by Jinadatta Sūri (12th century) with commentaries: edited with an elaborate introduction in Sanskrit by L. B. Gandhi, 1927 .. 4-0
38. **Nyāyapraveśa**, Part I (Sanskrit Text): on Buddhist Logic of Dīnāga, with commentaries of Haribhadra Sūri and Pārśvadeva: edited by Principal A. B. Dhruva, M.A., LL.B., Pro-Vice-Chancellor, Hindu University, Benares .. *Shortly.*
39. **Nyāyapraveśa**, Part II (Tibetan Text): edited with introduction, notes, appendices, etc., by Pandit Vidhusekhara Bhattacharyya, Principal, Vidyabhavana, Visvabharati, 1927 .. 1-8
40. **Advayavajrasaṅgraha**: consisting of twenty short works on Buddhist philosophy by Advayavajra, a Buddhist savant belonging to the 11th century A.D., edited by Mahāmahopādhyāya Dr. Haraprasad Sastri, M.A., C.I.E., Hon. D. Litt., 1927 .. 2-0
42. **Kalpadrakośa**: standard work on Sanskrit Lexicography by Keśava: edited with an elaborate introduction and indexes by Pandit Ramavatara Sarma, M.A., Sahityacharya of Patna. In two volumes, vol. I, 1928 .. 10-0
43. **Mirat-i-Ahmadi Supplement**: by Ali Muhammad Khan. Translated into English from the original Persian by Mr. C. N. Seddon, I.C.S. (retired) and Prof. Syed Nawab Ali, M.A. Corrected Re-issue 1928 .. 6-8
44. **Two Vajrayāna Works**: comprising Prajñopāyavinīcayasiddhi of Anaṅgavajra and Jñānasiddhi of Indrabhūti: two important works belonging to the little known Tantra school of Buddhism (8th century A.D.): edited by B. Bhattacharyya, Ph.D. 1929 .. 3-0
45. **Bhāvaprakāśana**: of S'āradātanaya, a comprehensive work on Dramaturgy and Rasa, belonging to A.D. 1175-50; edited by His Holiness Yadugiri Yatiraja Swami, Melkot and K. S. Ramaswami Sastri, Oriental Institute, Baroda 1929 .. 7-0

46. **Rāmacarita** : of Abhinanda, Court poet of Hāravarṣa (cir. 9th century A.D.) : edited by K. S. Ramaswami Sastri 1929 Rs. A.
47. **Nañjarājayaśobhūṣaṇa** : by Nrsimhakavi *alias* Abhinava Kalidāsa, a work on Sanskrit Poetics and relates to the glorification of Nañjarāja, son of Virabhūpa of Mysore : edited by Pandit E. Krishnamacharya 1929.. 7-8
48. **Nāṭyadarpaṇa** : on dramaturgy by Rāmacandra Sūri with his own commentary : edited by Pandit L. B. Gandhi and G. K. Shrigondekar, M.A. 1929 .. 5-0

II. BOOKS IN THE PRESS.

1. **Nāṭyaśāstra** : Vol. II. edited by M. Ramakrishna Kavi.
2. **Jayākhyasamhitā** : an authoritative Pāñcharātra work : edited by Pandit E. Krishnamacharyya of Vadtal.
3. **Buddhist works on Logic** : containing reconstructed texts from Chinese, Tibetan texts and English translation of Chinese texts of ancient authors like Nāgārjuna Vasubandhu, etc., by Prof. Giuseppe Tucci.
4. **Mānasollāsa** or **Abhilaṣitārthacintāmaṇi**, vol. II. edited by G. K. Shrigondekar, M.A.
5. **A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda**, vol. II (S'rāuta, Dharma and Grhya Sūtras) compiled by the Library staff.
6. **A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhandars at Pattan** : edited from the notes of the late Mr. C. D. Dalal, by L. B. Gandhi, 2 vols.
7. **Siddhāntabindu** : on Vedānta philosophy by Madhusūdana Sarasvatī with commentary of Puruṣottama : edited by P. C. Divanji, M.A., LL.M.
8. **Tathāgataguhyaka or Guhyasamāja** : the earliest and the most authoritative work of the Tantra School of the Buddhists : edited by B. Bhattacharya, Ph.D.
9. **Portuguese Vocables in the Asiatic Languages** : Translated into English from Portuguese by Prof. A. X. Soares, M.A., Baroda College, Baroda.
10. **Ahsan-ul-Tawarikh** : history of the Safvi Period of Persian History, 15th and 16th centuries, by Ahsan Ramlu : edited by C. N. Seddon, I.C.S. (*retired*), Reader in Persian and Marathi, University of Oxford.
11. **Abhisamayālaṅkāraloka** : a lucid commentary on the Prajñāpāramitā, a Buddhist philosophical work, by Simhabhadra : edited by Prof. Giuseppe Tucci.
12. **Mirat-i-Ahmadi Supplement of Ali Muhammad Khan** : Persian text giving a history of Guzerat : edited by Syed Nawab Ali, M. A., Principal, Bahauddin College, Junagadh

13. **Kalpadrukośa**, Vol. II: indexes and vocabulary: edited by the late Mahamahopadhyaya Pandit Ramavatara Sarma Sahityācārya of Patna.
14. **Padmānanda Mahākāvya**: giving the life history of Rīṣabhadeva, the first Tīrthāṅkara of the Jainas by Amarachandra Kavi of the 13th century: edited by H. R. Kapadia, M.A.
15. **Daṇḍaviveka**; a comprehensive Penal Code of the ancient Hindus by Vardhamāna of the 12th century A.D.: edited by Mahamahopadhyaya Kamala Krishna Smrititīrtha.
16. **Nityotsava**: a supplement to the Paraśurāmakalpasūtra by Umānandanātha: second edition by Swami Trivikrama Tīrtha.
17. **Saktisaṅgama Tantra**: a voluminous compendium of the Hindu Tantra comprising four books on Tārā, Kālī, Sundarī and Chhinnamastā: edited by B. Bhattacharyya, Ph.D.
18. **Pārānanda Sūtra**: an ancient Tantric work of the Hindus in Sutra form giving details of many practices and rites: edited by Swami Trivikrama Tīrtha.
19. **Udbhaṭālaṅkāravivṛti**: an ancient commentary on Udbhaṭa's Kavyalaṅkārasārasaṅgraha generally attributed to Mukula Bhaṭṭa (10th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastri.

Write to—

THE DIRECTOR,

Oriental Institute,

Baroda